

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі Наука и жизнь Казахстана Science and life of Kazakhstan

№10/1 2019

ҚАЙРАТ БАЛАБИЕВ

**заң ғылымдарының докторы,
Түркістан облыстық маслихатының хатшысы**

ТАҒЫЛЫМЫ ЕРЕҢ УЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, “Қазақстанның ғылымы мен өмірі” атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алаухановтың “Ф.Н.Плеваконың сот мәжілісіндегі тандамалы сөздері”** атты жаңа кітабы жарық көрді.

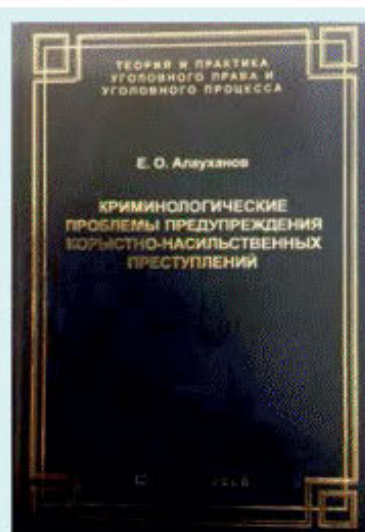
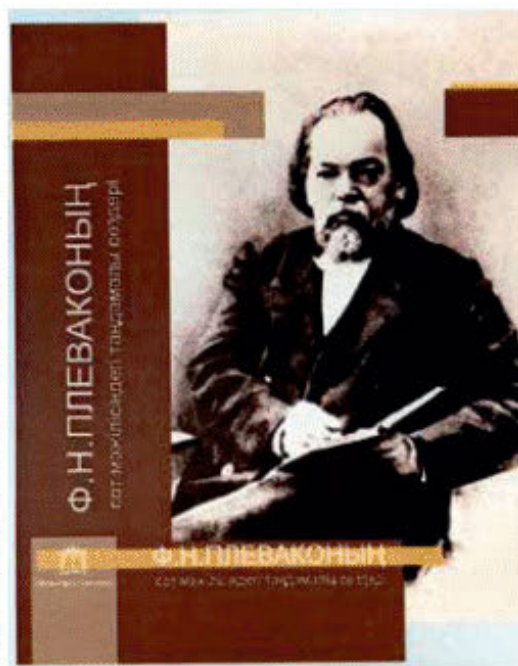
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докторанттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal

№10/1 2019

Бас редактор – Алауханов Е.О.
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Ye.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law Sciences, professor

Алматы 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., - а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю. з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сагадиев К.А., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СП(б) халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., қоғам қайраткері
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н. Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кемел М., з.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Рустемова Г.Р. з.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к., с.ғ.д.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., з.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., з.ғ.д., профессор
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)
Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешиов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Жумагулов Б.Т., — д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Данилов А.П., к.ю.н., доцент(Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Жумагулова В.И. — д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н. Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки, профессор (Польша)
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР(Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С. С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессо
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., д.полит.н.
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Турсьнов С.Т., д.э.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)
Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law Sciences, professor
Abdrasylov B.S., Dr. of Biological Sciences, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, professor; state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law Sciences, professor; state counselor of Justice of the 3rd class
Asanov Zh. K., Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan
Baidauliet I.O., Dr. of Medical Sciences, professor
Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, professor
Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, professor
Borodin S.V., Dr. of Law Sciences, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukalerova L.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, RUDN)
Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, professor; judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, professor
Golik Yu. V., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law Sciences, professor; editor-in-chief (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, professor of BSU (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, professor
Yeleshov R., Dr. of Agricultural Sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law Sciences, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of Technical Sciences, academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law Sciences, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of Historical Sciences, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of Political Sciences, professor
Kemel M., Dr. of Economic Sciences, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law Sciences, professor
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Yekaterinburg)
Koniyaikhin B.P., Dr. of Law Sciences, professor (Krasnodar)
Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, professor (Vladivostok)
Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, professor (Saratov)
Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, MSAL)
Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyul A., Dr. of Philosophical Sciences, professor
Musakhodzhaeva A.K., professor; rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor; academician of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustambayev M.Yu., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Orazalin N.M., poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»
Sagadiyev K.A., Dr. of Economic Sciences, academician of NAS RK
Sartayev S.S., Dr. of Law Sciences, academician of NAS RK
Siegmunt O., Dr. of Law Sciences, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of Political Sciences, professor
Sydykov E.B., Dr. of Historical Sciences, academician of NAS RK, rector of ENU
Sydykova L.Ch. Dr. of Law Sciences, professor (Bishkek)
Tulegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shamurzaev T.T., Dr. of Law Sciences, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, professor; president of St. Petersburg International Criminological Club

EDITORIAL COUNCIL:

Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, professor
Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., Candidate of Law Sciences
Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Baimenov A.M., Candidate of Technological Sciences, professor
Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, professor (Kostanay)
Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan
Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Borbat A.V., Candidate of Law Sciences, editor-in-chief (Moscow)
Danilov A.P., Candidate of Law Sciences, associate professor (St. Petersburg)
Jansarayeva R.E., Dr. of Law Sciences, professor
Zhakyp B.U., Dr. of Philological Sciences, professor
Zhanabilov N.Ye., Candidate of Law Sciences, professor (Astana)
Zholdybay K., writer, publicist
Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, professor
Ivanchin A.V., Dr. of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)
Ivona Massaki, professor (Poland)
Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences
Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, professor
Klenova T.V., Dr. of Law Sciences, professor (Samara)
Korkonosenko S.G., Dr. of Political Sciences, professor (St. Petersburg)
Kufleva V.N., Candidate of Law Sciences, assistant professor (Krasnodar)
Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, professor
Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, professor
Mazheika Kipras I., academician of PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of Political Sciences, professor (St. Petersburg)
Mindagulov A.N., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, professor
Sadonov A.K., Dr. of Biological Sciences, professor
Salomov B., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Sapiyev O.S., public figure of RK
Sarsembayev M.A., Dr. of Law Sciences, professor
Seitzhanov A.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Starostin S.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustemov B.T., writer, publicist
council
Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, professor
Togzhanov E.L., Dr. of Law Sciences, candidate of Political Sciences
Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, professor
Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, professor
Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, professor
Tursynov C.T., Dr. of Economic Sciences, professor
Usmanov A., Dr. of Political Sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, professor
Cheladze G., Dr. of Law Sciences, doctor of Business Administration, professor (Georgia)
Shaukenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, professor
Harchenko B.V., Dr. of Law Sciences, professor (Harkov)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының** баяндамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге:

Карталық шот:

5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Есеп шоты:

АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 K6E19

Жақын және алыс шетелде тұратын авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (*Web of science, Clarivate Analytics, Scopus*), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (*International DOI Foundation, IDF*) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.
Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы** УДК и / или ББК;
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*
Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. Например, в тексте: «В соответствии сп. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в

суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. Пример оформления учебного пособия: Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизитам:

Карточный счет:

5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Расчетный счет:

АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 K6E19

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Алматы, Алмалинский район, проспект Абылай хана, д. 113

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)

42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

СОДЕРЖАНИЕ – МАЗМҰНЫ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Айгаринова Г.Т., Ақшатаева Ж.Б. ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЧЕСКОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	19
Акимбекова С.А. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУДА И АРБИТРАЖА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	24
Алембаев К.О., Кожуганова Д.З., Гаврилова Ю.А. ПОНЯТИЕ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ.....	30
Алембаев К.О., Кожуганова Д.З., Мензюк Г.А. СУБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	36
Амангалиева А.З. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ЭСТОППЕЛЯ.....	40
Амерханова И.Қ., Майшекина Э.С. ГФР МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮРДІСТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ КЕЙБІР ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	48
Балабиев Қ.Р. МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ЖАҢА ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ.....	53
Ділбарханова Ж.Р., Джуматов А.Б. ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМА БОЙЫНША ОҚИҒА БОЛҒАН ЖЕРДІ ҚАРАП-ТЕКСЕРУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ.....	58
Калиакперова Е.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮРДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ӘКІМШІЛІК ЗАҢНАМАНЫ ЖҮЙЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	66
Калиакперова Е.Н., Зиятова Ж.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	69
Кенжибекова Э.П. СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІ ТОҚТАТУДЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ САЛДАРЛАРЫ.....	72
Қаратаев Т.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ НОРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	76
Құранбек Ж.А. ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК ОБЪЕКТІЛЕРІН АНЫҚТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	80
Мовкебаева Г., Бимагамбетова Ж., Каратаев М., Тогузбаева А. РЕАЛИЗАЦИЯ СОВМЕСТНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН ЕАЭС НА ПЕРИОД ДО 2020 г.	85
Садыкова К.К., Отыншиева Г.К., Алтайбаева Г.М. ДАЛЬНЕЙШЕЕ УГЛУБЛЕНИЕ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СУДОВ: СОЗДАНИЕ СЕМЕЙНЫХ СУДОВ.....	92
Тажмағамбет А.С., Алмагамбетов П.А., Қойшыұлы К., Байгелова Н.Е. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННОГО	

СУДА ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАВЕНСТВА И СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН.....	97
Telibekova I.M., Sagiyeva G.K., Telibekov B.A. PROBLEMS OF VIOLATION OF NORMS IN THE FIELD OF INSURANCE.....	100
Усеинова Г.Р., Алауханов Е.О. ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ – ВАЖНЕЙШИЙ АСПЕКТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ.....	107
Sharipov S.M., Tadzhikhanova B.T., Baizakova R.B. ON THE PROBLEMS OF AGRARIAN AND LEGAL SCIENCE.....	113

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Алимжанова Ж.О., Құсайынов А.Қ. БІЛІМ БЕРУ САПАСЫ - САПАЛЫ ОҚУЛЫҚТА.....	118
Амангазиева М.К., Ермекбаева Г.Г. ПОСТРОЕНИЕ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО И ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ.....	124
Аманиязова Б.А. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТҮРҒЫСЫНАН БІЛІМ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	129
Асылбекова М.П., Ахтанова С.К., Шолпанқұлова Г.К. ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ТӘСІЛДЕРІ.....	133
Assylbekova M.P. TEACHER’S SELF-CONCEPT AND SELF-ESTEEM IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION.....	140
Ахметова А.К., Балагазова С.Т. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АКТЁРСКИХ УМЕНИЙ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ.....	145
Аширова Ж.У. КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІ БОЙЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНІҢ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	149
Байболов А.У., Серикова С.К., Сабирова Д.А. ЛИТЕРАТУРА КАК ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ.....	153
Бақытбекова Б.Б., Шефер Н.М. БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГАРДЫҢ ЭМПАТИЯЛЫҚ МІНЕЗДЕМЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ МАҢЫЗЫ.....	160
Бақытбекова Б.Б. ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	166
Барсай Б.Т., Билялова Ж.Т., Абыканова Б.Т., Ахмурзина Т.Н. БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМІН ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТҮРҒЫСЫНДА ДАЙЫНДАУ.....	173
Бегманова Г.Т., Муслимова А.З. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ШКОЛ, ВУЗ.....	178
Bekkozhanova G.H., Ospanova G.T., Abikenova Zh.T. THE FORMATION OF FUTURE LINGUISTS’ PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION SYSTEM.....	182
Бутабаева Л.А., Карбозова А.С. ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ	

МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	190
Жумабаева З.Е. О ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВАХ ДОШКОЛЬНОГО ПЕДАГОГА.....	196
Жумадилова М.Н., Исакулова Ш.К., Ахметова Қ.А. ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ АЗАМАТТЫҚ РУХЫН ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	200
Zhunusova D. FORMATION OF STUDENTS' PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCES IN THE HIGH VOCATIONAL EDUCATION.....	203
Имашева Н.Д., Набиев Е.А., Набиева Б. СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....	207
Куанбаева Б.У., Мырзашева А.Н., Ележанова Ш.К. ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	213
Куанбаева Б.У., Мырзашева А.Н., Ележанова Ш.К. «ГИДРО-ЖӘНЕ АЭРОСТАТИКА ТАРАУЫН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	218
Kuwanbakieva A.N., Shintaeva L.A., Sametova F.T. FORMATION OF COMMUNICATIVE PERSONALITY WHEN USING CRITICAL THINKING TECHNIQUES IN CLASS.....	225
Кумыспаев С.С., Сундетова А.Н., Ергалиев М.Е. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И АКТУАЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНО-НАУЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	229
Қожабекова Р.Т., Карабаева Л.К., Султанова Г.Ф., Тажиметова Э. INNOVATIVE TEACHING METHODS WHICH MOTIVATING STUDENTS IN FEL.....	234
Отегенов Н.О., Жиенбаев А.Ш., Тажигалиев А.Т. ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ МОТИВАЦИЙ К ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКИМИ УПРАЖНЕНИЯМИ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ.....	237
Пфейфер Н.Э., Ерофеева Р.Ж. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ.....	241
Усенова А.К., Шмидт М.А., Тулепова С.И., Тынысханова А.Т. ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.....	248

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Алибекова К.Е. МАҚАЛ МЕН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР ТІЛДІК ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР.....	254
Байдильдинова М.В. ПЕРЕВОД НАИМЕНОВАНИЙ ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ.....	258
Габдулина М. Г., Саркулова А.И., Аубакирова Ж.А., Тагудретова Б.Б. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СӨЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ ҚОСТІЛДІЛІК ЖӘНЕ КӨПТІЛДІЛІК.....	262
Джунисова А.А., Керимжанова А.С., Серкебаева Г.И. ЖАНРОВАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ И МЕТОД ИЗОБРАЖЕНИЯ	

В ПРОИЗВЕДЕНИИ А.С. ПУШКИНА «МЕТЕЛЬ».....	271
Джунисова А.А., Миятбекова З.У., Бахтибаева Ф.А. СИСТЕМА СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Н.В. ГОГОЛЯ «ШИНЕЛЬ».....	276
Жумагулова Г.К., Комекбаева Л.М., Абдуллина Ж.А. ГРАФИЧЕСКИЕ И ФОНЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОГО АЛФАВИТА НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ.....	281
Жумагулова Г.К., Сырлыбаева Э.М., Бижанова Г.К. РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ХАРАКТЕРА ПОБУДИТЕЛЬНОГО ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ.....	285
Искакова Ж.М., Айкенова Р.А., Төлепбекова М. МҰСЫЛМАНША БІЛІМ АЛҒАН ҚАЗАҚ ЗІЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ БІЛІМ САЛАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСТЕРІ.....	289
Куркимбаева А.М., Ахатова Б.А. АҒЫЛШЫН ТУРИСТІК МӘТІНДЕРІНДЕГІ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТЫҢ ТАЛДАНУЫ.....	292
Кушкимбаева А. М. ӘУЕЗОВ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ОРЫС ТІЛІНЕН ЕНГЕН СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	296

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВО – ART SCIENCE

Бекенова А.С. К ВОПРОСУ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ АЛЬТОВОГО РЕПЕРТУАРА.....	302
Кульбекова А.К. ТРАНСФОРМАЦИЯ СТИЛЯ КАЗАХСКОГО ТАНЦА КАК ПЕРСПЕКТИВА СОХРАНЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО УНИКУМА ЭТНОСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	308
Сарымсакова А.С., Ілес М. ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ХОРОВОЙ МУЗЫКИ, ЕЕ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.....	313
Тлеубаев С.Ш., Тлеубаева Б.С., Шагитова Г.Ж. ФОЛЬКЛОР В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА.....	317
Шарипова Д.С., Копжанова С.Ж., Кенджакулова А.Б. ТРАДИЦИИ ВОСТОКА В РАЗВИТИИ КНИЖНОЙ ГРАФИКИ КАЗАХСТАНА.....	323

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE

Гармаш О.В., Калекеева М.Е., Жәрдемқызы С. ҚАЗАҚСТАН ӘУЕ ТАСЫМАЛЫ НАРЫҒЫНДАҒЫ ЛОУКОСТЕРЛЕР.....	328
--	-----

ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW.....	332
---------------------------------------	------------

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Айгаринова Г.Т.,
к.ю.н., профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права»
Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
E-mail: Gulnar_80@mail.ru

Акшатаева Ж.Б.
к.ю.н., профессор, заведующая кафедрой «Уголовное право и криминология»
Южно-Казахстанского Государственного Университета им. М.Ауэзова
E-mail: Akshataeva_J@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЧЕСКОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы органикалық жер өндеудің құқықтық мәселелері мен ауылшаруашылығының әлсіз жақтары қарастырылған.

Кілт сөздер: органикалық жер өндеу, өсімдіктерді қорғау, фитосанитарлық қауіпсіздік, құқықтық қамтамасыз ету.

Резюме. В данной статье рассматриваются правовые проблемы органического земледелия и слабые стороны сельского хозяйства.

Ключевые слова: органическое земледелие, защита растений, фитосанитарная безопасность, правовое обеспечения.

Summary. This article discusses the legal problems of organic farming and the weaknesses of agriculture.

Keywords: organic farming, plant protection, phytosanitary safety, legal support.

Важнейшей задачей в современных социально-экономических условиях является обеспечение устойчивого развития земледелия, способствующего повышению конкурентоспособности отечественного сельского хозяйства и на основе этого обеспечению продовольственной безопасности страны.

Внимание к различным аспектам устойчивого развития вытекает из проблемы ограниченности запасов полезных ископаемых, питьевых источников, пахотных земель, а также проблемы загрязнения окружающей среды, вызванные деятельностью хозяйствующих субъектов. В этой связи, исследование проблемы **органического земледелия в Республике Казахстан** является актуальным и практически значимым, так как оно предполагает учет интересов настоящего и будущих поколений при динамично сбалансированном развитии экономических, социальных и экологических факторов производства.

Целью исследования явилось исследование проблем **органического земледелия в Республике Казахстан**.

Реализация данной цели осуществлялась с использованием диалектического, экономико-статистического, абстрактно-логического и других методов исследования.

Земледелие является сложной производственной системой, состоящей из многочисленных компонентов, которые находятся в различных взаимоотношениях, и имеет дело со сложной цепью - «человек - природа - техника».

Устойчивое развитие - гармоничное (правильное, равномерное, сбалансированное) развитие - это процесс изменений, в котором эксплуатация природных ресурсов, направление инвестиций, ориентация научно-технического развития, развитие личности и институциональные изменения согласованы друг с другом и укрепляют нынешний и будущий потенциал для удовлетворения человеческих потребностей и устремлений [1].

Устойчивое развитие можно представить, как процесс взаимодействия трех компонентов: «населения - природы - хозяйства» или «социальной сферы - экологии - экономики». В концепции устойчивого развития эта триада приобретает новые приоритеты: цель - благополучие живущих и будущих поколений; основа - природно-экологические системы жизнеобеспечения, а экономика - двигатель развития [3].

В связи с этим, устойчивого развития земледелия можно достичь за счет рациональной оснащенности производственными ресурсами и повышения эффективности их использования [3].

На протяжении многих лет в Республике Казахстан наблюдалась тенденция сокращения посевных площадей в хозяйствах всех категорий. За последние пять лет ситуация несколько наладилась, посевная площадь сельскохозяйственных культур увеличилась, что наблюдается прежде всего за счет увеличения площади посева технических культур.

По некоторым видам сельскохозяйственных культур наблюдается положительная динамика, так произошло увеличение урожайности и валового производства сахарной свеклы, соответственно на 36,8 и 57,8 %. Вместе с тем, по зерновым и зернобобовым культурам посевная площадь за исследуемый период сократилась на 1727 тыс. га, а урожайность - с 2,27 до 2,20 т с 1 га. В связи с этим, в 2018 году валовой сбор зерна (в весе после доработки) в хозяйствах всех категорий по сравнению с 2010 годом сократился на 4,8 % и составил 92,4 млн. т [3].

Это еще раз подтверждает нестабильную ситуацию в земледелии, следует отметить, что на выращивание различных видов сельскохозяйственных культур существенное влияние оказывают агрометеорологические

условия. В растениеводстве определен перечень основных мер это – наличие качественных семян, техническая оснащенность, точное земледелие, применение удобрений и средств защиты растений, диверсификация, введение в оборот орошаемых земель.

Как отметил министр, в целом в проекте Госпрограммы предусмотрено выполнение 10 задач. Это - продовольственная безопасность, доступность финансирования, оптимальное налогообложение, повышение эффективности использования земельных и водных ресурсов, доступность рынков сбыта и развитие экспорта, аграрная наука, трансферт технологий и развитие компетенций субъектов АПК, техническая оснащенность и интенсификация производства, качество оказания госуслуг и цифровизация, развитие сельских территорий.

Кроме того, тяжелое финансовое положение сельскохозяйственных организаций (25,0 % из них закончило 2018 год с убытком [2]), дисбаланс цен на технику, горюче-смазочные материалы, запасные части и выращиваемую продукцию не позволяют приобретать новую технику и эффективно эксплуатировать имеющуюся.

За период с 2010 по 2018 год количество тракторов в сельскохозяйственных организациях страны сократилось на 21,3 %, зерноуборочных комбайнов - на 21,1 %. В результате сложившейся ситуации, количество пашни в расчете на один трактор составило 273 га, что выше уровня базисного года на 47 га. Нагрузка посевов зерновых и зернобобовых культур на зерноуборочный комбайн возросла на 55 га и составила 399 га [3].

Принимая во внимание то обстоятельство, что значительная часть имеющейся техники морально устарела и физически изношена, требуются дополнительные затраты на ремонт, горюче-смазочные материалы, живой труд. В сложившейся ситуации многие хозяйства не в состоянии проводить в срок все предусмотренные технологией работы.

На состояние посевных площадей, а как следствие, и на общий объем производства существенное влияние оказывает внесение удобрений. И хотя, за исследуемый период наблюдается увеличение объемов их внесения под сельскохозяйственные культуры в расчете на 1 га посевной площади на 5,6 %, сама доза внесения 38 кг удобрений в действующем веществе [3], остается на довольно низком уровне. В связи с этим, продолжается снижение почвенного плодородия.

Решающим фактором устойчивого развития земледелия является обеспеченность предприятий трудовыми ресурсами. После резкого сокращения в середине 90-х годов, численность работников сельского хозяйства так и не стабилизировалась. За последние пять лет этот показатель сократился [2].

Следует отметить, что за исследуемый период наблюдается увеличение среднемесячной оплаты труда работников сельского хозяйства, но ее уровень значительно ниже, чем в других отраслях материального производства. В базисном году он составил только 52,8 % от уровня заработной платы работников, занятых в экономике страны [4]. Недооценка роли и значения сельскохозяйственного труда ослабляет мотивацию трудовой деятельности. Продолжается сокращение трудового потенциала села за счет ухода из хозяйств наиболее квалифицированных работников, увеличивается удельный вес лиц пенсионного возраста.

Все это определяет актуальность задач по восстановлению производственного потенциала земледелия для достижения необходимых параметров его устойчивого развития. Принципиальным здесь является то, что рост производства должен достигаться при довольно низкой оснащенности производственными ресурсами на основе повышения эффективности их использования. Это обуславливает целесообразность нового подхода в обеспечении производства различного вида ресурсами. С усилением режима экономии, предусматривается превратить ресурсосбережение в решающий источник удовлетворения потребностей земледелия.

Опыт успешно функционирующих сельскохозяйственных предприятий показывает, что в них реализуется комплексный подход к выявлению и использованию резервов устойчивого развития земледелия. При этом, среди таких направлений, как совершенствование внутривозрастных отношений; компетентность, ответственность, инициатива, предприимчивость руководителей и других категорий работников; активная маркетинговая деятельность; рациональное использование возможностей сельскохозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции, внимание к решению социальных проблем работников, приоритетным является усиление режима экономии производственных ресурсов за счет широкого применения энерго- и ресурсосберегающих технологий.

В условиях рыночных отношений создаются условия для творчества специалистов и руководителей в возможности выбора и оценки альтернатив каждой технологии исходя из конкретных почвенных условий, складывающихся и прогнозируемых погодных условий, имеющихся производственных ресурсов, рыночных цен на них и на возделываемые культуры [4].

В частности, в современных условиях применение ресурсосберегающих технологий, основанных на минимизации обработки почвы, является важнейшим средством повышения устойчивости производства. Технологии минимальной и нулевой обработки почвы охватывают не более 3-5 % сельхозугодий страны, тогда как в США - 37 %, а в Германии - 26 % площадей, при этом они являются крупнейшими экспортерами зерна в мире. Главным преимуществом таких технологий является сокращение парка техники и экономия горюче-смазочных материалов [5].

Следует отметить, что применение ресурсосберегающих технологий имеет определенные барьеры, именно поэтому они не настолько распространены у нас, как в других странах. К их числу можно отнести: несформировавшуюся отраслевую инновационную систему, низкую инновационную восприимчивость сельскохозяйственных товаропроизводителей, прежде всего из-за высокой стоимости инновационных продуктов и технологий, низкую квалификацию кадров, длительный срок окупаемости нововведений. Главным же барьером является экономический фактор - недостаток собственных средств для осуществления инноваций и отсутствие источников финансирования [5].

В современных условиях развитие отечественного земледелия невозможно без государственного гарантированного обеспечения инвестиций. Тем более, в этом есть прямая заинтересованность государства, поскольку продовольственная самодостаточность является одной из основ суверенитета страны, а продовольственная безопасность - важнейшим элементом национальной безопасности. И, конечно же, необходимость вмешательства государства определяется еще и тем, что сельские товаропроизводители не в состоянии обеспечить самостоятельно весь комплекс мероприятий по эффективному ведению земледелия.

В связи с этим, в условиях рыночных отношений необходимо наряду с саморегулированием рынка повысить роль государства, обеспечивая:

финансовое оздоровление сельскохозяйственных предприятий;
стимулирование хозяйственной деятельности отечественных сельскохозяйственных товаропроизводителей;

восстановление паритета цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию;

применение гарантированных цен на сельскохозяйственную продукцию на основе контрактных закупок в федеральный и региональный фонды на уровне, обеспечивающем рентабельную деятельность предприятий;

поддержку доходов в аграрном секторе экономики, обеспечивающих расширенное воспроизводство и повышение жизненного уровня сельчан.

Для более эффективной системы государственной поддержки необходимо консолидировать не только финансовые, но и управленческие ресурсы. Поддержка слабых хозяйств со стороны государственных органов должна заключаться в их активном участии при разработке программ финансового оздоровления сельскохозяйственных товаропроизводителей и модернизации производства. Выделяя средства, государство становится соучастником производственного процесса. Такая система позволяет сосредоточить усилия хозяйствующих субъектов и органов управления на вскрытии внутренних резервов и мобилизации внешних источников финансирования [6].

В связи с чем, важнейшим составляющим механизма управления процессами повышения устойчивости развития земледелия является принятие закона Республики Казахстан «**О производстве органической продукции**». Этот Закон определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы производства органической продукции, направленные на обеспечение рационального использования почв, содействие в формировании здорового питания и охрану окружающей среды. В соответствии с этим законом, органическая продукция - сельскохозяйственная продукция, продукция аквакультуры (рыбоводства), продукция из дикорастущих растений и продукты их переработки, в том числе пищевая продукция, произведенные в соответствии с требованиями. При производстве органической продукции должны соблюдаться следующие условия:

1) использование здоровых животных и растений, безопасной продукции и сырья животного и растительного происхождения;

2) исключение применения синтетических веществ, пестицидов (ядохимикатов), гормонов, антибиотиков и пищевых добавок, за исключениями, предусмотренными правилами производства и оборота органической продукции;

3) исключение применения генетически модифицированных объектов;

4) исключение применения методов производства продукции растениеводства без использования почвы;

5) исключение применения ионизирующего излучения;

6) сохранение и воспроизводство плодородия почв;

7) минимизация использования невозобновляемых природных ресурсов;

8) исключение химических методов обработки дикорастущих растений;

9) вторичное использование отходов и побочных продуктов растительного и животного происхождения возможно лишь в случае их получения в условиях органического производства;

10) сохранение экологических систем при выборе конкретного вида органической продукции для производства;

11) защита растений с помощью превентивных мер, включающих выбор соответствующих севооборотов, видов и сортов растений, устойчивых к вредителям, сорнякам и болезням растений;

12) предпочтительное применение механических, биологических и физических методов защиты растений от вредителей, сорняков и болезней растений;

13) забота о здоровье животных путем обеспечения соответствующих помещений и условий выпаса, учета их естественного поведения, стимулирования естественного иммунитета;

14) выбор адаптированных к местным условиям устойчивых видов, сортов растений и пород животных;

15) применение в животноводстве кормов и кормовых добавок, состоящих из ингредиентов, полученных в результате производства органической продукции, а также из веществ природного происхождения.

Важнейшим условием для ее успешной реализации является привлечение достаточных объемов финансовых ресурсов. В связи с этим, следует создать благоприятные условия для повышения инвестиционной привлекательности земледелия, что возможно достичь за счет использования новейших технологий и новой техники, приносящих быструю отдачу [7].

В условиях рынка устойчивое развитие земледелия, может быть достигнуто только на основе его перевода на инновационный путь развития, реализацию наукоемких проектов, ориентированных на выпуск конкурентоспособной продукции [8].

Поэтому приоритетные направления государственной политики в сфере земледелия должны обеспечивать его восприимчивость к научно-техническим достижениям и осуществляться на основе:

активизации деятельности научных учреждений, занимающихся проблемами земледелия;

обеспечения нормативно-правовой защиты инновационной деятельности, объектов интеллектуальной собственности и введения их в хозяйственный оборот;

ускорения применения достижений науки, техники и передового опыта в сфере земледелия;

осуществления государственной поддержки для улучшения финансово-экономического состояния сельскохозяйственных товаропроизводителей, восстановления их платежеспособности и возможности осуществления инновационной деятельности;

подготовки высококвалифицированных кадров для осуществления инновационной деятельности;

развития международного сотрудничества в области инновационной деятельности в земледелии, привлечения иностранных инвестиций для финансирования наиболее значимых и наукоемких инновационных проектов.

Подытоживая проблемы **органического земледелия в Республике Казахстан, следует обратить внимание на слабые стороны сельского хозяйства:**

-недостаточно развитая сеть технически оснащенных элитно-семеноводческих хозяйств;

-высокая степень изношенности с/х техники с/х формированиях и отсутствие специализированной техники и собственных машинно-тракторных парков;

-наличие большого количества мелких СХТП;

-низкий уровень привлечения инвестиций в отрасль и нехватка оборотных средств;

-низкий уровень соблюдения агротехнологий, СХТП и нехватка квалифицированных кадров в с/х отрасли;

-ограниченность поливных земель;

-отсутствие развитой инфраструктуры;

-недостаточное производство отечественного сырья, необходимого ассортимента и качества;

-низкая загруженность перерабатывающих предприятий;

-зависимость от импорта;

-высокий износ или отсутствие системы орошения в регионах;

-отсутствие вертикальной интеграции между производителями и перерабатывающими заводами;

-низкая рентабельность сельскохозяйственного производства.

Таким образом, обострение проблемы устойчивого развития земледелия в республике Казахстан, вызвано действием комплекса внутренних и внешних факторов, проявляющихся на всех стадиях воспроизводственного процесса.

В современных условиях приоритетные направления, способствующие повышению устойчивости развития земледелия в стране, основаны на создании благоприятных условий для повышения его инвестиционной привлекательности, за счет мер, способствующих его переводу на инновационный путь развития [9].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка /Под ред. Н.Ю. Шведовой М., 1985. С. 88.
2. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М. 1997.
3. Цисар Л.А. Проблемы определения национальной безопасности в России и ее виды. //Безопасность бизнеса. 1994. № 4. С.208.
4. Спиридонова В.А. Некоторые аспекты обеспечения безопасности//Безопасность 1994. № 4, с. 66.
5. Спанов М.У., Ахметжанова Г.К. Вызовы социальной безопасности Казахстана // Саясат. 2014. – № 6 (49). – С.32-39.
6. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. <http://adilet.zan.kz>
7. Гричанов И.Я. О фитосанитарной терминологии//Проблемы фитосанитарии С.18-20.

8. ГОСТ 21507-2013. Защита растений. Термины и определения. Утвержден приказом Росстандарта №454-ст от 27.05.2014.
9. ГОСТ 20562-2013 Карантин растений. Термины и определения Межгосударственный стандарт карантин растений Термины и определения Plant quarantine. Terms and definitions.
10. Өсімдіктерді қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі N 331 Заңы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000331_ (Жүгіну мерзімі: 02.02.2018).
11. Данкверт С.А. Обеспечение аграрной безопасности России как важнейшее условие ее суверенного развития в современных условиях //Аналитический Вестник № 8 (451) Актуальные проблемы обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации - Москва, 2012.

Акимбекова С.А.

д.ю.н., академический профессор Высшей школы права «Әділет»
Каспийского общественного университета

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУДА И АРБИТРАЖА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Андатпа. Төрелік практика көбінесе мемлекеттік соттардың саясатына байланысты, өйткені арбитражға мемлекеттік емес сот ретінде тиісті өкілеттік берілмейді. Төрелік соттардың мемлекеттік соттармен өзара іс-қимылынсыз әлемнің кез келген елінде арбитраждың сәтті дамуы мен қызметін елестету мүмкін емес. Бұл мақалада мемлекеттік соттар мен арбитраждың құзыретті бөлу саласындағы өзара іс-қимылы, аралық шаралар мен дәлелдемелер алуға соттың көмектесуі, күшін жою, сондай-ақ төрелік шешімдерді тану және (немесе) орындау мәселелері қаралады.

Түйінді сөздер: сот, төрелік, сот шешімі, төрелік шешім, құзырет.

Аннотация. Практика деятельности арбитражей во многом зависит от политики государственных судов, поскольку арбитраж, являясь негосударственным судом, не наделен соответствующими властными полномочиями. Без взаимодействия арбитражей с государственными судами невозможно представить успешное развитие и деятельность арбитража ни в одной стране мира. В настоящей статье рассматриваются вопросы взаимодействия государственных судов и арбитражей в сфере разграничения компетенции, содействия суда в предоставлении обеспечительных мер и получении доказательств, отмены, а также признании и (или) приведении в исполнение арбитражных решений.

Ключевые слова: суд, арбитраж, решение суда, арбитражное решение, компетенции.

Annotation. The practice of arbitration depends largely on the policy of state courts, since arbitration, as a non-state court, is not endowed with the appropriate authority. Without the interaction of arbitration with state courts, it is impossible to imagine the successful development and activities of arbitration in any country in the world. This article discusses the issues of interaction between state courts and arbitration in the field of delimitation of competence, assistance of the court in providing interim measures and obtaining evidence, cancellation, as well as recognition and (or) enforcement of arbitral awards.

Keywords: court, arbitration, court decision, arbitral award, competence.

Хотя арбитраж и не входит в судебную систему, он не может осуществлять свою деятельность вне контроля государства и без взаимодействия с судами. Рамки осуществления такого контроля определяются национальным законодательством.

Термин «взаимодействие» указывает на двустороннюю связь суда и арбитража: не только суд воздействует на арбитраж как властный субъект, но и арбитраж в определенной степени воздействует на суд, инициируя властное принуждение со стороны последнего.

Между тем в законодательстве говорится именно о функциях «содействия и контроля суда *в отношении* арбитража», то есть указывается на односторонний характер воздействия. Представляется, что суд, функционируя в более жесткой процессуальной форме, чем арбитраж, нуждается и в более четком закреплении соответствующих процессуальных функций [1, с. 31].

Вопрос взаимодействия суда и арбитража имеет большое практическое значение. Именно на практике проверяется эффективность законодательных норм, регулирующих данное взаимодействие. От четкого и правильного применения предписаний законов, как судьями государственных судов, так и арбитража зависит эффективность работы судебной системы и успех развития альтернативных форм разрешения споров на практике [2].

Взаимодействие суда и арбитража в Республике Казахстан осуществляется по следующим направлениям:

- 1) разграничение компетенции между судом и арбитражем;
- 2) обеспечение иска, предъявленного в арбитраж;
- 3) отмена арбитражных решений;
- 4) принудительное исполнение арбитражных решений [3, с. 18].

Разграничение компетенции между судом и арбитражем. Именно от правильного определения подведомственности во многом зависит доступ к правосудию.

В статье 13 Конституции РК закреплено, что каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод, а в статье 9 ГК РК отмечается, что защиту нарушенных или оспоренных гражданских прав осуществляет суд, арбитраж.

Возможность обращения в арбитраж за защитой прав и законных требований предусмотрена и в статье 24 ГПК РК.

В соответствии с подпунктом 5 статьи 165 ГПК РК судья в порядке подготовки дела к судебному разбирательству разъясняет сторонам их право обратиться за разрешением спора в арбитраж и последствия такого действия. Стороны вправе передать разрешение спора в арбитраж на любой стадии процесса до удаления судьи в совещательную комнату. Следует отметить, что именно в этом проявляется альтернатива выбору способа разрешения спора, поскольку стороны сами принимают решение о передаче спора в арбитраж или разрешении этого спора в суд.

Статья 194 ГПК РК предусматривает, что в начале рассмотрения дела по существу председательствующий выясняет, не желают ли стороны передать дело на рассмотрение арбитража.

В подпункте 5 статьи 279 ГПК РК закреплено, что суд оставляет заявление без рассмотрения, если между сторонами в соответствии с законом заключено соглашение о передаче данного спора на разрешение арбитража, если иное не предусмотрено законом.

Арбитраж рассматривает спор между сторонами только при наличии арбитражного соглашения, то есть договора между сторонами о передаче в арбитраж всех или определенных споров, которые возникли или могут возникнуть между ними.

К сожалению, в последние годы судебная власть не всегда пользуется авторитетом. Обращение в суд для многих граждан ассоциируется с потерей времени, значительными денежными расходами, а также сильной эмоциональной нагрузкой, что подвергает сомнению смысл обращения в суд. Кроме того, отрицательное отношение к системе правосудия обусловлено и тем, что многие судебные акты остаются неисполненными. Справедливой представляется точка зрения Д.Я. Малешина, о том, что «степень реальности исполнения судебных постановлений является показателем не только состояния судебной власти, но и государственной власти в целом» [4, с. 3].

Развитие альтернативных методов разрешения споров является необходимым условием для создания в стране эффективной системы защиты нарушенных или оспариваемых прав граждан и организаций. Одной из наиболее демократичных форм разрешения гражданских споров является арбитраж, который позволяет цивилизованно разрешать конфликты, возникающие между субъектами конкретных правоотношений. Поэтому важно создать необходимые предпосылки для развития арбитража в республике.

Государственные суды должны быть заинтересованы в том, чтобы арбитраж активно развивался в Казахстане, поскольку альтернативные способы разрешения споров не только обеспечивают условия для сохранения и развития партнерских деловых отношений в сфере бизнеса, но и позволяют реально снизить нагрузку на суды.

Обеспечение иска, предъявленного в арбитраж. Одной из *функций взаимодействия суда и арбитража является вопрос о* предоставлении обеспечительных мер и получении доказательств, так как именно суд, как субъект властного принуждения вправе истребовать доказательства, причем не только у сторон, но и любых других лиц.

В соответствии с п. 1 ст. 39 Закона «Об арбитраже» стороны во время арбитражного разбирательства, вправе обратиться в суд с заявлением об обеспечении иска.

Институт обеспечения иска имеет особое значение в достижении задач гражданского судопроизводства, закрепленных в ст. 4 ГПК РК, которыми являются: защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, государства и юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте и публично-правовых отношениях, содействие мирному урегулированию спора, предупреждение правонарушений и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду.. Этот институт способствует созданию оптимальных условий для реальной защиты прав и законных интересов лиц в гражданском судопроизводстве. Именно институт обеспечения иска выступает гарантом исполнения будущего решения суда (ст. 155 ГПК РК).

Обеспечительным мерам по искам, рассматриваемым арбитражами, в полной мере свойственны признаки, выделяемые для аналогичных мер в гражданском процессе: срочность, временный характер, защита имущественных интересов заявителя, соразмерность

обеспечительных мер заявленному требованию [4, с. 149].

Заявление об обеспечении иска, рассматриваемого в арбитраже, подается стороной в суд по месту осуществления арбитражного разбирательства или месту нахождения имущества, в отношении которого могут быть приняты обеспечительные меры.

Согласно ч. 1 ст. 155 ГПК РК по заявлению сторон арбитражного разбирательства суд может принять меры к обеспечению иска во всяком положении дела, если непринятие таких мер может затруднить или сделать невозможным исполнение решения суда.

Хендрикс Г. уделяет внимание на диспозитивное право суда «может по своему усмотрению принимать, либо не принимать соответствующие меры. Суд может выполнить эту просьбу, руководствуясь правилами, касающимися обеспечения *доказательств*, в том числе судебных поручений» [5, с. 39].

Представляется, что в данном случае термин «может» применяется не для акцентирования внимания на диспозитивности правомочий суда, а чтобы подчеркнуть те процедуры, с помощью которых суд может выполнить такое обеспечение («... суд может выполнить..., руководствуясь...»). К тому же такое свободное усмотрение суда в данном вопросе выглядело бы некорректно без закрепления в законе соответствующих оснований, которыми он должен был бы руководствоваться.

К заявлению в компетентный суд о принудительном обеспечении иска, рассматриваемого в арбитраже прилагается документ, подтверждающий предъявление иска в арбитраж (ч. 1 ст. 155 ГПК РК). Полагаем, что таким документом должна выступать заверенная председателем арбитража копия искового заявления, принятого к рассмотрению арбитражем. Требование приложения или представления каких-либо иных документов законодательством не предусматривается и, следовательно, является недопустимым. На наш взгляд необходимо также в компетентный суд предоставлять и заверенную председателем арбитража копию соглашения о передаче спора на рассмотрение в арбитраж.

В заявлении, подаваемом в компетентный суд о принятии принудительных обеспечительных мер по делу, рассматриваемому в арбитраже, должны содержаться обоснования причины обращения с заявлением о принудительном обеспечении иска и принудительная обеспечительная мера, которую просит принять истец.

В ст. 155 ГПК РК указывается, что обеспечение иска допускается во всяком положении дела, если непринятие таких мер может затруднить или сделать невозможным исполнение решения суда. Заявитель, подавая в компетентный суд заявление о принудительном обеспечении иска, указывая, о применении каких именно обеспечительных мер он ходатайствует, должен доказать, что их непринятие повлечет за собой последствия, указанные в названной статье. Наряду с этим он должен обосновать и доказать соразмерность испрашиваемых им принудительных обеспечительных мер его исковому требованию.

При рассмотрении заявления суд оценивает его обоснованность в необходимости принятия испрашиваемых обеспечительных мер и их соразмерность заявленному в арбитраж требованию, а также возможность обеспечения исполнения решения арбитража.

Таким образом, судья компетентного суда вправе отказать в принудительном обеспечении иска только в случаях: недоказанности возможного неисполнения впоследствии судебного решения либо реальности потенциального причинения значительного ущерба заявителю; установления явной несоразмерности испрашиваемых принудительных обеспечительных мер исковым требованиям заявителя. Каких-либо иных оснований для отказа в принятии принудительных обеспечительных мер действующее законодательство не предусматривает.

Заявление об обеспечении иска рассматривается и разрешается судьей в день вынесения определения о возбуждении гражданского дела, если оно было приложено к исковому заявлению или об этом указано в искомом заявлении. В остальных случаях заявление об обеспечении иска разрешается судьей в день его поступления в суд.

Заявление об обеспечении иска рассматривается и разрешается судьей без извещения сторон арбитражного разбирательства, без проведения судебного заседания.

По результатам рассмотрения заявления о принятии принудительных обеспечительных мер компетентный суд выносит определение об обеспечении либо об отказе в обеспечении иска (ст. 157 ГПК РК). В определении об обеспечении иска, рассматриваемого в арбитраже, либо об отказе в применении обеспечительных мер судья излагает мотивы, на которых основаны его выводы по существу рассматриваемого заявления. Определение суда может быть обжаловано в порядке и в сроки, установленные ст. 161 ГПК РК.

Отмена арбитражных решений. Действующее законодательство предусматривает

порядок оспаривания решения арбитража. Так, в соответствии с положениями ГПК РК и закона «Об арбитраже» установлен порядок, основания и процедура оспаривания решений, вынесенных арбитражами.

Решение арбитража подлежит добровольному исполнению, поскольку, заключая договор о передаче спора на рассмотрение арбитража, стороны предполагают обязательность его решений для них. Отказ от добровольного исполнения решения арбитража расценивается как нарушение условий арбитражного соглашения, а обращение взыскателя в компетентный суд судебной системы Республики Казахстан с заявлением о принудительном исполнении решения арбитража, является реализацией конституционного права на судебную защиту.

Однако не все решения арбитража могут быть отменены компетентным судом, ст. 52 закона «Об арбитраже» содержит исчерпывающий перечень оснований для отмены решений арбитража, которые не подлежат расширительному толкованию.

Необходимо отметить, что нормы процессуального права также не позволяют обжаловать и отменять решения иностранного арбитража, т.к. ходатайство об отмене решения арбитража подается в казахстанский компетентный суд по месту рассмотрения спора, т.е. рассмотрение спора вне территории РК, автоматически исключает такую возможность. Компетентный суд может только отказать в признании и приведении в исполнение решения иностранных арбитражей.

Правом подачи ходатайства об отмене арбитражного решения обладают только стороны арбитражного разбирательства, а также третьи лица, не привлеченные к участию в деле, но в отношении прав и обязанностей которых арбитраж принял решение. Ходатайство подается в месячный срок со дня получения арбитражного решения. Пропуск установленного срока позволяет суду возратить определенное поданное ходатайство об отмене арбитражного решения без рассмотрения.

Вместе с тем, срок на подачу заявления о выдаче исполнительного листа может быть восстановлен по ходатайству взыскателя, поданному вместе с ходатайством об отмене арбитражного решения. Суд вправе мотивированным определением восстановить срок на подачу ходатайства об отмене арбитражного решения, если признает причины пропуска указанного срока уважительными по общим правилам, установленным в статье 126 ГПК.

Ходатайство об отмене арбитражного решения подается в соответствующий суд Республики Казахстан:

- 1) по месту рассмотрения спора арбитражем, если арбитражное решение принято на территории Республики Казахстан;
- 2) по месту нахождения постоянно действующего арбитража, если арбитражное решение принято по закону Республики Казахстан в иностранном государстве;
- 3) по месту образования арбитража в Республике Казахстан, если арбитражное решение принято по закону Республики Казахстан в иностранном государстве.

Ходатайство об отмене арбитражного решения рассматривается судом в течение десяти рабочих дней с момента возбуждения дела, но в случае необходимости представления дополнительных доказательств он может быть продлен на срок до одного месяца (ст. 465 ГПК РК).

Основания для отмены решения арбитража, в основном, носят процессуальный характер. Взыскатель, подавая ходатайство об отмене арбитражного решения, обязан предоставить в суд доказательства, подтверждающие основание для его отмены.

На сегодняшний день в Казахстане дискуссию вызывает такое основание отмены арбитражных решений как противоречие публичному порядку [6, 7, 8, 9,10].

В данной связи, полагаем, что с целью устранения различного толкования вышеуказанных норм необходимо подготовить специальное Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан, где дать судам соответствующие разъяснения.

Несмотря на то, что арбитраж основывается на договоре, его эффективность зависит от системы государственного регулирования данной формы разрешения споров. Государство должно предусмотреть нормы, обеспечивающие поддержку арбитражной формы разрешения споров со стороны судов, без которых арбитраж не может существовать. Наиболее важна роль судов в принудительном исполнении арбитражного соглашения и принудительном исполнении арбитражного решения. Если государство не в состоянии обеспечить поддержку арбитражу посредством судов на этих двух этапах, то арбитраж теряет свою эффективность.

Принудительное исполнение арбитражных решений. В п. 3 ст. 54 Вашингтонской Конвенции 1965 г. ICSID закреплено, что «порядок исполнения арбитражного решения

определяется законами об исполнении судебных решений, действующими в государстве, на территории которого такое исполнение и спрашивается».

В соответствии с ч. 1 ст. 253 ГПК РК в случае, если арбитражное решение не исполнено добровольно в установленный в нем срок, взыскатель вправе обратиться в суд с заявлением о принудительном исполнении арбитражного решения. Данное заявление подается по месту рассмотрения спора арбитражем либо по месту жительства должника или по месту нахождения органа юридического лица, если место жительства или место нахождения неизвестно, то по месту нахождения имущества должника.

Заявление о выдаче исполнительного листа для принудительного исполнения решения арбитража рассматривается судьей единолично в течение пятнадцати рабочих дней со дня поступления в суд. О месте и времени рассмотрения заявления о выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение решения арбитража, суд уведомляет взыскателя и должника по правилам, установленным главой 11 ГПК РК. Однако неявка взыскателя или должника не является препятствием к рассмотрению заявления, если от должника не поступило ходатайство об отложении рассмотрения заявления с указанием уважительных причин невозможности явиться в судебное заседание.

К заявлению о выдаче исполнительного листа прилагаются:

1) подлинник или копия арбитражного решения. Копия решения постоянно действующего арбитража заверяется руководителем этого арбитража, копия арбитражного решения для разрешения конкретного спора должна быть нотариально удостоверенной;

2) подлинник или нотариально заверенная копия арбитражного соглашения, заключенного в установленном законом порядке.

К заявлению также должна быть приложена квитанция об оплате государственной пошлины в размере 5 МРП (пп. 11 п. 1 ст. 610 НК РК).

Данный перечень определен ГПК РК и является обязательным при обращении в компетентный суд. Кроме них, взыскателем могут быть приложены и другие документы, подтверждающие его позицию.

Заявление о выдаче исполнительного листа может быть подано не позднее трех лет со дня окончания срока для добровольного исполнения решения арбитража.

На практике возникают случаи, когда взыскатель подает заявление о выдаче исполнительного листа на решение арбитража, которое еще не вступило в силу.

Так, например, судья специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы вынес определение об удовлетворении заявления о выдаче исполнительного листа на решение международного арбитража «IUS», которое было получено сторонами 20 мая 2019 г. Заявление о выдаче исполнительного листа взыскателем было подано 11 июня 2019.

В соответствии со ст. 241 ГПК РК исполнительный лист выписывается судом первой инстанции в течение трех рабочих дней со дня вступления решения в законную силу или возвращения дела из вышестоящего суда. Полагаем, что такое правило должно распространяться и на решение арбитража.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Петров В.М. Взаимодействие государственного суда и международного коммерческого арбитража. Дисс. ... на соискание ученой степени к.ю.н. – Санкт-Петербург, 2003.

2 Грешников П. Судебная система и третейские суды в Казахстане: вопросы теории и практики // <http://dk.kz>

3 Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Взаимодействие судов и арбитражей в сфере альтернативного разрешения споров. Международный гражданский процесс. Учебный курс. - Астана, 2018.

4 Малешин Д.Я. Суд в процессе исполнения судебных постановлений. Дисс. ... на соискание ученой степени к.ю.н. – М., 2002.

5 Ярков В.В. Понятие и значение обеспечительных мер в арбитражном процессе. // Доктрина гражданского и арбитражного процесса. Сборник статей. - СПб-Краснодар. 2004.

6 Хендрикс Г.П. Американская правовая помощь по экономическим спорам, разрешаемых судами и третейскими судами: Признание и исполнение иностранных судебных решений по экономическим спорам. (Документы и комментарии) // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации: Специальное приложение к № 3: Признание и исполнение иностранных судебных решений по экономическим спорам. (Документы и комментарии). - М.: ЮРИТ-Вестник, 1999.

7 Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Отмена арбитражных решений: проблемы теории и практики // <https://palata.org>

8 Коробейников А. Основания для отмены арбитражных решений в Казахстане: что нового? //

<http://docplayer.ru>

9 Скрыбин С.В. Применение судами Республики Казахстан законодательства об отмене решений арбитражей. Или еще раз о публичном порядке... // <https://online.zakon.kz>

10 Калдыбаев А.К., Линник А.В. Применение понятия «публичный порядок» в арбитраже // <https://online.zakon.kz>

Алембаев К.О.,

доктор PhD,

Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,

E-mail: kairat_kafu@mail.ru

Кожуганова Д.З.,

доктор PhD,

Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,

E-mail: dinara_kafu@mail.ru

Гаврилова Ю.А.

к.ю.н.,

Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,

E-mail: gavriloyuliya@yandex.kz

ПОНЯТИЕ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Түйін. Бұл мақалада авторлар Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық құрамының түсінігі мен мазмұнын қарастырады. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының мәні талданды, оның белгілері, элементтері мен түрлері ашылды.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының түрлері.

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают понятие и содержание состава уголовного правонарушения в соответствии с действующим уголовным законодательством Республики Казахстан. Проанализировано значение состава уголовного правонарушения, раскрыты его признаки, элементы и виды.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, состав уголовного правонарушения, признаки состава уголовного правонарушения, виды состава уголовного правонарушения.

Abstract. In this article, the authors consider the concept and content of the criminal offense in accordance with the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The significance of the composition of the criminal offense is analyzed, its signs, elements and types are revealed.

Keywords: criminal offense, the elements of the criminal offense, signs of the composition of the criminal offense, kinds of criminal offences.

Для понимания сущности института «состава уголовного правонарушения» необходимо рассмотреть, что же из себя представляет уголовное правонарушение. Общее понятие уголовного правонарушения определяется в действующем праве при помощи материального и формального признаков. Формальный признак уголовного правонарушения — его уголовная противоправность — заключается в буквальной запрещенности конкретного вида общественно-опасных деяний текстом уголовного закона. Однако для того, чтобы запретить какое-либо деяние, его следует описать, т. е. снабдить определенными признаками. Совокупность таких признаков, при помощи которых законодатель описывает запрещенное общественно-опасное деяние, представляет собой состав уголовного правонарушения. Таким образом, состав уголовного правонарушения — это проявление противоправности как общего формального признака понятия уголовного правонарушения, форма бытия уголовного правонарушения, вне которой оно существовать не может.

Как видно, определение понятия состава уголовного правонарушения достаточно простое, хотя значение состава уголовного правонарушения в уголовном праве, как будет показано далее, огромно.

Традиционно выделяются четыре элемента состава уголовного правонарушения: объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона уголовного правонарушения, в рамках которых группируются отдельные признаки состава уголовного правонарушения (деяние, последствия, способ, вина, мотив и т. д.).

Тогда в едином явлении можно усмотреть отдельные и относительно самостоятельные признаки объекта и предмета, объективной стороны, субъекта и субъективной стороны уголовного правонарушения. Онтологическая неразрывность признаков и элементов состава практически проявляется в том, что несоответствие совершенного деяния хотя бы одному признаку предполагаемого состава уголовного правонарушения означает несоответствие совершенного деяния данному составу уголовного правонарушения в целом. Например, отсутствие признака умышленной вины в отношении деяния, повлекшего причинение другому человеку вреда здоровью средней

тяжести, при наличии всех остальных признаков данного состава означает отсутствие в данном деянии всего состава умышленного причинения вреда здоровью средней тяжести (ст. 107 УК РК) [1]. Факт совершения такого деяния не является основанием уголовной ответственности.

Основное значение состава уголовного правонарушения состоит в возможности формально (по общему правилу вне зависимости от содержательных особенностей конкретного преступного деяния) отграничивать круг преступных деяний от непроступных, а также одно преступное деяние от другого. В этом смысле состав является информационной моделью уголовного правонарушения определенного вида, которая служит юридическим основанием квалификации уголовных правонарушений. Разграничительная функция состава имеет важное практическое значение, так как она позволяет дифференцировать ответственность. В составе уголовного правонарушения нет таких признаков, которые не играли бы разграничительной роли.

Каждый из них либо отделяет данный вид уголовного правонарушения от других видов, либо отграничивает преступление, уголовный проступок от иных правонарушений. Определяя признаки какого-либо состава уголовного правонарушения, законодатель тем самым дает легальное определение соответствующего уголовного правонарушения: понятия кражи, убийства, изнасилования, получения взятки, незаконного предпринимательства и иные легально определяются не иначе, как посредством тех же самых признаков, которые входят в составы данных уголовных правонарушений.

Состав уголовного правонарушения — это не совокупность признаков конкретного уголовного правонарушения, а совокупность типичных признаков, характерных для данного вида общественно опасных деяний (для всех простых убийств, государственных измен, заведомо ложных сообщений об акте терроризма и т. д.), это результат абстракции, т. е. мысленного отбрасывания бесконечного множества индивидуальных несущественных, по мнению законодателя, признаков, характерных лишь для некоторых индивидуальных уголовных правонарушений. Тем самым (и это еще одно значение состава уголовного правонарушения) обеспечивается отраслевой правовой принцип формального равенства граждан перед уголовным законом: каждый, кто совершит деяние, содержащее в себе все признаки какого-либо состава уголовного правонарушения, вне зависимости от других обстоятельств, в том числе признаков личности правонарушителя, подлежит уголовной ответственности в пределах, установленных уголовным правом.

Состав уголовного правонарушения — это совокупность объективных и субъективных признаков, предусмотренных статьями и Общей, и Особенной части УК.

Общее понятие состава уголовного правонарушения имеет научно-познавательное значение, является теоретической базой правильной квалификации совершенного уголовного правонарушения, помогает правильно определить в каждом конкретном случае наличие в действиях лица того или иного состава уголовного правонарушения.

Рассмотрим элементы и признаки состава уголовного правонарушения.

Статья 4 УК РК в качестве основания уголовной ответственности называет совершение деяния, содержащего все признаки состава уголовного правонарушения. Таким образом, состав уголовного правонарушения представляет собой определенный набор признаков, с наличием которых в содеянном закон связывает наступление уголовной ответственности. Все признаки, которые законодатель объединил в состав уголовного правонарушения, характеризуют ту или иную сторону преступного деяния и в зависимости от этого могут быть отнесены к четырем элементам: объекту, объективной стороне, субъективной стороне или субъекту уголовного правонарушения.

Как отмечает профессор Борчашвили И.Ш., все четыре элемента являются обязательными для состава уголовного правонарушения, при отсутствии одного из них следует констатировать отсутствие состава в целом. Что же касается признаков состава уголовного правонарушения, то они отражают наиболее существенные характеристики уголовного правонарушения, конкретизируют содержание элементов состава. В зависимости от того, какую сторону уголовного правонарушения — внешнюю или внутреннюю — характеризует тот или иной признак, их можно подразделить на объективные и субъективные. Объективные отражают содержание объекта и объективной стороны уголовного правонарушения, субъективные — субъективную сторону и субъект уголовного правонарушения соответственно [2].

Признаки, характеризующие каждый из элементов состава уголовного правонарушения, могут быть подразделены на обязательные и факультативные. Обязательные признаки образуют тот минимальный набор, который необходим для любого уголовного правонарушения, без которого общий состав уголовного правонарушения отсутствует. Факультативные признаки — это признаки, присущие только отдельным составам уголовных правонарушений. Разделение признаков на обязательные и факультативные актуально только при характеристике общего состава уголовного правонарушения, в составе конкретного уголовного правонарушения все признаки, которые указаны в диспозиции статьи Особенной части УК, являются обязательными. Например, в характеристике субъективной стороны цель совершения уголовного правонарушения выступает факультативным признаком, так как в большинстве составов она отсутствует, однако для уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 261 УК («Захват заложника»), цель понуждения государства, организации или гражданина

совершить какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия как условие освобождения заложника является обязательной.

Факультативные признаки имеют конкретное предназначение в составе уголовного правонарушения.

Во-первых, они могут выступать в качестве конструирующего признака, т. е. признака, без которого уголовное правонарушение не существует.

Во-вторых, факультативные признаки могут выступать в качестве квалифицирующих или привилегирующих, т. е. увеличивающих или уменьшающих опасность посягательства и соответственно отягчающих либо смягчающих уголовную ответственность за совершенное деяние.

В-третьих, если факультативные по своей природе признаки не выступают ни в качестве конструирующих, ни в качестве квалифицирующих или привилегирующих, то они могут быть учтены при назначении наказания в качестве смягчающих либо отягчающих обстоятельств.

Объект уголовного правонарушения — то, на что направлено преступное посягательство, то, что охраняет уголовный закон. Общий перечень объектов уголовного правонарушения представлен в ч. 1 ст. 2 УК, где перечисляются охраняемые в уголовно-правовом порядке блага: права, свободы и законные интересы человека и гражданина, собственность, права и законные интересы организаций, общественный порядок и безопасность, окружающая среда, конституционный строй и территориальная целостность Республики Казахстан, интересы общества и государства, мир и безопасность человечества.

Непосредственный объект уголовного правонарушения является обязательным признаком состава уголовного правонарушения. Особенности объекта посягательства отражают такие признаки, как предмет посягательства и потерпевший, выступающие в качестве факультативных. Предметом посягательства выступает то, на что осуществляется непосредственное воздействие при совершении уголовного правонарушения (например, имущество при совершении хищения, оружие либо наркотические средства при их изготовлении или хранении). Потерпевший — это лицо, которому уголовным правонарушением причиняется материальный, имущественный или иной вред. Характеристики предмета уголовного правонарушения являются определяющими для уголовных правонарушений, предусмотренных ст. 193 УК РК («Хищение предметов, имеющих особую ценность»), ст. 287 УК РК («Незаконные приобретение, передача, сбыт, хранение, перевозка или ношение оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств»), и ряда иных. Признаки, характеризующие потерпевшего, также могут выступать в качестве конструирующих, например, только сотрудник правоохранительного органа может выступать потерпевшим в преступлении, предусмотренном ст. 380-1 УК РК («Посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного, специального, государственного органа, военнослужащего») [1].

Объективная сторона отражает внешнюю сторону уголовного правонарушения: само общественно опасное деяние, особенности его совершения — место, время, обстановку, способ, орудия и средства, те последствия, которые наступили в результате этого деяния, и причинную связь между деянием и последствиями. Однако не все из указанных признаков являются существенными для каждого уголовного правонарушения. Без одного из них — самого деяния — уголовное правонарушение не существует, остальные выступают в качестве факультативных и могут играть существенную роль, например, при отграничении одного деяния от другого. Так, для разграничения форм хищения законодателем используется способ совершения преступления: тайный — для кражи, открытый — для грабежа, насильственный — для разбоя и т. д.

Субъективная сторона уголовного правонарушения отражает внутреннее, психическое отношение лица к совершаемому им деянию и его последствиям. Субъективная сторона представлена виной, а также мотивом, целью и эмоциями. Центральный признак субъективной стороны — вина — включает интеллектуальную и волевую составляющую. Интеллектуальный элемент вины предполагает осознание лицом общественной опасности совершаемого деяния и предвидение его последствий, волевой элемент отражает отношение к последствиям: желание их наступления, нежелание либо сознательное допущение подобных последствий. Вина может быть выражена только в установленных уголовным законом формах умысла или неосторожности. Мотив, цель, эмоциональное состояние выступают в качестве факультативных признаков субъективной стороны и становятся обязательными лишь в определенных законом случаях. Так, корыстная цель является обязательной для всех форм хищения и позволяет отграничить их от смежных составов уголовных правонарушений. Мотивы чаще всего выступают в качестве квалифицирующих признаков; наиболее часто в УК называются мотивы мести за определенную правомерную деятельность, расовой, национальной или иной ненависти, или вражды.

Субъект уголовного правонарушения — это лицо, которое совершает общественно опасное деяние. Субъект любого уголовного правонарушения должен быть физическим лицом, обладать определенным уровнем психического здоровья (вменяемостью) и достичь определенного установленного в уголовном законе возраста. Для совершения отдельных уголовных правонарушений лицо должно обладать специфическими характеристиками, например, быть гражданином РК (ст. 175 УК «Государственная измена») или иностранным гражданином (ст. 176 УК «Шпионаж»), должностным лицом (ст. 261 УК «Злоупотребление должностными

полномочиями»), и т. д. Такие специфические характеристики именуются признаками специального субъекта и являются факультативными для общего состава уголовного правонарушения.

Теперь рассмотрим, какие же бывают виды составов уголовного правонарушения.

С учетом особенностей законодательной конструкции состава, широты описания его признаков составы уголовного правонарушения могут быть классифицированы по определенным основаниям. Подобная классификация позволяет разделить все составы, предусмотренные уголовным законом, на группы, объединенные общими характеристиками.

По степени общественной опасности все составы могут быть разделены на основные, квалифицированные и привилегированные. Основной состав — состав без смягчающих и отягчающих обстоятельств — выступает в качестве базиса, отражающего среднюю степень общественной опасности, поскольку содержит набор объективных и субъективных признаков, которые являются обязательными для всех уголовных правонарушений определенного вида. Традиционно характеристика основного состава дается в части первой статьи Особенной части УК РК, в то время как квалифицированные составы описываются в частях второй и последующих той же статьи Особенной части УК РК. Однако есть и исключения. Например, в ч. 1 ст. 384 УК РК отражены признаки состава незаконного изъятия у гражданина паспорта, удостоверения личности или другого личного документа, а в ч. 3 этой же статьи описан состав иного уголовного правонарушения — похищения, уничтожения, повреждения или сокрытия официальных документов, штампов или печатей, совершенных из корыстной или из иной личной заинтересованности.

Основной состав уголовного правонарушения может быть и единственным для уголовного правонарушения, общественная опасность которых полностью отражена в конкретной норме и не варьируется в зависимости от наличия дополнительных объективных и субъективных признаков. Так, состав уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 138 УК РК (Разглашение тайны усыновления (удочерения)), является основным и единственным в своем роде. Напротив, состав убийства, предусмотренный в ч. 1 ст. 99 УК РК, выступает в качестве основного для целого ряда квалифицированных и привилегированных составов преступлений, предусмотренных в ч. 2 ст. 99, ст. 100 УК РК (убийство матерью новорожденного ребенка), ст. 101 УК РК (убийство, совершенное в состоянии аффекта), ст. 102 УК РК (убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны), ст. 103 УК РК (убийство, совершенное при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление).

Квалифицированный состав, или состав с отягчающими обстоятельствами, отражает характеристику большей общественной опасности по сравнению с основным составом за счет дополнения его признаков указанием на те или иные обстоятельства, отягчающие ответственность за данный вид уголовных правонарушений. По своей сущности дополнительные признаки, превращающие состав в квалифицированный, могут относиться к любому из четырех элементов состава уголовного правонарушения. Так, в ч. 2 ст. 99 УК РК законодатель предусмотрел 15 видов признаков, отягчающих ответственность за убийство, одни из которых характеризуют потерпевшего (например, беременная женщина — п. 4), другие — способ совершения деяния (особая жестокость — п. 5), третьи — цель совершения преступления (скрыть другое преступление или облегчить его совершение — п. 10). В ряде норм признаки, отягчающие ответственность, сгруппированы таким образом, чтобы отразить поэтапное повышение общественной опасности уголовного правонарушения, и предусмотрены соответственно не только во второй, но и в третьей и последующих частях статьи Особенной части УК РК. Составы, сформированные за счет таких признаков, принято разделять на квалифицированные и особо квалифицированные, дополнительные признаки которых содержатся в третьей и последующих частях статьи Особенной части, например, кража, совершенная из нефтегазопровода (п. 2 ч. 4 ст. 188 УК РК), дача взятки в особо крупном размере или совершенная преступной группой (ч. 4 ст. 367 УК РК).

Привилегированными составами уголовных правонарушений, или составами со смягчающими обстоятельствами, называют составы, содержащие дополнительные признаки, уменьшающие степень опасности уголовного правонарушения по сравнению с той, которая отражена в основном составе (например, привилегированными составами убийства выступают составы преступлений, предусмотренных ст. 100-103 УК РК).

Описание признаков состава уголовного правонарушения в УК РК может быть различным: от четкого указания на границы признака (в частности, указание на пределы, в которых размер похищенного имущества при краже и иных хищениях определяется как крупный, в п. 3 ст. 3 УК РК) до обобщенного описания (например, тяжкие последствия в п. 4 ст. 3 УК РК).

В зависимости от четкости определения признаков состава уголовного правонарушения в законе выделяют составы с конкретными и оценочными признаками. Первые позволяют точно уяснить значение признака и не предполагают его оценки правоприменителем в каждом конкретном случае. Такими признаками выступают, например, крупный и особо крупный размеры причиненного ущерба в хищениях, последствия в виде смерти и ряд иных. В составе с оценочными признаками законодательное определение позволяет только установить весьма размытые очертания того или иного признака, который в каждом конкретном случае должен получать

«наполнение» путем толкования закона. К таким признакам, в частности, относятся признаки совершения преступления с особой жестокостью, общественно опасный способ совершения преступления, тяжкие последствия и иные [3, с.105].

При описании состава уголовного правонарушения в законе может быть дана характеристика каждого из элементов посредством указания на один или несколько его признаков. В зависимости от этого все составы уголовных правонарушений могут быть подразделены по способу описания признаков на простые и сложные. Простой состав — это такой состав уголовного правонарушения, где каждый элемент охарактеризован лишь одним признаком: законодателем указывается лишь один объект посягательства, описывается только одно деяние, дается указание только на одну форму вины. Так, состав простого убийства (ч. 1 ст. 99 УК) предполагает только один объект — жизнь человека, содержит указание только на одно деяние — действие (бездействие), которое направлено на причинение смерти другому человеку, и определяет только одну форму вины — умысел.

Сложные составы уголовного правонарушения характеризуются удвоением признаков одного или нескольких элементов состава. В зависимости от особенностей описания сложные составы могут быть:

- с удвоением элементов, т. е. предполагать два объекта посягательства (в ст. 192 УК РК «Разбой» ими выступают имущество и жизнь, здоровье человека), два и более деяния, образующих объективную сторону (имущественное требование и определенная угроза в ст. 194 УК РК «Вымогательство»), две формы вины (умысел по отношению к тяжкому вреду и неосторожность к последствиям в виде смерти в ч. 3 ст. 106 УК РК «Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью»);

- с удлинением процесса совершения деяния во времени (длящиеся (ст. 442 УК РК «Дезертирство») и продолжаемые уголовные правонарушения);

- с альтернативой признаков (чаще всего альтернативными бывают действия и последствия деяния, а также мотивы и цели преступления). Так, ч. 1 ст. 459 УК РК («Умышленное уничтожение или повреждение военного имущества») предусматривает ответственность как за умышленное уничтожение, так и за умышленное повреждение военного имущества;

- с объединением в одном сложном составе нескольких простых, например, ст. 272 УК РК предусматривает, что массовые беспорядки сопровождаются насилием, погромами, поджогами, уничтожением имущества, применением огнестрельного оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств, а также оказанием вооруженного сопротивления представителю власти, в том числе с использованием средств, полученных из иностранных источников.

В зависимости от особенностей законодательной конструкции все составы могут быть подразделены на формальные и материальные [4, с.118].

Формальными составами принято считать такие составы, при конструировании которых законодатель ограничился лишь указанием на деяние, которое образует объективную сторону состава данного уголовного правонарушения, и не определил те последствия, которые могут или должны наступить в результате его совершения. Таким образом, для признания уголовного правонарушения оконченным необходимо установить лишь то, что лицо совершило все действия (или не совершило необходимых действий), описанные в законе, независимо от того наступили или нет в результате их совершения какие-либо последствия. Это отнюдь не означает, что данное деяние не влечет за собой никаких последствий, просто они лежат за рамками состава уголовного правонарушения и могут быть учтены в качествеотягчающего обстоятельства только при назначении наказания, например, при выборе его вида или размера. К числу уголовных правонарушений с формальным составом относятся изнасилование (ч. 1 ст. 120 УК РК), вымогательство (ч. 1 ст. 194 УК РК), получение взятки (ч. 1 ст. 366 УК РК) и иные.

Материальные составы уголовных правонарушений сконструированы таким образом, что для признания уголовного правонарушения оконченным необходимо установить не только факт совершения деяния, но и факт наступления в его результате определенных в уголовном законе последствий. Таким образом, для материальных составов уголовного правонарушения обязательными признаками объективной стороны выступают, наряду с деянием, общественно опасные последствия и причинная связь между ними и совершенным деянием. Если предусмотренные в УК РК последствия данного деяния не наступили, то состав уголовного правонарушения либо вообще отсутствует, либо можно говорить лишь о покушении на уголовное правонарушение. Так, обязательными последствиями нарушений правил охраны труда названы неосторожное причинение средней тяжести вреда здоровью (ч. 1 ст. 156 УК РК) либо смерти (ч. 2 ст. 143 УК РК). Это означает, что ненаступление указанных последствий вообще исключает возможность привлечения лица за нарушение правил охраны труда к уголовной ответственности в связи с отсутствием состава уголовного правонарушения. Применительно к убийству ненаступление последствий в виде смерти не исключает привлечения лица, умышленно совершившего действия, направленные на лишение жизни, к уголовной ответственности, но позволяет говорить лишь о неоконченном преступлении в виде покушения на убийство.

В ряде случаев, когда общественная опасность деяния очень высока, законодатель переносит момент окончания преступления на более раннюю по сравнению с иными преступлениями стадию — приготовления или

покушения на преступление [5, с.122]. Состав, сконструированный таким образом, называется усеченным. Так, для большинства уголовных правонарушений приискание соучастников, объединение в группу и сговор на совершение уголовных правонарушений являются стадией приготовления к правонарушению, однако создание наиболее опасных видов групп — банд, преступных сообществ — или участие в них само по себе расценено законодателем в качестве самостоятельного преступления (ст. 262-265 УК РК).

Усеченным является и состав разбоя (ст. 192 УК РК). Разбой выступает в качестве формы хищения, но в отличие от иных хищений, которые признаются оконченными с момента обращения лицом чужого имущества в свою пользу или пользу третьих лиц и причинения тем самым ущерба собственнику или иному владельцу, разбой окончен с момента нападения с целью хищения чужого имущества [6]. Для признания уголовного правонарушения оконченным не требуется ни наступления последствий, ни даже совершения всех действий, образующих объективную сторону хищения (изъятия и обращения имущества), разбой окончен в момент нападения вне зависимости от того, удалось ли в итоге завладеть имуществом и был ли причинен имущественный и физический вред потерпевшему.

По мнению большинства ученых-правоведов, усеченный состав является разновидностью формального состава.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Текст]: от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2019 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252
2. Борчашвили И.Ш. Курс лекций. Общая часть Уголовного права Республики Казахстан. - Алматы, 2006. — 252 с.
3. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Изд-е 2. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 504 с.
4. Сверчков В.В. Уголовное право. Общая и Особенная части: учебное пособие. - Москва: Юрайт, 2011. - 594с.
5. Уголовное право зарубежных стран: общая и особенная части: учебник / Н. А. Голованова и др. - Москва: Юрайт, 2015. - 1034 с.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. /Под ред. С.М. Рахметова, И.И. Рогова. - Алматы: ТОО Издательство «Норма-К», 2016. - 752 с.

Алембаев К.О.,
доктор PhD,
Казахстанско-Американский свободный университет,
г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,
E-mail: kairat_kafu@mail.ru

Кожуганова Д.З.,
доктор PhD,
Казахстанско-Американский свободный университет,
г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,
E-mail: dinara_kafu@mail.ru

Мензюк Г.А.
к.ю.н., Казахстанско-Американский свободный университет,
г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,
E-mail: menzjuk@mail.ru

СУБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін. Бұл мақалада авторлар Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасындағы қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ұғымы мен белгілерін, қылмыстық жауапкершілік жасының қылмыстық-құқықтық маңызын, есі дұрыс болу ұғымы мен мазмұнын, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектісінің саралау мәнін қарастырады.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі, қылмыстық жауапкершіліктің жасы, есі дұрыс болуы, арнайы субъектісі.

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают понятие и признаки субъекта уголовного правонарушения в действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан, уголовно-правовое значение возраста уголовной ответственности, понятие и содержание вменяемости, а также квалификационное значение специального субъекта уголовного правонарушения.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, субъект уголовного правонарушения, возраст уголовной ответственности, вменяемость, специальный субъект.

Abstract. In this article, the authors consider the concept and characteristics of the subject of a criminal offense in the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the criminal legal value of the age of criminal responsibility, the concept and content of sanity, as well as the qualification value of the special subject of the criminal offense.

Keywords: criminal offense, subject of a criminal offense, age of criminal responsibility, sanity, special subject.

Субъект уголовного правонарушения — это лицо, подлежащее уголовной ответственности за совершение преступного деяния. Хотя понятия субъекта уголовный закон не содержит, его признаки следуют из содержания нормы ч.1 ст. 15 УК РК: «Уголовной ответственности подлежит вменяемое физическое лицо, достигшее ко времени совершения уголовного правонарушения шестнадцатилетнего возраста» [1]. Субъект уголовного правонарушения наделен следующими признаками: это физическое лицо, вменяемое, достигшее возраста уголовной ответственности (16 лет или в исключительных случаях 14 лет).

Физические лица — это граждане РК, граждане иностранных государств и лица без гражданства (апатриды). Таким образом, уголовной ответственности по УК РК подлежит только человек. Не могут быть субъектами уголовного правонарушения неодушевленные предметы, животные, а также юридические лица.

Уголовную ответственность юридических лиц устанавливает законодательство многих зарубежных стран (Великобритания, Израиль, Канада, КНР, Франция и др.). Ряд исследователей предлагали ввести в национальное уголовное законодательство институт ответственности юридических лиц, однако эта идея не получила поддержки со стороны законодателя.

Для уголовно-правовой оценки совершенного деяния важное значение имеют особенности личности физического лица и другие, связанные с преступлением обстоятельства, смягчающие или отягчающие ответственность, которые позволяют индивидуализировать уголовную ответственность. Особенности, характеризующие личность субъекта уголовного правонарушения, могут быть обстоятельствами, влияющими на квалификацию уголовного правонарушения; они учитываются при назначении наказания и при освобождении виновного от уголовной ответственности или от наказания [2].

Рассмотрим возрастные признаки субъекта уголовного правонарушения.

Уголовный закон определяет минимальные возрастные границы ответственности за совершение уголовного правонарушения. Согласно ч. 1 ст. 15 УК уголовной ответственности подлежит лицо, достигшее ко времени совершения уголовного правонарушения 16-летнего возраста. Законодательно определены и исключения из этого общего правила. За деяния, перечисленные в ч. 2 ст. 15 УК, возраст уголовной ответственности понижен — она наступает с 14 лет. Исчерпывающий перечень ч. 2 ст. 15 УК РК составляют преступления, общественная опасность которых, по мнению законодателя, доступна в нормотипе осознанию лиц 14-летнего возраста (среди таких преступлений убийство (статья 99), умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (статья 106), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью при отягчающих обстоятельствах (часть вторая статьи 107), изнасилование (статья 120), насильственные действия сексуального характера (статья 121), похищение человека (статья 125), нападение на лиц или организации, пользующихся международной защитой (статья 173), возбуждение социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни (статья 174), и др.).

Более высокую возрастную планку определяют отдельные статьи Особенной части. Так, согласно ст. 132 УК РК ответственности за вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовного правонарушения подлежит лицо, достигшее 18 лет.

Основой определения возраста, с наступлением которого закон связывает уголовную ответственность, является (во всяком случае, должно являться) установление типичной для лиц, достигших определенного в законе возрастного порога, способности осознания социального смысла деяния, способности к оценке его последствий. Определение типичности достижения несовершеннолетними соответствующего уровня развития внутренней сферы личности, социального опыта и знаний должно основываться на современных представлениях педагогики, возрастной и социальной психологии, других наук. Поэтому предложения по изменению возраста уголовной ответственности требуют серьезного обоснования [3].

Лицо, не достигшее установленного законом возраста, не может рассматриваться в качестве субъекта уголовного правонарушения и уголовной ответственности не подлежит.

Согласно ст. 531 УПК РК по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних установление возраста подлежит доказыванию [4]. Лицо считается достигшим определенного возраста не в день рождения, а с нуля часов следующих за днем рождения суток. Если установить дату рождения не представляется возможным, суд основывается на экспертной оценке. При установлении экспертизой возраста в годах днем рождения несовершеннолетнего считается последний день года, названного экспертами. Все сомнения в вопросе о достижении лицом возраста, достаточного для привлечения к уголовной ответственности, трактуются в пользу обвиняемого [5].

Если же достигший возраста уголовной ответственности несовершеннолетний во время совершения общественно опасного деяния не мог в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность деяния или руководить им вследствие отставания в психическом развитии, не связанного с психическим расстройством, в соответствии с ч. 3 ст. 15 УК РК уголовной ответственности он не подлежит.

Наряду с достижением установленного законом возраста, обязательным признаком субъекта уголовного правонарушения является вменяемость. Хотя понятия вменяемости уголовный закон не содержит, аналитически его содержание выводится из противоположного по значению понятия невменяемости, которое раскрывается в ч. 1 ст. 16 УК РК: «Не подлежит уголовной ответственности лицо, которое во время совершения общественно опасного деяния, предусмотренного настоящим Кодексом, находилось в состоянии невменяемости, то есть не могло осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) или руководить ими вследствие хронического психического заболевания, временного психического расстройства, слабоумия или иного болезненного состояния психики» [1].

Состояние невменяемости связывают с установлением двух критериев: юридического и медицинского.

В совершении уголовного правонарушения проявляются прежде всего сознание и воля лица (способность отдавать отчет в своих действиях и руководить ими). Юридический критерий указывает на наличие порока воли или интеллекта. Он заключается в отсутствии у лица во время совершения общественно опасного деяния возможности осознавать фактический характер и общественную опасность своего деяния (порок интеллекта) или руководить своим поведением (порок воли).

Хотя на практике встречаются и случаи сочетания пороков воли и интеллекта, для установления юридического критерия достаточным является установление одного из них.

Медицинский критерий указывает на причину порока интеллекта или воли; его образуют нарушения психики, указанные в ч. 1 ст. 16 УК РК: хроническое психическое расстройство, временное психическое расстройство, слабоумие, иное болезненное состояние психики.

Хроническое психическое расстройство — это наличие трудноизлечимого или неизлечимого психического заболевания, к которым относят шизофрению, эпилепсию, маниакально-депрессивный психоз и др.

Временное психическое расстройство — это психическое заболевание, протекающее относительно скороотечно и заканчивающееся, как правило, выздоровлением. К ним относят, например, патологический аффект, патологическое опьянение, реактивные, симптоматические психозы, алкогольные психозы.

Под слабоумием понимают различные формы упадка психической деятельности с поражением интеллекта, необратимыми изменениями личности. По степени глубины врожденного или приобретенного психического недоразвития различают дебильность (легкая степень), имбецильность (средняя) и идиотия (глубокая).

К иным болезненным состояниям психики относятся состояния, которые собственно психическими заболеваниями не являются, но сопровождаются различными нарушениями психической деятельности. Они могут быть обусловлены, например, травмой головного мозга, рядом тяжелых инфекционных заболеваний [6].

Поскольку порок интеллекта или воли может порождаться психическими расстройствами или состояниями каждой из указанных в законе групп, для наличия медицинского критерия невменяемости достаточно установления одного из них.

Наличие расстройства психической деятельности диагностируется экспертно, на основе экспертной оценки решается и вопрос о наличии юридического критерия, порока интеллекта или воли, порождающего неспособность лица сознавать общественную опасность совершенного деяния или руководить своими действиями.

Лишь при наличии совокупности одного из признаков, образующих медицинский критерий, и хотя бы одного из признаков юридического критерия лицо признается в судебном порядке невменяемым и уголовной ответственности не подлежит. Так, глубокое алкогольное или наркотическое опьянение, не являющееся патологическим, может стать причиной неспособности лица отдавать отчет в своих действиях, и юридический критерий в этом случае будет наличествовать. Однако невменяемости такое состояние не образует ввиду отсутствия медицинского критерия. Такой подход обуславливает содержание нормы ст. 18 УК РК: «Лицо, совершившее уголовное правонарушение в состоянии опьянения, вызванном употреблением алкоголя, наркотических средств, психотропных или других одурманивающих веществ, не освобождается от уголовной ответственности» [1].

Хотя познания в области медицины и психиатрии в решении вопроса о признании лица невменяемым весьма значимы, состояние невменяемости устанавливается судом, который оценивает экспертные заключения и другие собранные по делу доказательства. Таким образом, невменяемость — категория уголовно-правовая, соотносимая с состоянием психики лица, обусловившим неспособность сознавать фактический характер и общественную опасность конкретного деяния, предусмотренного уголовным законом, либо руководить своими действиями по его совершению.

Согласно ч. 2 ст. 16 УК РК к лицу, совершившему предусмотренное уголовным законом общественно опасное деяние в состоянии невменяемости, судом могут быть назначены принудительные меры медицинского характера. Эти меры назначаются лицам, совершившим в состоянии невменяемости деяния, содержащие признаки составов уголовного правонарушения, в случаях, когда психические расстройства связаны с возможностью причинения этими лицами существенного вреда, сопряжены с опасностью для себя и других лиц.

Расстройство психической деятельности не всегда образует состояние невменяемости, поскольку может не лишать субъекта способности сознательной саморегуляции поведения, а лишь ограничивать ее. Согласно ч. 1 ст. 17 УК РК вменяемое лицо, которое во время совершения уголовного правонарушения в силу психического расстройства не могло в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими, подлежит уголовной ответственности. Состояние психического расстройства, не исключающего вменяемости, в литературе иногда называют ограниченной, уменьшенной или неполной вменяемостью, что является не вполне точным применительно к УК РК. Особенности уголовной ответственности лиц, чьи интеллектуальные и волевые способности ограничены в силу психической неполноценности, известны законодательству многих зарубежных государств. В ряде из них законодательно установлены ограничения в применении норм уголовного законодательства в отношении таких лиц [7].

Что же касается нормы ст. 17 УК РК, то она содержит указание на учет психического расстройства, не исключающего вменяемости, при назначении наказания и возможность назначения таким лицам принудительных мер медицинского характера (ч. 2 ст. 17 УК РК), причем они могут быть назначены судом помимо наказания и исполняться параллельно с ним. Таким образом, ограничения или уменьшения вменяемости не возникает.

В Уголовном законодательстве так же встречается так называемый «специальный субъект». В ряде случаев, специально предусмотренных уголовным законом, признаки общего субъекта, достижение установленного в законе возраста и вменяемость, дополняются другими, дополнительными признаками. В теории уголовного права они называются признаками специального субъекта.

Специальный субъект уголовного правонарушения - это лицо, которое наряду с общими признаками субъекта характеризуется дополнительными, присущими только ему признаками и свойствами. Дополнительные признаки специального субъекта содержатся в нормах Особенной части УК РК и могут относиться к служебному

положению, профессиональным функциям или специальным обязанностям лица, его личным качествам, полу и др.

Дополнительные признаки, характеризующие специального субъекта уголовного правонарушения, весьма многочисленны и неоднородны, они могут относиться, например, к гражданству (гражданин РК — ст. 175 УК РК, иностранный гражданин или лицо без гражданства — ст. 176); характеру профессиональной деятельности (военнослужащий — ст. 456, врач, фармацевт — ст. 317); служебному положению (должностное лицо — ст. 361, лицо, выполняющее управленческие функции в коммерческой или иной организации, — ч.4 ст. 253); правовому статусу (свидетель, потерпевший — ст. 421); характеризовать семейно-родственные связи (родители, заменяющие их лица — ст. 140 УК РК). Лица, не обладающие признаками специального субъекта, не могут быть исполнителями таких уголовных правонарушений.

Признаки специального субъекта могут прямо описываться законодателями в диспозиции соответствующей нормы (например, «капитан судна» — ст. 357; «лицо, управляющее автомобилем, троллейбусом, трамваем либо другим механическим транспортным средством» — ст. 345). Они могут быть названы в специальной норме (так, понятие «должностное лицо» раскрывается в ст.3 УК РК). В ряде случаев установление признаков специального субъекта требует обращения к другим законодательным и иным нормативным актам («государственный служащий», «лицо уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо», «лицо, занимающее ответственную государственную должность» - ст.364 УК РК).

Признаки специального субъекта могут иметь различное уголовно-правовое значение:

- они могут входить в конструкцию основного состава уголовного правонарушения, являться обязательными; лицо, не наделенное указанными признаками, исполнителем данного уголовного правонарушения быть не может;

- могут образовывать квалифицированный состав (состав сотягающими обстоятельствами); в этом случае они обязательны для квалификации уголовного правонарушения по соответствующей части или пункту статьи Особенной части;

- могут не влиять на квалификацию, но учитываться судом при назначении наказания в качестве смягчающих или сотягающих обстоятельств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Текст]: от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2019 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252
2. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: Учебник. /Отв ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев. - Алматы: Жеті жарғы, 2016. - 448 с.
3. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. /Под ред. С.М. Рахметова, И.И. Рогова. - Алматы: ТОО Издательство «Норма-К», 2016. - 752 с.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Текст]: от 4 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.) <https://online.zakon.kz/>
5. Аветисян С.С. Соучастие в преступлениях со специальным составом. - Монография. - Москва-Юнити, 2004. - 459 с.
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций. /Под ред. И.Ш.Борчашвили. Алматы: Жеті Жарғы, 2006. - 632 с.
7. Уголовное право зарубежных стран: общая и особенная части: учебник / Н. А. Голованова и др. – Москва: Юрайт, 2015. – 1034 с.

Амангалиева А.З.

магистр юридических наук

докторант

Высшей школы права «Әділет»

Каспийского общественного университета

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ЭСТОППЕЛЯ

Түйін: Мақала ағылшын шарттық құқығындағы эстоппельдің құқықтық табиғатын зерттеуге арналған. Автор ағылшын құқығындағы эстоппель түсінігін және мәнін, оның негізгі түрлерін және ерекшеліктерін, сондай-ақ ресей заң әдебиеттерінде эстоппель түсінігін анықтау мәселелерін қарастырады.

Кілт сөздер: эстоппель, адалдық қағидаты, теріс пиғылды мінез-құлық, құқықтан айрылу, карама-қайшы мінез-құлыққа тыйым салу.

Аннотация: Статья посвящена изучению правовой природы эстоппеля в английском договорном праве. Автор рассматривает понятие и сущность эстоппеля, его основные виды и их различия в английском праве, а также проблемы определения понятия эстоппель в российской юридической литературе.

Ключевые слова: принцип добросовестности, эстоппель, недобросовестное поведение, лишение права, запрет на противоречивое поведение.

Abstract: This article is dedicated to the research of the doctrine of estoppel in English contract law. The author considers the concept and essence of estoppel, its main types and their differences in English law, as well as the issues of defining the concept of estoppel in the Russian legal literature.

Keywords: principle of good faith, estoppel, unfair behavior, deprivation of the right, prohibition of contradictory behavior.

Как известно, правило запрет на противоречивое (непоследовательное) поведение существует в каждой правовой системе. В странах континентального права данное правило основано на принципах *concedit venire contra factum proprium* (никто не должен противоречить своим собственным действиям) и добросовестности. В странах общего права недопустимость противоречивого поведения решается доктриной эстоппель.

В связи с этим, хотели бы привести позицию Варнера, Генерального адвоката Европейского суда справедливости, высказанная в решении по делу *Boizard v. Commission* (1980), указавшего на существование общего «правового наследия»: «... Европейский суд справедливости, развивая общие принципы права Европейского сообщества, основывается на том, что может быть определено как общее правовое наследие. Если рассмотреть датскую концепцию *stiltiende afkald*, английский эстоппель (*estoppel*), германскую доктрину «утраты права» (*rechtsverwirkung*), итальянскую концепцию «защиты легальных ожиданий» (*legittimo affidamento*), французскую доктрину «подразумеваемого отказа» (*renunciation implicite*), шотландский персональный (личный) запрет (*personal bar*), то все вместе это порождает генеральный принцип запрета на противоречивое поведение, который имеет своим источником еще римское право [1].

Хотя понятие «эстоппель» уходит корнями в английское право, как отмечают некоторые исследователи, эстоппель более всего характерен для международного публичного права и выступает в качестве самостоятельного правового принципа [2]. В российской международно-правовой науке природа эстоппеля и его значение изучались в работах И.И. Лукашука, Р.А. Каламкаряна, и других ученых [3]. Так согласно утверждению Р.А. Каламкаряна, "нарушение принципа добросовестности в поведении одного субъекта, который добросовестно доверился поведению первого, вызывает к жизни ситуацию эстоппель" [4]. Ж.И. Седова, Н.В. Зайцева считают, что «эстоппель является частным проявлением принципа добросовестного выполнения государствами своих обязательств. ...Принцип эстоппель устанавливает юридический запрет отказаться от ранее принятой позиции по какому-либо вопросу, которая была официально изложена, донесена, заявлена и т.п. уполномоченным лицом [3]. По мнению А.В. Николаева, "основу принципа эстоппель составляет двуединство принципов справедливости и добросовестности при

приоритете последнего" [5]. На наш взгляд, эстоппель в международном праве основываясь на принципах добросовестности и справедливости, в какой-то мере содержит признаки эстоппеля в английском праве.

Возвращаясь к понятию эстоппель в английском праве, стоит отметить, что в английском договорном праве отсутствует легальная дефиниция эстоппеля как самостоятельной доктрины. Лорд Деннинг приводит следующее описание данной доктрины: «Эстоппель... это принцип справедливости и равноправия. Дело вот в чем: когда человек своими словами или поведением заставляет другого человека верить в определенное положение дел, ему не позволят вернуться к обратному/отступать от него, когда это было бы несправедливо или неравноправно для него» [6, р. 1-2].

В юридическом словаре Блэка приводится несколько определений рассматриваемого термина: «Эстоппель означает, что сторона своими собственными действиями не может претендовать на право в ущерб другой стороне, которая имела право полагаться на такое поведение и действовала соответственно. Принцип, который предусматривает, что человек не может отрицать или утверждать определенный факт или констатировать факты из-за его предыдущего поведения, утверждения или отрицания. Доктрина, которая гласит, что непоследовательная позиция, отношение или курс поведения не могут быть приняты к потере или повреждению другого» [7, р. 551].

Г.Х. Трайтель определяет эстоппель как юридический принцип, который предотвращает или не допускает отказ лица от обещания и противоречивое поведение, когда другие лица положились на такое поведение или обещания [8, р.121].

Анализируя определения эстоппеля, мы приходим к выводу, что в английском праве эстоппель определяется как самостоятельный принцип и как доктрина одновременно. Тем самым, можно увидеть, что в английском праве нет единого подхода к определению эстоппеля.

На сегодняшний день, можно выделить следующие условия как основные рекомендации для применения эстоппеля на основе сложившейся практики в английском праве:

1. Первое условие для эстоппеля заключается в том, что должно было сделано заверение лицом, к лицу претендующего на получение выгоды от эстоппеля.

Термин "representations" используется здесь для обозначения любого общения, посредством слов, поведения или (с учетом особых соображений) молчаливого бездействия, способного заставить кого-то другого поверить в состояние дел (настоящее или будущее).

2. При принятии решения о том, является ли неправильным или недобросовестным, чтобы лицо, подавшее представление/заверение, отказалось от него, суды учитывают ряд фактов:

(а) Во всех случаях лицо (representee) должен был полагаться на представление в ущерб себе, то есть он должен был что-то сделать или не сделать из-за убеждения, вызванного заверением, что равносильно изменению положения, которое стоило денег или было неприятно само по себе. Это может быть что-то, что не является ущербом, если заверение не будет снято.

(b) В большинстве случаев лицо (representee) должен показать конкретный ущерб, относящийся к заверению; но в тех случаях, когда заверение состоит из освобождения или приостановления договорных обязательств, лицо (representee) не должно точно указывать, каким именно был ущерб; ему нужно только показать, что если бы ему не была предоставлена такая уступка, он мог бы получить ее или защитить себя каким-либо другим способом.

(с) Во всех случаях суд может также учитывать другие факторы в поведении, душевном состоянии или обстоятельствах любой из сторон.

Эффект эстоппеля заключается в том, чтобы помешать лицу (representor) отрицать или возвращаться к тому, что он сказал. Это обусловлено рядом моментов, возникающих в связи с взаимодействием эстоппеля с другими областями права, в частности договорным и имущественным правом, а также статутными положениями, а именно:

(а) как правило, эстоппель не является основанием для иска, хотя он может поддерживать основание для иска, блокируя защиту. Поэтому суды не будут приводить в исполнение заверения в форме обещаний таким образом, который был бы эквивалентен принудительному исполнению обещаний без встречного удовлетворения. Однако,

В) эстоппель является основанием для предъявления иска в том случае, когда заявитель спрашивает долю в земельном участке.

с) эстоппель регулируется специальными соображениями, когда речь идет о законодательных положениях [6, р. 63-64].

В общем праве существуют несколько видов эстоппелей (reliance-based estoppels, estoppel by record, estoppel by deed, estoppel by silence or acquiescence). Но в данной статье, мы попытаемся рассмотреть наиболее важные и часто встречающиеся виды эстоппелей.

Estoppel by representation (эстоппель по заверению/представлению). Его можно отличить от простого эстоппеля на том основании, что эстоппель по заверению ограничивается констатацией факта и

не распространяется на обещания. Таким образом, сторона, которая делает представление о существующем факте, побуждающем другую сторону действовать в его ущерб, полагаясь на это представление, не может быть впоследствии допущена к действиям, противоречащим этому представлению. Эстоппель по заверению - это правило доказывания, которое постоянно препятствует лицу (representor) утверждать или доказывать факты, противоречащие его собственному заверению [9, p. 224].

Эстоппель явно выступает в качестве щита в случае эстоппеля по заверению. Основной принцип заключается в том, что лицу, которое делает представление о существующем факте, побуждающем другую сторону действовать в его ущерб, полагаясь на это заверение, не разрешается впоследствии действовать несогласованно с этим заверением. Это правило доказательства, которое постоянно препятствует представителю (representor) отрицать или доказывать факты, которые противоречат его собственному заверению (см. *Avon CC v Howlett* [1983] 1 WLR 603, 622) [10, par. 5.23].

Есть две особенности этого эстоппеля. Во-первых, заверение должно быть одним из фактов. Вторая особенность этого типа эстоппеля заключается в том, что он действует как защита; он не создает основания для иска [10, par. 5.23].

В деле Avon CC v Howlett ответчику переплатили его работодатели, истцы. Они стремились вернуть деньги, уплаченные по ошибке факта. Ответчик утверждал, что истцы были лишены от предъявления иска, поскольку они представили ему фактическое заверение о том, что он имеет право на эти деньги, и он потратил часть денег, полагаясь на их заверение. Апелляционный суд поддержал доводы ответчика [10, par. 5.23].

Результатом эстоппеля было выступать в качестве "щита" и побеждать иск, который в противном случае был бы успешным (по фактам *Avon CC v Howlett* считалось, что эффект эстоппеля должен был предоставить ответчику полную защиту по иску, предъявленному истцом, но теперь представляется, что эстоппель может действовать в качестве частичной защиты, когда было бы явно несправедливо или неосознанно, чтобы ответчик сохранил равновесие в своих руках, и в этом случае ответчик будет иметь защиту только в той мере, в какой он действовал в ущерб себе, полагаясь на представление, сделанное истцом: см. *National Westminster Bank plc v Somer International (UK) Ltd* [2001] EWCA Civ 970; [2002] 1 All ER 198 и *Scottish Equitable plc v Derby* [2001] EWCA Civ 369; [2001] 3 All ER 818) [10, par. 5.23].

Promissory estoppel (простой эстоппель). Согласно текущему изданию Snell's Equity описывает "Promissory estoppel" как: «если одна сторона сделки своими словами или поведением свободно дает другой стороне недвусмысленное обещание или заверение, которое должно повлиять на правовые отношения между ними (договорные или иные), и, прежде чем оно будет отозвано, другая сторона действует в соответствии с ним, изменяя свое положение в ущерб себе, то сторона, дающая обещание или заверение, не имеет права действовать не согласованно с ним» [6, p. 55].

Promissory estoppel был применен в *Central London Property Trust Ltd v High Trees House Ltd*:

В 1937 году истец сдал в аренду ответчику многоквартирный дом сроком на 99 лет за плату в размере 2500 фунтов стерлингов в год. В 1940 году многие квартиры были пусты из-за войны, и заявитель согласился снизить арендную плату до 1250 фунтов стерлингов. К 1945 году квартиры были снова полны. В сентябре 1945 года получатель истца потребовал полную арендную плату на будущее и некоторую задолженность. Впоследствии он подал иск против ответчика, требуя полную первоначальную арендную плату как за будущее, так и за последние два квартала 1945 года [11, p.117].

Лорд Деннинг считал, что иск должен увенчаться успехом. Стороны предполагали, что снижение арендной платы будет временным решением, в то время как квартиры не могут быть сданы полностью. Это прекратилось в начале 1945 года; поэтому полная арендная плата подлежала уплате за последние два квартала 1945 года, что и было фактически заявлено в иске. Важность решения, однако, заключается в утверждении Лорда Деннинга о том, что, если бы истец подал в суд на полную арендную плату между 1940 и 1945 годами, он был бы лишен своего обещания отстаивать свое законное право требовать выплаты в полном объеме. Другими словами, обещание принять меньшую арендную плату в условиях военного времени было обязательным, несмотря на отсутствие встречного удовлетворения [11, p.117].

Сфера применения Promissory estoppel

Ясное обещание

Во-первых, обещание должно быть ясным и недвусмысленным, хотя оно не обязательно должно быть выражено и может подразумеваться из слов или поведения. Никакой эстоппель не может возникнуть, если формулировка обещания является неопределенной или неточной, а молчание и бездействие, например отсутствие протеста по поводу нарушения, обычно не лишают сторону возможности полагаться на нарушение. Однако там, где язык ясен, не возникает вопроса о каком-либо конкретном знании со стороны обещателя [11, p.119].

Несправедливо отказаться от обещания

Во-вторых, это должно быть несправедливо для обещающего/кредитора отказаться от обещания и настаивать о строгих юридических правах по договору. Это не будет так, когда обещание было вызвано запугиванием со стороны должника [11, р.119].

Изменение положения

В-третьих, было сказано, что должник (лицо, которому обещано) должен был "изменить свое положение", полагаясь на данное обещание. Однако есть некоторые сомнения относительно того, что подразумевается под этим требованием. Как правило, в тех случаях, когда требуется доказать эстоппель, должно быть доказано, что лицо, которому было представлено представление, действовало в ущерб себе полагаясь на данное обещание. Если рассматривать эти идеи как фундаментально сходные, то изменение положения, вытекающее из обещания, должно быть таким, что в случае отмены обещания лицо, давшее обещание, окажется в худшем положении, чем если бы оно никогда не давалось [11, р.120].

Он приостанавливает, но не полностью аннулирует строгие юридические права должника

Было высказано предположение о том, что простой эстоппель служит лишь для приостановления, а не для полного погашения существующего обязательства; при надлежащем уведомлении должник может возобновить право, от которого он отказался, и вернуться к первоначальным условиям договора [11, р.122]. Это указано в деле Tool Metal Manufacturing Co Ltd v Tungsten Electric Co Ltd:

В 1938 году заявитель предоставил ответчику лицензию на импорт, изготовление, использование и продажу некоторых запатентованных им сплавов твердых металлов. Ответчик должен был выплачивать роялти и, если количество произведенного материала превышало названную квоту, "компенсацию". В связи с началом войны заявитель согласился приостановить свое право на компенсацию, при этом стороны предполагали, что по окончании войны будет заключено новое соглашение. В 1945 году заявитель утверждал, что отменили его приостановление и получили право на компенсацию с 1 июня 1945 года. Эта претензия не была удовлетворена на том основании, что отзыв был преждевременным, поскольку ответчику не было направлено надлежащего уведомления. В 1950 году заявитель подал настоящий иск, требуя компенсации с 1 января 1947 года, когда ответчик был полностью осведомлен о том, что заявитель решил вернуться к первоначальному соглашению [11, р.122].

Палата лордов постановила, что заявитель фактически отменил свое обещание приостановить свои законные права и что он имеет право на испрашиваемую компенсацию; принцип справедливости, провозглашенный в деле Хьюз против Метрополитен Рэйлор ко, применим к данной ситуации, однако в данном случае лицо, давшее обещание, может возобновить свои права в соответствии с первоначальным соглашением. Как сказал Боуэн ЖЖ в одном из предыдущих дел: если лица, имеющие договорные права в отношении других лиц, своим поведением побуждают тех, в отношении кого они имеют такие права, полагать, что такие права либо не будут исполнены, либо будут приостановлены или отложены на какое-то определенное время, то суд справедливости не разрешит этим лицам исполнять свои права до истечения этого времени, ни в коем случае не ставя стороны в такое же положение, в каком они находились до этого [11, р.122].

Простой эстоппель не является основанием для иска

Было отмечено, что принцип простого эстоппеля используется для того, чтобы устранить необходимость встречного удовлетворения в случаях, когда стороны уже связаны контрактными обязательствами друг с другом и одна из них обещает отказаться, изменить или приостановить свои строгие юридические права. Поэтому возникает вопрос, может ли этот принцип аналогичным образом использоваться в качестве дополнения или альтернативы встречному удовлетворению в качестве необходимого элемента при заключении договоров. Если бы это можно было использовать таким образом, было бы два пути к юридической силе обещания; во-первых, предоставление должником возмещения в виде причинения ущерба или предоставления выгоды в обмен на обещание, и, во-вторых, когда обещание предназначалось для укрепления правовых отношений и должно было быть исполнено должником, когда позиция должника была изменена в зависимости от обещания. Это произошло в некоторых юрисдикциях, но еще не в Англии, где считается незаконным обходить требование встречного удовлетворения и где главным доктринальным средством для согласования простого эстоппеля и встречного удовлетворения было правило, что простой эстоппель не создает новых причин для иска там, где их раньше не было; это "щит, а не меч". Было сказано, что "было бы неправильно расширять доктрину простого эстоппеля, каковы бы ни были ее точные пределы в настоящее время, до такой степени, чтобы упразднить в одностороннем порядке доктрину встречного удовлетворения" [11, р. 123-124].

В деле Combe v Combe:

Муж после развода обещал жене 100 фунтов стерлингов в год в качестве постоянного пособия. Полагаясь на это обещание, жена запретила обращаться в суд за алиментами. Муж не смог произвести платежи, и жена подала на него в суд за обещание. Апелляционный суд постановил, что это обещание не

было рассмотрено, поскольку терпение жены не было запрошено и не было взамен данного ей обещания; кроме того, жена не могла полагаться на простой эстоппель [11, р.124].

Поскольку, как выразился Лорд Деннинг: «Видя, что принцип никогда не стоит сам по себе как основание иска, он никогда не может устранить необходимость встречного удовлетворения, когда это является существенной частью основания иска. Доктрина встречного удовлетворения слишком прочно закреплена, чтобы ее можно было свергнуть боковым ветром. Его пагубные последствия в последнее время в значительной степени смягчились, но по-прежнему сохраняется его кардинальная необходимость при заключении договора, хотя и не при изменении или расторжении [11, р. 124].

Estoppel by convention (эстоппель по согласию).

Если стороны действовали в отношении сделки на основе общего ошибочного предположения (либо факта, либо права), то в отношении этой сделки каждая из сторон будет лишена возможности оспаривать истинность фактов или закона, принятых таким образом, в тех случаях, когда было бы несправедливо и неосознанно отказываться от этого общего предположения [11, р. 128].

Эстоппель по согласию может возникнуть в том случае, когда обе стороны сделки "действуют исходя из предполагаемого состояния фактов или права, причем это предположение либо разделяется обеими сторонами, либо делается одной и принимается другой". Таким образом, стороны не могут отрицать истинность этого предположения, если было бы несправедливо или "бессовестно" позволить им (или одному из них) вернуться к нему. Такой эстоппель отличается от эстоппеля заверению и от простого эстоппеля тем, что он не зависит от какого-либо "ясного и недвусмысленного" представления или обещания: он может возникнуть там, где предположение было основано на ошибке, спонтанно допущенной стороной, полагающейся на него, и с которой согласилась другая сторона [12, р.119-120].

Эстоппель по согласию обсуждался в деле в *Amalgamated Investment & Property Co Ltd v Texas Commerce International Bank Ltd*, где:

А вел переговоры с банком X о предоставлении займа В (одной из дочерних компаний А) с целью приобретения и развития недвижимости на Багамских островах. Было решено, что кредит должен быть обеспечен ипотекой на это имущество, а также гарантией от А. В гарантии А пообещал банку X, в связи с предоставлением банком кредита – компании В, "заплатить вам . . . все деньги. .. надлежащим образом... Вам" полученных компанией В. Это была неуместная форма слов, так как кредит в был предоставлен не непосредственно банком X, а одной из его дочерних компаний, банком Y, с деньгами, предоставленными банком X: следовательно, если бы гарантия была прочитана буквально, она не применялась бы к кредиту, поскольку никакие деньги не причитались от В банку X [12, р. 120].

Однако Апелляционный суд счел, что такое буквальное толкование не соответствует намерению сторон, и постановил, что при его истинном толковании гарантия применяется к кредиту, предоставленному банком Y [12, р. 120].

Требования. Для того чтобы вызвать эстоппель по согласию, ошибочное предположение стороны, претендующей на получение выгоды от эстоппеля, должно, однако, быть разделено или одобрено стороной, которая, как утверждается, является эстоппелем; и обе стороны должны были действовать на основе такого общего предположения: эстоппель "требует, чтобы сообщения проходили между сторонами. Недостаточно, чтобы каждая из двух сторон действовала исходя из предположения, не сообщенного другой". Такое сообщение может быть осуществлено поведением одной стороны, известным другой. Однако никакого эстоппеля по согласию не возникало, когда каждая сторона спонтанно совершала различную ошибку, и не было никакого последующего поведения стороны, которая, как утверждается, была лишена права голоса, из которого можно было бы вывести какое-либо согласие с ошибочным предположением другой стороны. Кроме того, сторона А не может ссылаться на такой эстоппель, с тем чтобы помешать другой стороне В отрицать факты, которые, как утверждается, были согласованы между А и В, если А впоследствии вышла из этого соглашения; поскольку в свете выхода А уже не является несправедливым позволять В полагаться на истинное положение дел [12, р. 120].

Предположение права. Часто говорят, что предположение, порождающее эстоппель по согласию, может быть одним из "фактов права". Ссылка на "право" в этой формулировке, по-видимому, заключается в том, чтобы включить в сферу действия доктрины предположения о построении/заключении договора; поскольку часто говорят, что построение/заключение договора является вопросом "права", все такие предположения были бы исключены из сферы действия доктрины (и ее сфера была бы неоправданно сужена), если бы она не включала по крайней мере предположения такого рода [12, р. 121].

Действие эстоппеля по согласию. Действие этой формы эстоппеля заключается в том, чтобы лишить сторону возможности отрицать согласованное или общее допущение факта или значения документа или права. В тех случаях, когда предполагаемое обещание является тем, которое, если бы оно было действительно дано, не было бы подкреплено встречным удовлетворением, оба типа эстоппеля могут, однако, действовать в одном и том же случае: эстоппель по согласию для установления существования

обещания и простой эстоппель для определения его юридической силы. Эстоппель по согласию не действует перспективно, так что "как только общее предположение будет признано ошибочным, эстоппель не будет применяться к будущим сделкам" [12, р. 122-123].

Может ли эстоппель по согласию создавать новые права? Мы видели, что простой эстоппель не "создает новых причин для иска там, где их раньше не было"; и тот же принцип применяется к эстоппелю по заверению. Эстоппель по согласию напоминает эстоппель по заверению в том смысле, что он может помешать стороне отрицать существующие факты, и поэтому можно было бы ожидать, что эстоппель по согласию будет действовать только в том случае, если его действие носит оборонительный характер по существу [12, р. 123-124].

Недействительность принятого условия. Сторона не несет ответственности на основании эстоппеля по согласию в тех случаях, когда предполагаемое соглашение, если оно было заключено, было бы недействительным из-за отсутствия договорного намерения или из-за формального дефекта (кроме незначительного) или когда термин, в отношении которого, как утверждается, действует такой эстоппель, если бы он был фактически включен в договор, был бы недействительным; кроме того, такой эстоппель не препятствует стороне полагаться на действительное юридическое действие (в отличие от смысла) признанного договора только потому, что стороны заключили его в соответствии с ошибочным мнением об этом [12, р. 124].

Proprietary estoppel (имущественный эстоппель). Согласно текущему изданию Snell's Equity описывает имущественный эстоппель как: «что один (А) побуждается действовать в ущерб себе представлениями или поощрением другого (О), так что для (О) было бы неразумно настаивать на своих строгих юридических правах» [6, р. 55].

Имущественный эстоппель возникает, когда лицо действует в разумной зависимости и в ущерб себе на основании убеждения, что оно имеет или приобретет права в отношении собственности другого лица или над ней в обстоятельствах, при которых собственник имущества не может отказать в этих правах [11, р. 127].

Случаи имущественного эстоппеля традиционно были разделены на две широкие категории. Первая группа случаев относится к ситуации, в которой землевладелец "стоит в стороне", в то время как другой человек улучшает свою землю в ошибочном убеждении, что он является владельцем земли. Во второй группе случаев должник в ущерб себе полагается на обещание землевладельца о том, что он имеет или будет иметь интерес в земле [10, par. 5.27].

Действие имущественного эстоппеля можно проиллюстрировать в деле *Pascoe v Turner* [1979] 1 WLR 431:

Истец и ответчик жили вместе на протяжении ряда лет. Истец оставил ответчика и переехал жить к другой женщине, но он сказал ответчику, что дом и все в нем принадлежит ей. Полагаясь на это заверение, ответчица потратила около 230 фунтов стерлингов на ремонт дома. Впоследствии истец решил, что ему нужен этот дом, и подал в суд на владение. Ответчица подал встречный иск о признании того, что дом и все в нем принадлежало ей, и ее встречный иск был удовлетворен в Апелляционном суде [10, par. 5.27].

Несмотря на то, что она не представила никакого встречного удовлетворения в отношении обещания заявителя, ответчица действовала себе во вред, полагаясь на его обещание. Это создало справедливость в ее пользу, и эта справедливость могла быть удовлетворена только приказом, что истец передал ей гонорар простой в дом. Последствия эстоппеля в *Pascoe v Turner* [1979] 1 WLR 431 явно должен был создать новый повод для иска. Нет ранее существовавшие правоотношения между сторонами и все же обещание истца было исполнено, несмотря на отсутствие встречного удовлетворения [10, par. 5.27].

В деле *Thorner v Major* [2009] UKHL 18; [2009] 1 WLR 776 Лорд Уолкер определил три основных компонента имущественного эстоппеля в следующих терминах:

- (i) представление или заверение, сделанное заявителю в связи с приобретением;
- (ii) полагание на это представление или заверение со стороны заявителя и
- (iii) ущерб, причиненный заявителю вследствие его (разумной) полагание на это представление или заверение [10, par. 5.27].

Случаи имущественного эстоппеля часто связаны с улучшением конкретного имущества в ошибочном убеждении, что улучшатель имеет или будет иметь право собственности с владельцем, положительно поощряющим эту пагубную опору или поддерживающим и соглашающимся с ней. Однако не во всех случаях речь идет о таких улучшениях; в некоторых случаях услуги оказывались в расчете на то, что право собственности будет предоставлено [11, р. 127].

Как отмечается в современной английской литературе, «эстоппель является классическим примером механизма справедливости для смягчения строгости закона, являющегося результатом постоянного напряжения между определенностью и гибкостью. Это способ достижения того, что не может

быть достигнуто, если факты признаются, если соблюдаются строгие права или если соблюдается буквальная формулировка договора». [6, р. 171].

Однако, один из вопросов, который время от времени возникает как в прецедентном праве, так и в научной литературе, заключается в том, следует ли английскому праву стремиться разработать общий принцип, способный объединить различные эстоппели. Можно найти случаи, когда судьи заявляли, что различия, проводимые между различными видами эстоппеля, являются "бесполезными". (см., например, решение Scarman LJ в Crabb V. Arun District Council [1976] Ch 179, 193, с. 23, раздел (е)). Другие судьи стремились сформулировать широкий, всеобъемлющий принцип управлять эстоппели (см., например, Amalgamated Investment & Property Co Ltd v. Texas Commerce International Bank Ltd [1982] QB 84, 122, на Лорда Деннинга, и Taylors Fashions Ltd v. Liverpool Victoria Trustees Ltd [1982] QB 133, 151–152, на Оливер Дж. (независимо от того, в частности, о конкретных обстоятельствах это было бы бессовестно по лицам допускается, чтобы отрицать то, что, сознательно или бессознательно, он разрешает или поощряет другому полагаться в ущерб его интересам')) [9, р. 226].

В связи с проведением реформирования гражданского законодательства в РФ 2013-2015 гг. принцип эстоппель стали исследовать многие российские ученые. В российской литературе сформировались два основных подхода к определению понятия эстоппель. Так одни исследователи (Латыев А.Н., Суспицына И., Шварц М.З., Коблов А.С.) определяют эстоппель через понятие «запрет», «утрата» или «лишение права» [13; 14, с. 18; 15, с. 99; 16, с. 215]. Тогда как некоторые исследователи (Дружинин А., Гидирим В.А., Черных И.И.) рассматривают эстоппель как правовой принцип [17; 18, с. 105; 19, с. 82].

Также в литературе приводятся другие вполне обоснованные мнения ученых, которые определяют понятие эстоппель с учетом особенностей континентального права. Например, Роор К.А. считает, что «под эстоппелем следует понимать частное проявление принципа добросовестности, заключающееся в запрете участникам гражданских правоотношений действовать непоследовательно: создавать у контрагента определенное понимание юридической ситуации, ожидая, что последний будет разумно на нее полагаться, а затем изменить свою позицию». Обосновывая свое мнение, автор приводит следующий аргумент: «непоследовательное поведение является вариантом недобросовестного поведения, следовательно, запрет непоследовательного поведения является проявлением принципа добросовестности, а не отдельным самостоятельным принципом» [20, с. 77].

Ученый Седова Ж.И. в своей работе выделяет три термина связанные с использованием эстоппеля: 1) *эстоппель* - запрет, лишение стороны права возражения; лишение стороны права ссылаться на какие-либо факты, оспаривать или отрицать их ввиду ранее им же сделанного заявления об обратном в ущерб противоположной стороне в процессе судебного/арбитражного разбирательства (это последствие ситуации эстоппель)». 2) *ситуация эстоппель* - фактические обстоятельства, которые квалифицируются судом как ситуация эстоппель по наличию в них определенных признаков. 3) *принцип эстоппель* - частным проявлением общепризнанного принципа международного права — добросовестное выполнения обязательств по международному договору — и представляет собой норму-принцип, которая содержит правовой механизм судебной защиты правила добросовестного поведения, а также норму доказательственного права в судебном/арбитражном процессе, применение которой означает утрату права на защиту посредством лишения стороны права на возражение» [3, с.28].

Самое интересное и краткое определение эстоппеля предлагает Оробинский В.В.: «сторона не может «съехать» с обещания, если другая сторона действовала, разумно полагаясь на это обещание» [21, с. 156].

В данной дискуссии мы считаем верным мнение Роор К.А., так как эстоппель запрещая противоречивое, недобросовестное поведение участников гражданских правоотношений, принуждает их к исполнению обязательства, и не является самостоятельным принципом гражданского права, но выступает частным случаем, проявлением принципа добросовестности.

На наш взгляд, если исходить из понимания эстоппеля как правового принципа, то это будет способствовать внедрению различных видов эстоппелей в казахстанское гражданское законодательство в рамках имплементации положений английского договорного права, как частные случаи проявления данного принципа. К тому же, при законодательном закреплении нескольких видов эстоппелей на основе российского опыта, могут возникнуть трудности не с применением норм, закрепивших эстоппель, а с квалификацией судом фактической стороны дела и отнесением его к случаям эстоппеля. Если признать эстоппель как дополнение и частное проявление принципа добросовестности, то это будет способствовать созданию универсального правила о запрете на противоречивое поведение участников гражданского оборота и закреплению единого правила в гражданском законодательстве РК.

На основании вышеизложенного хотели бы отметить, что несмотря на различия правовых систем, защита гражданских прав осуществляется на основе принципов справедливости, разумности,

добросовестности. В английском праве это достигается путем уникальной доктрины эстоппель, у которой нет аналогов в континентальном праве. Изучение понятия и сущности доктрины эстоппель имеет также практический характер для совершенствования гражданского законодательства РК в условиях конвергенции двух правовых систем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Opinion of Mr Warner – joined cases 63 and 64/79 <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/73e1cff4-d800-4fb6-aff7-ba47342e64e8/language-en>
2. Коблов А.С. Правило эстоппель в российском праве: проблемы и перспективы развития // «Закон», 2012, №5. Электронный ресурс. <http://center-bereg.ru/b3590.html>
3. Седова Ж.И., Зайцева Н.В. Принцип эстоппель и отказ от права в коммерческом обороте Российской Федерации. М.: Статут, 2014; СПС "КонсультантПлюс".
4. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право. 2004. С. 615 (<http://knigi-uchebniki.com/pravo-mejdunarodnoe/mejdunarodnoe-pravo114.html>).
5. Николаев А.В. Эстоппель в российском праве: проблемы и перспективы практического применения // СПС "КонсультантПлюс".
6. E.J. Cooke. The Modern Law of Estoppel. Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York. 2000. 204 p.
7. Black's Law Dictionary / by Henry Campbell Black. - 6th Edition. Printed in the United States of America. <http://bookre.org/reader?file=1452028&pg=563>
8. G.A. Treitel. Treitel on the Law of Contract. London, 2003.
9. Ewan McKendrick. Contract Law: Text, Cases, and Materials, Oxford University Press, Incorporated, 2014. 1033 p.
10. Ewan McKendrick. Contract Law. 12th edition. Palgrave Law Masters. 2017. 508 p.
11. Anson's Law of Contract. 29th edition. Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York. 2010. 750 p.
12. G.H. Treitel. The Law of Contract. 11th edition. Sweet & Maxwell, London. 2003. 1117 p.
13. Латыев А. Н. Комментарий к статье П. Семенцова «Сколько у нас случаев estoppel в законах?» // URL: https://zakon.ru/discussion/2015/6/17/skolko_u_nas_estoppel_v_zakonax.
14. Суспицына И. Третейские и государственные суды: борьба за компетенцию // Корпоративный юрист: практикум. 2014. № 6. С. 16-19.
15. Шварц М. З. Некоторые размышления над институтом эстоппель // Арбитражные споры. 2016. № 1. С. 95-99.
16. Коблов А. С. Правило эстоппель в российском праве: проблемы и перспективы развития // Закон. 2012. № 5. С. 212-219.
17. Дружинин А. Принцип «эстоппель» в действии: когда участник спора может лишиться права выдвигать возражения // Ваш партнер-консультант. 2015. № 20. <https://www.eg-online.ru/article/282067/>
18. Гидирим В. А. Толкование международных налоговых соглашений в зарубежной практике // Налоги и налогообложение. 2016. № 2. С. 85-142.
19. Черных И. И. Эстоппель в гражданском судопроизводстве // Законы России: опыт, анализ, практика. 2015. № 12. С. 81-89.
20. Роор К.А. Понятие и сущность эстоппеля // Актуальные проблемы российского права. 2018. № 7 (92). С.71-81.
21. Оробинский В.В. Английское договорное право: просто о сложном. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 2016. – 459 с.

Амерханова И.Қ.,

докторант,

Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті,

Семей қаласы,

E-mail: indira_amirhanova@mail.ru

Майшекина Э.С.

PhD,

Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті,

Семей қаласы,

E-mail: eldana_18@mail.ru

ГФР МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮРДІСТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ КЕЙБІР ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа. Мақалада ГФР мен Қазақстандағы жалпы көші-қон мәселесінің тарихи-құқықтық негіздері, ГФР-дегі көші-қонның себептері, салдары баяндалады. Кеңестік дәуірден бүгінгі күнге дейінгі ГФР мен Қазақстандағы көші-қон қызметінің тарихи-құқықтық мәселелері талданып, халықтың көші-қоны саласындағы мемлекет саясатының қағидалары белгіленіп, нормативтік-құқықтық реттеу мәселелерінің кейбір аспектілері қаралды. Германиядағы азаматтықты алудың өзекті мәселелері негізделді. Сондықтанда жоғарғы әлеуметтік даму шыңына жетемін деген Қазақстан үшін Германия еліндегі көші-қон мәселесіне көңіл аудару қажет.

Түйін сөздер: көші-қон, демография, көші-қон қызметі, қоныс аударушылар, құқықтық реттеу, мигранттар.

Аннотация. В статье рассмотрены причины и последствия миграции в Германии, историко-правовые аспекты общей проблемы миграции в Германии и Казахстана. Проанализированы исторические и правовые проблемы миграционной службы в Германии и Советском Союзе, определены принципы государственной политики в области миграции и рассмотрены некоторые аспекты нормативно-правовых вопросов.

Ключевые слова: миграция, демография, миграционные услуги, иммигранты, правовое регулирование, мигранты.

Abstract: The article discusses the causes and consequences of migration in Germany, historical and legal aspects of the general problem of migration in Germany and Kazakhstan. The historical and legal problems of the migration service in Germany and the Soviet Union are analyzed, the principles of state policy in the field of migration are determined, and some aspects of regulatory issues are considered.

Keywords: migration, demography, migration services, immigrants, legal regulation, migrants.

ГФР мен Қазақстандағы көші қон саясатының әлдеқайда маңызды басымдықтары оралмандарды орналастыру, олардың жергілікті халыққа бейімделуі және әлеуметтік ортаға ықпалдасуы, шарасыз көші-қон ағынының алдын алу, иммиграциялық бақылау жүйесінің дамуы, сонымен бірге республиканың интеллектуалды мүмкіншіліктерінің азаюының жойылуы, ішкі және сыртқы еңбек миграциясын реттеуді қамтамасыз ету болып табылады. Осыған орай көші-қон үрдістерінің қалыптасуының тарихи-құқықтық аспектілері зерттеліп қарастырылды.

Германия елі ХХ ғасырдың соңында Қазақстаннан эмигранттардың негізгі бөлігін қабылдаған елдердің бірі саналады. Германияға қарқынды иммиграция 1950 жылдардың орта кезеңінде басталды. ГФР иммиграциясының ХХ ғасырдағы тарихы мынадай кезеңдерден тұрады:

1955 жылы алғаш рет Италиядан елдегі жұмыс күшінің орынын толтыру үшін шетелдік жұмысшылар шақырылды;

1960 жылы соңында саны жағынан көп ұлттық азшылықты азшылықты құраған жұмысшылар Түркиядан келе бастайды;

1964 жылы миллиондық «гастарбайтер» келеді;

1973 жылы Германия шетелдік жұмыс күшін импорттауды доғарады;

1974 жылы иммигранттардың саны 4 миллион адамға жетеді.

1989 жылы Берлин қабырғасы құлайды және осының нәтижесінде Шығыс Германиядан мигранттардың бұқаралық ағыны басталады.

1991 жылы бұрынғы Югославиядан босқындар келе бастайды. Германия 325 мың босниялық пен Косовадан 120 мың албандықты қабылдайды.

1992 жылы Германиядан саяси баспана сұраушылардың рекордтық саны тіркеледі. Оның жалпы саны – 438 мың адам, басым бөлігі Батыс Еуропадан. [1]

Қазіргі кезде Германияның иммиграциялық заңнамасы мен статистикасында иммигранттардың 11 категориясы анықталған, олардың қатарында этникалық немістер ерекше орын алады.

ГФР аумағына басқа елдерден қоныс аударушы немістерге қатысты мемлекеттік саясаттың негізінде олардың жаңа қауымдастыққа тез ықпалдасып кетуін көздейтін қоныс аударушыларды барлық құқықтары бойынша неміс азаматтарымен теңдестіруді, қоныс аударушылар үшін заңдық негізде қарастырылған түрлі жеңілдіктерді қамтамасыз ететін конституциялық ереже жатыр. ГФР конституциясының 116 бабына сәйкес (1949 жылдың 23 мамырында қабылданған) «неміс азаматтығын иеленген, этникалық неміс қатарынан жіберілген тұлға немесе босқын, сонымен қатар 1937 жылдың 31 желтоқсанында неміс Рейхі жерінің аумағында өмір сүрген олардың ұрпағы мен жұбайлары неміс деп саналады».

«Айдауға жіберілген тұлғалар мен босқындар туралы» Заңның 1 бабына сәйкес 1953 жылдан бастап неміс ұлтының ерекше статусына ие, Батыс Еуропа елдерінен қоныс аударғандар үшін, тұлғалардың контингенті кеңейген. [2]

Сонымен қатар бұл тізімге 1957 жылдардан бастап Қытайдан қоныс аударған немістер енген. Қарастырылып отырған заңға сәйкес этникалық немістердің жұбайлары неміс ұлтынан болмаса да неміс статусын иеленген. ГФР-дағы «қан принципі» әрекеті азаматтық мәселерді шешу кезінде басқа категориялардағы иммигранттарға қарағанда этникалық немістерді неміс азаматтығын алу кезінде көптеген жеңілдіктермен қамтамасыз етті және этникалық репатриацияны ынталандырды. 1990-1993 жылдар аралығында ГФР-ға қоныс аударған 238 мың неміс азаматтық алды.

Екінші дүние жүзілік соғысқа дейін неміс азаматтығын иеленген немістер немесе оны соғыс уақытында алғандар, сонымен қатар олардың ұрпақтары бірден неміс азаматтығын алды. Немістердің келесі категориясы этникалық неміс болғанмен, осы уақытқа дейін неміс азаматтығын алмағандар, оларға 1955 жылғы «Азаматтық мәселесін реттеу туралы» заңның 6 бабына сәйкес тиісінше кешірім сұрау және өзінің этникалық тегін анықтау қажет болды. 1953 жылы «Айдауға жіберілген тұлғалармен босқындар туралы заңның 6 бабына сәйкес «неміс халқын туған деп санайтын және өзінің шығу тегінің, тілінің, мәдениетінің, тәрбиесінің осы халыққа қатысы бар екендігін дәлелдейтін адам этникалық неміс болып саналады». Неміс этносына деген шығу тегінің қатысын халық санағы мәліметтерінде, жеке құжатындағы тіркеу жазбаларында бекітуі қажет.

Дегенмен, неміс азаматтығынсыз да ГФР-дағы этникалық немістер Конституцияға сәйкес кепілдендірілген саяси құқықты иеленді. Этникалық неміс болып саналатын тұлғалар 1953 жылғы «Айдауға жіберілген тұлғалар мен босқындар туралы» заңға сәйкес неміс қоғамына толыққанды ынтымақтасу жүйесіне сәйкес, оларды баспанамен қамтамасыз етуді (бастапқы кезеңде оларды жатақханаға орналастыру қарастырылды), жәрдемақы төлеуді, орналасуы үшін қарыз беру, сонымен қатар ауылшаруашылық мекемелерін құру, ауылшаруашылық жұмыстарын жүргізу үшін жер беру, кәсіпорындарды жалға немесе сатып алу кезінде жеңілдік жасау несие беру, жеңілдікпен қарыз алу, мемлекет инвестициясының пайызына кепілдік, қолөнер кәсібін ашамын деушілер үшін салық жеңілдігі және субсидия, жұмысшылар мен қызметкерлерді жұмысқа орналастыруға көмек көрсету, неміс тілін үйренемін деушілерге, кәсіби білім алуға, сонымен қатар кәсіби біліктілігін арттыруға және қайтадан біліктілігін көтеруге арналған бағдарламаны жүзеге асыру мүмкіндіктері қарастырылды. Мұндай артықшылықтарды қоныс аударушылардың ұрпақтары жасайды.

1970-1980 жылдары Шығыс Еуропадан келген әрбір қоныс аударушы «кеш қоныс аударушы» деген сипатқа ие болды. Бірден репрессияға ұшыраған тұлға ретінде қарастырылды, сөйтіп «Айдауға жіберілген тұлғалар мен босқындар туралы» Заңға бағынды. Қоныс аударушыға қатысты репрессияның дәлелі мүлдем талап етілмеді. Батыс Еуропада тұратын қуғындауға және андуға ұшырамаған немістер қоныс аудару барысында ерекше статусты, тиісінше жеңілдікті иеленген жоқ.

ГФР мен Батыс Еуропа елдерінің арасындағы темір шымылдық ашылған соң, қоныс аударудың екінші толқынының кезеңі басталған тұста қоныс аударушылардың саны 1986 жылдан 43 мыңнан 1990 жылы 397 мың адамға жеткен кезде мемлекет осынша көп қоныс аударушыларды орналастыру кезінде қаржылық қиыншылықтарға ұшырады. 1990 жылдан бастап қоныс аударушылардың санын азайту туралы мәселе көтерілді. «Қоныс аударушыларды қабылдау туралы» заң бойынша 1990 жылы Германияға қоныс аударамын деушілералдымен Кельндегі Федералды басқармаға не себепті көшкісі келетініндігі туралы өтінім білдіріп, ГФР-ге аттанатын елінде позитивті шешімді күтуі керек болды. Тек ерекше жағдайда ғана Германияда шешімді күтуге рұқсат берілді. Федеральді басқарманың шешімі елшіліктің рұқсатнама беруіне негіз болып табылады. [2]

«Айдауға жіберілген тұлғалар мен босқындар туралы» Заңға сәйкес ГФР-ға келген соң, қоныс аударушылардың немістік тегі анықталса, жер-жерге бөлінеді. Рұқсатнама режимінің енгізілуіне байланысты

этникалық немістердің Германияға қоныс аударуы барынша азайды. 1991 жылы 520 мыңнан астам өтінім келіп түскен, ал шын мәнінде ГФР-ға келгендердің саны 222 мың болды. Дәл осы кезде 1990 жылы Германия 397 мың адамды қабылдаған болатын.

1993 жылдың қаңтарынан бастап «кеш қоныстанушылар» деп аталатын, ГФР-ға 1992 жылдан кейін қоныстанғандарға арналған категорияны енгізген «Соғыстың зардаптарын жою туралы» заң күшіне енді. Нәтижесінде қабылдау процедурасы айтарлықтай күрделенді. Германияға ТМД аймағынан келетіндерді қоспағанда, Шығыс Еуропа елдерінен қоныс аударғысы келетін этникалық немістер оларға дискриминация жасалғанын дәлелдеуі қажет болды. Олардың өтінімі жеке тәртіп бойынша қарастырылды. ТМД елдерінен қоныс аударғандар үшін дискриминация жасалғандығы туралы дәлел қажет болған жоқ. Себебі неміс жағы оларға дискриминация жасау фактілері орын алғанын айтады. Сонымен қатар жаңа заңға сәйкес, «кеш қоныстанушылардың» шығу тегі жағынан этникалық неміске жатпайтын жұбайлары, сонымен қатар 1992 жылдың 31 желтоқсанынан кейін дүниеге келген балалары «кеш қоныстанушылар» атты статуска ие болған жоқ және тиісінше интеграция бағдарламасына қол жеткізе алмады.

Осылайша қоныс аударушылардың «үшінші толқыны» ГФР еш кедергісіз келу мүмкіндігімен қоса, интеграцияның шарттарына сәйкес бұрынғы мигранттарға берілген жеңілдіктерге ие бола алмады. Сондықтанда этникалық немістерді қабылдауға шек қойылды.

Үкіметтің жоспары бойынша, ГФР 1993 жылдан бастап 10% артық кемін санамағанда, жыл сайын 225 мыңға жуық адамды қабылдауға дайын болған.

ГФР – өз Конституциясында (16 бап) саяси баспана құқығын бекіткен Еуропадағы аз елдердің бірі. Елдің заңдық тәжірибесінде «Саяси қуғындалғандар» категориясына саяси және этникалық діни ұстаныма сәйкес қуғындалғандар да кіреді. Шарасыз мигранттар қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- Баспана іздеуші тұлғалар, яғни ресми статусты күтіп жүрген тұлғалар;
- «де-юре» босқындары, ресми түрде босқын статусын иеленгендер;
- конвенционды босқындар;
- «де-факто» босқындары – гуманитарлық түсінік бойынша елде қалуға рұқсат берілген босқындар.[3]

Шарасыз мигранттардың осы категориялардың барлығының қатысына қарай мемлекеттің иммиграциялық және әлеуметтік саясатының барысы ажыратылады. Сонымен бірге, Конституциядағы баспанаға құқық түсінігі тар мағынада қарастырылған. Билік құрылымдарының өкілдері Германия саяси баспананы оңды-солды бере беретін ел қатарына жатпайтындығын мәлімдейді. 1989-1992 жылдар аралығында Германияға саяси баспана іздеп келген 1 миллион тұлғаның тек 33,3 мыңы ғана Конституцияның негізінде ресми босқын статусын иеленген.

Алайда, ел БҰҰ-ның статистикасында ресми тіркелмеген, бірнеше мыңдаған адамдарды конвенционды босқын ретінде және гуманитарлық түсініктері бойынша шарасыз мигранттарды қабылдайды. 1992 жылдың соңында ГФР-да гуманитарлық көмек ретінде өткізілген акцияның арқасында ресми статусты иеленген 100 мыңнан астам босқын, олардың туыстары болып саналатын 130 мың адам 830 мың конвенционды босқын және өтінімдері қарастырылмағанмен, гуманитарлық түсінік бойынша елден шығарылмаған 690 мың де-факто босқын өмір сүрді.

Германияға баспана сұрап келгендер санының қарыштап өсуі (1987 жылы қабылданған адам саны 57 мың болса, 1992 жылы бұл сан 440 мыңға жетті) ел үкіметін баспана беру жөніндегі заңнамаларға өзгерістер енгізуге мәжбүрледі. Ең алдымен Конституцияның 16 бабына және «Шетелдіктер туралы» 1990 жылғы заңға өзгеріс енгізу қажет болды, ол 1993 жылдың 1 шілдесінде өз күшіне енді.

Конституцияға сәйкес, ГФР-дағы саяси баспана алу құқығын пайдаланудан Экономикалық одақ елдерінің, сонымен қатар неміс жағының пікірі бойынша Женева конвенциясының босқындар статусы және Еуропалық Конвенцияның адам құқытары мен негізгі бостандықтарын қорғау қамтамасыз етілген елдердің азаматтары айырылды. Осы ел аумағына кірмес бұрын, «жағдайы жақсы» елдерден келген, оған Германияның көрші елдерін қосқанда онымен ортақ шекарасы бар елдерден келгендер ГФР-да саяси баспана алу құқығы жоқ азаматтар.

Тәжірибе жүзінде түсіндіретін болсақ, Германияға Польша немесе Австрия арқылы саяси баспана алу өтінішімен келген шетелдік шекарасынан өткізілместен, кері қайтарылады. Әкімшілік сотқа шағымдану оның өтінімін қайта қарауға негіз бола алмайды. Депортация процесін жеңілдету үшін неміс жағы өз көршілерімен иммигранттар ағынын реттеу жөніндегі екі жақты келісімге қол қойылды. Егер гуманитарлық түсінік бойынша елде босқын ретінде қалуға рұқсат сұраған адамның «шығу тегі қауіпсіз елден болса», баспана беру заңы бойынша (Чех Республикасы, Болгария, Гана, Венгрия, Польша, Румыния, Сенегал, Словения Республикасы) немесе шын мәнінде төлқұжаты болмаса, арнайы шаралар қарастырылған. [4]

Мұндай жағдайда өтініш беруші өз өтініші бойынша шешімді әуежайда тосуы қажет, оған сол жерден арнайы орын беріледі. Батыс Еуропа елдерінің көпшілігінде шешім күтушілерді олардың шаруасы шешілгенше арнайы күзет қадағалайтын болған. Германияның әуежайына өтінімінің шешімін күтуге келгендерді де арнай күзетеді, бірақ билік бұл тәжірибені мигранттар кез келген сәтте келген жеріне қайтуы мүмкін деген желеумен түсіндіріп, оны күту ретінде мойындамайды.

Германияның Федералды ведомствасы босқындардың тану бойынша екі күннің ішінде шешім қабылдауы қажет. Егер өтініш негізсіз деп кері қайтарылатын болса, өтініш берушіге Германиядан шығуға рұқсат берілмейді. Дегенмен егерде ол үш күннің ішінде бұл дұрыс шешім емес екендігін айтып Әкімшілік сотқа шағымдана алады. Сот шешімін қабылданғанға дейін өтініш беруші қуғындалмайды. Егер шешім 14 күннің ішінде қабылданбайтын болса, өтініш беруші қарапайым процедурадан өтуге жіберіледі. Яғни ол тез арада елден шығару қажеттілігі жоқ, қауіпсіз тұлға ретінде саналады.

Сонымен бірге ГФР-дың заңнамасының барлық шектеулеріне қарамастан, шетелдіктерге баспана берудің жеке құқығын сақтайды. Яғни шын мәнінде Отанында саяси қуғынға ұшыраған және оларға байланысты шығарылған шешімге жеке құқығы бойынша шағымдана алады. Баспана алуға негіз болатын жағдай – тура немесе жанама формада көрініс беретін қуғындау, субъективті емес тек қана объективті жағдайлар.

«Саяси баспана беру туралы» заңға сәйкес ГФР-да баспана іздеуші тұлғаларға шекарада немесе шетелдіктер ісі басқармасынан баспана беру жөніндегі арыз береді, оны шетелдік босқындарды тану үшін Федералдық бюроға жібереді. Арызды қарау уақытында оларға уақытша өмір сүру үшін жатақханадан орын, арзан дүкендерден азық-түлік пен киім-кешек алу үшін талондар беріледі, медициналық қызмет көрсетіледі, ГФР-да 1993 жылы қабылданған жаңа заңға сәйкес әлеуметтік көмектің көлемі уақыт өткен сайын азаюда. Бұл көмектің көлемі уақыт өткен сайын азаюда. Бұл көмектің көлемі ГФР-дағы көмекті қажет ететін азаматтарға бөлінетін қаржының 80% –ын құрайды. [5]

Жаңа заңнама өтінімді қараудың мерзімін барынша қысқартқан: бұрын болғандай он бір айдан үш айға дейін және шетелдіктердің баспана сұрау туралы өтінімін қарау процесін жеңілдетеді, осылайша ГФР-да шешімін күткен тұлғалардың осы ел аумағында оны күту уақытында шектейді. Федералды бюронның шешімі барлық кезеңінде Әкімшілік сотқа шағымдануға беріледі. Егер баспана сұраған өтінім қайтарылса, оған бірнеше ай бойы шағымдануға болады. Өтінімдердің басым бөлігі негізгі деп саналады, қорытындылай келгенде шағым үшін тапсырылған өтінімдердің 15-17%-ның иесі саяси баспанаға ие болады.

Биліктен баспана алуға рұқсат алмаған тұлғалар ГФР-дан қауіпсіз елге қуғындалады (босқындар жөніндегі Женева конвенциясына сәйкес). Егер олар бәрі-бір сотқа апелляциялық арыз беріп үлгерген болса, өмірлеріндегі аса маңызды шешімді Германияда емес, өздері келген елде немесе үшінші бір мемлекетте тосатын болады. 1990 жылғы «Шетелдіктер туралы» заң жер аудару процесін жеңілдетуге бағытталған, жер аудару 6 айға кешігетін болса жергілікті билік органдары ГФР Сыртқы істер министрлігінен арнайы келісім алуды қажет етеді. Тәжірибе жүзінде баспана беруге рұқсат алмағандықтан, жер аударылған тұлғалар өте аз кездеседі. 1990 жылы ол 5 мың адамды немесе рұқсат алмаған адамдардың 3 пайызын құраған.

Баспана беру процедурасы ГФР Конституциясының 16 бабында қарастырылған. Босқындардың басқа да сипаттамасы 1951 жылғы Женева конвенциясымен сәйкес шек қойылған мөлшерде саналады. Конвенция және БҰҰ хаттамасына сәйкес бірден жер аударудан қорғайтын гуманитарлық статус берілуі мүмкін, дегенмен бұл оларға ГФР аумағында ұзақ уақыт өмір сүру құқығын бермейді. Бұл статусты гуманитарлық түсінік бойынша босқындарды қорғау қозғалысының арызы бойынша «Шетелдіктер туралы» заңға сәйкес шетелдіктер ісі жөніндегі басқарма береді.

Германия қоғамының ең өткір мәселелерінің бірі – герман қоғамындағы иммигранттардың ықпалдасуымен этникалық азшылық өкілдері. Сонда да елдегі билік кейінгі кездері осындай жағдайда ұлт идеясын абсолютті этникалық біртекті деп негіздеу иллюзия екендігін түсінді.

Германиядағы көші-қон саласындағы заңнамаларды реттеуді өзгерту 2000 жылдың қаңтар айларынан басталды. Жекелеп алғанда жаңа азаматтық құқық күшіне енді. Шетелдіктердің Германияда туған балалары егер оның әкесі мен шешесі сегіз жыл бойы заңдық негізде Германияда тұрған болса бірден неміс азаматтығын алады. Ата-анасының біреуі ГФР-да өмір сүруге берілген рұқсаттың шектелген мерзіміне ие болуы керек немесе үш жылдың ішінде осылай өмір сүруге шектеусіз рұқсат берілуі тиіс. Егер туа салысымен балалар азаматтыққа ие болса, ол кәмілеттік жасқа жеткенде, Германияда бұл жасқа 18-ге толғанда келеді. Олар бес жылдың ішінде қос азаматтықтың біріне таңдау жасау керек. Осылайша мұндай адамдар 23 жасқа толғанда олардың бір ғана азаматтығы болу керек. [6]

ГФР –дың төлқұжатын сақтағысы келгендер, шетелдік азаматтықтан бас тартқандықтарын немесе оны 23 жасқа толғанға дейін жоғалтып алғандарын дәлелдеу қажет. Олай болмаған жағдайда Германияның азаматтығы жойылады. Жаңа заң күшіне енгенге дейін 10 жасқа толмаған балаларға ауыспалы ережелер қолданылады. Олар Германияның азаматтығын алуға құқылы, бірақ оны алатындығы жөнінде жыл ішінде хабардар етуі қажет. Және бұл балалар мемлекеттік жасқа толған кезде, германияның немесе шетелдің азаматтығын алатындығы жайлы таңдау жасауы қажет.

Сонымен қатар реформаның нәтижесінде ересек шетелдіктерге Германияның азаматтығын алу Германияда өмір сүруге белгіленген мерзімнің қажетті мөлшерін азайтудың нәтижесінде жеңілдетіледі. Олар енді Германия азаматтығын алу үшін осыған дейін 15 жылды қосқанда ГФР-да 8 жыл тұруы қажет етіледі. Оның үстіне шетелдіктің бұрынғы азаматтығынан бас тартуы қажет етіледі. Сонымен қатар, Германияда өмір сүрудің мерзімі белгіленген шектелген немесе шектелмеген рұқсаты болуы сонымен бірге ел конституциясына адалдығымен оны

ұсталатындығ куәландыру қажет. Германия азаматтығын алғысы келетіндер өзін және отбасы мүшелерін әлеуметтік көмек пен жұмыссыздық жөніндегі жәрдемақысыз материалдық жағынан қамтамасыз ете алатын, бұрындары қылмыстық іске қатысты болмаған және неміс тілін жетік білетін болуы шарт.

Азаматтық жаңа қоғамға бейімдеудің аса маңызды факторы болып табылады. Аталмыш реформалар Германияда азаматтық алу барысында «қан құқығын» «жер құқығымен» толықтырды. Бұл қадам – Ел үкіметі бүгінгі күннің шынайлығын объективті бағалайтындығының және ГФР –де ұзақ уақыт тұратын иммигранттар мен этникалық азшылық өкілдеріне азаматтық алудың, олардың Германия қоғамында сәтті ықпалдасуының қажеттілігін жете түсінетінінің айғағы. Германияның сыртқы істер министрлігі И.Фишер шетелдік консулдықтарға және елшіліктерге рұқсатнама беру немесе бермеу туралы күмән туындаған жағдайды, мәселені өтініш берушінің пайдасына шешу керек. Яғни Германияға келуге мүмкіндік беру керек.

Дегенмен, мұның иммигранттық рұқсатнамаға қатысы жоқ, бірақ бұл іссапар, туысқандарға қонаққа бару және саяхат жасаудың жолдарын жеңілдетеді.

Осылайша, Германияға иммигранттарды қабылдау жүйесі шектеулі сипатқа ие. Үкімет қатаң позицияны заңсыз иммиграцияға қатысты қолданады.

2007 жылдың қаңтар айының соңында Қазақстан Республикасының Елбасы Н.Ә.Назарбаев ресми сапармен Германияға барды. Екіжақты келіссөздердің және жоғары деңгейлі кездесулер барысында Германия аумағында Қазақстаннан қоныс аударған миллионға жуық мигрант-немістердің бас екендігі, тағы 300 мың неміс Қазақстан аумағында өмір сүріп жатқандығы туралы деректерге ерекше назар аударылды. Кейіннен Н.Ә.Назарбаев Германиядан Қазақстанға келем деушілерге Қазақстан азаматтығын қайтару процедурасын жеңілдету қажеттілігіне назар аударды. [7]

Сонымен, қазіргі таңда Халықаралық ынтымақтастық саласын белсенді ету, ең алдымен Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымдар мен сонымен қатар Халықаралық еңбек ұйымдарымен маңызды конвенцияларды жеделдетіп бекіту және республиканың заңнамалары мен басқа да нормативті құқытық актілерін халықаралық-құқықтық нормаларға сәйкестендіру қажет.

ТМД елдері арасындағы еңбек миграциясының құқықтық дамуын екі жақты және көпжақты келісімдердің негізінде реттеу және еңбек нарығындағы кооперация ең алдымен аймақтық деңгейге өтетіндіктен, қабылданған заңдардың имплементациясын қамтамасыз ету, сонымен қатар Орталық Азия, Еуропалық Экономикалық Қауымдастық және ТМД мемлекеттерімен потенциалды әріптестікті орнататын құқықтық базаның жоқ болуы өзекті мәселе болып табылады.

Ұлттық еңбек нарығын құқықтық қорғауды қамтамасыз ету, шетелде жұмыс істеуші азаматтардың, сонымен қатар Қазақстан Республикасында жұмыс істеуші шетелдік азаматтардың құқығын қорғау – Қазақстанда көші-қонды тиімді реттеудің негізгі бағыттары.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Многоцветное прошлое и настоящее //Итоги – Июнь 2007 – С.42-47.
2. Das Vertriebenengesetz (нем.). Die Zeit, Nr. 14/1953 (2. April 1953). Дата обращения 11 сентября 2019.
3. Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949 г. (15.09.2019.)
4. Рязанцев С.В., Опыт и проблемы регулирования миграционных потоков в странах Западной Европы. М.,2011. - 71 С.
5. Кьюмин Дж. Что же дальше? //Беженцы – Том 2, №113 – 2008. -124 С.
6. Чародеев Г. Драма визового режима //Известия - №52 – 22 марта 2017.
7. Елмырзаева Р. ГФР-дағы көші-қон үрдістерінің негіздері //Қазақ тарихы №6, 27-31бб. – 2017.

Балабиев Қ.Р.

заң ғылымдарының докторы,
Мардан Сапарбаев институтының профессоры
E-mail: balabi.kairat@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ЖАҢА ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Түйін: мақалада мемлекеттік қызметке қатысты заманауи тұжырымдамалар мен мемлекеттік қызметті жетілдіруге бағытталған жаңа тәсілдер қарастырылады. Берілген тұжырымдамалардың қағидаттары, артықшылықтары мен кемшіліктері және Қазақстан Республикасының тәжірибесінде қолдануға қажеттілігі айқындалады.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, Public Administration, New Public Management, Good Governance, Еститін мемлекет.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация: в статье рассматриваются современные концепции государственной службы и реализация новых подходов к совершенствованию государственной службы. Выявлены принципы, достоинства и недостатки данных концепции и степень целесообразности их реализации в Республике Казахстан.

Ключевые слова: государственная служба, Public Administration, New Public Management, Good Governance, Слышащее государство.

MODERN CONCEPTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract: the article discusses modern concepts of public service and the implementation of new approaches to improving public service. The principles, advantages and disadvantages of these concepts and the degree of expediency of their implementation in the Republic of Kazakhstan are identified.

Keywords: public service, Public Administration, New Public Management, Good Governance, concept of "the hearing state"

Ел дамуының бағдарламалық құжаты – «Қазақстан – 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауында «тәуелсіз, гүлденуші және саяси тұрақты Қазақстанды құру қажеттілігі, оған тән ұлттық бірлікті, әлеуметтік әділеттілікті, бүкіл халықтың экономикалық жайлы жағдайын қарастырумен байланысты» [1] деп айрықша аталып өткен. Қазақстан Республикасында жүргізіліп отырған реформалар биліктің әрбір тармағын, ең алдымен халықтың мұң-мұқтажына етене жақын азаматтың құқығы мен бостандығын қамтитын атқарушы билікті реформалаудың жаһандық идеялары мен тұжырымдарын зерттеудің жаңа әдістерін қажет етеді.

XX ғ. соңы – XXI ғ. басында дүниежүзілік ауқымда мемлекеттік басқарудың оңтайлы үлгісін іздестіру және қарқынды түрде енгізу кезеңі басталды. Нәтижесінде, Батыс елдерінде басталған әкімшілік реформалар халықаралық қауымдастықтың өзге де елдеріне табысты түрде енгізіле бастады. Дәстүрлі басқарудың маңызды жүйелерін қайта құру үрдісі жергілікті әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерден ғана емес, қазіргі кездегі: постиндустриалды қоғам құрылымдарының қалыптасуы, жаһандану процестері мен жаһандық экономикалық бәсекелестік және азаматтық қоғамның дамуы сияқты әлемдегі терең әлеуметтік өзгерістерге негізделеді.

Мемлекеттердің тәжірибелеріне талдау жасай отырып, мемлекеттік қызмет адамзат тарихы сияқты бір орынды тұрақтап қалмайды, ол үздіксіз өзгеріске түсіп, қоғам және мемлекет, халықаралық ортаның эволюциясына қатысты дамиды деген тұжырым жасағымыз келеді. Жалпы, мемлекеттік басқару ғылымында, мемлекеттік қызметтің идеалды моделі немесе тұжырымдамасын қалыптастырудың мүмкін

еместігі туралы жиі айтылады. Яғни, мемлекеттік қызмет қоғаммен бірге өзгеріске түсіп, қоғамның қажеттіліктерінен шығуы қажет. 1980 жылдардың ортасында әлемдік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің нәтижесінде, бірқатар елдерде әкімшілік реформалар жүргізілді.

XIX ғасырдың аяғынан бастап, зерттеушілердің басым бөлігі мемлекеттік басқару саласына талдау жүргізіп, оны тиімді және әлеуметтік түрде бағдарлануын, мемлекеттік жүйенің жаңа түрін, мемлекеттік басқарудың жаңа түрін – «Public Administration» қалыптастыру идеясын көтере бастады. Жаңа нысандағы мемлекеттік құрылымның төмендегідей ерекшеліктерін айрықшалауға болады:

- мемлекеттің халық үшін қызметін және басқару органдары мен олардың басшыларының өз қызметтерінің нәтижелері бойынша халық алдында есеп беретін жаңа мемлекеттік идеологияның қалыптасуы;

- мемлекет қызметінің ашықтығы қағидатының артуы және халықтың ақпаратқа қолжетімділігіне мүмкіндік беретін компьютерлік технологиялардың кеңінен қолданылуы.

Мемлекет орнына - әкімші мемлекет – менеджер пайда болды. Сонымен бірге, бұл мәселені тиімді және үнемді түрде шешу үшін жоғары сапалы мемлекеттік қызметтерді ұсынуға баса назар аударылды, АКТ барлық жерлерде билікке енгізілді. Реформалар желісі арқылы заманауи АКТ мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырудағы маңызды құралға айналғанын аңғарамыз. Мемлекеттік секторда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу, мемлекетті азаматтармен жақындастыруға бағытталған және оны ашық, әрі тиімді түрдегі талқылау алаңына айналдырады. Бұл көп жағдайда шешімдерді қабылдау процесінде мемлекеттің басқа субъектілермен бірігуіне мүмкіндік береді.

Қоғамдық саладағы басқару тәжірибесі биліктік институттардың қызметін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін қалыптастырады. Жаңа мемлекеттік басқару тұжырымдамасын жақтаушылар оның артықшылығы ретіндегі екі негізгі факторға назар аударады - тиімділік пен экономика. Қоғамдық саланы дамыту үшін ресурстардың шектеулігі, қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін басқарудың үздік тәжірибелерін қолдануды талап етеді. Соңғы онжылдықтарда әкімшілік реформалардың теориялық негізі ретінде алынған жаңа мемлекеттік басқарудың басты мәні –мемлекеттік саладағы нарықтық процестерді модельдеу және жеке меншік компанияларға арнап әзірленген басқару технологияларын ендіру. Бұл ең алдымен мемлекеттік басқарудың ауқымын және ресурстарын қысқартуға (жекешелендіру, орталықсыздандыру) және мемлекеттік қаржы мен бюджетті басқару механизмдерін жетілдіруге бағытталған.

New Public Management тұжырымдамасын алға тартушылар бұл мәселенің артықшылығы ретінде екі факторды алға тартады – тиімділік және үнемділік. Д. Осборн және Т. Геблер New Public Management ұғымын – мемлекеттік басқарудың барлық нысандары – экономикалық, әлеуметтік, ұйымдық процестерінің тиімділігіне және нәтижелілігіне бағытталған тұжырымдама ретінде сипаттайды [2].

Ұлыбритания зерттеушілері С. Доусон және Ш.Дарги жаңа мемлекеттік басқару ұғымының үш негізгі түсінігін қарастырады. Біріншіден, атқарушы билік және мемлекеттік қызметтің ұйымдастырылуы мен қызметі бойынша саяси көзқарастар жиынтығы; екіншіден, мемлекеттік басқару тәжірибесін зерттейтін академиялық пән; үшіншіден, соңғы онжылдықтардағы жүргізілген әкімшілік реформалар аясындағы іс шаралар кешені [3].

Аталмыш тұжырымдама жақтастарының ұсыныстарын төмендегідей жіктеуге болады:

- мемлекеттің экономикаға араласуын шектеу;
- орталықсыздандыру үрдісін ендіру және өкілеттіктерді жергілікті деңгейге беру;
- билік органдарын өзін-өзі реттеуші, коммерциялық емес және үкіметтік емес ұйымдармен алмастыру;
- мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың бәсекелестігі;
- мемлекет қызметін қызмет беруші ретінде қарастыру және саяси функцияларды тұтынушыларға қызмет көрсету функцияларынан бөлу;
- тиімсіз бюджеттік шығындарды азайту.

Д. Осборн және Т. Геблер «New Public Management» тұжырымдамасының негізгі қағидаттарын төмендегіше айқындайды:

- мемлекеттік қызметтерді атқаратын субъектілер арасындағы бәсекелестік (мемлекеттік сектор ұйымдары арасында және мемлекеттік ұйымдар мен жеке компаниялар арасында);
- бюрократиялық құрылымдардан бақылау функцияларын жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіндегі құрылымдарға бере отырып, азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету;
- мекемелердің қызметі шығындар (бюджетті орындау) бойынша емес, нәтиже бойынша бағаланады;
- қызметті атқару барысында нұсқауларды емес, мақсаттарды (миссия) басшылыққа алады;

- салық төлеушілер мемлекеттік қызметтердің тұтынушыларына айналады, оларға мемлекет білім беру, біліктілікті көтеру салаларында, тұрғын-үй мәселелерін шешу бойынша қызметтердің кең ауқымын ұсынады;

- мемлекеттік агенттіктердің қызметін жекешелендіреді, яғни, мемлекеттік функцияларды жеке меншік ұйымдарына береді;

- табыс көзіне басты назар аударылады;

- басқаруды орталықсыздандырып, кооперациялық қағидатты ұстанады;

- басқарудың бюрократиялық түріне қарағанда, нарықтық механизмдерге басымдық танытады [4].

Жаңа мемлекеттік басқару тұжырымдамасын қолдану ауқымы бойынша қызу пікірталастар орын алды. Бірқатар зерттеушілер берілген тұжырымдаманы бірегей идеологияға негізделген мемлекеттік басқару жүйесін сапалы өзгертудің кешені ретінде қарастырса [5], екінші топ өкілдері оны идеология ретінде қарастырудан бас тартып, оны технологияның жиынтығы және демократияның дамуына ешқандай ықпалы жоқ деп пайымдады [6].

«New Public Management» тұжырымдамасының орнына сабақтас тұжырымдама ретіндегі қоғамдық-мемлекеттік басқару (*Good Governance*) қарастырыла бастады. «Governance» барлық деңгейлерде мемлекеттің істерін басқарудағы экономикалық, саяси және әкімшілік билік тәжірибесі ретінде қарастырылады. «Тиімді басқару» негізгі принциптерін төмендегіше жіктеуге болады:

- ашықтық. Мемлекеттік мекемелер ашық түрде жұмыс істеуге тиіс. Олар қолжетімді және түсінікті тілді қолдануы керек;

- қатысу. Азаматтардың қоғамдық саясатқа қатысуының өсуі мемлекетке деген сенімді арттырады;

- қоғамға есеп беру;

- тиімділік. Бағдарламалар тиімді болуы керек және нақты мақсаттарға, ұзақ мерзімді салдарларды бағалауға және тәжірибелерге негізделуге тиіс.

- бағдарламалардың дәйектілігі.

«New Public Management» тәріздес «Good Governance» мазмұнын қарастырудың біршама тәсілдері қалыптасқан. Зерттеушілердің бір тобы осы мәселені мемлекеттің жалпы игілікке қайта оралу деп қарастырса [7], екіншілері – мемлекеттік субъектілердің бөлінісі және кері интеграциясы жылдам жүретін қажетті реформалар кезеңі [8] түрінде ерекшелейді.

Жалпы, берілген тұжырымдаманың мазмұнын «қоғамдық-мемлекеттік басқару» түрінде ашып қарастыруға болады. Тұжырымдама азаматтардың басым бөлігінің қоғамдық маңызы бар шешімдерді қабылдауға тартылуын, әлеуметтік игіліктерді қамтиды. Мұндай модель барысында билік органдары азаматтық қоғамға есепті болып, барлық қоғамдық топтардың өзара ықпалдасуы мен келісімін қамтамасыз етуге бағытталады.

Әлемдік саясаттағы соңғы онжылдықтарда орын алған халықаралық дағдарыс салдарынан дүниежүзі мемлекеттерінің «New Public Management» тұжырымдамасынан бас тарту үрдісі орын алып отыр. Оның орнына қоғамдық қажеттіліктерге және дамуға бағытталған мемлекеттік қызмет келуде. «Governance» тұжырымдамасын жүзеге асыру – мемлекеттік қызмет саласындағы институционалды қайта құрылымдарды қажетсінеді. Ал елдердегі саяси өзгерістер аталған процеске үлкен ықпалын жасауда. Бүгінгі таңда «Good Governance» түсінігі мемлекеттік басқару моделінің ең тартымды баламалардың бірі болып табылады. Оның негізгі қағидаттарына талдау жасау арқылы тұжырымдаманы мемлекеттік басқарудың үлгісі ретінде ғана емес, қоғамның түрлі акторларының арасындағы өзара іс-қимылдың негізгі нысаны түріндегі мемлекеттің қызметін ұйымдастырудың мазмұны ретінде қарастыруға болады. Дегенмен, бірқатар мәселелерді ескеру маңызды. Біріншіден, мемлекеттік-қоғамдық басқару бойынша әмбебап үлгі болуы мүмкін емес, ал екіншіден, «Good Governance» тұжырымдамасын жүзеге асыру барысында әрбір мемлекет өзіндік діліне, тарихи, саяси, әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктеріне сүйенуі тиіс, басқа мемлекетте қалыптасқан үлгіні әкеліп енгізе салу мүмкін емес.

2019 жылы 2 қыркүйек күні Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» халыққа Жолдауының өзегі саяси реформаларға арналды. Президент «Саяси жаңғыру арқылы ғана экономикалық реформа жүргізуге болады» дей отырып, Елбасы бастаған саяси жаңғыру бағытына жаңа серпін берілетіндігі айқындалды. «Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың басшылығымен еліміз әлемдегі беделді әрі орнықты мемлекетке айналды. Баянды бірлігіміздің арқасында тәуелсіздігімізді нығайтып, халқымыздың жағдайын жақсартуға жол аштық. Бұл жасампаздық пен ілгерілеу, бейбітшілік пен келісім кезеңі болды. Еліміздің даму жолын бүкіл әлем мойындап, қазақстандық, яғни Назарбаев моделі деп атады» [9] деп айқындап, Елбасы бастаған саяси жаңғыру жолында нақты мақсатқа жету үшін қалыптасқан бағытты ары қарай жетілдірудің қажеттілігіне басты назар аударды.

Елбасы президенттігі кезеңіндегі Қазақстан үшін елдің саяси бағытын айқындау, егеменді мемлекеттіктің негізін қалау, саяси институттарды құру, әлеуметтік құрылымдарды қайта құру, құқықтық

тәртіпті сақтау маңызды міндеттердің қатарында болды. Елбасы мемлекеттің институционалдық және жаңғыруына бағытталған құрылымдық реформалар жүргізіп, «Қазақстан-2050» Стратегиясы, Ұлт жоспары–бес институционалдық реформаны жүргізу жөніндегі 100 нақты қадам, Қазақстанның үшінші жаңғыруы және Қоғамдық сананы жаңғырту сияқты маңызды саяси құжаттарға бастамашылық жасады.

Аталған бағыттар өте маңызды, себебі «билік транзиті» тұсында ең өткір ішкі саяси мәселелердің қатарына саяси тұрақтылықты сақтау кіреді. Қазіргі терең құрылымдық-функционалдық өзгерістер кезеңінде қоғамдық қатынастардың дамуын, ішкі және сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз етіп, тұрақтылықты сақтау міндеті қойылады. Саяси биліктің ауысуы, қоғамның барлық өмірлік қызметінің салаларына ықпал ететіндігі айқын. Сондықтан Президент Қ.К. Тоқаевтың, Елбасы бастаған сара жолдан айнымай, саяси жаңғыртуды жалғастыру саясаты өзекті, өткір мәселе. Дер кезінде іргелі қайта құрылымдарды жүргізе алмаған ел – жаһандық жаңа қауіп-қатерлеріне қарсы тұра алмайды және мұндай тұрғыдағы мемлекет өз дәуірінің кеңістіктік-уақыттық контентінен тыс қалып, тарихи дамудың жаһандық процестерінен қалып қою қаупі төнетіндігі баршаға мәлім.

Қазіргі таңда әлемдік деңгейдегі құндылықтар өзгерісінен экономикалық дағдарысынан туындаған ішкі экономикалық және саяси қайшылықтарды жеңу үшін билік аппаратына деген халық тарапынан талаптар өсіп отыр. Мемлекеттің дамуындағы ең басты мәселе ретінде тиісті мемлекеттік құрылымдарды құру, жария билікті жүзеге асыру, азаматтар және мемлекет арасындағы қарым-қатынастың ықтималды түрлерін таңдау, түрлі реформаларды өткізу қарастырылуда. Осы орайда, президент ұсынған «Еститін мемлекет» тұжырымдамасын осы бағыттың жалғасы түрінде қарастырып, жоғарғы технологиялар дәуіріндегі мемлекеттің қызметін ұйымдастырудың нысаны ретінде бағалауға болады.

Билік алдындағы басты мақсат елдің сеніміне кіру, халықтың ынтымағына бөлену. Ол мемлекеттік органдардың халықтың мұң-мұқтажын дер кезінде танып, тиісті шаралар жүргізе білген кезде ғана жүзеге асырылады. Президент мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру мақсатында жоғарғы қабілетті жас кадрларды қызметке тартуды алға қойып отыр. Дегенмен, елімізде мемлекеттік қызмет институты қалыптасып, құрылымдық реформаларды бастан кешіргенімен оның тиімділігін арттыру өзекті мәселе.

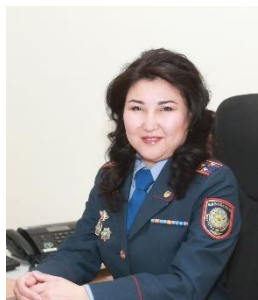
Президент ұсынған «Еститін мемлекет» тұжырымдамасы іс жүзінде нақты нәтижелерге қол жеткізудің және бір жағынан мемлекеттік органдардың тиімділігін арттырудың, екінші жағынан азаматтық қоғам институттарын қолдау мен нығайтудың сенімді құралы болып табылады. Халықпен кері байланыс және қоғамдық диалогты орнату арқылы ғана адамдардың қажеттіліктеріне қарқынды түрде жауап беруге, сондай-ақ әлеуметтік маңызды әлеуметтік мәселелерді шешуге болады.

Жоғарыдағы тұжырымдамаларды енгізу және мемлекеттік басқаруды жетілдіру саласында еліміз елеулі жетістіктерге қол жеткізді. Осы бағытта ұлттық мүдделерді айқындайтын, оларды әлемдік қауымдастыққа танытатын Қазақстанның мемлекеттік басқару саясатында және мемлекеттік қызметті жетілдіру бағытында ақпараттық жүйені, технологияны жаңғыртуды қажет ететін әлемдік дамудың жалпы үрдістері ескерілген: әлеуметтік даму қарқынының жеделдетілуі, саяси әлеуметтік таңдау мүмкіндігінің кеңеюі; постиндустриалды, ақпараттық қоғамға көшу, мәдениетаралық өзара ықпалдасудың артуына байланысты коммуникация және толеранттылық нысандарының маңызының артуы; халықаралық қауымдастықтың ынтымақтастығы нәтижесінде ғана шешімін табуға болатын жаһандық мәселелердің пайда болуы мен артуының жас ұрпаққа заманауи ойлауды қалыптастыруды талап етуі; экономиканың қарқынды дамуы, бәсекелестікті күшейту, біліктілігі төмен еңбек ауқымын қысқарту, жұмыспен қамту саласындағы терең құрылымдық өзгерістер, қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттыру мен қайта даярлаудың тұрақты қажеттілігін анықтайтын, олардың ұтқырлығын арттыратын технологиялық және адами капиталдың өсу рөлі, адамзат факторы жаңа мыңжылдықтағы ел болашағын анықтауда маңызды рөл атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан – 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // <http://adilet.zan.kz/kaz/>
2. Ostrom. V The intellectual crisis in American public administration. Second Edition. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1989. – 206 p.; Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. — Cambridge:Cambridge Univ Press, 1990.
3. Dowson S., Dargie C. New Public Management: A Discussion with Special Reference to UK Health // The New Public Management: Current Trends and Future Prospects / Ed. by K. McLaughlin, S. Osborne, E. Ferlie. London, 2002.
4. Osborne, D & Gaebler, T Reinventing government : How the entrepreneurial spirit is transforming the publ. Sector. – Addison-Wesley publ. co., Cop._1992. – XXII. – 405 p.
5. Moe R.C. The "Reinventing Government" Exercise: Misinterpreting the Problem, Misjudging the Consequences // Public Administration Review. 1994. – Vol. 54. – No 1. – P. 739–777; Drechsler W. The Rise and Demise of the New Public Management // Post-Autistic Economics Review. 2005. – No 33. – P. 17–28.

6. Peters G.B., Pierre J. Governance without Governing? Rethinking Public Administration // Journal of Public Administration Research and Theory. 1998. – Vol. 8. – No 2. – P. 223–243; Peters G.B. The future of governing. 2nd ed. Lawrence: University Press of Kansas, 2001.
7. Argynades D. Good Governance. Professionalism, Ethics and Responsibility // International Review of Administrative Sciences. – 2006. – No 72. – P. 155-170.
8. Hood C. The Art of the State: Culture, Rhetoric, and Public Management. Oxford: Clarendon, 1998. – 257 p.
9. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» // http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy

Ділбарханова Ж.Р.,

заң ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы
бастығының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары,
E-mail: Dilbarkhanova@hotmail.com
Мекен-жай: Алматы қаласы

Джуматов А.Б.

заң ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясының докторанты
E-mail: aidynbek_dzumatov@mail.ru
Мекен-жай: Алматы қаласы

ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМА БОЙЫНША ОҚИҒА БОЛҒАН ЖЕРДІ ҚАРАП-ТЕКСЕРУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Анықтама: Мақалада қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнама бойынша оқиға болған жерді қарап-тексеруді құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады. Қарап-тексерудің жалпы қағидалары сипатталады. Оқиға болған жерді қарап-тексерудің процессуалдық сипаттамасын мазмұндаудың міндетті элементтері зерттеледі. Тергеп-тексеру әрекеті субъектілерінің өкілеттіліктері нақтыланады.

Кілт сөздер: қылмыстық процес, оқиға болған жерді қарап-тексеру, құқықтық реттеу, қарап-тексеру қағидалары, қарап-тексеру субъектілері.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы правового регулирования осмотра места происшествия по действующему уголовно-процессуальному законодательству. Описываются общие принципы осмотра. Исследуются обязательные элементы содержания процессуальной характеристики осмотра места происшествия. Уточняются полномочия субъектов следственных действий.

Ключевые слова: уголовный процесс, осмотр места происшествия, правовое регулирование, принципы осмотра, субъекты осмотра.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE INSPECTION OF THE PLACE OF INCIDENT UNDER THE CURRENT CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION

Abstract: The article deals with the problems of legal regulation of the inspection of the scene under the current criminal procedure legislation. The general principles of inspection are described. The mandatory elements of the content of the procedural characteristics of the inspection of the scene are investigated. Clarifies the powers of the subjects of investigative actions.

Keywords: criminal procedure, inspection of the scene, legal regulation, principles of inspection, subjects of inspection.

Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінде оқиға болған жерді қарап-тексеруге арналған жеке тарау мен оның құрамындағы баптардың болуы – бұл аталған тергеп-тексеру әрекетінің ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Бұл мән-жай оның тергеп-тексеру жүйесіндегі рөлі мен маңызын арттырады және де әдіснамалық сипаттағы басымдылығын айқындайды.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 219-бабына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтың іздерін және өзге де материалдық объектілерді табу және анықтау, оқиғаның жағдайын анықтау және іс үшін маңызы бар мән-жайларды айқындау мақсатында сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жергілікті жерді, үй-жайларды, нәрселерді, құжаттарды, тірі адамдарды, мәйіттерді, жануарларды қарап-тексеруді жүргізеді [1]. Сонымен қатар, қарап-тексеруді жүзеге асыратын адамның нұсқаулары осы тергеу әрекетінің барлық қатысушылары үшін міндетті болып табылады.

Кез келген тергеп-тексеру әрекетінің қағидалары – бұл аталған тергеп-тексеру әрекетінің өндірісін жүргізудің барлық жағдайларында қылмыстық қудалауды жүзеге асырушы субъектінің сақтауы міндетті болып табылатын басты да негізгі талаптар. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 220-бабында көрсетілгендей қарап-тексерудің жалпы қағидаларына келесілер жатқызылады:

- қарап-тексеру бұған қажеттілік туындаған кезде, әдетте, кейінге қалдырылмай жүргізіледі;
- сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыз немесе хабар ала отырып, оқиға орнына дереу келуге және қарап-тексеру жүргізуге міндетті;
- сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның уақтылы келуі мүмкін болмаған жағдайда, қарап-тексеруді арыз немесе хабар келіп түскен анықтау органының анықтаушысы немесе өзге қызметкері жүргізуге міндетті;

- анықтау органдарының қызметкерлері қарап-тексеруді жүргізу кезінде жәрдем көрсетуге және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның тапсырмасы бойынша оқиға орнын күзету, көзбен көргендерді анықтау және қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды табу және ұстап алу, зардап шеккендерді көшіру, қаза болғандарды тасымалдау, жалғасып жатқан қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу және қайталануының алдын алу және оқиғаның өзге салдарларын жою жөніндегі қажетті іс-шараларды жүргізуге міндетті;

- қарап-тексеру оның барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдар қолданыла отырып, 220-баптың 13-14 бөліктерінде көрсетілген жағдайларда куәгерлердің қатысуымен жүргізіледі;

- қажет болған кезде қарап-тексеру күдіктінің, жәбірленушінің, куәнің, сондай-ақ маманның қатысуымен жүргізіледі;

- табылған іздерді және өзге де материалдық объектілерді қарап-тексеру тергеп-тексеру әрекеті жүргізілетін жерде жүзеге асырылады. Егер қарап-тексеруге ұзақ уақыт талап етілсе немесе қылмыстық құқық бұзушылық анықталған жерде қарап-тексеру елеулі түрде қиын болса, объектілер ол жерден алынып, қапталып, мөрленіп және бүлдірілмей, қарап-тексеруге ыңғайлы басқа жерге жеткізілуге тиіс;

- қарап-тексеру кезінде табылғанның және алып қойылғанның барлығы куәгерлерге, қарап-тексерудің басқа да қатысушыларына көрсетілуге тиіс, бұл туралы хаттамада белгі жасалады;

- іске қатысы бар объектілер ғана алып қойылуға жатады. Алып қойылған объектілер қапталады, мөрленеді және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның және куәгерлер тартылған кезде олардың қол қоюы арқылы расталады;

- қарап-тексеруге қатысатын адамдар сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның назарын, өз пікірлері бойынша, істің мән-жайларын анықтауға ықпал ететіннің барлығына аударуға құқылы;

- қарап-тексеру кезінде қажет болған жағдайларда қарап-тексерілетін объектілерге өлшеу жүргізіліп, олардың жоспарлары мен кестелері жасалады, сондай-ақ суретке түсіру және өзге де құралдармен түсіріп алу жүргізіледі, бұл туралы хаттамада белгі жасалып, оған көрсетілген материалдар қоса тіркеледі;

- тірі адамды қарап-тексеру оның киген киімдерін және денесінің ашық бөліктерін көзбен шолу, сырттай қарап-тексеру нысанында жүргізіледі, оның барысы мен нәтижелері тергеу әрекетінің хаттамасында көрсетіледі;

- тұрғын үй-жайды қарап-тексеру онда тұратын кәмелетке толған адамдардың келісуімен немесе тергеу судьясының санкциясымен ғана жүргізіледі. Егер онда тұратын адамдар кәмелетке толмағандар болса немесе олардың психикалық немесе өзге де ауыр науқастардан зардап шегетіні көрінеу белгілі болса немесе олар қарап-тексеруге қарсы болса, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам мәжбүрлеп қарап-тексеру туралы қаулы шығарады, оған тергеу судьясынан санкция алынуға тиіс. Санкция беруден бас тартылған жағдайда, қарап-тексеру жүргізілмейді;

- егер тұрғын үй-жай оқиға орны болса және оны қарап-тексеруді кейінге қалдыруға болмаса, онда тұрғын үй-жайды қарап-тексеру кейіннен материалдарды бір тәуліктік мерзімде тергеу судьясына жібере отырып, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның қаулысы бойынша жүргізілуі мүмкін;

- тұрғын үй-жайды қарап-тексеру кезінде онда тұратын кәмелетке толған адамның қатысуы қамтамасыз етілуге тиіс. Оның қатысуы мүмкін болмаған жағдайда, жергілікті атқарушы органның өкілдері шақырылады;

- ұйымдардың үй-жайлары мен аумағындағы қарап-тексеру олардың әкімшілігі өкілдерінің қатысуымен жүргізіледі;

- дипломатиялық өкілдіктер орналасқан үй-жайлардағы, сол сияқты дипломатиялық өкілдіктердің мүшелері мен олардың отбасылары тұратын үй-жайларды қарап-тексеру тек дипломатиялық өкілдік басшысының немесе оны алмастыратын адамның өтініші бойынша немесе оның келісуімен және қатысуымен ғана жүргізіледі. Дипломатиялық өкілдің келісімі Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі арқылы сұратылады. Қарап-тексеру жүргізілген кезде прокурордың және Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі өкілінің қатысуы міндетті;

- егер бірінші қарап-тексеру кезінде объектінің бөлшектері қандай да бір себептер бойынша зерттелмеген болса, оларды қосымша қарап-тексеру жүргізіледі;

- нақ сол объектіні қайтадан қарап-тексеру:

а) бастапқы қарап-тексеру жағдайлары объектінің тиімді қабылдануы үшін қолайлы болмаған ретте;

ә) егер бастапқы қарап-тексеруден кейін жаңа мәліметтер алынуы мүмкін болса;

б) егер бастапқы қарап-тексеру сапалы жүргізілмеген жағдайда, өткізілуі мүмкін.

Тәжірибеде қылмыстық құқық бұзушылық істері үшін маңызды мән-жайлардың аясы дәлелдеу пәнінің шегінен шығып кетуі мүмкін, себебі дәлелдеу үрдісі үшін қылмыстық-процестік заңнамада көрсетілген деректерден тұратын мән-жайларды негіздеу мақсатында қолданылатын факілер маңызды болып табылады [2].

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 113-бабы дәлелдемелердің түсінігін ашатын және дәлелдеме түрлерінің тізімі мазмұндалатын, сонымен қатар, дәлелдемелер мен дәлелденуге жататын мән-жайлар арасындағы байланысты анықтайтын 111-баппен мазмұны жағынан тығыз байланысты. Әрі қарай зерттеу барысында аталған екі бап дәлелдемелер және дәлелдеуге арналған Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 3-бөліміне кіретін осы тектес бірқатар нормалармен байланысы бар екендігі анықталды.

Оқиға болған жерді қарап-тексеруді құқықтық реттеудің ерекшеліктерін зерттеу («тергеулік қараудың» бір түрі ретінде) аталған тергеп-тексеру әрекетінің тәртібі мен мазмұны - оқиға болған жерді қарап-тексерумен өзара байланыстары сәйкес заңнаманың жалпы ережелерінен туындайтын немесе олардың диспозицияларында тікелей бекітілген қылмыстық-процессуалдық нормалардың елеулі санымен реттелетінін куәландырады. Құқықтық реттеуге қатысы бар нормалар өздерінің мазмұны бойынша үш түрге біріктірілуі мүмкін: біріншісі – қылмыстық сот өндірісінің жалпы қағидалары мен ережелерін нақтылайды, екіншісі – қарап-тексеруді тікелей реттейді (соның ішінде, оқиға болған жерді қарап-тексеру), ал үшіншісі - оқиға болған жерді қарап-тексерумен тікелей немесе жанама түрде байланысы бар қылмыстық-процессуалдық кодекстің құрылымдық элементтеріне арналған (тергеп-тексеру әрекетіне қатысушы тұлғалар; қылмыстық іс үшін маңызы бар мән-жайлар; дәлелдемелердің түсінігі мен түрлері; заттай дәлелдемелерді, соның ішінде, оқиға болған жерді қарап-тексеру нәтижесінде алынған дәлелдемелерді қолдану тәртібі және т.б.).

Оқиға болған жерді қарап-тексеруді құқықтық реттеудің жоғарыда аталған ерекшеліктерінің салдарынан оны жүзеге асырушы тәжірибе қызметкерлерінің алдында бұл тергеп-тексеру әрекетімен байланысты құқықтың барлық нұсқаулықтарын толық көлемде заңнамалардан тауып, оны жүзеге асыру міндеті туындайды.

Қарап-тексерумен байланысты құқықтық нормалар арасындағы көптеген және бөлінген қарым-қатынастарды есепке ала отырып, мұндай міндетті шешу қабылдау үрдісі барысында, сонымен қатар, нормативтік нұсқаулықтарды жүзеге асыруды бақылау үрдісі барысында нақты қиындықтарды тудырады. Сонымен бірге, оқиға болған жерде шешілуі тиіс міндеттерді кеңейту мен саралау салдарынан бұл тергеп-тексеру әрекеті туралы түсінік бір қарағанда, өзара байланысты емес және фрагменттері мен қызмет нысаны бір-бірінен бөлек жеке бөліктерге бөлінуі мүмкін.

Оқиға болған жерді қарап-тексерудің процессуалдық сипаттамасын мазмұндаудың келесідей міндетті элементтерін атап көрсетуге болады:

- қарап-тексеру субъектісі;
- қарап-тексеру объектісі;
- қарап-тексерудің мақсаты;
- қарап-тексеру үрдісіндегі қызметтің негізгі мазмұны;
- қарап-тексерудің нәтижелері;
- қарап-тексерудің құрал-жабдықтары;
- қарап-тексеруді жүргізу шарттары;
- қарап-тексеруді жүргізу орны;
- қарап-тексеру уақыты.

Аталған құрылымдық элементтерді қолдану қарап-тексерудің тиімділігін көтеру мәселелерін тереңірек зерттеуге септігін тигізеді. Мұндай тәсіл жүйелі түрде қарап-тексерудің санқырлы әртүрлі байланыстарын ашып көрсетуге, яғни, оларды логикалық тұрғыдан бірыңғай түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, объектіні тереңірек сипаттау (криминалистика және т.б. ғылымдар деңгейінде) қажеттілігінің туындауына

байланысты, аталып өткен қарап-тексеру элементтерінің әрқайсысы жаңа құраушы элементтерге бөлінуі мүмкін. Мұндай бөлудің шектері жүйенің тәжірибелік маңыздылығына қарай анықталады.

Қарап-тексеру субъектісі.

Зерттеу міндеттеріне сәйкес, оқиға болған жерді қарап-тексеруге қатысты қызмет субъектісінің түсінігін екі түрлі сипатта қарастыруға болады. Кең мағынасында аталған тергеп-тексеру әрекетінің субъектісі қылмыстық-процестік кодекспен үш негізгі топқа біріктірілуі мүмкін:

- Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 8-тарауы (прокурор, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, анықтаушы) мен 9-тарауында (жәбірленуші, жеке айыптаушы, азаматтық талапкер, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің және жеке айыптаушының өкілдері) көрсетілген айыптау тарапынан қылмыстық сот өндірісіне қатысушылар тобы;

- Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 9-тарауында көрсетілген қорғау тарапынан қылмыстық сот өндірісіне қатысушылар тобы (күдікті, айыпталушы, қорғаушы, азаматтық жауапкер, кәмелетке толмаған күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның заңды өкілдері);

- Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 10-тарауында көрсетілген өзге де қатысушылар тобы (куә, сарапшы, маман, аудармашы, куәгер).

Тар мағынасында оқиға болған жерді қарап-тексеру субъектісі ретінде 1-топқа кіретін және дәлелдеу (ҚПК 121-бабы) мен дәлелдемелерді жинау шеңберінде айыптау қызметін атқаратын қылмыстық-процестік қызметтің қатысушыларын түсіну қажет. Аталған субъектілер қатарына мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларды жатқызуға болады. Бұл тұлғалар тергеп-тексеру әрекеттерін, соның ішінде, оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетін жүзеге асыруда өкілеттіліктерге ие. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 111-бабының 1-бөлігіне сәйкес олардың қатарына анықтаушы, тергеуші, прокурор және сот кіреді.

Қылмыстық қудалауды жүзеге асырушы тұлға (одар әрі қарай - тергеуші) оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекеті өндірісінің үрдісінде маңызды рөлге ие және аталған тергеп-тексеру әрекетін жүргізу тәртібінің сақталуы мен нәтижесіне жауап береді. Ол қандай жағдай болмасын барлық оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетінің міндетті қатысушы болып табылады. Қылмыстық сот өндірісінің басқа да барлық субъектілерінің аталған тергеп-тексеру әрекетіне қатысуы оқиға болған жерді қарап-тексеруді жүргізу сәтінде қалыптасқан тергеп-тексеру ахуалдарына қарай заңнамамен тікелей нұсқаулықтардың болуымен немесе болмауымен анықталады.

Заңнамамен көрсетілген нақты жағдайларда күдікті мен айыпталушының құқықтарының қорғалуы мен әділдіктің кепілдіктерін қамтамасыз ететін қылмыстық сот өндірісінің субъектілері - оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетінің міндетті қатысушылары болып табылады. Олардың қатарында бірінші кезекте куәгерлерді жатқызамыз. Көп жағдайларда олардың қатысуынсыз оқиға болған жерді қарап-тексеруді жүзеге асыруға жол берілмейді.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 197-бабының 6-бөлігіне сәйкес 255-бабы үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген жағдайларды қоспағанда, 220-бабының он үшінші және он төртінші бөліктерінде, 252-бабында, 254-бабының төртінші бөлігінде, 255-бабында көзделген тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде куәгерлерді тарту міндетті болады.

Қалған жағдайларда тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде олардың барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдар міндетті түрде қолданылады.

Ғылыми-техникалық тіркеу құралдары болмаған немесе оларды қолдану мүмкін болмаған жағдайда, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде куәгерлер тартылады.

Заңнамамен анықталған жағдайларда оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетінің міндетті субъектілеріне қатарына қорғаушы мен аудармашыны жатқызамыз. Бұл жерде оқиға болған жерді қарап-тексеруге тартылған күдікті мен айыпталушының қорғаушы туралы айтылады. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 67-бабының 1-бөлігіне сәйкес қорғаушының қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысуы міндетті болып табылады, ал оның тергеп-тексеру әрекеттеріне қатыспауы күдіктінің (айыпталушының) қорғалуға қатысты құқықтарының бұзылуына алып келеді, яғни:

- бұл туралы күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам өтінішхат берсе;

- күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам кәмелеттік жасқа толмаса;

- күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам дене немесе психикалық кемістігі салдарынан өзінің қорғалу құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмаса;

- күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам сот ісі жүргізілетін тілді білмесе;

- адамға жазалау шарасы ретінде он жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойына бас бостандығынан айыру не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін болатын қылмыс жасады деп күдік келтірілсе, айып тағылса;

- күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға, сотталған адамға бұлтартпау шарасы ретінде күзетпен ұстау қолданылса немесе олар стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға мәжбүрлеп жіберілсе;

- күдіктілердің, айыпталушылардың, сотталушылардың, сотталғандардың, ақталғандардың мүдделері арасында қайшылықтар болып, олардың біреуінің қорғаушысы болса;

- қылмыстық процеске жәбірленушінің (жекеше айыптаушының) немесе азаматтық талапкердің өкілі қатысса;

- іс сотта қаралған кезде оған мемлекеттік айыптауды қолдайтын прокурор (мемлекеттік айыптаушы) қатысса;

- күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде болса және қылмыстық қудалау органдарына немесе сотқа келуден жалтарса;

- процестік келісім және оны жасасу туралы өтінішхат мәлімделсе.

Жоғарыда аталып өткен талаптардың бұзылуы Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 112-бабының 1-бөлігіне сәйкес оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетінің нәтижесінде алынған дәлелдемелер пайдалануға жол берілмейді деп танылады, яғни, нақты деректер, егер олар осы Кодекстің талаптары бұзыла отырып алынса, алынған нақты деректердің анықтығына сотқа дейінгі тергеп-тексеру немесе істі сотта қарау кезінде процеске қатысушыларды заңмен кепілдік берілген құқықтарынан айыру немесе құқықтарына қысым көрсету арқылы немесе қылмыстық процестің өзге де ережелерін бұзу арқылы ықпал етсе немесе ықпал етуі мүмкін болса, оның ішінде: азаптауды, зорлық-зомбылықты, қорқытуды, алдауды, сол сияқты өзге де заңсыз әрекеттер мен қатыгез қарым-қатынасты қолдану арқылы; қылмыстық процеске қатысатын адамға өз құқықтары мен міндеттері жөнінде түсіндірмеу, толық немесе дұрыс түсіндірмеу салдарынан туындаған оның жаңылысуын пайдалану арқылы; осы қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға құқығы жоқ адамның процестік әрекетті жүргізуіне байланысты; қарсылық білдірілуге жататын адамның процестік әрекетке қатысуына байланысты; процестік әрекетті жүргізу тәртібін елеулі түрде бұзу арқылы; белгісіз көзден не сот отырысында анықтала алмайтын көзден; дәлелдеу барысында қазіргі заманғы ғылыми білімге қайшы келетін әдістерді қолдану арқылы.

Мысалы, бір қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді пайдалануға жол берілмейді деп тану мәселесін талқылау барысында айыпталушының қорғаушысы сот алқасына өзінің қорғалуындағы тұлғаның қатысуымен жүргізілген оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетінің хаттамасын және оған қосымша фотокестені - аталған тергеп-тексеру әрекетінің қорғаушының қатысуынсыз жүзеге асырылуына байланысты сот талқылауынан шығарып тастау туралы шағым жасайды.

Сот алқасы қорғаушының шағымын қанағаттандырады. Қылмыстық іс құжаттарына сәйкес, айыпталушы бұлтартпау шарасы таңдалған сәттен бастап қорғаушының көмегіне жүгінген. Айыпталушының қатысуымен оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекеті қылмыстық сот өндірісіне қорғаушыны кірістіргеннен кейін жүргізілген, алайда, қорғаушы аталған тергеп-тексеру әрекетіне қатыспаған, себебі, оған айыпталушымен тергеп-тексеру әрекеті басталғанға дейін жолығу мүмкіндігі берілмеген. Сот алқасының айыпталушының қорғануға қатысты құқықтарының тергеу органдарымен бұзылған деп бағалауына байланысты, қорғаушысыз жүргізілген оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекеті дәлелдеме ретінде пайдалануға жол берілмейді деп танылды [3].

Дәл осындай жағдай тергеушінің қылмыстық іс бойынша өндіріс жүргізілетін тілді меңгермеген немесе жеткіліксіз дәрежеде меңгерген оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетіне қатысушы күдіктіге немесе айыпталушыға аудармашы көмегін ұсынудан бас тартқанда да туындауы мүмкін.

Оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетіне қатысуы міндетті емес тұлғалардың қатарына техникалық қызметкерлерді, анықтау органының қызметкерлерін, жедел-іздіксіз қызметін жүзеге асыратын қызметкерлерді және тергеуші өзінің шешімі бойынша тергеу әрекетіне қатысу үшін тартуға құқылы т.б. қызметкерлерді жатқызамыз.

Қылмыстық сот өндірісіне оның қатысуын жоққа шығаратын мән-жайлардың болмауы оқиға болған жерді қарап-тексеру субъектісінің міндетті белгісі болып табылады. Аталған жағдайда тергеп-тексеру әрекетіне қатысуға жол берушілік критерийлері болып тергеп-тексерілетін қылмыстық іспен субъектінің қарым-қатынас сипаты мен оның тұлғалық сапасы қызмет етеді. Көрсетілген критерийлер қылмыстық сот өндірісінің барлық аталған үш тобына кіретін қатысушыларына (тек айыпталушы (күдікті) мен куәдан басқаларына, себебі оларды алмастыру мүмкін емес) қатысты.

Қылмыстық істің нәтижесіне тікелей немесе жанама жеке мүдделерінің болмауы туралы заңнама талаптарынан қылмыстық сот өндірісі субъектілерінің тергеп-тексеру әрекеттеріне қатысуына жол берушіліктің негізгі шарты туындайды. Соттың, прокурордың, тергеушінің, анықтаушының, аудармашы мен маманның, сарапшының аталмыш мүдделіліктерін туындататын мән-жайлар тізімі Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 87, 88, 89, 92 және 93 баптарында келтірілген. Оның ішінде заңнама бір уақытта аталған субъектілерде қылмыстық сот өндірісі қатысушыларының сапалық қасиеттерінің болуын келесідей сипаттайды: айыптау тарапынан (жәбірленуші, азаматтық талапкер), қорғау тарапынан (азаматтық жауапкер), қылмыстық сот өндірісінің басқа да қатысушыларының қатарынан (куә, алқа билер, сарапшы, маман, аудармашы, куәгер, сот отырысының хатшысы) тергеп-тексерілетін қылмыстық іс бойынша өндіріске қатысушылардың туысқандық қатынастарының болуы.

Бұл тізім толық нақтыланған болып саналмайды. Қылмыстық-процестік заңнамаға сәйкес қылмыстық сот өндірісіне қатысуға қарсылық білдіру үшін себептер ретінде аталған қылмыстық істің нәтижесіне тікелей немесе

жанама жеке мүдделі деуге негіз беретін мән-жайлар қызмет етеді. Қылмыстық-процестік заңнама мұндай мән-жайлардың қатарынан қылмыстық процес тараптары мен олардың өкілдерінен сарапшы (93-бап) мен маманның (ҚПК 92-бабы) қызметтік бағыныштылығын атап көрсетеді.

Куәгердің қылмыстық істің нәтижесіне жеке мүдделі болуына алып келетін мән-жайларға заңнама оның осы іс бойынша қылмыстық сот өндірісіне басқа да кез келген сапта қатысуын; аталған қылмыстық сот өндірісінің кез келген субъектілерімен туысқандық қатынаста болуын, сонымен қатар, жедел-іздікестірушілік қызметті немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын өкілеттіліктер жүктелген тұлғаның қызметтік жағдайын жатқызады (ҚПК 82-бабы).

Оқиға болған жерді қарап-тексеру субъектілерінің жеке сапалық қасиеттеріне қойылатын заң талаптары тергеп-тексеру әрекетінің үрдісінде орындалуы қажет міндеттердің мазмұнынан туындайды. Яғни, қылмыстық-процестік кодекс талаптарына сәйкес аудармашы (ҚПК 92 бабы) мен маман (ҚПК 80-бабы), сарапшы (ҚПК 79-бабы) өздерінің қызметтік құзыретінің критерийлеріне жауап берулері қажет. Бұл талаптарға сәйкес келмеу аудармашы мен сарапшыны қылмыстық іс бойынша өндіріске қатыстыруға қарсылық білдіру үшін негіз болып табылады. Аталған мән-жай маманның жеке-басына қатысты, алайда құзыреттіліктің болмауы оған қарсылық білдіру үшін негіз ретінде атап көрсетпеген (ҚПК 92-бабы).

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінде оқиға болған жерді қарап-тексерудің жетекші субъектісінің, яғни, тергеушінің жеке тұлғалық сапаларына арналған жеке норма мазмұндалмаған. Алайда, тергеушіде азаматтылықтың, қызметтік этиканың және жоғары кәсібиліктің сапалық қасиеттерінің міндетті түрде болу талаптары қылмыстық сот өндірісінің жалпы қағидаларынан туындайды. Қылмыстық-процестік заңнамада көзделген қағидаларға сәйкес тергеуші қылмыстық құқық бұзушылықтардан тұлғалар мен ұйымдардың, жәбірленушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, осыған қоса, жеке тұлғаларды заңсыз және негізсіз айыптаудан, кінәлаудан, олардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуден қорғауға бағытталған оған бөлінген өкілеттіліктер шегінде қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сапалық қасиеттерге ие болуы қажет. Аталып өткен тергеушінің сапалық қасиеттері келесідей нысандарда іске асырылуы керек:

- қылмыстық іс бойынша өндірісті жүргізу барысында заңдылықты сақтау (ҚПК 10-бабы);
- жеке бастың абыройы мен қадір-қасиетін (ҚПК 13-бабы) және жеке басқа қолсұғылмаушылықты құрметтеу (ҚПК 14-бабы);
- қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау (ҚПК 15-бабы);
- жеке өмірге қолсұғылмаушылықты, жазысқан хаттардың, телефон арқылы сөйлескен сөздердің, пошта, телеграф арқылы және өзге де хабарлардың құпиясын (ҚПК 16-бабы), тұрғынжайға қолсұғылмаушылықты (ҚПК 17-бабы), меншікке қолсұғылмаушылықты (ҚПК 18-бабы) қорғау;
- кінәсіздік презумпциясын (ҚПК 19-бабы) сақтау;
- қайтадан соттауға және қылмыстық қудалауға жол бермеу (ҚПК 20-бабы);
- істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу (ҚПК 24-бабы);
- дәлелдемелерді ішкі сенімі бойынша бағалау (ҚПК 25-бабы);
- күдіктінің, айыпталушының қорғалу құқығын қамтамасыз ету (ҚПК 26-бабы);
- білікті заң көмегіне құқықты қамтамасыз ету (ҚПК 27-бабы);
- куәлік айғақтар беру міндетінен босату (ҚПК 28-бабы);
- жариялылықты сақтау (ҚПК 29-бабы) мен қылмыстық сот ісін жүргізу тілін анықтау (ҚПК 30-бабы);
- процестік әрекеттер мен шешімдерге шағым жасау бостандығын сақтау (ҚПК 31-бабы).

Қарап-тексеру объектісі.

Объект - бұл жалпы философиялық мағынада субъектінің белсенділігі (шынайы және танымдық) бағытталған белгілі бір затты білдіреді. Аталмыш зерттеуде оқиға болған жерді қарап-тексеру субъектісімен, яғни, біздің жағдайда тергеушімен байланысты объект ретінде қылмыстық іске қатысы бар ақпараттарды тасымалдайтын материалды ортаның заттары мен құбылыстарының жиынтығы қызмет етеді. Көрсетілген жиынтық оларға тән белгілерін есепке ала отырып, оның ішінде қызмет мақсаттары мен оның уақытқа және кеңістікке қатысты сипаттамасының мүмкінді ақпараттарына сәйкес басқа да көптеген әлеуетті объектілерден бөлініп алынған.

Қарап-тексеру мақсаты.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 220-бабының 1-бөлігіне сәйкес қарап-тексеру үрдісіндегі тергеуші қызметінің мақсаты қылмыстық іс үшін маңызды қылмыс іздері мен басқа да мән-жайларды табудан және анықтаудан тұрады. Аталған мақсатқа сәйкес келмейтін мәліметтер тергеп-тексеру ақпараттары үшін қажетсіз болады, сол себепті де олар оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекеті нәтижелерінен алынып тасталады. Оқиға болған жерді қарап-тексеру үрдісіндегі тергеуші қызметінің мақсаты өз кезегінде төменгі деңгейдегі мақсаттар жоғары деңгейдегі мақсаттардың орындалуына септігін тигізетін ішкі мақсаттарға ие. Яғни, бір мақсат екінші бір ауқымды мақсаттардың орындалу жолына қызмет етеді. Атап айтқанда, дәлелдемелерді

жинау (ҚПК 111-бабы) мен дәлелдеу (ҚПК 121-бабы) мақсаттарына қатысты қылмыс іздерін табу бастапқы мақсат болып табылады.

Қылмыстық сот өндірісінің жалпы мақсаттары - аталған сатылы мақсаттардың ең жоғарғы деңгейі болып табылады.

Қарап-тексеру үрдісіндегі қызметтің негізгі мазмұны.

Дәлелдемелік маңызы бар және бекітуді, алу мен зерттеуді талап ететін қылмыс іздері мен басқа да мән-жайларды табу (іздеу қызметі) мен бекіту (көз жеткізу қызметі) – оқиға болған жерді қарап-тексеру үрдісіндегі тергеуші қызметінің негізгі мазмұны болып табылады. Іс үшін маңызы бар ақпараттарды іздеу бағыты дәлелдеуге жататын мән-жайлардың мазмұнымен анықталған және де олармен жоққа шығарылмайды, себебі дәлелдеуге тек заңнамада көзделген мән-жайлар ғана емес, сонымен қатар, дәлелдеуді негіздеу үшін қолданылатын деректер жатады.

Қылмыстық процес дәлелдемелерді жинау мен деректік мәліметтерді жинауды екі бөліп қарастырады. Деректік мәліметтерді жинау – неғұрлым кең түсінік. Дәлелдемелерді жинау деп заңнамада анықталған құралдармен (тергеп-тексеру әрекеттерімен) заңнамада қарастырылған қайнар көздерден деректік мәліметтерді табу мен алу түсініледі. Аталған құралдардың қатарына заңнама қарап-тексеруді (оның ішінде оқиға болған жерді қарап-тексеруді) жатқызады. Дәлелдемелерді жинаудан бөлек, деректік мәліметтерді жинау өз құрамына қылмыстық-процестік заңнамада және оның шегінен шығатын басқа да қайнар көздерде қарастырылған құралдарды кірістіреді.

Қылмыстық-процестік заңнаманың нормаларын бұзу арқылы алынған деректік мәліметтерді дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейді.

Түбегейлі зерттеу барысында іздеу қызметін ҚПК 87-бабына сәйкес табылған ақпараттарды тексеру және оларды ҚПК 125-бабына сәйкес бағалау қызметтерімен толықтыруға болады. Тексеруге дәлелдеме алынған қайнар көздермен қатар дәлелдемелердің өздері де тартылады. Дәлелдемелерді бағалау дегеніміз - бұл тергеп-тексеру әрекеті үрдісінде табылған ақпараттың қатыстылығын, жол берушілігін және шынайылығын анықтау жолымен жүзеге асырылатын таным қызметінің элементі. Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының анықтауына сәйкес, дәлелдемелердің қатыстылығы дегеніміз - бұл қылмыстық процесте зерттелетін оқиғамен байланысты көрініс табатын деректік мәліметтердің міндетті қасиеті. Дәлелдемелердің жол берушілігі дегеніміз – бұл деректік мәліметтерді жинаудың қайнар көздері мен оларды қылмыстық процеске тарту тәсілдеріне қатысты заңнама талаптарына сәйкес дәлелдемелердің шынайылыққа сәйкестігі [4].

Оқиға болған жерді қарап-тексеру нәтижесінде табылған қылмыстық іс үшін маңызы бар қылмыс іздері мен өзге де мән-жайлар заңнамамен анықталған нысанда бекітілуі тиіс (ҚПК 199, 199 және 224-баптары).

Тергеп-тексеру әрекеттерін ұйымдастыру мен оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекетіне қатысушы субъектілердің қызметін басқару (қарап-тексеруді ұйымдастыру және басқару қызметтері) - аталған тергеп-тексеру әрекеті үрдісіндегі тергеушінің қызметтік міндеттері болып табылады. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің нормаларында аталған қызметтерді реттеуге бағытталған тікелей нұсқаулықтар сипатталмаған, алайда, жоғарыда көрсетіліп өткен тергеушінің міндеттері тергеп-тексеру әрекеттерін жүргізудің жалпы ережелерін реттейтін қылмыстық-процестік заңнаманың нормаларында мазмұндалады.

ҚПК 8-10 тарауларында көрсетілген қылмыстық сот өндірісінің қатысушыларын тергеп-тексеру әрекеттеріне қатысуға тартуға бағытталған өкілеттіліктерінен бөлек аталған кодекстің 197-бабы тергеуші мен жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асырушы лауазымды тұлғаларға тергеп-тексеру әрекеттері өндірісі тәртібінің сақтауын ұйымдастыру міндетін жүктейді. Тергеушінің ұйымдастырушылық және басқару қызметтеріне қатысты нұсқаулары ҚПК 80 (маман), 81 (аудармашы) және 82 (куәгер) баптарында да келтірілген.

Аталған нормалардың мазмұнынан қарап-тексеру субъектілерін таңдауды, олардың өкілеттіліктерін тексеруді, сонымен қатар, тергеп-тексеру әрекеттеріне қатысудан шеттету үшін негіз болып табылатын мән-жайлардың болу мүмкіндігін тексеруді жүзеге асыратын тергеушінің міндеттерді туындайды. Тергеушінің ұйымдастырушылық және басқарушылық қызметтерінің құрылымын одан әрі қарай жүйелендіру, логикалық тұрғыдан, маманмен ұсынылған ақпараттарды іздеу мен бекіту әдістерін (қабылдау не жоққа шығару) бағалау және маман қызметінің барысы мен нәтижелеріне бақылауды жүзеге асыру міндеттеріне алып келеді.

Қарап-тексерудің нәтижелері.

Оқиға болған жерді қарап-тексерудің нәтижесі ретінде қылмыстық іс бойынша дәлелдемелік маңызы бар (немесе қылмыс оқиғасының болмағандығы туралы куәландыратын ақпараттар) мәліметтерді қарастыруға болады. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 113 және 224 баптарына сәйкес дәлелдемелер мәртебесіне оқиға болған жерді қарап-тексеру хаттамасымен қатар, аталған тергеп-тексеру әрекеті барысында алынған және сәйкес хаттамада сипатталған заттар ие болады.

Қарап-тексерудің құрал-жабдықтары.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 197, 199 және 224 баптарына сәйкес, оқиға болған жерді қарап-тексеру үрдісінде тергеушімен қолданылатын құрал-жабдықтар ретінде қызмет етеді:

- тергеушінің өзіндік жеке ақпараттарды қабылдау мен өңдеу түйсігі;
- оның кәсіби танымдары мен дағдылары (тергеушінің іс үшін маңызды объектілер мен құбылыстарды тиімді іздеуге; табылған іздерден, объектілерден және мән-жайлардан дәлелдемелік ақпараттардың мазмұндалғандығын анықтауға; қажетті объектілерді алуға және олардың сақталуын қамтамасыз етуге; сонымен қатар, оқиға болған жерді қарап-тексеру барысы мен оның нәтижелерін және т.б. құжат түрінде бекітуге мүмкіндік беретін ақпараттық-танымдық қызметтің ұйымдастырушылық, техникалық және тактикалық-әдістемелік тәсілдері мен технологияларын білуі);

- қылмыс іздері мен басқа да дәлелдемелерді табуда, бекітуде және алуда қолданылатын техникалық құрал-жабдықтар.

Оқиға болған жерді қарап-тексеру құрал-жабдықтарын пайдалануда көмектесуі үшін тергеуші маманның білімдері мен дағдыларын қолдануға құқылы (ҚПК 80-бабы).

Қарап-тексеруді жүргізудің шарттары.

Оқиға болған жерді қарап-тексеруді жүргізудің шарттарының құрамына келесілер кіреді: тергеп-тексеру әрекетін жүргізудің негізі, орны мен уақыты.

Оқиға болған жерді қарап-тексеруді жүргізу үшін негіз деректік және құқықтық бөліктерден тұрады. Деректік негіздерге аталған тергеп-тексеру әрекетінің өндірісін жүргізу жолымен тексеру қажеттілігін негіздейтін мәліметтер жатады. Оларды тексеру міндеті, оның ішінде оқиға болған жерді қарап-тексеру жолымен тексеру ҚПК 220-бабында қарастырылған.

Құқықтық негіздер ретінде тергеушінің заңнамамен анықталған кезеңділікте нақты бір орында және нақты бір уақытта аталған тергеп-тексеру әрекетін жүргізуге өкілеттілігінің болуы түсініледі. Қылмыстық сот өндірісінің жалпы қағидаларына сәйкес тергеп-тексеру әрекеттері қылмыстық деректің сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізіліміне тіркелгенінен кейін жүргізілуі мүмкін. Оқиға болған жерді қарап-тексеру әрекеті белгілі бір қылмыстық деректің аталған тізілімге тіркелгенге дейін жүргізіле береді. ҚПК 200-бабына сәйкес қарап-тексеру бұған қажеттілік туындаған кезде, әдетте, кейінге қалдырылмай жүргізіледі.

Қылмыс іздерінің және қылмыстық іс үшін маңызды өзге де мән-жайлардың орналасу жері тергеп-тексеру әрекетін жүргізу орны ретінде анықталады. Тұрғынжайға қолсұғылмаушылықпен байланысты шектелген қарап-тексеру мен мекеменің ғимаратын қарап-тексеруді қоспағанда, оқиға болған жерді қарап-тексерудің кеңістіктік шектері заңнамамен ерекшеленіп нақтыланбаған. Тұрғынжайға қолсұғылмаушылық қағидасы ҚПК 17-бабында, ол оның шектері ҚПК 7-бабының 49-бөлігінде нақтыланған, яғни, тұрғынжай - бір немесе бірнеше адамның уақытша немесе тұрақты тұруына арналған үй-жай немесе құрылыс, оның ішінде: меншікті немесе жалға алынған пәтер, үй, саяжай үйі, мейманхана нөмірі, каюта, купе; көппәтерлі тұрғын үйді қоспағанда, оларға тікелей жалғасатын верандалар, террасалар, галереялар, балкондар, мансардалық құрылыстар, тұрғын құрылысының жер төлесі және шатыры, сондай-ақ өзен немесе теңіз кемесі және басқалар. Тұрғынжайды қарап-тексеру тек оның тұрғындарының келісімімен немесе ҚПК 53 және 220 баптарына сәйкес соттың санкциясымен жүргізіледі. Мекеменің ғимаратын қарап-тексеру мекеме әкімшілігі өкілінің қатысуымен жүзеге асырылады. Егер де мекеме әкімшілігі өкілінің қатысуын қамтамасыз ету мүмкін болмаған жағдайда, ҚПК 220-бабына сәйкес ол туралы хаттамада жазба жасалады.

Оқиға болған жерді қарап-тексеру өндірісінің уақытын заңнамалық тұрғыдан реттеу туралы мәселе көбінесе аталған тергеп-тексеру әрекетінің кейінге қалдырылмай жүргізілуімен байланысты. Аталған белгінің болуы қарап-тексеруді түнгі уақытта жүргізуге мүмкіндік береді. ҚПК 197-бабы бойынша кейінге қалдырылмайтын жағдайларды қоспағанда, тергеп-тексеру әрекетін түнгі уақытта жүргізуге жол берілмейді.

Жоғарыда аталған оқиға болған жерді қарап-тексерудің қылмыстық-процестік сипаттамасының элементтерін одан әрі қарай жіктелмелі түрде қарастыру бізбен жүргізілген зерттеу саласының шеңберінен тыс және логикалық көзқарас тұрғысынан алғанда криминалистикалық деңгейде жүргізілетін зерттеулерге тән болып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексі: Тәжірибелік құралы. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2015. – 368 б.
2. Советский уголовный процесс. Учебник /Под ред. С.В. Бородин. Академия МВД СССР. -М., 1982. - С. 136.
3. Голубов К, Крючкова Е., Тропин С. Летопись суда присяжных (прецеденты и факты) // Российская юстиция. -1998. -№ 8.
4. Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 20 сәуірдегі № 4 нормативтік қаулысы. Электронды ресурс: [http://sud.gov.kz/kaz/legislation/CAT01/79692/2006]

Калиакперова Е.Н.
заң ғылымдарының докторы, доцент
E-mail: elenamanina@mail.ru
Өскемен қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ - ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮРДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ӘКІМШІЛІК ЗАҢНАМАНЫ ЖҮЙЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Қазақстанда әкімшілік құқық реформасы әлі аяқталған жоқ. Әкімшілік құқықтағы орын алған олқылықтар толық шешілмеген. Көптеген заңдардың болмауы, кейде керісінше, басқа заңнамалық актілердің нормаларының қайталануы бұл кемшіліктерді одан әрі зерделеуді және жоюды талап етеді. Бұл мәселенің шешімі - барлық нормативтік құқықтық актілердің реттелуіне әкелетін әкімшілік заңнаманы жүйелеу.

Түйінді сөздер: әкімшілік құқық, әкімшілік құқық, әкімшілік заңнаманы жүйелеу.

Аннотация. В Казахстане реформа административного права еще не завершилась. Существующие пробелы в административном законодательстве полностью не устранены. Отсутствие многих законов, а иногда наоборот дублирование норм других законодательных актов требует дальнейшего изучения и устранения этих недостатков. Решением данной проблемы и является систематизация административного законодательства, которая приведет к упорядочению всех нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: административное право, административное законодательство, систематизация административного законодательства.

Summary. In Kazakhstan administrative law reform, yet has not come to the end. Existing blanks of the administrative legislation completely are not eliminated. Absence of many laws, and sometimes on the contrary duplication of norms other acts demands the further studying and elimination of these lacks. The decision in the given problem also is ordering of the administrative legislation which will lead streamlining of all regulatory legal acts.

Keywords: administrative law, administrative law, systematization of administrative legislation.

Қазақстанда әкімшілік құқық реформасы әлі аяқталған жоқ. Әкімшілік құқықтағы орын алған олқылықтар толық шешілмеген. Басқа заңнамалық актілердің нормаларының қайталануы, кей жағдайларда көптеген заңдардың болмауы бұл кемшіліктерді одан әрі зерделеуді және осы кемшіліктерді жоюды талап етеді. Бұл мәселенің шешімі - барлық нормативтік құқықтық актілердің реттелуіне әкелетін әкімшілік заңнаманы жүйелеу.

Қазақстан Республикасында жүргізілген әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық өзгерістер, қоғамның өміріндегі мемлекеттің орны мен рөлінің өзгеруі, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығы мемлекеттің маңызды конституциялық міндеті ретінде танылуы әкімшілік құқықтың алдында бірқатар өзекті мәселелерді көтереді.

Сонымен, әкімшілік заңнаманың өзекті мәселелерінің бірі - көп қырлы әлеуметтік салада - атқарушы билік қызметіндегі, мемлекеттік басқару саласындағы әртүрлі әлеуметтік қатынастарды әкімшілік-құқықтық реттеуді жетілдіру. Әкімшілік заңнама - бұл Қазақстан заңнамасы жүйесінің ең ірі саласы. Оның құқықтық реттеудегі рөлі мен маңызы өте зор.

Әкімшілік құқық нормалары басқару саласындағы ең қолайлы қоғамдық қатынастарды жетілдіреді және шоғырландырады; заңмен реттелетін қоғамдық қатынастарды қорғауға; қазіргі шындыққа сәйкес келмейтін басқару қатынастарын саладан шығаруға; жаңа әкімшілік қоғамдық қатынастардың пайда болуы мен дамуына ықпал етеді.

Әкімшілік құқықтың нормалары басқарудың салааралық, әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-мәдени және экономикалық салалардағы қоғамдық және басқарушылық қатынастарын реттейді. Жеке қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі, қылмыстың алдын алу мен оған қарсы күресте, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда, қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде де әкімшілік-құқықтық нормалардың маңызды зор. Жоғарыда айтылғандардың барлығы әкімшілік заңнаманың Қазақстан Республикасының заңнамалар жүйесіндегі маңызды орнын көрсетеді. Әкімшілік-құқықтық реттеудің тиімділігі көбіне әкімшілік заңнама нормаларының жүйесін жетілдіруге, сонымен қатар оны жүйелеуге байланысты болады.

Қазіргі жағдайда әкімшілік-құқықтық нормалардың орындалуы олардың әртүрлі уақытта шығарылған көптеген нормативтік құқықтық актілерге бытырап кетуіне және жиі бір-біріне қайшы келуімен қиындатылады.

Сондықтан, мемлекет дамуының қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайындағы бірінші кезектегі міндет - әкімшілік заңнаманы жүйелеу және кодификациялау арқылы мемлекеттік-әкімшілік қатынастардың сипатына сәйкес келетін әкімшілік-құқықтық нормаларды таңдау және бөлектеу арқылы құқықтық актілердің санын азайту.

Сонымен қатар көптеген әкімшілік құқықтық нормаларды олардың мәні мен маңызына сәйкес келетін жаңа нысанда өзгерту керек. Осыған сүйене отырып, кодификациялық актілер таза жерде құрылмайды, олар сөзсіз

өзіне негіз ретінде қолданыстағы әкімшілік заңнаманың дайын құқықтық материалдары мен жағдайларын алады. /1/

Әкімшілік заңнаманы, оны қазіргі кездегі, сондай-ақ қазақстандық қоғамның саяси модернизациялау кезеңінде жүйелеу тәсілдері мен нысандарын жетілдіру мәселесі ерекше мәнге ие болып отырғанын да атап өту керек. Мұның бәрі әкімшілік құқыққа деген қызығушылықтың қайта жандануына, атап айтқанда, бір жағынан әкімшілік құқыққа нарықтық экономикаға өтуге байланысты айтарлықтай жоғалған, екінші жағынан әкімшілік заңнаманы жүйелеу қажеттілігімен байланысты.

Біздің елде қоғамдық өмірге мемлекеттің әсері нарықтық экономикасы күшті мемлекеттерге қарағанда әлдеқайда әлсіз болды. Мұның теріс салдары көп ұзамай-ақ пайда болды. Пайда болған кемшіліктер жақында ғана түзеле бастады. Еркін экономикалық қызмет пен мемлекеттік реттеу тетіктері өзара әрекеттесуі керек деген түсінік пайда болды. Құқықтық салада бұл әкімшілік заңнаманың маңыздылығын қайта бағалауда, оның негізгі салалардың бірі ретіндегі түсінігін қайта жандандыруда көрінді.

Қазақстандық әкімшілік заңнаманы жүйелеу процесінде заңдардағы, жарлықтардағы, қаулыларда және басқа да нормативтік құқықтық актілердегі нормаларды жүйелеу қажеттілігі туындайды. Жүйелеудің мақсаты - жалпы қағидаттар негізінде, ескірген және қарама-қайшы нормаларды пысықтау, қайта қарау, жою арқылы қоғамдық, басқарушылық қатынастарды құқықтық реттеудегі олқылықтарды толтыратын стандарттар жасау, сондай-ақ осы қатынастарды қазіргі заманғы шындықтар мен демократиялық қоғамның міндеттеріне сәйкес дамытуға бағытталған - әкімшілік құқықтың жаңа унификацияланған заңнамалық және басқа нормативтік актілерін (негіздер, кодекстер, жарғылар, ережелер және т.б.) құру. /2/

Мұның бәрі және бірқатар басқа жағдайлар Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасын жүйелеудің проблемалық мәселелерін теориялық талқылау үшін негіз болды.

Қазақстан Республикасында тек әкімшілік заңнаманы ғана емес, сонымен бірге жалпы заңнаманы жүйелендіру қажеттілігі бар, бұл жаңа экономикалық шындықтарды ескеруге ғана емес, сонымен қатар соңғы жылдары қауіпті «бұлыңғырланған» дәстүрлі салаларды жоюға да мүмкіндік береді. Қабылданған декларативті нормалардың көп саны, олардың бір-біріне қарама-қайшылығы, заң сияқты салада жол берілмейтін жөнсіздіктер мен қолайсыздықтарға әкелді.

Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасын жүйелеудің теориялық мәселелерін жан-жақты және кешенді зерттеу заңнамалық процестің тиімділігін арттыру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуге, мемлекеттік билік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқарудың және басқа да құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде заңдылықты нығайтуға, әкімшілік құқық нормаларын жетілдіруге, Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды күшейтуге ықпал етеді.

Бұл мәселені зерделеу сонымен бірге оның қоғамның және мемлекеттің өмірінің барлық салаларында жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, құқықтық мемлекет құру мақсатында әкімшілік заңнаманы жаңарту және жетілдіру жөніндегі мемлекеттік саясатымен байланысты екендігімен анықталады. / 3 /

Қазіргі уақытта заң әдебиеттері мен ғылыми басылымдарда жетекші заң зерттеушілері Қазақстан Республикасының заң жинағын жасау туралы өзекті мәселе талқылауда. Заңдар жинағы қазақстандық заңнаманы барлық құқық қорғау органдары мен азаматтар үшін қол жетімді етуі керек, заң үстемдігінің тұрақтылығына ықпал етіп, мемлекеттік басқарудағы заңдылық пен тәртіпті нығайтуы керек. Заңдар жинағы, әдетте, мемлекеттік биліктің жоғарғы органдарының жүйеленген актілерінің жүйелі жиынтығы ретінде қарастырылады. Бұл түсінік жүйелеу және кодификациялау мәселелерін шешудің өзіндік ерекшеліктері бар осы саланың ерекшелігін ескере отырып, сондай-ақ Заңдар жинағына енгізілетін нормативтік құқықтық актілерді дайындауды ескере отырып әкімшілік заңнаманы жетілдіру бойынша жұмыстарды жүргізудің негізгі бағытын көздейді.

Заңды жетілдіру - бұл күрделі процесс, онда екі негізгі бағытты бөліп көрсетуге болады: 1) қолданыстағы заң шығару және 2) жүйелеу. Ең алдымен, олардың арасындағы айырмашылық қазіргі әкімшілік құқық шығармашылықта заң шығарушының басты мақсаты саяси, экономикалық және мәдени өмірдің нақты мәселелерін шешу, ал жүйелеудегі негізгі мақсат - осы заңнама саласындағы барлық мәселелер бойынша бұрын шығарылған нормаларды ретке келтірумен анықталады.

Әкімшілік заңнама - бұл Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің ең ретсіз салаларының бірі. Бұл көбінесе оның көп бағыттылығы мен көп салалығына байланысты. Мәселен, кеңестік заң ғылымы әкімшілік заңнаманы жүйелеудің жеткілікті нақты тәсілдерін жасай алмады.

Қазіргі мемлекеттің дамуы жағдайында әкімшілік заңнама ерекше ұтқырлықпен сипатталады (тұрақты өзгерістер, қайта құрулар, өзгертулер). КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы іс жүзінде жаңа әкімшілік заңнаманың жүйесін құра бастады, оның көптеген аспектілері тұжырымдамалық тұрғыдан қарастырылмаған, бұл әкімшілік заңнаманы жетілдіруді едәуір тежеді. Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы атқарушы биліктің тетіктерін ұйымдастыру мен қызмет етуінің түбегейлі мәселелері бойынша тұрақты заңнама қалыптастыруды, бір-біріне қайшы келетін және ескірген әр түрлі деңгейдегі қолданыстағы әкімшілік-құқықтық нормаларды ретке келтіруді қоса алғандағы жұмыстар үшін берік құқықтық негіз жасады.

Негізінде, қолданыстағы әкімшілік құқықтың тек бір институты кодификацияланған - бұл материалдық және іс жүргізушілік әкімшілік құқық нормаларын біріктіретін әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі. Мұның бәрі тек ішінара кодификация. Әкімшілік құқықтық нормаларды толық, жан-жақты кодификациялау іс жүзінде мүмкін емес.

Қазақстандық қоғамның саяси жаңғыруы жағдайында көптеген басқарушылық проблемалар басқа құқық салаларының кодификациялық актілерінде реттеледі (мысалы, Қазақстан Республикасының Су, Кеден кодекстерінде). Оларды Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасының Негіздері сияқты бірыңғай кодификацияланған актіге жинақтауға болар еді және олардың негізінде әкімшілік құқық бұзушылықпен күрес бойынша нормаларға қатысты жүзеге асыруға болатын салалық кодификациялау мүмкін болар еді. Алайда, жағдай заң шығарушылық қызметтің көлемі мен ауқымының едәуір кеңеюіне байланысты күрделене түсуде, өйткені қолданыстағы көп сатылы заңнама бүкіл мемлекеттік әкімшілік қызмет үшін бірыңғай құқықтық базаны қалыптастыру талпыныстарына әсер ете алмайды. Билік бөлінісі қағидатын іске асыруды ескере отырып, мемлекеттік биліктің өкілетті органдарын ұйымдастыру және олардың қызметіне арналған атқарушы билік органдарына қатысты нормаларды заңдарға үзінді ретінде енгізуден бас тарту орынды болар еді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Студеникина М.С. Пути кодификации административного законодательства. // Государство и право. – 1998. - № 8. - С. 21.
2. Баймаханов М.Т. О необходимости комплексного подхода к законотворчеству и систематизации законодательства. // Вестник института законодательства РК. – 2006. - №1. – Б. 8-11.
3. Абельдинов А. Проблемы правотворчества и систематизации актов //Фемида. – 2000. - №1. - Б. 45.

Калиакперова Е.Н.,
заң ғылымдарының докторы, доцент
E-mail: elenamanina@mail.ru
Өскемен қ.

Зиятова Ж.К.
құқық магистрі,
E-mail: zhadraz@mail.ru
Өскемен қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдардың қызметін қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық негіздері қарастырылады. Мемлекеттік органдар құрған мемлекеттік органдар - бұл олардың қызметкерлері арасында ортақ, бірлескен қызметті тарату және үйлестіру, жүйелеу, үйлестіру арқылы нақты ортақ мақсаттарға жету үшін арнайы құрылған арнайы ұйымдар.

Түйінді сөздер. Мемлекеттік органдар, мемлекеттік билік, мемлекеттік аппарат, жергілікті басқару, әділет.

Аннотация. В данной статье рассматриваются конституционно-правовые основы обеспечения деятельности государственных органов в Республике Казахстан. Созданные властными органами государства, властные государственные учреждения представляют собой особые организации, специально созданные для достижения их работниками специфических общих целей путем распределения и координации, упорядочения, согласования между ними их общей, совместной деятельности.

Ключевые слова. Государственные органы, государственная власть, государственный аппарат, местное государственное управление, правосудие.

Summary. This article discusses the constitutional and legal framework for ensuring the activities of state bodies in the Republic of Kazakhstan. Created by government authorities, government agencies are special organizations specially created for their employees to achieve specific common goals by distributing and coordinating, streamlining, harmonizing their common, joint activities between them.

Keywords. State bodies, state power, state apparatus, local government, justice.

Мемлекеттік билік тармақтары мен деңгейлері мемлекеттік қызметшілерден тұратын тиісті мемлекеттік аппаратқа негізделеді. Бұл аппаратсыз мемлекеттік биліктің өзінің де, оның қандай да бір органдарының қызметі мүмкін емес.

Мемлекеттің билік органдарымен құрылған мемлекеттік билік органдары - бұл олардың қызметкерлері арасында белгілі бір ресімделген ережелерге, нормаларға, үлгілерге негізделген оның ресурстары мен нәтижелерін бөлу және үйлестіру, жүйелеу, ретке келтіру арқылы нақты жалпы (ортақ) мақсаттарға жету үшін арнайы құрылған ерекше ұйымдар. Бұл мекемелер өз қызметкерлеріне, олар дербес жүзеге асыра алмайтын қызметті бірге орындауға мүмкіндік беретін құрал болып табылады.

Дәстүрлі және толық мағынадағы мемлекеттік органдардан басқа, мемлекеттік аппаратқа, әдетте, мемлекеттік органдар анықтайтын, әр түрлі көмекші, кеңестік және басқа да осыған ұқсас функцияларды жүзеге асыратын басқа мемлекеттік органдар да кіреді, олар негізінде осы мемлекеттік органдармен құрылады. Көмекші аппарат С.А. Авакянның анықтамасы бойынша – бұл органның күнделікті қызметін, оның функцияларын және (немесе) басшыларының функцияларын орындауды қамтамасыз ететін мемлекеттік органдардың немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жалпыланған атауы. Әдетте, көмекші аппаратқа кеңселер, қабылдау бөлмелері, жалпы және ұйымдастыру бөлімдері, іскерлік әкімшілік, әкімшілік-шаруашылық бөлімдер, хатшылар мен менеджерлердің көмекшілері, қоғаммен байланыс бөлімі, аналитикалық орталықтар, баспасөз орталықтары және басқалар кіреді.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда бірқатар объективті жағдайларға байланысты, олардың негізгілері - мемлекет функцияларын кеңейту, оның саяси транзит жағдайындағы ерекшеліктері (орталықтандыру), мемлекеттік механизмінің күрделенуі, билікті бөлу қағидасы тұрғысындағы әртүрлі мемлекеттік органдардың келісілген іс-әрекетінің қажеттілігі, таза «қызмет ету» ролі көмекші мемлекеттік органдардың формасы мен ұйымдастыру жұмысын айтарлықтай өзгерістерге ұшыратты. Конституциямен қарастырылған мұндай мемлекеттік органдар көбіне іс жүзінде парламент пен үкіметті алмастыратын үйлестіру және бақылау функцияларын орындайды.

Саясаттану тұрғысынан барлық көмекші мемлекеттік органдар нақты қауымдастықтар, бірлестіктер және ұйымдар болып табылады. Олар екі жағын қамтиды: біріншіден, формальды (ресми) және екіншіден, бейресми (ресми емес). Бірінші жағдайда, бұл арнайы құрылған мемлекеттік басқару мекемесі (ұйымның ерекше түрі), олардың мүшелері билік қызметін жүзеге асырады және ресми қатынастарға түседі. Екінші жағдайда, олар өздігінен пайда болатын қауымдастықтар ретінде әрекет етеді, олардың мүшелері ресми емес (жеке, жеке-топтық) қызметті жүзеге асырады және бейресми (жеке, жеке-топтық) қатынастарға түседі. К.Маркс деп

Мемлекеттік биліктің болуы шенеуніктерде, армияда, әкімшілікте және судьяларда көрініс табады. Егер біз оны осы физикалық көріністен алшақтатсақ, онда бұл тек көлеңке, қиял, қарапайым атауды білдіреді.

Жалпы ереже бойынша, көмекші аппарат: а) негізгі органға қатысты тәуелсіз басқару механизмі емес, бірақ онымен тікелей байланысты; б) оның белгілі бір дәрежеде тәуелсіздігі бар; в) өкілеттік берілмеген (тиісті бөлімшелердегі бағыныштыларға қатысты басшының өкілеттіктерін қоспағанда); г) өзінің жеке басқару объектісі мен бағынышты органдары жоқ; д) көмекші, дайындық және функцияларды орындайтын, тиісті объектілерді басқаруға жанама түрде қатысатын ұйымдық-басқарушылық тұтастықтың бір бөлігі ғана. Сондықтан басқарушылық функцияларды (менеджмент) толық көлемде орындай бермейді.

Кез-келген мемлекеттік органды (Парламент, Үкімет, министрлік және т.б.) ұсынылған ұстанымдарға сәйкес талдай отырып, көмекші аппараттың және тиісті ішкі ұйымдық құрылымдардың немесе лауазымдардың күш-жігерін қолдану салаларын оңай табуға болады. Сондықтан көмекші аппарат - бұл республика Президентіне ғана тән ерекше ұйымдастырушылық-құқықтық құбылыс емес.

Парламент пен оның Палаталарының қызметін қамтамасыз ету түрлі нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Олардың ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» 1995 жылғы 16 қазандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы, «Қазақстан Республикасы Парламентінің комитеттері мен комиссиялары туралы» 1997 жылғы 7 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы, сондай-ақ Парламенттің, Сенат пен Мәжілістің регламенттері.

Парламенттің екі палатасында үйлестіруші органдар - Палаталар төрағаларының жанынан құрылған Сенат бюросы мен Мәжіліс бюросы жұмыс істейді. Бюро құрамына палата төрағаларының орынбасарлары, палаталар тұрақты комиссияларының төрағалары кіреді.

Үйлестіру органдарымен қатар Парламенттің жұмыс органдары - Сенат пен Мәжілістің тұрақты комитеттері, сондай-ақ палаталардың бірлескен комиссиялары бар. Палаталардың тұрақты комитеттері заң шығару жұмыстарын жүргізу, палаталарды басқаруға байланысты мәселелерді алдын-ала қарау және дайындау үшін құрылады.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің қызметін қолдау. "Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы" 1995 жылғы 29 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңының 43-бабына сәйкес, Конституциялық Кеңестің аппараты ақпараттық-анықтамалық, ғылыми-консультативтік және басқа көмекші жұмыстарын жүргізеді. Оның қызметі қолданыстағы заңмен, Конституциялық Кеңестің Регламентімен және Конституциялық Кеңестің аппараты туралы ережемен реттеледі.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2002 жылғы 19 сәуірдегі қаулысымен бекітілген Конституциялық Кеңестің Регламентінде оның аппаратына қатысты небәрі бірнеше ережелер ғана бар.

Соттар мен судьялардың қызметін қамтамасыз ету. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы соттар мен судьяларды сот төрелігін жүзеге асырудың тәуелсіздігінің маңызды кепілі ретінде қамтамасыз ету функциясының ерекшеліктерін реттейді. Сот билігі мен мемлекеттік биліктің басқа тармақтарының арасындағы түбегейлі айырмашылықтар, оны қамтамасыз ететін мемлекеттік құрылымның да, лауазымды тұлғалардың да құрамының мазмұнын айқындайды. Аталған Конституциялық заңның 4-бөлімі «Соттардың қызметін қамтамасыз ету» деп аталады және екі баптан тұрады - «Соттардың қызметін ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету» 56-бабы және «Соттарды қаржыландыру» 57-бабы.

Конституциялық заң деңгейінде сот кеңсесі қарастырылған. Ол соттарда сот төрелігін жүзеге асыруда судьялардың жұмысын қамтамасыз ету, сот тәжірибесін қорытындылау және сот статистикасын жүргізу, сондай-ақ соттың басқа да функцияларын орындау мақсатында құрылады.

Сот төрелігін жүзеге асырудағы судьялардың процессуалдық тәуелсіздігін қамтамасыз етуге де, соттарды материалдық-техникалық қамтамасыз етуге де бағытталған бірнеше құрамдас бөліктері бар соттар мен судьялардың қызметін қамтамасыз ету функциясын жобалаудың күрделілігі қолдау (көмекші) қызметінің функционалды және ұйымдастырушылық жақтарын анықтайды, оны аппарат арасында бөледі. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Сот әкімшілігі жөніндегі комитет, оны сот әкімшілігінің бірыңғай жүйесінде орталықтандыру Жоғарғы Сотпен (оның Төрағасымен) үйлестіріліп, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей шыға алады. Бұл қызметті ұйымдастырудың негіздері сот жүйесі туралы Конституциялық Заңды бекітілген.

Конституциялық доктринаға сәйкес сот төрелігі сот қызметінің мәні мен мазмұнын айқындаудың, сот төрелігін жүзеге асырудың негізгі принциптерін белгілейтін және соттардың ұйымдастырылуы мен қызметінің идеологиялық-құқықтық негізі ретінде қызмет етудің маңызды принциптеріне негізделген мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретінде қабылданады.

Ұлттық орталықтың негізгі міндеттері: адам құқықтары жөніндегі уәкілге адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын бақылауда жан-жақты көмек көрсету; адам және азаматтың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтірудегі Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметін

қамтамасыз ету; Адам құқықтары жөніндегі уәкілге Қазақстан Республикасының адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы заңнамасын, оларды қорғаудың нысандары мен әдістерін жетілдіру, заңнаманы халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларына сәйкестендіру, адам құқықтары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуге көмек көрсету; адам құқықтары мен бостандықтары саласында халықтың құқықтық ағарту іс-әрекетін насихаттау.

Конституция мемлекеттің басты заңы бола отырып, ең маңызды әлеуметтік қатынастарды, соның ішінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын реттейді.

Сондықтан: егер біз инвесторлар мен кәсіпкерлердің Қазақстан экономикасына сенімді түрде инвестиция салатындай құқығын сенімді қорғауды қамтамасыз еткіміз келсе; егер біз өз азаматтарымызға өздерінің жеке меншігі туралы, оның ішінде заңды түрде сатып алынған пәтерлер, автомобильдер немесе басқа мүліктер туралы алаңдамасақ; меншік құқығына қол сұғылмайтындығының кепілдемесі ертең ешкім оларды осы мүліктен айыра алмайтын деңгейде орнатылуы керек. Мұндай сенімді кепілдік тек Конституциямен ғана беріледі. Бұл тәсіл сонымен қатар бүкіл заң шығарушы органға тексеру жүргізіліп, Конституцияда жарияланған меншіктің қол сұғылмаушылық принципіне қайшы келетін барлық нормалар алынып тасталуы керек - деп түсіндірді С.Сабикенов.

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі, өкілді және атқарушы органдар, сондай-ақ көмекші органдардың тиісті құрылымдары арасында функциялар мен өкілеттіктердің бөлінуі «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңымен анықталған. Осы зерттеудің мақсаттарына сәйкес біз мәслихаттар мен әкімдерді (әкімдіктерді) қамтамасыз ету функциясын ұйымдастыруға назар аударамыз.

Жергілікті мемлекеттік органдар - бұл Қазақстан Республикасының атқарушы органдарының бірыңғай жүйесіне кіретін әкімдіктер. Әкімдіктерді тиісті әкім басқарады және оны әкімнің орынбасары, әкім аппаратының басшысы, жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың бірінші басшылары құрады.

Осылайша, қазақстандық мемлекеттілік эволюциясының жаңа кезеңі, мемлекеттік биліктің бірлігі мен бөлінуі қағидатының құрылысының әр түрлі функционалды және ұйымдастырушылық ерекшеліктері «қамтамасыз ету қызметі» мазмұнында да, оны жіберетін нақты ұйымдық құрылымда да айырмашылықтарды тудырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сабикенов С.Н. Поправки в статью 26 Конституции усиливают гарантии защиты прав собственности граждан РК <https://baigenews.kz>
2. Уваров В.Н. Теория государственного управления. Ч. 3. Механизм государственного управления. Учебное пособие. - Петропавловск: Изд.: Северо-Казахстанской юридической академии. – 2003.
3. Исазаде А.Р. Государственный строй и правовая система Турции. - Баку: изд-во «Азербайджан». - 2005.

Кенжибекова Э.П.
З.Ф.К., доцент,
Алматы қ., Қазақстан,
E-mail: danaestai@mail.ru

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІ ТОҚТАТУДЫҢ ПРОЦЕСУАЛДЫҚ САЛДАРЛАРЫ

Андатпа: Іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру және сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін ұзу жөнінде қылмыстық процесулдық заңнамада айқын көрсетілген.

Айыпталушы ретінде жауапқа тартуға жататын адамның анықталмауымен байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру – ол белгілі бір негіздерге орай жүзеге асырылады. Бұл негіз бойынша алдын ала тергеуді тоқтата тұру қылмыс оқиғасы анықталып, бірақ қоғамдық қауіпті әрекетті жасаған тұлға анықталмаған жағдайларда жүзеге асады.

Кілт сөздер: айыпталушы, күдікті, қылмыстық қудалау, алдын ала тереу.

Кенжибекова Э.П.
К.Ю.Н., доцент,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: danaestai@mail.ru

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация: В уголовно-процессуальном законе определены основания приостановления судопроизводства и прерывания досудебного расследования по делу. Приостановление разбирательства по неустановленному лицу, которое подлежит привлечению в качестве обвиняемого осуществляется в каждом конкретном случае.

Приостановление предварительного расследования осуществляется в случаях обнаружения преступления, но лицо, совершившее общественно опасный акт, не было идентифицировано.

Ключевые слова: обвиняемый, подозреваемый, уголовное преследование, предварительное расследование.

Kenzhibekova E.P.
candidate of Law Sciences, associate professor
Almaty, Kazakhstan
E-mail: danaestai@mail.ru

PROCEDURAL CONSEQUENCES OF THE SUSPENSION OF ANALYZABLE PRODUCTION

Annotation: The criminal procedure law accurately describes the suspension of proceedings and the interruption of pre-trial investigation of the case. The suspension of the proceedings on an unidentified person who is to be charged as a charge is carried out in each specific case.

The suspension of a preliminary investigation on this basis is carried out in cases of detection of a crime, but the person who committed the socially dangerous act was not identified. In other words, when it comes to detecting crimes, it is proved that the crime was committed, and who did it was not determined.

Keywords: accused, suspect, time limit, procedural law, basis, prosecution, preliminary investigation, general conditions, evidence, criminal justice.

Қазіргі таңдағы баршамыз өмір сүріп отырған қоғам, құқықтық мемлекет құру жолында. Құқықтық мемлекетте заңның үстем болатындығы барлығымызға белгілі. Яғни Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген әрбір адам және азаматтың, құқықтары мен бостандықтарының сақталуын, өмірлері мен заңды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз етуде заңның үстемдігінің қосар үлесі шексіз. Яғни, осыған орай негізгі заңымыз ҚР Конституциясында 12 бап 1-ші бөлігі «Адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі» деп көрсетілген [1].

Қылмыстық процесте өз кезегінде айыпталушы деген қатысушы бар. Айыпталушы – бұл өз тарапынан қылмыстық құқық бұзушылық жасалғаны туралы куәлік беретін жеткілікті мәліметтер жиналған адам.

Заңға сәйкес айыпты болып мойындалатын адамға қатысты: прокурор айыптау актісін бекіткен; прокурор қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы бекітілген және қылмыстық істі қылмыстық заңның тиісті бабы (баптары) бойынша сотқа жіберу туралы шешім қабылданған; сотқа дейінгі терген терсеру процесін келісім жасау арқылы аяқталған адам айыпталушы болып танылады.

Оған қатысты сот талқылауы дайындалған, ал жеке айыптау істері бойынша оған қатысты шағымды сот өзінің іс жүргізуіне қабылданған айыпталушы сотталушы деп аталады. Ал оған қатысты айыптау үкімі

шығарылған сотталушы сотталған адам деп аталады. Оған қатысты ақтау үкімі шығарылған айыпталушы ақталған адам деп аталады.

Солай етіп, (айыпталушы) түсінігімен заң сотталушыны, сотталғанды және ақталған адамдарды қамтиды [2, 95 б.].

Айыпталушы қылмыстық процестегі ортақ фигура. Қолданыстағы процестік заңымызда айыпкер немесе айыпталушы деген сөз әржерде кездеседі. Ал айыпталушыны жауапқа тарту деген тіпті де жоқ. Тек қана сезікті, күдікті деп көрсетілген. Жалпы күдікті деп тану және оның әрекетін саралау жөнінде қаулы шығару керек, брақ ол жерде айыпталушы туралы айтылмайды. Жаңа заңымыз бойынша айыпталушының процесуалдық жағдайы жойылған. Бұл қазіргі кездегі іс жүргізу тәртібіне қайшы деп уақытында Е.Е. Ерешев атап кетекен болатын [3, 4 б.].

Кінәсіздік презумциясы принципі айыпталушының құқықтық жағдайы үшін маңызды болып табылады. Сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы заңда тиым салынбаған барлық амалдарымен қорғануға мүмкіншілік қамтамасыз етуге міндетті, сонымен қатар айыпталушыға өзінің кінәсіздігін дәлелдеуді оған жүктеуге және айыптаушының өзін өзі айыптауға мәжбүрлейтін шараларға жол бермеуі тиіс.

Айыпталушы күдікті үшін заңда қарастырылған құқықтарды пайдалануға құқылы (ҚПК бап 64, 9 бөлігі), және сондай-ақ: оған қандай айып тағылғанын білуге; прокурор бекіткен айыптаушы актінің, қылмыстық теріс қылығы туралы хаттаманың көшірмесін алуға; өз құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы емес құралдар және тәсілдермен қорғауға және қорғану үшін дайындыққа жеткілікті уақытпен мүмкіндікке ие болуға; іс бойынша азаматтық талап қойылуына байланысты өзін азаматтық жауапкер деп таныған жағдайда оның құқықтарын пайдалануға; тергеп тексерудің кез келген сатысында процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдемеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға, процестік келісімнің көшірмесін алуға; қылмыстық істі алқабилер қатысатын соттың қарауы туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы.

Сотталушы құқылы: бірінші және апелляциялық сатылардағы сотта істі соттық талқылауына қатысуға; қорғаушы тараптық барлық құқықтарын, сондай-ақ соңғы сөз құқығын пайдалануға; сот талқылауының кез келген сатысында ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға; жасалған процестік келісімнен сот шешім қабылдау үшін кеңесу бөлмесіне кеткен кезге дейін бас тартуға; жария сот талқылауын талап етуге; істі тоқтатуға қарсылық білдіруге құқығы бар.

Сотталған немесе ақталған адамның құқықтары: сот отырысының хаттамасымен танысуға және оған ескертулер беруге; соттың үкіміне, қаулысына, судьяның қаулысына шағым жасауға және шағым жасалған шешімдердің көшірмелерін алуға; іс бойынша келтірілген шағымдар мен наразылықтар туралы білуге және оларға қарсылықтар беруге; келтірілген шағымдар мен наразылықтардың сотта қаралуына қатысуға; ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға құқығы бар.

Айыпталушыда қорғаушысының немесе заңды өкілінің болуы айыпталушының қандай да бір құқығын жоюға немесе шектеуге негіз бола алмайды.

Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру қылмыстық-процесуалдық құқықтың маңызды институттарының бір ретінде ұзақ уақыттар бойы процессуалист оқымыстылардың мұқият назарында болып отыр. Біздің республикамыздың қолданыстағы қылмыстық-процесуалдық заңдылығы бұл институтты мүлде жаңа түрде көрсетіп отыр. Жаңа қылмыстық-процесуалдық Кодекс қабылданғанға дейін күші болған нормалардан анағұрлым ерекшеленеді. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұрудың негіздері өзгерді - бұрынғы заңда қарастырылған үш негіздің орнына істі тоқтата тұрудың сегіз негізі енгізілген. Олардың мөлшері өзгеріп қана қоймай, олардың сипаты да өзгерді, егер бұрын іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру негіздері іс бойынша іс жүргізуге айыпталушының (айыпталушы ретінде жауапқа тартылатын тұлға) қатысуға мүмкіншілігінің жоқтығымен байланысты болса, қазір заң бірқатар басқа да негіздерді қарастырады.

Сонымен қатар, өзіне қатысты сот талқылауы тағайындалған, ал жекеше айыптау істері бойынша өзіне қатысты шағымды сот өзінің іс жүргізуіне қабылдаған айыпталушы сотталушы деп аталады. Өзіне қатысты айыптау үкімі шығарылған сотталушы сотталған адам деп аталады. Өзіне қатысты ақтау үкімі шығарылған айыпталушы ақталған адам болып табылады деп көрсетілген.

Қылмыстық процестік кодекстің 45 бабы 1 бөлігі 1-ші тармақшасына сай айыпталушы соттан жасырынған не оның жүрген жері басқа себептермен анықталмаған жағдайда іс бойынша сот ісін жүргізу тоқтатыла тұады және сотқа дейінгі тергеп – тексеру мерзімдері уақытша үзіледі делінген [4]. Айыпталушы ретінде жауапқа тартуға жататын адамның анықталмауымен байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру. Бұл негіз бойынша алдын ала тергеуді тоқтата тұру қылмыс оқиғасы анықталып, бірақ қоғамдық қауіпті әрекетті жасаған тұлға анықталмаған жағдайларда жүзеге асады. Басқа сөзбен айтқанда қылмыс белгілері анықтағанда, қылмыс әрекеттің болуы дәлелденген, ал кім жасағандығы, анықталмаған. Оқымыстылардың мәліметтері бойынша тоқтатылған істердің жалпы санының 72 пайызы айыпталушы ретінде жауапқа тартылуға жататын адамның анықталмауымен байланысты тоқтатылады.

Берілген негіздер бойынша іс бойынша тоқтата тұру, тергеу тұйыққа тірелгендігін және қылмысты заң мен белгіленген мерзімде ашуға мүмкіншілік жоқ болуын білдіреді.

Қылмыстық процесстің кодекстің 8 – ші бабына сай қылмыстың тез және толық ашылуын процес міндеттерінің бірі болып табылатындығы аталып көрсетілген.

Өкінішке орай не қылмыстың процессуалдық құқықта, не оны қолдану практикасында, не қылмыстық процесс теориясында қылмысты ашудың бірыңғай түсінігі көрсетілмеген. Осы сұрақтың тәжірибелік түсінігі туралы айта отырып А.М. Ларин «Ашылу - жекелеген қылмысқа қатысты қолданылатын, берілген қылмыстың жағдайларын және оны жасаған тұлғаны анықтауды білдіретін түсінік» - деп жазады [5, 74 б.].

Бұл түсініктің әртүрлі аспектілері мен деңгейлері бар. Жедел іздестіру қызметінің көзқарасы бойынша қылмыстық істе күдікті немесе айыпталушы ретінде тұлғаның қатысуына тартатын негіздер белгіленгенде қылмыс ашылған деп тану үшін қажетті, бірақ жеткіліксіз алғышарт болып табылады. Айыптау актісін жасау үшін жинақталған дәлелдемелер жеткілікті деп есептегенде тергеуші қылмыс ашылды деп есептейді. Прокурор тергеушінің ойымен келіссе істі сотқа береді.

Қылмысты ашылған деп соттың тануы айыптау үкімімен көрініс табады.

Қылмыстарды ашпау қиыншылықтарды тексеру процесінде пайда болған салдар ретінде объективті және субъективті себептерге байланысты болады. Объективті себептер ретінде жасалынған қылмыс туралы мәлімет қылмыстық тергеу органдарын кеш түсуін айтады, сақталған қылмыспен қылмыстық іс қорғау арасындағы үлкен интервал, осының салдарынан дәлелдемелік материалдың болмауы және жоғалуы, іс жағдайларының күрделілігі, тергеушінің жұмысының көп болуы және т.б. Осы жағдайлар және басқа да объективті дәлелдемелерді таппай қалу мүмкіншіліктері сонымен қылмыстың ашылмай қалулары жөнінде бірқатар теоретик-процесуалситер, дәлірек келсек Ф.Ю. Бердичевский, Н.А. Якубович, В.М. Быков, А.С. Ломовский өз пікірлерін айтады [6, 87 б.].

Қылмыстың ашылмауының субъективті себептеріне оны жасаған адамының анықталынбағандығы мен байланысты бірқатар жағдайларда анықтау және алдын ала тергеу органдарының қызметкерлерінің кәсіптілігінің болмауы, жұмысты нашар жоспарлау немесе мүлдем болмауы, тергеудің алғашқы кезеңдеріндегі қателіктер, тергеу әрекеттерін сапасыз өткізу және т.б. көптеген. Оларға: тергеушілердің маңызды бөлігінің бұл әрекеттің оң аяқталуына сенбеуі, тергеу жүргізуді тоқтатқаннан кейінгі өз міндеттерін тергеушілердің дұрыс білмеуі, сонымен қатар жалпы тергеуді ұйымдастыру жеткіліксіздігімен байланысты.

Қылмыстың ашылмай қалу себептері туралы сонымен қатар қылмысты жөнінде тергеушілердің жұмысын ұйымдастыруды жетілдірудің шаралары туралы тек теоретиктер ғана емес, сонымен қатар практиктерде айтады.

Жоғарыда көрсетілген істі тоқтата тұру негіздерінен бұл негіздің айырмашылығы, бұл жағдайда тергеу орындарына және сотқа жауапкершілікке тартылуға тиіс тұлға белгілі, бірақ оның қайда жүргендігі белгісіз. Істі осы негізге сәйкес тоқтата тұрған жағдайда, қылмыстық тергеу органдарының күші тұлғаның жеке басын анықтауға емес, айыпкерді іздеп тауып, оның алдын ала тергеу жұмыстарына және істің сотта қаралуына қатысуын қамтамасыз етуге бағытталады. ҚР ҚПК-сі 45 бабының 1 тармағының 1 бөліміне сай істер барлық тоқтата тұрған істердің бестен бір бөлігін құрайды.

Осы қарастырылған негізге сәйкес іс жүргізуді тек айыпкерге қатысты ғана қолданылады. ҚР ҚПК-сі 65 - бабына не сәйкес айыпталушы деп алдын ала тергеу жұмыстары жүргізіліп жатқан іске сәйкес айыпкер ретінде жауапкершілікке тартылуға тиіс екендігі туралы шешім шыққан немесе айыптама хаттамасы құрастырылып жауап алу органының бастығының қолымен бекітілген болса (алғашқы тергеу жұмыстары қажетті емес істерге қатысты жауап алынғанда), сондай-ақ сотта соған қатысты жеке айыптау ісі қозғалған (жеке айыптау ісі) тұлғаны айтады. Айыпкердің істе пайда болуын заң қылмысты осы тұлғаның жасағанын негіздейтін айғақтардың жеткілікті болуымен баланыстырады. Сондықтан егер айғақтар жеткілікті болмаса, бұл негіздемеге сай іс жүргізілуі уақытша тоқтатыла алмайды.

Теоретиктердің арасында қылмысты іздестіру органдарының айыптауға дейінгі және айып тағылғаннан кейін де айыпкердің тұрғылықты жері туралы толық мәліметтер болмаған жағдайда істі тоқтатыла алады деген пайымға қарсы кері тартушылық жоқ.

Мұндай келісімшілік түсінікті де, өйткені заңға сәйкес тұлғаны айыпкер деп тану үшін айып тағу міндетті емес айыпкер ретінде жауапқа тарту туралы шешім болса жеткілікті. Тұлға мұндай шешім сырттай қабылданғанда да айыпкер ретінде таныла береді. Сондықтан тұлғаны айыпкер деп танып, оны жауапкершілікке тартуға барлық айғақтар бар болып, айыпкердің тұрғылықты жері ғана белгісіз болса, тергеуші тұлғаны айыпкер ретінде жауапкершілікке тарту жөнінде шешім шығарып, артынан заңның қажетті талаптарын сақтай отырып істі тоқтата алады.

ҚР ҚПК-сі 45 бабының 1 тармағының 1 бөліміндегі көрсетілген негіздеме екі шартпен біріктірілген істі тоқтата тұрудың екі жеке мәнін қарастырады. Бұл шарт - айыпкердің тұрған жерінің белгісіздігі. Бұл мән мына кездерде көрінеді: егер айыпкердің жауапкершіліктен қашып оның тұрғылықты жері белгісіз болса, қылмыстық жауапкершілікке тарту уақыты тоқтатыла тұрады (мерзімнің тоқтатыла тұруы деген сөз, қылмыскердің өз қылмысын мойындап келуінен кейін немесе оның қолға түсуінен кейін қайта жалғастыруға дейінгі істің мүлде

тоқтатылуы. Мұндай жағдайда уақыт тұлғаның жауапкершіліктен қашып кеткенге дейін уақыт пен оның өз кінәсін мойнына алып келуі немесе қолға түсу уақыты қосылып есептелінеді, егер айыпкердің тұрғылықты жері анықталмаса, істі тоқтата тұру мерзімі шектелмейді.

ҚР ҚПК-сі 45-бабының 2-тармағының 1-бөлімінде көрсетілген негіздердің жеке мәні істі тоқтата тұруға айыпкердің жауапкершіліктен қашып жүргендігіне немесе оның тұрғылықты жері басқа жағдайларға байланысты анықталмағанына қатысты іс уақытша тоқтатылғандығына тікелей байланысты. Сондықтан бұл жағдайлар алдын алу шаралары туралы, бұрынғы алдын-алу шараларын өзгертуде немесе басқа түрін қабылдау туралы шешім қабылдауда басшылыққа алынады. Бұл жағдайларға ары қарай тергеу шаралары да тәуелді: егер айыпкер жауапкершіліктен қашып кетсе, оны іздестіру шаралары ҚР ҚК 71 бабының 1 бөліміне сәйкес шектеулі уақыттың ішінде емес, қылмыс жасаған күннен бастап 15 жыл ішінде жүреді. Егер айыпкер жауапкершіліктен қашпай, тек оның тұрғылықты жері ғана белгісіз болса, іздеу жұмыстары шектеулі мерзім ішінде жүргізіледі.

Айыпкердің қашып кеткеніне немесе оның тұрғылықты жерінің кейбір жағдайларға байланысты болғандығына істі тоқтата тұру мерзімі немесе оның тоқтатылуы байланысты.

Айыптаушыны қылмыстық ізге түсу иммунитетінен айыру оны шетелдік мемлекеттердің беруі туралы мәселелердің шешуіне байланысты айыпталушының іске қатысуының нақты мүмкіншіліктері болмаған кезде іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру.

Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұрудың берілген негізгі тоқтата тұрудың екі жекелеген жағдайларын қамтиды; а) қылмыстық қудалау иммунитетінен тұлғаны айыру туралы сұрақтың шешілуімен байланысты және б) тұлғаны шетелдің беруі туралы сұрақтың шешілуімен байланысты. Екі жағдайда да істі тоқтата тұру туралы сұрақ істе айыпталушының қатысуының шынайы мүмкіншілігінің болмаумен байланысты болады.

Кейбір оқымыстылардың пікірі бойынша айыптаушының психикалық немесе басқа да ауыр аурулар істі тоқтата тұру үшін негіз болады, егер ауру өз сипаты бойынша - 1) ауыр; 2) уақытша; 3) емделетін болса.

Біздің көзқарасымызша, психикалық ауру және басқа ауыр ауру туралы бір мезгілде айтылса, онда ондай жалпылау орынсыз, өйткені: біріншіден істі тоқтата тұрудың негізі болып өз сипаты бойынша ауыр болып табылмайтын психикалық бұзылыс (психопатиялық күй, неврастения) болуы мүмкін, сондықтан "Тергеушінің қойын кітапшасы" кітабының авторлары кез келген психикалық бұзылыстар істі уақытша тоқтата тұруға негіз болып табылады.

Екіншіден тоқтата тұру көбінесе уақытша психикалық бұзылыстар кезінде мүмкін болса, онда өзгеде ауыр науқастар созылмалы болуы мүмкін болады (қантты диабет, бір қатар басқада соматикалық аурулар). Сондықтан бір немесе өзге де аурулар, іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға негіз болуы мүмкін жағдайларды, психикалық бұзылыстарға қатысты және басқа да ауыр ауруларға қатысты жеке қарастыру керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған). (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
2. Уголовный процесс Республики Казахстан: Общая часть. В схемах: Учебно-методическое пособие /Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б.– Алматы: КазНПУ им. Абая, 2015. - 178 с.
3. Ерешев Е.Е. Айыпталушының процесуалдық жағдайы // Заң газеті № 76 (2277) 28 мамыр 2013 жыл.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018 – 348 б.
5. Ларин А.М. Приостановление предварительного следствия. М., 1994. – 137 с.
6. Бердичевский Ф. Ю., Якубович Н. А. Быков В. М., Ломовский А. С. Приостановление производства по делу. М., 2008. – 214 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ НОРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін. Аталған мақалада қоғамдық орындарды, ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, оның ішінде жол қозғалысы барысында жол жиегіне, белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау, сонымен қатар қалалар мен елді мекендердің аумақтарын абаттандыру қағидаларын бұзу сияқты әкімшілік құқық бұзушылықтарды саралаудың өзекті мәселелері қаралады.

Түйін сөздер: әкімшілік құқық бұзушылықтар, қоғамдық тәртіп, құқық бұзушылықтың диспозициясы, санкция, әкімшілік жаза, құқықтық тұжырымдамасы.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы квалификации административного правонарушения связанных с загрязнением общественного места, мест общего пользования, парков, скверов, в том числе выброс коммунальных отходов в неустановленных местах, включая придорожное движение, нарушение правил благоустройства территорий городов и населенных пунктов.

Ключевые слова: административные правонарушения, общественный порядок, диспозиция административного правонарушения, санкция, административное взыскание, правовая концепция.

Annotation. This article discusses the problems of qualification of an administrative offense associated with the pollution of a public place, common areas, parks, squares, including the discharge of municipal waste in unidentified places, including roadside traffic, violation of the rules for the improvement of territories of cities and settlements.

Keywords: administrative offenses, public order, disposition of an administrative offense, sanction, administrative penalty, legal concept.

«Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығына [1] сай, «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнама бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге, әкімшілік-құқықтық шаралармен қоғамдағы құқықтық жанжалдардың алдын алуға барынша бағытталуы тиіс. Бұл ретте әкімшілік-құқықтық санкцияларды қалыптастыру кезінде олардың қоғамдық қауіптілік деңгейі мен құқық бұзушылық сипатына сәйкестік принципі мүлтіксіз сақталуы тиіс». Сондықтан, мемлекеттің басты мақсаты адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Сонымен қатар, экологияны, тазалықты сақтау және қорғау адам мен азаматтардың басты міндеті болып табылады. Аталған талаптарды орындамау әкімшілік жауаптылыққа тартылуға әкеп соғады.

Қазіргі таңда, сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай, «қоғамдық орындарды, ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау» сияқты іс-әрекеттер қолданыстағы Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің (ары қарай Қазақстан Республикасы ӘҚБтК) бірнеше баптарымен сараланып отыр.

Оған, Сот тәжірибесінің әкімшілік құқық бұзушылық туралы қозғалған материалдарын саралау кезінде және Қазақстан Республикасы ІІО жергілікті полиция бөлімшелерінің қызметкерлерімен жүргізілген сауалнама барысында көз жеткіздік.

1. «Ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, оның ішінде белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау» іс-әрекеті Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 434-бабымен «ұсақ бұзақылық» ретінде сараланады.

Ұсақ бұзақылық, яғни қоғамдық орындарда былапыт сөйлеу, жеке тұлғаларға қорлап тиісу, тұрғын үй-жайларды қорлау, ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, оның ішінде белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау және айналасындағыларға сыйламаушылықты білдіретін, қоғамдық тәртіпті және жеке тұлғалардың тыныштығын бұзатын басқа да осындай әрекеттер (ҚР ӘҚБтК 434-бабы) [2].

Аталған баптың жалпы объектісі болып қоғамдық тәртіп пен ізгілік танылады. Туынды объектісі - қоғамдық тәртіпті сақтау барысында туындайтын қоғамдық-құқықтық қатынастар.

Объективтік жағына құқыққа қарсы келесідей іс-әрекеттер:

- ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау,
- оның ішінде белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау сынды іс-әрекеттер жатқызылады.

Аталған, іс-әрекеттер 2001 жылғы 30 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 330-бабына [3] «ұсақ бұзақылықтың» жаңа нормасы ретінде алғашқы рет 2011 жылғы 22 шілдедегі Заңға сәйкес «тұрғын жайларды қорлау, ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, оның ішінде белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды шығару» деген нысанда ендірілді [4].

ҚазССР ӘҚБтК аталған құқық бұзушылықтар «ұсақ бұзақылық» ретінде сараланбаған [5].

Сол сияқты Ресей Федерациясы [6], Беларусь Республикасы [7] және өзге елдердің әкімшілік заңнамаларына зерделеу жасау барысында жоғарыда көрсетілгендей іс-әрекеттердің ұсақ бұзақылықтың қатарына жатқызылмайтындығына көз жеткіздік.

Жалпы, құқық бұзушылықтың саралау барысында құқыққа қарсы жасалынған іс-әрекеттің жасалу орындарына дұрыс баға беру қажет. Құқық бұзушылықтың орындарына - қоғамдық орындар, ортақ пайдалану орындары, саябақтар, скверлер, белгіленбеген орындар жатқызылады.

«Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі № 89 Бұйрығының 27 тармағына сай [8], «Қоғамдық орын – халықтың пайдалануына, сондай-ақ жаппай іс-шаралар, азаматтарға қызмет көрсету және демалысын өткізуге арналған, қала мен елді мекендердің шегінде немесе олардан тыс арнайы жабдықталған жаппай тұтыну орындары». Қоғамдық орындарға: 1) білім беру және демалу ұйымдары; 2) денсаулық сақтау ұйымдары; 3) қоғамдық тамақтану пунктері; 4) кинотеатрлар, театрлар, цирктер, концерт, қарау және көрме залдары, спорт ареналары және жаппай демалысқа арналған басқа жабық құрылыстар, соның ішінде түнгі клубтар және дискотекалар; 5) мұражайлар, кітапханалар және дәрісханалар; 6) жергілікті және алыс қатынастағы пойыздар, әуе, теңіз және өзен көлігі кемелері, қалалық, қалааралық автобустардың, бағдарлы таксилердің және қалалық электр көлігінің салоны; 7) әуежайлар, теміржол, автомобиль және су вокзалдарының ғимараттары, теміржол вокзалдарының перрондары және метрополитендер; 8) рұқсатнама режимін пайдаланбайтын мемлекеттік органдар мен ұйымдардың орынжайлары; 9) бұзақылық жасаған жағдайда еңбек етушілер ұжымы пайдаланатын, рұқсатнама режимі бар объектілердегі жұмыс орны болып табылатын орынжайлар; 10) үйлердің кіреберістері жатады. Қоғамдық орындар: 1) тұрақты (кез келген уақытта қолжетімді орындар: көшелер, тұйық көшелер, гүлзарлар, жолжелектер, жағалаулар, алаңдар, вокзалдар, аулалар (жеке үйлердің аулаларынан басқа)); 2) мерзімді (халыққа белгілі бір уақытта қызмет көрсетуге және демалуына арналған орынжайлар: базарлар, білім беру және емдеу-сауықтыру мекемелері, демалыс аймақтары, мәдени, сауықтыру, спорт мекемелері, қоғамдық көлік, сауда кәсіпорындары, жолаушылар пойыздарының вагондары (тамбурлардан басқа), сондай-ақ вагон-мейрамхана, тәуліктің түнгі уақытындағы жолаушылар купесі және дәретхана) болып бөлінеді.

Қоғамдық орындарда жасалғандар қатарына жатқызылғандардың жалпы санынан көшелік, яғни әлеуметтік тұрғыдан жабдықталған орындарда: көшелерде, алаңдарда, желекжолдарда, жағалауларда, көпірлерде, тұйық көшелерде, қоршалмаған аулаларда (жекелерден басқа), орман-саябақ аймақтарында, қала (елдімекен) шегінде, гүлзарларда, жағажайларда, демалыс орындарында, базарларда, стадиондарда қызмет ету мерзімінде жасалғандар ерекшеленеді.

Сонымен қатар, құқық бұзушылықтар орын алған мерзімде қоғамдық орындарда орналасқан уақытша объектілерді де жатқызуға болады. Мысалы, автокөлік және т.б. транспорттар. Егер осы объектілер жеке меншік объектісі бола тұра онда болған адамдар құқық бұзушылық жасаған жағдайда онда ол іс-әрекетті ұсақ бұзақылық қатарына жатқызуға болады. Себебі, меншік иесі Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі» 8-бабына сай [9], азаматтық құқықтарды жүзеге асыру барысында басқа құқық субъектілерінің құқықтарын және заңдармен қорғалатын мүдделерін бұзбауға, айналадағы ортаға зиян келтірмеуге тиіс. Азаматтар мен заңды тұлғалар өздеріне берілген құқықтарды жүзеге асырған кезде адал, парасатты және әділ әрекет жасап, заңдардағы талаптарды, қоғамның адамгершілік қағидаттарын, ал кәсіпкерлер - бұған қоса іскерлік әдептілік ережелерін сақтауға тиіс. Ешкім де өзінің теріс пиғылды мінез-құлқымен артықшылық алуға құқылы емес. Аталған талаптар сақталмаған жағдайда сот адамға тиесілі оның құқығын қорғаудан бас тарта алады.

2. Сот тәжірибесінде «Ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді ластау, оның ішінде белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау» іс-әрекеті, көлік иелері жол қозғалысын жүзеге асыру барысында жасалынған жағдайларда Қазақстан Республикасы ӘҚБТК 620 «Жол жүрісіне қатысушыларға қойылатын өзге де талаптарды бұзу» бабымен сараланып отыр. Аталған баптың диспозициясында: «Кодекстің осы тарауында санамаланбаған, жол жүрісі қағидаларының талаптарын, көлік құралдарын пайдалануға жіберу жөніндегі негізгі ережелерді бұзу» - деп көрсетілген. Көрсетілген тарау (30-тарау) көліктегі, жол шаруашылығындағы әкімшілік құқық бұзушылықтарға бағытталып отыр.

Біздің пікірімізше жол жүрісі барысында белгіленбеген орындарда қалдықтарды тастау аталған бап бойынша саралануға келмейді.

Біріншіден, Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі «Жол жүрісі туралы» № 194-V ҚРЗ 3-бабына сүйенсек [10], Жол жүрісінің негізгі қағидаттарына: 1) жол жүрісіне қатысушылардың өмірі мен денсаулығының шаруашылық қызметтің экономикалық нәтижелерінен басымдығы; 2) жол жүрісі қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі үшін мемлекет жауаптылығының жол жүрісіне қатысушылардың жауаптылығынан басымдығы; 3) жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде жол жүрісіне қатысушылар, қоғам мен мемлекет мүдделерінің сақталуы; 4) жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жүйелі көзқарас болып табылады. Көлік

құралдарын пайдалануға жіберу жөніндегі негізгі ережелерді бұзу фактілеріне, осы заңның 51-бабына көрсетілген «Көлік құралдарын пайдалануға тыйым салу негіздері» жатқызылады.

Мынадай: 1) жол жүрісі қауіпсіздігіне және қоршаған ортаға қатер төндіретін, тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін техникалық ақаулар мен жағдайлар болған;

3) көлік құралына орнатылған тораптар мен агрегаттардың нөмірлері көлік құралының тіркеу құжаттарындағы енгізілген деректерге сәйкес келмеген, сондай-ақ егер көлік құралына орнатылған тораптар мен агрегаттарда жасырын, қолдан жасалған және өзгертілген нөмірлер болған;

4) тіркеу құжаттары болмаған;

5) шыққан жылын қоса алғанда, шығарылғанына жеті жылдан аспаған, автомобиль көлігі саласындағы кәсіпкерлік қызметте пайдаланылмайтын М1 санатындағы көлік құралдарын қоспағанда, міндетті техникалық қарап-тексеруден өтпеген;

6) мемлекеттік тіркеу нөмірі белгілері болмаған немесе олар белгіленген талаптарға және тіркеу құжаттарына сәйкес келмеген;

7) көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шарты және (немесе) тасымалдаушының жолаушылар алдындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шарты жасасылмаған;

8) шамаққа аэрографикалық үш өлшемді суреттер салынған;

9) егер олардың техникалық жай-күйі мен жабдықталуы Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен көлік құралдарын пайдалануға тыйым салатын ақаулар мен жағдайлар тізбесінің талаптарына сай болмаған;

10) өзімен бір құрамда жүруге арналмаған тіркемелері бар автомобильдерді басқарған;

11) рельстік көлік құралдарының жол жүрісі қауіпсіздігіне қатер төндіретін техникалық ақаулары болған, сондай-ақ, егер олардың техникалық жай-күйі мен жабдықталуы көлік және коммуникация саласындағы уәкілетті орган бекіткен рельстік көлік құралдарын техникалық пайдалану қағидаларының талаптарына сай болмаған;

12) Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен, көлігі арнайы жарық және дыбыс сигналдарымен жабдықталуға және арнайы түсті- графикалық схемалармен боялуға жататын жедел және арнаулы қызметтердің тізбесіне кірмейтін көлік құралдары арнайы жарық және дыбыс сигналдарымен жабдықталған және арнайы түсті-графикалық схемалармен боялған;

13) көлік құралдарының мемлекеттік тіркеу нөмірі белгілері Қазақстан Республикасының жол жүрісі саласындағы заңнамасының талаптарында көзделмеген орындарға орнатылған;

14) қауіпті жүктерді тасымалдайтын көлік құралдарының алдыңғы және артқы жақтарында «Қауіпті жүк» белгісі болмаған жағдайларда көлік құралдарын пайдалануға тыйым салынады.

Сондықтан, «коммуналдық қалдықтарды тастау» 620 баппен саралануға келмейді.

Екіншіден, ҚР ӨҚБТК-тің 434 бабы мен 620 бабында көзделген жазаның мөлшері мүлдем салыстыруға келмейді. Себебі «ұсақ бұзақылық» үшін ең төменгі жаза «он айлық» есептік көрсеткіш қаралса, 620-бап бойынша төменгі жаза ретінде «ескерту» бекітілген.

3. Коммуналдық қалдықтарды тастау Қазақстан Республикасы ӨҚБТК-нің 505-бабымен «Қалалар мен елді мекендердің аумақтарын абаттандыру қағидаларын бұзу ретінде» сараланып отыр.

Абаттандыру дегеніміз - сол немесе өзге аумақты құрылыс және мақсаты бойынша қалыпты пайдалану үшін жарамды жағдайға келтіру, халықтың дені сау, жайлы және мәдениетті өмір сүру жағдайын жасау мақсатында жүзеге асырылатын жұмыстардың (аумақтарды инженерлік дайындау, жолдарды салу, коммуникациялық желілерді және сумен жабдықтау, көріз, энергиямен жабдықтау құрылыстарын дамыту бойынша) және іс-шаралардың (аумақтарды тазалау, құрғату және көгалдандыру, микроклиматты жақсарту, ауа бассейнін, ашық су айдындары мен топырақты ластанудан қорғау, санитариялық тазалау, шу деңгейін азайту бойынша) жиынтығы. Оның ережесі, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңының 6-бабы 1-тармағының 4-2) тармақшасына сәйкес [11], облыстық және оған теңестірілген қалалық мәслихаттың шешімімен бекітіледі.

Мысалы, жеке және заңды тұлғалар барлық аумақта, оның ішінде жеке үй иелері аумақтарында тазалықты сақтайды және тәртіпті қолдайды, қалалар мен елді-мекендердің абаттандыру элементтерінің (жолдар, тротуарлар, көгалдар, шағын сәулеттік нысандары, жарықтандыру, су бұрулар) зақымдануына және бұзылуына жол бермеуі тиіс.

Жоғарыда көрсетілгендерді саралай келе біздің пікірімізше аталған баптарда көрсетілген нормаларды бір жүйеге келтірген жөн. Қазақстан Республикасы ӨҚБТК жеке 434-1 бап ретінде толықтыру ретінде ендіре отырып, оны: «Қоғамдық орындарды, ортақ пайдалану орындарын, саябақтарды, скверлерді лақтау, оның ішінде жол қозғалысы барысында жол жиегіне, белгіленбеген орындарға коммуналдық қалдықтарды тастау, сонымен қатар қалалар мен елді мекендердің аумақтарын абаттандыру қағидаларын бұзу» деп көрсеткен дұрыс деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.
- 2 Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. – А., «Жеті-Жарғы», 2014. – 456 б.
- 3 2001 жылғы 30 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
- 4 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне тұрғын үй қатынастары мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 479-IV Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000479#z20>
- 5 Кодекс КазССР об административных правонарушениях от 22 марта 1984 года. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004279
- 6 Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 года № 195-ФЗ. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30407289
- 7 Кодекс Республики Беларусь от 21 апреля 2003 года № 194-3 Об административных правонарушениях. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414696
- 8 «Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі № 89 Бұйрығы.
- 9 Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі». <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000479#z20>
- 10 Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі «Жол жүрісі туралы» № 194-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000479#z20>
- 11 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңы.

Құранбек Ж.А.

докторант,

Қазақстан Республикасы

Бас прокуратурасының жанындағы

Құқық қорғау органдары академиясы

E-mail: zhebegenphd@mail.ru

Ақмола облысы, Целиноград ауданы, Қосшы ауылы

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК ОБЪЕКТІЛЕРІН АНЫҚТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме: Бұл мақалада жылжымайтын мүлік ұғымын анықтаудағы жеке теориялық мәселелерге және жылжымайтын мүліктің заңнамалық анықтамасының ерекшеліктеріне арналған. Автор әр түрлі құқық салалары бойынша берілген санаттарды зерттеуді ұсынады.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік объектілері; жер учаскесі; жылжымайтын мүлікке арнайы құқықтық режим, мәмілелер жасау; жылжымайтын мүлік объектілерінің тізімі.

Аннотация: Эта статья посвящена отдельным теоретическим вопросам определения понятия недвижимости и особенностям законодательного определения недвижимости. Автор предлагает изучить категории, присвоенные по различным отраслям права.

Ключевые слова: объекты недвижимости; земельный участок; специальный правовой режим на недвижимое имущество, совершение сделок; список объектов недвижимости.

Annotation: This article is devoted to some theoretical issues of the definition of real estate and the peculiarities of the legislative definition of real estate. The author proposes to study the categories assigned to different branches of law.

Keywords: real estate; land; special legal regime for real estate, transactions; list of real estate.

Заң шығарушымен, сондай-ақ мамандармен жылжымайтын мүлік объектілері өзге мүліктерден ерекшеленіп көрсетіледі, себебі бұл елдің экономикасы үшін қолда бар табиғи ресурстардың маңыздылығымен, басқа жылжымайтын мүліктің жер учаскелерімен тығыз байланысымен, сондай-ақ оған неғұрлым құнды және қоғамдық маңызы бар объектілерді жатқызумен түсіндіріледі.

Бұл жағдай, өз кезегінде, жылжымайтын мүліктің азаматтық айналымға қатысуының ерекше реттелуін көрсетеді, ол объекті болып табылатын құқықтық қатынастар мазмұнының ерекшеліктерінде, жылжымайтын мүлікке меншік құқығын алудың арнайы ережелерінде, сондай-ақ осы объектіге құқықты қылмыстық-құқықтық қорғау мәселелеріне ерекше назар аударуында деп түсіндіріледі және жылжымайтын мүлік айналымы саласындағы қылмыстарды тергеу мәселелеріне қатыстылығында.

Сонымен бірге, жылжымайтын мүлік нарығының тұтастай алғанда, ел экономикасы үшін маңыздылығына қарамастан, біздің елімізде жылжымайтын мүлікті қылмыстық-құқықтық қорғау әлі де тиісті деңгейде емес, жылжымайтын мүлік айналымы саласындағы қылмыстарды тергеудің тиімділігінің төмендігі туралы мәселелері бар. Себептердің бірі ретінде жылжымайтын мүлік объектілеріне құқықтарды құқықтық қорғаудың криминологиялық және криминалистикалық аспектілерінің аз әзірленуі болып табылады. Жылжымайтын мүлікпен заңсыз мәмілелер, жылжымайтын мүлік саласындағы қылмыстық жазаланатын пайдакүнемдік шабуылдар, атап айтқанда, алаяқтық әрекеттер жиі кездеседі және кең тараған құбылыс болып, қазіргі уақытта қылмыстық қызметтің дербес бағыты белгілерін алды.

Әсіресе, жылжымайтын мүлікке қатысты алаяқтық басқа адамдарға меншіктің әртүрлі нысандарындағы жылжымайтын мүлік болып табылатын мүлікке қарсы ең кең таралған қылмыстардың бірі болды.

Қылмыстың бұл түрі үшін қылмыстық қастандықтың тақырыбын нақты түсінудің ерекше криминалистикалық мәні бар.

Алдау әрекеттерінің заты ретінде жылжымайтын мүлік объектілері (жылжымайтын мүлік) мәселесі күрделі, өйткені жылжымайтын мүлік ұғымын анықтау мәселесі күрделі және әртүрлі салалы болып келеді.

Өздеріңіз білетіндей, Қазақстанның қолданыстағы қылмыстық заңнамасы көптеген ТМД елдерінің қылмыстық заңдары сияқты, алаяқтық әрекеттердің заты ретінде жылжымайтын мүліктің дефинициясы жоқ. Жылжымайтын мүлік объектілері қылмыстық заңнама нормаларында аталса да, жылжымайтын мүлік объектілерін қылмыстық қол сұғушылықтың заты ретінде жалпы анықтау жоқ.

Отандық қылмыстық заңнамада, жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтық әрекеттерге арналған заңда арнайы құрам жоқ, бұл әрине, басқа біреудің жылжымайтын мүлкін заңсыз алып қою, алдау немесе сенімді бұзу арқылы біреудің мүлкін алу құқығы қылмыстық жазалануды тоқтатты дегенді білдірмейді.

Мұндай жағдайларда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) 190-бабы қолданылады. Дәл осы жағдайда қылмыс құрамының, криминалистикалық зерттеулердің ерекшеліктері қылмыстық қол сұғушылық затының ерекшеліктерімен анықталады. Бірақ іс жүзінде жылжымайтын мүлік объектілерін алаяқтық әрекеттердің мәні ретінде анықтауға байланысты қиындықтар туындайды.

"Жылжымайтын мүлік объектісі" санаты құқықтың басқа салаларына жатады, бұл оны қылмыстық құқық институты ретінде емес, криминалистика, криминология, құқықтың басқа да жеке-құқықтық салаларының призмасы арқылы ашу қажеттілігін болжайды.

Бүгінгі таңда жылжымайтын мүлік нарығының белсенді дамуына байланысты заңнамалық актілердің маңызды пакеті қабылданды. Ең алдымен, жылжымайтын мүлік ұғымын анықтау азаматтық айналым саласындағы бірқатар негізгі заңнамалық актілерде беріледі. Олар, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (бұдан әрі - ҚР АҚ) 117-бабында, Қазақстан Республикасының "Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы" Заңында көзделген.

Сонымен бірге, жылжымайтын мүлік объектілерінің айналымы кезінде, сондай-ақ қылмыс жасау нәтижесінде жеке адамның құқықтары бұзылған кезде, көбінесе алаяқтық әрекеттер жасаған кезде азаматтық-құқықтық сипаттағы іс-тәжірибеде қиындықтарды туындататын, заңнаманың реттелмеген мәселелері мен қарама-қайшы ережелері қалып отыр.

Сонымен, ҚР АҚ 117-бабының 1-тармағында жылжымайтын мүлік объектілері көрсетілген. Атап айтқанда, жылжымайтын мүлікке: жер учаскелері, ғимараттар, құрылыстар, көпжылдық екіпелер және жермен тығыз байланысты өзге де мүлік, яғни олардың мақсатына шамадан тыс зиян келтірмей орнын ауыстыру мүмкін емес объектілер жатады.

Осы анықтама Қазақстан Республикасының "Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы" Заңының 1-бабының 6-тармағында үндестік тапқан.

Көріп отырғанымыздай, заң шығарушы жылжымайтын мүліктің негізгі объектілерін аудару және жылжымайтын мүліктің неғұрлым маңызды белгілерін көрсету арқылы жылжымайтын мүлік түсінігін анықтады: яғни жермен берік байланыс, олардың мақсатына шамадан тыс зиян келтірмей қозғалудың мүмкін еместігі. Осыған байланысты, объектілердің тізбесі толық немесе ашық болып табыла ма деген сұрақ туындайды.

Айта кету керек, құқықтық әдебиеттерде қарама-қайшы ой-пікірлер қалыптасқан. Кейбір авторлар жылжымайтын мүлік тізбесі толық емес деген пікір айтады [1, 18 б.], заң объектіні жылжымайтын мүлік ретінде жіктеу мәселесін шешуді жеңілдететін белгілерді нақты белгілегендіктен және жылжымайтын мүлік объектісін анықтау үшін әрбір нақты жағдайда осы өлшемдерді сақтау қажет.

Басқа авторлар жылжымайтын мүлік объектілерінің нақты белгілері көрсетілгендіктен, заңмен бекітілген жылжымайтын мүлік тізбесі өте пайдалы деп санайды [2, 12-13 б.]. Сонымен қатар жылжымайтын мүлік объектілерін сипаттайтын әртүрлі белгілері аталады.

Кейбір авторлар [3, 12-13 б.] Жылжымайтын мүлік объектілеріне тән белгілерді ажыратады:

1) заң шығарушы заттарды жылжымайтын мүлік ретінде жіктеген кезде оның табиғи қасиеттерін, атап айтқанда олардың бір жерде болу қажеттілігін ескереді;

2) заң шығарушының толық емес болып табылатын жылжымайтын мүлікті листинг әдісінің шеңберін айқындау үшін қолдануы;

3) заң шығарушы жылжымайтын мүлікке арнайы құқықтық режим белгілейді, ол осы мүлікке құқықтардың тұрақтылығын қамтамасыз ету қажеттілігіне негізделген және оны иеліктен шығарудың ерекше тәртібін белгілейді [4, 118 б.].

Басқа мамандар жылжымайтын мүліктің басқа белгілеріне осы құқық объектілерінің ерекше белгілері ретінде назар аударады, атап айтқанда:

1) жерге бекіту;

2) жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерді тіркеуге қатысты арнайы заңнамалық талаптар;

3) заңда белгіленген тәртіппен тіркелген сәттен бастап жылжымайтын мүлікке меншік құқығы (туынды мүліктік құқық) туындауы;

4) жылжымайтын мүліктің меншік иесінің тұрғылықты жерін өзгерту кезінде оның орналасқан жері туралы заңды сақтау [5].

Бүгінгі таңда, азаматтық айналым тәжірибесінде жылжымайтын мүліктің маңызды объектісі ретінде, мысалы: жер, жер қойнауы, ғимараттар, құрылыстар, тұрғын үй-жайлар (үйлер, пәтерлер және басқа да

тұрғын үй-жайлар) кондоминиум объектісінің құрамына кіретін, бөлек орналасқан тұрғын емес үй-жайлар, мүлік, көпжылдық екпелер, сондай-ақ мемлекеттік тіркеуге жататын әуе кемелері мен теңіз кемелері, ішкі жүзу кемелері, өзен-теңіз кемелері, ғарыш объектілері, желілік бөлік құбырларды, кәсіпорындарды тазарту (мүлік кешені ретінде), аяқталмаған құрылыстар жатады.

Бұл ретте заң актілерінде жылжымайтын заттарға өзге де мүлік жатқызылуы мүмкін екенін ескеру қажет.

Барлық тізімделген жылжымайтын мүлік объектілері құқық объектілері болып табылады және олардың құқықтық режимі, айналым мерзімі заңмен белгіленген арнайы жалпы ережелерге бағынады.

Аталған жылжымайтын мүлік объектілеріне қатысты заңнама меншік құқығының бірыңғай режимін белгілейді, бірақ меншік сипаттамаларын ескере отырып, осы объектіге меншік құқығының мазмұны анықталады, сонымен бірге жылжымайтын мүлік объектілерінің жекелеген түрлерінің құқықтық режимі бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Ең алдымен, бұл жылжымайтын мүліктің құқықтық режимі белгілі бір дәрежеде қолданылатын жылжымайтын мүлік объектілері мен объектілердің өз ұғымының арасындағы айырмашылыққа қатысты, бірақ олар мәні бойынша мыналар болып табылмайды: әуе және теңіз кемелері, ішкі суда жүзу кемелері, "өзен-теңіз" жүзу кемелері, ғарыш объектілері.

Мұндай жылжымайтын мүлік объектілерінің тізімі толық емес, өйткені бұл мүліктің заңнамалық тізімін басқа мүлікпен қосымша толықтыруға болады. Заң шығарушының жылжымайтын мүлік анықтамасына деген көзқарасы мамандар арасында сұрақтар мен келіспеушіліктердің себебі болып табылады.

Жылжымайтын мүлік анықтамасындағы негізгі санаты жер, ал негізгі меншік жер екеніне күмән жоқ. Бұл жылжымайтын мүлік объектісі ретінде анықтаудың өлшемі болып табылатын меншіктің басқа түрлерінің жермен берік байланысы.

Жер меншік құқығының және өзге де заттық құқықтардың ерекше объектісі болып табылады. ҚР Азаматтық кодексімен қатар жер қатынастарын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасының Жер кодексі (бұдан әрі – ҚР ЖК) болды.

Қазіргі уақытта ҚР Жер кодексінің 12-бабының 7-тармағыда, аумақ Қазақстан Республикасының егемендігі, табиғи ресурс, әмбебап өндіріс құралы және кез-келген еңбек процесінің аумақтық негізі құрылған аумақтық кеңістік деп танылады.

Жер учаскесі ұғымы ҚР ЖК 12-бабының 21-тармағында көрсетілген. Сонымен, жер учаскесі – бұл Қазақстан Республикасының Жер кодексінде белгіленген тәртіппен жер қатынастары субъектілеріне бекітілген тұйық шекарада бөлінген жер бөлігі.

Көріп отырғанымыздай, Қазақстан Республикасының Жер кодексіндегі жер учаскесі ұғымы қысқа берілген. Сонымен қатар, жер учаскесінің нақты анықтамасы тек Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 42-бабының 1-тармағымен көрсетілген жер учаскесі құқығының шектерін белгілейтін Қазақстан Республикасы Жер кодексінің көрсетілген бабының нормаларының үйлесімінде ғана қалыптасады: «1. Жер учаскесіне құқық, егер Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде өзгеше көзделмесе, осы учаскенің шекараларында орналасқан, жер қойнауындағы су объектілері мен екпелер топырақтың үстіңгі қабатына қолданылады».

Біздің ойымызша, ҚР Жер кодексінің көрсетілген баптарының мазмұнын негізге ала отырып, жер учаскесі - жер бетінің бөлігі, оның ішінде шекарасы белгіленген тәртіппен сипатталған және уәкілетті мемлекеттік органмен куәландырылған топырақ қабаты, сондай-ақ жер учаскесінің үстінде және астында тұрғандардың барлығы.

ҚР ЖК-нің 3-бабына сәйкес жер үшін жалпы ереже бойынша мемлекеттік меншіктің құқықтық режимі белгіленген. Жер учаскелерінің жеке-құқықтық (азаматтық-құқықтық) режимі ҚР ЖК белгіленген негіздерде, шарттарда және шектерде болуы мүмкін. Атап айтқанда, азаматтар мен ұйымдардың меншігі ретінде жерді анықтаудың жалпы ережелері ҚР Жер кодексінің екінші бөлімінде белгіленген, оның нормаларының мазмұнынан әр түрлі санаттағы жерлер азаматтар мен ұйымдардың меншік құқығының объектісі бола алатындығы туралы жалпы қорытынды қажет.

Алайда, ҚР Жер кодексі қандай жер учаскелері (санаттары) субъектілер арасындағы мәмілелердің мәні болуы, яғни азаматтық айналым болуы мүмкін деген сұраққа нақты жауап бермейді, тек тиісті жер учаскелері қандай мақсаттар үшін берілетінін көрсетеді. Сондықтан, азаматтық айналымда болуы мүмкін жер учаскелерінің тізімін бүгінгі күні үлгі етіп келтіруге болады. Бұған белгілі бір дәрежеде жер кадастры ықпал етеді, оның деректері заңдық маңызы бар және жерді пайдалану мен жерге орналастыруды жүргізу кезінде ғана емес, сонымен қатар жерді және жер учаскелеріне құқықтарды қорғау кезінде де негіз болып табылады. Жер кадастрының деректері жермен/жер учаскелерімен мәмілелер жасау кезінде, құқықтық және басқа да кадастрларды жүргізу кезінде пайдаланылады.

Көріп отырғанымыздай, жер учаскелері құқықтық режимді анықтауда, ең алдымен, Қазақстан Республикасының Жер кодексіне, арнайы заңдарға, атап айтқанда, жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы Қазақстан Республикасының Заңына маңызды рөл атқаратын негізгі мүлік болып табылады.

Алайда, жылжымайтын мүлік тек жермен немесе жер учаскілерімен шектелмейді. Егер жер учаскілері нақты анықталатын болса, онда меншікке айналуы мүмкін басқа мүлікке қатысты көбінесе айтарлықтай мәселелер туындайды. Кез келген осындай басқа мүлік, әдетте, жердің меншігі ретінде анықталады немесе керісінше анықталмайды.

Қолданыстағы отандық заңнамада (ҚР АҚ 117-бабының 1-тармағы) жер учаскесінің керек-жарақтарына ғимараттар, құрылыстар, көпжылдық екіпелер және жермен тығыз байланысты өзге де мүлік, яғни олардың мақсатына шамадан тыс зиян келтірмей орнын ауыстыру мүмкін емес объектілер аталған. Бұл жер учаскесін иеліктен шығару кезінде, егер бұл туралы арнайы субъектілер өзгеше көзделмесе, сатып алушыға жер учаскесінің барлық табиғи керек-жарақтары (онымен тығыз байланысты) ауысатынын және мұны арнайы ескертудің қажеті жоқ дегенді білдіреді. Жер учаскесінің мұндай табиғи керек-жарақтары ҚР ЖК 42-бабында аталған: жер беті топырақ қабаты, тұйық су қоймалары, екіпелер.

Жер телімінің басқа табиғи керек-жарақтары, мысалы, жер қойнауы учаскесінде орналасқан пайдалы қазбалар заңмен белгіленген режимге ие (жер қойнауына мемлекеттік меншік құқығы, пайдалы қазбаларға меншік құқығы, жер қойнауын пайдалану құқығы).

Сонымен бірге, сарапшылар жер учаскелерін меншік құқығын анықтаудың заңдылығы жер қойнауын пайдалану туралы арнайы заңнамамен белгіленетін жер асты құрылыстары сияқты объектілерді анықтайды.

Жер учаскелерінде орналасқан ғимараттар мен құрылыстарға келетін болсақ, яғни жер бетінде, мұнда да құқықтық режим меншік нысаны мен мақсатына байланысты ерекшеленеді.

Азаматтардың тұруына арналған және арналмаған ғимараттар мен құрылыстар бөлінеді: тұрғын үй және тұрғын үй емес. Бұл жағдайда, әрине, заң шығарушы тұрғын үй-жайлардың (тұрғын үйлердің) азаматтардың үй-жайларын тұрғызуға арналған ерекше маңыздылығын мойындайды. Келесі жылжымайтын мүлік объектісі - жер бетіндегі плантациялар, олар бөлінгенге дейін дәстүрлі болып саналады.

Келесі жылжымайтын мүлік объектісі жер учаскесінің бетіндегі екіпелер болып табылады, олар дәстүрлі түрде бөлу сәтіне дейін жылжымайтын заттар болып саналады. Бұл жерде меншік иесінің өзі отырғызған екіпелер мен табиғи шығу тегі бар екіпелер болуы мүмкін. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Орман кодексінің 6-бабының 3-тармағына сәйкес ормандар Қазақстан Республикасының меншігі болып табылатынын және тек қана орман пайдалану құқығымен берілетінін ескеру қажет.

Басқаша айтқанда, ормандар жермен тығыз байланысты жылжымайтын мүлік объектілері болып табылады, бірақ жеке меншік құқығының объектісі бола алмайды.

Жылжымайтын мүлік объектілері саласында белгілі бір жылжымайтын мүліктің әртүрлі құрылымдық элементтері үшін әртүрлі құқықтық режим белгіленуі мүмкін. Мұндай жағдайдың мысалы кондоминиум болып табылады, ол шын мәнінде мүлік кешені болып табылады және мыналарды қамтиды: дербес объектілер болып табылатын пәтерлер және/немесе тұрғын емес үй-жайлар; ортақ мүлік (кіреберістер, жергілікті, коммуникациялар желілері және т.б.); тиісті ғимарат орналасқан жер учаскесі.

Бұл объектілер айналым үшін, осы объектілерге құқықтарды іске асыру үшін және әр түрлі құқық иеленушілерде дербес мәнге ие.

Жылжымайтын мүліктің барлық объектілерінің режиміне тән және жылжымайтын мүлік объектісінің түсінігін ашатын жылжымайтын мүлікке және оған теңестірілген мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеудің қолданыстағы жүйесі қозғалмайтын (орналасқан жерінің тұрақтылығы) жалпы ерекшелігі болып танылады. Жылжымайтын мүлік объектілеріне құқықтарды тіркеудің құқық құрушы маңызы бар, өйткені тіркеу сәтінен бастап жылжымайтын мүлік объектісіне құқық туындаған деп танылады. Бұл ретте жылжымайтын мүлік объектілеріне субъективті құқықтар ғана емес, олардың өзгеруі мен тоқтатылуы да тіркеледі.

Осылайша, жылжымайтын мүлік объектілерін анықтаған кезде, олардың негізгі ерекшеліктерін ескеру қажет, олар жылжымайтын мүлік объектілерін құқық объектілері ретінде анықтауға мүмкіндік береді және қылмыстық-құқықтық қорғау мақсатында, криминалистикалық мақсатында: ең алдымен жылжымайтын мүлік жермен тығыз байланысты (байланысты: осы біліктілік жылжымайтын мүліктің тізімін толық деп санауға болады); жылжымалы мүліктің кейбір түрлері заңмен жылжымайтын мүлік объектілері ретінде жіктеледі (әуе кемелері және теңіз кемелері, ішкі су кемелері, өзен-теңіз кемелері, ғарыш объектілері, магистральдық құбырлардың сызықтық бөлігі); заңда белгіленген жағдайларда мүліктің күрделі құрамы болуы мүмкін, оның ішінде әртүрлі меншік иелері бар бірнеше объектілер (кондоминиум); заңнама жылжымайтын мүлікке де, жылжымайтын заттарға да қатысты мүліктік кешенге (кәсіпорынға) қатысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Борисов В. М., Ильясова К. М. Комментарий к статьям 117, 118, 155 / Гражданский кодекс Республики Казахстан - толкование и комментирование. Вып. 4. Алматы, 1997.
2. Скрябин С.В. Недвижимое имущество по законодательству Казахстана: понятие, структура и правовой режим // Юрист. - № 7.- 2004 // [Электронный ресурс] URL: <https://journal.zakon.kz/203870-nedvizhimoe-imushchestvo-po.html> (дата обращения 28.08.2019г.).
3. Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве России. - М.: Изд. БЕК, 1996.- 186с.

4. Маметова Р.А. Право и собственность: Монография. Алматы: Жеті жарғы, 1998.
5. Понятие и общая характеристика недвижимого имущества по законодательству Республики Казахстан // URL: <https://articlekz.com/article/6881> (дата обращения 07.09.2019г.)

Мовкебаева Г.¹, Бимагамбетова Ж.², Каратаев М.³, Тогузбаева А.⁴

¹доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений и мировой экономики
факультета международных отношений

Казахского национального университета имени аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан,

e-mail: gmovkebaewa@mail.ru,

²кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатического перевода,
факультета международных отношений,

Казахского национального университета имени аль-Фараби, г

. Алматы, Казахстан,

e-mail: bimzhibek@gmail.com,

³PhD,

Институт энергетических исследований,

Университет Ноттингем,

г. Ноттингем, Великобритания,

e-mail: marat.karatayev@nottingham.ac.uk

⁴докторант 2 курса специальности «Международные отношения»

Казахского национального университета имени аль-Фараби,

Казахстан, г. Алматы,

e-mail: alia_8783@mail.ru

РЕАЛИЗАЦИЯ СОВМЕСТНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН ЕАЭС НА ПЕРИОД ДО 2020 г.

Аннотация. Зерттеудің өзектілігі 2020 жылға дейінгі ЕАЭО елдерінің бірлескен энергетикалық саясатының жағдайына негізделген. Бұл ЕАЭО аясында жасалған энергетика саласындағы осындай үш құжаттың бірі. ЕАЭО-ның әрбір елінің энергетикалық саласының жағдайы туралы қорытынды жасалды, ол отын-энергетика кешені (ЖЭК) кәсіпорындарының жоғары рентабельділігі бар екенін, бірақ жаңғыртуды қамтамасыз ету қажеттілігі бар екенін көрсетті, өйткені осының бәрі түпкі нәтижесінде тұтынушылар үшін электр энергиясының құнына, экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне, ЖІӨ-нің өсуіне әсер етеді.

Түйінді сөздер: энергетикалық фактор, энергетикалық ынтымақтастық, энергетикалық қауіпсіздік, Еуразиялық экономикалық одақ, ЕАЭО, энергетикалық интеграция, энергия ресурстары.

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена состоянием совместной энергетической политики стран ЕАЭС до периода 2020г. В статье рассмотрены реализация договоров о формировании общего рынка электроэнергии (ОЭР) Союза. Это первый из трех подобных документов в сфере энергетики, который был заключен в рамках ЕАЭС. Сделан вывод о состоянии энергетической отрасли каждой страны ЕАЭС, который показал, что предприятия топливно-энергетического комплекса (ТЭК) имеют высокую рентабельность, но есть необходимость обеспечения модернизации, ведь все это в конечном итоге скажется на стоимости электроэнергии для потребителей, конкурентоспособности экономики, росте ВВП.

Ключевые слова: энергетический фактор, энергетическое сотрудничество, энергетическая безопасность, Евразийский экономический союз, ЕАЭС, энергетическая интеграция, энергоресурсы.

Annotation. The relevance of the study is due to the state of the joint energy policy of the EAEU countries until the period of 2020. the article deals with the implementation of agreements on the formation of a common electricity market (EPR) of the Union. This is the first of three such documents in the energy sector, which was concluded within the framework of the EAEU. The conclusion is made about the state of the energy industry of each country of the EAEU, which showed that the enterprises of the fuel and energy complex (FEC) have a high profitability, but there is a need to ensure modernization, because all this will ultimately affect the cost of electricity for consumers, the competitiveness of the economy, GDP growth.

Keywords: energy factor, energy cooperation, energy security, Eurasian economic Union, EAEU, energy integration, energy resources.

Введение. На современном этапе усиливается значение энергетического фактора от функционирования Союза: развития топливно-энергетического комплекса, рост ВВП, промышленного производства, увеличение кооперационных поставок, сокращение инфляции, улучшение позиций стран в международных рейтингах.

В начале XXI века развитие мировой энергетики испытывает влияние двух процессов. С одной стороны, растет конкуренция на мировых энергетических рынках между энергетическими компаниями, поддерживаемыми правительствами их стран, а также ассоциациями этих стран. С другой стороны, значительно усиливается межгосударственное взаимодействие и регулирование мировой энергетики, что способствует развитию центров глобальной и региональной энергетической политики.

Одна из причин такого взаимодействия связана со стремлением ведущих «игроков» на мировом энергетическом поле избежать хаотичной и нецивилизованной конкуренции, а также учесть новые риски и угрозы для энергетической безопасности.

Результаты. Евразийский экономический союз располагает масштабными запасами первичных энергоресурсов и занимает одно из первых мест в мире по объемам добычи и экспорта углеводородного сырья. На его долю приходится около одной пятой мировых запасов и добычи природного газа и почти четверть его экспорта, более одной пятой запасов угля и 6% его добычи, 7% мировых запасов нефти, 14% ее добычи и 16% экспорта, 5% производства электроэнергии. При этом энергетические отрасли государств — членов Союза тесно переплетены. Издавна взаимодействуем в сферах добычи, транспортировки и переработки топливно-энергетических полезных ископаемых, электроэнергетика ЕАЭС имеет единую технологическую основу и развитую электросетевую инфраструктуру.

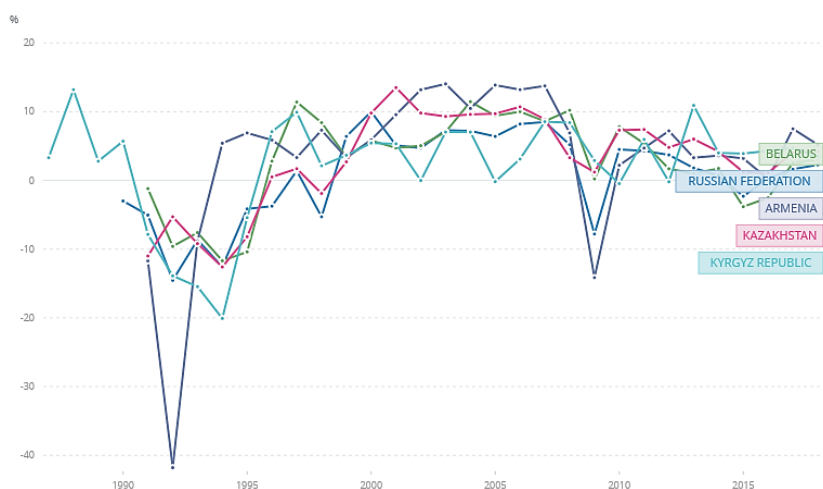
29 мая страны ЕАЭС отметили пятилетие Договора о создании Евразийского экономического союза и 25-летие идеи евразийской интеграции. От возникновения идеи до ее воплощения прошло 20 лет. Договором о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года утверждены основные принципы создания нормативной правовой, организационно - технологической и институциональной базы общих энергетических рынков Союза. «В условиях нового мирового энергопорядка для стран-членов Евразийского экономического союза приобретают особую актуальность вопросы энергетической безопасности, позволяющей обеспечить бесперебойное энергоснабжение национальных экономик и стран-партнеров по Союзу» (Мовкебаева Г., Сунгатова А., 2017).

Формирование этих рынков предполагает обеспечение свободного перемещения энергоресурсов по территориям государств — членов Союза, создание конкурентной среды в сфере энергетики, обеспечение равного доступа к услугам естественных монополий в области транспортировки и транзита энергоносителей, совместное развитие инфраструктуры энергетических рынков и проведение согласованной тарифной политики.

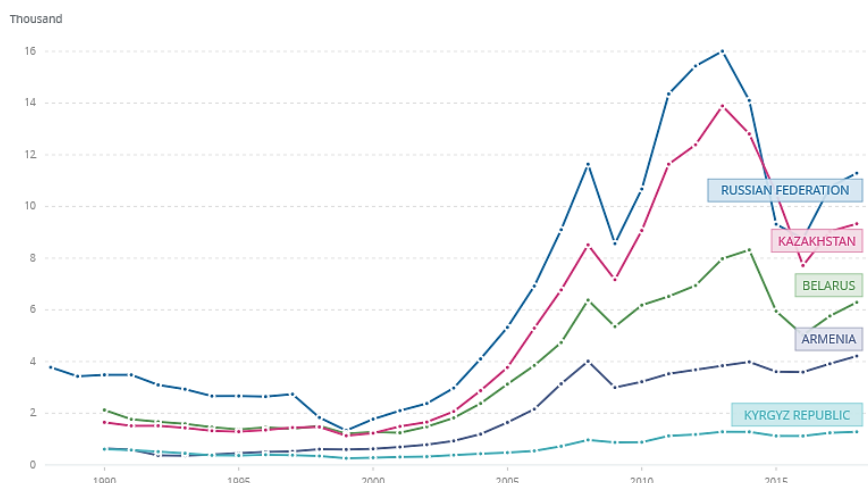
Основная часть ресурсов газа, нефти и угля сосредоточена на территории России. Значительными запасами нефти и угля также располагает Казахстан. Небольшие запасы нефти и газа разведаны в Беларуси. Практически отсутствуют разведанные запасы топливно-энергетических ресурсов в Армении. На Государства — члены Союза приходится примерно 5% мирового производства электроэнергии. В целом по государствам — членам ЕАЭС доля топливно-энергетического комплекса составляет почти одну шестую ВВП и более трети промышленного производства.

В 2014 году государствами — членами Союза было добыто 609,1 млн т нефти (из них 292,4 млн т экспортировано), газа — 683,6 млрд куб. м (экспорт — 169,8 млрд куб. м), угля — 472 млн т (экспорт — 185,8 млн т), произведено 1195,8 млрд кВтч электроэнергии (экспорт — 20,1 млрд кВтч). При этом экспорт топливно-энергетических ресурсов ориентирован в основном на третьи страны, а доля взаимной торговли невысока.

Динамика роста ВВП в странах ЕАЭС, 1990-2018 гг.

Динамика роста ВВП на душу населения в странах ЕАЭС, 1990-2018 гг.

В целом по государствам — членам Союза в 2014 году по сравнению с 2010 годом добыча нефти возросла на 22,7 млн т (3,9%), прирост добычи угля составил 43 млн т (10%), производство электроэнергии увеличилось на 33,8 млрд кВтч (2,9%), добыча газа снизилась на 5 млрд куб. м (0,7%).

Перечень энергоресурсов, по которым будут разрабатываться балансы, включает газ, нефть, автомобильный бензин, дизельное топливо, топочный мазут и топливо для реактивных двигателей. Для обеспечения бесперебойного функционирования систем их транспортировки, а также гарантированной доставки до потребителя доступ к транспортной инфраструктуре государств ЕАЭС будет предоставляться именно с учетом таких балансов. В их рамках также станут согласовываться по этим группам товаров перспективные объемы взаимной торговли.

Индикативный баланс угля стран ЕАЭС на 2015 год (тыс. т)

Ресурсы - всего	355 030
Добыча - всего	355 000
Россия	355 000
Ресурсы из добычи	326 000
Россия	326 000
Ввоз из-за пределов	25 030
Россия	25 000
Беларусь	30
Распределение - всего	355 030
Потребление - всего	201 880
Россия	201 000
Беларусь	880
в том числе поставка из России	850
Вывоз за пределы	153 150
Россия	153 150

Индикативный баланс электрической энергии стран ЕАЭС на 2015 год (млрд. квч)

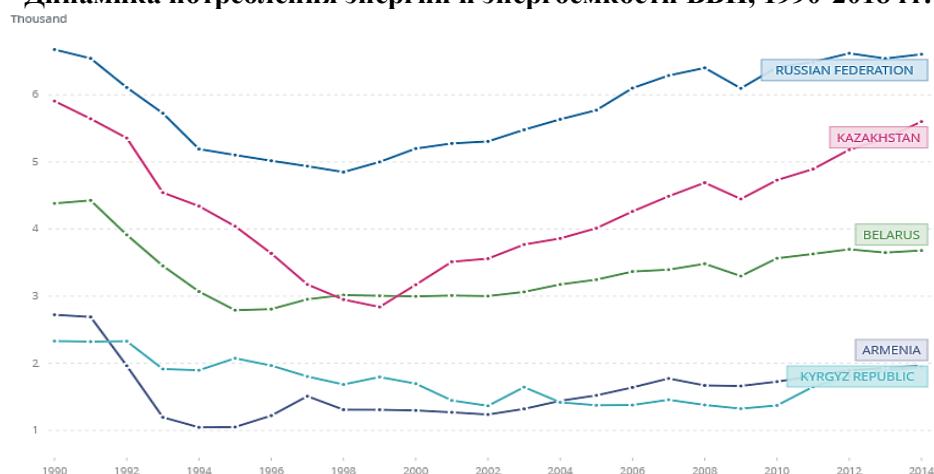
Производство - всего	1
	078,034
Россия	1
	043,904
Беларусь	34,13
Получение из-за пределов Союзного государства - всего	
Россия	5,05
Беларусь	2,0
Потребление - всего	1
	081,399
Россия	1
	042,769

Беларусь	38,63
в том числе передача из России	2,5
Передача за пределы - всего	
Россия	6,185
Беларусь	0,0

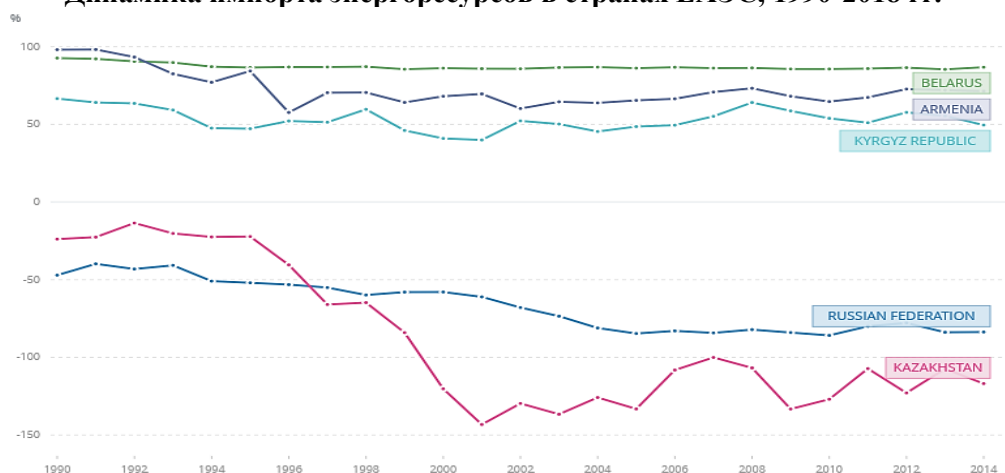
В декабре 2017 года по сравнению с декабрем 2016 года цены производителей на бензин автомобильный и дизельное топливо выросли во всех государствах –членах ЕАЭС, производящих данные виды топлива, при этом значительный прирост цен на бензин автомобильный наблюдался в Кыргызстане (15,2%) и России (14,4%), на дизельное топливо –в России (16,2%) и Казахстане (16,0%). Потребительские цены на указанные виды топливно-энергетических ресурсов также выросли во всех государствах –членах ЕАЭС, при этом значительно увеличились цены на дизельное топливо в Казахстане (31,8%) и Армении (18,9%), на бензин автомобильный в Армении (18,2%), и Казахстане (17,6%). Как известно, причиной летних событий в Армении, стала энергетическая тематика. Скачек роста цен на электричество спровоцировал массовые недовольства в стране. Нужно отметить, что повышение цен в Армении носит системный характер (это уже третье повышение за последние 2 года, а с учетом низкой платежеспособности населения это довольно чувствительно). Все это выглядит тем более странно, в условиях энергопрофицита страны.

Баланс топливно-энергетический характеризует систему показателей, которая отображает равенство объемов прихода и растрат энергии, ее создание и потребление в пределах отдельного территориального (страны, района) или производственного (отрасли, предприятия) комплекса. Он составляется за период или на дату. Различные страны по-разному потребляют топливные ресурсы. Например, США равномерно используют все виды. А Россия, напротив, ориентируется на добычу природного газа. (fb.ru, 2017)

Динамика потребления энергии и энергоемкости ВВП, 1990-2018 гг.

Динамика импорта энергоресурсов в странах ЕАЭС, 1990-2018 гг.

В РФ твердое топливо и нефть используются достаточно умеренно. Это связано с возможностями добычи этих природных ископаемых на территории России. РФ располагает всеми необходимыми ресурсами для полноценного участия в Евразийском энергетическом пространстве. Существенное дальнейшее наращивание добычи нефти является маловероятным, поскольку известные месторождения хорошо используются. Если рассматривать твердое топливо, в частности уголь и газ, то здесь все обусловлено не размерами запасов, а стоимостью их добычи. «Сегодня электроёмкость российского ВВП составляет более 4% и демонстрирует тенденцию к росту: по оценкам специалистов в 2020 году он может составить уже 4,3%. Для сравнения: в США и Канаде электроёмкость ВВП не превышает 2,5%, в Европе – 3,5%. Объем перекрестного субсидирования превышает 400 млрд. руб, с тенденцией к росту, рост тарифов устойчиво идет выше инфляции, платежная дисциплина находится на низком уровне. Конкуренция на оптовом рынке, формирование которого считается одним из наиболее заметных итогов реформы отрасли, ограничивается при помощи разного рода искусственных механизмов, таких как перекрестка различных видов и ДПМ-штрих, и на сегодня составляет 46%, розничный рынок электроэнергии фактически отсутствует, работа сетевого комплекса далека от эффективности. Реформа электроэнергетики фактически заморожена». (Сайт Комитета Госдумы, 2019)

Россия в прошлом году поставила рекорд по добыче нефти. Потенциал роста есть, прежде всего, на новых месторождениях в Восточной Сибири. В Ханты-Мансийском округе добыча незначительно падает. Действительно есть потенциал роста добычи и на фоне снижения цен на нефть и девальвации рубля выручка всех компаний в рублевом эквиваленте выросла. Все компании планируют рост инвестиций в бурение. «Роснефть» объявила об инвестициях в 1 трлн руб. Нефтяные компании не придерживаются прибыли, а все направляют на развитие, это будет способствовать поддержанию добычи. «Высокие результаты по добыче, которые есть сегодня, – плоды инвестиций, сделанных при высоких ценах на нефть. Все зависит от мировой конъюнктуры. Перспективные уровни добычи определяются именно на ее основе с учетом внутренних цен на данный ресурс. Основными рынками сбыта для России является Западная, Центральная и Восточная Европа. Однако РФ не может самостоятельно существенно повлиять на мировую конъюнктуру.

Основные интеграционные ориентиры и приоритеты сотрудничества государств — членов Союза — это проведение скоординированной энергетической политики и создание общих энергетических рынков, которые включают рынки электроэнергии, газа, нефти и нефтепродуктов.

«Около 62% территории Казахстана являются нефтегазоносными районами, на которых расположено 172 нефтяных и 42 конденсатных месторождения. Основные запасы нефти в Казахстане (более 90%) сконцентрированы в 15 крупнейших месторождениях – Тенгиз, Кашаган, Карачаганак, Узень, Жетыбай, Жанажол, Каламкас, Кенкияк, Каражанбас, Кумколь, Бузачи Северные, Алибекмола, Прорва Центральная и Восточная, Кенбай, Королевское, половина – в двух больших нефтяных месторождениях Кашаган и Тенгиз». (adilet.zan.kz, 2010).

Экономическое развитие Казахстана тесно взаимосвязано с реализацией энергетических ресурсов. И их эффективное использование выступает одним из основополагающих рычагов развития экономики страны. На современном этапе развития реального сектора экономики, в том числе и промышленности, топливно-энергетический комплекс (ТЭК) Казахстана является одной из приоритетных отраслей государственной политики, играет ведущую роль, обеспечивая устойчивый рост экономических показателей страны (Р.Досмуханбетова, Ф. Досмуханбетов, 2013).

Перед казахстанскими энергетиками была поставлена задача по снижению энергоёмкости внутреннего валового продукта не менее, чем на 25 % к 2020 г. Определение потенциала, основных проблем и перспектив в энергетическом секторе позволяют рассмотреть характеристики казахстанского рынка энергетических ресурсов на сегодняшнем этапе развития альтернативной энергетики. Локомотивом экономического роста Казахстана является топливно-энергетический комплекс, включающий основные невозобновляемые ресурсы, такие, как угольная промышленность, нефтегазовый сектор, электро и теплоэнергетика.

Проект отраслевой программы по развитию нефтегазовой отрасли в Республике Казахстан; Акмолинская область была пионером по строительству ветровых станций в стране. Первая из них была построена в Ерейментауском районе мощностью в 45 МВт. Ветроэнергетическая установка мощностью 750 тыс.кВт установлена ТОО «Агрофирма «Родина» для собственных нужд в Целиноградском районе, сообщает управление внутренней политики. Ежегодно данными ветростанциями производится 17% от общей выработанной электрической энергии в области.

По информации управления энергетики и ЖКХ ожидается, что к 2023 году этот показатель достигнет отметки в 45% за счет реализации 6 проектов. (nur.kz, 2019).

Создание общего рынка электроэнергии позволит установить прозрачные рыночные цены на электроэнергию для потребителей и будет способствовать экономическому росту стран евразийской «пятерки». Предприятия государств-членов смогут покупать более дешевое электричество на евразийском пространстве, что снизит себестоимость выпускаемой ими продукции и положительно отразится на ценах для конечных потребителей. Также формирование общего рынка позволит укрепить энергобезопасность стран Союза.

Суммарный объем внешней торговли государств ЕАЭС с третьими странами в 2018 году составил \$ 753,4 миллиарда. По сравнению с 2017 годом объем внешнеторгового оборота возрос на 18,8 процента. В данное время действуют соглашения о зонах свободной торговли, подписано большое количество меморандумов о взаимодействии с торговыми экономическими партнерами, развивается сотрудничество с крупными региональными объединениями, ключевыми структурами ООН. В 2018 году были заключены временное соглашение, предвещающее создание ЗСТ с Ираном, и соглашение между ЕАЭС и Китаем. Продолжается работа в этом направлении, а сама декларация включает тезис, что пришло время реализовать идею Большого евразийского партнерства. Та работа, которая ведется с Китаем, со странами Ассоциации государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН) и другими игроками, является кирпичиками такого партнерства.

Также продвигается взаимодействие ЕАЭС с Евросоюзом, который является основным торговым партнером Евразийского экономического союза. В 2018 году товарооборот с ЕС увеличился, но пока не вышли на тот уровень, который был до кризиса 2014 года. Европейские компании потеряли за это время около 300 миллиардов долларов, при этом рыночная ниша, разумеется, не пустует. Страны АТР активно ее заполняют. Европейский бизнес, кстати, это понимает и выступает за налаживание диалога. Прошедшие выборы в Европарламент показали, что европейский избиратель уходит от традиционного истеблишмента в пользу партий, которые выступают за экологию, "зеленую" экономику. Есть надежда, что новая среда может позитивно сказаться на повестке отношений, поскольку ЕАЭС всегда предлагал отказаться от стереотипов. Рассчитываем, что новый состав Еврокомиссии прислушается и к мнению избирателей, и к голосу европейского бизнеса, и сможем начать экономический диалог. (Извилистый путь интеграции — Татьяна Валовая о настоящем и будущем ЕАЭС, 2019)

Еще одним важным шагом к созданию общего рынка электроэнергии стало присоединение Армении и Кыргызстана к межгосударственной передаче электрической энергии (мощности) (МГП) между государствами-членами, в соответствии с которой утверждаются основные положения порядка подачи заявок и формирования годовых прогнозных объемов межгосударственной передачи электрической энергии (мощности). Таким образом, Армения и Кыргызстан приняли общие для ЕАЭС принципы и правила доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере электроэнергетики, включая основы ценообразования и тарифной политики.

По итогам 2018 года задача по достижению в ЕАЭС двухпроцентного экономического роста выполнена. Несмотря на усиление турбулентности на глобальных товарных и финансовых рынках, в результате повышения качества макроэкономического управления и принятых мер макроэкономической политики на национальном и интеграционном уровнях темпы экономического роста в ЕАЭС составили 2,5%.

Оценив существующее положение и перспективы развития топливно-энергетических комплексов каждого государства — члена Союза, главы государств решили, что общий электроэнергетический рынок заработает к 1 июля 2019 года, а создание общих рынков газа, нефти и нефтепродуктов предполагается с 1 января 2025 года. Отметим, что процесс формирования этих рынков разделен на этапы и предусматривает сначала разработку и утверждение соответствующей концепции, затем — программы и выполнение ее мероприятий и в конечном итоге — вступление в силу международного договора о формировании данного рынка.

Таким образом, предлагаемая энергетическая политика стран ЕАЭС представляет собой набор желаемых значений показателей производства, преобразования и потребления энергетических ресурсов. Общие рынки в ЕАЭС углеводородного топлива — газа, нефти что предусматривается формировать синхронно.

В соответствии с Договором, Высший совет утвердит концепцию этих рынков, которые, в свою очередь, будут реализованы до 2024 г. Международные договоры о создании общих рынков газа, нефти и нефтепродуктов, содержащие в т.ч. единые правила доступа к системам транспортировки этих энергоносителей, расположенным на территориях государств — членов, должны вступить в силу не позднее 2025 г.

Следовательно, в долгосрочной перспективе изменение «энергетической карты» мира вследствие появления общих энергетических рынков Евразийского экономического союза во многом способствует

утверждению Союза в качестве полноправного, реально действующего полюса силы в современном многополярном мире.

Статья выполнена в рамках грантового финансирования научных исследований на 2018-2020 гг. Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (№AP05135081 «Проблемы энергетической безопасности и формирование энергетической политики в ЕАЭС»)

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мовкебаева Г.А., Сунгатова А. Энергетический фактор в сотрудничестве стран ЕАЭС: проблемы и перспективы. // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. – Серия международные отношения и международное право (Алматы), 2017. №3 (79). – С.95-99.
2. Баланс топливно-энергетический: структура, расчет. // <http://fb.ru/article/291052/balans-toplivno-energeticheskiy-struktura-raschet>
3. Председатель комитета Государственной Думы по энергетике Павел Завальный представил свое видение ключевых проблем электроэнергетики на годовом общем собрании НП «Совет рынка»./ <http://komitet2-13.km.duma.gov.ru/>
4. Проект отраслевой программы по развитию нефтегазовой отрасли в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100001072_
5. Р. Досмуханбетова, Ф. Досмуханбетов Тенденции развития энергетики Казахстана. // Вестник КазЭУ, 2013 // <https://articlekz.com/article/13841>
6. Проект отраслевой программы по развитию нефтегазовой отрасли в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100001072_
7. 6 проектов альтернативной энергетики готовятся к реализации в Акмолинской области. // <https://www.nur.kz/1800496-6-proektov-alternativnoj-energetiki-gotovatsa-k-realizacii-v-akmolinskoj-oblasti.html>
8. Владимир Астапкович, Извилистый путь интеграции — Татьяна Валовая о настоящем и будущем ЕАЭС, Спутник, 2019 // <https://ru.sputnik.kg/opinion/20190625/1044828580/tatyana-valovaya-o-nastoyashchem-i-budushchem-eaehs.html>

Садыкова К.К.,
доцент кафедры юридических дисциплин академии «Bolashaq»
E-mail: sadykova.kokesh@yandex.kz

Отыншиева Г.К.,
магистр юридических наук кафедры юридических дисциплин академии «Bolashaq»
E-mail: gylim88@mail.ru

Алтайбаева Г.М.
магистр юридических наук кафедры юридических дисциплин академии «Bolashaq»
E-mail: elnurerken@mail.ru

ДАЛЬНЕЙШЕЕ УГЛУБЛЕНИЕ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СУДОВ: СОЗДАНИЕ СЕМЕЙНЫХ СУДОВ

Аннотация. В статье раскрывается значение углубления проводимой в Казахстане специализации судов и судей, анализируется содержание пилотного проекта по созданию семейных судов, проводится обзор зарубежного опыта по семейным судам, описываются отдельные случаи урегулирования семейного спора за рубежом, проводится сравнительный анализ статистических данных до и после начала реализации пилотного проекта по созданию семейных судов в Казахстане.

Ключевые слова: специализация судов, ювенальная юстиция, суды по делам несовершеннолетних, семейная юстиция, пилотный проект по созданию семейных судов, медиация, примирение.

Садыкова К.К.,
«Bolashaq» академиясының заң пәндері кафедрасының доценті
E-mail: sadykova.kokesh@yandex.kz

Отыншиева Г.К.,
«Bolashaq» академиясы заң пәндері кафедрасының заң ғылымдарының магистрі
E-mail: gylim88@mail.ru

Алтайбаева Г.М.
E-mail: elnurerken@mail.ru
«Bolashaq» академиясы заң пәндері кафедрасының заң ғылымдарының магистрі

АРНАЙЫ СОТТАРДЫҢ ӘРІ ҚАРАЙ ТЕРЕНДЕТУ: ОТБАСЫЛЫҚ СОТТАРДЫ ҚҰРУ

Адаптама. Бұл мақалада сот төрағалары мен соттардың әрі қарай терендету мағынасы, отбасылық соттарды құру барысындағы пилотты жобаның мазмұнын талдайды, отбасылық соттардың шет елді тәжірибиесіне шолу жасалды, жанұялық дауды шешу ретінде жекелеген шет елді оқиғалар сиппаталады, отбасылық сот пилотты жобаны енгізуден алдын мен енгізуден кейін салыстырмалы түрде статистикалық ақпарат талдау енгізіледі.

Кілігті сөздер: соттарды мамандандыру, ювеналды юстиция, кәмелет жасына толмағандардың үстіндегі сот, жанұялық юстиция, отбасылық соттарды құру барысындағы пилотты жоба, медиация, келісімге келу.

Sadykova K.K.,
associate professor of legal disciplines department of «Bolashaq» academy
E-mail: sadykova.kokesh@yandex.kz

Otynshieva G.K.,
master of Law Sciences of legal disciplines department of «Bolashaq» academy
E-mail: gylim88@mail.ru

Altaibaeva G.M.
master of Law Sciences of legal disciplines department of «Bolashaq» academy
E-mail: elnurerken@mail.ru

FURTHER DEEPENING THE SPECIALIZATION OF THE COURTS: THE CREATION OF FAMILY COURTS

Summary. The article reveals the importance of deepening the specialization of courts and judges in Kazakhstan, analyzes the content of a pilot project to create family courts, reviews foreign experience in family courts, describes individual cases of settling a family dispute abroad, and compares the statistical data before and after the pilot a family court project in Kazakhstan.

Keywords: specialization of courts, juvenile justice, juvenile courts, family justice, a pilot project to create family courts, mediation, reconciliation.

Предпосылкой к созданию в Казахстане специализации судов и судей стало стремительное развитие рыночной экономики и гражданского общества. Специализация судов и судей - вполне закономерный процесс развития демократического общества и построения правового государства в Казахстане. Законодательство РК допускает осуществление специализации судов и создание в этих целях специализированных судов, имеющих статус районного (городского) суда. Специализация позволяет судьям на основе углубленных знаний по определенным отраслям права, специфических особенностей и нюансов отдельных категорий дел выносить высококвалифицированные судебные решения, достигнуть должного уровня объективности и справедливости в судопроизводстве соответственно признанным мировым стандартам.

Углубление специализации судов в Казахстане способствует усилению эффективности судебной власти в обеспечении справедливой правовой защиты каждого человека. В 2001 г. в Казахстане появились межрайонные экономические суды, в сентябре 2004 года - административные суды, затем - финансовые суды, в 2007 году — первые специализированные межрайонные суды по делам несовершеннолетних. В Казахстане – единственном из стран Центральной Азии на сегодня успешно функционируют 19 ювенальных судов: по два суда в Алматинской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областях и по одному суду во всех областных центрах, городах Нур-Султан и Алматы. Сейчас суды по делам несовершеннолетних можно рассматривать как определенную часть предыстории создания семейных судов. С точки зрения экспертов, семейный суд объединяет в себе сразу три инстанции: ювенальный, гражданский и специализированный межрайонный административный суд (СМАС) [1].

Здоровая семья, обеспечивающая благополучное развитие и воспитание несовершеннолетних детей, - необходимое условие устойчивости и процветания нашего государства в обозримом будущем. По определению ст. 23 Международного пакта о гражданских и политических правах, семья является и остается естественной и основной ячейкой общества, имеющей право на защиту со стороны общества и государства. Меняются политические режимы, те или иные государственные законы, но семейные ценности непреходящи: это святое, вечное, неизменное. Именно с семьи берет начало как хорошее, так и плохое в человеке. На наш взгляд, вся та агрессия несовершеннолетних детей и взрослых, с которой мы сталкиваемся на улицах, в общественных местах - это на самом деле последствия материального и морально-психологического неблагополучия в семье. Семейное право - одно из «самых чувствительных областей гражданского права, ибо, быть может, нигде не затрагиваются столь интимные интересы человеческой личности, как именно здесь» [2]. Еще в XIX в. А. Боровиковский писал: «...гражданские судебные установления не приспособлены для разрешения семейных дел - нужно искать каких-то особых судей и особый трибунал» [3].

Статистика показывает все еще высокое количество исков о расторжении брака в Казахстане - в 1 квартале 2019/2018 – 18 503/16 537 (+12 %). Причинами расторжения брака чаще указывается несовместимость характеров (48%), супружеская неверность (15%), физическое насилие (13%), алкогольная или наркотическая зависимость (12%), бытовые проблемы, отсутствие жилья, финансирование семьи (5%), азартные игры (2%) и влияние третьих лиц (3%). Согласно статистике, распадается почти каждая третья семья, основой чего являются случаи бытового насилия, число административных дел по которым возросло в Казахстане в 2019 г. по сравнению с 2018 г. на 1,40 %. Это и побои (рост на 25,44 %), противоправные действия (+4,34 %) и вовлечение несовершеннолетних в административные правонарушения (+20,0 %) [4]. Вследствие роста разводов увеличивается количество детей, оставшихся без родительского попечения, а также родившихся вне брака. С каждым годом в стране возрастает количество родителей, лишенных родительских прав. Это ведет к таким явлениям, как социальное сиротство, беспризорничество несовершеннолетних детей.

Для укрепления института семьи в Казахстане и усиления правовой защиты человека во внутрисемейных отношениях Верховным Судом разработан проект закона о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам создания семейных судов. В проекте предлагается изменить название Специализированного межрайонного суда по делам несовершеннолетних на «Семейный суд». Соответственно, будет меняться и подсудность этих судов. Семейные суды рассматривают и разрешают гражданские дела, связанные с правами и обязанностями, вытекающими из семейных отношений.

Цель пилотного проекта «Семейный суд», реализуемого по инициативе Верховного Суда Республики Казахстан, - изучить международный опыт и создать благоприятные условия для сохранения семей, поддержки семейных ценностей, создания необходимых условий для несовершеннолетних детей. Проект, основанный на изучении международного опыта европейских стран, полученных в ходе зарубежных командировок и совместных конференций консультаций юристов Германии, Канады, Сингапура, запущен на базе Алматинского районного суда столицы с сентября 2018 года. Изменился подход к рассмотрению семейно-брачных дел - ими

занимаются двое судей, а также психологи, адвокаты и медиаторы. В проекте также принимают участие суд по делам несовершеннолетних и административный суд по категориям дел, связанных с бытовым насилием в семье.

В пилотном проекте по созданию и развитию специализированного семейного суда задействованы 27 судов Нур-Султана, Алматы, Акмолинской, Атырауской, Жамбылской, Костанайской, Карагандинской и Восточно-Казахстанской областей. К проекту присоединяются суды и других регионов. В рамках проекта помощь судьям в примирении граждан, конфликтующих в семейных взаимоотношениях, оказывают медиаторы, психологи, специалисты кризисных центров, социальные работники.

Как показывает анализ международного опыта, модели семейных судов стран дальнего зарубежья формировались и развивались на протяжении нескольких десятилетий. В настоящее время семейные суды успешно функционируют в ряде стран: в Великобритании, Германии, Канаде, Польше, Сингапуре, Японии, отдельных штатах США.

В Великобритании семейные суды (Family courts) рассматривают большинство споров, регулируемых нормами семейного права. Значительным шагом для проведения в Англии реформы семейной юстиции явилось принятие в 2010 г. Правил производства по семейным делам (далее - Правила семейного судопроизводства), которые свидетельствуют о многочисленности семейных дел: бракоразводные дела, дела о признании брака недействительным, вопросы, связанные с финансовым положением супругов после развода, дела о домашнем насилии. Самую большую группу дел, рассматриваемых Семейным судом, составляют дела, связанные с защитой прав и интересов детей (ч. 12 Правил семейного судопроизводства).

Отличительная черта Правил семейного судопроизводства - направленность на максимальную реализацию социальной функции правосудия. Главным требованием, предъявляемым к суду Правилами семейного судопроизводства, выступает требование рассматривать дела справедливо, проявляя внимание к любым проблемам, связанным с благополучием их участников.

До 22 апреля 2014 г. семейные споры относились к компетенции разных судов английской судебной системы: — судов по рассмотрению семейных дел (Family Proceedings Courts), входящих в состав магистратских судов; — окружных судов; — Семейного отделения Королевского суда или Высокого суда (High Court). Семейное отделение Высокого суда выступает главным образом в качестве суда, проверяющего в порядке апелляции решения, вынесенные Семейным судом. В то же время после судеустройственной реформы за отделением сохранилось право выступать и в качестве суда первой инстанции. К компетенции Семейного отделения Высокого суда могут быть отнесены практически любые семейные дела, если они отвечают критерию сложности спорной ситуации. Компетенция Высокого суда в отношении семейных дел опирается на доктрину имманентной юрисдикции (inherent jurisdiction) и может включать в себя любые дела, когда ребенок, выступающий субъектом судебного разбирательства, должен получить защиту. Наиболее интересной представляется так называемая попечительская юрисдикция суда (court's wardship jurisdiction), которая неотделима от имманентных полномочий суда. В соответствии с разъяснениями, представленными в Практических инструкциях к ч. 12 Правил семейного судопроизводства, отличительной особенностью дел, именуемых термином «wardship», является то, что по заявлению заинтересованного лица суд берет под свою опеку ребенка. Можно привести следующие дела из практики Высокого суда [5]. Ребенок родился в 2012 г. у супругов, которые являлись гражданами разных государств: мать была гражданкой Монголии, отец — Сингапура. Они проживали в Лондоне, отец работал в банке, мать училась. В 2013 г. родители отвезли ребенка к родителям мужа в Сингапур, чтобы мать могла спокойно сдавать экзамены, условившись, что через несколько месяцев сына привезут обратно. 17 января 2014 г. супруги вернулись в Сингапур, якобы за ребенком. А 22 января 2014 г. мать получила документы из Верховного суда Сингапура по иску о разводе и опеке, который был подан ее мужем двумя днями ранее. Муж также сказал ей, что ушел в отставку со своей должности в Лондоне с возможностью занять соответствующую позицию в Сингапуре и, следовательно, не будет возвращаться с ней в Соединенное Королевство. Английские адвокаты быстро отреагировали на ситуацию и подали в отделение по семейным делам Высокого суда экстренное заявление. Дело было рассмотрено 24 января 2014 г. и вынесен приказ о том, что суд берет под свою опеку несовершеннолетнего и он остается в этом статусе до дальнейшего распоряжения суда. Одновременно суд потребовал от отца вернуть ребенка под его юрисдикцию.

В другом деле ребенок О. нуждался в медицинской помощи, включая переливание крови, но родители (которые были последователями движения «Свидетели Иеговы») отказались давать согласие. В приведенной ситуации здоровье и даже жизнь ребенка находились под угрозой в результате расхождения интересов ребенка с позицией родителей. Семейный суд в отсутствие родителей установил, что О. был «вероятно, причинен значительный вред», и вынес постановление об экстренной защите. Осуществляя имманентную юрисдикцию, судья постановил, что О. должно быть предоставлено соответствующее лечение (в том числе при переливании крови) всякий раз, когда возникает медицинская потребность. Кроме того, суд указал на то, что имманентная юрисдикция была единственной подходящей основой для решения этого вопроса в обход религиозных взглядов родителей.

Семейные суды Германии (Familiengericht) с 1976 года являются самостоятельными отделениями районных (участковых) судов (Amtsgericht) и занимаются делами о разводах, а также всем спектром проблем, возникающих между членами одной семьи. Судья этого суда (Familienrichter/in) обычно рассматривает дела единолично.

Канада идет по пути специализации судов и судей. В судах большинства провинций этой страны создаются отделения для разрешения семейных споров. Характерная черта правосудия по семейным спорам в Канаде — существование специализированных правил судопроизводства по семейным делам. Их отличают уход от классических состязательных бумаг, широкое использование простых судебных форм для заполнения (онлайн, упрощение, неформальность процедуры рассмотрения спора). Широко применяются альтернативные способы разрешения споров, причем как стандартные (медиация, посредничество), так и специфические (например, встреча с консультантом по семейным спорам). Семейные суды становятся своеобразными центрами помощи, в которых предлагаются различные услуги для урегулирования семейных конфликтов.

В Польше семейные суды были созданы в порядке эксперимента в 70-х гг. XX столетия. М.Я. Булошников отметил их широкую компетенцию (семейные и опекуные дела, рассмотрение дел о преступлениях несовершеннолетних и т. п.), особые требования к отбору судей (повышенный возрастной барьер, подготовка в области психологии, тестирование и другие формы квалификационных экзаменов), взаимодействие семейных судов с консультациями по вопросам брака и семьи и диагностическими центрами, насыщенность суда профессиональными кураторами, участие психолога в судебном заседании, контакт судьи с семьями своего «участка» и другие методические и организационные особенности [6].

В Сингапуре суд по семейным делам (Family Court) занимается усыновлениями, разводами, проблемами детей, разделом имущества супругов, личной защитой заказов, резолюцией и совместными конференциями (посредничеством), супругами и содержанием ребенка, насилием в семье и исполнением решений шариатского суда — Syariah Court.

В Японии суд по семейным делам был учрежден 1 января 1949 года для рассмотрения семейных споров и создания благоприятных условий для здорового развития несовершеннолетних. Суды по семейным делам в Японии расположены в тех же местах, где окружные суды и их отделения. Кроме того, существует 77 местных отделений в тех же местах, где расположены суммарные суды. Они обладают исключительной юрисдикцией в отношении дел, связанных с внутрисемейными отношениями и преступности среди несовершеннолетних. Закон о личном статусе судопроизводства, принятый 16 июля 2003 года (вступивший в силу 1 апреля 2004 года), расширил юрисдикцию суда по семейным делам на судебные разбирательства, касающиеся отношений между мужем и женой, родителями и детьми, и т. д. Типичными примерами юрисдикции суда по семейным делам являются: опека и попечительство над взрослыми, судебное разрешение на усыновление ребенка, раздел имущества и супружеские отношения при разводе (например, требования на выплату алиментов, назначение лица с полномочиями родителей, и т. д.). Кроме того, в соответствии с Законом по реализации Конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей, вступившим в силу 1 апреля 2014 года, дела о возвращении детей находятся под юрисдикцией Суда по семейным делам Токио и Суда по семейным делам Осаки.

В рамках разбирательства в суде по семейным делам суд вправе принять меры по примирению сторон прежде чем запускать процесс по расторжению брака, споры между родителями и детьми и другие споры согласно Закона о личном статусе судопроизводства. Примирение основано на идее о том, что лучше уделять больше внимания на рассмотрение окружающих семейную жизнь обстоятельств [7].

В 70-80-е годы XX в. идея специализированных судов, в том числе семейных, была введена в некоторых штатах США, хотя правоприменительная специализация в США является чрезмерно усложненной, а процессуальная форма насыщена множеством деталей и формальных условностей.

В странах СНГ, на наш взгляд, пионером по созданию семейных судов является Казахстан. В России вопрос о создании семейных судов пока обсуждается в русле проблем ювенальной юстиции.

Уменьшить количество семейных разводов и конфликтность в обществе, способствовать примирению супругов, находящихся в конфликте – далеко не полный перечень задач, на решение которых нацелен пилотный проект Верховного Суда «Семейный суд». Куратором этого пилотного проекта является судья Верховного Суда Улбосын Сулейменова. Для реализации проекта в каждом регионе республики определены суды, которые ориентированы на новый подход к рассмотрению споров в сфере семейно-брачных отношений. Для оценки работы проекта определены такие индикаторы успешности по административным, уголовным и гражданским делам, как: снижение бытового насилия в семье в отношении супруги и детей, снижение дел в отношении несовершеннолетних с девиантным поведением вследствие профилактической работы судов и правоохранительных органов, примирение сторон, реагирование на бытовое насилие и направление в центры ресурсной поддержки семьи и кризисные центры, а также снижение рецидива правонарушений. По уголовным делам в отношении несовершеннолетних индикаторами являются прекращение уголовных дел в связи с примирением сторон и актуализация роли примирения на стадии досудебного урегулирования. Внимание

акцентируется на применении мер воспитательного характера, пресечение условий и причин, способствующих совершению правонарушений, и обеспечение восстановительного правосудия.

Углубленные знания судей в определенной отрасли юриспруденции, соединенные с общепрофессиональной подготовкой и специальными знаниями в области социологии, психологии, психиатрии, дают возможность разрешать семейные споры по возможности справедливо и менее болезненно. Так, семейный суд, не ограничиваясь только разрешением спора путем досудебного его урегулирования, принимает меры по оздоровлению семейных отношений, сохранению семьи и примирению супругов, находящихся в конфликте. Для этого в судах открыты специальные кабинеты по проведению примирительных процедур. Здесь квалифицированный психолог проводит беседы с участниками конфликта, разъясняет им психологические последствия разрешения спора в судебном порядке для детей. В Алматинской области в рамках реализации пилотного проекта «Семейный суд» в 2018 г. по 6 952 бракоразводным делам утверждено 670 соглашений об урегулировании спора между сторонами в порядке медиации. Из них 269 - по обязательной медиации и 544 - по судебной медиации [8]. Это направление деятельности семейных судов полностью соответствует реализуемой в настоящее время «Стратегии Казахстана-2025», согласно которой предполагается «расширение действия примирительных процедур и механизмов внесудебного урегулирования споров, в том числе с помощью закрепления разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частноправовых конфликтов (медиация, посредничество и другие) как в судебном, так и во внесудебном порядке» [9].

По словам судьи Верховного Суда Улбосын Сулейменовой, в суды республики в январе-феврале 2019 года поступило 12 777 заявлений (12 041 – за два месяца в 2018 году). Семейные суды за два месяца т.г. сумели примирить на 418 больше разводящихся семейных пар в сравнении с этим же периодом 2018 года. Помощь семейных психологов оказалась очень действенной. Так, на 122 меньше окончено дел о расторжении брака, на 779 меньше вынесено решений о расторжении брака и на 253 больше оставлено без рассмотрения заявлений истцов [10].

Высокий потенциал семейных судов оценили судьи, медиаторы и эксперты в ходе прошедших встреч и «круглых столов». На это указывают и письма, поступающие в адрес Председателя Верховного Суда Жакипа Асанова, в одном из них адвокат из г. Караганды Ирина Маленко описывает в своем письме длившийся на протяжении четырех лет судебный раздел недвижимости и кредитных обязательств между Сандугаш Бекжигитовой и ее бывшим супругом. Бекжигитова одна воспитывала четверых детей. Понесенные ею судебные издержки негативно отразились на и без того малом семейном бюджете. Бекжигитова обратилась с иском в суд, о взыскании с бывшего супруга Т. 320 миллионов тенге, обязательство в выплате которых ответчик взял на себя в рамках заключенного предварительного договора о разделе имущества. Суд первой инстанции в октябре 2018 года отказал удовлетворить этот иск в связи с истечением срока заключения основного договора о разделе собственности. При этом размер госпошлины для оплаты истцом составил 3 200 000 тенге. Бекжигитова оспорила это решение суда в апелляции. Судьи коллегии областного суда при рассмотрении апелляционной жалобы Бекжигитовой разъяснили сторонам спора их право на переговоры и преимущества примирения, после чего стороны ходатайствовали о проведении судебной медиации.

Судья-медиатор Карагандинского областного суда Тотай Еримбетов осуществил высокопрофессиональное урегулирование имущественного и семейного спора в формате судебной медиации. В итоге, длившийся между сторонами многолетний конфликт был урегулирован, а производство по делу прекращено [10].

Подводя итоги вышеизложенному, можно сказать, что создание и развитие семейных судов в ходе углубления специализации судов и судей является необходимым закономерным процессом достижения высокого уровня объективности и справедливости в правовом решении семейных конфликтов, способствует улучшению качества жизни граждан и модернизации общественного сознания в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Три суда могут объединить в семейный суд в Казахстане; // <https://ru.sputniknews.kz › society>
2. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М., 1998. С. 162.
3. Боровиковский А. Отчет судьи. Т. 2. СПб., 1892. С. 271, 273.
4. Проект «Семейный суд»: все больше удастся примирять супругов; // <https://www.zakon.kz>
5. Кутафина О.Ю. Семейная юстиция в Англии // Вестник Университета, 2017, № 10. С. 114-12.
6. Булошников М.Я. Специализированные суды в ПНР // Проблемы семейного права. М., 1980. С. 70.
7. Японские суды // Блог честного юриста А. Зорина, 17 июля 2018г. <https://chestniy-yurist.livejournal.com/734029.html>
8. «Семейные суды» Алматинской области сохранили 670 семей; // <http://sud.gov.kz/rus/tag/pilotnyy-proekt-semeyny-sud>
9. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года (Инициатива 4.7 «Улучшение качества защиты интересов граждан»). Утвержден Указом Президента РК от 15.02.2018 г. № 636; // <https://economy.gov.kz>
10. «Семейные суды» уменьшают разводы и конфликтность общества <https://www.zakon.kz/4961376>

Тажмағамбет А.С.,
магистр юридических наук,
доцент кафедры Юридических дисциплин
Академии Кайнар г. Алматы
E-mail: amantay59@mail.ru

Алмагамбетов П.А.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры Юридических дисциплин
Академии Кайнар г. Алматы
E-mail: aldraizer@mail.ru

Қойшыұлы К.,
доктор Ph.D.,
старший преподаватель
кафедры Юридических дисциплин
Академии Кайнар г. Алматы
E-mail: Kuan-K@mail.ru

Байгелова Н.Е.
кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор
научно-образовательного департамента «Құқық»
Университет НАРХОЗ г. Алматы
E-mail: nurkul.baijelova@narxoz.kz

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННОГО СУДА ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАВЕНСТВА И СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН

Түйін: Қазақстан Республикасында тергеу сот институтын құру тетігі заңнамалық деңгейде толық жетілдірілмеген.

Кілт сөздер: тергеу сот, Қазақстан Республикасы, заңнамалық деңгей.

Резюме: Механизм создания института следственного суда в Республике Казахстан на законодательном уровне полностью не разработан.

Ключевые слова: институт следственного суда, Республика Казахстан, законодательный уровень.

Summary: The mechanism for the establishment of the Institute of the investigative court at the legislative level in the Republic of Kazakhstan is not fully developed.

Keywords: Institute of the investigative court, the Republic of Kazakhstan, legislative level.

В Казахстане реформирование уголовно-процессуального законодательства, иных отраслей права предусмотрено Концепцией правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года.

С 1 января 2015 года новым Уголовно-процессуальным кодексом (далее УПК) был введен новый процессуальный институт следственного судьи, который свидетельствует о приверженности Казахстана общепринятым международным стандартам в обеспечении более полной реализации принципа равенства и состязательности сторон, повышения эффективности защиты прав и свобод граждан.

Действенным механизмом защиты прав граждан, вовлеченных в сферу уголовного судопроизводства, является деятельность следственных судей. Следственный судья - это судья суда первой инстанции, наделенный полномочиями по осуществлению судебного контроля за соблюдением прав, свобод и законных интересов лиц в уголовном судопроизводстве на досудебных стадиях. Полномочия следственного судьи закреплены в ст. 55 Уголовно-процессуального кодекса.

В современном мире значимость следственного судьи видится именно как юрисдикционного судебного органа, не связанного с непосредственными функциями по расследованию преступлений и уголовных проступков, но обеспечивающего законность процессуальных действий должностных лиц органов уголовного преследования и рассматривающего жалобы на их действия.

Анализ полномочий следственного судьи свидетельствует о том, что он осуществляет судебный контроль к следственным действиям в досудебных процедурах уголовного процесса.

Следственный судья обладает статусом судьи в соответствии с Конституцией и Конституционным законом «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан». Полномочия следственного судьи можно подразделить на несколько категорий:

- санкционирование следственных действий, при совершении которых могут нарушаться конституционные права и свободы участников уголовного процесса;
- рассмотрение жалоб на действия (бездействие) и решения дознавателя, следователя, прокурора;
- обеспечение исследования в досудебном производстве доказательств, представляемых стороной защиты;
- совершения иных процессуальных действий, необходимость совершения которых предусмотрена Кодексом.

На сегодняшний день данный институт не стоит на месте, и продолжает свою модернизацию. Согласно Закона РК от 21 декабря 2017 года № 118-VI ЗРК «о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» полномочия следственного судьи значительно расширяются.

Следственный судья осуществляет свои полномочия в соответствии с требованиями УПК, рассматривает вопросы, отнесенные к его компетенции, единолично без проведения судебного заседания.

В необходимых случаях, предусмотренных законом при исследовании обстоятельств, имеющих значение для принятия законного и обоснованного решения, следственный судья постановляет о проведении судебного заседания с участием соответствующих лиц и прокурора.

На досудебной стадии производства по уголовному делу следственным судьей рассматриваются ходатайства сторон с целью обеспечения прав и законных интересов граждан.

Но, несмотря на эти новизны казахстанского процессуального законодательства исследование содержания института следственного судьи и его роль в реализации судебного контроля в механизме защиты прав и свобод человека в уголовном процессе все еще является актуальным.

Одним из причин тому является малочисленность назначенных следственного судьи на местах. Кажется следственный судья является дежурным судьей.

По закону РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», в случае, если по штату в районном суде предусмотрен один судья (односоставный суд), он осуществляет полномочия председателя этого суда (ст.7). Односоставный следственный суд и его роль в реализации судебного контроля в механизме защиты прав и свобод человека в уголовном процессе порождает свою актуальность. По одному и тому уголовному делу как следственный судья, в единственном числе, может осуществлять судебный контроль к следственным действиям в досудебных процедурах уголовного процесса? Как он может обеспечить объективность рассмотрения ходатайства сторон по защите прав и законных интересов граждан?

Проведенный анализ практической деятельности следственного суда показывает негативную тенденцию в досудебном процессе. Так, следственный судья Кызылординского следственного суда Т. в нарушении требования ст. 87 (Отвод судьи) единолично 6 (шесть) (03.08.2018 года, 24.09.2018года, 21.12.2018года, 2 апелляционную жалобу на решения судьи Т. – Судебной коллегией по уголовным делам Кызылординского областного суда было передано на рассмотрение самого следственного судьи Т.) раз рассматривал материалы коррупционного уголовного дела. При рассмотрении данного коррупционного уголовного дела №174300121000227 (служебная халатность- по факту утери 5 томных, за 5 лет финансово-бухгалтерских документов ОАО «Кызылордагайдрогеоология») следственный судья Т. в нарушении требования уголовного-процессуального законодательства каждый раз вынес судебное постановление в пользу ненадлежащих заявителей М., А., Р., в пользу Департамента по противодействию коррупции Кызылординской области, в пользу подозреваемых по делу ответственных должностных лиц СУ СЭР ДГД Кызылординской области, на кого было возбуждено данное уголовное правонарушение.

Кроме того, по данному коррупционному уголовному правонарушению жалоба в порядке ст. 107 УПК РК представителя потерпевших ОАО «Кызылордагайдрогеоология» А.С. постановлением №1ам-255/18 от 4.01.2018 года судьи Судебной коллегии по уголовным делам Кызылординского областного суда К. оставлено без удовлетворения.

На основании жалобы ненадлежащих заявителей по коррупционному уголовному делу №174300121000227 (служебная халатность) М. и А. постановление от 02.08.2019 г. об отмене постановления от 18.06.2018 года Департамента по противодействию коррупции области, утвержденного исполняющим обязанности прокурора Кызылординской области А.Т. в нарушении требования статьи 87 УПК РК следственный судья г. Кызылорды Т. принял к своему производству и не обеспечив полноту, всесторонности и объективности судебного разбирательства незаконно отменил данного постановление и удовлетворил жалобу ненадлежащих заявителей М. и А.

Ходатайство старшего прокурора управления Ж. об отмене незаконного постановления следственного судьи Т., как незаконное Постановлением № от 4.09.2019 года судьи Судебной коллегии по уголовным делам Кызылординского областного суда К. оставлено без удовлетворения.

Практическая деятельность единоличного следственного суда явствует о том, что судья специализированного следственного суда г. Кызылорда Т. также с остальными участниками уголовного

преследования проявляет коррупционный интерес, путем оказания неправомерного предпочтения заинтересованным по делу подозреваемым лицам, при подготовке и принятии решений по жалобам сторон.

Таким образом, единоличный состав следственного суда противоречать требованиям ст. 87 УПК РК (отвод судьи), где в пункте 6 части 1 гласить:

3. Судья, принимавший участие в рассмотрении уголовного дела в суде первой инстанции, не может участвовать в рассмотрении этого дела в суде апелляционной и кассационной инстанций, а равно участвовать в новом рассмотрении дела в суде первой инстанции в случае отмены приговора или постановления о прекращении дела, постановленных с его участием.

Механизм создания института следственного суда на законодательном уровне в Республике Казахстан полностью не разработан.

Попробуем разобраться в процессуальном порядке:

Статья 107 УПК РК предусматривает положение о обжалование, принесение ходатайства прокурора на постановления следственного судьи.

Так, пункт 2 гласить, что, «Постановление следственного судьи, вынесенное в соответствии с правилами настоящей статьи, в течение трех суток с момента его оглашения может быть обжаловано лицами, указанными в части первой настоящей статьи, а также прокурором на него может быть принесено ходатайство в областной и приравненный к нему суд через суд, следственный судья которого вынес постановление...».

По пункту 5 апелляционная жалоба или ходатайство прокурора в суде второй инстанций также рассматривается единоличным судьей. Так, «Судья областного или приравненного к нему суда с соблюдением правил и сроков, предусмотренных частями второй и третьей настоящей статьи, не позднее трех суток с момента поступления жалобы, ходатайства прокурора в суд осуществляет проверку законности и обоснованности постановления следственного судьи.

Постановление судьи областного или приравненного к нему суда, вынесенное по результатам рассмотрения жалобы, ходатайства прокурора, вступает в законную силу с момента оглашения».

Согласно статьи 108 УПК Жалобы, протесты, ходатайства о пересмотре судебных решений, вступивших в законную силу, подаются в соответствии с правилами, установленными главой 52 настоящего Кодекса.

По подпункту 3) пункта 2 статьи 484 главы 52 УПК РК (Пересмотр судебных актов в кассационном порядке Верховным Судом Республики Казахстан)

2. Не подлежат пересмотру в кассационном порядке судебные акты:

3) вынесенные следственным судьей.

При таких обстоятельствах на досудебной стадии производства по уголовному делу, на законодательном уровне, следственным судьей не может быть обеспечена объективная защита прав и законных интересов граждан.

В связи с этим предлагается расширить количественный состав следственного суда – не менее 3 судьей; а в пункте 5 статьи 107 УПК «Судья областного или приравненного к нему суда», то есть единоличность рассмотрение апелляционной жалобы или ходатайство прокурора на решение следственного судьи заменить на: «Судебная коллегия по уголовным делам областного или приравненного к нему суда» или «судом присяжных».

При таком законодательном закреплении данного положения можно согласиться с позицией законодателя об исключении в пересмотре судебных актов, вынесенные следственным судьей, в кассационном порядке Верховным Судом Республики Казахстан (глава 52).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Казахстан О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года (с изменениями и дополнениями от 16.01.2014 г.) [https:// online.zakon.kz>document/...](https://online.zakon.kz/document/...)
2. Закон РК «О судебной системе и статусе судей РК» 25.12.2000г. Алматы. Юрист.
3. Закон РК № 118-VI ЗРК «о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» 21.12. 2017г. Астана.
4. <https://kokshetau.asia/pravo/31624-polnomochiya-sledstvennogo-sudi-v-respubliki-kazakhstan//>
5. УПК РК 2014г., Алматы. Юрист.

Telibekova I. M.,
candidate of Law Sciences, senior teacher of Law Department
Baishev University
E-mail: irina67.kz@mail.ru

Sagiyeva G.K.,
candidate of Law Sciences, head of Civil Disciplines of Law Department
Baishev University
E-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru

Telibekov B.A.
candidate of Law Sciences, Associate Professor of Legal Disciplines
Baishev University
E-mail: bakytbek62.kz@mail.ru

PROBLEMS OF VIOLATION OF NORMS IN THE FIELD OF INSURANCE

Summary: The article deals with the problem of violation of insurance legislation. Emphasizing the role of civil liability insurance in the social and economic life of society in modern market conditions, the authors note an increased tendency of growth of violations of insurance legislation in insurance frauds. This article presents the authors' thoughts on the need to improve the legislation in the field of regulation of insurance relations at the conclusion of insurance contracts in order to avoid corruption-related norms, to avoid different interpretations and to strengthen responsibility for the Commission of this type of crime. In addition, the authors consider it necessary to establish a mechanism to coordinate the activities of public authorities with access to information about the organizations-employers, the number of their employees, the size of the annual wage Fund in each organization, and insurance companies in order to prevent violations of the insurance legislation at the stage of concluding insurance contracts. Taking into account the fact that insurers and insured persons are related to insurance fraud, the authors consider it possible, based on the experience of foreign countries, to include in the criminal legislation the provisions on the criminal prosecution of legal entities.

Keywords: Insurance, insurer, insured person, insurance fraud, criminal liability of legal entities, employer, employee, insurance services, insurance contract, compulsory insurance, civil liability insurance, accident insurance, consumers of insurance services.

САҚТАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ НОРМАЛАРДЫ БҰЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме: Мақалада сақтандыру заңнамасын бұзу мәселесі қарастырылады. Қазіргі нарықтық жағдайларда қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі азаматтық жауапкершілікті сақтандырудың рөлін атап көрсете отырып, авторлар сақтандыру махинациялары кезінде сақтандыру заңнамасын бұзудың өсу үрдісінің жоғарылағанын атап өтті. Бұл мақалада авторлардың сыбайлас жемқорлық нормаларын болдырмау, түрлі түсіндірулер және осы қылмыс түрін жасағаны үшін жауапкершілікті күшейту мақсатында сақтандыру шарттарын жасау кезінде сақтандыру қатынастарын реттеу саласындағы заңнаманы жетілдіру қажеттілігі туралы ой-пікірлері берілген. Бұдан басқа, авторлар кәсіпорындарда сақтандыру заңнамасын бұзудың алдын алу мақсатында жұмыс беруші ұйымдар, олардың қызметкерлерінің саны, әрбір ұйымдағы жылдық еңбекақы қорының мөлшері, сондай-ақ сақтандыру компаниялары туралы ақпаратқа қол жеткізе отырып, мемлекеттік билік органдарының қызметін үйлестіру тетігін құру қажет деп санайды.

Түйінді сөздер: сақтандыру, сақтандырушы, сақтандырылған тұлға, сақтандыру алаяқтық, заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігі, жұмыс беруші, қызметкер, сақтандыру қызметтері, сақтандыру шарты, міндетті сақтандыру, азаматтық жауапкершілікті сақтандыру, жазатайым жағдайлардан сақтандыру, сақтандыру қызметтерін тұтынушылар.

ПРОБЛЕМЫ НАРУШЕНИЯ НОРМ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ

Резюме: в статье рассматривается проблема нарушения страхового законодательства. Подчеркивая роль страхования гражданской ответственности в социально-экономической жизни общества в современных рыночных условиях, авторы отмечают повышенную тенденцию роста нарушений страхового законодательства при страховых махинациях. В данной статье представлены мысли авторов о необходимости совершенствования законодательства в области регулирования страховых отношений при заключении договоров страхования с целью избежания коррупционных норм, различных толкований и усиления ответственности за совершение данного вида преступлений. Кроме того, авторы считают необходимым создать механизм координации деятельности органов государственной власти с доступом к информации об организациях-работодателях, численности их работников, размере годового фонда оплаты труда в каждой организации, а также страховых компаниях в целях предупреждения нарушений страхового законодательства на предприятиях.

Ключевые слова: страхование, страховщик, застрахованное лицо, страховое мошенничество, уголовная ответственность юридических лиц, работодатель, работник, страховые услуги, договор страхования, обязательное страхование, страхование гражданской ответственности, страхование от несчастных случаев, потребители страховых услуг.

In modern market conditions insurance plays an essential role in financial sector of economy, being thus one of the largest, stable and long-term sources of investment. At approach of insured events insurance exempts, the budget from expenses and indemnification. Geopolitical transformations in the former Soviet Union have significantly changed the socio-economic situation in Kazakhstan and has led to the need for deeper understanding of the concept of social and economic risk - material neediness of an individual because of loss of opportunity to take part in public life. In this regard the legislator of the Republic of Kazakhstan (further – RK) fixed the compensatory mechanism in the form of the obligatory insurance of civil responsibility, considerably reducing negative consequences of situations which take place at infliction of harm to the non-property benefits of citizens. Despite intensive development of the insurance, the increased attention of scientific community to problems in this sphere, improvement of national legislative base, emergence in the insurance market of new types of insurance services, is noted a negative tendency of growth of offenses, both from insurers, and from insurers and the insured persons. One of actual problems in the sphere of insurance is the insurance fraud characterized by high latency and impunity, and also existence of the corruptogenic norms regulating separate types of insurance. Insurance fraud represents public danger as allows to gain income simple methods, doesn't receive a negative assessment from society, involves deformation of legal consciousness at citizens and is attractive criminal business in the form of the legal economic mechanism. The situation is aggravated with lack of the databank containing information on the facts of violations in this sphere, statistical data on damage from insurance fraud, the uniform register of unfair insurers and insurers, standards of the insurance companies defining the mechanism for suppression of insurance fraud, a uniform state policy on fight against this type of a crime, dissociation of the government bodies concerning information, used for the conclusion of contracts of insurance, and also shortage of experts in law enforcement agencies.

Science is always interested in the problems of insurance. Very actual objects of scientific researches of the Soviet period were problems of state regulation of insurance and contractual regulation of insurance of delictual responsibility. Disintegration of the USSR, insurance demonopolization, private property institution development in the conditions of market economy caused cardinal changes in the relations between subjects of the insurance market. Such change needed qualitatively new scientific judgment and justification, new legislative regulation of legal relationship in this sphere was necessary.

Civil, criminal and legal and criminological aspects of insurance, including obligatory insurance of civil responsibility, violations of the insurance legislation, insurance fraud in the works are considered by many modern scientists, researchers and practising lawyers. Among the researches devoted to consideration of problems in the sphere of insurance, it is possible to call theses of such Russian scientists-civilians, as: R.I. Bekkin on a subject "Insurance in the Muslim right: the theory and practice" (Moscow, 2003), A.V. Zhuk on the subject "Problems of Insurance of Delictual Responsibility" (St. Petersburg, 2001), O. V. Li on the subject "Insurance Contract" (St. Petersburg, 2001), A.V. Chebunin on the subject "Actual Civil Problems of Insurance" (Irkutsk, 2002), etc. [1-4]. Actual problems of obligatory insurance are investigated in A.A. Lumpova's works on the subject "Legal Regulation of Obligatory State Insurance" (St. Petersburg, 2003), E.Yu. Maslova on the subject "Legal Bases of Obligatory Insurance of Civil Responsibility in the Russian Federation" (Moscow, 2006), etc. [5 -6]. The works of the Kazakhstan researchers presented by theses of N. B. Mynbayeva on the subject "Legal Bases of State Regulation in the Republic of Kazakhstan" (Almaty, 2005), M. N. Gekko on the subject "The Insurance Contract by the Legislation of the Republic of Kazakhstan" (Almaty, 2005), etc. [7-8]. Separately it should be noted the works of scientists devoted to problems of obligatory insurance of civil responsibility. Among them V.S. Belykh, M.I. Braginsky, V. G. Ulyanishchev, etc [9-11].

To problems of offenses in the sphere of insurance and responsibility for them are also devoted works of criminologists. A.V. Gvozdikov considers the fraud connected with insured vehicles [by 12, page 10]. Galaguz and EL Larichev investigate domestic and foreign experience of prevention, identification and investigation of crimes in the insurance sphere. [13, page 129-130]. Criminal and legal and criminological problems of fraud in the insurance sphere, and also separate aspects of qualification of this crime are considered in works Yu.M. Bykovo, A.G. Kibalnika, N.A. Lopashenko, V.K. Mitrokhin, E.A. Tsarev [14-15; 16, page 81-87; 17, page 22-23]. It is also interested in the study of S. Prometova, which addressed the problem of responsibility for the attacks in the insurance industry [18].

However, the majority of the works, devoted to civil and criminal and legal problems in the insurance sphere, have the narrow focus, the problems lifted by authors are characterized by incompleteness and a fragmentariness. In many works where problems of insurance fraud are considered, ways of commission of these crimes are presented by insurers and the insured persons, for example, at insurance of civil responsibility of owners of vehicles (commission of a road and transport offense, stealing of the car or its destruction as a result of an arson, etc.). Let's notice that insurance fraud can be made on preliminary arrangement between insurers and insured persons. Such type of insurance fraud most often takes place at obligatory insurance of civil responsibility.

According to the Kazakhstan legislation the following types of obligatory insurance of civil responsibility of a carrier, owners of vehicles, private notaries, tour operators and travel agents, audit organizations, obligatory insurance of civil responsibility of sources of the increased danger before the third parties are provided. It should be noted that earlier the Law RK "About Obligatory Insurance of Civil Employer's Liability for Infliction of Harm of Life and to Health of the

Worker at Execution of Labour (Office) Duties by It" acted on the territory of RK of 07.02.2005 No. 30-III regulating the corresponding relations [19]. This regulatory legal act was "renamed" on the basis of the Law RK "About Modification and Additions in Some Acts of the Republic of Kazakhstan concerning an Obligatory and Mutual Insurance, the Taxation" of December 30, 2009 No. 234-IV (put into operation since August 9, 2010). On the basis of these changes it began to be called as the Law RK "About Obligatory Insurance of the Worker upon Accidents at Execution of Labour (Office) Duties by It" (further – the Law) [20]. However, in practice employers not always draw up the statement of accident approach, don't cause crew of the emergency medical service fixing this act, provide to workers compensatory holidays. Receiving in medical institutions the help, the worker specifies that got a production trauma, however in the sheet of the accounting of working hours it specify as not working in the corresponding working day in connection with the provided compensatory holiday.

Insurers at insurance of civil responsibility are the persons insuring on a case of approach of their responsibility. Insurance companies, being legal entities, carry out commercial activities for insurance service on the basis of concluded between insurers and insureds contracts. Insurers pay to insureds insurance premiums which represent profit of insurance company. Often insurers at a stage of the conclusion of the contract of insurance at payment of insurance premiums enter a collusion with insureds. In contracts the sizes of insurance premiums are intentionally underestimated. It should be noted that the less profit in the form of insurance premiums get insurance companies, the less taxes arrive in the country budget. Interests of the state and citizens who can suffer as a result of such offenses are thus broken.

The indication of the underestimated sums of insurance premiums in contracts of insurance involves decrease in insurance payments paid by insurers at a loss occurrence. Such cases took place at insurance of civil responsibility of employers for infliction of harm of life and to health of the worker at execution of official duties by it. Under the relevant contract of insurance, the insurer is the employer. The size of the insurance premium paid by the insurer, depends on the size of annual fund of compensation of all workers who work in the organization. The more employees in the organization, the greater the amount of the insurance premium paid by the insured. And, the contract of insurance is signed every year and if in the organization the worker on duty receives harm of life or to health, the contract of insurance stops execution. In this case the employer will be compelled to sign anew the insurance contract that, certainly, for it is unprofitable. Insurance payments, are provided to the injured worker at infliction of harm to its health before achievement by it of disabled age and a retirement on age. At infliction of harm of life of the worker insurance payments are carried out by the insurer to his dependents [21, page 125-134].

We consider it is necessary to provide for legislative strengthening mechanism in which, the information about the number of employees in the organization of the insurer would not have got themselves insurers, employers, and official records in government. In this case, information on the annual salary fund of the company can be obtained from the Pension Fund, where you can view the size of annual payroll in each organization. It is caused by that in the Pension fund ten percent from the size of a salary of each worker with which the employer-insurer signed the employment contract are deducted. In order to avoid concealment of the valid number of workers in the organization employers who involve illegal labor without the conclusion of employment contracts need to toughen punishments. Here it is necessary to place emphasis on strengthening of legal status of Department of work and social protection, Department of tax service and justice Department where there pass the state registration all subjects of business. In this regard we believe necessary legislatively to consolidate norm about criminal liability of legal entities.

Let's notice that according to Art. 1 of the Law RK "About Protection of the Rights of Consumers" of May 4, 2010 No. 274-IV service is the activity directed on satisfaction of needs of consumers which results have no material expression, and the performer is the physical or legal entity performing work or rendering service in the contract [22]. That is the insurer rendering service of insurance, will be a performer. According to the considered law the consumer is the individual having intention to order or get or ordering, getting and (or) using goods (work, service) for satisfaction of the requirements [23].

In spite of the fact that the contract is signed between the insurer and the insured, end users of services of insurance are the workers to which health it is harmed as a result of accident, or person who it had in dependence in case of his life infliction of harm. We see that according to the legislation the injured worker or his dependents aren't the persons signing the contract of insurance with the insurer – insurers and consumers. Owing to establishments of the legislator the insurer-employer as the legal entity, can't be a consumer. But it actually it is owing to that signs the insurance contract. It thereby protects the property interests from financial losses. The last can be connected with material payments in case of recognition its guilty of accident. Here the contract with participation of the third party in the form of a legal design of readdressing of execution when the insurer at the conclusion of the contract specifies takes place that the insurer has to execute insurance service actually not to it (to the insured insurer), and to the third party specified by the insurer. In this regard improvement of provisions of the Law RK "About Protection of the Rights of Consumers" is obviously necessary to us taking into account that under many contracts the third parties who didn't sign the contract with performers - insurers can be consumers of services.

As for the term "insurance fraud", it is loan from the western financial and legal practice [24]. Abroad insurance fraud is understood as the deliberate crime directed on deception of insurance company and made by the insurer

(beneficiary) for the purpose of unreasonable enrichment at the expense of the insurer by distortion of information on object of insurance, commission of the actions directed on a loss occurrence or increase in insurance compensation [by 25, page 129]. As specifies by U. Kim "The term "insurance fraud" it is very conditional and it is, maybe, not so successful. It is more correct to speak about the fraud made in the sphere of insurance, or in the relations connected with insurance business. It also means when the term "insurance fraud" is used. Advantages of use of the last consist, however, in its brevity" [26]. The author explains that "insurance fraud is made in the area connected with the conclusion, action and implementation of contracts on obligatory or voluntary insurance" [26].

Art. 177 "Fraud" contains in Chapter 6 "Crimes against property" the Kazakhstan Criminal code (further – UK). Chapter 7 "Crimes in the sphere of economic activity" UK RK where along with norms about criminal liability for customs crimes, for illegal business, bank activity, receiving illegal remuneration, raiding, etc., don't provide the independent norm providing criminal liability for insurance fraud [27]. There is no such norm in the Criminal code of the Russian Federation (further – the criminal code of Russian Federation) of 13.06.1996 No. 63-FZ accepted by the State Duma from 24.05.1996 [28]. In Russia, as well as in a number of foreign countries, insurance fraud is defined by the usual norms of criminal law providing responsibility for fraud as a whole (Art. 159 of Chapter 21 "Crimes against property" the criminal code of Russian Federation). However in the majority of the countries insurance fraud is included in the criminal legislation as independent structure of a crime.

Let's consider some legislative norms regarding regulation of criminal liability for criminal act in the form of insurance fraud in foreign countries. So, Art. 11 of chapter 9 of UK of Sweden provides responsibility of the person for preparation for commission of fraud which for deception of insurance community or with other roguish intentions will cause injuries to the insurer or other person, or will cause damage to the property belonging to it or other person [29]. Art. 151 of UK of Austria provides punishment in the form of imprisonment for a period of up to 6 months or a fine for deliberate destruction or damage of the insured property [29]. Art. 265 of UK of Germany allocates an arson, as most socially a dangerous type of insurance fraud [29]. Art. 183 UK China is provided by punishment for the crimes made by employees of insurance company, on the organization of insured event and assignment of insurance payment (imprisonment till 5 years) and Art. 198 establishing responsibility for insurance fraud from the insurer (the most rigid punishment — over 10 years of imprisonment) [29]. Art. 213 of UK of Bulgaria provides punishment for destruction or damage of the insured property [29]. Art. 298 of UK of Poland provides criminal liability of the one who for the purpose of receiving compensation under the contract of insurance causes the incident being the basis for payment of compensation [29]. As we see for foreign legislators the norms providing criminal liability for commission of act in the sphere of insurance, aren't alien.

Today cases of the international insurance fraud take place also. So, Security services Allianz Kazakhstan (Kazakhstan) and about SK Allianz ROSNO Life (Russia) entering into the international group Allianz SE, as a result of joint two-month investigation stopped attempt of insurance fraud for the sum of 2,5 million rubles (more than 12,5 million tenges) [30].

It is remarkable that today in the Russian Federation (further - Russian Federation) the legislator assumes to include the norm providing criminal liability for insurance fraud in the criminal legislation. As reported in department of the Ministry of Finance of the Russian Federation, in a subsoil of the ministry the bill entering into the Criminal code of norm of responsibility for insurance fraud prepares. In particular, UK is supposed to be added with the article "Abuse at the Termination of Insurance Activity" saying that the response at the license company at all doesn't mean the termination of its obligations to clients. In addition, the businessman convicted of insurance fraud, can leave freedom for a period of up to ten years. Severe punishment threatens also to the representative of the insurance company, tried to deceive the clients. Ignoring of this requirement will be fraught for its management of imprisonment for a period of up to two years. The same act made by organized group, provides punishment in the form of imprisonment for a period of two till five years and a penalty to one million rubles. The structure will be stated in other article "deception in the course of insurance": the insurer who not provided or has given incomplete, and also obviously false information about terms of the contract, in the best case for him can be fined on 200 thousand rubles, and in the worst - to be deprived of freedom for a period of up to two years. In turn the Russian union of auto insurers introduced the amendments in the project, suggesting to fix in one of articles responsibility for falsification of insured event. The clients who have provided obviously false data on insured event or specially its arranged, will pay a penalty to 200 thousand rubles or will be deprived of freedom for two years. If it is proved that fraud is made by a group of persons on preliminary arrangement, to participants of swindle shines till five years of prison and if it is thus recorded also use of official position - that and all ten [31].

As the persons making criminal acts in the form of fraud in the sphere of insurance are insurers (physical and legal entities) and insurers (legal entities), believe necessary to initiate entering into UK RK of norms which would define insurance fraud as a separate type of a crime, and would establish degree of responsibility of the persons who have made such criminal acts, including legal entities – insurers and insurers.

To date, the Parliament of the Republic of Kazakhstan is considering the possibility of introducing criminal liability of legal entities. The problem of criminal liability of legal entities for illegal activity belongs to number extremely disputable and difficult. In the last decades in connection with society movement on the way of a

tekhnokratization, in the various countries even more often the question of criminal liability of legal entities for the harm caused to the personality, society and the state [32] more persistently began to be discussed.

As the chairman of the Supreme Court of RK M. Alimbekov notes "The main incentive motive for recognition of criminal liability of legal entities there was a need of fight against ecological and economic crimes as as it became clear, the individual responsibility of employees of corporations can't even indemnify caused loss in small degree and prevent commission of new similar offenses" [33]. The matter presents a certain interest in the scientific plan. In criminal law it is considered to be that only physical responsible person who has reached a certain age can be the subject of a crime. The organization on the standard canons can bear only civil and administrative and legal responsibility. Thus it remains criminally inaccessible even in case of commission of act entailed, for example, an ecological disaster. Now the problem of the recognition of the organizations of the perpetrator is one of the least developed and controversial science in Kazakhstan. In the domestic criminal law, criminal liability of organizations traditionally considered in relation to environmental crimes or crimes manmade. Objective need of introduction of legal responsibility of legal entities is in logical interrelation with development of the domestic economy, increasing rates of its integration, and also with interests of strict observance of the basic principles and the provisions fixed in the Constitution of the republic. For this reason 03.06.2011 this question was submitted for consideration of Civic chamber at Mazhilis of Parliament of RK.

M.S. Narikbayev, the vice-chairman of Civic chamber at Mazhilis of Parliament of RK, the chairman of democratic party "Әділет" notes that "the legal entity from the law admits the independent legal entity existing irrespective of individuals therefore it can be found guilty of commission of separate types of crimes and is instituted criminal proceedings. At last, criminal liability of legal entities doesn't exclude responsibility of persons physical that, in turn, keeps the principle of personal guilty responsibility" [34]. The Kazakhstan professor E.A. Ongarbayev, arguing on borders of introduction of criminal liability of legal entities, offers: "to expand a little bit maintaining criminal liability of legal entities... In the West it practises" [35].

The Russian scientists and practitioners estimate legislative settlement of the specified question as a step in fight against crime (V. Dodonov, A.G. Korchagin, R.I. Mikheyev, A.S. Shevchenko, etc.) [36-37]. Others state doubt or completely deny need of the similar decision (I.V. Sitkovsky, etc.) [38].

In the countries where dominates the Anglo-Saxon system of the right, long ago there is a criminal liability of legal entities. Subsequently these provisions began to join in the international documents and through them to take root into the criminal legislation of the countries with continental system of the right. So, in Austria and Moldova in the criminal legislation criminal liability of legal entities takes place. Thus it must be kept in mind that in Austria criminal liability of legal entities was entered in the preventive purposes and to it all legal entities, but only banks [39, page 56] can be attracted not. Concerning criminal liability of legal entities in the Republic of Moldova, here it should be noted that such responsibility was entered in 2005 according to the international conventions which were ratified by this country.

The bill "About Modification and Additions in Some Acts of the Republic of Kazakhstan concerning Introduction of Criminal Liability of Legal Entities" was developed in connection with accession of Kazakhstan to the European convention on criminal liability for corruption where also I there was a speech about responsibility of legal entities for commission of corruption offenses (Art. 18) [40-41].

The complexity and diversity of the structure of legal relations between insurers, insurers insured and beneficiaries, cause a variety and a large number of fraudulent attacks in the field of insurance. The analysis of the criminal law norms on fraud in relation to the subjects of insurance relations leads to the conclusion that it is necessary to further develop the concept of criminal liability of legal entities taking into account the legislative experience of foreign countries. We believe that the liability of legal entities can be conditioned by the presence of two circumstances: the criminal act must be committed in favor of the legal entity; the criminal act must be committed by its head or representative. This formula is enshrined in one form or another in most criminal legislation providing for the institution in question.

The article deals with the actual problem of violation of insurance legislation. Emphasizing the role of civil liability insurance in the social and economic life of society in modern market conditions, the authors note an increased tendency of growth of violations of insurance legislation in insurance frauds.

In connection with the above, it is necessary to improve the legislation in the field of regulation of insurance relations at the conclusion of compulsory insurance contracts in order to avoid corruption of norms, to avoid different interpretations and to strengthen responsibility for the Commission of this type of crime.

It is also necessary to establish a mechanism to coordinate the activities of public authorities that have access to information about employers, the number of their employees, the size of the annual wage Fund in each organization, and insurance companies in order to prevent violations of the insurance legislation at the stage of concluding insurance contracts. Taking into account the fact that insurers and insurers are related to insurance fraud, the authors consider it possible, based on the experience of foreign countries, to include in the criminal legislation the provisions on the criminal prosecution of legal entities.

REFERENCES:

1. Beckin R.I. (2003). Insurance in Muslim law: theory and practice: autoref. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Moscow. Taken from <http://www.bekkin.ru/index/php?rub=10>
2. Beetle A.V. (2001). Problems of tort liability insurance: Diss. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Saint-Petersburg. – 173 S.
3. Lee O. W. (2001). Insurance agreement: the dissertations. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Saint-Petersburg. 220p.
4. Chebunin A.V. (2002). Actual civil law problems of insurance: Diss. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Irkutsk. – 254 p.
5. Lumpova A.A. (2003). Legal regulation of compulsory state insurance: autoref. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Saint-Petersburg. – 23 p.
6. Maslova E. Yu. (2006). Legal basis of compulsory civil liability insurance in the Russian Federation: abstract. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Moscow. Taken from http://www.mael.ru/Rus%20ver/Avtoreferat_Maslova.doc /
7. Mynbayeva N.B. (2005). Legal basis of state regulation of insurance in the Republic of Kazakhstan: abstract. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.02. – Almaty. – 24 p.
8. Gekko M.N. (2005). Insurance contract under the legislation of the Republic of Kazakhstan: autoref. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Almaty. – 33 S.
9. Belykh V.S., Krivosheev I.V. (2001). Insurance law. – Moscow.: NORMA publishing. – 224 p.
10. Braginsky M. I. (2000). Insurance contract: Textbook. - Moscow: Statute. – 174 p.
11. Ulyanishchev V. G. (1981). Non-contractual liability insurance in Soviet and foreign law: Diss. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N.: 12.00.03. – Moscow. – 210 p.
12. Studs A. V. (1991). Investigation of fraud committed by staging thefts and thefts of insured personal vehicles: autoref. Diss. ... kand. the faculty of law. sciences'. Moscow.
13. Galaguz N.F., Larichev V.D. (2000). Crimes in insurance: prevention, detection, investigation (domestic and foreign experience). Moscow, P. 129-130.
14. Bykov Yu. M. (2006). Insurance fraud (criminological and criminal law problems): Diss. ... Cand. the faculty of law. sciences'. Moscow. Taken from <http://www.dissercat.com>
15. Kibalnik A. G., Tsarev E. A. (2006). Problems of qualification of fraud in the insurance industry// Vestnik Sevkavgtu, No. 3 (7). Taken from <http://www.ncstu.ru>
16. Lopashenko N. A. (2002). Fraud in the field of insurance // Law, №2, 81-87.
17. Mitrokhin V.K. Attention: insurance fraud! (1995). Moscow: Insurance expert center "Reto", Pp.22 - 23.
18. Prometo S.V. (2008). Liability for encroachments in the field of insurance: legislation, legal analysis, qualification, causes and measures of prevention: autoref. Diss. Cand. the faculty of law. sciences'. Nizhny Novgorod.
19. Law of the Republic of Kazakhstan "on compulsory insurance of civil liability of the employer for harm to life and health of the employee in the performance of labor (official) duties" (07.02.2005). No. 30-III.
20. Law of the Republic of Kazakhstan " on amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on compulsory and mutual insurance, taxation "(30.12.2009). No. 234-IV.
21. Telibekov I.M. (2007). The contract of compulsory insurance of liability of the employer for harm to life and health of the employee: disser. on competition of a scientific degree. academic step. K. Yu.N. Astana, S. 125-134.
22. Law of RK "on protection of consumer rights" (04.05.2010). No. 274-IV.
23. Sagieva G.K. (2009). Legal basis of consumer protection in the Kyrgyz Republic (theory and practice): disser. on competition of a scientific degree. academic step. Ph. D. Bishkek-148 p.
24. Deception in the field of insurance // insurance market Analytics. Taken from <http://e-polis.Analytics>
25. Galaguz N. F., Larichev V. D. (2000). Crimes in insurance: prevention, detection, investigation (domestic and foreign experience). - Moscow.
26. Insurance fraud. Taken from <http://wfin.kz/Ю.Ким>.
27. Criminal code of the Republic of Kazakhstan (1997) No. 167-1.
28. Criminal code of the Russian Federation (1996). No. 63-FZ.
29. Problems of fraud in insurance abroad. Taken from <http://egid.info/ins/inszarubech>
30. An attempt of international insurance fraud has been stopped. Taken from <http://www.insur.kz>
31. In Russia for insurance fraud will establish criminal liability. Taken from <http://sport.zakon.kz>
32. Alibekov B. A., Alibekova I. M. (2012). To the question of qualification of fraud in the field of insurance // VAK Journal Actual problems of our Time-Karaganda: Bolashak, №4 (84).
33. Criminal liability of legal entities: theory and practice // M. Alimbekov, Chairman
1. Supreme Court. Taken from <http://www.szp.kz/page>.
34. Kazakhstan needs criminal liability of legal entities // M. Narikbayev. Website: <http://profinance.kz>
35. Scientific and theoretical seminar on "Criminal liability of legal entities" was held in Academy of financial police of RK. Taken from <http://www.kazpravda.kz/c/1304127782>
36. V.Dodonov, senior researcher at the research Institute of the Prosecutor General's office, candidate
2. legal science. Taken from http://www.zazakon.ru/pravovaya_informaciya
37. Mikheev R. I., Korchagin A. G., Shevchenko A. S. (2009). Criminal liability of legal entities: pros and cons. Monograph. Vladivostok.

38. Sitkovsky I.V. (2002). Problems of liability of legal entities in criminal legislation// Criminal law. - No. 4.
39. Antonova E. Yu. (2005). Criminal liability of legal entities: Monograph/Under the editorship of Professor A. Korobeev. – Vladivostok.
40. The financial police propose to introduce in Kazakhstan the criminal liability of legal persons. Taken from <http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=329854>
41. Majilis to consider amendments to the legislation on criminal liability of legal persons. Taken from http://www.khabar.kz/rus/politics/V_Mazhilise.

Усеинова Г.Р.,
д.ю.н.,
заведующая кафедрой теории и истории государства и права,
конституционного и административного права
КазНУ имени аль-Фараби

Алауханов Е.О.
д.ю.н., профессор

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ – ВАЖНЕЙШИЙ АСПЕКТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Түйіндеме: Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың маңызды аспектісі болып табылатын мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру туралы айтылған.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызметтер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, Қазақстан Республикасы.

Резюме: В статье говорится о повышении качества государственных услуг, которые являются важным аспектом в противодействии коррупции.

Ключевые слова: государственные услуги, противодействие коррупции, Республика Казахстан.

Summary: The article talks about improving the quality of public services, which are an important aspect in combating corruption.

Keywords: public services, anti-corruption, the Republic of Kazakhstan.

Одной из актуальных проблем в сфере предоставления государственных услуг в настоящее время является проблема повышения их качества. Если на первых порах в период начавшегося внедрения цифровизации в целом и построения электронного правительства в частности основной акцент ставился на моменте доступности государственности услуг, то сейчас все большее внимание уделяется качеству. Таким образом, осуществляется переход от количественных показателей к качественным.

Кроме того, значительный интерес к качеству предоставляемых государственных услуг проявляют граждане нашей республики.

В связи с тем, что «государство выступает основным источником предоставления государственных услуг и определяет пути и методы совершенствования системы их оказания, первоочередной задачей является построение качественной модели государственного управления, которая во главу своих интересов ставит соблюдение законных прав и интересов граждан» [1].

Под качеством государственных услуг понимается совокупности свойств, удовлетворяющих как потребителя, так и производителя услуги, включая контактный персонал органа государственной власти.

Глава государства К. К. Токаев в своих выступлениях отмечает важность цифровизации государственных услуг. Он подчеркивает, что «сегодня наши граждане могут получить порядка 70% видов госуслуг, это 504 вида из 750, через портал электронного правительства. Вместе с тем только пятая часть этих услуг предоставляется в электронном формате. Это говорит о слабой информированности населения, технической и процедурной сложности. Министерству цифрового развития следует решительно проводить работу по улучшению сервисов и повышению эффективности их использования. К примеру, услуга по приему документов в школу оказывается через школы в бумажном формате в 84% случаев, частично — через информационные системы акиматов — 16%, и ни разу не оказана через портал электронного правительства... Мы должны четко понять, что мир, а вместе с ним и наше общество изменились. Прежние подходы и инструментарии стремительно теряют эффективность. Необходимы реформы, новые решения старых проблем. Для повышения эффективности госаппарата, перезагрузки его взаимодействия с обществом поручаю... разработать концепцию развития государственного управления... Граждане должны без каких-либо проблем получать качественные государственные услуги в автоматическом режиме». [2].

В рамках реализации административных реформ в мировой практике предоставления государственных услуг сформировались следующие основные направления:

- предоставление государственных услуг на основе разработанных и принятых государственных стандартов и регламентов;
- проведение реформ на основе применения передовых достижений информационно-коммуникационного развития;
- принцип обратной связи с потребителем государственных услуг – основа совершенствования предоставления государственных услуг;

Для того, чтобы создать эффективную систему предоставления государственных услуг, необходимо определиться с принципами, положенными в основу стратегии модернизации государственного управления.

К примеру, в Великобритании в основу стратегии проведения реформ в сфере предоставления государственных услуг были положены такие принципы, как: разработка и внедрение общенациональных стандартов; передача больших полномочий органам исполнительной власти того уровня, на котором непосредственно осуществляется предоставление услуг; большая гибкость в предоставлении услуг с учетом специфических особенностей потребителей; возможность выбора для потребителя места получения и поставщика услуги, что ведет к повышению качества услуг [3, с.128].

Необходимо отметить, что в Великобритании развитие системы публичных услуг осуществляется не только на национальном, но и на общеевропейском уровне. В странах Европейского союза принят к обязательному исполнению Перечень базовых публичных услуг.

Если в перечень государственных услуг, оказываемых гражданам, входят: подоходный налог (декларирование и пр.); оказание помощи в поиске работы через службы занятости; социальная помощь; выплата пособия по безработице; выплата пособия на ребенка; возмещение затрат на медицинские услуги; оплата учебы; персональные документы (паспорт, водительские права); регистрация автомобиля (нового, подержанного, импортного); подача заявлений на строительство; информирование полиции (например, в случае дорожных аварий); информация о публичных библиотеках (доступность каталогов, поисковые средства); запрос и предоставление свидетельств (о рождении, браке); подача заявлений на поступление в высшие учебные заведения; информирование о смене места жительства; услуги, связанные с медициной (интерактивные консультации, доступность медицинских услуг в различных госпиталях, заявка на лечение в конкретном госпитале и др.), то в перечень государственных услуг, оказываемых юридическим лицам, входят: социальные отчисления на служащих; корпоративные налоги (декларирование и пр.); налог на добавленную стоимость (декларирование, уведомления); регистрация юридического лица; подача статистических данных; таможенное декларирование; получение разрешений, связанных с охраной окружающей среды; государственные закупки.

Анализ становления и развития процесса предоставления государственных услуг в России, позволяет нам сформулировать вывод о том, что понятие «государственные услуги» в России стало использоваться только в процессе реализации административной реформы и в условиях тщательного изучения международного опыта в данной сфере. Нарышкина С.Е. и Хабриева Т.Я. по этому поводу отмечают, что «появление в нашей жизни государственных услуг — не простое копирование зарубежного опыта. За этим стоят, на наш взгляд, гораздо более глубокие причины, связанные с изменением роли и задач государства в обществе, с утверждением новых ценностей и приоритетов» [4, с.275].

Важным моментом, на наш взгляд, является нормативно-правовое урегулирование государственных услуг, основной целью которого является создание условий для ликвидации необоснованных и неэффективных с общественной точки зрения услуг.

Саму проблему повышения качества оказания государственных услуг можно расчленить на три аспекта. Во-первых, необходимо модернизировать сам процесс предоставления государственных услуг; во-вторых, обратить пристальное внимание на регламентацию требований к качеству государственных услуг; в-третьих, разработка и применение передовых IT-технологий.

Рассмотрим подробно каждый из вышеназванных аспектов.

1 Модернизация процесса предоставления государственных услуг

Модернизация системы государственного управления в последние годы проходит на фоне стремительного прогресса информационного общества, усиления процессов глобальной интеграции и широкого применения информационно-коммуникационных технологий. Государственные услуги в новых условиях требуют совершенствования технологической, административной и нормативно-правовой базы. Эффективная система государственного и муниципального управления, повышение качества предоставления государственных и муниципальных услуг, а также удовлетворение интересов и потребностей населения, становятся основным фактором развития государства [5, с. 123].

В рамках реализации административной реформы и формирования электронного правительства в Республике Казахстан принят ряд нормативных правовых актов. В частности, были приняты: Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2000 года «Об административных процедурах», Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года «О государственных услугах».

Данные законы определили основные направления повышения эффективности взаимодействия органов государственного управления всех уровней с институтами гражданского общества, прозрачности процесса предоставления государственных услуг гражданам и организациям, а также ограничения вмешательства государства в экономическую деятельность субъектов предпринимательства, в том числе прекращение избыточного государственного регулирования.

Таким образом, созданы условия для обращения граждан за всеми видами государственных услуг по принципу «одного окна» в центры обслуживания населения, которые, по сути, являются многофункциональными.

В России в качестве подобных центров выступают МФЦ. Исследователь Попова Н.П., давая оценку их деятельности, отмечает следующее: «В настоящее время большинство МФЦ преимущественно организованы по принципу «одной двери», подразумевающему расположение в едином помещении представителей органов власти разных уровней. Такой подход не противоречит с организационной и правовой точки зрения действующему законодательству, но не позволяет отказаться от необходимости личного взаимодействия органов власти и заявителей при оказании услуг.

Отсутствие в административных регламентах, принимаемых органами исполнительной власти, альтернативного механизма оказания соответствующих услуг через МФЦ способствует слабой мотивации органов исполнительной власти для включения оказываемых ими услуг в сферу деятельности МФЦ и организации эффективного взаимодействия» [5, с.127].

Необходимо отметить, что перевод государственных услуг в электронный формат не всегда приводит к оптимизации процессов предоставления услуг. Практика показывает, что создание технической возможности, не означает автоматическое повышение качества обслуживания. К этому еще необходимо добавить, что в силу разных причин не все граждане пользуются электронными услугами.

2 Регламентация требований к качеству государственных услуг

К процессу стандартизации и регламентации государственных услуг в разных странах подходят по-разному. Как отмечает Кайль Я.Я., если «в Великобритании стандарты качества воспринимаются «как цели, которые должны быть выполнены и даже превзойдены», то в Италии стандарты качества ассоциируются с юридическими обязательствами. В официальных правительственных изданиях вы редко можете встретить выражения типа «стандарты, которых мы стремимся достичь» или «рост стандартов» [3, с.126]. Однако, принятый в более поздний период итальянский закон, «регламентирующий действия ассоциаций потребителей, прямо говорит о признании в качестве фундаментальных прав потребителей и пользователей предоставление им публичных услуг в соответствии со стандартами эффективности и качества» [3, с.126].

Стандарт государственной услуги должен обеспечивать минимизацию расходов времени и иных ресурсов получателя государственных услуг; предусматривать возможность обращения с запросом в орган, оказывающий государственную услугу, в письменном виде или с использованием информационно-коммуникационных технологий; обеспечивать минимизацию действий и количества документов, требующихся от получателя услуг; закреплять измеряемые параметры требований к качеству и доступности государственной услуги; учитывать мнение и интересы получателей государственной услуги. Отсутствие стандартизации государственных услуг приводит к высокому уровню административного усмотрения, неопределенности обязательств органов исполнительной власти перед их клиентами и коррупции; избыточному государственному вмешательству и связанным с ним дополнительным расходам бюджета и частных клиентов; снижению качества государственных услуг и обслуживания; недостаточной ответственности органов исполнительной власти.

Необходимость стандартизации и регламентации деятельности органов исполнительной власти вызвана широким спектром причин [6]. Во-первых, административно-управленческие процессы в органах исполнительной власти недостаточно организованы и часто неэффективны. Существенно улучшить качество этих процессов можно путем их модернизации, опирающейся на разработку и внедрение административных регламентов с использованием возможностей информационно-коммуникационных технологий.

Во-вторых, отсутствие стандартов качества и доступности государственных услуг не позволяет упорядочить и конкретизировать обязательства органов исполнительной власти перед обществом, т.е. обязательства Российской Федерации и субъектов Российской Федерации перед гражданами, а также внедрить процедуры контроля и оценки деятельности органов исполнительной власти. В настоящее время еще недостаточно сформирована необходимая нормативно-правовая база для стандартизации услуг, предоставляемых органами исполнительной власти регионов РФ и муниципальных образований, нет общедоступных перечней государственных услуг. Существующая система обратной связи с пользователями государственных (муниципальных) услуг неэффективна [6].

В-третьих, это проблемы, с которыми граждане и организации сталкиваются, обращаясь за государственными и муниципальными услугами:

- низкое качество, связанное с необходимостью представления большого числа документов и совершения большого числа промежуточных действий;
- длительный срок ожидания принятия решения;

- высокий уровень административного усмотрения исполнителей государственной (муниципальной) услуги;
- трудности доступа к государственной (муниципальной) услуге, вызванные ограничениями времени, места и другими обстоятельствами ее предоставления;
- отсутствие информации о порядке оказания услуг и отсутствие установленного порядка досудебного (внесудебного) обжалования действия (бездействия) должностных лиц и т.п. [6].

В конечном итоге разработка и внедрение системы регламентов и стандартов привела к повышению качества предоставления государственных услуг и их доступности, а так же открытости и прозрачности; превалированию интересов заявителей; уменьшению возможностей для административного усмотрения лиц, принимающих решение; снижению издержек при взаимодействии граждан и организаций с органами исполнительной власти; обеспечению общественного контроля за осуществлением предоставления государственных услуг.

Таким образом, регламентация и стандартизация основных процессов и результатов явилась необходимым условием эффективного государственного управления и качественного оказания государственных услуг.

Практика показывает, что внедрение административных регламентов и стандартов государственных услуг обеспечивает:

- степень удовлетворенности получателей государственных услуг (граждан и юридических лиц) качеством получаемых ими услуг (в целом и отдельными компонентами);
- установление персональной ответственности лиц, принимающих решения, устранение анонимности административных процессов и решений;
- ограничение пределов административного усмотрения должностных лиц, принимающих решение, и исполнителей путем «прописывания» возможных вариантов решения типовых вопросов, а также процедур согласования и апелляции;
- качество и доступность государственных (муниципальных) услуг;
- максимальную степень прозрачность деятельности государственных служащих, исполнительскую дисциплину, снижение транзакционных издержек взаимодействия государства и общества в целом.

Система стандартов, создаваемая в первую очередь для нужд потребителя государственных услуг, является базой, на которой возможна разработка технологии привлечения широкой общественности к оценке деятельности органов государственной власти. Стандарт государственной услуги строится таким образом, чтобы в случае изменения внешних факторов (прежде всего предъявляемых со стороны потребителей требований к качеству государственной услуги) можно было корректировать описание получаемого результата. Тем самым растет уровень публичности предоставляемых услуг[7].

Регламенты государственных услуг способствуют повышению комфортности работы государственного и муниципального служащего через описание ролевых моделей его поведения в процессе взаимодействия с клиентом, становясь инструментом внутреннего маркетинга[7].

На наш взгляд, стандарты качества государственных услуг должны быть не просто динамичными и гибкими, способными изменяться в соответствии с политическими, социально-экономическими преобразованиями, но и соответствовать запросам потребителей.

На основе стандартов и в соответствие с законодательством РК должны быть разработаны показатели качества оказания государственных услуг, в основу формирования которых должны быть положены, по мнению Судаковой А.Г., такие методы, «как анкетирование, интервью, отзывы на интернет-сайтах органов государственной власти» [8, с. 58]. Данные методы позволяют осуществить сбор информации для определения уровня удовлетворенности потребителей в оказании государственных услуг.

Целью установления показателей качества оказания государственных услуг и их соблюдения является именно повышение качества, а не применение каких-либо санкций.

Согласно общественному мониторингу качества оказания государственных услуг за 2018 год, уровень удовлетворенности качеством оказания государственных услуг определялся по среднему баллу (пятибалльная шкала оценки). Услуга оценивалась на 5 баллов, если получатель был полностью удовлетворен, при оказании услуги на высоком уровне.

В основу оценки были положены следующие критерии:

- доступность, простота и ясность информации;
- соблюдение сроков при предоставлении услуг;
- высокий уровень обслуживания (вежливость, компетентность, оперативность);
- отсутствие ошибок;
- комфортные условия и др.

Удовлетворенность качеством оказания государственных услуг по результатам общественного мониторинга 2018 г. составляет 72,4% услугополучателей или в среднем 4,66 баллов.

Анализ полученных данных свидетельствует об улучшении удовлетворенности услугополучателей относительно 2017 г. (на 6,5%) [9, с.11].

По результатам общественного мониторинга 60 государственных услуг наиболее высокую оценку в рейтинге получили такие услуги как:

- подтверждение уведомления о валютной операции или об открытии банковского счета в иностранном банке (Нацбанк РК);

- допуск иностранных специалистов к клинической практике, за исключением лиц, приглашенных к осуществлению профессиональной медицинской деятельности в Национальном холдинге в области здравоохранения и его дочерних организациях, а также Назарбаев Университете и его медицинских организациях, медицинских организациях Управления Делами Президента РК (МЗ РК);

- тестирование государственных служащих, претендентов на занятие вакантной административной государственной должности и граждан, впервые поступающих на правоохранительную службу (АДГС ПК);

- выдача информации о состоянии пенсионных накоплений (с учетом инвестиционного дохода) вкладчика (получателя) единого накопительного пенсионного фонда (Нацбанк РК);

- предоставление экологической информации (МЭ РК) [9, с.11].

Низкий рейтинг удовлетворенности по следующим услугам:

- приобретение прав на земельные участки (МИО);

- аттестация эксперта-аудитора по подтверждению соответствия, определению страны происхождения товара, статуса товара Таможенного союза или иностранного товара (МИР РК);

- выдача разрешения на неоднократное пересечение Государственной границы (КНБ);

- утверждение кадастровой (оценочной) стоимости конкретных земельных участков, продаваемых в частную собственность государством (МИО);

- выдача прокатного удостоверения на фильм (МКС);

- выдача архивных справок Комитета по правовой статистике и Генпрокуратуры (ГП) [9, с.12].

Причинами неудовлетворенности граждан является низкое качество предоставления государственных услуг вышеперечисленными органами, что выражается в следующем:

- отсутствие четко и ясно прописанного алгоритма государственной услуги с учетом потребностей разных категорий получателей услуг;

- наличие технических недоработок на портале электронного правительства (заявка не прикрепляется, результат в истории не отображается, наличие ограничений по объему прикрепляемых файлов, в момент заполнения всех данных появляется сообщение о недоступности сервера);

- некомпетентность сотрудников, принимающих документы.

Согласно общественному мониторингу за 2018 год, лидерами в рейтинге государственных услуг являются Национальный банк и АДГС ПК.

Более низкий рейтинг имеет Министерство национальной экономики [9, с.18].

Лидерами в рейтинге по качеству оказания услуг являются Восточно-Казахстанская, Костанайская и Северо-Казахстанская области. Последние позиции занимают Мангистауская, Атырауская и Жамбылская области.

Значительное улучшение уровня удовлетворенности качеством оказания услуг наблюдается в Карагандинской, Алматинской, Туркестанской, Мангистауской областях и г. Алматы по сравнению с результатами 2017 года [9, с.18].

3 Разработка и применение передовых IT-технологий.

Практика показывает, что использованию потенциала информационных технологий препятствует разрозненность государственных информационных ресурсов, невозможность сопоставить данные, содержащиеся в этих ресурсах, а также значительное дублирование информации. Необходимо обеспечить полноту, достоверность, актуальность и доступность официальной правовой информации в электронном виде, в том числе за счет модернизации механизмов официального опубликования правовых актов, интеграции систем информационно-правового обеспечения органов государственной власти.

Поэтому, дальнейшее развитие использования информационных технологий и ресурсов в целях развития экономики регионов мы видим в совершенствовании нормативной базы информатизации, в системном формировании полноценного института «электронного правительства» и информационного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 <http://www.pvl.adilet.gov.kz/ru/articles-inner/pravovoe-regulirovanie-predostavleniya-gosudarstvennyh-uslug-v-respublike-kazahstan>
- 2 Казахстанская правда – 16 июля 2007 г. // <https://profit.kz/news/53486/Obespechit-ocifrovku-gosprogramm-poruchil-Tokaev/>
- 3 Кайль Я.Я. О необходимости стандартизации (регламентации) государственных (муниципальных) услуг // Власть – 2011 – №7 – С.126-130.
- 4 Нарышкин С.Е., Хабриева Т.Я. Административная реформа в России : научнопрактическое пособие. — М. : ЮФ «Контракт»; ИНФРА-М, 2006. – 352 с.
- 5 Попова Н.В. Особенности модернизации сектора государственных услуг // Вестник Ростовского государственного экономического университета – 2012 - № 1 – С.123-129.
- 6 Административная реформа в Российской Федерации: концепция и основные задачи // <http://diplomforum.ru>
- 7 https://studme.org/80980/pravo/standarty_gosudarstvennyh_uslug
- 8 Судакова А. Г. Государственные (муниципальные) задания: установление показателей работы учреждений и контроль за их соблюдением / А. Г. Судакова, И. В. Моисеев // Бюджет. – 2010. – №8. – С. 58-61.
- 9 Результаты общественного мониторинга качества оказания государственных услуг – 2018 – 204 с.

Sharipov S.M.,
professor of Law Sciences, doctor of Law Sciences
Law department
Kazakh national agrarian university
Almaty, Kazakhstan

Tadzhikhanova B.T.,
senior lecturer
Law department
Kazakh national agrarian university
Almaty, Kazakhstan

Baizakova R.B.
teacher
Law department
Kazakh national agrarian university
Almaty, Kazakhstan

ON THE PROBLEMS OF AGRARIAN AND LEGAL SCIENCE

Annotation: An economy is predefine many reforms and transformations. It is now important to be oriented to general speciality of "jurisprudence" on certain industries of national economy and sphere of vital functions.

Keywords: Agrarian low, economy, agricultural laws, landed laws.

Шарипов Ш.М.,
профессор, заң ғылымдарының докторы
Құқық кафедрасы
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Алматы, Қазақстан

Таджиханова Б.Т.,
аға оқытушысы
Құқық кафедрасы
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Құқық кафедрасы
Алматы, Қазақстан

Байзакова Р.Б.
оқытушы
Құқық кафедрасы
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Алматы, Қазақстан

АГРАРЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа: Экономиканың өркендеуі көптеген реформалар мен қайта құруларды талап етеді. Қазіргі таңда жалпы «заңгер» мамандығын халық шаруашылығы мен тіршілік ету аясының нақты салаларына бағыттаған жөн.

Түйін сөздер: Аграрлық құқық, экономика, ауылшаруашылық құқығы, жер құқығы.

Шарипов Ш.М.,
профессор кафедры «Право», доктор юридических наук
кафедра «Право»
Казахский национальный аграрный университет,
г. Алматы, Республика Казахстан

Таджиханова Б.Т.,
старший преподаватель
кафедра «Право»,
Казахский национальный аграрный университет

г. Алматы, Республика Казахстан

Байзакова Р.Б.

преподаватель
кафедра «Право»

Казахский национальный аграрный университет
г. Алматы, Республика Казахстан

О ПРОБЛЕМАХ АГРАРНО-ПРАВОВОЙ НАУКИ

Аннотация: Экономикой предопределены многие реформы и преобразования. Сейчас важно ориентировать общую специальность «юриспруденция» на конкретные отрасли народного хозяйства и сферы жизнедеятельности.

Ключевые слова: Аграрное право, экономика, сельскохозяйственное право, земельное право.

It is known that 46% of the economically active population of the planet is mainly employed in agriculture, meaning 1.3 billion people are engaged in simple production of daily bread, and if we add the families of the villagers here, this number will double by 2.6 billion people.

Agriculture accounts for a large proportion of the modern Kazakhstan economy. Therefore, our country is considered agrarian.

If we take a small historical tour, for the first time the term “agrarian law” was introduced in 1908 by the famous German scientist Richard Park. His book in Russian was published in 1927.

Developing the ideas presented in the book of Richard Park, the Russian scientist O.M. Leontyev issued his own book “Peasant Law” in 1909, based on the features of the national law “On Peasants” [1]. From the Latin, the word “agro” literally translates as earth.

A classical, socialist type of collective-farm and land law emerged with the establishment of Soviet power on the territory of the newly-formed state of workers and peasants. However, as it should have been expected in the 70-80s of the twentieth century, it was transformed into agrarian law and in such a context entrenched for all subsequent periods. Due to these changes, scientists G.E. Bystrov in 1982, I. Kozyr and V.V.Petrov jointly in 1985, published a textbook under the same title called “Agricultural Law”. Changes have taken place in the organization of agriculture itself. The well-known regional agro-industrial associations, as divisions of the then Ministry of Agriculture, were newly formed structures of that time. Science also brought an absolute contribution to the development of the agricultural sector of the country.

In Soviet times, colossal research has been done in the field of agricultural law under the code 12.00.06 - land law, agricultural law and the law of environmental protection. Legal scholars have made a significant contribution to the development of these branches of law.

Subsequently, in the years of independence, this code of legal science was adjusted for environmental law, agrarian law and subsoil use right.

The number of venerable scientists has grown in this field, such as: S. B. Baisalov, A.E. Erenov, N.B. Mukhitdinov, S.T. Kultelev, and their followers: D.L. Baydeldinov, A.E. Bekturganov, L.K. Erkinbaeva, E.Z. Dusipov, A.H. Khadzhiev, and many others who contributed to the development of domestic agrarian and legal science.

One of the most striking studies to date that is not losing its relevance, was a 1981 monograph written by the authors A.E. Erenov, N.B. Mukhitdinov and L.V. Il'yashenko called “The subject and system of land law”, which turned into a reference book for agricultural lawyers.

An important condition for the transformation of the Republic of Kazakhstan to a qualitatively new level in the light of its third modernization is its endurance to global competitiveness. indicated in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2017. Modernization of the civil service in the light of the five institutional reforms, the 100-step plan of the nation and the full-scale development of all spheres of life become relevant in the development of an independent state. The huge tasks in the field of industrial-innovative development of the agrarian sector of the economy, ensuring the competitiveness of its industries and products in the context of the WTO arising from the State program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2018, indicate the need to improve the quality and effectiveness of legal services for one of the important areas of the Kazakh economy - the agro-industrial complex of the country [2].

The market economy has predetermined many reforms and transformations. Nowadays, it is even more important to orient the general specialty “jurisprudence” to specific sectors of the national economy and spheres of life activity. This best practice has long been established in the developed countries of the West. For example, lawyers are trained to directly service agricultural sector of the economy in universities in Germany, Austria, and Italy. Moreover, land courts function in their judicial system and, being specialized, resolve land disputes and other legal issues connected with it at a high civilized level.

Customary law of our ancestors, that was based on the traditions and customs of Kazakh society, also had an institution for settling land disputes (“Zher Dau”), which proves how serious Kazakhs were towards the land issue.

The agricultural sector is one of the major areas of the national economy, therefore, training of legal personnel, who will serve agriculture and livestock farming, is no less important, since the villagers sometimes face complex, problematic legal issues that the so-called lawyers with wide specialty “jurisprudence” are not able to professionally solve in that field.

Moreover, in the twenty-first century, many remote areas of our country simply do not have legal advice services and lawyers. One of the ways to resolve the severity of this problem was the reform of the law “On advocacy”, which regulates the activities of the new entity - a legal adviser [3].

Under the conditions of the global world economy, where Kazakhstan is a successful participant, investments are increasingly involved in the development of the domestic economy, which will undoubtedly create prerequisites for expanding the range of legal issues related to land leasing, business, as well as in the field of agriculture. Separate subsectors of agriculture have not yet been fully regulated. Many legal issues are only in bylaws, whereas it is necessary to regulate certain relations connected with the agro-industrial complex in a systematic, perhaps at a codified level. Along with the land code, it is necessary to improve legislation regulating crop production, livestock farming, ensuring the safety and transportation of crops, the quality of agricultural products, their conformity in WTO conditions, etc.

Unfortunately, the agro-industrial complex of production today is little secured by the relevant regulatory legal acts, methodological recommendations, manuals, elementary books, such as, for example, the “farmer’s legal reference book” (or agricultural cooperation), their development and the provision is the burden of responsibility for future “agricultural lawyers”. One of the main conditions for the development of agro-industrial production is to provide this sector with highly qualified, trained personnel. The scope of this production is very multifaceted with its own specifics and certain difficulties. Therefore, lawyers of the specialty “agrarian law” will be able to competently resolve the emerging legal disputes and provide decent legal support for the agro-industrial complex. In the future, the department of “agrarian law” should be composed precisely from the number of personnel of the stated specialty in order to teach “the fundamentals of the agricultural sector” at university faculties, taking into account the specifics and direction of each specialty, which will cover the issue of legal education for future agronomists, zoo veterinaries, agricultural engineers, and more specialists on this subject.

The professional work carried out by the Kazakh National Agrarian University (KazNAU) is often revealing the problems and needs of the villagers associated with the shortage and sometimes lack of highly qualified lawyers, who can solve their legal issues.

Therefore, there is an acute need for a new approach to training legal personnel with a specialization in individual branches of business. To be specific, it is necessary to train lawyers in the field of the agro-industrial complex of production, focused on knowledge not only of the legislative body that regulates the agro-industrial sector, but able to develop ideas and proposals that contribute to the improvement of legislation, law enforcement and development of the branch of agrarian and legal science.

One of the leading experts of the country’s agrarian and legal science, Professor L.K. Erkinbayeva, designates agrarian law as an independent branch of law, justifying it by the fact that; firstly, agrarian law has its own subject consisting of a set of legal norms governing public relations, which are formed in the process of organizing activities by producers of agricultural goods, secondly, the subject is based on specific principles and is separated by its normative base and methods (Erkinbayeva, Kalimbek & Ozembayeva, 2015). It is also necessary to expand the scope of activity of “agrarian law” at the level of “Master’s Degree” and “PhD,” since scientific research will enrich the declared branch of the specialty, create prerequisites not only for the training of scientific personnel, but also for the new direction of legal science.

Moreover, starting in 2018 the Department of Law of the Kazakh National Agrarian University reoriented its educational program to train and prepare lawyers - agrarians. Such subjects as, agrarian law, water law, land law, theory of agrarian law, legal foundations of the agro-industrial complex, land law theory, theory and practice of resolving land disputes, problems of legal regulation of agrarian business, etc., have been developed and taught both in bachelor and master programs. The opening of PhD doctoral studies might happen very soon, too.

Currently, Kazakh National Agrarian University is the only national university that prepares specialists to its core ministry and is under the jurisdiction of its department.

Taking into account all of the above, the inclusion of a new specialty “agrarian law” in a number of specialties of the Republic of Kazakhstan and the allocation of a targeted state educational grant for KazNAU, which has necessary material and technical base and highly qualified personnel potential, as well as many years of experience in training legal personnel, will improve the sphere of legal services for agriculture.

REFERENCES :

1. Galikeeva, I.G. (1999). The development of Russian agrarian law in terms of international law, 24.

2. The government program for the development of the agro-industrial complex of production of the Republic of Kazakhstan for 2017-2018.
3. The law on “Advocacy and Legal Assistance,” issued on July 5, 2015.
4. Erkinbayeva L.K., Kalimbek B., Ozembayeva A.T. (2015). “Agrarian Law of the Republic of Kazakhstan” “Kazakhstan university,”9.

**ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА –
PEDAGOGICAL SCIENCE**

Алимжанова Ж.О.,
Педагогика және психология мамандығының 1 курс магистрі
Философия және саясаттану факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Құсайынов А.К.
Педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан педагогика академиясының директоры

БІЛІМ БЕРУ САПАСЫ - САПАЛЫ ОҚУЛЫҚТА

Түйіндеме: Мақалада сауатты, жан-жақты дамыған, ой-өрісі кең, әлемдік, ұлттық, отбасылық тәрбие құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақтар тәрбиелеудегі сапалы білім беру мәселесі сөз болады. Сапалы білім берудің басты жолы – оқулық мәселесі көтеріледі. Оқулық жазудың қыр-сыры, қойылатын талаптары, мақсаттары айтыла келе, қазіргі таңдағы мектеп оқулықтарының сапасы сөз болады. Жаңартылған білім мазмұны бойынша дайындалған мектеп оқулықтарының артықшылықтары мен кемшіліктері талданады. Оқулық жазуда ұстанатын басты мәселелермен қатар, сапалы оқулыққа қол жеткізудің жолдары қарастырылады. Оқулықтардың атқаратын міндеттерін саралай келе, мектеп оқулықтарының сапасын анықтайтын басты критерийлер көрсетіледі.

Кілт сөздер: оқулық, білім беру ісі, педагогика, дидактика, оқулықтану, эстетика, сапалы оқулық, бағдарлама, стандарт, мектеп оқулықтары.

Резюме: В статье описывается о влияние системы образования на развитие культурно-ценностных, семейных качеств в воспитании растущего поколения. Одним из основных условий организации эффективного учебного процесса в школе является решение проблемы повышения качества современных школьных учебников. На пути повышения качества системы образования стоит вопрос о учебниках. Изучая требования написанию школьных учебников, можно изучить состояние современных учебников. В статье рассматриваются плюсы и минусы школьных учебников при обновленной системе образования. Выделяя основные задачи учебников, были рассмотрены основные критерий качественного учебника.

Ключевые слова: учебник, образование, педагогика, дидактика, учебниковведение, эстетика, программа, школьные учебники.

Resume: The article describes the influence of the education system on the development of cultural, value, family qualities in the upbringing of the growing generation. One of the main conditions for organizing an effective educational process at school is to solve the problem of improving the quality of modern school textbooks. On the way to improve the quality of the education system is the question of textbooks. By studying the requirements of writing school textbooks, one can study the state of modern textbooks. The article discusses the pros and cons of school textbooks in the renewed education system. Highlighting the main tasks of textbooks, the main criteria for a quality textbook were considered.

Keywords: textbook, education, pedagogy, didactics, textbooking, aesthetics, program, school textbooks.

Қазіргі жаһандану заманында дамыған елдер қатынан межелі орын алу үшін ұрпағымыздың алып жатқан білімі алаңдататыны анық. Бұл орайда білім сапасын дамытудың қажеттігі басым болып тұр. Сондықтан мемлекет білім беру жүйесі мен білім беру қызметтеріне жоғары талап қояды. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2018 жылғы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жолдауында адам капиталына баса көңіл бөлді. Сондықтан онда: «Барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдеу қажет. Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс», - деп көрсетті [1]. Сонымен қатар, Елбасы өзінің: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «...егер қазақстандықтар үшін құндылықтардың ең үлкені білім болса – ұлтты зор биіктер күтіп тұр», - деп атап көрсетті [2]. Демек, біздің басты құндылығымыз – білім. Мұның барлығы еліміздегі жас жеткіншектерге білім беру ісіне аса жауаптылықпен қараудың көрінісі.

Бүгінде елімізде білім беру саласында бірқатар өзгерістер орын алып жатқанын көріп отырмыз. Олардың қатарына жаңартылған білім беру мазмұнын жатқыза аламыз. Қазақстандағы білім беру үдерісі қандай дәрежеде деген мәселелер жиі-жиі көтеріліп жатады. Ал білім беру үдерісіндегі негізгі құрал – оқулық. Білім сапасының жоғары болуы оқулық сапасына тәуелді. Жастарды сапалы біліммен қаруландырып, шығармашыл, ғылыми білімді толық игерген және оны өмірде тәжірибемен байланысты қолдануға икемді етіп тәрбиелеу – әрбір білім беру мекемелерінің негізгі міндеті. Ал, оқулықта білім беру мазмұны баяндалған, оқытудың әдістемесі бағдарламаланған. М.Н. Скаткиннің айтуынша, оқулық оқыту іс-әрекетінің негізгі сценарийі ретінде қызмет етуі керек. Сол себепті оқулық құрастыру мәселесі, заманауи білім беру үдерісіндегі қызметін ұйымдастыру қашанда білім саласының өзекті мәселесі болмақ.

Елбасының бағдарламасы аясында жүзеге асырылып жатқан «100 жаңа оқулық» жобасы бүкіл әлеуметтік – гуманитарлық сала үшін өте маңызды. Білім мен ғылым ғасыры болып табылатын ХХІ ғасырда білімін дамыта

алмаған ел тығырыққа тірелетінін айтқан Н.Назарбаев білім саласының елдің өркениетті дамуындағы орнын нақты көрсетіп кеткен болатын. Осы орайда аталған бағдарлама аясында аударылып жатқан оқулықтар жайлы «Ғылыми таным – заманауи ұлттың бәсекеге қабілетті болуының басты шарты. Жаңа оқулықтар білімнің нағыз энциклопедиясы болып саналады. Бүгінде оқу әдісі ғана емес, сондай-ақ, оның мазмұны да маңызды», - деген болатын тұңғыш президентіміз.

Мазмұны мен мәні жөнінен айырмашылық жасайтын оқытудың сан алуан құралдары ішінде оқулықтың алатын орны ерекше. Ол мектептік білім, тәрбие беру қызметінің бірегей педагогикалық үлгі-моделі ретінде бүгінгі таңда ең тиімді және ең көп таралған әрі оқыту, әрі оқу құралы болып қалып отыр. Оқытудың мектептік, сыныптық жүйесі өмірге келгелі, адамзат өзінің ұзақ тарихында жинақтаған бағалы білім, тәжірибелерін, ашқан ғылыми жаңалықтарын, жасаған рухани – мәдени құндылықтары мен тәрбие, өнеге үрдістерін өскелең ұрпаққа сақтап, сатылап жеткізудің, амалдап үйретудің оқулықтан басқа қолайлы түрін ойлап тапқан жоқ. Сондықтан мемлекетімізде жүргізіліп жатқан мектеп реформаларының мақсаттары мен талаптарын ойдағыдай жүзеге асырып, еліміздің жас ұрпағын, өзіміз, бүгінде іргетасын қалап жатқан алдағы өмірге неғұрлым жетілген деңгейде әзірлеуде уақыт рухына сай жоғары сапалы тәлтума оқулықтар, француз педагогі А.Шоппе айтқандай, «ұлтты ұйымдастыратын феномен» рөлін атқаратын оқулықтарды жасау аса маңызға ие болып отыр. Қазіргі кезде шығарыла бастаған жаңа буын оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешенінің концепциясы да ғылыми-теориялық пайымдаулар негізінде дүниеге келген. Білім берудің компьютерлік, аудиовизуалдық және тағы басқа жаңа құралдары кеңінен тіпті жаппай іске қосылып отырған қазіргі дәуірдің өзінде мектеп оқулығының рөлі арта түсуде. Оқулық – педагогикалық жүйенің ақпараттық үлгісі. Оқулық – оқу бағдарламасы мен дидактиканың талаптарына, оқыту мақсатына сай оқу пәнінің мазмұнын ғылыми негізде, жүйелі баяндайтын кітап [3, 4]. Ал, Қазақстан Республикасының заңнамасында: оқулыққа «оқу пәнін (пәнді) жүйелі баяндайтын, ҚР МЖБС, үлгілік оқу жоспарына және үлгілік оқу бағдарламасына сәйкес келетін және осы оқу басылымының түрі ретінде ресми бекітілген оқу басылымының түрі» деген анықтама берілген екен [4]. Оқулық нақтылы пән аясындағы оқыту үдерісін қамтамасыз ететін коммуникативтік, ақпараттық танымдық және дамытушы қызметтер атқарады. Оның стратегиялық бағдары – қоғамның әлеуметтік тапсырысына, педагогикалық мақсаттарға, психологиялық-педагогикалық ұстанымдарға, тәрбие және оқыту мазмұнына сәйкес нақты оқу-тәрбие үдерісін жүзеге асыру.

Көп адамдар, әдетте, оқулықты оқушыларды ғылым негіздерімен таныстыратын кітап деп қана ұғады. Ал орыстың педагогі К.Д.Ушинскийдің айтуынша, оқулық - XIX ғасырдағы ғылыми категорияларды педагогикалық категорияларға айналдыру жолымен өңделген, оқушыларға арналған құрал. Қалай болғанда да оқулық – басты құндылығымыз. Білім беруді қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымынан, мәдени құндылықтарынан, ұлттық дәстүр, рухани негізден бөліп қарауға болмайды. Сонымен қатар, онда ғылым мен техниканың, педагогиканың соңғы жаңалықтары да барынша ескерілуге тиіс. Осы екі арна мемлекеттік оқу бағдарламасында, сол негізде оқу құралдарында көрініс тауып, тоғыстырылуы қажет. Жас ұрпақты халқымыздың рухани байлығымен және қазіргі замандық біліммен қаруландырып қана қоймай, олардың бойына жаңа сапалы дағдылар мен икемділіктерді дарытуда жаңа буын оқулықтары үлкен рөл атқарады.

Аса көрнекті ағартушы, педагог әрі ақын-жазушы Ыбырай Алтынсарин қазақ топырағында еуропалық-ресейлік үлгідегі тұңғыш қазақ мектебін ашып, оған арнап ана тіліндегі алғашқы оқулықтың нұсқасын жасаған болатын. Ұлы педагогтің хрестоматиясына енгізген даналық хикаялары мен аңыздар, ауыз әдебиетінің үздік үлгілері мен өзінің тамаша туындылары қазіргі оқулықтар мен оқу құралдарына (оқулық-хрестоматиялар, оқу кітаптары, мазмұндамалар мен диктанттар, жаттығулар жинақтары және т.б.) жиі пайдаланылып келеді. Материалдарының қарапайым да терең, мазмұнды, көркем де, қызықты, халық рухына үндес, әрі ықшам болуы аталған оқулықтың құндылығын асырып тұрған қасиеттері болып табылады. Бұл сипаттар, яғни педагог-жазушының оқулық жасау тағылымдары, қазіргі кез үшін де маңызды мәнге ие болып тұр.

Оқулық – оқу бағдарламасы негізінде жазылады. Тек кейбір жағдайда ғана автор оқулық мазмұнының логикасынан туындайтын азды-көпті орынды ауытқуларға жол беруіне болады. Жалпы оқулық, пәнді оқып-үйренудің бағдарламада тұжырымдалған жалпы мақсат-міндеттерінің көрініс табуы, оқу материалдарының тәрбиелік тұрғыдан терең баяндалуы, ғылымның практикамен байланысын көрсететін материалдардың берілуі, бағдарламада санамалап көрсетілген материалдардың толық қамтылуы, оқу материалдарын баяндаудың бірізділігі мен белгіленген көлемінің сақталуы тәрізді мазмұндық және әдістемелік тұтастық негізге алынып жазылуы керек.

Оқытуға қойылатын көптеген талаптарды әр сабақтың тар шеңберіне сыйғызып, оның оқушылардың көкейіне қонымдылығын арттыруда оқулық мұғалімге негізгі жәрдемші болуы қажет. Жақсы оқулық ортан қол мұғалімді жақсы мұғалім деңгейіне көтереді. Оқулыққа қойылатын талаптар өз алдына жеке ғылым. Авторлар сапалы оқулық жазу аса қиын жұмыс екендігін мойындау керек.

Қазіргі уақытта елімізде орта білім беру жүйесін жаңа мазмұнға көшіру мақсатында қарқынды жұмыстар жүргізілуде. Жаңа мазмұн талаптарына сай заманауи оқулықтар дайындау авторларға көптеген қосымша талаптар жүктейді. Оқулық теориясы бойынша іргелі зерттеулер жүргізген ғалымдардың пікірінше, оқулық жазу үшін терең ғылыми білім жеткіліксіз, сол себепті автордың білім көкжиегі, ой-өрісі кең, оқулыққа қойылатын

методикалық және дидактикалық талаптарды терең меңгерген, білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін түсініп, ескере білетін жан болуы керек. Сонымен бірге оның ғылыми пайымдарды оқушыға түсінікті тілде жеткізе алатын қалам шеберлігі, жазу қабілеті болғаны абзал. Оқулық дайындағанда оның жүйе ретіндегі жұмысына ерекше мән берілуі керек. Мысалы, оның мәтіні дұрыс ұйымдастырылмаса, қаншалықты құнды мәліметтер еңсе де, онымен жұмыс жасау қиын болады.

Оқулық және оқу құралдарының авторы, ең алдымен, педагог болғаны дұрыс. Оқулықтың басты мақсаттарының бірі – тәрбиенің барлық компоненттерін қамтып, соның ішінде ұлттық рухани, патриоттық тәрбие беру және тұлғаны жан-жақты дамыту десек, осы мақсаттарды жүзеге асыруда әлеуметтік тәжірибенің барлық негізге элементтерін ескергені жөн. Оқулық жазуда пән бойынша оқушылардың меңгеруі тиіс ақпараттар мен білімдер жүйелі түрде берілуі керек. Олар қабылдауға, түсінуге ыңғайлы ұйымдастырылуы қажет. Берілген білім мазмұны білімді бекітуге арналған сұрақтар мен тапсырмалар, өзіндік жұмыстар, шығармашылық бағыттағы жобалар арқылы тәжірибеде қолдануға бағытталған дұрыс. Оқулықта дүниеге, іс-әрекетке, адамдар арасындағы қатынасқа мән берілуі керек. Адамның қажеттіліктерін, эмоциясын, мотивтерін біліммен, ғылыммен, дағдылармен, шығармашылық қабілетіліктерімен ұштастыра отырып оқушылардың құзыреттіліктерін қалыптастыратын нәтижеге бағдарланған білім беру ескерілуі қажет. Еліміздегі нәтижеге бағдарланған Ұлттық білім беру бағдарламасының жобасында оқытудың басты мақсаты – білім алушының ғылыми дүниетанымын қалыптастыру және оларды жаратылыстану, гуманитарлық бағыттар бойынша алған білімдері негізінде қазіргі өндірістік технологияларды игеруге, гуманитарлық цикл бойынша ғылыми-педагогикалық, ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруды кәсіби меңгеруге, практикалық дағдылар мен түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыру болып табылады.

Оқулық – ғылыми жұмыстың ерекше бір түрі. Ол ғылыми идея мен тұжырымның дидактикалық тұжырыммен тоғысуынан жаралады. Егер де оқу пәнінің мазмұны, соның ішінде оқулық мазмұны сол пәнге негіз болған ғылым заңдылығына ғана, соның логикасына ғана құрылса, онда жақсы оқулық жасалмақ емес. Демек, педагогикалық проблеманы ескермейінше соның жетістіктеріне сүйенбей, иек артпай, оқулық жасау мүмкін емес. Әрине, мұнан ғылым заңдылығын, оның логикасын, жүйесін ескермеу, елемей деген ұғым тумаса керек [5]. Қазіргі оқулықтарға қойылар талап та күрделі. Бүгінгі жаңа мектептегі оқулықтар идеологиялық, дидактикалық, эстетикалық, психологиялық, логикалық, тілдік, әдістемелік, полиграфиялық, экономикалық негізгі талаптар биігінде болуы керек. Сондай жағдайда ғана жаңа бітімді оқулық жасай алмақпыз. Оқулық оқушыға ғылым негізін меңгертумен қатар, оны білік, дағдыға, алған білімін өмір кәдесіне жаратуға баулуға тиіс. Бұл оқулықта мақсатты жүйелілікті жүзеге асыруға байланысты. Оқулықта оқушылардың психологиялық ерекшеліктері де ескерілуі керек. Олай болса, психологиялық жүйелілік те оқулықтың сапалы болуының кілті. Оқулықты күрделі құрылым, біртұтас бітім, жүйе дейтініміз де содан. [6, 134].

Оқулықтардың теориялық негізін, білім берудің дидактикалық принциптеріне қарай оның мазмұндық, құрылымдық ерекшеліктерін зерттеген Ресей ғалымдарының қатарында: В.Г. Бейлинсон, Д.Д.Зуев, П.Г.Буга, В.В.Краевский, Н.Ф.Талызина, Л.В.Занков, С.Г. Шаповаленко, В.П.Беспалько, И.К. Журавлев айналысқандығын білеміз. Сонымен қатар педагог Г.М. Донской оқулық мазмұнының дамуы мен атқаратын қызметін, А.М. Сохор оқулықтардағы ғылыми материалдарды дидактикалық өңдеу туралы, И.П.Товпинец, Ю.К.Бабанский, В.В.Сорокин, Л.С.Гузей, Р.П.Суровцева, В.П.Максаковский, А.З.Рахимов, Н.И. Кондаков, М.Н. Скаткин және т.б. еңбектерінде оқулық құрылымы мен оны құру жолдарын талдаған. Ал, ғалым Дайнеко оқулық тиімділігін арттыру жолдарын, К.Швинге, Л.Я.Зорина, Л.М.Кузнецова оқулық функцияларының оның құрылымына әсері туралы тұжырымдарды ұсынған. А.Қ.Құсайынов, Ұ.А.Асыллов, оқулықтанудың өзекті мәселелерін қарастырса, А.Е.Әбілқасымова Қазақстандағы жаңа буын оқулықтары қандай болу керек, қазіргі жағдайы және олардың сапасын кешенді бағалау жөніндегі еңбектерін атай аламыз [3, 8-9].

Бүгінгі таңда елімізде мектеп оқулықтарының сапасы сын көтермейтіндігі біраздан бері өзекті тақырыпқа айналып жүр. Бұл мәселеге қатысты ең алғаш Елбасымыз Н.Назарбаев: "Қазақ тіліндегі оқулықтар шығаруға арналған тендерді үнемі жеңіп алатын бір-екі баспа ғана бар. Сонда оқулықтардың сапасын жақсарту үшін қандай бәсекелестік болмақ. Қазақ тіліндегі оқулықтардың сапасы сын көтермейді. Олар адамдарды қазақ тілін үйренуге емес, қазақ тілінен қашуға бейімдейді. Осы салаға жауапты тиісті органдар нақты шешім қабылдауы тиіс" деген болатын. Тұңғыш президентіміздің осы сөзінен кейін оқулықтар сапасына аса жауапкершілікпен мән беріле бастағаны анық.

Қазақстанда оқулықтану ғылымын жан-жақты зерттеп, зерделеп жүрген ғалым Асқарбек Құсайынов өзінің бір кезекті сұхбатында «Сапалы оқулық жазу аса күрделі жұмыс болып табылады. Жақсы оқулықтар жазу үшін, біріншіден, елімізде оқулықтану ғылымын дамыту керек. Оқулық жасаудың бар қиындығын басынан кешкен академик А.Колмогоров оны реактивті ұшақ құрастырумен салыстырған. Бұл, жақсы ұшақ құрастыруға қанша білім керек болса, жақсы оқулық жазу үшін де соншалықты білім керек», - деген болатын [7]. Ғалым осы орайда Кеңестік дәуірде жазылған оқулықтардың сапасы жоғары екені айта келе, оның екінші бір көлеңкелі жағын көрсетеді. Ғалымның айтуынша, ол кездегі оқулықтар идеологиялық мақсатта жазылған. Тәуелсіздік алғаннан кейін оқулықтар жазу мәселесін өзі қолымызға алғанымыз дұрыс шешім дейді. Алайда жас мемлекет болған соң

оқулықтардың сапасының төмендігіне бірнеше себептер айтады. Біріншіден, бұрын оқулық жазбаған, оқулық жазу теориясын меңгермеген авторлар оқулықтар жаза бастады. Әрине, ол оқулықтар оқулықтану ғылымы негізінде жазылған оқулықтардан көп жағдайда ұтылып жатты. Екіншіден, оқулық авторларына қажетті жағдай жасау керек. Оқулықтану ғылымы дамыған Франция елінің ғалымдары жақсы оқулық жазу үшін 3-5 жыл уақыт қажет дейді. Бізде оқулықтар жазуға бар-жоғы бір жыл көлемінде уақыт беріледі, ал авторларға қажетті жағдай жасалмайды. Үшіншіден, дайындалған оқулықтың сапасын анықтау үшін, оған Теориялық және Тәжірибелік сараптама жүргізілуі керек. Ол үшін ғылыми негізде дайындалған критерийлер жүйесі болуы тиіс. Өкінішке орай, бізде мұндай жүйе жасалмағандықтан оқулықтар сапасына объективті баға берілмей отыр. Төртіншіден, дамыған елдерде бір пәннен барлық сыныптарға арналған бір концепцияға негізделген желілік оқулықтар мен инновациялық оқу-әдістемелік кешендері дайындалады. Оларды дайындау үшін арнайы авторлық ұжым құрылады. Себебі, оқушылар бір пәннен әр сыныпта әр түрлі авторлардың жазған оқулықтарымен оқитын болса, сапалы білім ала алмайды. Бесіншіден, қазіргі уақытта әр оқулықпен бірге сол оқулықтың мультимедиялық оқу құралы, диск ретінде қоса дайындалады. Онда оқулықта берілген материалды терең түсінуге қажетті интернетте бар материалдар жүйеленіп беріледі. Бізде бұл жұмыс та нәтижелі атқарылмай отыр. Осы мәселелер шешілген жағдайда ғана жақсы оқулықтар жазылатын болады [7].

Еліміздегі білім беру сапасын жақсартуды өзіне мақсат тұтқан ғалым А. Құсайынов кемшіліктерді ғана атап қоймай, оқулықтанудың өзекті мәселелерін талдап, оқулықтың сапасын арттыруға ықпал ететін 4 факторды анықтайды. Біріншіден, авторлар оқулықтану ғылымын терең меңгерген болуы керек дейді ғалым. Жаңадан пайда болып, енді дамып келе жатқан бұл ғылым саласы үлкен жүк арқалайды. Сондықтан оқулық жазғысы келетін әрбір тұлға оқулықтану ғылымын жете меңгеруі тиіс. Екіншіден, оқу әдебиетінің сапасын анықтайтын мониторинг жүйесін құрастыру керек. Жүйенің өзіне тән моделі, талаптары болады. Үшіншіден, теориялық және практикалық мониторинг жүргізетін арнайы мамандарды оқытып, даярлау қажет. Ол үшін арнайы қаржы бөлінуі тиіс. Төртіншіден, әрбір оқулыққа қатысты шешім қабылдайтын және осы жұмыс нәтижелерінің талдамасын ұйымдастыру қажет. Демек, сапалы сарапшылар дайындау да бүгінгі күннің басы талабы болмақ. Осы мәселелерді ескерсек, оқулық сапасының артатыны сөзсіз.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 29 сәуірдегі №405 «ҚР Білім және ғылым министрлігінің кейбір мәселелері туралы» қаулысына сәйкес «Оқулық» республикалық ғылыми-практикалық орталығының құрылған болатын. Орталықтың басты қызметі – барлық білім деңгейлеріне арналған оқу басылымдарына, соның ішінде электрондық басылымдарға толықтай сараптама жүргізіп отыру, оқу басылымдарының сапасына объективті баға беру, оқыту процесінде қолдануға барлық талаптарға сай келетін оқу басылымдарын ұсыну және оқушылардың қолына сапасыз оқулықтардың түсуіне жол бермеу. Бұған қоса, орталық оқулықтану мәселелері бойынша ғылыми және әдістемелік жұмыстармен айналысады. Бұл орталық бүгінгі таңда да сүбелі жұмыстар жүргізіп жатыр. Аталған орталық мектеп оқулықтарының сапасы туралы айтқанда, оның бірнеше жағын қарастырады. Ең алдымен, оқулықтың сапасы оқыту мақсатына жетудегі және қойылған оқыту міндеттерін шешудегі тиімділіктерімен анықталады. Қазіргі қолданыстағы оқулықтар білім беру стандартына, оқу бағдарламаларына сәйкес келуі тиіс. Оның мазмұны және құрылымы, оқу материалдарының ғылымилығы, әдістемелік аппараты элементтері де бүгінге дейін қойылып келген талаптарға жауап беруі керек.

Орталықтың жүргізген зерттеулеріне сүйенсек, қазіргі отандық оқулықтардағы кемшіліктердің бірі – иллюстрациялардың сапасы, безендірілуі. Сонымен қатар оқулықтарда әр пәннің мазмұнының ерекшелігіне қатысты кемшіліктер де кездеседі. Тарих оқулықтарында тарих даталар бойынша сәйкессіздіктер баршылық. Мысалы, Бұланты шайқасы бір оқулықта 1836 жылы болды делінсе, екінші оқулықта 1838 жыл деп көрсетілген. Бірақ орталық, мұны әдейі қателік емес, сәйкессіздік деп санайды. Олай деуінің себебі, оқулық авторлары ол даталарды белгілі бір тарихи еңбектерге сүйене отырып алады және олар даталар әр еңбекте әр түрлі деректермен беріледі.

Бұрын оқушы үшін ақпарат көзі тек оқулық болса, қазіргі кезде ондай ақпарат көздері өте көп. Соған байланысты оқулықтың атқаратын қызметі де өзгерді. Ол бірінші кезекте оқушыға білім елінде бағдар беруші қызметін атқаруы тиіс. Осы орайда жаңартылған білім мазмұны бойынша әзірленген жаңа оқулықтардың сапалық жағын айтып кеткен жөн. Бұл оқулықтардың құрылымы, безендірілуі, олардағы мәтіндер, тапсырмалар қолданыстағы оқулықтардан бөлек. Осы орайда ғалым Н.Байбуртянның «оқулық мазмұны мен түсі жағынан тартымды, онда берілетін оқу материалдары балалар түсінігіне ыңғайлы әрі қарапайым болу қажет, себебі оқулық бала өмірінде аса маңызды рөл атқарады», - деген пікірі еріксіз еске түседі. [8] Себебі қазіргі мектеп оқулықтарының безендірілуі көңілден шыққанымен, онда берілген материалдардың қарапайымдылығы, баланың жас ерекшелігіне, олардың қабылдау қабілеттеріне сай келетіндігі жағы көңілден шықпай тұр. Материалдардың тілі ауыр болғаны соншалық, балалардың оқуға деген ниетін шектеп тастағандай.

Ғалымдардың басым көпшілігі оқулық түзуде үш талапты қояды. Бірінші - оқулықта берілетін материалдар. Бұл - басты талап. Себебі материалдарды дұрыс таңдап, оларды орын-орнына дұрыс қоя білу балалардың біліміне, сөздік қорының, тілінің дамуына игі ықпал жасайды. Ал материалдарды қалай өту, түсіндіру, қызғылықты өту – мұғалімнің міндеті. Екінші - оқулықты безендіру ісі. Дұрыс безендірілген оқулық

балалардың кітапқа деген қызығуын арттырып, түрлі медициналық-гигиеналық талаптарға жауап береді. Үшінші - дидактикалық. Оқулықта берілетін материалдар балалардың оқуға деген қызығуын оятуға түрткі болуы шарт [6, 135].

Еліміздегі мектеп оқулықтарының мәселесін саралап, зерттеп, жүйелей отырып және оқулықтарды дайындаудағы озық тәжірибелерді таразылай келе, жаңа буын оқулықтарын мазмұндық, құрылымдық жағынан жетілдіре түсудің керектігі байқалады. Мұнда алға қойылатын мәселе оқулықтар мен оқу құралдарының мазмұндық, жүйелік байланысы және сол байланысты білім беруде сақтай отырып жүзеге асыру болып табылады. Педагог-ғалым И.Я.Лернердің пікіріне жүгінсек, оқулық бірден көзге шалына қоймайтын үш бөлімнен тұратынын білеміз. Оның бірінші бөлімі теориялық бөлім, бұл оқулықтағы мәтіндердің мазмұны. Екінші бөлім, әдістемелік, бұл әрбір тақырыптарға байланысты берілген сұрақтар мен тапсырмалар. Әдістемелік бөлім оқушылардың пәнге қызығушылығын, олардың өзіндік жұмысқа талпынысын, зерттеушілігі мен шығармашылығын дамытуға арналған негізгі бөлім деп қарауымыз керек. Сондықтан, мұнда сұрақтар мен тапсырмалар деңгейлеп беріле отырып, әр оқушының білім деңгейі мен мүмкіндіктеріне қарай қолданылатыны белгілі. Оқулықтың үшінші бөлімі бұл эстетикалық бөлім. Мұнда тақырыпқа байланысты сызбалар, суреттер, бейнелі көрнекіліктер т.б. орналасады. Бұл бөлімінің маңызы тақырыппен тікелей байланысты бола отырып, оның мазмұнын толық ашуға және оқушылардың өзіндік жұмыстарын орындауды жүзеге асыруға көмектеседі. Осы үш бөлімнің тығыз байланыстылығын жақсы меңгерген педагог және білім беруде оқулықтың негізгі мазмұнын оқу құралдары мазмұнымен тиімді әдістер арқылы байланыстыра алған оқытушы оқушылардың білімдерін тереңдетіп, олардың шығармашылық арқылы білімді саналы меңгеруін қамтамасыз ете алады.

Сонымен, оқулықтану ғылымының қыр-сырын меңгеріп, оқулыққа қойылатын талаптар мен оқулықтың мақсаттарын ескере отырып жазылған оқулық сапалы болмақ. Ал сапалы оқулыққа қалай қол жеткіземіз? Ол үшін, ең алдымен, мектеп оқулықтарының сапасын анықтайтын басты критерийлерді анықтап алу қажет. Ол критерийлер әртүрлі: Оқулықта бағдарламада көрсетілген материалды орналастырудың жалпы бірізділігінің сақталуы, ұғымдар мен заңдарды баяндау қазіргі ғылыми білімге сай болуы, оқушылар оқып түсіне алатындай баяндалуы, оқушылардың жас және ақыл-ой мүмкіндіктерінің ескерілуі, пәнаралық байланыстардың жүзеге асырылуы және т.б.

МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ САПАСЫН АНЫҚТАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ	
•	Оқулықта бағдарламада көрсетілген материалды орналастырудың жалпы бірізділігі болуы;
•	Ұғымдар мен заңдарды баяндау қазіргі ғылыми білімге сай болуы;
•	Пәнішілік және пәнаралық байланыстардың жүзеге асырылуы;
•	Материалдарды бөлім, тарау, тақырыптарға бөліп орналыстырған кезде: әрбір бөлім-үйренудің өзінше бір объектісі және пәнді меңгерудің бір басқышы болуы, тарау мазмұнының тарихымен практикасымен байланысының мүмкіндігінше ескерілуі, материалдың өзара қалық байланыста болуы, теорияның басқа тараулармен құрылымдық байланысының ескерілуі, тындылардың дәлелді болуы.
•	Тараулар негізінен, таным цикліне сәйкес келуге, яғни: фактіден-үлгіге, үлгіден-тезаға, гипотезадан-салдарға, салдардан-сынаққа, сынақтан-іс-жүзінде қолдануға қарай жүруі.
•	Оқушылар оқып түсіне алатындай баяндалуы тиіс;
•	Оқушылардың жас және ақыл-ой мүмкіндіктері ескерілуі, ұғымдарды енгізудің белгілі бірізділігі сақталуы, әр сабақтағы ұғымдардың, ой қорытындыларының саны тым көп болмауы;

Қорытындылай келе, атына заты сай оқулық жазу – орасан қиын іс, ал оған қойылатын талаптар – өз алдына бір ғылым. Оқулық теориясын, екінші сөзбен айтқанда, оқулық жазуға қойылатын дидактикалық талаптарды үңіле зерттеп, сол негізде оқулыққа қатысты тыңғылықты әзірлік жұмыстарын жүргізбей тұрып, кімде болсын, төтеден килігіп, сапалы оқулық жазып шығамын десе, онысы – күпіршілік болмақ. Сапалы оқулық жазу үшін, біріншіден, оқулыққа ғылыми білім мен педагогиканың синтезі ретінде қарау керек, екіншіден, авторлар оқулықтану ғылымын меңгерулері керек, үшіншіден, оқулық қолжазбаларының сапасын теориялық және тәжірибелік тұрғыдан анықтайтын мониторинг жүйесін жасау керек, формализм мен біліксіздікке, принципсіздік пен өзара ымырашылдыққа жол берілмеуі керек, төртіншіден, оқулықтың мемлекеттік, қоғамдық мәртебесін көтеру керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 10.01.2018 ж. akorda.kz
2. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар рухани жаңғыру» атты мақаласы. 12.04.2017 ж. akorda.kz
3. Ильясова Г.У. Химиядан оқулықтар мен оқу құралдарын құрастырудың дидактикалық негіздері // Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация, Алматы, 2018.
4. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 24 шілдедегі № 344 Бұйрығы.
5. Құсайынов А.Қ., Ұ.Ә.Асыллов. Оқулықтану. Өзекті мәселелер. – Алматы: Рауан, 2000.
6. Таганова А.М. Оқулық жазу шарттары және оның тәрбиелік негіздері. ҚазҰУ Хабаршысы, Филология сериясы. №2 (136), 2012.
7. Құсайынов А. Білім беру саласындағы реформаларға байыптылық қажет. «Ақиқат» журналы, 10.01.2017 ж.
8. Байбуртян Н.М. Основы теории составления учебников русского языка в армейских школах. – М.: Педагогика, 1988.

Амангазиева М.К.,
кандидат филологических наук, доцент
Баишев Университет
г. Актобе, Казахстан
E-mail: mika-230376@mail.ru

Ермекбаева Г.Г.
аспирант, магистр педагогических наук
Баишев Университет
г. Актобе, Казахстан
E-mail: gabitovna86@mail.ru

ПОСТРОЕНИЕ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО И ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

Түйін: Мақалада оқушыларды саралап оқыту, тілдік ортаны қалыптастыру қарастырылады. Саралап оқыту тілдік ортаны қалыптастыруда негізгі тәсіл болып табылады.

Кілт сөздер: саралап оқыту, тілдік орта, жеке тәсіл, деңгейлік тапсырма.

Резюме: В статье рассматривается дифференцированное обучение школьника, формирование языковой среды. Дифференцированное обучение рассматривается как индивидуальный подход в формирование учебной языковой среды.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, языковая среда, индивидуальный подход, уровневая задания.

Summary: The article discusses the differentiated teaching of a schoolchild, the formation of the language environment. Differentiated learning is considered as an individual approach to the formation of the educational language environment.

Keywords: differentiated teaching, language environment, individual approach, level tasks.

Идея индивидуализации и дифференциации была заимствована педагогикой непосредственно из психологии и отчасти из социологии в конце XIX века.

Обновление всех сфер общественной жизни со всей определенностью выявило потребность изменения форм индивидуального обучения подрастающего поколения. Они становятся более демократическими, появляется возможность широкого выбора. В условиях гибкой, вариативной социальной практики повышается значимость индивидуального подхода в обучении как способа освоения личностью произвольных высших форм индивидуального обучения, при которых человек является активным субъектом социального выбора. Возрастает социальная потребность в как можно более раннем приобщении каждого нового члена общества к сложной практике индивидуального обучения в педагогической системе.

Проблема индивидуальных различий детей и их дифференцированного обучения давно волнует учителей и ученых и является не только социально-психологической и философской, но и собственно педагогической проблемой.

За последние годы проблеме индивидуализации и дифференциации процесса обучения посвящен ряд педагогических работ И.Э.Унт, А.А. Кирсанова, Г.Ф.Суворовой, С.Д. Шевченко и других авторов.

В учебных пособиях по педагогике индивидуальный подход рассматривается как один из важнейших принципов обучения. Е.С.Рубинский подробно рассматривает значимость индивидуального подхода как одного из общепедагогических и дидактических принципов и дает ее обоснование. Во-первых, принцип индивидуального подхода, в отличие от других дидактических принципов, подчеркивает необходимость систематического учета не только социально-типического, но и индивидуально-неповторимого в личности каждого школьника. Во-вторых, в индивидуальном подходе нуждается каждый ученик без исключения. В-третьих, индивидуальный подход является активным, формирующим, развивающим принципом, тем самым предполагается творческое развитие индивидуальности ученика.

Требования учитывать индивидуальные особенности ребенка в процесс очень давняя традиция. Необходимость этого очевидна, ведь учащиеся по разным показателям в значительной мере отличаются друг от друга. Это требование находит отражение в педагогической теории по названию принципа индивидуального подхода. Индивидуальный подход обеспечивает:

- устранение трудностей в учении отдельных школьников.
- возможность развития всех сил и способностей учащихся [1].

Важная предпосылка осуществления индивидуального подхода к ученику – направленность обучения на формирование личности ученика, которая предполагает действенное внимание к каждому ученику, его творческой индивидуальности на каждом уроке. Прежде всего, необходимо воспитывать у детей интерес к

занятиям, учебному труду и ответственному отношению к учению. Интерес, как пишет психолог, А.Г.Морозова, характеризуется тремя обязательными моментами: положительной эмоцией по отношению к деятельности; наличием познавательной стороны этой эмоции, тем, что мы называем радостью познания и познания; наличием непосредственного мотива, идущего от самой деятельности, деятельность сама по себе привлекает и побуждает ученика заниматься независимо от других побуждений [2].

Для того чтобы пробудить интерес, необходим и коллективный подход: поставить перед классом цель, познавательную задачу, создать поисковую ситуацию, раскрыть важность поиска и помочь каждому включиться в учебный труд. Наблюдения показывают, что не сразу все учащиеся начинают проявлять интерес к новому, включаются в активную познавательную деятельность. Некоторым необходима индивидуальная помощь в осознании того, что они уже знают и что должны узнать, как искать пути к истине. Если сразу не обратить внимание на этих детей, то они останутся пассивными на протяжении всего урока и сознание их не будет обогащаться, хотя ими и будут выполняться общеклассные задания [3].

Индивидуальный подход включает в себя следующие элементы, тесно связанные между собой и представляющие цикл, периодически повторяющийся на новом уровне:

- систематическое изучение каждого ученика;
- постановка ближайших педагогических задач в работе с каждым учеником;
- выбор и применение наиболее эффективных средств индивидуального подхода к ученику;
- фиксация и анализ полученных результатов;
- постановка новых педагогических задач.

Важно отметить, что в индивидуальном подходе нуждается действительно каждый ребенок, ибо это непереносимое условие и предпосылка формирования гармонической и всесторонне развитой личности, формирование самой личности как неповторимой индивидуальности.

Дифференциация предусматривает перестройку учебно-воспитательного процесса в оптимальном режиме для разных групп учащихся в соответствии с их потенциальными возможностями, познавательными интересами, склонностями, способностями и потребностями, с обязательным обеспечением полноценного образования каждого обучаемого.

В переводе с латинского «difference» означает разделение целого на различные части, формы, ступени.

Г.К.Селевко дает следующее определение дифференцированному обучению:

- «форма организации учебного процесса, при которой учитель работает с группой учащихся, составленной с учетом наличия у них каких-либо значимых для учебного процесса общих качеств»;
- «часть общей дидактической системы, которая обеспечивает специализацию учебного процесса для различных групп обучаемых» [4].

Проблема дифференцированного подхода к учащимся исследуется давно. Сущность дифференциации состояла в поиске приемов и способов обучения, которые индивидуальными путями вели бы всех учащихся к одинаковому овладению программой. Дифференцированное обучение эффективно и результативно лишь при добровольном выборе уровня усвоения и отчетности. Каждый ученик имеет право добровольно и сознательно решать для себя, на каком уровне ему усваивать материал. Именно такой подход позволяет формировать у учащегося познавательную потребность, навыки самооценки, планирования и рационального регулирования своей учебной деятельности.

Уровневую дифференциацию можно организовать в разнообразных формах, которые зависят от индивидуальных подходов учителя, от особенностей учебной группы, их опыта и развития и др. в качестве основного пути осуществления дифференциации обучения предлагается формирование мини-групп. Деление на мини-группы осуществляется прежде всего на основе критерия достижения уровня обязательной подготовки. При таком подходе ученик может самостоятельно оценить свои возможности и выбрать для себя тот уровень целей, который соответствует его возможностям, подготовке и потребностям на данном этапе обучения. Ориентация на обязательные результаты обучения постоянно поддерживает подготовку обучаемого на должном уровне. Это позволяет ученику при возможности перейти на более высокий уровень на любом этапе обучения. Именно такой подход к дифференциации обучения является необходимым и существенным условием демократизации и гуманизации образования.

Дифференцированным подходом в обучении Г.К. Селевко считает создание разнообразных условий обучения с целью учета особенностей учащихся: «комплекс методических, психолого-педагогических и организационно-управленческих мероприятий» [4].

Г. Ксензова справедливо утверждает, что «самостоятельная познавательная деятельность школьников может быть организована только при условии создания благоприятного эмоционального фона, что возможно благодаря изменениям в оценочной деятельности учителя, введению самоконтроля и самооценки учащихся, согласуемой с учителем; на учебном занятии должен быть обеспечен постепенный и последовательный переход на субъект-субъектные отношения, реальные отношения сотрудничества между учителем и учащимися, которые можно создать совместной деятельностью, основанной на внутренней мотивации, диалоговом общении; новый

способ организации учебного процесса потребует изменения поведенческого стиля учителя, выполнение им мало освоенных функций мотиватора в учебном труде, координатора учебных действий школьников»[5, 82-83].

Практика показывает, что учителя давно осознали необходимость дифференцированного подхода к обучению, чтобы можно было больше времени уделять отстающим ученикам, не упуская из виду сильных, создавая благоприятные условия для развития всех и каждого в соответствии с их способностями и возможностями, особенностями их психического развития, характера.

Наше исследование посвящено уровневой дифференциации обучения, являющейся необходимым условием формирования казахской языковой среды. Уровневая дифференциация способствует развитию проявившихся интересов и предметных умений каждого учащегося.

По технологии модульного обучения М.М.Жанпеисовой, уже с 3-4 урока диалогической части ученикам предлагаются дифференцированные задания, отвечающие требованиям стандарта (III и II уровни). Задания I уровня предназначены для одаренных детей двух типов – интеллектуально и креативно одаренных. Выбор заданий любого уровня осуществляется самими учащимися. В отличие от других технологий с уровневой дифференциацией (В.М.Монахов, Н.Т.Гузик, Ж.А.Караев), данная система предусматривает особый подход к выполнению заданий. Не является обязательным поэтапное выполнение заданий (от простого к сложному). Ученик вправе выбрать задание. Анализ литературы показал, что наиболее полезным, развивающим считается учение на пределе трудности для самого ученика [6].

Задания I уровня рассчитаны на развитие творчества учащихся, а задания II и III уровней предполагают усвоение программного материала учащимися на уровне государственного стандарта образования. Задания рассчитаны на выбор одного из них по усмотрению учащегося. Как отмечалось ранее, при подготовке трехуровневых заданий на основу была принята таксономия Б.Блума.

Так выглядят трехуровневые задания, разработанные нами по теме «Менің отбасы мүшелерім, Сұраулы сөйлем. Құрмалас сөйлем. Шылаулар».

III-деңгей

- 1. Мәтін бойынша сөйлемдерді тексеріңдер. Дұрыс немесе дұрыс еместігін анықтаңдар.
 - 1) Әдепті адам ыңғайсыздық тудыратын жағдайды болдыруға тырысады.
 - 2) Әдепті адам өзінің белгілі бір адамды жек көретінін байқатады.
 - 3) Әдептілік қарапайымдылықпен байланысты емес.
 - 4) Табиғилық адалдық пен шыншылдықты қажет етеді.
- 2. Мәтіннен жалғаулық шылаулары бар сөйлемдерді теріп жазып, түрін ажыратыңдар.

II-деңгей

- 1. Мінездің ұнамды белгілеріне сипаттама теріңдер. Сендердің отбасы мүшелеріне қандай қасиеттер тән?

ұнамды белгілер	сипаттамасы
1. Әдептілік –	1. ...
2. Қарапайымдық –	2. ...
3. Табиғилық –	3. ...

- 2. Мәтіннен құрмалас сөйлемді теріп жазып, бастауыш пен баяндауышын табыңдар.

I-деңгей

- 1. Отбасы мүшелерінің мінезіне сипаттама беріңдер.

Во время эксперимента было отмечено, что учащиеся, получив удовлетворение от выполнения задания III-уровня (соответственно своей подготовленности), на следующих занятиях стремились к выполнению задания более высокого, II, а то и I уровня.

Введение уровневых заданий в основной, диалогической части учебного модуля может осуществляться в самых разных формах, способствуя реализации потенциала любого обучаемого, а значит, формируя чувство удовлетворенности от собственной деятельности, в том числе и речевой.

Практический опыт показал, что при дифференцированном обучении создаются условия для развития логики, мышления, устной и письменной речи, способностей каждого ученика, интереса к познавательной деятельности; обеспечивается психологическая безопасность, благоприятная психологическая атмосфера.

Все оценки и отметки, выставляемые на каждом уроке каждому ученику носят стимулирующий, а не контролирующий характер. Оценки и отметки ставятся преимущественно самими учениками (себе, друг другу, группе, команде).

Проблемой проверки и оценки знаний в педагогике и психологии занимались Б.Г.Ананьев, Ш.А.Амонашвили, Ю.К.Бабанский, В.П.Беспалько [7]. Педагогический аспект контроля рассматривался в

исследованиях Г.И.Шукиной, Т.И. Шамовой и др. Ученые справедливо отмечают, что своевременный контроль «предотвращает неполадки в обучении и учении и лучше организует и регулирует учебный процесс» [8].

Самооценка и взаимооценка знаний предполагает взаимосвязанную оценочную деятельность учителя и учащихся.

В нашем эксперименте мы наиболее часто использовали методы взаимопроверки.

Для взаимопроверки нами были подготовлены к заданиям каждого уровня ответы-образцы, которые выступают в качестве средства управления. В процессе проверки каждый ученик был в роли выполняющего и контролирующего, что заставляет внимательно слушать отвечающего, различать и исправлять неточности и ошибки. Этот прием, по мнению ученых, развивает внимание.

При взаимопроверке возможны ситуации, когда ученик берет на проверку работу с повышенной для него степенью сложности. Естественно, он может оценить правильность или неправильность выполнения данной работы. С этой целью мы готовили к каждому заданию бланки с правильными ответами. В том случае, когда ответы на задания I уровня предполагают нестандартный ответ, учитель проверяет их сам. Оценивание знаний учащихся в нашем исследовании осуществлялось по балльной системе.

Отметки по уровням выглядят так:

I уровень	II уровень	III уровень
«5»	«5»	«5»
«4»	«4»	«4»
«3»	«3»	«3»

Следует подчеркнуть, что все оценки и отметки на данном этапе работы – стимулирующие. В ходе эксперимента оценки «переводилось» в журнал по следующей схеме:

I уровень	II уровень	III уровень
в журнал	в журнал	в журнал
«5» 5	«5» 5	«5» 4
«4» 5	«4» 4	«4» 3
«3» 4	«3» 3	«3» 3

Ученики во время диалога свободно формулировали и высказывали свои мысли. У большинства учащихся формируется устойчивый интерес к казахскому языку, наблюдается совершенствование речевых навыков, логики мышления.

Безболезненный переход от одного уровня сложности к другому позволял получить высокий балл в конце учебного модуля, что вселяло уверенность в своих силах и способствовало формированию положительной мотивации учения.

Дифференцированные задания, учитывающие степень теоретической подготовки ученика, сформированность речевых навыков на казахском языке, личностные психо-физиологические особенности обучаемого, использовались нами в обучающей, диалогической части учебных модулей.

Дифференциация заданий по уровням, гибкая система оценивания, осуществляемая практически по 9-балльной шкале, стимулировала учащихся, повышая мотивацию к изучению казахского языка, и способствовала созданию учебной языковой среды, максимально приближенной по психологическим характеристикам к естественной.

Дифференцированный подход в учебном процессе означает действенное внимание к каждому ученику, его творческой индивидуальности в условиях классно-урочной системы обучения по обязательным учебным программам, предполагает разумное сочетание фронтальных, групповых и индивидуальных занятий для повышения качества обучения и развития каждого ученика.

Таким образом, эффективность процесса обучения на основе дифференцированного подхода как педагогического условия формирования учебной языковой среды, была подтверждена экспериментально.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Суворова Г.Ф. Особенности индивидуального подхода к учащимся // Начальная школа. – 1986. - №11.
2. Морозова Н.Г. Формирование познавательного интереса у аномальных детей. – М., 1969.
3. Суворова Г.Ф. Реализация индивидуального подхода к учащимся // Начальная школа. – 1987. - №1.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. / Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
5. Шонанов Т. Самоучитель киргизского языка для русских. – Кызыл Орда: Казгосиздат, 1927. – 99 с.

6. Жанпеисова М.М. Модульная технология обучения как средство развития ребенка. – Алматы, 2001. – 154 с.
7. Беспалько В.П. Элементы теории управления процессом обучения. – М., 1971.
8. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1979.

Аманиязова Б.А.

оқытушы,

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе қ, Қазақстан

E-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТҮРҒЫСЫНАН БІЛІМ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: Бұл мақалада білім беру теориясының терминологиялық, методологиялық, концептуалды аппаратын жетілдіру қажеттілігімен қатар қазіргі заман қойған тәрбие мен білім беру мәселелерін шешудің қалыптасқан философиялық педагогикалық көзқарастар қарастырылған.

Түйін сөздер: білім, тәрбие, мәдениет, инновация, тұлғаю.

Аманиязова Б.А.

преподаватель,

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
г. Актобе, Казахстан

E-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ В КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме: В данной статье, помимо необходимости совершенствования терминологии, методологии, концептуальной теории теории образования, рассматриваются философско-педагогические подходы к решению современных образовательных и образовательных проблем.

Ключевые слова: образование, образование, культура, инновации, личность.

Amaniyazova B.A.

teacher,

Aktobe regional state University after K. Zhubanov,
Aktobe, Kazakhstan

E-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

PROBLEMS OF EDUCATIONAL PHILOSOPHY IN KAZAKHSTAN EDUCATION SYSTEM

Summary: In this article, besides the necessity to improve the terminology, methodology, conceptual theory of the theory of education, the philosophical pedagogical approaches to the solution of modern educational and educational problems are considered.

Keywords: education, education, culture, innovation, personality.

Соңғы жылдары білім беру теориясының терминологиялық, методологиялық, концептуалды аппаратын жетілдіру қажеттілігімен қатар қазіргі заман қойған тәрбие мен білім беру мәселелерін шешудің қалыптасқан философиялық педагогикалық көзқарастарының бейімделу міндеті принципті мәнге ие болып отыр. Бұл бағыттағы ғылыми ізденіс перспективалары қазіргі уақытта педагогикалық еңбектің адам қызметінің басты түрлерінің айналуына байланысты білім беру философиясы саласындағы зерттеулердің дамуымен байланыстырылады. Білім беру философиясы бірқатар бағыттарға бөлінді. Білім беру философиясы И.Шефлермен 60-жылдардың басында ұсынылды, Э. Макмилланнның, К. Маклелланнның, Д.С. Солитстың (АҚШ), Р. Питерстің, Х. Херсттің (Ұлыбритания) және т.б. [3.178-б.] еңбектерінде көрінді. Жаңа жүзжылдықтың және өткеннің экологиялық қарама қайшылықтары, тұлға аралық шиеліністер мен әлеуметтік антогонизмдер адам табиғатына қазіргі заманның талаптарының сәйкес келмеуі ретінде көрінген білім берудің еуропалық жүйесінің әлемдік дағдарысының салдары болып табылады (О.Ф. Больнов, Д. Дьюи және т.б.). Осыған байланысты қоғам дамуының келешегін ескере отырып білім берудің стратегиясы мен тактикасын анықтайтын білім берудің қазіргі теориясының методологиялық алғышарттары туралы сұрақ өте өткір тұр. Бұл мәселені шешу білім беру философиясының құзіреті саласы. Білім беру жүйесін қайта құру оның қоғам мен мемлекеттегі білім берудің орнын анықтайтын оның негіздерін анықтап алмай және білім беру бағдарламалары адамның мүдделеріне сәйкес келмейінше мүмкін емес. Білім беру философиясының гуманитарлық бағытының өзі бірнеше бағыттарды қосады және В.Дильтей мен оның ізбасарлары Г.Ноль, Э.Шпрангер, Т.Литта және басқалардың [5.187-188 б.]

философиялық және педагогикалық идеяларына жақын. Соңғы онжылдықтарта білім беру философиясы мәселелеріне қызығушылық артты. Білім беру философиясының табиғаты, мақсаттары мен міндеттері туралы, оның педагогикамен байланыс сипаты туралы пікірлердің кең спектрі қалыптасты. Бірқатар педагогтер білім беру философиясына скептикалық тұрғыдан қарайды, яғни педагогиканы философиялық дүниетанымдық және териялық танымдық міндеттерді өзінше шешуге қабілетті ғылым деп есептейді. Бұл жағдайда философия мен педагогиканың өзара қатынасы бірқатар пәндердің байланысына теңестіріледі. Білім беру автономиясының абстрактілік түсіндірулерге қарсы білім берудің сыншыл эмансипаторлық философиясының жақтастары саясат педагогиканы тұрақтандырады деп тұжырымдайды [7. 62-65 б.]. (Т. Адорно). Отандық педагогикалық әдебиеттер бұл бағыт әлеуметтік сыншыл педагогика ретінде қарастырылады. Түрлі қызметтер түрлерінің күрделенуі мен жекешеленуіне орай философия мен педагогика арасындағы байланыс күрделі және жанамаға айналды, олай болса XVIII немесе XIX ғасырларға қарағанда анықсыздауға айналды. Білім беру философиясының дамуы «жаттану тәжірибесін» жеңу негізінде баламалы білім беру стратегиясын құрудың қажеттілігіне жауап береді.

Білім берудің мәселелерін зерттеу өзектілігі мен объективті күрделілігі қазіргі уақытта көптеген философиялық мектептердің, ағымдар мен бағыттардың өмір сүруімен шарттанған. Осыған сәйкес білім беру туралы, оның теориясы мен философия туралы түрлі ғана емес, сонымен қатар қарама қарсы көріністері қалыптасты. Алайда білім беру философиясы мен оның пәніне қатысты пікірлердің көптігіне қарамай батыс және отандық мәдениетте қалыптасқан парадигмаларға апелляциялар негізінде белгілі бір көзқарастарға жетуге болады. Сөз XX ғасырдың 60 жылдары ғылым философиясының идеялары негізінде пайда болған рационалдық түрлері концепциясы туралы болып отыр. . Бұдан басқа қазіргі ғылымда зерттеушілер біздің біліміміздің, біздің мәдениетіміздің, тіпті адамның дағдарысы туралы жиі айтып жүр [4. 138-193 б.]. Философиялық білім берушілік дискурстің құрылымы мен рационалдық арасындағы өзара тәуелділікті олардың әлеуметтік мәдени мағыналылығы мақсатында тек қана алғашқы қадамдар жасалуда. Адам мен қоғамның тарихи эволюциясындағы мәдени өркениеттік шығармашылық ерекшеліктерінің көрінісі ретінде рационалдылықтың қондырғысын талдау контекстінде философиялық педагогикалық теориялар мен білім беру практикаларын типологиялық қайта құру және әлеуметтік философиялық бағалау болып табылады.

Бұл мақсатқа жету келесі міндеттерді шешумен байланысты:

1. Философиялық ғылыми (білім берушілік) білім табиғатын, оның пәнін, әдістерін, мәселелер шеңберін, рухани мәдениеттегі орны мен мәнін анықтау.

2. Философиялық білім беру ойлауының полиморфтылығы, білім беру мәні туралы, оның антропологиялық, әлеуметтік этикалық және басқа да идеалдары туралы философиялық көріністер.

3. Философиялық педагогикалық ойдың батыстық, кеңестік және «кеңестен кейінгі» дәстүрлердің мәнін, теңдік пен айырмашылық шектерін ашу.

4. Білім берудің классикалық және классикалық емес философиясының айырмашылық мәні мен сипатын анықтау.

5. Қазіргі өту жағдайындағы қайта құру бастамаларын талдау контекстінде білім берудің кеңестік философиясы мен педагогикасындағы «классикалық емес» идеялардың қалыптасу мәселелерін зерттеу.

6. Білім беру философиясының «білім беру», «тәрбие», «адам», «тұлға», «білім беру идеалы» және т.б. маңызды категорияларын сәйкес әлеуметтік мәдени контекстердің жүйелік экспликациясы жолымен анықтау. Педагогикалық және философиялық идеялар мен теориялар арасындағы байланыс орнатылды, білім беру философиясының негізгі ұғымдарының мағынасы анықталды. XIX аяғы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы рационалдың классикалық емес түрінің қағидаларына бағдарланатын білім беру философиясы үшін адамдағы жеке, шығармашылық бастауының дамуына әсер ететін білім беру деп түсіну тән. Адамдардың жеке сапалары мен қабілеттерінің бастапқы теңсіздігі идеясы жан жақты дамыған үйлесімді тұлғаның идеалынан бас тартуға алып келді. Педагогика оқу қызметінің мазмұны болып табылатын нысандар ерекшелігіне сай оқу материалын білу әдістерін оқу процесінде меңгеру қажеттілігіне назар аударғты. Зерде мен сезімнің, рухани мен денеліктің антиномиясын жеңу бірлік пен өзара әрекетте қарастырылатын оқыту мен тәрбиелеуге бөлу туралы сұрақты түсірді. XX ғасыр екінші ортасының батыс ойшылдары ұсынған философиялық білім берушілік идеяларды талдау айырмашылықтарына қарамай, олардың арасындағы ортақ нәрсенің көп екендігін көрсетеді. Ең алдымен ақпараттық компьютерленген қоғам талабында қажетті рационалдың ғылыми білімінің құндылықтары туралы сөз болады. Ғылыми білімнің жылдам өсу мәселесі оқушыларға олардың ақпараттық материалға таңдап алу мүмкіндігін беретін құндылықтық бағдарларды дамытуға оқытудың қайта бағдарландыруымен жеңілдейді. Білім жеке, ойланған, сезімді, оқушы мүдделерімен санасатынға айналады. Қазіргі отандық педагогикада бірқатар жағдайлармен шарттанған рационалдық пен руханидың қарсы қоюлуы кең таралуда. Бұл парадигма үшін тән нәрсе оқушы мен оқытушы арасындағы қатынастардың авторитарлық стиль оқушылардың танымдық бастамасын сөндіреді. Бұл олардың қызметін қатаң регламенттеуге әкеледі. Нәтижесінде оқытушы өзінің азаматтық және кәсіби парызын орындай отырып, оқу машинасының бөлігіне, оның тасымалдаушы құрылғысына айналады. Оның бастамасы мен шығармашылығы қатаң қалыпқа салынған, бұл оқушылардың

танымдық қызығушылықтарының мүмкіндіктерін шектейді. Мұндай талапта инновациялардың енуі тек қана орталықтандырылған жолмен жүзеге асады. Білім берудің дәстүрлі түсінігінен басқа инновациялық концепциялар онда жүретін процестердің сызықтық еместігіне негізделген және оқытуға шығармашылық сипат беруге бағдарланған өзіндік ұйымдасу жүйелері қағидасы бойынша құрылады. Қазіргі білім беру жүйесінің дағдарысынан шығудың төрт негізгі бағыттарын бөлуге болады: тұлғаның өмірлік қызметінің барлық салаларында мәдениеттің қалыптасуына білім берудің құндылықтық бағдарларын; білім беру процесінің ізгілендіру; дәстүрлерді тиянақты сақтау кезінде инновацияларды енгізу; оқыту процесінде қабылдаудың түйсіктік мүмкіндіктерін қолдану. Білім беруде дәстүрлер мен инновацияларды арақатынасуы тек қана көрсетілген жүйеішілік факторлармен ғана емес, сонымен қатар сыртқы әлеуметтік мәдени детерминанттармен анықталады. Бұл детерминанттардың ықпалы оқушылардың белсенділігінің мотивациясын анықтайтын құндылықтық талаптармен жанамаланатын болады. Тұлғаның шығармашылық бостандығының ашылу факторы ретінде білім беруді түсіну қазіргі қоғам прогрессивтік дамуы талабында тұлғаның мақсатты қалыптасуымен байланысты қоғамдық процестердің көптігін зерттеу үшін методологиялық негіз болатын білім берудің жалғыз концепциясын жасау кезінде бастапқы теориялық алғышарттардың бірі болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан әлеуметтік-экономикалық жаңартудың өз моделін іске асыруда және онда Шығыс пен Батыстың басым жақтары мен жаһандық ынтымақтастыққа талпыныс үйлесім тауып отыр. Білім беру жүйесі осы отандық әлеуметтік жаңару моделінің шешуші буыны болып табылады. Ұлттық білім беру жүйесінің жаңа моделі ең алдымен оқыту мен тәрбиелеудің жоғары сапасын қамтамасыз етуге, жаңаша ойлайтын және азаматтық жауапкершілігі әлдеқайда жоғары кәсіби мамандар даярлауға бағытталған. Қазақстандық білім беру жүйесінің жаңа парадигмасын анықтайтын осы міндеттер білім беру мазмұнын жаңарту, оқытудың инновациялық әдістері мен тәсілдерін меңгеру, бағалаудың объективті жүйесін енгізу және басқарудың инновациялық әрі ашық жүйесін құру арқылы шешілуі тиіс деп ойлаймын. Білім беру әлеуметтік экономикалық мәселелерді шешуге қабілетті тұлғаның қалыптасу табыстылығын қамтамасыз етуі тиіс. Білім беру сапасын жоғарылату сұрақтарын шешуге ғылыми позициядан келу керек, яғни Қазақстанның педагогикалық ғылымы шешілуі әлемдік педагогикалық ғылымның жетістіктерін кең енгізе отырып, мемлекеттің білім беру саясатын табысты жүзеге асыруға әсер ететін білім берудің өзекті мәселелерін жүйелік зерттеуге жинақталған. Әлеуметтік аспектілер Қазақстан Республикасының білім беру дамуының басым бағыттарының негізіне жатқызылды. Олардың ішінде ерекше орынды сапалы білім беруге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету алады. Білім беру сапасы қашанда оқыту нәтижелерімен анықталады. Бұл мағынада білім беруді модернизациялау бағдарланған оқыту нәтижелерін жаңаша түсінуді білдіреді. Ол білім мен икемділікті жоспарлаумен, өлшеумен ғана емес, біліктілікке де байланысты. Оқыту нәтижесінде келесілерге ерекше мән берілуі керек:

- күрделі ақпараттық, мәдениет аралық салада бағдар үшін коммуникативтік компетенцияларға; - құқықтық, полиэтникалық және конфессиялық қатынастар үшін азаматтық компетенциялар;

- интеграцияланған білім берушілік және кәсіби ортада, сонымен қатар тұрақты және динамикалық өзгермелі әлеуметтік кеңістікте табысты өзін жүзеге асыру үшін тұлғалық компетенциялар; Бұл компетенциялар қазақстандық патриотизм, заңға құлықтық, толеранттылық және қатаң талап етушілік, қайырымдылық және өзіне деген сенімділік, адамдарды сыйлау мен махаббат сияқты өмірлік маңызды сапалармен шарттанған. Компетенциялар мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырады. Бүгінгі күні PISA-2012 халықаралық зерттеулерінің нәтижелерін білеміз. Жетекші бестікке Қытай, Сингапур, Оңтүстік Корея, Финляндия және Жапония енді. Қазақстан 65 елдің ішінде 49 орында тұр. Оқытудың аталған нәтижелері маңызды стратегиялық міндет- білім мазмұнын жаңартуды шешу қажеттілігі мен өзектілігін тағы да дәлелдейді. Сонымен білім беру жүйесінің негізгі мәселелері оның мазмұнын жаңарту мен сапасын жоғарылатумен байланысты, оның дамуының басымдықтары білімдер, дағдылар, икемділіктер, компетенциялардың жүйелік жиынтығын бейнелейтін оқыту нәтижелерін жаңаша түсіну болып табылады. Бұл білім беру жүйесі үшін педагогикалық және ғылыми кадрларды даярлау сапасына тікелей қатынасы бар. Мазмұнын жаңарту шеңберінде біліктілікті арттыру курстарымен мұғалімдерді қамту жоспарлануда. Педагогикалық колледждер мен педагогикалық ЖООның бағдарламалары ең жақсы әлемдік практиканы ескере отырып өңделуі тиіс. Қазақ халқы, қазақ жері жас ұрпақты тәрбиелеудегі дәстүрлерге бай. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы адамдар арасындағы этиканы, рухани, мәдениетті, дүниені түсіну және оқып білу – білім беру философиясына тікелей қатысты, маңызды мақсат. Қорытынды Бүгінде Қазақстан Республикасында әр түрлі ресми деңгейлерде білім беру мазмұнын оның тұтастығын сақтай отыра өзгерту міндеттері қойылып отыр, жаһандану жағдайында өсіп келе жатқан ұрпақ тәрбиесінің идеологиясы мен тұтас жүйесін өңдеу және енгізу жөнінде іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу қажеттігін баса айтады. Білім беру жүйесінің тұрақты дамуын және оның сапасын үнемі көтеріп отыруды қамтамасыз ету үшін әлемдегі озық елдер тәжірибесі негізінде білім беру сапасын бағалаудың ғылыми негізделген толық жүйесін және білім беру саясатын жетілдіру қажеттілігін көрсетеді. Басқаша айтқанда, ішкі бірліктің, тұтастық идеалы-өзінің мазмұнды толықтыруларынан бастап құрылым формалары мен ұйымдастыруына дейін – білім беру жүйесі өткізу керек. Қазақстан Республикасында ұсынылып отырған білім беру жобалары уақыт талабына жауап бере алатындай

көптірлі болуы керек. Бірақ олардың көпшілігі - әдістемелер, немесе принципті өзгертулер. Қазақстандық білім беруде реформаларының ұсыныстары мен жобалары формальды, сыртқы сипатқа ие. Оларда оқыту әдістерін өзгерту туралы, оқыту процесінің техникалық әдістерін дамыту қажеттілігі, білім беру жүйесін қаржыландыруды көбейту, мектептегі оқу мерзімін ұзарту және т.б. туралы айтылады. Бұл, әрине, білім беру жүйесін өзгертудің маңызды моменттері, дегенмен әңгіме ең алдымен білім берудегі стратегиялық таңдау туралы болуы тиіс: қандай дүниетанымдық базаға сүйену керек, оқу және тәрбие процесінде қандай мазмұнды салу керек, қандай құндылықты және неге тек оларды пайдалану керек. Білім беру сферасындағы гуманизацияның негізі талабы – тұтас интеграцияланған білімді, адамның мәдени деңгейін анықтайтын, оның өмір сүру мақсаттарына толық жауап беретін дүниетанымның қалыптасуы болатындығына сену керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века. - М., 1998. – С.101.
2. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования. М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 187-188.
3. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования. — М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С.191.
4. Куренкова Р.А. Феноменология образования: вопросы теории и практики (опыт сотрудничества). – Владимир: ВГПУ, 1999. - С. 138-193.
5. Филонов Г.Н. Философия образования: «Круглый стол» журнала «Педагогика» // Педагогика. 1995. № 3. С.15.
6. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. 2.1. Философия образования: статус, проблемы, перспективы. - М.: Интердиалект, 1997. С. 81.

REFERENCES :

1. Gershunsky B.S. Philosophy of education for the XXI century. - M., 1998. - S.101.
2. Gusinsky E.N., Turchaninova Yu.I. Introduction to the philosophy of education. M.: Logos Publishing Corporation, 2000. - S. 187-188.
3. Gusinsky E.N., Turchaninova Yu.I. Introduction to the philosophy of education. - M.: Logos Publishing Corporation, 2000. - P.191.
4. Kurenkova R.A. The phenomenology of education: issues of theory and practice (experience of cooperation). - Vladimir: Voronezh State Pedagogical University, 1999. -- S. 138-193.
5. Filonov G.N. Philosophy of education: "Round table" of the journal "Pedagogy" // Pedagogy. 1995. No. 3. P. 15.
6. Gershunsky B.S. The philosophy of education for the XXI century. 2.1. Philosophy of education: status, problems, prospects. - M.: Interdialect, 1997. S. 81.

Асылбекова М.П.,
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
E-mail: marziya_asylbekova@mail.ru

Ахтанова С.К.,
Педагогика ғылымдарының кандидаты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Шолпанқұлова Г.К.
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ТӘСІЛДЕРІ

Түйін: Мақалада жаңа коммуникациялық технологияларды белсенді дамыту сатысында болашақ мамандарды даярлауды жақсарту және кәсіби және жеке жетістікке жету үшін жағдайлар жасау қарастырылады. Құжатта ұсынылған зерттеу университет студенттерінің коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру коммуникативті құзіреттіліктің құрылымын құрайтын құзыреттердің өзара байланысты болуымен және жоғары білім беруде коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру алгоритмін анықтаумен байланысты деген болжамға негізделген.

Түйінді сөздер: коммуникативтік құзіреттілік, қарым-қатынас мәдениеті, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру жүйесі.

Резюме: В статье рассматриваются проблемы улучшить подготовку будущих специалистов на этапе активного развития новых коммуникационных технологий и создаст условия для успешного профессионального и личного выполнения. Предлагаемое в документе исследование основано на предположении, что формирование коммуникативной компетенции студентов университета связано с взаимосвязанностью компетенций, составляющих структуру коммуникативной компетенции, и определением алгоритма формирования коммуникативной компетенции в высшем образовании.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, культура общения, социально-экономические преобразования, система образования.

Summary: The article considers problems will improve the training of future specialists at the stage of active development of new communication technologies and will create conditions for successful professional and personal implementation. The study proposed in the document is based on the assumption that the formation of communicative competence of university students is related to the interconnectedness of competences that make up the structure of communicative competence and the definition of the algorithm for the formation of communicative competence in higher education.

Keywords: communication skill, communication standards, social and economic transformation, education system.

1. Кіріспе

Бүгінгі таңда бұл сапалы білім берудің қажетті және маңызды шарты - оқу профиліне қарамастан академиялық пәндерді оқытуда құзыреттілікке негізделген әдіс болып табылады. Білім беру процесіне құзыреттілікке негізделген тұғырды енгізу жоғары кәсіби бәсекеге қабілетті түлек қана емес, сонымен бірге әлемнің құндылықтық бейнесінде динамикалық өзгертін ортада барабар жеке мінез-құлықты қамтитын және жауапкершілікті қабылдауға дайын адам үшін этикалық тұжырымдамалардың қажетті жиынтығын дайындауға бағытталған саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени процестерді басқаруда. Әрине, бүгінгі түлектер өркениетті бәсекелестік қатынастардың еркін қоғамында өздеріне жүктелген түрлі міндеттердің ұтымды шешімін таба алуы керек.

Коммуникативтік құзіреттілікті дамыту - кез-келген кәсіби сала үшін болашақ мамандарды даярлау мәселесі, ол ұлттық білім беруді, қазіргі ғылым мен өндірісті модернизациялау жағдайында ерекше өзектілікке ие болады. Сондықтан кәсіптік білім беру барлық мамандарда трансформациялық, танымдық және басқарушылық қызметті қалыптастыру мен дамыту мәселелерін шешуі керек.

Өмір бойы білім алу жағдайында қоғамдық өмірдің барлық саласында дұрыс жүре алатын және оларға белсенді ықпал жасай алатын адамды тәрбиелеу қажет, онсыз рухани, құқықтық және кәсіби мәдениеттің жоғары деңгейімен білім беру қауымдастығына ауысу мүмкін емес. Маманның кәсіби қызметінде тек құзыреттілік ғана

емес, сонымен бірге жалпы коммуникациялық дағдылар да маңызды болып табылады. Атап айтқанда, «Кәсіби мінез-құлық этикасын қалыптастыруға үлкен рөл беріледі» Оспанова Б.Р., Тимохина Т. В., Касенова Н.А. [1]. Бұл жерде коммуникативті контекст ерекше қатандықты талап етеді. Мысалы, кәсіби біліктілік талаптарымен қатар, шетелдік серіктестермен жұмыс істеуге үйренген, қарым-қатынас жасау қабілеті, басқа мәдениеттердің (ауызша және вербальды емес) өзіндік ерекшеліктерін білу сияқты шарттарды қалыптастыру қажет.

Қарым-қатынас - бұл әлеуметтік фактілерді бірлесіп құру, сақтау және қайта құрудың негізгі әлеуметтік процесі (Pearce, W. B. & Pearce, K. A. [2], Pearce, W. B. & Cronen, V. E. [3]). Қарым-қатынас тар мағынадағы өзара іс-қимыл екінші мақсат емес, белгілі бір мақсаттарға жетудің құралы (мысалы, мен өзімде бар ойларды, сезімдер мен қатынастарды білдіру үшін әңгімеге кіремін). Қарым-қатынас қалыптастырушы процесс. Қарым-қатынас ең іргелі мағынада адамның жағдайы, адамның өмір сүру тәсілі, біз оның еріксіз қатысушылары, біздің әлеуметтік әлемімізді, өмір сүру сапасын бірге құратын, жаңғыртатын және өзгертетін іргелі, алғашқы әлеуметтік процесс. Бұл мағынадағы қарым-қатынас - бұл өмірдің өзі және Пол Ватславиктің әйгілі аксиомасы бойынша, қарым-қатынастан адам құтыла алмайды. Бұл кәсіптік білім берудің кілті ретінде коммуникативтік құзыреттілікке баса назар аударуға мүмкіндік береді. Демек, ол болашақ мамандарды даярлаудың жаңа тәсілдерін жасау қажеттілігін растайды.

Құзыреттілік ұғымдары кредиттік-модульдік жүйемен байланысты, бұл оқу үдерісі құрылысының көп деңгейлі және жеке білім беру жолын ескере отырып, білім беру бағдарламаларын әзірлеу, жетекші мен портативті құрылғылардың көмегімен оқу нәтижелерін бекіту сияқты аспектілермен байланысты орнатуға мүмкіндік береді.

Университет студенттердің коммуникативті құзыреттілігін дамыту міндетін қоя отырып, бұл үшін оқу жоспарларын және арнайы оқыту әдістерін қолдана алады. Адамның коммуникативті қасиеттерін дамыту үшін адамға өзінің мінез-құлқындағы үрдістерді қарастыруға, олардың мотивтері мен көзқарастарының ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік беретін әсер етудің осындай әдістерін қолдануға болады.

Сондықтан коммуникативті әлеует - қарым-қатынас сапасын анықтайтын адамның қабілеттерінің сипаты. Оған құзіреттілікпен қатар коммуникацияның тағы екі компоненті кіреді: қарым-қатынас қажеттілігін дамытатын тұлғаның коммуникативті қасиеттері, қарым-қатынас әдісімен байланыс және коммуникативті құзыреттілік, яғни қарым-қатынаста бастама көтере білу, белсенді болу, диалогтік серіктестердің жағдайына эмоционалды жауап беру, жеке қарым-қатынас бағдарламасын, қарым-қатынаста өзін-өзі ынталандыру және өзара ынталандыру қабілетін қалыптастыру және іске асыру.

Осыған байланысты адамның коммуникативті мәдениетінің ерекше рөліне назар аударылады, ол оның коммуникативті әлеуетінің сипаттамаларының бірі ретінде қарастырылады, өйткені коммуникативті құзіреттілік нөлден туындамайды, ол дамиды. Бірақ оның дамуының негізі - адами қарым-қатынас тәжірибесі. Тәжірибе адамның коммуникативтік құзіреттілігінің құрылымында ерекше орын алады. Бір жағынан, бұл әлеуметтік және мәдениеттің ішкі нормалары мен құндылықтарын қамтиды, екінші жағынан, ол жеке қарым-қатынас дағдыларына және адамның өміріндегі қарым-қатынасқа байланысты психологиялық оқиғаларға негізделгенімен ерекше. Бұл тәжірибенің динамикалық аспектісі қарым-қатынаста жүзеге асырылатын және тұлғаның әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтену және даралану процестеріне, сондай-ақ оның қарым-қатынас жағдайына және олардың даралығына реакциясының жеткіліктілігіне негізделген. Осылайша, коммуникативті құзіреттілік - бұл кәсіби сәтті дамуының міндетті шарты (Spencer, L. & Spencer, S. (1993) [4].

Қазіргі кезде коммуникативті компонент қазақстандық жоғары білімнің мазмұнында бөлшектелген, оның кеңеюі мен қажеттілігі артуда, өйткені коммуникативтік білім кәсіби шеберлікті қалыптастырудың маңызды құралына айналады және кеңірек қарайтын болсақ, бұл біздің әлеуметтік болмысымызды өзгерту тәсілі болып табылады.

2. Негізгі бөлім

Жаңа дәуірде шапшаңдыққа қабілетті маман даярлауда жоғары сапалы кәсіби білімнің нәтижесі болып табылатын коммуникативтік құзіреттіліктің құндылығын бағалау қиын.

«Құзіреттілік» ұғымы шетелдік және отандық ғылыми әдебиеттерде кеңінен қарастырылады. Біріншіден, бұл белгілі бір жұмысты орындау үшін қажет білім, дағдылардың жиынтығы ретінде анықталады. Психологиялық жұмыстардағы құзіреттіліктің анықтамаларына сәйкес: коммуникативті құзіреттілік - бұл тиімді қарым-қатынас жасау үшін қажетті дағдылардың жиынтығы және басқа адамдармен қарым-қатынаста практикалық тәжірибе жинақтау нәтижесінде ғана емес, сонымен қатар оқу процесінде қалыптасады.

Ю.Н. Емельянова, коммуникативті құзыреттілік - әлеуметтік мінез-құлықтың вербальды және вербальды емес (сөйлеу және сөйлеу емес) құралдарындағы ситуациялық бейімделу және еркіндік [5].

Коммуникативтік құзіреттіліктің құрамдас бөліктері анықтамаларға негізделеді - коммуникативті қабілеттер, коммуникативті дағдылар, коммуникативтік білім, олар коммуникативті міндеттерге жеткілікті және оларды шешуге жеткілікті болуы керек [6].

Коммуникативті құзіреттілік, ең алдымен, қарым-қатынасты жүзеге асыруға мүмкіндік береді: ақпаратты жіберуге, қабылдауға, түсінуге, басқа адамды қабылдауға, түсінуге - және басқа адамдармен қарым-қатынастардың әрі қарайғы қатынастарын реттеуші рөлін атқарады.

Коммуникативтік құзіреттілік тұжырымдамасы, біздің ойымызша, адам мыналарды біледі деп санайды: өз қажеттіліктері мен құндылық бағдары; олардың перцептивті дағдылары, яғни қоршаған ортаны субъективті бұрмалаусыз қабылдау қабілеті; сыртқы ортада жаңаны қабылдауға дайын болу; басқа әлеуметтік топтар мен мәдениеттердің нормалары мен құндылықтарын түсінудегі өзіндік мүмкіндіктер; қоршаған орта факторларының әсеріне байланысты олардың сезімдері мен психикалық күйлері.

Біз адамның коммуникативті құзіреттілігінің құрамдас бөліктерін тізімдейміз: қарым-қатынас нормалары мен ережелерін білу, сөйлесу барысында адамға ақпаратты беру және көбейтуге мүмкіндік беретін сөйлеу дамуының деңгейі, вербальды емес қарым-қатынас тілін түсіну, олардың жасын, әлеуметтік, мәдени, жүздік ерекшеліктерін ескере отырып, адамдармен байланысу мүмкіндігі.

сипаттамалары, әңгімелесушіні сендіру қабілеті, әңгімелесушіні тұлға ретінде, бәсекелес немесе серіктес ретінде дұрыс бағалау мүмкіндігі, осындай бағалауға байланысты өзіндік байланыс стратегиясын таңдау, әңгімелесушіде адамның жағымды қабылдауын қалыптастыру мүмкіндігі.

Біз адамның коммуникативті құзіреттілігінің құрамдас бөліктерін тізбектейміз: қарым-қатынас нормалары мен ережелерін білу, сөйлесу барысында адамға ақпаратты жіберуге және көбейтуге мүмкіндік беретін сөйлеу тілінің дамуы, қарым-қатынастың вербалды емес тілін түсіну, олардың жасын, жынысын, әлеуметтік және мәдени, мәртебелік ерекшеліктерін ескере отырып, адамдармен байланыс жасау мүмкіндігі, сұхбаттасушыны тұлға ретінде, бәсекелес немесе серіктес ретінде дұрыс бағалау қабілетіне сене білу, өзінің байланыс стратегиясын таңдау мүмкіндігі мұндай бағалаудан сұхбаттасушының өзін-өзі жағымды қабылдауы себеп болады.

Мамандардың коммуникативті құзіреттілігін қалыптастыру үздіксіз білім берудің барлық кезеңдерінде жүзеге асырылуы қажет жүйелік тұғырды қажет етеді. Маманның коммуникативті құзіреттілігі мен коммуникативті дағдыларын қалыптастыру процесінің тиімділігі келесі педагогикалық шарттардың орындалуымен қамтамасыз етіледі:

- білім алушының оқу мотивациясын арттыру;
- білім алушының шығармашылық белсенділігін арттыру;
- оқу процесінің мазмұнын байыту.

А.В. Хуторскийдің ойынша, коммуникативті құзіреттілікке тілдерді білу, адамдармен қарым-қатынас, топтық жұмыс дағдылары, түрлі әлеуметтік рөлдерге ие болу жатады [7].

Сонымен бірге автор әлеуметтік және еңбек құзіреттілігіне баса назар аударады, бұл азаматтық қоғам саласындағы білімді (азамат, бақылаушы, сайлаушы, өкіл рөлін орындау), әлеуметтік және еңбек саласындағы (тұтынушы, сатып алушы, клиент, өндіруші құқығы), отбасы саласындағы білімді білдіреді. Экономика және құқық, кәсіби өзін-өзі анықтау саласындағы қатынастар мен міндеттер. Бұл құзіреттілікке еңбек нарығындағы жағдайды талдау, жеке және әлеуметтік артықшылықтарға сәйкес әрекет ету, еңбек және азаматтық қатынастар этикасын игеру кіреді. Әлеуметтік құзіреттілікке басқа да ұстанымдар кіреді: адамның өмірде өзін сәтті сезінетін және адамға басқа адамдармен қарым-қатынас орнатуға, олармен байланыс орнатуға, кез-келген жағдайда өз орнын табуға және өз мақсаттарына жетуге көмектесетін негізгі қасиеттері. Коммуникативті және тілдік құзіреттіліктер ақпаратпен тығыз байланысты. Қазіргі қоғам ақпаратты дұрыс қабылдау мен өңдеуді, сонымен қатар ақпаратты алушының пікірін ескере отырып, оны құруды және бағалауды талап етеді. Бұл дағдылардың барлығын университетте жүзеге асыруға болады, егер студент сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін жетік меңгерген болса: тыңдау, оқу, сөйлеу және жазу. Коммуникациялық білім мен дағдылардың жеткіліксіз қалыптасуы университеттің білім беру жүйесінде бірінші курс студенттерінің сөйлеуге бейімделуінің себептерінің бірі болып табылады.

Бұл жүйеліліктің негізгі көрсеткіші болып табылатын коммуникативтік қабілетті қалыптастыру, білім беру процесінде білім, білік, дағдыларды жүйелеу.

Коммуникативті қабілетті адамның қарым-қатынастағы табиғи дарындылығы және коммуникативтік өнімділігі ретінде түсінуге болады. Адамдар өзінің коммуникативті дарындылығымен, музыкалық, математикалық немесе басқа дарындылығымен ерекшеленеді [5].

Қазіргі адам қоғамдағы түрлі жағдайларға қажетті жоғары коммуникативті өнімділікті дамытуға қабілетті деп болжауға болады.

Коммуникативті білім:

- бұл сөйлеудің негізгі лингвистикалық концепциялары туралы білім (стильдер, түрлері, сөйлеу құрамы, мәтіндік атрибуттар, синтаксистік құрылымдар);
- байланыс түрлерін, оның фазаларын, даму заңдылықтарын білу; коммуникативті әдістер мен әдістер туралы;
- белгілі бір коммуникативті дағдылардың даму дәрежесін білу.

Әр түрлі көздердегі коммуникативті құзіреттілік деп түсініледі:

- жағымсыз әсерлерден аулақ бола отырып, адамдармен қарым-қатынаста қажетті нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігі;

- қарым-қатынас нормалары мен ережелерін білу [8].

Осылайша, зерттеушілердің айтылған ұстанымдарына сүйене отырып, барлық пікірлердің әртүрлілігін ескере отырып, біз коммуникативтік құзіреттіліктің мәнін сипаттайтын басты белгіні бөліп көрсете аламыз - бұл қарым-қатынас (ізденіс) мәселелерін шешу үшін әр түрлі (вербальды, вербальды емес, жазбаша, ауызша) қарым-қатынас жасау мүмкіндігі мен дайындығы. ақпаратты беру, түсіну, түсіну және т.б.). Бұл диалогқа кіру, сұрақтармен, пікірлермен, мәлімдемелермен басқасына бет бұру, өзін таныстыру, анкета толтыру, диалог (жазбаша және ауызша) жүргізу, пікірталастар жүргізу, сұхбаттасушыға сұрақтар қою, сұрақтарға жауаптар құру, ауызша және т.б. ойларды қалыптастырудың және қалыптастырудың вербалды емес құралдары және т.б.

Әрине, жас маманның қалыптасуы университет аудиториясында жүреді, уақытты қажет ететін оқыту процесі оқыту әдістеріне негізделеді, нәтижесінде болашақ түлектің коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру деңгейін анықтайтын факт.

Жаңа ақпараттық-педагогикалық технологиялар, оқыту әдістері негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік берді, оны білімнің тасымалдаушысы ғана емес, сонымен бірге оқушының өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі, бастамашысы, әр түрлі ақпарат мұхитында дирижер ретінде әрекет ете алады, оның тәуелсіз дамуына ықпал етеді. оқушы критерийлері мен бағдарлау әдістері, ақпараттық ағынды ұтымды табу.

Коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру үшін оқу материалдарын, ақпараттармен қамтамасыз етуді әртараптандыру, оқытудың интерактивті әдістерін қолдану ұсынылады: мәселені шешу әдісі, презентация, дискуссия, кейстер, топтық жұмыс, миға шабуыл әдісі, сыни ойлау әдісі, викториналар, шағын зерттеулер, іскери ойындар, рөлдік ойындар, кірістіру әдісі (немесе студенттер 7-10 минуттық ассоциативті эссе жазғанда жеке белгілеу әдісі), блиц-сауалнама әдісі, анкета әдісі.

Қарым-қатынас, коммуникативтік процестер мен өзара әрекеттесу - бұл қоғамдық өмірдің барлық салаларында жаңа қатынастар құрудың, түсінудің, қабылдаудың және қалыптастырудың жетекші әлеуметтік күші. Қарым-қатынас дағдылары мен білімі қазіргі заманғы кәсіби дамудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде танылады. Осылайша, құзіреттілік - бұл адамның жоғары сапалы жұмысымен байланысты және жағдайға байланысты таралуы мүмкін (Spencer, L. & Spencer, S. (1993) [4].

Студенттердің коммуникативтік құзіреттілігін басқарудың тетіктерін іздеу жоғары білім беруді дамытудағы маңызды міндет болып табылады. Бұл мәселені шешу жаңа коммуникациялық технологияларды белсенді дамыту кезеңінде болашақ мамандарды даярлауды жақсартады және табысты кәсіби жағдай жасайды.

Алайда, ғалымдар бұл сұраққа жауап беріп, оны басқаша қарады. Ежелгі Грецияда софистер наным өнерімен бірге сөйлеу өнеріне үйретті. "Коммуникативтік құзыреттілік" термині дұрыс сөйлемдердің шексіз санын жасауға мүмкіндік беретін грамматикалық ережелердің шектеулі жиынтығы болып табылатын лингвистикалық құзыреттілік туралы Н. Хомскийдің (1957) идеясын дамыту болды. Идея тілді тестілеу саласында жұмыс істейтін ғалымдар үшін тартымды деп танылды, өйткені қолда бар білім өлшеу (тестілердің) құралдарын пайдалана отырып, лингвистикалық құзыреттерді дәл өлшеуге (тексеруге) болады. Тілдік құзыреттілік коммуникативтік тілді оқыту тұрғысынан "коммуникативтік құзыреттілік" (Bachman, 1990), (Canale & Swain, 1980) деп аталатын осы құрылымды кеңейту идеясы пайда болды. Осыған орай, біз коммуникативтік құзыреттілікті тілдік және тілдік дағдылармен нығайтылған ауызша қарым-қатынас құралдары мен стратегиялары негізінде табысты коммуникациялық қызметтің көрсету саласы ретінде қарастырамыз. Коммуникативтік құзыреттіліктің барлық компоненттері тестілеу арқылы өлшеніп, объективті бағалануы мүмкін. Алайда, *коммуникативтік құзыреттілік* - бұл жеке ресурс деп аталатын және тілдік тесттерді әзірлеушілердің құзыреттілік шеңберінен шығатын неғұрлым жаһандық білім.

Көптеген зерттеулер университет студенттерінің коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру коммуникативті құзыреттіліктің құрылымын құрайтын құзыреттіліктердің өзара байланысты болуымен және жоғары білім берудегі коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру алгоритмін анықтаумен байланысты деген болжамға негізделген.

Қолданыстағы барлық анықтамаларға егжей-тегжейлі талдау жасай келе біз коммуникативтік құзіреттіліктің көптеген анықтамалары бар екенін айқындадық. Мәселен, коммуникативті құзіреттілік - мамандардың белгілі бір кәсіби міндеттерді шешуге қабілеттілігі. Бұл тұжырым кәсіби коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру үшін қажетті негізгі шарттарды бөлуге негізделген:

- осы кәсіби мамандық үшін шешуші маңызы бар білімдерді еркін меңгеру. Бұл қабілет іргелі білім болып саналады;

- бизнес-контексте терминдерді пайдалану мүмкіндігі. Іскерлік контексте қолданылатын сөздерді білу жалпыға белгілі сөздерден жиі ерекшеленеді;

- кәсіби сөйлеу коммуникациясының ажырамас бөлігі болып табылатын іскерлік коммуникациядағы сөйлеу этикетінің формуласын білу;
- риторикалық білім мен дағдылар негіздерін білу;
- коммуникативтік жағдайды бағалау және коммуникативтік әрекетті жоспарлау үшін маңызды параметр болып табылатын бірқатар қосымша мәтіндік факторларды есепке ала отырып, мұндай факторларға ең алдымен, қарым-қатынас процесінің жағдайы, маманның жеке қасиеттері жатады;
- серіктестің мәртебесі мен рөлдік сипаттамаларын білу - бұл психологиялық құзыреттілік. Қарым-қатынастың табысты болуы жиі қарым-қатынастың үлгісі мен стилін таңдауға байланысты.

Сонымен, жоғары білімнің коммуникативті компоненті кәсіби шеберлікті қалыптастырудың маңызды құралы және кеңірек қарайтын болсақ, біздің әлеуметтік болмысымызды өзгерту құралы болып табылатындығын растаймыз.

Қазақстанның білім беру жүйесіне коммуникативтік тәжірибені енгізу белгілі бір әдістемелік шарттарға негізделуі тиіс. Басқаша айтқанда, маман даярлаудың белгілі бір деңгейіне сәйкес келетін коммуникациялық құрамдауыш кез келген деңгейдегі мамандарды даярлау кезінде ұсынылуы тиіс. Бұл жағдайда коммуникативтік құзыреттілік екі компоненттің интеграциялық үйлесімінде көрінеді: 1) басқарудың әлеуметтік және коммуникативтік функционалдық кеңістігін ұйымдастыру қабілеті; 2) қызметтегі әлеуметтік коммуникация процесінің белгіленген корпоративтік ерекшеліктерін анықтау және есепке алу қабілеті. Осылайша, құзыреттіліктің коммуникациялық сипаты басқару процесінде анық көрінеді.

Біз жоғарыда атап өткендей, коммуникативтік құзыреттіліктер интеграциялық болып табылады. Оларды ортақ және арнайы бөлуге болады.

Жалпы құзыреттер аспаптық, тұлғааралық және жүйелік құзыреттерді қамтиды (Chomsky, N. [9], Cronen, V. E. [10]).

Танымдық қабілеттер, идеялар мен проблемаларды түсіну және пайдалану қабілеттерін қамтитын аспаптық құзыреттілік; әдістемелік қабілеттілік, қоршаған ортаны түсіну және оны басқару, уақытты ұйымдастыру, оқытуды құру, проблемаларды шешудің шешімдері мен стратегиялары; технологиялық дағдылар, технологияны қолдануға байланысты дағдылар, компьютермен жұмыс істеу және ақпаратты басқара білу; тілдік дағдылар. Аспаптық құзыреттерге - тұлға аралық құзыреттіліктер жатады, яғни сезімдер мен көзқарастарды білдіруге, сыни тұрғыдан ойлауға және өзін-өзі сынға алу қабілетіне байланысты жеке қабілеттер, сонымен қатар әлеуметтік өзара іс-қимыл және ынтымақтастық процестеріне байланысты әлеуметтік дағдылар, ұжымда жұмыс істеу және әлеуметтік-этикалық нормалар: өзін-өзі сынау білу. Тұтас бөліктердің бір-бірімен қалай байланысты екенін түсінуге және жүйеде әр компоненттің орнын бағалауға, жүйені жақсартуға және жаңа жүйелерді жасауға өзгерістер енгізуді жоспарлауға мүмкіндік беретін түсінік, көзқарас пен білімнің жиынтығы болып табылатын жүйелік құзыреттіліктер.

Коммуникациялық құзыреттіліктің кезең-кезеңімен қалыптасуын ескере отырып, білім беру бағдарламаларын әзірлеу үшін келесі нұсқаулар ұсынылады. Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту үшін оқу процесінде белгілі бір білім мен дағдылардың қалыптасуы деп түсінілетін бірқатар құзыреттіліктерді дамыту қажет екендігін атап өткен жөн. Бакалавриат деңгейінде (1-2 жыл) білім беру бағдарламаларында келесі коммуникативті құзыреттіліктерді қалыптастыру қажет:

- өз ойларын нақты айту;
- кез-келген байланыс кезінде сенімділік сезімі;
- ашық, қызықты және әсерлі сөйлеу;
- дауыстық және мәнерлі сөйлеуді басқару;
- практикалық көпшілік алдында сөйлеу дағдыларына ие болу;
- кез-келген коммуникацияға сенімді: презентациялар, әңгімелер, пікірталастар, дәлелдер, сұхбаттар және

т.б.

Оқытудың екінші кезеңіндегі (бакалавриаттың 3-4 жылдық) білім беру бағдарламаларында аудиториямен тиімді жұмыс жасау технологиялары негізінде коммуникативті құзыреттілік қалыптасуы керек. Студенттер келесі сөйлеу құрылымы туралы жеткілікті білімге ие болуы керек:

- мазмұнын және презентациясын жеткізуде технологияны тиімді пайдалану;
- уақыт ішінде аудиторияны қабылдаудың өзіндік ерекшеліктерін қолдану;
- аудиторияның қызығушылықтары мен оның тілінде сөйлеу қабілеттерін білу;
- көрнекі қабылдау ерекшеліктері (слайдтармен жұмыс жасау әдістері);
- сұрақтарға жауап берудің әдістерін;

- тыңдаушының ниетін анықтау, жанжалдарды болдырмау әдістерін меңгеру. Оқытудың үшінші кезеңінде (магистранттың 2 жылдық бағдарламасы) келесі салалар бойынша жеткілікті білім алуға мүмкіндік беретін құзыреттіліктер алынады:

- байланыс пен кедергілерді жеңу;
- іскери байланыс: тиімді қарым-қатынас әдістері мен тәсілдері;

- полемикалық диалогтың логикалық және психологиялық әдістері;
- мінез-құлықтың агрессивті, пассивті және манипуляциялық заңдылықтарын тану және оларға сәтті қарсы тұру мүмкіндігі;
- өз мүдделерін қайшылықсыз қорғауға қабілетті болуы.

Төртінші кезең - магистратура. Өзін-өзі тәрбиелеуге көп уақыт бөлінеді. Магистрант келесі бағыттар бойынша коммуникативті құзыреттіліктерге ие болуы керек: сыни ойлауды дамытуға бағытталған ситуациялық талдау, проблемалық жағдайларда білім алу процесіне қызығушылық туғызу. Қазіргі әлеуметтік шындықтың коммуникативті сипаты оқытудың әдістері мен мазмұнына белгілі бір талаптар қояды. Демек, білім берудің өзі бірінші кезектегі коммуникативті практикаға айналады. Қазіргі әлемнің күрделі міндеттерін шешу үшін жеке тұлғаларға кең құзыреттіліктер қажет (Bachman, L. [11], Canale, M. & Swain, M. [12]).

Сонымен, білім коммуникативтік тәжірибе жиынтығына негізделіп, белсенді өмірлік ұстанымды құруға бағытталуы керек. Бұл білім берудің іргелі бөлігіндегі маңызды фактор. Сондықтан оқытудың негізгі негізі болып табылатын кәсіби дағдыларды, қарым-қатынас тәжірибесін, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру өте маңызды.

Жоғары білім берудегі зерттеулер мен оқытудың тәжірибесі әртүрлі пәндер бойынша коммуникативті практиканың ұсынылған құрылымы мен әдіснамалық принциптері - бұл тек теориялық құрылым емес, болашақ кәсіби және жеке өмірдің траекториясын құруға және серіктестікке баса назар аударып, болашақ мамандарды практикалық диалогтық дағдыларға үйретудің нақты тиімді технологиялары екендігін көрсетеді. Осылайша, байланыс кез-келген кәсіби орта жүйесінде құрушы негіз болып саналады. Білім беруде белгілі бір түрде жұмыс істейтін технологиялар ретінде коммуникативтік тәжірибенің қызметі мен дамуын зерттеу жоғарыда айтылғандай, білім беру үдерісін коммуникативтік және семантикалық ретінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

3. Қорытынды

1. Зерттеу жоғары кәсіби білім беру жүйесінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды басқару қажеттілігін дәлелдеді, бұл ЖОО түлектерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. Маманның болашақ кәсіби қызметіне қатысуын анықтайтын кәсіби құзыреттілік ретінде коммуникативтік құзыреттілік мәртебесін белгілеу оның жалпы адамның қалыптасуы мен өзін-өзі дамуы үшін және атап айтқанда болашақ кәсіби қызметі үшін маңыздылығын білдіреді.

2. Қарым-қатынас процестерінің анықталған өзара тәуелділігі негізінде коммуникативтік құзыреттілікті дамытуды басқарудың әдіснамалық принциптері коммуникация курстарын жоғары білім беру жүйесіне қосуға мүмкіндік беретін бірқатар кезеңдер ретінде орта мектепте коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру мен дамытуды бақылау тетіктерін дамытуға мүмкіндік беретін бақылау динамикасын белгілейді.

3. Білім беру бағдарламалары құрылымына коммуникативті құзыреттіліктерді дамытуға қажетті коммуникативті дағдыларды кезең-кезеңімен «қосу» үшін әдістемелік ұсыныстар жасалады. Әлеуметтік және жеке, экономикалық және ұйымдастырушылық, жалпы ғылыми және кәсіби құзыреттілік аясында қалыптасқан коммуникативті құзыреттіліктің осы бірізділігі түлектерге еңбек нарығында икемділік сезінуге және білімін екінші және екінші деңгейде жалғастыруға дайын болуға мүмкіндік беретін коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың негізі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, әр университет болашақ ұрпақтың адамгершілік және құндылық имиджі үшін жауап беретіндігін атап өткім келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ospanova, B. R., Timokhina, T. V., Kassenova, N. A. (2013). Forming professional communicative competence when learning foreign languages. *World Applied Sciences Journal*, 21(7), 1096–1099.
2. Pearce, W. B. & Pearce, K. A. (2000). Extending the Theory of Coordinated Management of Meaning (CMM) Through a Community Dialogue Process. *Communication Theory*, 10, 405–423.
3. Pearce, W. B. & Cronen, V. E. (1980). *Communication, action, and meaning: The creation of social realities*. New York: Praeger.
4. Spencer, L. & Spencer, S. (1993). *Competence at work: A model for superior performance*. New York: Wiley.
5. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Л., 1985.
6. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности. СПб., 2004.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как результат личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. 2003. № 2. С. 58–64.
8. Карабаева Л.К. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности преподавателей иностранных языков в вузе: дисс. ... канд. пед. наук. 13.00.08. – Алматы, 2007. – 148 б.
9. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.
10. Cronen, V. E. (1995). Practical Theory and the Tasks Ahead for Social Approaches to Communication. In W. Leeds-Hurwitz (Ed.), *Social approaches to communication* (pp. 217–242). New York: Guilford.
11. Bachman, L. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press.

12. Canale, M. & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to Second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–48.

Assylbekova M.P.
candidate of Pedagogical Sciences, associate professor
Eurasian National University. L.N. Gumilyov
Nur-Sultan, Kazakhstan
E-mail: marziya_asyzbekova@mail.ru

TEACHER'S SELF-CONCEPT AND SELF-ESTEEM IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Түйін: Зерттеу мектеп мұғалімдерінің өз коммуникативтік мінез-құлықтары мен құзыреттіліктерін олардың белгісіз теориялары негізінде бағалауға қатысты болды. Онда квази проекционды конструкция қолданылды. Мәліметтер конфликттік педагогикалық жағдайлардағы өз тәртібі туралы 146 оқытушы мен 159 оқытушы өз коммуникативтік құзыреттіліктері туралы жасырын сауалнама жүргізу барысында жиналды. Бұрын "идеалды" және "шынайы" (типтік) мұғалімнің 10 жанжалды жағдайларда мінез-құлық режимін атай отырып, зерттеу мұғалімдердің 69% - ы "идеалды" мұғалімнің мінез-құлқымен ұқсас жағдайларда өз мінез-құлқын анықтағанын көрсетті. Зерттеуде мұғалімдердің өзін-өзі тануы олардың әл-ауқаты мен кәсіби қызметіне қанағаттануына әсер ететін коммуникатор ретіндегі өз бағасын қамтиды деген қорытынды жасалады. Өзін-өзі бағалауы төмен мұғалімдер психологиялық жағдайларын жақсартуға бағытталған психологиялық қолдауды қажет етеді.

Түйін сөздер: өзін-өзі бағалау, кәсіби өзін-өзі бағалау, өзін-өзі құрметтеу, педагогикалық қарым-қатынас, коммуникативтік құзыреттілік.

Резюме: Исследование касалось оценки школьными учителями собственного коммуникативного поведения и компетенций на основе их неявных теорий. В нём использовалась квазипроекционная конструкция. Данные были собраны в ходе анонимного опроса 146 преподавателей о собственном поведении в конфликтных педагогических ситуациях и 159 преподавателей о собственных коммуникативных компетенциях. Назвав ранее режимы поведения "идеального" и "реального" (типичного) учителя в 10 конфликтных ситуациях, исследование показало, что 69% учителей отождествляли собственное поведение в схожих ситуациях с поведением "идеального" учителя. В исследовании делается вывод о том, что самонадеянность учителей включает в себя их собственную оценку в качестве коммуникатора, влияющую на их благополучие и удовлетворенность профессиональной деятельностью. Учителя с низкой самооценкой нуждаются в психологическом поддержании, направленном на повышение своего психологического благополучия.

Ключевые слова: самооценка, профессиональная самооценка, самоуважение, педагогическое общение, коммуникативные компетенция.

Summary: The study dealt with school teachers' estimation of their own communicative behavior and competences on the base of their implicit theories. It used a quasi-experimental design. Data were gathered through an anonymous poll of 146 teachers about their own behavior in conflict pedagogical situations, and of 159 teachers about their own communicative competences. Having called previously modes of behavior of the "ideal" and "real" (typical) teacher in 10 conflict situations, the study found that 69% of teachers identified their own behavior in similar situations with behavior of the "ideal" teacher. The study concludes that teachers' self-concept includes their own estimation as a communicator, influencing their well-being and occupational satisfaction. Teachers with low self-esteem need psychological maintenance, directed on increase of their psychological well-being.

Keywords: self-assessment, professional self-assessment, self-esteem, pedagogical communication, communicative competence.

1. Introduction

The teacher's professional self-concept and self-esteem are studied by many authors, and viewed as the teacher's generalized image or implicit theory of himself/herself as a professional Schultz, & Wolf; Burns [1]; Collie, R.J., Shapka, J.D., Perry, N.E. [2]. Friedman, & Farber [3]; Klassen, Perry, & Frenzel [4], Leroy, Bressox, Sarrazin, & Trouilloud [5]; The teacher's perception of himself/herself as a communicator has an important role to play in his/her self-concept since teaching cannot be effective without high-quality pedagogical communication Patrick, Kaplan, Ryan [6]; Reyes, Brackett, Rivers, White, & Salovey [7]; Südkamp, Kaiser, & Möller, 2012 [8]; Kunter, Klusmann, Baumert, Richter, Voss, & Hachfeld, 2013 [9]. The effectiveness of professional communication with pupils is influenced by the level of teachers' communicative culture (Grehnev, 1990), which consists of two components: internal (teacher's communicative competences) and external (modes of teacher's behavior in different pedagogical situations). In this regard, teachers' professional self-concept can be explored based on their evaluation of themselves as communicators in two aspects: the teachers' perception of their own communicative competences and the image of their own communicative behavior

2. Methodology

The research reported in this article used a quasi-experimental design. The teachers' perception of their own communicative behavior was studied using the method of anonymous poll of 146 school teachers. They were asked to write, relying on their implicit theories, about their modes of behavior in 10 difficult (conflict) pedagogical situations from two perspectives – those of an "ideal" and a "real" (typical, ordinary) teacher. Then they had to indicate how they personally would behave in each of the 10 situations, that is, whom the teachers identify with.

3. Main part

When answering questions about the behaviors of an “ideal” and a “real” (typical, ordinary) teacher in each of the 10 difficult pedagogical situations, all 196 teachers specified the modes of behavior in their sheets for answers, which subsequently allowed differentiating 109 different modes of behavior (from 8 to 16 for each of situations) based on content analysis. After the teachers characterized the “ideal” and “real” teachers’ behavior in 10 pedagogical situations, they were asked to indicate how they personally would behave in each of the situations. In the context of anonymous poll, the percentage of teachers who had trouble with identification ranged from 22.6% (Situation 2: “During a class one of the pupils asks the teacher a difficult question. The answer to it is outside the teacher’s competence, who is, therefore, unable to give a correct answer to it”) to 38.8% (Situation 10: “The teacher is having a lesson. Yet another question that the teacher addresses to the class is again answered by one of pupils with a caustic joke. The class bursts out laughing. The reputation of a “clown” has stuck firmly to this pupil among the teachers”). If number of the teachers who have carried out identification to take in each of 10 situations for 100%, on the average 72% of them identified their own behavior in similar situations with behavior of the “ideal” teacher. The significance of differences between the percentage of teachers who identify themselves with an “ideal” teacher and the percentage of teachers who identify themselves with a “real” (typical, ordinary) teacher was assessed for each of 10 situations based on ϕ^* criterion – Fisher’s angular transformation.

Table 1. Self-identification of Teachers’ Own Behaviors with the Behaviors of an “Ideal” and a “Real” (typical, ordinary) Teachers

Difficult (Conflict) Pedagogical Situations										
	S1	S2	S 3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10
“Ideal” Teacher (%)	74.5	77.5	69.8	61.9	69.5	76.7	76.9	75.2	70.5	70.8
“Real” Teacher (%)	25.5	22.5	30.2	38.1	30.5	23.3	23.1	24.8	29.5	29.2
ϕ^*	8.599	9.814	6.54	3.934	6.41	9.18	9.16	8.48	6.59	6.647

As seen in Table 1, in all ten situations teachers identify their own behavior with that of an “ideal” teacher much more frequently than with “real” teacher’s behavior at a high level of statistical significance. The percentage of identifications with an “ideal” teacher varies between 77.5% for situation 2 (see its description above) and 61.9% for situation 4 (“The bell finished ringing. The corridor is empty. But there is one pupil left behind, slightly out of breath. Looked back and slipped in a class. Behind him two more pupils want to rush to a class. And this is not the first time this happens...”). In general, it is possible to say that many teachers believe that their own behavior in difficult pedagogical situations conforms to the professional ideal well enough. The self-evaluation of communicative competences using the semantic differential technique was performed by 59 teachers. The resulting average scores of teachers’ estimations of each of his/her 21 communicative competences varied from 7.39 points to 8.70 on a scale of 1 to 10. The scores every teacher gave himself/herself on 21 competences were summed up to calculate an average individual score, viewed as the measure of the teacher’s self-evaluation as professional communicator. Based on the average individual scores obtained for all 169 teachers, upon the calculation of mean and standard deviations for the entire sample, teachers were classified into three groups of different levels of professional self-esteem: low (4.93-7.07 points), average (7.08-9.01 points) and high (9.02-9.76 points). Subsequently, average scores for the semantic differential object “Me as teacher” were calculated for each of 21 competences with regard to the entire sample of 159 teachers and with regard to the groups of teachers with low, average and high self-evaluation of communicative competences.

Table 2. Average Scores of Separate Communicative Competences for the Total Sample and for the Three Groups of Teachers with Low, Average and High Self-Esteem

Competences	M (n=159)	M (n=31)	M (n=116)	M (n=22)
Empathy	8,33	8,55	9,59	9,50
Self-regulation	7,67	6,48	7,66	9,41
Adequate conduct in a conflict situation	8,03	7,00	8,10	9,09
Ability to listen	8,70	7,23	8,87	9,86
Flexibility of conduct	7,92	6,06	8,16	9,27
Ability to modulate one’s emotions	7,54	6,39	7,65	8,64
Ability to put oneself in another person’s position	7,98	6,35	8,12	9,55
Ability to manage discussion	7,44	5,94	7,99	9,18
Ability to use means of communication	8,27	6,45	8,50	9,59

Patience	8,17	6,94	8,29	9,23
Diagnostics of group of pupils	7,66	6,03	7,87	7,87
Emotionality	8,38	6,52	8,60	9,86
Ability to rally a group of pupils	7,52	5,81	7,66	9,18
Concentration on something positive in a	7,39	5,84	7,44	9,43
Ability to relieve emotional tension	7,	5,87	8,14	9,55
Ability to motivate pupils and get them sted	8,02	6,26	8,23	9,36
Ability to set objectives and achieve them	8,19	7,03	8,26	9,52
Ability to analyze	8,27	6,97	8,36	9,64
Self-improvement	8,55	7, 16	8,68	9,82
Ability of self-reflection	8,50	7,87	8,59	8,91

Table 2 shows that the three teachers groups differ in self-evaluation of all 21 communicative competences. As seen in Table 2, the mean values for the total sample of 159 teachers primarily derive from the results demonstrated by the group of the average level of competence self-evaluation as the most numerous one. With a view to unveiling what is hidden behind low or high scores in the teachers' self-evaluation of communicative competences, we consider how teachers from the three above-mentioned groups assess with respect to the same communicative competences four more semantic differential objects such as "Effective teacher", "Skilled teacher", "Novice teacher", and "Incapable teacher". The minimum and maximum average scores obtained for any of 21 communicative competences were compared with regard to every object.

Table 3. Results of Self-evaluation of Five Semantic Differential Objects by Teachers with Different Levels of Professional Selfesteem (Specifying the Minimum and Maximum Average Scores for Competences)

	Self-esteem					
	Low (n=31)		Average (n=116)		High (n=22)	
	mean		mean		mean	
	min	max	min	max	min	max
Me as teacher	5.81	7.87	7.44	8.87	8.64	9.86
Effective teacher	6.68	9.55	7.91	9.59	9.17	9.96
Skilled teacher	6.65	8.68	7.77	9.26	8.83	9.72
Novice teacher	3.90	7.74	4.70	7.67	4.64	7.70
Incapable teacher	1.68	5.29	2.65	4.69	2.17	4.4
M (min, max)	4.49	7.83	6.09	8.02	6.69	8.33

As seen in Table 3, the group demonstrating the lowest scores given by teachers to themselves as communicators, on average, tends to give lower scores on communicative competences and when characterizing other semantic differential objects. The opposite trend is demonstrated by the high self-esteem group. This allows concluding that the reason is not just low or high self-esteem but the peculiarities of subjective assessment scales used by each particular teacher. So, the question is whether the tendency to give lower scores to oneself and other people evidences low self-esteem and reduced level of subjective psychological well-being in a teacher. In view of the above, not only the fact that teachers in the three aforesaid groups evaluate differently their communicative competences but also the other differences among the groups deserve interest. Therefore, in each of three groups the object "Me as teacher" underwent Spearman's correlation analysis with the four remaining semantic differential objects based on the entire set of 21 communicative competences.

Table 4. Correlations of the Object "Me as Teacher" and Other Semantic Differential Objects in Three Groups of Teacher 3

Self-esteem			
	Low (n=31)	Average (n=116)	High (n=22)
	Me as teacher	Me as teacher	Me as teacher
Effective teacher	0,14	0,40	0,42
Skilled teacher	0,21	0,38	0,27
Novice teacher	0,10	0,23	-0,27

Incapable teacher	-0,03	-0,11	0,069
-------------------	-------	-------	-------

Table 4 shows that in the group of high self-evaluation of communicative competences there is negative correlation between the assessment of oneself as a teacher, and the assessment of “Incapable teacher” at a high level of statistical significance ($p < 0.001$). In other words, the professional self-concept of teachers from that group is characterized by clear understanding that they are not incapable teachers. It gives them self-confidence, boosts their subjective well-being and builds positive attitudes toward the outer world and themselves (Holmes, E., 2004; Collie, Shapka, Perry, 2012). Furthermore, in the group of teachers with high self-esteem, the correlation with the “Effective teacher” demonstrates a distinct trend to be significant and is slightly below 5% significance rate. The group of average self-evaluation of communicative competences does not have any statistically significant correlations but shows a fairly distinct trend to be significant for the object “Me as teacher” and “Effective teacher,” staying slightly below 5% significance rate, and a less distinct trend for “Skilled teacher.” As for the group of low self-evaluation of communicative competences, the object “Me as teacher” does not demonstrate even clear trends towards correlation with any object. In addition, within each of three groups with different levels of professional self-esteem, we considered correlations among 21 communicative competences and identified the communicative competences with the greatest number of correlations in every group. It should be noted that in all three groups each of 21 competences demonstrate one or more statistically significant correlations. The communicative competences with the greatest number of correlations with other competences vary among the groups with different levels of professional self-esteem. Our research shows that in case of low professional self-esteem the greatest number of correlations is demonstrated by competences such as “empathy,” “patience,” the “ability to listen”; in case of average professional self-esteem, the “ability to be in dialog,” the “ability to listen” and “diagnostics of group of pupils”; in case of high professional self-esteem, the “ability to motivate pupils and get them interested” and the “ability to use means of communication”.

4. Conclusion

The analysis of findings shows that, for some school teachers, the situation of identification of their own modes of behavior in difficult (conflict) pedagogical situations with the modes of behavior of a “real” or an “ideal” teacher, even in the context of anonymous poll, is a situation of social appraisal, which raises their anxiety levels, triggers low self-confidence and results in partial instruction execution. Therefore, having specified an “ideal” and a “real” (typical, ordinary) teachers’ behavior in each of 10 difficult pedagogical situations, some teachers do not indicate in any cases how they personally would behave in such situations. This is possible evidence of their unresolved traumatic experiences of being in such situations and triggered resistance whenever they are mentioned. On the other hand, most of those who accomplished the task to identify their own modes of behavior with those of an “ideal” or a “real” teacher are prone to demonstrate their conformity to the ideals of professional behavior. Different competences making up the teacher’s self-image as communicator, in the groups of different levels of professional self-esteem, have different roles to play in the breakdown of correlations – in the range from central, essential to less meaningful. The way the above-listed competences correlate in the different groups of teachers deserves interest. For example, the “patience” in the group of low professional self-esteem demonstrates a fairly high (for such group) number of significant correlations with other competences, whereas in the group of average professional self-esteem it accounts for not more than half of the greatest number of correlations identified for that group; in the group of high professional self-esteem, the “patience” produced only one significant correlation. By contrast, the “ability to use means of communication” ranked first in the number of significant correlations in the group of high professional self-esteem, ranks near bottom in the group of average self-esteem in the number of correlations and demonstrates just one of significant correlation in the low self-esteem group. Consequently, in the group of low professional self-esteem, “patience” has a key role to play whereas “ability to use means of communication” is considered to be of less meaningful; in the high professional self-esteem group, on the contrary, “ability to use means of communication” is number one whereas “patience” is less meaningful. The role of the “ability to motivate pupils and get them interested” is of paramount importance in the group of high professional self-esteem, somewhat lower in the case of the average self-esteem group, and even less meaningful in the group of low professional self-esteem. A similar trend is demonstrated by the “ability to be in dialog”: it is ranked first in the number of significant correlations in the group of average professional self-esteem, has a somewhat smaller role to play in case of low self-esteem and has only one significant correlation in the group of high professional self-esteem. Thus, there are notable differences among the groups of teachers with different levels of self-evaluation as communicators. Moreover, the peculiarities demonstrated by the low self-esteem group make its members more vulnerable in the difficult (conflict) situations of pedagogical communication. In general, it is possible to say that a teacher’s self-concept includes his/her self-evaluation as communicator, affecting his/her subjective psychological well-being and occupational satisfaction. Teachers with low self-esteem need psychological maintenance, directed on increasing their psychological well-being.

REFERENCES:

1. Burns R.B. (1984). *The Self Concept, Theory Measurement, Development and Behaviour*. New York: Longman Group Limited.
2. Collie, R.J., Shapka, J.D., Perry, N.E. (2012) School climate and social–emotional learning: Predicting teacher stress, job satisfaction, and teaching efficacy. *Journal of Educational Psychology*. 104 (4), 1189-1204.
3. Friedman, I. A., & Farber, B. A. (1992). Professional self-concept as a predictor of teacher burnout. *Journal of Educational Research*, 86, 28–36.
4. Klassen, R.M., Perry, N.E., Frenzel, A.C. (2012). Teachers' relatedness with students: An underemphasized component of teachers' basic psychological needs. *Journal of Educational Psychology*. 104 (1),150-165.
5. Leroy, N., Bressox, P., Sarrazin, Ph., & Trouilloud, D. (2007). Impact of teachers' implicit theories and perceived pressures on the establishment of an autonomy supportive climate. *European Journal of Psychology of Education*. 22 (4), 529–545.
6. Patrick, H., Kaplan, A., Ryan, A.M. (2011). Positive classroom motivational environments: Convergence between mastery goal structure and classroom social climate. *Journal of Educational Psychology*. 103 (2), 367-382.
7. Reyes, M.R., Brackett, M.A., Rivers, S.E., White, M., Salovey, P. (2012). Classroom emotional climate, student engagement, and academic achievement. *Journal of Educational Psychology*. 104 (3), 700-712.
8. Südkamp, A., Kaiser, J., Möller, J. (2012). Accuracy of teachers' judgments of students' academic achievement: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*. 104 (3), 743-762.
9. Kunter, M., Klusmann, U., Baumert, J., Richter, D., Voss, Th., Hachfeld, A. (2013). Professional competence of teachers: Effects on instructional quality and student development. *Journal of Educational Psychology*. 105 (3), 805-820.

Ахметова А.К.,
кандидат педагогических наук,
профессор кафедры Музыкальное образование и хореографии
КазНПУ им.Абая,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: Aimkul_akhmetova@mail.ru

Балагазова С.Т.
кандидат педагогических наук,
асс. профессора кафедры Музыкальное образование и хореографии
КазНПУ им.Абая,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: Balagazova@mail.ru

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АКТЁРСКИХ УМЕНИЙ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы приоритетных качеств будущего учителя музыки, как актерские умения. Подготовка педагога-музыканта должна быть сосредоточена на многих аспектах педагогического и сценического мастерства, которые опираются на психологические факторы. Практическая деятельность педагога-музыканта достигается поведенческим самоуправлением (регуляцией психической готовности), словесная готовность, а также мобилизация действий во взаимоотношениях с учащимися.

Сравнивая содержание деятельности актера и педагога многие исследователи находят идентичность, где в обоих случаях способность к перевоплощению достигается путём включения воображаемой роли, выработки установки на реальную ситуацию. Существуют множество механизмов выработки актерских умений педагога-музыканта, включая некоторых, как эмпатия, диалоговая речь, искусство "коммуникативного вдохновения". Актерские умения в деятельности педагога-музыканта с художественной направленностью выступают как профессиональное качество личности.

Ключевые слова: учитель музыки, актерские умения, эмпатия, диалоговая речь, коммуникативное вдохновение.

Ахметова А.К.,
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дің Музыкалық
білім және хореография кафедрасы,
Алматы қ, Қазақстан
E-mail: Aimkul_akhmetova@mail.ru

Балагазова С.Т.
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауым.профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дің Музыкалық
білім және хореография кафедрасы
Алматы қ, Қазақстан
E-mail: Balagazova@mail.ru

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТ РЕТІНДЕГІ МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ ӘРТІСТІК ІСКЕРЛІГІ

Аңдатпа: Мақалада әртістік дағдылар ретінде болашақ музыка мұғалімінің басымдық қасиеттері қарастырылады. Мұғалім-музыкант дайындау психологиялық факторларға сүйенген педагогикалық және сахналық шеберліктің көптеген аспектілеріне бағытталған болу керек. Мұғалім-музыканттың практикалық қызметі мінез-құлықтық өзін-өзі басқару (психикалық дайындығын реттеу), ауызша дайындық, сондай-ақ оқушылармен қарым-қатынасты жұмылдыру арқылы жүзеге асырылады.

Әртіс пен педагог қызметінің мазмұнын салыстыра отырып, көптеген зерттеушілер сәйкестікті табады, екі жақта да реалистік қабілеті қиял-ғажайып рөлді қосу, нақты жағдаятқа көзқарасты дамыту арқылы қол жеткізіледі.

Педагог-музыканттың әртістік шеберлігін, соның ішінде эмпатия, диалогтік сөйлеу, «коммуникативтік шабыт» өнері сияқты дайындаудың көптеген механизмдері бар. Жеке тұлғаның кәсіби қасиеттері ретінде көркемдік бағыттағы педагог-музыканттың іс-әрекетінде әртістік іскерлік ерекше орын алады.

Кілттік сөздер: музыка мұғалімі, әртістік іскерлік, эмпатия, диалогтік сөйлеу, коммуникативтік шабыт.

Akhmetova A.K.,
candidate of pedagogical sciences, professor
of Music Education end Choreografia department
of Abay Kazakh National University,
E-mail: Aimkul_akhmetova@mail.ru
Almaty, Kazakhstan

Balagazova S.T.
candidate of pedagogical sciences, ass. professor
of Music Education end Choreografia department
of Abay Kazakh National Pedagogical University,
E-mail: Balagazova@mail.ru
Almaty, Kazakhstan

ACTING SKILLS OF A MUSIC TEACHER AS A PSYCHOLOGICAL ASPECT

Annotation. The article deals with the priority qualities of the future music teacher, particularly acting skills. The training of a teacher-musician should be focused on many aspects of pedagogical and stage skills, which are based on psychological factors. The practices of a teacher-musician is achieved by behavioral self-government (regulation of mental readiness), verbal readiness, and also mobilization of actions during interaction with students.

Comparing the activities of the actor and teacher, many researchers find similarities; which are the fact that in both cases the ability to transform is achieved by inclusion of imagination, and developing the mindset for the real situation. There are many mechanisms for developing the acting skills of a teacher-musician, including empathy, interactive speech, the art of "communicative inspiration". Acting skills in the activities of a teacher-musician with an artistic focus consider as a professional quality of the individual.

Keywords: music teacher, acting skills, empathy, interactive speech, communicative inspiration.

Проблема формирования актёрских умений стоит в центре внимания не только в области театрального искусства, но и образования при рассмотрении вопросов педагогической техники учителя музыки. Современный педагог-музыкант должен быть подготовлен к тому, чтобы уметь овладеть вниманием аудиторий, чувствовать её; знать на кого ориентироваться, кому помогать, знать азы человеческой реакции в зависимости от возраста, пола, профессиональной направленности обучения; владеть арсеналом средств, при помощи которых он доносит свой опыт, свои сведения. Эти средства всегда индивидуальны, неповторимы, как своеобразны голос, интонация, жесты, движения, ритмика и т.д.

Прежде всего отметим, что в основу педагогического и сценического мастерства входит такой фактор, как самоуправление поведением (учителя, актёра), которое достигается только в практике, в процессе систематической педагогической деятельности, ибо им невозможно добиться ни показом эталона, ни наблюдением, ни теоретическим обучением. У артиста любого жанра трансляция с миром происходит посредством чувств, переживаний, а восприятие зрителем спектакля зависит от особенностей личности актёра. В театре же помимо того идёт духовное общение в ходе эмоциональных чувствований, позволяя зрителю вместе с артистом пережить в спектакле впечатляющих действий восхищения до ненависти. В работе педагога восприятие также, как и у актёра определяется в большей степени самой личностью, так как он передаёт не только свои знания учащимся, но и своё отношение.

Таким образом, номенклатура актёрских умений артиста и учителя музыки идентична по содержанию, позволяя сделать следующие обобщения:

- мобилизация как психофизическая готовность к выполнению предстоящего действия является основой для регуляции психического и физического состояния в поведении педагога-музыканта;
- при низкой степени мобилизации его речь (словесные действия) и выразительный показ чувств и отношений (безсловесные действия) практически не доходят до сознания обучающихся;
- высокая степень мобилизации требует специального напряжения как психических, так и физических сил учителя музыки, будучи оправданной в тех или иных конкретных ситуациях педагогического взаимодействия, вызывая вместе с тем быструю утомляемость и потерю сил. Поэтому оптимальной, наиболее пригодной для плодотворной деятельности специалиста является средняя степень мобилизации, которая обеспечивает комфортность самочувствия учителя-музыканта в процессе педагогического взаимодействия.

Педагогическое искусство зачастую называют театром одного актёра. Поэтому учителю музыки важно опираться на театральное искусство, обращаясь к работам основоположников театральной педагогики: К.С. Станиславского, П.М. Ершова, В.И. Немирович-Данченко, В.Э. Мейерхольда, Е.Б. Вахтангова и др. В частности, З.М. Умбетбаев считает, что «театр и школа моделируют те процессы, которые характеризуют сферу человеческих отношений в реальной жизни, делают их более эмоциональными, логически оправданными,

выделяют в них скрытые при поверхностном рассмотрении внутренние основания и причины. В современной театральной педагогике обучение молодого актёра навыкам и приёмам диалоговой речи, управлению движениями и позами на сцене, отвечающими смысловому содержанию диалога, получило надёжную основу, которая может быть успешно использована при обучении будущего учителя педагогической технике» [1, с. 27].

Процесс и результаты овладения мастерством актёра и педагога идентичны, заключая задатки, полученные от природы, способности их совершенствования в обучении и практической деятельности. Вместе с тем, общение на уроке музыки – это зачастую спектакль с внутренней борьбой за результат, соперничеством с одноклассниками и учителем, который действует в соответствии со сценарием занятия, со стихийно возникающими известными или неожиданными сюжетами и ситуациями. «Актёров учат играть роли . . . учителю же в основном следует научиться читать и понимать и своё, и ученическое поведение и уметь использовать свою поведенческую «грамотность» для создания условий, раскрывающих, раскрепощающих, окрыляющих учеников на уроке» [2, с. 71-72].

Способность к перевоплощению – важное личностное качество в актёрских умениях педагога-музыканта, в которых внутреннее не может существовать в отрыве от внешнего, где психическое содержание образа проявляется лишь в выразительном действии, в системе внешней характеристики. Эволюционное переживание достигается путём включения воображаемой роли, выработки установки на реальную ситуацию и во всех следствиях этого явления, которое можно выразить в следующей последовательности: органичное поведение – выразительное переживание – активное воздействие.

Учителю музыки необходимо выработать у себя навык оценки состояния, настройки учебной аудитории, называемой эмпатией, характеризующейся как способность индивида эмоционально отзываться на переживания других людей путём проникновения в их внутренний мир. Именно эмпатия как существенное приоритетное качество личности обусловлена эмоциональной возбудимостью на образ представления эмоциональным воображением, где одним из значимых её признаков, по утверждению П.М. Якобсона, выступает экспрессивная восприимчивость.

Эмпатию называют «открытыми дверями общения» и уже по этой причине становится ясно, почему это качество личности так значимо для овладения актёрскими умениями учителя музыки. Эмпатия обеспечивает возможность прочувствовать содержательное состояние другого человека, и – что для нас особенно важно – познавательного персонажа, выступая как синтетический процесс, состоящий из эмоциональных компонентов, осуществляясь через отождествление. Эмпатия в концепции А. Адлера рассматривается с позиции «творческого Я», утверждаясь в том, что отрыв от эмпатии может привести к искажению личности, ибо она является способностью человека, развитие которой обусловлено его творческой активностью [3]. Следовательно, важно определение эмпатии как свойства личности, наделенной творческой энергией преобразования в процессе проявления актерских умений. Рассматривая вопросы эмпатии, можно проследить, что она послужила основой разработанного К. Роджерсом метода личностно-ориентированной психотерапии, направленной на развитие способности чувствовать переживания другого человека как свои собственные, принимать его внутренний мир как свой, но при этом никогда не переходить границ «как если бы» [246]. Роджерс К. характеризуя это явление, выявил, что в «состоянии эмпатии воспринимать внутренний мир другого точно, с сохранением эмоциональных и смысловых оттенков. Так ощущать радость или боль другого, как он их ощущает, и воспринимать их причины, как он их воспринимает» [4].

В целом, эмпатию целесообразно характеризовать как способность к сопереживанию, возможность эмоционально и рационально воспринять учащегося, проникнуть в их внутренний мир и выразить своё понимание этих чувств.

Особую значимость в актёрских умениях педагога-музыканта приобретает психологическая настройка на предстоящее общение с классом, возникновение и реализация так называемого «коммуникативного вдохновения», благодаря которому специалист заражает аудиторию своей энергией и получает от неё наибольшую отдачу. В данном процессе значительная роль отводится таким эмоционально значимым моментам, как мысленное переживание предстоящего музыкального занятия, выработка своего эмоционального отношения к предстоящей деятельности. Иными словами, учитель музыки перед предстоящим общением с обучающимися должен глубоко осознать учебный материал в стремлении определить соответствующие формы реализации его с привлечением целесообразных жестов, мимики, интонации.

Считаем уместным указать на то, что в актёрских умениях педагога-музыканта важны не только эмпатия и актёрские задатки, но и рефлексия – способность как бы со стороны увидеть, как он воспринимается и оценивается учащимися, осознание своих психических состояний. Рефлексия направлена на собственное «Я» учителя музыки, на овладение им смыслов и отношений, норм и ценностей. Благодаря рефлексии осознаётся необходимость сделать себя не только объектом собственного познания, но и управления, контроля, раскрывая работу актерских умений [4, с.148]. Особую значимость приобретает в работе педагога регулирующая функция рефлексии, которая заключается в том, что она фиксирует процесс деятельности, объективирует его, благодаря

чему осуществляется осознанное воздействие на этот процесс, организацию и управление поведением, включая актёрские умения в общении с обучающимися.

Искусство коммуникативного воздействия во многом определяется тем, насколько целеустремлённо владеет специалист актёрскими умениями в регуляции своего поведения, чтобы как можно глубже проникнуть в художественный мир музыки, отразить его в себе. Умение проникать в психологическое состояние своих воспитанников, эмоционально идентифицироваться с ними в ходе художественного общения в классе – на всем этом лежит печать артистического дара педагога-музыканта как следствие его гибкого управления коммуникативными связями и отношениями. В целом, обладать артистизмом действий может лишь тот специалист, кто, с одной стороны, обрёл устойчивую способность к регуляции собственных экспрессивных переживаний, а с другой – научился воздействовать на чувственные реакции воспринимающих его субъектов в нужном ему направлении.

Очевидно одно: только умелое и гибкое использование своих психофизических возможностей, обогащённое всесторонним владением приёмами эмоционально-коммуникативного воздействия и актёрской выразительности, способствуют созданию максимальных условий для поддержания атмосферы полноценного творческого самочувствия в активизации артистических способностей учителя музыки и шире – всей системы профессиональных навыков в успешном функционировании педагогической деятельности. Таким образом, актёрские умения педагога-музыканта выступают как профессиональное качество личности, которое интегрирует в своём содержании художественную направленность педагогических действий, характеризующихся процессами сопереживания, психической саморегуляции в коммуникативных взаимодействиях с учащимися.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Умбетбаев З.М. Теория и практика обучения студентов педвуза педагогической технике: Дис доктора пед. наук. – Челябинск, 1999.
2. Ершова А.П. Общение на уроке или режиссура поведения учителя. – М., 1998.
3. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Пер. с англ. А.А.Валеева и Р.А.Валеевой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 448 с.
4. Роджерс К. К науке о личности. – М.: Академ проект. – Екатеринбург, 2002. – 832 с.

Аширова Ж.У.

докторант,

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

E-mail: zhazira.ashirova.88@mail.ru

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІ БОЙЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНІҢ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа: мақалада, колледж студенттеріне құқықтық тәрбие беру мәселелері қарастырылады. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру бойынша педагогикалық қағидаттар мен әдістер айқындалады. Оны жетілдірудің негізгі тәсілдеріне, жолдарына талдау жасалынады.

Кілт сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, педагогикалық әдістер, колледж студенттері.

Аширова Ж.У.

докторант,

Южно-Казахстанский государственный университет имени М.Ауэзова

E-mail: zhazira.ashirova.88@mail.ru

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы правового воспитания студентов колледжа. Выявляются педагогические принципы и методы формирования правовой культуры. Анализируются основные подходы, пути и механизмы ее совершенствования.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое сознание, правовая культура, педагогические методы, студенты колледжа.

Ashirova Zh.U.

doctoral student,

South Kazakhstan state University after M. Auezov

E-mail: zhazira.ashirova.88@mail.ru

PRINCIPLES AND METHODS OF THE EDUCATIONAL PROCESS FOR THE FORMATION OF LEGAL CULTURE OF COLLEGE STUDENTS

Abstract: The article discusses the problems of legal education of college students. The pedagogical principles and methods of forming a legal culture are revealed. The main approaches, ways and mechanisms of its improvement are analyzed.

Keywords: legal education, legal consciousness, legal culture, pedagogical methods, college students.

Қазақстан Республикасының ұлттық тәуелсіздігі мен суверенитетінің нығаюы мен тұрақтылығы елдің көп ұлтты және конфессиялы жұртының түсіністігі мен достығының нығаюына және ынтымағына, заңдылықтың қамтамасыз етілуіне, құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің деңгейіне байланысты. Осы тұрғыдан алғанда сан ұлттың өкілдері тұратын Қазақстан Республикасында өзара қоғамдық келісім және саяси тұрақтылық шеңберінде өмір сүруге септігін тигізетін байыпты ұлт саясаты және құқықтық тәрбиенің маңызы арта түседі. Сонымен қатар, жастардың бойында құқықтық сананы енгізіп, ұлтжандылыққа тәрбиелеп, заңды құрметтеуге баулу және ұдайы дамытып отыру, осы мәселенің ғылыми тұжырымдамаларын әзірлеу күн тәртібіндегі өзекті мәселе қатарына еніп отыр.

Мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылатын – құқықтық мәдениет тұлғаның санасы мен қызметіне тікелей және жанама түрде ықпал етеді. Қоғамның негізгі мәселелері де тұлға бойында құқықтық мәдениетті арттыру қажеттілігіне келіп тіреледі. Колледж қабырғасында білім алушы студент, болашақ мамандығына психологиялық және тәжірибелік тұрғыдан дайын болумен қатар, қоғамдағы өзгерістерге төтеп беруге және адамгершілік, құқықтық нормаларды сақтауға бейімделуі міндетті. Өйткені, құқықтық сананы, мәдениетті бойына сіңірген жас ұрпақ қана, алынған білімдерін қолдана алады және қоғамда заңдылықтың бұзылуына жол бермейді.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында: «Ғылым-білім беру қызметінің құрамдас бөлігі, өз кезегінде, құқықтық білім беру, құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері болып табылады. Осыған орай, азаматтардың құқықтық санасын, құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет, деп айқындалған [1]. Бұл мәселені шешудің жолы бұл – жастардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру арқылы, әлеуметтік-белсенді тұлғаны тәрбиелеу, оның қоғаммен, мемлекетпен және өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынасын оң бағытта түзуге баулу.

Құқықтық мәдениетті қоғамда қалыптасқан және үнемі даму үстіндегі құқықтық дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың, нормалардың, психологиялық стереотиптердің, құқықтық мінез-құлық пен іс-әрекеттің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Сонымен қатар, құқықтық мәдениет – тұлғаның әлеуметтенуін және оның мүдделерінің жүзеге асырылуын, қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін, құқықтық тәртіпті және заңдылықты жүзеге асыратын саяси-құқықтық механизм ретінде айқындаймыз.

Құқықтық мәдениеттің құрылымы төмендегілерден құралады:

- мемлекеттегі қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер жиынтығы;
- адамдардың заңды бағдары, сенімдері мен құндылықтары, рұқсат етілетін және рұқсат етілмейтін шекаралар туралы идеялары;

- қолданыстағы заңдар мен құқықтық институттарды, заңға қатынасты бағалау;
- мінез-құлық нормаларының жүйесі;
- құқық шығармашылығы және құқықтың жүзеге асырылуы;
- құқықтық институттар.

Бұл құрылымдар (бағдарлар, тәжірибе, дағдылар) тәртіпке жетелеп, саяси процеске маңыздылық береді және саяси жүйені басқарады. Олар қоғам өміріне айтарлықтай ықпал етіп, адамдар мен әлеуметтік топтарды, этникалық топтарды, конфессияларды, кәсіптік топтарды қоса алғанда, жеке адамдардың да, әртүрлі қауымдастықтардың да санасы мен іс-әрекетін анықтайды.

Зерттеушілерінің еңбектеріне сүйене келе, тұлғаның құқықтық мәдениетінде негізгі екі элементті – құқықтық сана мен құқықтық мінез-құлықты ерекшелеуге болады. «Құқықтық сана – Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға, құқықтық сезімдердің, әсерлерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі» [2, 8 б.]. Құқықтық санада: психология, құқықтық идеология және құқықтық қондырғылар ерекшеленеді.

Құқықтық психологияны жоғары ғылыми деңгейде жүйеленген, мағыналы, көріністер, көзқарастар, тұжырымдамалар, сенімдер, теориялар, құқықтық шындық тұжырымдамалары ретінде қабылдауға болады. Яғни, құқықтық психологияны – құқықтық құбылыстармен байланыстағы сезімдердің, эмоциялық көңіл-күйлердің жиынтығы ретінде қарастырамыз. Ол, білім алушылардың құқыққа деген көзқарастарын, құқық нормаларын қолдану жағдайларында қалыптасатын пікірлерін білдіреді. Осыған байланысты отандық зерттеуші А. Қаратаева, «Белгілі бір әлеуметтің құқықтық мәдениетін зерттеу үшін индивидтің құқықты, оның мотивтерін, мақсат, қалыптарын қабылдауын қарастыру керек», деп айрықшалайды [3, 34 б.].

Құқықтық идеология - бұл мемлекет деңгейінде қабылданған және азаматтар қабылдаған заң туралы идеялар жүйесі, басқаша айтқанда, бұл адамның қолданыстағы заңнамаға, саяси жүйеге, мемлекеттік билікке деген көзқарасын білдіретін идеялардың, сенімдердің, идеялардың жиынтығы. Құқықтық идеология жастардың мемлекетте болып жатқан құқықтық процестерге деген көзқарасын, қатынасын қалыптастырады. Философия ғылымдарының докторы, профессор Р.Б. Әбсаттаров, «Қазақ халқының патриоттық тәлім тәрбиесі – тұлға бойында отансүйгіш қасиеттерді, әдет ғұрыптарды, салт-дәстүрлерді қалыптастырып, осы тұжырымдар мен қағидаттарға сәйкес ел болашағына арналған мақсаттарға бағыттау. Осы орайда, қоғамның патриоттыққа жетелейтін жолдағы мақсаты – әрбір қазақстандықтың бойында ұлтжандылықты, отан сүйгіштікті әрбір қоғам мүшесінің өмірлік серігіне айналдыру», деп қорытындылайды [4, 71 б.]. Осы орайда, құқықтық сана және мінез-құлықты қалыптастыру үшін, болашақ ұрпақты патриоттылыққа, ұлтжандылыққа жетелеп, ұлттық рухта тәрбиелеу маңызды.

Жалпы, студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың мәні – құқықтық сананы (құқықтық идеологияны, құқықтық психологияны және заңды тұлғаның көзқарастарын қоса) және осы негізде белсенді құқықтық мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған біртұтас педагогикалық процесс болып табылады.

Осы орайда, білім алушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық процесс мақсаты – іргелі және тұрақты құқықтық білімдерді, құқықтық сенімдерді, құқыққа қарсы іс-әрекетке жол бермеу дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Жалпы, колледж студенттерінің бойында құқықтық мәдениетті қалыптастыру бойынша педагогикалық процестің үш блогын ерекшелеуге болады:

1. Когнитивті білім беру – құқықтық білімдер, дағдыларды қалыптастыру.

2. Тәрбиелік-құндылық – білім алушылардың бойында құқықты құрметтеуді, адамның құқығы мен бостандықтарын сақтауды қалыптастыру.

3. Әлеуметтенушілік – құқықтық міндеттерді шешуге және алынған білімдер мен дағдыларды тәжірибеде қолдануға баулу.

Құқықтық мәдениетті колледж студенттері бойында қалыптастыру бойынша қолданылып жүрген әдіснама түрлерін төмендегіше жіктеуге болады:

- барлық студенттерді немесе олардың көпшілік бөлігін қамтитын жаппай нысандар мен әдістер;
- студенттердің тобын (үйірме мүшелерін, факультативке, арнайы курстар студенттерін) қамтитын топтық нысандар мен әдістер;

- мақсатты түрде белгілі бір студентпен жүргізілетін құқықтық тәрбие әдістері мен нысандары.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың негізгі қағидаттары ретінде төмендегі мәселелерді ерешелеуге болады:

- еріктілік қағидаты (колледж студенттер қызықтыратын сабақтардың түрін өздері таңдайды, бұл олардың құқықтық білім мен нормаларды игеруде қызығушылығы мен белсенділігін қамтамасыз етеді);

- әлеуметтік бағдар қағидаты (студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөніндегі жұмыс мазмұнының әлеуметтік мәні болуы керек, қоғам дамуының маңызды міндеттеріне сай келуі, заңға тиісті болуы керек);

- студенттердің пікірлері мен бастамаларын ескеру қағидаты;

- жас және жеке ерекшеліктерін ескеру қағидаты (студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру бойынша жұмыс мазмұны, формалары, әдістерін жас ерекшеліктеріне сәйкестендіру).

Колледж студенттерінің жас ерекшеліктерін, білім беру ұйымының жағдайларын және қазіргі әлеуметтік мәселелерді ескере отырып, студенттердің құқықтық санасын қалыптастыру үшін құқық және мемлекет туралы ілімдерді, тұлғаның қоғамдағы құқықтық жағдайы, адам және азаматтың конституцияда бекітілген құқықтары мен міндеттері туралы білімдерді қалыптастыру маңызды.

Сонымен қатар, қолданыстағы құқықтық нормалар жүйесіне құрметпен қарауды, күнделікті өмірде және кәсіптік қызметте заңдарды саналы түрде сақтауға бағдарлануды, оларды жүзеге асыруды және сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу бойынша құндылық бағдарлар мен құқықтық қағидаларды қалыптастыру қажет.

Студенттердің құқықтық мәдениетін ұйымдастырудың әдістері ретінде мыналарды атап өту керек:

- ақпараттандыру әдісі (дәрістер, пікірталастар, дөңгелек үстелдер);

- визуализация әдісі (суреттер, оларды көрсету);

- шығармашылық белсенділікті ынталандыру әдісі (жетістік жағдайларын жасау, жетістіктерін көтермелеу);

- студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру тиімділігінің мониторинг әдісі (байқау).

Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың құралдары:

1. Құқықтық тәрбие (құқықтық оқыту; құқықтық насихат; құқықтық тәжірибе; өзін-өзі тәрбиелеу және т.б.).

2. Құқықтық білім беру (Бұқаралық ақпарат құралдарындағы үгіт-насихат, құқықтық білімдер туралы дәрістер, білім беру мекемелеріндегі құқық негіздерін оқыту).

3. Заң тәжірибесі (нормативтік-құқықтық актілерге талдау жасау, баға беру, құқық қорғау органдарының қызметін және олардың шешімдерін зерттеу).

4. Өзін – өзі тәрбиелеу (тұлғаның құқыққа деген құрметі және заңға бағынуы).

Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал жасайтын нысандар:

1. Қазақстан Республикасындағы сот төрелігін жүзеге асыратын, заң шығарушы және атқарушы билікті, жедел-іздістіру қызметін атқаратын ұйымдарға экскурсиялар ұйымдастыру.

2. Студенттерді белгілі бір құқық саласы бойынша терең білім алуға баулитын үйірмелер арқылы қажетті дағдыларды қалыптастыру.

3. Оқу сабақтарында нақты құқықтық жағдайларды талдау мен модельдеудің әртүрлі әдістерін, тақырыптық пікірталастарды, заң шығару әдісін және т.б. қолдану.

Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың тиімділігі үшін келесі шарттарды сақтау қажет:

- білім алушылардың патриотизмін, азаматтық жауапкершілігін қалыптастыруға назар аудара отырып, білім берудің тәрбиелік функциясын күшейту;

- білім алушылардың заңдылыққа, заңдарға, олардың құқықтары мен міндеттеріне деген қызығушылықтарын дамыту.

Құқықтық тәрбиені қалыптастырудың келесі бір маңызды жолы – студенттерді ұлттық идеяға тарту. Қазіргі жаһандық әлемде орын алып отырған ХХІ ғасырдың сындары мен қатерлеріне әрбір мемлекет, әрбір ұлт қарсы тұра алатындай, оны еңсеретіндей өзіндік күш-жігері, «иммунитеті» болуы маңызды. Оның аясына тек қана біз тарихи өткенімізді саралай, жетістіктерімізді әлемдік қауымдастыққа паш ете отыра, жас ұрпақтың бойында ұлтына, отанына деген мақтаныш, патриоттық сезімді оята отыра ғана қол жеткізе аламыз. Рухани

құқықтық бағдар – ұлттық идеядан бастау алады. Ұлттық идеясыз, ешқандай халық тәуелсіз мемлекет ретінде дами алмайды. Патриотизм, ұлтжандылық қоғамның санасында ұлттық идея арқылы дамиды. Себебі, ұлттық идея – терең тарихы бар мәселесінің бірі. Ол әрбір мемлекет үшін өмірлік маңызы бар дүние. Ұлттық идея – бұл әрбір азаматтың өмір сүру ортасы, ауадай қажетті маңызды идеологиялық серігі. Ұлттық идея – халықты ортақ мүдде мен мақсаттарға жетелейтін, елдің жарқын болашағының қазығын нығыздайтын істегі халықты біріктіруші фактор.

Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласы осы жолға бастаған бағдаршам болып табылады. Бұл маңызды тарихи құжат ретінде – халқымыздың болашақтағы рухани қазығына айналары сөзсіз. Құқықтық тәрбие беру ісінде, тарихи жәдігерлер мен мұрағаттар және қолжазбалардағы естеліктерді жаңа қырынан ашып, қазақ ұлтының ежелгі кезеңдегі құнды ойларын болашақ ұрпаққа жеткізу және байырғы өркениеттер мен дәуірлердің ғажайып жан дүниесін жаңа қырынан таныту жастар бойында өткен тарихқа деген мақтаныш сезімін оятып, әлеуметтенуге, елін сүйуге және құқықты, заңдылықты сақтауға жетелейді.

Қазақ халқының мәдени және рухани дамуы, осы кезеңдердегі Ұлы даланың ғұламаларының жеткен табыстары әлемдік өркениеттің дамуына қосқан ауқымды үлес екендігін жаңа буын жастарының санасына ендіру де құқықтық тәрбиені қалыптастыруда ерекше рөл атқаратындығы сөзсіз. Антикалық заманнан кейінгі ортағасырлық кезең арасындағы мәдени-рухани «көпірге» медеу бола отыра, Ұлы дала, адамзаттың зияткерлік тарихындағы маңызды буынға айналғанын және алдыңғы қатарлы білім және ғылымның өзегін құрағанын насихаттау біз үшін маңызды іске айналуы тиіс.

Аталмыш идеяларды жүзеге асыру үшін: қазақ елінің тарихи генезисіне қатысты жаңа концептуалдық идеяларға және оның теориялық-әдіснамалық негізіне талдау жасау, «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының маңызды құрамдас бөліктері аясында болашақ ұрпақтың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру моделін қарастыру; «100 нақты қадам» ұлттық жоспарын жүзеге асыру аясындағы «Мәңгілік Ел» идеясының білім беру жүйесіне енгізілу стратегиясы мен жүзеге асырылуы бойынша негізгі мәселелерді айқындау, Халықаралық қауымдастықтығы Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының ерекшелігіне талдау жасау және оның жүзеге асырылуы бойынша саясатын саралау, ғалымдар, ұстаздар алдында жаңа міндеттерді жүктейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы [Электрондық ресурс] URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_
2. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 45 б.
3. Қаратаева А.М. Құқықтық сауаттылық // ҚазҰУ Хабаршысы. – 2015. – №3. – Б. 32-38.
4. Абсаттаров Р.Б. Воспитание казахстанского народа: вопросы теории и практики // Актуальные вопросы общественной жизни. Сборник статей. – Алматы, 1994. – С. 62-89.

Байболов А.У.,

Казахский национальный педагогический университет им.Абая

Серикова С.К.,

Казахский национальный педагогический университет им.Абая

Сабинова Д.А.

Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ЛИТЕРАТУРА КАК ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: Статья посвящена вопросу изучения влияния художественной литературы на становление личности. Нравственное, интеллектуальное, эстетическое развитие детей и подростков напрямую связано с получаемой ими духовной пищей. Огромную роль в социализации личности играют средства массовой информации и книга. Вхождение ребенка в книжную вселенную происходит в первую очередь с помощью литературы, специально созданной для детей. Именно детская литература питает ум и воображение ребенка, открывая ему новые миры, образы и модели поведения, являясь мощным средством духовного развития личности. В Хартии читателя (1992 г.), - документе, с которым Международная ассоциация издателей обращается к правительствам всех стран, подчеркивается, что чтение - это всеобщее право. Особое внимание здесь уделяется ранней встрече с книгой, доступу к книгам в школе и вне ее, поддержке и поощрению чтения. С точки зрения осуществления прав читателя-ребенка рассмотрим, как реализуются основные положения Конвенции и Хартии применительно к современной социокультурной ситуации.

Одним из самых важных факторов, влияющих на детское чтение, является доступ к книге, или "литературные ресурсы" среды. Чтобы интерес к чтению не угас, процесс чтения необходимо поддерживать. Книги должны быть доступны ребенку, а репертуар чтения широк и разнообразен.

Ключевые слова: литература, художественная литература, личность, становление, формирование.

Байболов А.У.,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Серикова С.К.,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Сабинова Д.А.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ӘДЕБИЕТ – ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУ ҮҚПАЛЫ

Түйін: Мақала көркем әдебиеттің жеке тұлғаның қалыптасуына үқпалын зерттеу мәселелеріне арналған. Балалар мен жасөспірімдердің адамгершілік, зияткерлік, эстетикалық дамуы олардың алатын рухани азығымен тікелей байланысты. Тұлғаны әлеуметтендіруде бұқаралық ақпарат құралдары мен кітап үлкен рөл атқарады. Баланың кітап әлеміне кіруі бірінші кезекте балаларға арналған әдебиеттің көмегімен орын алады. Балалар әдебиеті баланың ақыл-ойы мен қиялын нәрлейді, оған тұлғаның рухани дамуының қуатты құралы бола отырып, жаңа әлемдерді, бейнелер мен мінез-құлық моделін ашады. Оқырман Хартиясында (1992 ж.), – Халықаралық баспагерлер Қауымдастығы барлық елдердің үкіметтеріне арнап айтқан құжатта, оқу – бұл жалпыға ортақ құқық екені баса айтылады. Мұнда кітаппен ерте көрісуге, мектепте және одан тыс кітаптарға қол жеткізуге, оқуды қолдауға және көтермелеуге ерекше көңіл бөлінеді. Оқырман-бала құқықтарын жүзеге асыру тұрғысынан қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени жағдайға қатысты Конвенция мен Хартияның негізгі ережелері қалай іске асырылып жатқанын қарастырамыз.

Балалар оқуына әсер ететін ең маңызды үқпалдардың бірі – кітапқа қол жеткізу немесе ортаның «әдеби ресурстары». Оқуға деген қызығушылықты жоғалтпау үшін оқу үдерісін қолдап отыру қажет. Кітаптар балаға қолжетімді болуы керек, ал оқу репертуары кең және әр түрлі болуы керек.

Түйін сөздер: әдебиет, көркем әдебиет, тұлға, қалыптасу, құрылу.

Baybolov A.U.,

Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Serikova S.K.,
Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Sabirova D.A.
Kazakh National Pedagogical University named after Abai

LITERATURE AS A FACTOR OF EDUCATION OF THE PERSON

Summary: The article is devoted to the study of the influence of fiction on the formation of personality. The moral, intellectual, aesthetic development of children and adolescents is directly related to the spiritual food they receive. A huge role in the socialization of the individual is played by the media and the book. The entry of a child into the book universe occurs primarily through literature specifically designed for children. It is children's literature that nourishes the mind and imagination of the child, revealing to him new worlds, images and patterns of behavior, being a powerful means of spiritual development of the individual. In the Charter of the Reader (1992), a document with which the International Publishers Association addresses governments of all countries, it is emphasized that reading is a universal right. Particular attention is paid here to an early meeting with the book, access to books in and out of school, support and encouragement of reading. From the point of view of exercising the rights of the reader-child, let us consider how the main provisions of the Convention and the Charter are implemented in relation to the contemporary socio-cultural situation.

One of the most important factors affecting children's reading is access to the book, or "literary resources" of the environment. That the interest in reading does not fade away, the reading process must be supported. Books should be accessible to the child, and the repertoire of reading is wide and varied.

Keywords: literature, fiction, personality, formation.

В январском Послании народу Казахстана 2011 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев задаче укрепления социальной роли казахстанской семьи отвел целый раздел: «Социальная модернизация – новая социальная политика». В нем Президент определил главные направления, реализация которых положительно скажется на усилении института семьи. Одним из них является усиление взаимодействия семьи и образовательных социальных институтов, школы, прежде всего. Всё это возможно только через постижение таких общечеловеческих ценностей, как любовь, добро, истина, красота, нравственность, духовность [1].

Современное казахстанское общество требует от человека не только политехнизма знаний, высокого культурного уровня, глубокой специализации в различных областях науки и техники, но и умения жить, сосуществовать в обществе. Основными параметрами личностного развития ребенка можно считать его ориентацию на общечеловеческие ценности, гуманизм, интеллигентность, креативность, активность, чувство собственного достоинства, независимость в суждениях. Уровень развития этих качеств можно рассматривать как показатель сформированности социальной компетентности и социального становления личности.

Исходя из обозначенных проблем, следует рассматривать воспитание подрастающего поколения как одну из основных стратегических и приоритетных задач развития современного казахстанского общества, составляющую фундаментальную основу государственной политики.

Концепция развивает основные принципы воспитательной политики Казахстана, определенные Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан «Об образовании», Законом Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», Законом Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» Законом Республики Казахстан «О браке и семье», Стратегией «Казахстан-2050», Законом Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» Законом Республики Казахстан «О детских деревнях семейного типа и домах юношества», Законом Республики Казахстан «О профилактике заболевания СПИД», Законом Республики Казахстан «О профилактике и ограничении табакокурения», Указом Президента Республики Казахстан «О Государственной программе «Здоровье народа», Стратегическим планом развития Республики Казахстан до 2010 г., Государственной программой развития образования Концепцией развития образования Республики Казахстан до 2015 г., Конвенцией «О правах ребенка» и др.

Образование как социальный феномен отражает процессы социально-культурного развития общества. Реализация школой своей социальной миссии имеет такое же значение, как и академическая задача школы, поскольку система образования является поставщиком кадров на рынок труда и отвечает за формирование человеческого ресурса и социально-экономического потенциала страны. Это актуализирует интеграцию воспитания и обучения в единый образовательный процесс в современной школе, а школьного образовательного процесса – в семейное воспитание.

В многомерной структуре социокультурной среды мы выделяем базовые институты, влияющие на процессы социализации личности ребенка. Это – семья, школа, детское сообщество. Все они выступают своеобразными фильтрами, через которые ребенком воспринимаются и усваиваются социокультурные ценности. В большей своей части институционально они автономны, но с позиции существования в них личности ребенка,

они имеют общие интеграционные поля. Наличие личности ребенка является ядром, интегрирующим вокруг себя институты социокультурной среды, а происходящие в интеграционных полях процессы взаимодействий и коммуникаций выполняют интегративную функцию в становлении целостной личности. Это обуславливает их корпоративную ответственность за формирование духовно-нравственных качеств личности. Следовательно, все происходящие в интегративных областях процессы должны нести педагогически-целесообразный характер. В этом – призвание и ответственность школы

Интеграция понимается как объединение в целое каких-либо частей, элементов [2, с.196]. Под интеграцией в педагогическом процессе мы понимаем одну из сторон процесса развития, связанную с объединением в целое ранее автономных частей. Таким образом, сущность процесса интеграции – в качественных преобразованиях внутри каждого элемента, входящего в систему и создании общего поля взаимодействия этих элементов. В частности, мы рассматриваем интеграцию школы, семьи и личности ребенка.

В Законе Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2011 г.) в Статье 11 сказано, что «задачами системы образования являются: 1) создание необходимых условий для получения качественного образования, направленного на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики; 2) развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности»

В инструктивно-методическом письме Национальной Академии образования им. И. Алтынсарина «Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях Республики Казахстан в 2016–2017 учебном году» определено, что одним из основных приоритетов образования является воспитательная работа. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем Послании народу «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» в качестве общенациональной патриотической идеи представил новую системообразующую ценность – «Мәңгілік Ел». «Структурными составляющими ее определены независимость, национальное единство, стабильность, толерантность, общественное согласие, территориальная целостность, суверенитет, равенство. Вышеназванные приоритеты представляют процесс воспитания сегодня как одну из основных стратегических и приоритетных задач развития современного казахстанского общества, составляющую фундаментальную основу государственной политики.

Фундамент претворения в жизнь общенациональной идеи «Мәңгілік Ел» должен быть заложен в школе. В организациях образования необходимо целенаправленно вести воспитательную работу, усилить воспитательный компонент процесса обучения» [3, с.19]. Изучение предметов должно быть направлено на формирование духовно-нравственных качеств и патриотических чувств, гражданской ответственности учащихся, развитие национального самосознания и толерантности. Духовно-нравственная составляющая проходит красной нитью через задачи организации образования на всех ступенях школьной жизни. Основная и старшая школа:

- русский язык и русская литература: содержание текстов должно быть направлено на формирование духовно-нравственных качеств [4, с.59];
- изобразительное искусство: «духовно-нравственные проблемы жизни и искусства» является одним из блоков компоновки учебного материала [4, с. 104];
- самопознание: целью всего предмета является стимулирование духовно-нравственного развития личности учащегося [4, с. 96];
- всемирная история: в рамках цели предмета – изучение социально-экономического и духовно-нравственного развития стран мира и народов начала XX-XXI вв. [3, с. 146].

Если инструктивное письмо определяет содержательную сторону интеграции воспитания и обучения в образовательном пространстве школы, то взаимодействие школы и семьи по формированию духовно-нравственных качеств личности ребенка нормативно определено в Концептуальных основах воспитания, утвержденных приказом Министра образования Республики Казахстан от 22 апреля 2015 года №227. Концепция опирается на аксиологический подход как на диалектическое единство общечеловеческих и национальных ценностей, определяющихся сознанием человечества и духовно-нравственными смыслами отношений человека к миру, людям, самому себе [4, с. 31].

Духовно-нравственное воспитание и семейное воспитание выделены как приоритеты воспитательной работы с определенными критериями оценивания и механизмами реализации. В числе механизмов реализации семейного воспитания – Попечительские советы и родительские комитеты организаций образований, участие родителей в жизни организаций образования, клубы отцов, бабушек, советы старейшин, психолого-педагогический всеобуч родителей через государственный заказ, сотрудничество с неправительственными организациями, совместные семейные мероприятия, фестивали, конкурсы, соревнования «Моя семья», «Семья года» [4, с. 35]. Следовательно, наблюдается гуманизация внутри школьной среды и демократизация внутри школьного менеджмента, формирование корпоративной ответственности за социализацию личности ребенка на основе государственно-частного партнерства.

Процессы обновления содержания образования требуют изменения педагогических условий современной школы. Принцип интеграции реализуется через интеграционную политику, которую каждая организация образования наполняет своим содержанием. Интеграционная политика школы призвана служить регулирующим механизмом всех процессов, затрагивающих права и ответственность семьи и ребенка в пространстве школы. Ее основными разделами можно считать следующие:

1. Цель и задачи.
2. Основные понятия.
3. Принципы взаимодействия школы, семьи и обучающегося.
4. Ответственность и обязательства:
 - 4.1) школы по отношению к обучающемуся и семье;
 - 4.2) семьи по отношению к школе и своему ребенку;
 - 4.3) обучающегося по отношению в школе и семье.
5. Свод локальных нормативно-правовых актов, затрагивающих интересы обучающегося и семьи.

Данный документ не является статичным. Ежегодно он должен пересматриваться и дополняться обновлениями, вызванными изменениями в социокультурной среде.

Интеграционная политика школы так же призвана обеспечивать преемственность внутри школьных систем с системами семейного воспитания. В ее конструировании важно учитывать дуальную природу личностного развития: когда личность является одновременно и объектом и субъектом этих процессов, а так же она является одновременно и процессом и результатом формирования духовно-нравственных качеств личности. Таким образом, усиление аспектов духовно-нравственного воспитания является частью обновления образования, результативно в поле интеграции процессов воспитания и обучения во взаимодействии школы и семьи.

Таким образом, в Республике Казахстан законодательно выражена и теоретически обоснована новая социально-педагогическая личностно и национально ориентированная парадигма общественного и семейного воспитания, концептуальная суть которой заключается в понимании и теоретической интерпретации принципов исторической преемственности, природосообразности и культуросообразности воспитания в деятельностном контексте. Национальная ориентированность понимается не как стремление уйти в замкнутый мир национальной исключительности, а в рассмотрении общечеловеческих ценностей как национальных, общих для различных национальных культур, а воспитание рассматривается не как система, не как процесс, а как технологически инструментальная деятельность воспитателя и воспитуемого в качестве равных и равнозначных субъектов.

Анализ состояния теории и практики современного воспитания требует дополнить анализом состояния теории и практики развития семьи как общественного феномена и государственного института. Современная наука пытается исследовать вопрос о трансформации семьи, её деструкции, об их причинах и генезисе. Исследователи отмечают, что «у значительной части населения Казахстана семья ассоциируется с монотонным и неинтересным домашним трудом, потерей личной свободы и своей индивидуальности, у 6 % с семьей связаны самые большие разочарования. Для 9 % опрошенных семья – это тормоз для личных успехов и карьеры» [5, с.9].

Казахская семья всегда была детной, несмотря на масштабные социальные катастрофы на протяжении всей истории. Однако в конце XX – начале XXI в. семья перестала воспроизводить последующие поколения в достаточном для развития страны количестве. Причины этого явления напрямую связаны с ценностной составляющей жизни казахстанской семьи.

В семьях с детьми частью семейных ценностей становятся ценности семейного воспитания, которые напрямую связаны с традициями рода, семейной историей, уровнем образования и культуры членов семьи, вкусовыми предпочтениями в выборе форм проведения досуга, наличием и характеристиками семейной библиотеки и др. Логически возникает вопрос об источниках ценностей семейного воспитания.

Ценностное отношение к семье понимается нами как нравственность, выработанная в семье, и проявляется в отношениях внутри семьи. Считаем ценностью само наличие семьи, каждую семью самоценной, а детей – самостоятельной ценностью.

А.М. Коршунов, Т.А. Куликова, Е.И. Новикова, Л.И. Савинов отмечают, что ценностное отношение к семье отражают все нравственно-духовные идеалы человечества. Поэтому сегодня наиболее актуальным встает вопрос о формировании ценностного отношения к семье на всех уровнях обучения, т.к. семья во все времена являлась источником духовности.

Во все века люди высоко ценили нравственную воспитанность. Глубокие социально-экономические преобразования, происходящие в современном казахстанском обществе, значительно изменили его социокультурную жизнь, сказались на уровне жизни населения, отразились на ценностных ориентирах подрастающего поколения, девальвации нравственных ценностей, отчуждения молодежи от институтов воспитания. Поводов быть озабоченными воспитанностью человека сегодня предостаточно. Государственные документы об образовании ставят перед учителем глобальные воспитательные задачи. В Законе Республики Казахстан «Об образовании», в «Комплексной программе воспитания в организациях образования РК»

выдвигается задача усиления воспитания учащейся молодежи на современном этапе социально-экономического развития страны.

В этих условиях особенно остро встает необходимость воспитания нравственных ценностей у подрастающего поколения, основой которых является гуманное отношение не только к себе, но и к другим людям, к обществу, к природе. Приоритет воспитания нравственных ценностей определяется тем, что они как предельные высшие смыслы человеческой жизни выполняют функцию регуляторов поведения, охватывают все стороны человеческого бытия, включаются в национальные ценности, ценности семьи, труда, образования, общества. Нравственные ценности носят общечеловеческий характер, они принимаются и развиваются всеми людьми в условиях общественно-исторических изменений цивилизации. Нравственные ценности не существуют в отрыве от других ценностных отношений. Они как бы накладываются на все виды ценностей, облагораживая их, придавая человеческой деятельности гуманистический смысл и эмоциональную насыщенность. Главными категориями нравственных ценностей являются категории добра и совести. Никто не будет спорить, что роль школы сводится не только к передаче какого-то количества знаний. Школа помогает воспитаннику обрести себя как личность, найти свой путь в жизни. Для сегодняшних учеников необходим нравственный ориентир. В воспитании важны любые мелочи. Поэтому постоянно возникает вопрос: как соединить обучение и воспитание. Где содержится ответ на этот вопрос – в учебниках, методических пособиях или еще где? Причинно-следственная связь между словом, информацией и поведением ребенка – это только иллюзия. Примерный ученик запомнит правильные слова и будет повторять их в нужной ситуации, сознание же другого выставит молчаливый заслон из собственного пережитого опыта. Ситуация в любом случае не слишком удовлетворительная.

Школа должна, конечно, транслировать систему традиционных ценностей культуры. Как происходит эта трансляция? Через слова, через сообщения учителя и учеников, через ответы на вопросы и четкую оценку информации: «хорошо» – «плохо», «можно» – «нельзя» и т.д. Эти оценки, как предполагается, должны исполнить роль ориентиров в сознании школьников. При этом не привлекается и не учитывается такая реальность, как личный опыт ребенка, где уже существуют определенные типы переживания, система ценностей, выборов, поведения.

Механизм, позволяющий передать систему ценностей общества, – непосредственное сопереживание в ситуации совместной деятельности.

Общество создает систему символов, пронизывающих все пласты культуры. Художественный текст – это речь, обращенная к сознанию другого. Следовательно, организация непосредственного переживания и совместная деятельность детей и учителя на уроке могут формировать систему установок, влияющих в конечном итоге на произвольное поведение субъекта. В этом случае речь идет о мировоззрении, которому учитель может помочь созреть и формироваться, если чтение художественных текстов будет иметь целью проживание другого человеческого опыта, сопереживание другим человеческим жизням. Приведем примеры такой практики работы, когда учитель побуждает учащихся к письменной и устной рефлексии над важными мировоззренческими проблемами. В частности, при изучении сказок казахстанской писательницы Г.В. Черноголовиной в 5-м аутентичном классе учитель постоянно обращается к личному опыту детей: «Есть ли у вас бабушка? Любите ли вы свою бабушку и за что? Чем она похожа на бабушку из «Сказки об одном зернышке?»»; «Выберите из слов, записанных на доске, те, которые бы вы использовали, рассказывая о своей и бабушке и взаимоотношениях с ней» (предлагаются слова: «спокойствие», «любовь», «мудрость», «трудолюбие», «верность», «доверие», «красота», «семья», «бескорыстие», «взаимопонимание», «забота»).

Следующий блок вопросов и заданий организует осмысление характеров главных героев сказок Н.В. Черноголовиной: «Что писательница хотела сказать нам, когда рассказывала историю о трех братьях и их находках», «Как старшие братья использовали свои находки?», «Принесли ли эти находки им пользу?», «Почему младший брат принял к себе старших?», «Чему он научился от маленького зернышка?», «Кого из братьев вы одобряете?», «Чем сказка и какова ее мораль?», «Почему бабушка Ксения Сергеевна, которой уже седьмой десяток живет, не может различить, что волшебное, а что нет?», «Нравятся ли вам герои литературных сказок?», «Как вы к ним относитесь?». Далее следует задание: «Подумайте над прочитанным, можно ли говорить об братьях, используя такие слова: жадность – это человеческая глупость, совесть – внутреннее сознание добра и зла, тайник души, в котором отзывается одобрение или осуждение поступка; милосердие – сочувствие, готовность делать добро всякому, жалостливость». Заканчивая предложение: «Автор видит в своих героях...» – дети пишут не просто об авторском отношении к героям сказочным и несказочным, одновременно они соотносят значения понятий, закрепленных в языке, то есть в культурном опыте, с опытом индивидуальным и приспособляют их для выражения собственных суждений. В результате такой работы ребята сами готовы сделать вывод: сила любви к другим руководит поступками героев Черноголовиной, внешне ничем ни примечательных, но очень добрых и чистосердечных.

В 5-6 классах важно развитие нравственно-психологической сферы учащихся. Это можно проверить с помощью выявления умения рассуждать на нравственно-этические темы, например: Какие поступки литературных героев вы считаете благородными, а какие предательскими? Приведите примеры; Какие

литературные герои вызывают ваше восхищение, а какие сочувствие? Объясните свою точку зрения; Как герои прочитанных книг стремятся сделать окружающий мир интересным? Оцените их поступки. [6]

Не секрет, что в классе учатся дети разного уровня подготовленности, поэтому система контрольных вопросов по русской словесности различается по степени сложности. Так, вопросы для минимального уровня ориентированы на репродуктивную познавательную деятельность, главным образом на пересказ. Вопросы для среднего уровня сложнее, так как требуют умения аргументировать свои суждения, доказывать свою точку зрения, а также сопоставлять и сравнивать героев одного или нескольких произведений. Вопросы высокого уровня адресуются учащимся, умеющим сопоставлять близкие произведения и рассуждать на нравственно-психологические темы.

Приведем примеры познавательной деятельности учащихся на уроках русской словесности в 5-м классе, сравнивая произведения казахского фольклора и литературы с русскими и мировыми (таблица 1).

Таблица 1– Разные уровни литературного развития

Раздел программы	Минимальный уровень литературного развития	Средний уровень литературного развития	Высокий уровень литературного развития
Казахские/русские народные сказки	Каков мой любимый герой казахской/русской литературы?	Почему я люблю читать казахские/русские народные сказки?	Почему в казахских / русских сказках добро всегда побеждает зло?
Г.Х. Андерсен «Стойкий оловянный солдатик» сол	Как Элиза и оловянный солдатик боролись с трудностями?	Какие поступки героев Андерсена я считаю благородными?	О чем мечтал Андерсен в своих сказках?
Н.В.Черноголовина «Чудо-каравай»	Чем отличаются дети одной семьи Мишук и Гришук?	Приснились ли Мишуку и Гришуку «сладкие сны»? О чем они?	Какова мораль сказки?

Нам было важно показать всю цепь усилий, которые должен предпринять школьник, двигаясь от самого себя к тексту и от текста к самому себе; от себя к автору и обратно. Литература порой воспринимается как повод для ведения бесед на «патриотические», «нравственные», «экологические» и другие темы. Сами беседы оцениваются как факт соответствующего воспитания. Но пригоден ли такой инструмент для оказания нужного влияния? Автор замечательных рабочих тетрадей по литературе А.Г. Нелькин пишет: «...ради воспитания патриотизма не требуется так много читать (лучше – петь). Не говоря уже о том, что патриотизм вообще не воспитывается на уроке, все, что может на уроке произойти, – это те патриотические чувства, которые у школьников есть, получают форму для своего дальнейшего выражения. Воспитание нравственности?.. Если речь идет о заповедях «не убий», «не укради», «возлюби ближнего своего», то религия лучше приспособлена для внушения этих правил, чем искусство. Искусство само по себе есть внушение, и грань добра и зла в художественном тексте бывает слишком тонкой. Да и непонятно, почему воспитание народной нравственности должно быть возложено на учителей литературы, наделенных ровно теми же привычками, страстями и пороками, что и прочие люди на земле» [7].

Уроки литературы – это прежде всего сами уроки. Важно научиться читать книги с детьми ради того, чтобы они научились словам, точно называющим их обретенный или обретаемый опыт. Обретение таких слов – это усилие мысли, ее работа. И мысль у ребенка – о самом себе, об истории и государстве, о любви и природе, о счастье и справедливости – обязательно появится, если она будет результатом соотнесения иллюзорного мира текста и реальности его личного опыта. Формирование таких ценностей напрямую связано с получаемой детьми духовной пищей. Огромную роль в социализации личности играют средства массовой информации и книга. Вхождение ребенка в книжную вселенную происходит в первую очередь с помощью литературы, специально созданной для детей. Именно детская литература питает ум и воображение ребенка, открывая ему новые миры и модели поведения, являясь мощным средством духовного развития личности [8].

Воспитание идёт дальше развития интеллекта, хотя и начинается с него. Взрослые должны помочь ребёнку преодолеть внутреннее сопротивление в нравственном развитии. Нравственные ценности должны стать частью характера ребенка.

Одной из задач, которую ставит перед собой школа – формирование у учащихся нравственных, духовных, семейных ценностей. Применение на уроках художественных литературных произведений помогает в решении этих задач, ведь художественная литература – прекрасный источник материалов для воспитания полноценной

личности. Литературные произведения играют особенно важную роль для формирования личности учащихся. Ведь огромное количество произведений русской литературы воспитывают общечеловеческие ценности.

Что же относится к общечеловеческим ценностям? Гражданственность, патриотизм, социальная солидарность, труд, семейные ценности, толерантное отношение друг к другу. Этот список можно продолжать долго. В своей жизни каждый человек испытывал желание стать чище, добрее, человечнее. И все хотят видеть эти качества в своих детях. Но если взрослый человек понимает, что его нравственность зависит только от него, то нравственность детей воспитывается и в семье, и в школе [9].

Литературные произведения ставят вопросы, перед которыми читатель (учитель и ученик) всякий раз оказывается лицом к лицу. Дать материализоваться в слове чувствам и мыслям ученика в связи с поставленными вопросами и собственной личностью означает осмысленно встречать другого и самого себя в ситуациях нового опыта, мужественно принимать мир для собственной жизни. Воспитание ли это? Если это то, что в жизни необходимо, то да. Хочется согласиться с М.О. Гершензоном: «Нет надобности доказывать, что об успехах, достигаемых школой, следует судить не по учебным программам и экзаменационным листам, а по характеру и силе ее воздействия на жизнь. Единственный верный критерий плодотворности ее работы – образ мыслей и деятельность взрослых».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 28 января 2011 г. // <http://www.akorda.kz>
2. Евдокимова С.Л., Цветкова Н.А. Семейное воспитание: методическое пособие для классных руководителей, школьных психологов и других школьных специалистов. Книга 1. - Астана, 2011. – 316 с.
3. Словарь иностранных слов. - Изд. 10-е, стереотип. - М.: Рус. яз., 1983 - 608 с.
4. Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях Республики Казахстан в 2015-2016 учебном году: инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная Академия образования им. И. Алтынсарина, 2016. – 277 с.
5. Концептуальные основы воспитания, утвержденные приказом Министра образования Республики Казахстан от 22 апреля 2015 года №227: инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная Академия образования им. И. Алтынсарина, 2015. – 43 с.
6. Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях Республики Казахстан в 2015-2016 учебном году. Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная Академия образования им. И. Алтынсарина, 2016. – 277 с.
7. Климова Т.В. Социальный портрет современной казахстанской семьи // Семейное воспитание как фактор устойчивого развития общества. – Алматы, 2009.
8. Нелькин А.Г. О чем мы знаем и о чем не хотим знать // Вестник СГПИ. - 2006. - №1 (2). С. 70-71.
9. Гершензон М.О. Художественная литература и воспитание // Методика преподавания литературы: хрестоматия-практикум. - М., 2003. – 190 с.

Бақытбекова Б.,
аға оқытушысы,
«Педагогика және психология» кафедрасының
педагогика ғылымының магистранты,
«Құқықтану» мамандығының 2 курс докторанты
Қазақстан – Американдық Еркін университеті
E-mail: www.bb_999@mail.ru

Шефер Н.М.
бірлескен автор
п.ғ.к., доцент ККСОН, профессор КАСУ,
Қазақстан – Американдық Еркін университеті
Өскемен қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ЭМПАТИЯЛЫҚ МІНЕЗДЕМЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аннотация: Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтардың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында екені белгілі. Егер болашақ педагог және психологтердің кәсіби дайындау жүйесінде арнайы педагогикалық-психологиялық жағдай жасалса, онда болашақ мамандығында мәнді болатын іскерлік, интерактивтік пен перцептивтік, эмпатиялық қатынас типтері дамып, жетіледі.

Кілт сөздер: Эмпатия, эмпатиялық коммуникация, болашақ педагог, білім, ғылым, болашақ психолог, эмпатиялық мінездеме, перцептивтік, интерактивтік.

Аннотация: Как известно, будущее нашей страны в руках сегодняшнего молодого поколения, а судьба молодого поколения - в руках высоко квалифицированных педагогов. Если в системе профессиональной подготовки будущих педагогов и психологов будут созданы специальные психолого-педагогические условия, то развития будет заметным в интерактивных и перцептивных, эмпатических отношениях, которые гарантирует нам высоко квалифицированных специалистов.

Ключевые слова: Эмпатия, эмпатическая коммуникация, будущий педагог, образование, наука, будущий психолог, эмпатическая характеристика, перцептивная, интерактивная.

Annotation: As you know, the future of our country is in the hands of today's young generation, and the fate of the young generation is in the hands of highly qualified teachers. If special psychological and pedagogical conditions are created in the system of professional training of future teachers and psychologists, the development will be noticeable in interactive and perceptual, empathic relations, which guarantees us highly qualified specialists.

Keywords: Empathy, empathic communication, future teacher, education, science, future psychologist, empathic characteristic, perceptual, interactive.

Жоғарғы білім алған жас маман міндеті - жаңа заман үрдісіне лайықты, экономикалық әл-ауқатымызды молайту үшін қажыр-қайрат көрсете білетін, ғылымның мол жетістіктерімен қаруланған, ішкі және сыртқы байланыстарға мықты, мамандықтарын толық игерген тұлға болуы керек.

Эмпатия (гректің *empathia*-бірге қайғыру) – науқастардың уайымын өзінің басынан өткергендей сезініп, қайғысына психологиялық ортақтасу, оның ішкі ойын сезіну.

Жеке адамның эмпатиялық қабілеті өмірлік тәжірибе молайған сайын жоғарылайды. Дәрігер мен науқас арасында оң қарым-қатынас пайда болуы үшін «психикалық вентиляция» қажет. Психикалық вентиляция дегеніміз науқастың шағымдары, қайғылары, мәселелері туралы үзілмейтін әңгіме. Дәрігердің уақыты аз болса да, ол оны науқасқа білдірмей шағымдарын тыңдау керек.

Эмпатия деп басқа біреудің ішкі жан дүниесін терең және мүлтіксіз қабылдап, қайғы қасіретті жағдайлар мен қиыншылықтарға ұшырағандарға жанашырлық білдіріп, олардың кәлі өз басына түскендей сезінуді айтады.

Бүгінгі таңда кешегі студент, бүгінгі педагог-психолог мынадай талаптарға сай болуы керек:

- 1) өз бетімен ойлап әртүрлі мәселелерді шеше алу (яғни, алған білімін қолдана алуы);
- 2) шығармашылық ойлауы, педагогиканың жаңа технологиясын пайдалана алуы;
- 3) әртүрлі әлеуметтік топтармен, жеке адамдармен дұрыс қатынасқа түсе алуы керек.

Адамдар қатынасының әліппесі: кішіпейілділік, ақкөңілділік, шыншыл, басқаларды түсіну, көмек көрсету т.с.с. бірақ адамдар арасындағы қатынастан күрделі ештеңе жоқ.

Біз қоршаған ортамен, адамдармен, олардың жұмыстарымен, көзқарастарымен тығыз байланыстамыз. Адам – қоғамдық пенде, оның өмірдегі орны биологиялық қажеттіліктерін атқару ғана емес әлеуметтік, қоғамдық (өнеркәсіптік, тәрибелік, оқулық, мәдени т.с.с) қажеттіліктері де жатады. Адамдар қайда барса да, кіммен болса да, қоғамдық қатынаста қандай орын алса да адамдар арасында болады, тіпті жалғыздықтың өзінде де олардың жақын адамдары санасында болады, олардың қатынас маңнасын талдай отырып өздерінің мінез-

күлқымызға үңіле алады. Адамның кез келген жасында қатынастың мәнділігі мен көкейтестілігінің маңызы зор сондықтан да қатынасты тұлға белсенділік жағынан сонымен қатар білім беру саласында оқытушы мен шәкірттің эмпатиялық қатынастарының атқаратын рөлі зор екендігін қарастыруға да болады. Психологиялық және педагогикалық қатынас туралы жазылған психологтардың, педагогтардың, әдіскерлердің ғылыми еңбектерінен, психология ғылымының негізгі қағидаларынан, тұлғаны қалыптастыру және өзін-өзі жетілдіру жағдайындағы психологиялық ілімдерінен А.Ф. Лазурский; В.Н. Мясичев; А.Г. Ковалев; В.С. Мерлин; К.К. Платонов; А.Н.Леонтьев; Л.И. Божович; С.Л. Рубинштейн; Д.Н. Узнадзе; В.А. Ядов қарастырады.

А.Л. Лазурский мен В.Н. Мясичевтың еңбектерінің психологиялық қатынас саласында тұлғааралық қатынастың бағыттарын қарастырған. Бұл бағыттың негізіне тұлға жатады, оның нақтылыққа субъективті бағалау қатынас жүйесінің жеке тұтастығы ядро ретінде қарастырылған. Қатынас психологиясы психологиялық практика саласында қалыптасады деген тұжырымдамаға келген. Тәжірибелі және зейінді педагогтер қарым-қатынас кезінде оқушылардың бір-біріне ұқсамайтынын жақсы біледі. Біреуіне жақсы әсер ететін әдістер, басқа біреуінен түсініспестік, қарама-қайшылық тудырады.

Сондықтан, оқу процесіндегі қарым-қатынастағы эмпатияның алатын орны ерекше. Әлеуметтік психологиялық ғылымдарда тұлғаның эмпатия феномені мынадай әдістемелі категориялары: қарым-қатынас, өзара әрекет, өзара түсінушілік, тұлғааралық қабылдаумен тығыз байланысты.

Кеңестік ғалымдар А.А.Бодалев, Л.А.Петровская, Л.П.Будева, М.Г.Андреева, Б.Д.Парыгин, А.В.Петровская, т.б. тұлғааралық қарым-қатынас кезіндегі эмпатияның алатын орнын ерекше атап көрсетті.

Оқу процесі кезіндегі эмпатиялық қатынастар ерекшелігі толық зерттелінбеген. Оқу процесінің жүйесін жастарды әлеуметтік қорғау элементтерінің бірі деп алуға болады.

Ендеше, Қазақстанның жас ұрпақтары еңбек өміріне жолдама ала отырып мамандық, білім мен білік дағдылары бойынша ғана емес қарым-қатынас мәдениеті бойынша да, қатынастарының бағыттары бүгінгі заман талабына сай болуы керек. Себебі білікті, қарым қатынас жағынан жақсы жетілген маман әрқашан адамдармен жақсы байланысып, тіл табысып, өз орнын табады.

Эмпатия түрлері

Психологиялық және педагогикалық қатынас туралы жазылған психологтардың, педагогтардың, әдіскерлердің ғылыми еңбектерінен, психология ғылымының негізгі қағидаларынан, тұлғаны қалыптастыру және өзін-өзі жетілдіру жағдайындағы психологиялық ілімдерінен А.Ф. Лазурский; В.Н. Мясичев; А.Г. Ковалев; В.С. Мерлин; К.К. Платонов; А.Н.Леонтьев; Л.И. Божович; С.Л. Рубинштейн; Д.Н. Узнадзе; В.А. Ядов қарастырады. Тәжірибелі және зейінді педагогтер қарым-қатынас кезінде оқушылардың бір-біріне ұқсамайтынын жақсы біледі. Біреуіне жақсы әсер ететін әдістер, басқа біреуінен түсініспестік, қарама-қайшылық тудырады [1].

Сондықтан, оқу процесіндегі қарым-қатынастағы эмпатияның алатын орны ерекше. Кеңестік ғалымдар А.А.Бодалев, Л.А.Петровская, Л.П.Будева, М.Г.Андреева, Б.Д.Парыгин, А.В.Петровская, Р.Б. Қарамуратова тұлғааралық қарым-қатынас кезіндегі эмпатияның алатын орнын ерекше атап көрсетті.

Оқу процесі кезіндегі эмпатиялық қатынастар ерекшелігі толық зерттелінбеген. Оқу процесінің жүйесін жастарды әлеуметтік қорғау элементтерінің бірі деп алуға болады.

Ендеше, Қазақстанның жас ұрпақтары еңбек өміріне жолдама ала отырып мамандық, білім мен білік дағдылары бойынша ғана емес қарым-қатынас мәдениеті бойынша да, қатынастарының бағыттары бүгінгі заман талабына сай болуы керек. Себебі білікті, қарым-қатынас жағынан жақсы жетілген маман әрқашан адамдармен жақсы байланысып, тіл табысып, өз орнын табады.

Психологиялық ғылымдарда пайдаланып жүрген көптеген феномендер философия ілімдерінің әртүрлі салаларынан алынған. Солардың бірі «эмпатия» ұғымы. Оның оқу тарихы ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында философия, этика, эстетика пәндерінен жарық көрген. Психологиялық ғылымға «эмпатия» терминін алғаш Э Титченер енгізген. Психологиялық сөздік бойынша (1990), эмпатия дегеніміз эмоционалды жай күйге жету, жанаршылық, адамның әсерленуіне ортақтасу. Бұл анықтама эмпатияны психологиялық құбылыс ретінде жан жақты көрсететін толық анықтама бермейді. Эмпатия феноменін көп қырлы бағыттарды көрсететінін анықтауға болады. Біріншіден, эмпатия қабылдайтын адамның ішкі дүниесі моделдеуге бағытталған психикалық процесс. Осындай ұсыныста эмпатияға оның динамикалық, процессуалды және фазалық сипатын анықтауға болады. Батыс психологтары Г.Барретт – Леннард, В.Айкес және тағы басқалар. Эмпатияны психикалық процесс ретінде анықтайтын үш ретгі фазаға бөліп берді:

1) тыңдаушының қабылдауы мен резонансы, эмпатиялық ұғыну кезеңі, бұл уақытта субъект басқа адамның ойы мен сезіміне нақты қортындыға келеді;

2) бұл көңіл күйге түсуі экспрессивті хабарлау, бұл уақытта субъект басқа адамға жанаршылық жайында қортындыға келеді;

3) эмпатиялық коммуникация кезеңі, бұл уақытта эмпатиялық түсініктер тексеріледі және бірін бірі түсіну диалог жүзінде дамиды.

Орыс психологтары А.П.Сопиков және Г.П. Гаврилова эмпатиялық процессті екі фазаға бөлді:

1. Көп түрлі ашық ауыспалы эмпатия объектісін қабылдау, оның сезімінің сапасы, белгісі және мазмұны жайында хабар алу.

2. Ішкі дүниесінде эмпатия объектісінің іс-әрекетінің ашық немесе жасырын жоспарын құру және оны өзінің меншікті құндылықтары және қажілеттілігімен салыстыру.

Екіншіден, эмпатия ұмтылысқа психикалық, эмпатиялық реакция ретінде қарастырылады.

Эмпатиялық реакцияның бірнеше түрі бар, оларды екі үлкен топқа бөлуге болады.

1) топтың мінезіне жауап беретін эмпатиялық реакция

2) нақты бір тұлғаға бағытталған эмпатиялық реакция

Үшіншіден, эмпатия, тұлғаның қасиеті немесе мүмкіншілігі ретінде анықталады, оның күрделі аффективті-когнитивті мінез құлықтық табиғаты бар. Бұл мүмкіндік басқа адамның күйзелісіне эмоционалды жауап беру арқылы ашылады [2].

Кейбір зерттеушілердің айтуы бойынша эмпатия- бұл басқа адамға берілетін эмоционалды тәжірибенің сигналына әсер ететін эмоционалды мүмкіндік.

Ал басқа зертеушілер (Г.П.Гаврилова, Ю.Б.Типпенрейтер, И.М.Роджерс) эмпатияны мінез құлыққа байланысты мүмкіндік дейді, ол басқа адамның жан дүниесінің күйзелісіне көмектесу, әсер ықпал ету және альтуристикалық қасиеттер бойынша айқындалады.

Тұтасымен алғанда эмпатия тұлғаның әлеуметтік психологиялық қасиеті, индивидтің әлеуметтік психологиялық мүмкіндіктерінің бір тұтастығы, бұл қасиет эмпатияның объектісіне де субъектісіне де ашылады.

Бұндай мүмкіндіктерге мынаны жатқызуға болады: басқа адамның күйзелісіне эмоционалды әсер ету мүмкіндігі, басқа адамның эмоционалды жай күйін тану мүмкіндігі, басқа адамның сезімі мен іс әрекетін ойша елестету, басқа адамның күйзелісіне жеңілдететін әдістер қолдану мүмкіндігі.

Сол себепті эмпатия бұл күрделі, көп қырлы феномен, оның құрылымы адамның эмоционалды, когнитивті мінез құлығының біліктік дағдыларының мүмкіндігінің біртұтастығы.

Эмпатияның түрлерімен формаларын анықтайтын әр түрлі критериилер бар: мысалы:

1) эмпатия генезисі (бұл критерияның негізіне қарап былайша бөлуге болады орасан зор, эгоцентриалық, әлеуметтік эмпатия);

2) эмпатияның диспозициялығы (тұлғалық және жағдайлық эмпатия);

3) эмпатияның даму деңгейі (элементарлы- рефлексорлы және эмпатияның тұлғалық формасы)

Эмпатияның мұндай формасын анықтайтын критерийлар, эмпатиялық күйзелістерге бағытталған тәрізді тұлғаның жалпы бағытымен құндылық бағыттарымен байланысты келеді. Осы критерий бойынша, эмпатия бірге күйзелу және жанашырлық болып бөлінеді.

Екеуінің арасындағы, айырмашылық көрсетілетін эмоционалды жай күйдің рефлексия дәрежесіне және эмпатия объектісінің идентификация дәрежесі бойынша жіктеледі. Бірге күйзелу эмпатия объектісімен субъектің үлкен идентификациясымен сипатталса, ол жанаршылықпен салыстырғанда рефлексияға аз түседі.

Қазіргі кездегі психологияда мынандай фактіпен ешкім таласпайды, эмпатия өзіне де басқа адамға да бағытталған. Эмпатияның өзіне бағытталған формасын бірге күйзелу, дискомфорттық сезім немесе тұлғалық дистресс дейді. Ол серігінің қабылдайтын жай күйі шегіне жеткенде және эмпатия субъектісінің тұлғааралық сұранысының фрустрациянан пайда болған жағдайда туындайды. Осы кезде индивид эмпатия объектісі тәрізді күйзеліске түседі, бірақ ол өзіне бағытталады. Ол оның мазмұны бойынша анықталады: индивид болашақта қандай оқиғаға тап болатынына немесе өтіп кеткен уақиғаға күйзеледі. Өзіне бағытталған күйзеліс тұлғалық дистресті төмендеуіне әкеледі және индивидтің психологиялық қолайлығын қалпына келтіріп, қорғаныш функциясын атқарады [3].

Эмпатияның басқа біреуге бағытталған формасын қайғысына ортақтасу, жанашу немесе эмпатиялық қамқорлық деп белгіленеді. Жанашығанда индивидтің басқа адамның қолайсыз жағдайына күйзелу арқылы білінеді. Ол серігінің жағдайын түсініп, оған сезімдерін белсендіріп және одан көмек сұраған жағдайда пайда болады.

Аталып өткен эмпатияның түрлері бақа біреуге және оның сұранысына әр түрлі мінез құлық туындатады. Тұлғалық дискомфортта немесе дистресте адам өзінің кері жағдайының алдын алуға күш салады, жанын жаралайтын жайттардан алыс болуға тырысады, «өзіне-өзі» тұра алатын стратегия құрады. Жанашу немесе эмпатиялық қамқорлық , басқаша жағынан басқа біреуге альтуристтік әрекет немесе оның қиыншылыққа түсірген жайларын түзетуге ұмтылу «біреу үшін» стратегиясын құрайды.

Эмпатияның түрімен формасының айқындалуы құндылық бағытымен, қарым қатынас жүйесі және тұлғаның дүниеге көзқарасының ерекшелігімен білінеді [4].

Эгоцентриалық мотивациясы, құндылық бағытымен сипаталатын индивид, егер өзінің қолайлы жағдайының көзі біреу арқылы болса, басқа біреудің қолайсыздығын көргенде тұлғалық дистресті сезінеді.

Жолшыбеков Р. Өзін-өзі тану, басқа адамдарды тану рефлексия көмегімен жүретін болса, басқа адамдармен қарым қатынас жасай білу, ұйым ішіндегі жеке адам аралық өзара қарым-қатынастарды жетілдіру әрбір тұлғаның эмпатиялық қатынас деңгейлерінің дамуымен де байланысты.

Қазіргі кездегі психологияда эмпатия басқа адамның әсерлену әлемін түсіне білу қабілеті немесе басқа адамның әсерленулерін бөлісе отырып оның эмпатиялық өміріне ортақтаса білу қабілеті ретінде түсіндіру қабылданған. Эмпатияның анықтамалары арасынан айтарлықтай жиі кездесетін төрт анықтамасын бөліп көрсетуге болады.

1. Басқа адамдардың сезімдерін, қалауларын түсіндіру, көңіл-күйіне ортақтасу.
2. Оқиғаны, өнер объектісін, табиғатты қатыса сезіну.
3. Басқамен аффективті байланыс, басқаның не топтың қалпын бөлісу.
4. Психотерапевтің қасиеті.

Жеке адам аралық қатынас психологиясы мен тұлға психологиясында Даймонд ұсынған эмпатия түсінігі айтарлықтай танымал: «эмпатия-елестете отыра, өзінің басқаның әрекеттері, сезімдері мен ойларына өткеру және әлемді оның үлгісімен құру».

Эмпатия (грек тілінен *empathia*-әсерленулерге ортақтасу) барысында сол адамның ішкі әлеміне еніп кету. Эмпатия терминімен сонымен қатар жеке адамның қажет-түсіну мен жанашырлық қабілеті анықталады.

К. Роджерс концепцияларында эмпатия ұғымы кілттік роль атқарады. Роджерс арқылы 80-жылдардың аяғында, кеңестік психология терминологиясында осы ұғым енгізіп, нығая түсті. Термин Роджерс арқылы нығайса да, эмпатия термині ағымын сөздіктерінде алғаш 1912 жылы пайда бола бастаған.

Ағылшын сөздігінде термин неміс тілінде «*Eintulung*»(сезіну) Э. Титченер арқылы түскен. Неміс ұлты осы күнге дейін өзінің тұрмыстық сөздік қорына ана тілінде «*Eintulung*» сөзін қолданады, ол ішкі дүниені түсіну, адамның келесі адамның сезімдерін өз бойына сіңіріп, соның қолын сезіне білу қабілеті, өте терең сезім ретінде ұғынылады [5].

Эмпатиялық сезіну қалпы концепциясын 1885 жылы неміс психологі Теодор Липпе (1851-1914) қалыптастырған. Ол эмпатия адамның бір нәрсені қабылдаудағы, оған өз эмоционалдық әсерленулерге ортақтасу сезімін сезіну ретінде қарастырады. Мысалы, жансыз бейнелерді қабылдағанда ішкі өмір бар сияқты сезім туады («Түнерген үй», «Көңілді қалау» және т.б.)

Эмпатия ұғымын В.Дильтлі, К.Юнг, С.Шем, Х.Хекхаузен, У.Е.Мелибруда басқа адамның ішкі қалпына ену өзгені түсіну ретінде қарастыра келіп, біздің өзімізді түсінуімізбен тығыз байланысты деп көрсетілді.

Психоанализ мектебінде эмпатия аурумен тиімді өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін дәрістердің қасиеттері ретінде қарастырылады. З.Фрейд «біз пациенттің психологиялық қалпын ескерту негізінде өзімізді өз қалпымызды салыстыра отырып, соның орнына қойып, оны түсінуге тырысамыз деп жазған.

Гуманистік психологияда эмпатия К.Роджерстің «Клиентке орталықтандырыған терапиясының» негізінде шықты. Клиентті қабылдауда Роджерс психотерапиясында конкуренттік пен эмпатия қалған компонентерден алдыңғы орынға қойылады, эмпатиясыз психотерапиялық бағалау, пікір ойлау болмайды, оның әр түрлі сезімдерін сезіну керек.

К.Роджерске К.Рудит: «Басқа адамның ішкі әлемінде не болып жатқанына адекватты қарау қажет, жақсы коммуникация шарты жеткіліксіз эмпатиялық қатынаста болу-басқаларды осы сезім арқылы, олардың сезімдерін түсінгендеріне сендіру [6].

Әлеуметтік психологтар кейде эмоционалды эмпатия феномені позициясында тұрады. Г.М.Андреев рефлексияны түрлі бейне туындайтын адамның адамды түсіну қажет деген. Эмпатияның рефлексиядан айырмашылығы, эмпатиялық ұғымда субъект қабылдау алдында «ойланып алмайды», керісінше сезінеді, яғни Г.М.Андреева эмоционалды және когнитивті эмпатия айырмашылығымен келіседі.

Эмоционалды эмпатия проекция механизміне негізделген, келесі адамның моторлық және аффективті әсерленуіне ұқсауға тырысуындағы когнитивті эмпатия-интеллектуалды процестермен көрінеді (салыстыру, ұқсату және т.б.); перцептивті эмпатия келесі адамның нақты жағдайдағы аффективті реакцияларын алдын-ала айта білу қабілеті ретінде қарастырылады.

Әр түрлі іс-әрекет аумағында әрекет етуші адамдарды басқа адамның жан-дүниесін, сезімдерін т.б. түсіне білуге деген қатынас деңгейінің көрінуі тұлғаның даралық ерекшелігіне байланысты екені онсызда мәлім, сондай ақ бұл ерекшеліктер іс-әрекеті түріне сай әр түрлі деңгейдегі эмпатиялық ерекшеліктермен байқалады.

В.Мегуль эмпатияның жоғарғы деңгейде жетілуі меланхоликтік темпераментпен жоғарғы моральдік принциптері сәйкес үйлестірілген тұлға формасына тән қасиет деп көрсетіледі. Соған сай творчестволық және үстемдік қатынастағы тұлғалар орташа эмпатиялық деңгейге ие. Эмпатия көбіне эмпатиялық қажеттері жақсы жетілгендерде көрінеді,-деп сипаттама берген.

Эмпатияның төменгі деңгейде көрінуі жеке адамның логикалық ойлауы мен реттеушілік формасындағы қажеттерінен көрінеді.

Жеке адам аралық қатынастарда үйлестіруші қажеттермен көрінетін типтерде эмпатия лидерге қарағанда жоғарғы деңгейде көрінеді. Оның себебі лидерлер көп жағдайда жекшеленген факторларға көп көңіл бөлуден гөрі, ортақ мақсаттарға, жоспарларға жетуге ұмтылады және оның қызметі бір жағынан логикалық ойлауымен реттеушілік қызметімен де байланысты.

Осыларға сәйкес әр түрлі іс әрекет аумағымен ойласушы адамдардың эмпатиялық қатынас ерекшеліктерінде әр түрлі болуы мүмкін [7].

К.Роджерстің «Клиентке орталықтандырылған терапиясында психолог клиентпен терең және эмпатиялық қарым қатынасқа түсіп, оған оның құнды адам екенін, жеке мәселелерін шешу үшін өзі жауапты болуға қабілетті екенін санадан тыс өткізуге эмпатия көмек пен қолдау көрсетуден көрінеді. Адамдарға деген эмоционалды ықыластылық, көңіл күйіне ортақтаса білу, басқа адамдарға, олардың мәселелеріне, қайғыларымен қуаныштарына сезімталдылықпен көңіл бөлушілік тұлғаның гуманистік құндылықтарын дамуын көздейді. Сондықтан эмпатияның дамуы тұлғалық жетілуді қатар алып жүреді және оның негізгі қасиеттерінің бірі болып табылады. Эмпатия адамға басқа адамдар әлемімен бірігуі және өз жалғыздығын сезінбеуге көмектеседі.

Эмпатиялық мінезді арттырудың психологиялық-педагогикалық негіздемесі.

С. Елеусізова зерттеулерінің қорытындысы бойынша: жасөспірімдер мен ұстаздар арасындағы өзара қарым-қатынас жасау мәселесі – психология ғылымындағы және тәлім-тәрбие ісіндегі әрі маңызды, әрі күрделі проблемалардың қатарына жатады. Бұл салада жүргізілген бірсыпыра зерттеулер мен ос бағытта жинақталған тәжірибелердің нәтижелері жас өспірімдер мен ұстаздар, оқушылар мен тәлімгерлер арасындағы қарым-қатынас орнатуда айтарлықтай ерекшеліктер мен сипаттар, түрліше түсініктер бар екендігін көрсетеді. Міне мұндай мәселеледегі елеулі жәйттің бірі – мұғалім мен шәкірттер арасындағы қарым-қатынас жасауда әртүрлі қиыншылықтардың үнемі кездесіп отыратындығы.

Егер кіші мектеп жасындағы балалар үшін мұғалім барлық бейнесімен ерекше із қалдырып, оларға күшті әсер ететін тұлға болып саналатын болса, ал ересек балалар мұғалімнің әрбір қимыл қозғалысына, іс-әрекеті мен сөйлеген сөзіне, оның ақыл-кеңесіне, өзге адамдармен қарым-қатынасына, шәкірттерге қоятын түрлі талаптарына өздерінше іштей сын көзімен қарайды. Осы мәлені анықтау бағытында арнайы жүргізілген психологиялық және педагогикалық зерттеулер төменгі сынып оқушыларынан гөрі ересек оқушылар арасында үлкендердің айтқан сөздеріне құлақ аспау және айтқанынан қайтпайтын мінез көріністеріне әрқилы кедергілер мен себептер болатындығын анықтады. Әрине мұндай мәселенің түпкі себептерін психологиялық жағынан тереңірек зерттеу – тәлім-тәрбие ісінде маңызды мәселе болып саналады.

Бізде, атап айтқанда, Қазақстанда, әсіресе қазақ мектептері мен арнаулы білім беретін орта дәрежелі оқу орындарында ұстаз бен шәкірттер арасындағы қарым-қатынас орнату, олардың арасында кездесіп қалатын қиыншылықтар психологиялық тұрғыдан әлі де қызу қолға аланып, тиынақты іздестірілмеген мәселелердің қатарына жатады. Ал мұғалім мен шәкірттер арасындағы қатынасты іздестірудегі ғылыми- педагогикалық бірең-сараң әдебиет пен мақалаларда тек ұстазға қажетті сапаларды сөз етумен шектеледі. Осы кезде тәлім-тәрбие ісіндегі жас өспірімдермен қарым-қатынас жасауда мұғалімнің өзіндік сапа ерекшеліктерімен қатар, оның өзге адамдармен, әсіресе шәкірттердің даралық ерекшеліктерімен санасып отыру қажеттілігіне баса мән беріледі. Осындай талапты анықтап оны жүзеге асыру жолында мұғалімнің бойында өзіндік сапа, ұстаздық қасиет және арнайы білімі болу керек деген міндет қойылады.

Шәкірттер өз ұстаздарының бойынан көңілдеріне қонымды талап-тілектеріне лайықты ұнамды қасиеттерді көргісі келеді. Осы орайда ұстаздың бойындағы сапалар мен қасиеттердің оқушылар үшін қаншалықты ықпалды болатындығын белгілі жүйеге келтіріп іздестіру оларды күнделікті тәлім-тәрбие істерінің тәжірибесіне ендіріп отырудың маңызды екендігіне айрықша көңіл бөлу керек болады. Осындай сапалар қатарына ұстаздардың жасөспірімдермен қарым-қатынас жасауы үшін өзіндік сипат ерекшеліктері болатындығын көрсетеді. Жас өспірімдік кезең балалық шақ пен ересек адамдар арасындағы өтпелі кезең екендігін ескеретін болсақ, бұл кезеңде жас өспірімдердің тек өз мұғалімдері мен тәрбиелеушілеріне ғана емес, өзге адамдарға, айналасындағы кісілерге деген өзіндік сын көзқарасы өзгеріп, әрбір нәрсенің мән-жайына үңіле қарап, оларды танып білуге деген ықылас-ынтасы арта түсетін кезең. Олардың ақыл-ойы өсіп, сана сезімі оянып дүниетану шеңбері ұлғая бастаған кез. Адамның дамып жетілуіндегі мұндай сапалар жас өспірімдердің ұстаздарға деген талап-тілегін де күрделендіре түседі. Жас өспірімдер бұз кезеңде өздерін ересектер қатарына қосылоды деп санап, үлкен адамдардың өздеріне ілтипатпен көңіл аударып сеніммен қарауды талап етеді. Керісінше, үлкен адамдар мен ұстаздарды оларға әлі де бала деп қарайтын болса, онда олар мұндай талаптарға қарсы шығып, өздерінің қарсылығы мен наразылығын сөйлеген сөздерімен істеген істері мен мінез-құлықтары арқылы білдіреді.

Ұстаздар мен шәкірттер арасындағы қарым-қатынастың бірсыпыра жәйттерін психологиялық тұрғыдан анықтау мақсатымен Алматы қаласындағы бірнеше мектептерде арнайы тәжірибелік зерттеулер жүргізіп, онда мақсат етіп қойылған мәселенің жай-жапсары іздестірілді. Бұл зерттеуде негізгі мәселе-мұғалімдік мамандыққа қойлатын жас өспірімдердің талабын психологиялық тұрғыдан негіздеп, ұстазға тән сапалар мен ерекшеліктердің сырын ашып көрсету және оны педагогикалық және методикалық жағынан алып талдау.

Сондай-ақ эмпатия «әдеп-ғұрыптық қатынас» түсінігімен қатар оқылады. «Әдет ғұрыптық қатынас» категориясы күнделікті өмірде, сондай-ақ ғылыми әлеуметтік психологиялық әдебиеттерде де қолданылады. Әдет-ғұрыптық қатынас адамның өзіне, ортасына, құндылығына т.б. қатынасы болып саналады. В.С.Барулин әдет-ғұрыптық қатынастардың әртүрлі категориялардағы, соның ішінде эмпатиядағы дамуын спецификасын

қарастыра отырып, оның өздік реттеу мен дамудағы спецификасын атап көрсетеді. Әдет-ғұрып қатынасындағы және индивидтің әдептілігін көрсетуде реттеу механизмі болып эмпатия болып табылады. (В.С.Барулин, 1982)

Ертеме, кешпе біздің жақсы көргеніміздің барлығы бізді түңілдіреді және түңілу бізге әдетке айналып кетеді. Эмпатия –бұл адамдар арасында сенім қатынасын орнататын өте маңызды эмоционалды жай және бір адамның күйзелісіне жанашырлықпен қарауға жеткізетін күй. Эмпатиялық қабілеттілік өмірлік тәжірибе көбейген сайын арта түседі және мінез-құлық эмоционалды реакциялар кезінде көріне бастайды. Бұл кезде тыңдай алу, басқа адамның дүниесіне тену және оған өзінің эмпатиялық сезімін беру өте маңызды. Эмпатияның үш деңгейі бар: өте терең- бұл «тұрмыс әдісі», басқамен «бірге болу», басқа адамның ішкі дүниесінің қиыншылықтарымен нюанстарын ұғу әдісі. Сондай ақ бұндай коммуникативті дағдыны пайдалана отырып үйренуге болады [23].

Эмоционалды эмпатия бұл басқа адамның жай күйіне эмоционалды әсер етуді сезіну қабілеттілігі, мысалы біреудің қайғысын біліп бірге күйзелу. Эмпатияның «көңіл қалған» түріде бар, оның айырмашылығы баықа адамның жайын, күйін, ішкі дүниесін және көзқарасын түсіне алу.

Коммуникация дағдысы тәрізді эмпатияның үшінші көзқарасы да бар, ол өзінің күйзелісі жайында баяндау қабілеттілігі (эмоционалды эмпатия), ол басқа адамға ренжігеннен пайда болады (көңілі қалған эмпатия).

Қатысу және тыңдау – дағды, ол басқа адамның дүниесімен байланыс орнықтырады, ал эмпатия бұлда дағды, ол оның ішкі жан дүниесін түсінгенін, ұққанын білдіреді. Алайда ол сөз арқылы білдіруі мүмкін емес. Адамдар бір-бірімен сондай қарым-қатынас орнатады, онда бірін-бірі ұғу көптеген әртүрлі кейде сезілмейтінде вербалды емес әдістер арқылы да жүзеге асады. Кейде тіпті жұбайлардың бір-біріне қараған жанары жеткілікті, сол арқылы не айтқалы тұрғанын ұғуға болады. Сәтсіздікке ұшыраған адамның иығынан ұстаған қол да, қамқорлықпен эмпатияны жеткізе алады.

Бір адамның ішкі дүниесін түсініп, оны жеткізе алу базистік эмпатияға негізделеді. Әңгіме кезінде пайда болған эмоция белгілі бір жағдайлармен байланысты болуыда, болмауыда мүмкін.

Тұлғааралық коммуникацияда-бұл әдептілік белгісі, адамға өзін-өзі тексеруде, басына іс түскенде қол үшін беру. Түсінген адам ары қарай жылжиды, эмпатия бір жағынан диалогты кеңейтіп, жеңілдендіруге арналған жағар май тәрізді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Аверн В.А. Психология личности /В.А. Аверн-Учебное пособие СПб.: 2001-192с.
2. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. - М.: Изд-во МГУ, 1979. – 151 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания, СПб., 2002 – 288 с.
4. Захарова А.В. Структурно-динамическая модель самооценки / А.В. Захарова // Вопр. психологии. – 1989. - №1. – С. 5-15.
5. Мясисев В.Н. Личность и неврозы /В.Н. Мясисев Л.:Изд. ЛГУ, 1960.
6. Мясисев В.Н. Психология отношений /В.Н. Мясисев Л.:Изд, 1963.
7. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М., 1984. – 335 с.
8. Кон. И.С. Социология личности /И.С. Кон. М.: 1980.
9. Ковалев А.Г. Психология личности /А.Г. Ковалев, Л.:1963.
10. Мерлин В.С. Психология индивидуальности /В.С. Мерлин, Москва.:1996.
11. Рысбаева А. Болашақ мұғалімдердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселелері / А. Рысбаева // Білім=Образование. – 2001. - №2. – Б.5-7.
12. Артемьева Е.Ю. Вероятностные методы в психологии / Е.Ю. Артемьева, Е.М. Мартынов. – М.: Изд-во МГУ, 1975. - 205 с.
13. Анисимова О.М. Самооценка в структуре личности студента: Автореф. Дис.канд. психол. наук / О.М. Анисимова. – Л., 1984. – 17 с.
14. Әбуева И.А. Әлеуметтік психология, Алматы., 2001 – 58 б.
15. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных / Э. Берн. – СПб: Талисман, 1994. – 432с.
16. Берн Э. Игры, в которые играют люди / Э. Берн. – М.: Прогресс, 1988. – 399 с.
17. Бурлачок Л.Ф. Словарь – справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачок, С.М. Морозов. - М., 1999. –500с.
18. Братченко С.Л. Диагностика коммуникативной направленности / С.Л. Братченко // Вестн. психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 1999. - №3. – С. 52-69.
19. Бороздина Г.В. Психология делового общения, М., 2000 – 224 с.
20. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком, М., 19982 – 200с.
21. Вачков И.В., Гринушпин И.Б., Пряжников Н.С. Введение в психологию «психолог» /И.Б. Вачков, И.Б. Пряжников, Н.С. Пряжников Под.ред. И.Б. Гриншпуна М.:2004.
22. Войскуцкий А.Е. Я говорю, мы говорим / А.Е. Войскуцкий. – М.: Знание, 1990. – 238 с.
23. Вопросы экспериментальной психологии и ее истории. – М.: Издво МГПИ, 1975. – 353 с.

Бақытбекова Б.Б.
старший преподаватель кафедры «Педагогика и психологии»,
магистрант педагогических наук,
докторант 2 курса специальности «Юриспруденция»,
Казахстанско - Американский Свободный университет
E-mail: www.bb_999@mail.ru
г.Усть - Каменогорск, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Бұл мақалада автор жоғары заңгерлік білімді, құқықтық мәдениеттің элементі ретінде қарастырады. Сонымен қатар, автор білім беру стратегиясын қалыптастырудағы мемлекеттің рөліне ерекше көңіл бөледі. Жоғары білім беру жүйесі бойынша құқықтық белсенділіктің үш деңгейі бар, сондай-ақ құқықтық мәдениет деңгейі қарастырылады. Автор заңгерлерді даярлаудың қолданыстағы жүйесіне құқықтық талдау жүргізеді және жоғары заң білімі бар мамандарды даярлаудың қолданыстағы жүйесіндегі туындаған проблемаларды шешуді ұсынады.

Кілт сөздер: жоғары заңгерлік білім, білім беру, бірыңғай білім беру кеңістігі, жоғары оқу орны, құқықтық мәдениет, білім беру стратегиясы, құқықтық мәдениет элементтері, құқықтық сана, жастардың құқықтық мәдениеті.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает высшее юридическое образование как элемент правовой культуры. Также автор уделяет особое внимание роли государства в формировании образовательной стратегии. Рассматриваются три уровня правовой активности через систему высшего образования, а также уровни правовой культуры. Автор проводит правовой анализ действующей системы подготовки юристов и предлагает решение проблем в действующей системе подготовки специалистов с высшим юридическим образованием.

Ключевые слова: высшее юридическое образование, образование, единое образовательное пространство, высшее учебное заведение, правовая культура, образовательная стратегия, элементы правовой культуры, правосознание, правовая культура молодежи.

Annotation. In the article the author examines the higher legal education as an element of legal culture. The author also devotes special attention to the role of state in shaping educational strategy. The author considers three levels of legal activity through the system of the higher education and also levels of legal culture. The author carries out a legal analysis of the current system of training of lawyers and offers solutions to problems in the current system of training specialists with higher legal education.

Keywords: higher legal education, education, unified educational space, institution of higher education, legal culture, educational strategy, elements of the legal culture, legal awareness, legal culture of youth.

Правовая культура отражается в деятельности человека не только в правовой сфере, но и далеко за её пределами, если она связана, так или иначе, с применением норм права и правовых знаний. Последние сегодня особенно необходимы многим наукам и дисциплинам как гуманитарного, так и технического профиля, ведь человеку любой профессии приходится взаимодействовать с юридическими нормами. Первенствующую роль правовая культура имеет в применении всемирно известного либерально-демократического правового принципа «не запрещенное законом дозволено». Но эта модель поведения эффективна лишь в том случае, если человек обладает определенным и необходимым уровнем правовой и нравственной культуры. Если же этот уровень не достигнут, то вполне вероятно, что индивид легко может встать на путь злоупотребления данным принципом. Главную роль в формировании правовой культуры занимает само государство. Ведь воспитание личности с высокой гражданской позицией, личности, которая будет уважать законы и активно участвовать в жизни страны – первоочередная задача государства. Эти качества представляют собой важные стороны сущности правовой культуры, развитие которой позволит говорить нам о построении правового государства. Но, в настоящее время существует множество проблем в процессе формирования правовой культуры. Часто мы можем наблюдать безразличие и скептическое отношение к законодательству или недоверие и часто полное отрицание его ценности. С чем же связано подобное отношение? Одной из самых важных проблем складывания правовой культуры в обществе является недоступность и неизвестность правовых норм гражданам. Это проявляется, в первую очередь, в том, что люди, не имеющие юридического образования, не знают и не ознакомлены в полной мере со своими правами и обязанностями, и, как следствие, не способны распознать их нарушение и требовать защиты. Только знание закона, умение ориентироваться в нем поможет не только личности, но и государству встать на путь правового развития. Следующая не менее важная проблема на пути становления правовой культуры - это нередкое противоречие нормативно-правовых актов реальной действительности. В глазах народа право утрачивает свою силу и авторитет потому, что бытует концепция, что законы лишь формальны и не соблюдаются непосредственно властными структурами. Как следствие, отсюда вытекает правовой нигилизм. Но всегда нужно учитывать тот факт, что формирование позитивного отношения к праву и наличие высокой правовой культуры у граждан в большей степени зависит от наличия этой самой правовой культуры у должностных лиц, а именно у сотрудников правоохранительных органов и служащих государственных

учреждений различных уровней. Конечно, если говорить о путях преодоления кризиса в развитии правовой культуры необходимо упомянуть и о борьбе с коррупцией. Об этом распространенном явлении существует множество дискуссий и, по общему мнению, для того, чтобы её искоренить требуется зарубежный опыт и разработанные российскими учеными–правоведами меры. Все проекты нормативно–правовых актов должны выноситься на всенародное обсуждение и утверждаться совместно с органами законодательной власти. Возможно, данная мера и представляет собой идеализированную модель поведения, но она во многом способствовала бы принятию эффективных законов, которые облегчили бы во многом жизнь населения. В таком случае, граждане смогли бы принимать непосредственное участие в законотворческом процессе, изучали нормативно-правовые акты и, соответственно, повышали уровень своей правовой культуры.

Правовое воспитание – это целенаправленная деятельность государственных органов и общественности, которая представляет собой воздействие на правосознание, правовую культуру и поведение людей с целью выработки у них устойчивых ориентаций на послушание закону и соблюдение норм права. Правовое воспитание формирует у населения государства чувство уверенности и самостоятельности в правовой сфере, стимулируя этим правовую активность отдельной личности, которая предполагает добровольное, осознанное, инициативное, социально и нравственно ответственное поведение человека.

Воспитательные методы основаны на сознательном восприятии членами общества правовых знаний, установок и представлений. Использование их целесообразно в ходе организации работы по формированию положительного правосознания, а также по предупреждению случаев его деформации. Предупредительные методы направлены на выявление и устранение негативных факторов социальной среды, которые выступают в качестве причин и условий правового цинизма. Они могут применяться и на индивидуальном уровне для предупреждения, а также преодоления деформации индивидуального правосознания путем устранения порождающих ее причин и условий. Их использование должно сопровождаться системой социально-экономических, социально-политических, правовых, организационных и иных мероприятий, проводимых государством и обществом в целях повышения уровня правосознания [1]

С детских лет начинают формироваться взгляды на жизнь, моральные принципы личности, основы будущего поведения в обществе. И только правильное и своевременное правовое воспитание ребенка позволяет создать личность умеющую противостоять жизненным трудностям не переступая через законы и моральные принципы.

В современных условиях становления и развития правового демократического государства особое значение приобретает проблема правового воспитания молодежи. Она определяет будущее любой страны. Важнейшими группообразующими признаками молодежи большинство ученых признают возрастные характеристики и органически связанные с ними особенности социального положения. Одно из первых определений понятия «молодежь» было дано В.Т. Лисовским: «Молодежь - поколение людей, проходящих стадию социализации, усваивающих, а в более зрелом возрасте уже усвоивших образовательные, профессиональные, культурные и другие социальные функции; в зависимости от конкретных исторических условий возрастные критерии молодёжи могут колебаться от 16 до 30 лет . Интересно определение, данное И.С. Коном: «Молодёжь - социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и обусловленных тем и другим социально-психологических свойств». Молодость как определенная фаза, этап жизненного цикла биологически универсальна, но её конкретные возрастные рамки, связанные с ней социальный статус и социально-психологические особенности, имеют социально историческую природу и зависят от общественного строя, культуры и свойственных данному обществу закономерностей социализации. [2] Связи с этим необходимо учитывать условия правовой безграмотности которая является одна из причин правонарушений и преступлений несовершеннолетних. Социологические исследования показали, что только единицы учащихся могут правильно ответить на вопросы о праве и законе, значительная часть их проявляет неосведомленность в вопросах действующего законодательства. Учащиеся не всегда знают, что некоторые моральные запреты санкционированы законом, и многие поступки не только не допустимы с точки зрения нравственности, но и влекут за собой ответственность по закону.

Для того чтобы реализовать правовую культуру, закреплённую в Конституции, необходимы серьезная, многоплановая и длительная работа, последовательное проведение соответствующей правовой политики. Она должна включать в себя деятельность по систематизации, консолидации и кодификации законодательства, создание доступной автоматизированной системы поиска правовой информации, организацию единой общегосударственной системы юридического всеобуча населения.

Изучать в старших классах право уже поздно, так как основы правосознания, фундамент формирования личности должны закладываться значительно раньше. Следует учитывать и тот факт, что уголовная ответственность несовершеннолетних за тяжкие преступления наступает с 14 лет. И уже в этом возрасте школьники должны иметь определенный минимум правовых знаний. Необходимо уже в дошкольных

учреждениях проводить обучение детей "азбуке" общественных норм, учитывая, что основные принципы права связаны с нравственными категориями.

Кроме того, в настоящее время отсутствует четкая взаимосвязь и преемственность между средней и высшей школой в наращивании и углублении правовых знаний, недостаточны объем и практическая направленность правовой подготовки различных категорий молодежи, низка степень использования воспитательно-профилактического потенциала права.

В программе воспитания и обучения в детском саду предусмотрен раздел по нравственно-правовому воспитанию. Целью нравственно-правового воспитания в детском саду является формирование основ морально-правовых качеств личности ребенка, его начальных правовых представлений и эмоций, поведенческих позиций, подготовка базы для успешного правового воспитания в школьном возрасте, подготовка родителей к правовому воспитанию дошкольников, повышение правовой культуры семьи.

С началом школьного периода правового воспитания нарастает, углубление и систематизация понимания правил поведения человека в обществе, элементарных правовых знаний и навыков. Их выработка - задача различных форм нравственно-правового воспитания, присущих начальной школе, с учетом возрастных возможностей школьников, логики постижения особенностей правового регулирования общественных отношений, прав и обязанностей, ответственности личности. Отсюда значительное совпадение логики усвоения правового материала с материалом курса ("Ознакомление с окружающим миром", I-IV классы). В неполной средней школе (V-VIII классы) правовое воспитание и обучение характеризуются качественно новым уровнем, приобретают большую систематичность в усвоении правовых знаний, понимании правил поведения человека в обществе, возрастает роль юридической грамотности и правовых знаний непосредственно в жизненных ситуациях. Этот уровень обеспечивается, прежде всего, изучением в выпускном (XI) классе самостоятельного курса "Основы права" (вносятся также предложения именовать этот курс "Конституционные права и обязанности граждан"). Курс предполагает изучение Конституции Республики Казахстан, основных прав и обязанностей граждан, вопросов юридической ответственности, законности и правопорядка, других тем, способствующих, прежде всего, формированию устойчивых нравственно-правовых качеств личности, ее представлений о социальной справедливости, высокой гражданственности человека. Содержание курса во многом обусловлено тем, что с 14 лет по законодательству происходят существенные изменения в правовом положении личности. Возможен прием несовершеннолетних на работу, с 14 лет наступает частичная, а с 16 лет и полная административная и уголовная ответственность, гражданин получает паспорт, изменяется его гражданско-правовое положение в области имущественных, жилищных и иных социальных отношений. В определенном законом порядке несовершеннолетним может быть снижен возраст регистрации брака.

В общеобразовательной школе (X-XI классы) следует предусмотрены такие формы работы, как кружки, клубы, научные общества учащихся, читательские и зрительские конференции, олимпиады по правовым вопросам.

В средней общеобразовательной школе (X-XI классы), профессионально-технических училищах, средних специальных учебных заведениях соответствующая этой ступени образования правовая подготовка обеспечивается курсом "Основы права". Правовые представления учащихся на этой ступени образования должны полнее отражать реальные жизненные ситуации. Применительно к каждому виду среднего образования курс дифференцируется с учетом профессиональной направленности учебного заведения. В профессионально-технических училищах и техникумах курс должен учитывать 9- и 11-летнюю базовую подготовку учащихся. В средних специальных учебных заведениях по полноте и теоретической насыщенности курс в значительной степени должен приближаться к вузовской правовой проблематике.

Ведущей задачей этого этапа образования является вооружение учащихся правовыми знаниями и навыками, необходимыми для последующей трудовой деятельности. Решение этой задачи связано с выработкой достаточных умений практического использования законодательства как в производственной, служебной деятельности, так и в других случаях. Достигается это преимущественно логико-понятийными средствами воздействия на правосознание учащихся, во-первых, путем усвоения более конкретных, практически значимых предписаний юридических норм отраслей и институтов права, регулирующих типичные, нормальные, наиболее распространенные отношения, участниками которых становятся, так или иначе, все граждане; во-вторых, путем усвоения правовых норм, регламентирующих соответствующую профессиональную деятельность.

У этой возрастной группы молодежи по законодательству также наступают серьезные изменения статуса. С 18 лет наступает совершеннолетие. У молодых людей возникает право избирать и быть избранным, в полной мере самостоятельно распоряжаться своим имуществом, вступать в брачные отношения, нести должную материальную ответственность при занятии соответствующей трудовой деятельностью.

Высшая школа требует от правового образования формирования широкого кругозора и развитой правовой культуры специалиста, способного творчески решать сложные хозяйственные и социальные вопросы, быть грамотным в правовом отношении организатором производства и научно-технического прогресса, руководителем трудового коллектива. Правовые знания такого специалиста должны базироваться на солидной

теоретической основе и понимании исторических закономерностей социального развития, позволять ему верно ориентироваться как в общей политике правового государства, так и в отдельных, конкретных правовых ситуациях. Эти задачи решаются в процессе научно-теоретического изучения важнейших правовых аспектов государственной и общественной жизни, их оценок с позиции реализации норм права в существующем правопорядке, собственного деятельного участия в утверждении законности в этом правопорядке. Необходимым требованием к вузовскому уровню правовой подготовки специалиста является достаточно полное усвоение им совокупности правовых норм, регламентирующих соответствующую профессиональную деятельность (включая ее управленческие аспекты), выработка известных навыков практического использования таких норм, "тренажа" в их применении. В вузовской подготовке должны присутствовать также международно-правовые аспекты.

Всем этим требованиям призван соответствовать вузовский курс права. Для более глубокого освоения и конкретизации правового материала в вузах следует предусматривать спецкурсы: "Правовые вопросы специализации, ее наиболее актуальные проблемы", "Правовое обеспечение научно-технического процесса" и др. Курс не должен быть только лекционным, он обязательно должен предполагать наличие семинаров и практических занятий, реализоваться в форме "деловых игр" с использованием компьютеров и видеотехники, в разнообразных формах индивидуальной работы со студентами. Студенты должны располагать возможностью писать курсовые работы по проблематике правовых курсов.

Непременным условием формирования правовой культуры студентов является их участие в соответствующих внеаудиторных занятиях, самообразование и иные формы социально-правовой активности.

Целостность и полноту преподавания права во всех неюридических учебных заведениях предлагается обеспечить самостоятельными курсами учебной дисциплины. Предлагается именовать эту дисциплину "Основы права".

Указанная дисциплина преследует триединую задачу:

формирование высокой гражданственности человека, его общей правовой культуры и социальной активности;

получение учащейся молодежью специальных правовых знаний в процессе подготовки к избранной трудовой деятельности;

ранняя профилактика правонарушений.

Уровни правовой подготовки соответствуют следующим основным этапам непрерывного образования молодежи;

начальный уровень (дошкольный возраст, начальные классы общеобразовательной школы);

средний уровень (неполная средняя школа, средняя общеобразовательная школа, профессионально-технические училища, средние специальные учебные заведения);

высший уровень (неюридические вузы, неюридические факультеты университетов). При этом вузовская правовая подготовка подкрепляется в последующем систематической правовой переподготовкой специалистов через отраслевые институты повышения квалификации, школы права и др.

В соответствии с утвердившимся в общей теории правовой педагогики положением правовое образование молодежи имеет своей конечной целью формирование осознанного уважения к закону и умения активно использовать его в жизненной практике. Это образование должно строиться на принципах: доступности (с учетом возрастных особенностей, возможностей и жизненного опыта учащихся); последовательности; систематичности; практической значимости.

В процессе правового обучения условно выделяются две основные стороны:

1) освоение общегражданских правовых знаний и умений;

2) освоение правовых средств, связанных с профессиональной деятельностью.

Задачи первого порядка решаются преимущественно в общеобразовательной школе, второго - в профессионально-технических, средних специальных и высших учебных заведениях.

Однако первая сторона неизменно остается основной и мировоззренческим фундаментом второй, наполняясь, по мере взросления человека, его образованности и социализации, все более полным содержанием и умением лично обосновывать любую правовую ситуацию.

Завершающим и вместе с тем постоянно действующим этапом углубления и обновления правовых знаний специалиста является его систематическая правовая переподготовка через отраслевые институты и другие формы повышения квалификации.

Изложенный аспекты правового воспитания учащихся молодежи в неюридических учебных заведениях безусловно предполагает наличие во всех звеньях достаточного количества подготовленных в правовом и педагогическом отношении кадров. В этих целях необходимо решить вопрос о подготовке преподавателей правовых дисциплин для неюридических вузов и техникумов на юридических факультетах университетов, обеспеченности учебно-методической и нормативной базой, внедрения технических и иных прогрессивных средств обучения.

Решение задач юридического всеобуча в средней и высшей школе немыслимо без глубокой научной разработки проблем теории правового обучения и воспитания учащейся молодежи, всестороннего улучшения теоретической базы и методического оснащения преподавания правовых дисциплин в общеобразовательной, профессионально-технической, средней специальной и высшей школе. В связи с этим назрела необходимость создания Республиканского центра по правовому воспитанию при Институте государства и права, который обеспечит проведение научных исследований проблем правового обучения и воспитания, разработку содержания и методики правового всеобуча на всех ступенях непрерывного образования учащейся молодежи. [3]

Между тем, признавая высокую ценность права в Казахстане как всеобщего масштаба и равной меры свободы индивида нельзя не учитывать, что общественно-политические отношения развиваются не только по правовым канонам. На них воздействуют и такие социальные регуляторы, как корпоративные нормы, мораль и др., которые способны изменять социально-политические отношения, влиять на возрастание социального неравенства. И правовые средства, и политические механизмы Казахстана, используемые правовой политикой и правовой культурой, не могут приостановить эти процессы, поскольку существуют социально-психологические и экономические факторы, которые расширяют свободу одних и вызывают чувство недовольства и отчуждения у тех, кто занимает низшие ступени в иерархии общества. Кроме того, как уже отмечалось, нельзя не видеть и негативную сторону рыночных отношений в Казахстане, когда порождается нездоровое соперничество, переходящее во вражду, жажда быстрой наживы, алчность, эгоизм и т. д. Это ведет к неблагоприятной обстановке по реализации социально-экономических прав человека и гражданина Казахстана [6, с. 135-141]. Следует сказать, что внедренная в современном Казахстане модель рыночного общества основана на жестких стандартах, связана с борьбой за существование, конкуренцией при минимальной роли государства в социальной защите прав человека. Однако, как показывает практика, отрицание социальной роли государства неприемлемо даже для развитых государств. Тем более неприемлемо оно для казахстанского общества с учетом его специфических особенностей. Поэтому задача правовой политики и правовой культуры Республики Казахстан состоит в том, чтобы утвердить принцип социальности государства, определить правовые средства и политические механизмы, обеспечивающие если не реальное равенство, то хотя бы достойную жизнь человеку. В этой связи вполне отчетливо встает вопрос о деятельности политики правовой культуры Республики Казахстан по формированию системы гарантий, обеспечивающих права и свободы человека. Это выступает одной из центральных, приоритетных задач правовой культуры Республики Казахстан, ибо в реальной действительности о правах человека судят, прежде всего, по степени их реализации. Следует сказать, что система гарантий защиты прав человека в Казахстане начинается с законодательства, обоснованного правовой культурой. Поскольку для защиты нарушенного права в Казахстане необходимы доступные юридические процедуры, система юридических услуг, то правовая политика и правовая культура разрабатывают широкую систему защиты прав личности, опираясь на которую, каждый человек мог бы реализовать свои права, нести юридическую ответственность [3, с. 114- 115]. Однако в реальной действительности существует расхождение между конституционными положениями и практикой их реализации. Такое положение вызывает озабоченность, поскольку оно подрывает авторитет Конституции РК, доверие к власти и уважение к суду. Важнейшим направлением современной правовой культуры Республики Казахстан является ее деятельность по оптимизации электоральной политики и культуры, безусловное обеспечение избирательных прав человека. Поскольку последняя напрямую связана с вопросом о власти, то ее с полным основанием можно отнести к одному из политических приоритетов правовой культуры нашего государства. Представляется важным отметить, что сегодня роль казахстанского государства по отношению к участникам избирательного процесса заключается в создании равных возможностей участия в избирательной компании. Однако в реальной действительности на электорат обрушивается большой поток информации, который избирателями в полной мере не может быть осмыслен. Вследствие этого партия, получившая по результатам парламентских выборов наибольшее количество голосов, и партия, получившая самую наименьшую поддержку, имеют по закону о выборах равное количество эфирного времени, печатной площади и т. д. В результате избиратель не может точно определиться со своими предпочтениями. В связи с этим следует сказать, что идет сложный и долгий процесс оптимизации казахстанской избирательной системы. Однако все еще не удалось до конца сформировать консолидированную модель избирательной системы. Вызывается это обстоятельствами как объективного, так и субъективного характера. В целях оптимизации электоральной политики и культуры Республики Казахстан в системе правовой культуры можно внести следующие предложения. Во-первых, к существующим цензам гражданства и возрастному цензу следовало бы добавить: оседлости и образовательный уровень Депутата Мажилиса. Это не может служить ограничением права быть избранным, а станет дополнительным требованием к тем, кто претендует на высокие посты в государстве, субъекте РК или в муниципальном образовании. По нашему мнению, требования к качественному уровню власти следует формировать уже в избирательном законодательстве. К сожалению, пока в Казахстане доминирует легковесное отношение к претендентам на власть. Например, казахстанское законодательство о государственной и муниципальной службе запрещает устанавливать требования к уровню общего и профессионального образования лиц, занимающих должности категории «А». В то же время к их подчиненным –

государственным и муниципальным служащим подобные требования предъявляются. В этом нет ни логики, ни справедливости. Во-вторых, в целях борьбы с «административным ресурсом» необходимо запретить вносить акимов, высокопоставленных чиновников в списки кандидатов избирательных объединений или блоков. Дело в том, что эти должностные лица, идущие на выборах в законодательные органы власти первыми в списках, выступают в роли локомотивов, толкающих своей популярностью соответствующее избирательное объединение к победе. В-третьих, необходимо установить минимальный предел явки избирателей, при котором выборы признаются состоявшимися. Если говорить о муниципальных образованиях, то предел явки не должен быть менее 30 процентов. При проведении же региональных и республиканских выборов явка избирателей должна быть значительно выше. Отсутствие в законодательстве порога голосующих приводит к тому, что во многих субъектах республики выборы признаются состоявшимися при любой явке избирателей. Это не может не вызвать сомнения в легитимности состоявшихся выборов. Следует также подчеркнуть, что в принятом законе о выборах есть некоторые пробелы и противоречия, которые могут серьезно повлиять на ход избирательной компании. Вызывает сомнение и такое положение Закона, где, с одной стороны, говорится о необходимости сделать избирательные комиссии независимыми от местных властей, а с другой – сохраняется за акимами право назначать половину состава комиссий субъектов РК. По нашему мнению, в Уголовном кодексе РК должна быть прописана норма, где бы четко говорилось о том, что фальсификации во время выборов, в каких бы формах они ни осуществлялись, есть не что иное как тяжкое преступление перед народом, обществом и должны расцениваться как попытка или реальные действия по «незаконному присвоению власти». Подобные действия по своей сути являются антиконституционными и подлежат уголовному наказанию. В целом, несмотря на имеющиеся недостатки, закон о выборах в своем концептуальном плане в основном отвечает требованиям электоральной политики и культуры страны. Однако, чтобы избирательная система развивалась более устойчиво, по нашему мнению, необходимо принять новый Избирательный Кодекс Республики Казахстан. Это могло бы способствовать обеспечению стабильности в обществе и развитию избирательной системы на твердой правовой основе. Своеобразие современного этапа развития общества позволило казахстанским властям коррупцию, вместе с преступлениями против личности, общества и государства, техногенными катастрофами и др. отнести: во-первых, к числу главных угроз безопасности страны, а, во-вторых, борьбу с ней - к одной из первоочередных задач государства. В этой связи чрезвычайно важную роль призвана сыграть правовая культура Республики Казахстан как особое средство при осуществлении общегосударственной политики и, в первую очередь, такая ее разновидность, как антикоррупционная политика, представляющая собой систему мер, где ключевую роль играет политическая воля руководства страны и регионов, направленная на борьбу с коррупцией. Между тем, приходится с сожалением констатировать, что борьба с коррупцией и организационной преступностью, как и сама правовая политика и культура современного Казахстана, все еще не приведена в систему и отличается своей непоследовательностью. Поэтому, если искать «корни» коррупции и причины слабых и неэффективных форм и методов борьбы с ней, то следует, прежде всего, обратиться к анализу соответствующей политики государства. Так, практика убедительно подтверждает, что если политика государства проводится без надлежащего правового обеспечения, то она терпит не только неудачи, но и провалы. Из этого и вытекает необходимость более глубокого политологического исследования роли правовой культуры в области борьбы с организационной преступностью и коррупцией. Опыт последнего пятнадцатилетия наглядно подтвердил, что основным источником широкомасштабной коррупции в Казахстане является организационная преступность. В этом контексте отметим, что центральное место в составе организационной преступности занимает теневая экономика, ставшая главным звеном формирования коррупции в Казахстане [2, с. 50-54]. В связи с этим следует отметить, что в условиях реформ стали складываться высокоорганизованные сообщества в составе государственных чиновников, работников правоохранительных органов и представителей теневой экономики, в руки которых попал огромный стартовый капитал. В связи с этим подчеркнем, что коррупция, во всех ее видах, причиняет большой ущерб государству, обществу. Более того, впервые в Казахстане она стала реальной угрозой общественной, национальной безопасности. Важно акцентировать внимание и на том, что коррупция в Казахстане существует постольку, поскольку существует возможность чиновников распоряжаться не принадлежащими им ресурсами, в то время как государственный служащий обязан принимать решения, исходя из целей, установленных правом и государственной политикой. Коррупция начинается там и тогда, когда эти цели подменяются корыстными интересами должностного лица, воплощенными в конкретные действия. К сожалению, термины «чиновник» или «администратор» ассоциируется в сознании казахстанцев с «бюрократ», «коррупционер», а не как «служащий», а тем более «наемный работник». В интересах разработки и осуществления антикоррупционной политики или же правовой культуры Республики Казахстан в сфере борьбы с коррупцией, необходимо глубокое понимание основных причин существования этого опасного для общества явления, а также способов борьбы с ним. Важной проблемой остается наличие коррупции в казахстанских правоохранительных органах [1, с. 105-106]. Это чрезвычайно опасное явление, так как коррупция в правоохранительных органах способствует росту коррупции и в структурах власти. Подводя итог, в заключение можно сделать вывод, что в качестве приоритетов правовой культуры Республики Казахстан могут быть признаны только такие достаточно обобщенные ориентиры, которые

в равной степени были бы важны как для права и политики, правовой политики и правовой культуры Казахстана в целом, так и для его каждого отдельного направления правовой культуры в сфере политико-правового регулирования. Сегодня важно, чтобы решение назревших проблем приоритетов правовой культуры Республики Казахстан в целом способствовало сплочению общества и социальному прогрессу, стабильности демократического, справедливого общества, которому принадлежить будущее.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания. Киев, 1985. С. 26.
2. Кон И.С. Молодёжь // Большая советская энциклопедия. 3 изд. М., 1996. Т. 16. С. 478.
3. Концепция правового обучения учащейся молодежи в республике казахстан от 21 июня 1995 года № 2347.
4. Саткенов А.С. <https://infourok.ru/aspekti-pravovogo-vospitaniya-sredi-molodezhi-rk-1810768.html>
5. Абдрашев Р. Взятчники в пагонах // Мысль. 2010. № 3. С. 104-108.
6. Гора Н. «Баррикады» теневой экономики // Мысль. 2009. № 5. С. 48- 58.
7. Кирабаев Е. А. Роль и значение уполномоченного по правам человека в Казахстане в обеспечении прав человека и гражданина // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. 2012. № 1. С. 114-115.
8. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. 2009, 27 августа.
9. Щевчук И. А. Общественный прогресс. - Киев: Наукова думка, 2007. 353 с.
10. Sozialphilosophische, politische und rechtliche aspekte der modernisierung kasachstans. - Berlin: Verlag dr. Köster, 2012. 164 s.
11. Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans. - Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013. 246 s.
12. Абсаттаров Г. Р. УДК 32:34 (574) <https://ipi1.ru/images/PDF/2016/45/priority-pravovoj-kultury-respubliki.pdf>
13. Евсеев А. В., Лядов А. О., Петров И. В. Теория государства и права: учебное пособие. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. 200 с.
14. Петров А. В., Баукен А. А. Теория государства и права // Учебное пособие. Челябинск: ЮУрГУ, 2014. 238с.

Барсай Б.Т.,

п.ғ.д., математика және математиканы оқыту
әдістемесі кафедрасының профессоры
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Билялова Ж.Т.,

п.ғ.к., математика және математиканы оқыту
әдістемесі кафедрасының қауымдастырылған профессоры
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Абыканова Б.Т.,

п.ғ.к., физика және техникалық пәндер
кафедрасының қауымдастырылған профессоры
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ахмурзина Т.Н.

математика және математиканы оқыту
әдістемесі кафедрасының магистрі, аға оқытушысы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ., Қазақстан Республикасы

**БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМІН ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК
ТҰРҒЫСЫНДА ДАЙЫНДАУ**

Андатпа. Мақалада болашақ математика пәні мұғалімін оқу-әдістемелік құзыреттілік тұрғысынан кәсіби дайындаудың жолдары, кәсіби - әдістемелік құзыреттіліктің түрлері, қалыптасу кезеңдері мен деңгейлері туралы қарастырылған.

Тірек сөздер. Болашақ мұғалім, оқу-әдістемелік құзыреттілік, кәсіби дайындау.

Барсай Б.Т.,

д.п.н., профессор кафедры математика и методика преподавания математики
Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова,
Г. Усть-Каменогорск, ул. Островского, 49 Республика Казахстан

Билялова Г. Р.,

к.п.н., ассоциированный профессор кафедры математика и
методика преподавания математики
Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова,
Г. Усть-Каменогорск, ул. Островского, 49 Республика Казахстан

Абыканова Т. Т.,

к.п.н., ассоциированный профессор кафедры физики и технических дисциплин
Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова,
Г. Усть-Каменогорск, ул. Островского, 49 Республика Казахстан

Ахмурзина Т. Н.

магистр кафедры математика и обучение математике,
старший преподаватель
Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова,
Г. Усть-Каменогорск, ул. Островского, 49 Республика Казахстан

ПРОФЕССИОНАЛЬНО - МЕТОДИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

Аннотация. В статье рассматривается проблемы учебно-методической подготовки будущих учителей математики, пути, этапы и уровни формирования профессионально-методической компетенций.

Ключевые слова. Будущий учитель, учебно-методическая подготовка, учебно-методическая компетентность, профессиональная подготовка.

Barsay B.T.,

PhD, professor of mathematics and methods of teaching mathematics Department
Atyrau state university. After H. Dosmukhamedov,
Ust-Kamenogorsk, Ostrovsky str., 49 Republic of Kazakhstan

Bilyalova G.R.,

Ph.D., associate professor of mathematics and methods of teaching mathematics
Atyrau state university after H. Dosmukhamedov,
Ust-Kamenogorsk, Ostrovsky str., 49 Republic of Kazakhstan

Abykanova T.T.,

Ph.D., associate professor of physics and technical disciplines Department
Atyrau state University after H. Dosmukhamedov,
Ust-Kamenogorsk, Ostrovsky str., 49 Republic of Kazakhstan

Akhmurzina T.N.

Master student of teaching math and math Department,
senior lecturer
Atyrau state University. H. Dosmukhamedov,
Ust-Kamenogorsk, Ostrovsky str., 49 Republic of Kazakhstan

PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

Annotation. The article considers the issue of educational and methodological training of future mathematics teachers, the ways, stages and level of formation of professional and methodological competence.

Keywords. Future teacher, educational and methodological training, educational and methodological competence, professional training.

Педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі бағыттарының ішіндегі ең маңыздысы оның әдістемелік дайындығын жетілдіру болып табылады. Маман дайындауға құзыреттілік тұрғыдан келу технологиясы оқытуды білім беру стандарттарымен қамтамасыз етуді және жоспарланған оқыту нәтижелерінің мүмкіндіктерін, оның ішінде студенттерге мемлекеттік стандарт талаптарын орындауға кепілдік туғызатын оқу-әдістемелік міндеттер жүйесін меңгертуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар төмендегі - жалпы кәсіби, арнайы әдістемелік құзыреттіліктің тізімін нақтылау; құзыреттіліктің кәсіби қызметте шынайы қолданылуының іскерлік тұжырымдамасын айқындау; құзыреттілік тұрғыда білім берудің жаңа мазмұнын жасақтау қажет болады.

ҚР жоғары білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес «кәсіби құзыреттілік» ұғымының үш құрылымына: кәсіби білім, кәсіби білік және жеке тұлғаның кәсіби сапасына баса мән беру қажет. Сонда «кәсіби - әдістемелік құзыреттілікті» болашақ мұғалімдердің оқу-әдістемелік іс-әрекетін сапалы орындаудағы кәсіби - әдістемелік білімдерінің, кәсіби - әдістемелік біліктер мен жеке тұлғаның мәнді де мағыналы кәсіби сапаларының жиынтығы деп, ал болашақ математика пәні мұғалімінің «кәсіби - әдістемелік құзыреттілігін» кәсіби - әдістемелік қызметті жоғары дәрежеде саналы да сапалы атқаруға дайындықты кешенді түрде меңгеруі деп анықтауға болады.

Болашақ математика пәні мұғалімінің кәсіби - әдістемелік құзыреттілігін төмендегіше бірнеше топқа бөлуге болады. Бірінші топ: кәсіби-әдістемелік, яғни кәсіби - математикалық білімдер, оған математиканың және оның даму тарихының мектеп курсында қарастырылатын ғылыми негіздерін жоғары дәрежеде меңгеруі; оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың педагогикалық-психологиялық және әдістемелік негіздерін, заңдылықтарын және ұйымдастыру жолдарын білуі, яғни когнитивтік білімдер жатады.

Екінші топ: кәсіби-әдістемелік біліктер, оған талдау, яғни оқушының білімі мен білігін талдай, жүйелей, жалпылай білу, өзінің алған білімдерін жаңа педагогикалық және әдістемелік жағдаяттарға бейімдеп қолдана

алу; жобалау - математикалық білім беруді жобалай алу, оқушыларды дамыту мен тәрбиелеу жолдарын, жетістіктерін кәсіби - әдістемелік біліктерін жобалай білу; зерттеушілік - зерттеу жұмысын ұйымдастыра білу, оның нәтижелерін талдау, қорытынды жасау, оқушымен жұмыстағы шығармашылық стиль, жеке тұлғамен зерттеу жұмысын ұйымдастыра білу; құрастырушылық - оқу-тәрбие жұмысын жобалай білу және әдістер мен құралдарды тиімді қолдана отырып басқара алу, бақылау, байқау түзету және бағалау; диагностикалық - оқу материалын меңгеруді, оқушыларды дамыту мен тәрбиелеуді, нәтижелерді мен қорытынды шығаруды диагностикалауды білу; ұйымдастырушылық - өзінің педагогикалық және оқушының оқу әрекеттерін және қызығушылықтарына, қабілеттеріне, мүмкіндіктеріне, қажеттіліктеріне орай әрекеттерді ұйымдастыра білу; жобалау-оқытудың соңғы нәтижесін алдын -ала интуициялық түрде көре білу.

Үшінші топ: тұлғаның кәсіби маңызды сапалары: коммуникативтік - тұлға аралық және кәсіби қарым-қатынастағы жетістіктер, топ ішіндегі және топтар арасындағы қарым-қатынасты оңды шешуді қамтамасыз ете білу, балалар арасындағы кикілжіңдерді шеше білу; мотивациялық - құндылық - кәсіби дамуда өзін-өзі жетілдіру және дамыту, кәсіби құндылық бағдарын, педагогикалық ізденіске, кәсіби - әдістемелік қызметке қызығушылығын жетілдіру арқылы жетістікке жетуге ұмтылу; рефлексивтік - өзінің қызметінің нәтижесін бағалай білу, оқу-әдістемелік қызметіне талдау жасай білу, тұлғалық және өзін-өзі кәсіби дамытуға қабілеттілік; мәдени - тұлғалық - педагогикалық тактысының болуы, оқушылармен қарым-қатынастағы шыдамдылық пен толеранттық, педагогтың жалпы мәдениеті және басқа да кәсіби маңызды сапалары.

Педагогикалық және әдістемелік зерттеулерде математика пәні мұғалімінің кәсіби-әдістемелік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейлері түрліше анықталған. Көпшілігінде кәсіби - әдістемелік құзыреттіліктің қалыптасуының үш деңгейін бөліп көрсетеді, олар: төменгі (бастапқы), орта (міндетті) және жоғары (көтеріңкі).

Кезкелген педагогикалық технологияға қойылатын талапқа сәйкес болашақ математика пәні мұғалімінің кәсіби - әдістемелік құзыреттілігінің қалыптасу кезеңдерін төмендегіше бөліп көрсетуге болады:

- кәсіби - әдістемелік құзыреттіліктің қалыптасуының диагностикасы;
- кәсіби - әдістемелік құзыреттілікті меңгеру мақсаттарын жобалау;
- жаңа оқу материалдарының бірінші деңгейін енгізу, меңгеру және қолдануда оқу-әдістемелік тапсырмалардың үлгі бойынша берілген жеке амал-тәсілдерін қолдана отырып орындау;
- стандарттық жағдайда оқу-әдістемелік тапсырмалардың екінші деңгейіндегі оқу материалдарын орындау үшін бастапқы жалпылау және қолдану;
- оқу материалдарын, өзіндік жұмыстарды бақылау және өзіндік түзету;
- үшінші деңгейіндегі оқу материалдарын өзгерістерімен жалпылау және жүйелеу, өзіндік бақылау, оны меңгеру мен өзіндік түзету.

Мұндай жағдайда математика пәні мұғалімінің кәсіби-әдістемелік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейі төмендегіше болады:

Нөлдік деңгей:

- жекеленген, бөлек-бөлек әдістемелік білім;
- бір сәттік, оқушылардың жас ерекшелігі туралы жүйесіз репродуктивтік сипаттағы білім, математиканың жекелеген тақырыптарын оқытудың әдістемелік ерекшеліктері туралы;
- оқу-әдістемелік тапсырмаларды үлгі бойынша да шеше алмау;
- тұлғаның кәсіби маңызды сапаларының қалыптаспауы немесе байқалмауы.

Бірінші деңгей:

- әдістемелік сауаттылық;
- табиғи және білім алу барысында алынған білімдер жүйесі және тұлғаның біліктілігі мен маңызды кәсіби сапалары;
- бірінші деңгей тапсырмаларын, оқу-әдістемелік мәселелерді стандартты жағдайда және сырттан көмек алу, оқу-әдістемелік әрекет амалдары арқылы немесе үлгі бойынша орындай алу.

Екінші деңгей:

- әдістемелік сауаттылық;
- екінші деңгейдегі оқу-әдістемелік қызметті қабылданған стандарттар мен нормаларды, арнайы амалдарды қолдана отырып өз бетінше шешуге даярлығы;
- стандартты мәселелерді шешуде өзбетінше және сол мезеттегі жағдайға сәйкес әрекет ете білу.

Үшінші деңгей:

- әдістемелік шеберлік;
- үшінші деңгейдегі барлық негізгі типтік оқу-әдістемелік мәселелерді жалпы және оқу-әдістемелік әрекеттерді өзіндік құрған амалдарымен өз бетінше және шығармашылықпен шеше білуге даярлығы;

Төртінші деңгей:

- әдістемелік мәдениет;
- стандартты емес жағдайлардағы жалпыланған оқу-әдістемелік мәселелерді шығармашылықпен өзбетінше шеше білу.

Болашақ математика пәні мұғалімінің кәсіби-әдістемелік құзыреттілігінің қалыптасуының мүмкін болатын әдістемелік құралдарының (инструментарий) көп тараған түрлерін, ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, сипаттайтын болсақ, жоғары оқу орындарында қолданылатын дәстүрлі әдістерге лекцияны жатқызуға болады. Зерттеушілер Е.П.Белозерцев және т.б. оларды төмендегіше - лекция (проблемалық, бинарлық, көзбен көру, лекция- кеңес беру, лекция - конференция, лекция - баспасөз конференциясы, лекция-әңгіме, лекция - пікір талас және т.б.), семинар (реферат, баяндама, хабарлама, «дөңгелек үстел»), практикалық және лабораториялық сабақтар, оқытудың ойын әдістері мен технологиялары (іскерлік ойындар, оқу-кәсіби жағдаяттарды талдау, «миға шабуыл» және т.б.) және студенттердің өзбетіндік жұмыстары деп бөледі[1]. Жоғары оқу орындарында оқытудың теориялық бағытына көбірек басымдық беріледі, бұл студенттердің белсенділігін, әдістемелік даярлығын дамытуға жеткілікті бола алмайтыны айқын. Тек соңғы жылдары ғана жоғары оқу орындарында білім берудегі әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, пәндердің ерешеліктеріне, мұғалімнің іс-тәжірибесіне байланысты болашақ мамандарды әдістемелік тұрғыда дайындауға, яғни іс-әрекеттік амалдарға басымдық беріліп отыр. Соңғы жылдары дәстүрлі әдістердің орнына оқытудың белсенді - эвристикалық, проблемалық оқыту, дидактикалық (іскерлік) ойындар сияқты технологиялары мен білім алушылардың танымдық әрекеттерін белсендіруге арналған әдіс-тәсілдері енгізіле бастады. Оқытудың мұндай белсенді әдіс тәсілдерін болашақта өз қызметінде қолдана алу үшін студенттер оны жоғары оқу орны қабырғасында игеруге тиіс. Сондықтан студенттерге білім беру тәжірибесінде олар төмендегіше жүзеге асырылуы керек деп есептейміз.

1. Қалыптастыру әдістері мен амалдары:

- кәсіби білімдер: оқытудың көрнекі және эмпирикалық әдістері;
- кәсіби икемділіктер мен іскерліктер: оқу әдебиеттерін талдау, рефераттар дайындау, жобалық іскерлік, оқу міндеттерін шешу барысында кәсіби әрекетті имитациялық модельдеу, сабақты жобалау, проблемалық және ойындық әдістер, эвристикалық, шығармашылық немесе зерттеушілік өзбетіндік жұмыстар, үй жұмысының түрлері, іс-әрекеттің алгоритмі мен амалдарын қолдану, іскерлік ойындар және т.б.;
- тұлғаның маңызды кәсіби сапалары: диалог, дискуссия, проблемалық семинар, кәсіби бағдарланған және оқу жағдаяттарын талдау, тренинг, рефлексия және оқу әрекетіне өзіндік бағалау, рейтингтік бағалау.

2. Оқыту формалары:

- жеке, топтық (қос-қостан және ұсақ топтарда), ұжымдық (мұнда тренингтер де бар).

Жоғарыда аталған оқыту әдістерінің көпшілігі стандартты емес оқыту жағдайын жасақтаудағы белсенді әдістер болып табылады. Сөйтіп, қалыптастырудың неғұрлым тиімді әдістерін былайша көрсетуге болады:

1. Болашақ математика пәні мұғалімінің кәсіби-әдістемелік білімі: имитациялық емес белсенді әдістер (проблемалық және көрнекі лекция, лекция-әңгіме, лекция-дискуссия, студенттердің баяндамалары мен хабарламалары, оқу-әдістемелік жағдаяттарды талдау);

2. Болашақ мұғалімнің кәсіби-әдістемелік біліктілігі: имитациялық ойындар және оқытудың ойындық емес тәсілдері (оқу-әдістемелік міндеттерді әртүрлі деңгейдегі оқу-әдістемелік тапсырмаларды оқу-әдістемелік тәсілдерді қолдана отырып орындау арқылы шешу, оқу-әдістемелік жағдаяттарды талдау, математиканы оқыту әдістемесінің жекелеген мәселелері бойынша әдістемелік жобалар жасау, жасалған жобаларды талдау, семинар, «миға шабуыл», іскерлік және рөлдік ойындар, үйде орындалатын өзбетіндік шығармашылық жұмыстар);

3. Болашақ математика мұғалімінің кәсіби маңызды сапалары:

- проблемалық мазмұндау, эвристикалық әңгімелесу, зерттеушілік оқу-әдістемелік қызмет, оқу-әдістемелік міндеттерді шешу, оқу-әдістемелік жағдаяттарды талдау, жобалық оқу-әдістемелік қызмет, рефлексия және оқу-әдістемелік қызметті өзіндік бағалау [2].

Математиканы оқыту теориясы мен әдістемесінде кәсіби-педагогикалық міндеттердің арасында «әдістемелік мәселе» мұғалімнің әдістемелік қызметінің негізгі компоненті ретінде ерекшеленсе, студент үшін олар «оқу-әдістемелік міндет» ретінде болады.

Әдіскер - ғалым Е.И.Лященко оқу-әдістемелік міндеттерді болашақ математика мұғалімі үшін тақырыпты меңгеруге қажетті әдістемелік білімдер мен біліктер ретінде қарастырады, оқу-әдістемелік міндеттерді шешудің тікелей нәтижесі әдістемелік білімдер мен біліктердің қалыптасуы болып табылады деп есептейді [3].

Барлық оқу міндеттері секілді, оқу-әдістемелік мақсат-міндеттер де белгілі бір тұтас амалдар мен әрекеттер және нақты әдістемелік міндеттер көмегімен шешіледі. Алға қойған әдістемелік міндеттердің әрқайсысы оларға бара-бар әдістеме мен оқу амалдарын талап етеді. «Оқу міндеттері» ұғымын дәстүрлі О.Б. Епишеваның еңбектеріне сүйене отырып, оқу-әдістемелік міндеттерді студенттердің алдына оқу-әдістемелік тапсырма ретінде қойылған оқу-әдістемелік қызметтің жалпыланған мақсаты ретінде анықтаймыз. Сөйтіп, оқу-әдістемелік тапсырма оқу-әдістемелік міндеттердің ұсынылу формасы болып табылады. Оқу-әдістемелік тапсырмалардың негізгі түрлерін төмендегіше көрсетуге болады:

- оқу материалының мазмұнын зерделеу;
- оқу материалына құрылымдық-логикалық талдау;
- оқу материалын зерделеудің мақсаттарын жобалау;
- математикалық ұғымдарды қалыптастырудың әдістемесін жасақтау, есептермен жұмыс;

- сабақтан (сыныптан тыс жұмыстан) үзінді жасау;
- оқушылардың білімі мен білігін, құзыреттілігін бақылау мен бағалау мазмұнын таңдау.

Бірдей оқу-әдістемелік міндеттер әртүрлі деңгейде шешілуі мүмкін. Оқу-әдістемелік міндеттер туралы айтқанда, оқу-әдістемелік тапсырманың түрін, деңгейін, ұсынылу формасын ескеру қажет.

Дегенмен, О.Б.Епишева атап өткендей, оқу тапсырмаларының кезкелген жіктелуі шартты түрде болып келеді, яғни оқу тапсырмаларының бірдей түрлері өзара нақты жағдайға және математикалық мазмұнына байланысты бірнеше мақсаттарға жетуге, айтылуын өзгертуге, жалпылауға, нақтылауға арналуы мүмкін [4].

Бұдан басқа, бір оқу-әдістемелік тапсырма әртүрлі деңгейде шешілуі мүмкін. Оқу-әдістемелік міндеттердің деңгейі туралы айта отырып, оның ұсынылу формасы сияқты оқу-әдістемелік тапсырманың деңгейін ескеру қажет болады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, оқу-әдістемелік тапсырмалардың деңгейлерін төмендегіше сипаттауға болады:

Бірінші деңгейдің (репродуктивті) тапсырмалар бағытының үлгісі:

- ажырату, тану, есте сақтау, салыстыру, оқу материалын түсіну (ұсынылған жауаптардан дұрыс жауапты табу; берілген тапсырмадағы орналасу ретін дұрыс қою; белгілі бір ортақ белгісі бойынша ретімен орналастыру, қандай да бір ортақ белгісіне орай артығын алып тастау, қатені табу);
- тапсырманы үлгі бойынша немесе жеке өзіндік амал - әрекеті арқылы орындау;
- есептің берілуіндегі амалдардың мақсаты, оқу-әдістемелік жағдаяттың түсіндірмесі және оларды орындау амалдарының берілуі.

Екінші деңгейдің (міндетті) тапсырмалар бағытының үлгісі:

- барынша қиындығы бар оқу материалдарын еске түсіру, салыстыру және түсіну (анықтамалар, қасиеттер, жіктелулер және т.б., жауаптарды таңдау негіздемесі, ұқсастық бойынша талдау);
- арнайы амалдарды қолдана отырып, стандартты жағдаяттарды орындау;
- берілгенінде мақсаты және оқу-әдістемелік жағдаятқа түсініктеме берілген жағдайда тапсырманы бұрынғы меңгерілген білімдерге сүйене отырып шешу талап етіледі.

Үшінші деңгейдің (мүмкіндік деңгейі) тапсырмалар бағытының үлгісі:

- оқу-әдістемелік тапсырмаларды орындауда меңгерген білімді, оқу-әдістемелік әрекетті жаңа жағдайға ауыстыруға, жаңаша амалдар құруға;
- оқу-әдістемелік тапсырмаларды, оқу - әдістемелік қызметтерін орындау амалдарын құруға, рефлексия жасауға арналған;
- жағдайдың әртүрлі өзгерістеріне байланысты өз бетінше шығармашылық тапсырмалар;
- тапсырманың тек қана мақсаты беріліп, бірақ нәтижеге жетудің басқа мәліметтері белгісіз болған немесе басқа да түрлі жағдайларда бұрынғы игерген білімдерді қолдана отырып, жағдайды нақтылау талап етілетін тапсырмалар.

Сонымен адам баласының, оның ішінде мұғалімнің білім дәрежесін оның қоғамдағы әлеуметтенуі тұрғысынан қарастыратын болсақ, оның тек жинаған білімі ғана емес, оның құзыреттілігі жетекші рөл атқаратыны белгілі, яғни кәсіби құзыреттілік маманның қоршаған ортада өзін еркін сезініп, қабілетін дамытудың, кеңірек ойлауы мен әрекет етудің тиімді формаларын меңгеруі болмақ. Әсіресе, мұғалім үшін кәсіби -әдістемелік құзыреттілікті меңгерудің маңызы өте жоғары. Аталған мүмкіндіктер болашақ математика пәні мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін әдістемелік тұрғыда қалыптастыруға мүмкіндік береді деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Педагогика профессионального образования / учебное пособие для студ. выс. пед. учеб. зав. / Е.П. Белозерцев, Н.Д. Гонеев и др.; под ред. А.В. Сластенина. – М. «Академия», 2004.
2. Барсай Б.Т. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық құзыреттілік негіздері (оқу құралы). - Атырау: «Атырау - Ақпарат» ЖШС, 2017. - 260 б.
3. Лященко Е.И. Методический анализ учебного материала по математике. http://irina-bateneva.ucoz.ru/books/ljashhenkoei-metodicheskij_analiz_uchebnogo_materi.doc
4. Епишева О.Б. Общая методика преподавания математики в средней школе: курс лекций. - Тобольск: Изд-во ТГПИ им. Д.И. Менделеева, 1997. - 191 с.

Бегманова Г.Т.,
2-курс магистрант специальности 6М060200-Информатика,
Факультет информационных технологий,
Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова
г. Костанай, Казахстан

Муслимова А.З.
к.п.н., доцент, зав. кафедры информатики
Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова
г. Костанай, Казахстан

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ШКОЛ, ВУЗ

Өркениетті қоғамның қазіргі даму кезеңі ақпараттандыру процесін сипаттайды.

Қоғамды ақпараттандыру-бұл жаһандық әлеуметтік процесс, оның ерекшелігі, қоғамдық өндіріс саласындағы қызметтің басым түрі микропроцессорлық және есептеу техникасының қазіргі заманғы құралдары негізінде, сондай-ақ ақпараттық алмасудың әртүрлі құралдары негізінде жүзеге асырылатын ақпаратты жинау, жинақтау, продукциялау, өңдеу, сақтау, беру және пайдалану болып табылады. Қоғамды ақпараттандыру:

Баспа қорында және оның мүшелерінің ғылыми, өндірістік және басқа да қызмет түрлерінде шоғырланған қоғамның үнемі кеңейтілетін зияткерлік әлеуетін белсенді пайдалану,

Қоғамдық өндірістің барлық салаларын дамытуға, еңбек қызметін интеллектуалдандыруға бастамашылық ететін ғылыми, өндірістік, ақпараттық технологиялардың интеграциясы.

Ақпараттық қызмет көрсетудің жоғары деңгейі, қоғамның кез келген мүшесінің сенімді ақпарат көздеріне қолжетімділігі, ұсынылатын ақпараттың визуализациясы, пайдаланылатын деректердің маңыздылығы.

Түйін сөздер: қоғам, интеграция, информация, данные.

Современный период развития цивилизованного общества характеризует процесс информатизации.

Информатизация общества – это глобальный социальный процесс, особенность которого состоит в том, что доминирующим видом деятельности в сфере общественного производства является сбор, накопление, продуцирование, обработка, хранение, передача и использование информации, осуществляемые на основе современных средств микропроцессорной и вычислительной техники, а также на базе разнообразных средств информационного обмена. Информатизация общества обеспечивает:

Активное использование постоянно расширяющегося интеллектуального потенциала общества, сконцентрированного в печатном фонде, и научной, производственной и других видах деятельности его членов, Интеграцию информационных технологий с научными, производственными, иницирующую развитие всех сфер общественного производства, интеллектуализацию трудовой деятельности.

Высокий уровень информационного обслуживания, доступность любого члена общества к источникам достоверной информации, визуализацию представляемой информации, существенность используемых данных.

Ключевые слова: информатизация, общество, интеграция, информация, данные.

The modern period of development of civilized society characterizes the process of Informatization.

Informatization of society is a global social process, the peculiarity of which is that the dominant activity in the field of social production is the collection, accumulation, production, processing, storage, transmission and use of information, carried out on the basis of modern means of microprocessor and computer technology, as well as on the basis of various means of information exchange. Informatization of society provides:

Active use of the constantly expanding intellectual potential of the society, concentrated in the printed Fund, and scientific, industrial and other activities of its members,

Integration of information technologies with scientific and industrial ones, initiating the development of all spheres of social production, intellectualization of labor activity.

High level of information service, availability of any member of the society to sources of reliable information, visualization of the presented information, materiality of the used data.

Keywords: Informatization, society, integration, information, data.

Применение открытых информационных систем, рассчитанных на использование всего массива информации, доступной в данный момент обществу в определенной его сфере, позволяет усовершенствовать механизмы управления общественным устройством, способствует гуманизации и демократизации общества, повышает уровень благосостояния его членов. Процессы, происходящие в связи с информатизацией общества, способствуют не только ускорению научно-технического прогресса, интеллектуализации всех видов человеческой деятельности, но и созданию качественно новой информационной среды социума, обеспечивающей развитие творческого потенциала индивида.

Одним из приоритетных направлений процесса информатизации современного общества является обучение информатике – внедрение средств новых информационных технологий в систему образования. Это делает возможным:

Совершенствование механизмов управления системой образования на основе использования автоматизированных банков данных научно– педагогической информации, информационно-методических материалов, а также коммуникационных сетей;

Совершенствование методологии и стратегии отбора содержания, методов и организационных форм обучения, соответствующих задачам развития личности обучаемого в современных условиях информатизации общества;

Создание методических систем обучения, ориентированных на развитие интеллектуального потенциала обучаемого, на формирование умений самостоятельно приобретать знания, осуществлять информационно– учебную, экспериментально – исследовательскую деятельность, разнообразные виды самостоятельной деятельности по обработке информации;

Создание и использование компьютерных тестирующих, диагностирующих, контролирующих и оценивающих систем.

Содержательные изменения по обеспечению соответствия образования запросам и возможностям общества периода информатизации и глобальной массовой коммуникации отражает сегодня так называемый компетентностный подход в образовании.

С позиций компетентностного подхода смыслом образования становится развитие у обучаемых способности к самостоятельному решению проблем в различных сферах и видах деятельности на основе использования социального опыта, элементом которого становится и собственный опыт обучаемых. Очевидно, что уровня общего образования недостаточно для формирования у учащихся компетенций, достаточных для эффективного решения проблем во всех сферах деятельности. Цель школы — формирование ключевых компетенций.

Под ИКТ – компетентностью подразумевается уверенное владение учащимися всеми составляющими навыками ИКТ – грамотности для решения возникающих вопросов в учебной и иной деятельности, при этом акцент делается на сформированность обобщенных познавательных, этических и технических навыков.

В настоящее время главным предметом отечественной школы целенаправленно и систематически формирующим ИКТ – компетентность учащихся является курс «Информатика и информационные технологии».

И.Н. Фалин, отмечает в педагогической практике встречается применение терминов-ярлыков, закрепившихся за некоторыми технологиями (коллективный способ обучения, метод Шаталова, Вальдорфская педагогика и др.), не совсем корректные с точки зрения науки. Однако избежать терминологических неточностей, затрудняющих понимание, не всегда удается [125].

В этой связи возникает проблема разделения понятий «методика» и «технология».

А.В. Хуторской, выделяет «различают теорию обучения „всех всему“ (общая дидактика) и теорию обучения отдельным учебным предметам или в определенных типах учебных заведений (частные дидактики)... Частные дидактики... рассматривают вопросы обучения применительно к соответствующим учебным предметам, причем на разных уровнях – от детского сада до средней и высшей школы... Частные дидактики называют еще методиками обучения... Их цель – исследовать закономерности, пути и средства обучения, воспитания и развития учащихся в процессе изучения соответствующей учебной дисциплины или группы дисциплин» [127, с. 19–21]

Г.К. Селевко выделяет три иерархических уровня понятия педагогической технологии [110]:

- общепедагогический или общедидактический уровень, характеризующий целостный образовательный процесс (в регионе, учебном заведении, на ступени обучения), синоним – «педагогическая система»;
- частнометодический или предметный уровень, характеризующий образовательный процесс в рамках одного предмета, класса, учителя и т.п., синоним – «частная методика»;
- локальный или модульный уровень, то есть технология отдельных элементов учебновоспитательного процесса (формирование понятий, организация контроля, усвоение новых знаний и т.д.).

Таким образом, примем следующее исходное положение: Теория и методика обучения информатике (методика преподавания информатики) – педагогическая наука, объектом которой является обучение информатике на любых возрастных уровнях и при любых организационно-методических формах обучения.

В.И. Загвязинский выделил различия технологии и методики достаточно дискуссионна: «одни ученые считают технологию формой реализации методики, другие полагают, что понятие технологии шире, чем методика» [26, с. 95].

Само слово «технология» происходит от греческих *techné* – искусство, мастерство и *logos* – наука, закон. Следовательно, дословно «технология» – наука о мастерстве. Основные характерные признаки любой технологии: является процессуальной категорией; может быть представлена как совокупность методов изменения состояния объекта; направлена на проектирование и использование эффективных и экономичных процессов.

Таким образом, технологию от методики можно отличать по наличию таких характеристик, как инструментальность, то есть наличие жестко определенной системы предписаний, гарантированно ведущих к цели; воспроизводимость технологии; измеримость и гарантированность результата.

Концептуальность (научная база): каждой педагогической технологии должна быть присуща опора на определенную научную концепцию, научное обоснование достижения образовательных целей.

Системность: педагогическая технология должна обладать всеми признаками системы: логикой процесса; взаимосвязью всех его частей; целостностью.

Диагностическое целеобразование и результативность – гарантированное достижение целей и эффективность процесса обучения. Управляемость: возможность диагностического целеполагания; планирования; проектирования процесса обучения; поэтапной диагностики; варьирования средствами и методами с целью коррекции результатов.

Эффективность по результатам и оптимальность по затратам, гарантированность достижения запланированных результатов обучения в сжатые сроки.

Воспроизводимость (алгоритмируемость, проектируемость, целостность, управляемость) – возможность применения педагогической технологии в других однотипных образовательных учреждениях, другими субъектами.

Корректируемость – возможность постоянной оперативной обратной связи.

Формы обучения информатике – целенаправленная, четко организованная, содержательно насыщенная и методически оснащенная система познавательного и воспитательного общения, взаимодействия, отношений учителя и учащихся. Форма обучения реализуется как единство целенаправленной организации содержания, обучающих средств и методов [45, с. 316].

В.Г. Крысько подразделяет формы обучения на учебно-плановые (урок, лекция, семинар, домашняя работа, экзамен и др.), внеплановые (бригадно-лабораторные занятия, консультации, конференции, кружки, экскурсии, занятия по продвинутым и вспомогательным программам) и вспомогательные (групповые и индивидуальные занятия, группы выравнивания, репетиторство).

В обучении информатике имеет место еще одно основание классификации: наличие или отсутствие компьютера в процессе обучения. Соответственно, рассматриваются компьютерные и бескомпьютерные формы обучения в применении к общепринятой классификации форм обучения. При этом действующие санитарно-гигиенические нормы не позволяют перейти только к компьютерным формам обучения, ограничивая их продолжительность до 15–30 минут (в зависимости от возраста учащихся).

Общие формы обучения делятся на фронтальные, коллективные, групповые, парные, индивидуальные, а также со сменным составом учеников [127]. В основу разделения общих форм обучения положены характеристики особенностей коммуникативного взаимодействия между учителем и учащимися, между самими учениками.

Фронтальное обучение применяется, как и до появления информатики, при работе всех учащихся над одним и тем же содержанием или при усвоении одного и того же вида деятельности и предполагает работу учителя со всем классом в едином темпе, с общими задачами. Эта традиционная организационная форма не теряет своего значения на уроках информатики и используется при реализации словесного, наглядного и практических методов, а также в процессе контроля знаний.

Коллективная форма обучения отличается от фронтальной тем, что учащиеся класса рассматриваются как целостный коллектив со своими лидерами и особенностями взаимодействия.

В групповых формах обучения учащиеся работают в группах, создаваемых на различной основе и на различный срок. Это достаточно типичная форма обучения при использовании компьютерной техники, например, при освоении новых программных средств, при работе над проектами, при недостаточном количестве компьютеров и т.д. Эта форма может отражать реальное разделение труда в коллективе программистов, работающих над одной задачей.

В парном обучении основное взаимодействие происходит между двумя учениками, которые могут обсуждать задачу, осуществлять взаимообучение или взаимоконтроль [127]. Заметим, что часто для учащегося помощь товарища оказывается полезнее, чем помощь учителя. Е.Н. Челак и Н.К. Конопатова парную форму обучения понимают, как эпизодическое парное общение в процессе урока «учитель-ученик» и «ученик-ученик» [129].

Индивидуальная форма обучения подразумевает взаимодействие учителя с одним учеником (репетиторство, тьюторство, консультации и т.п.).

ЭВМ возрождает индивидуальные формы обучения. За счет тиражирования информации в педагогических программных средствах, мультимедийных учебных курсах, использования ресурсов Интернет сохраняется и преимущество фронтальных форм: возможность учиться у лучших учителей, использовать различные источники информации. Компьютер снимает противоречие между массовостью и индивидуальностью обучения.

Одна из важнейших задач учителя – сформировать у учащегося навыки самостоятельной познавательной деятельности.

В виде компьютерных учебных курсов, гипертекстовых учебников и т.п. все чаще предлагается не жесткий и единообразный алгоритм обучения, а спектр вариантов обучения. Изучение новых программных средств, проектная деятельность в различных программноинформационных средах способствуют формированию навыков самостоятельной деятельности. Содержание обучения и порядок его усвоения определяет сам учащийся, что приводит к самоуправлению познанием.

Внешние формы организации обучения обозначают определенный вид занятия: урок, лекция, семинар, экскурсия, практикум, факультативное занятие, экзамен, кружки предметные и технического творчества, ученические научные общества и т.д. Они играют интегрирующую роль, поскольку включают в себя цели, содержание, методы, средства обучения, взаимодействие учителя и учеников.

Коллективные формы работы, преодолевающие индивидуалистичность компьютерного способа «один на один», также реализуются на семинаре. Органично вписываются в семинар ролевые игры, поскольку их нужно обязательно обсуждать.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Урок.рф. Ссылка: [/library/metodika_prepodavaniya_informatiki_153520.html](http://library/metodika_prepodavaniya_informatiki_153520.html)
2. Хуторской А.В. Современная дидактика. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
3. Фалина И.Н. Современные педагогические технологии и частные методики обучения информатике // Информатика. – 2001. – № 37. – С. 2–7; № 39. – С. 2–7; № 41. – С. 2–6; № 43. – С. 2–6; № 45. – С. 2–7; № 47. – С. 2–6.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
5. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
6. Крысько В.Г. Психология и педагогика: Схемы и комментарии. – М.: Владос-Пресс, 2001. – 368 с.ф.
7. Челак Е.Н., Конопатова Н.К. Развивающая информатика. Методическое пособие. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2001. – 208 с.

Bekkozhanova G.H.,
associate prof., candidate of Philological Sciences
Al-Farabi Kazakh national university
E-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Ospanova G.T.,
master of Philological Sciences, senior lecturer
Al-Farabi Kazakh national university
E-mail: maryama140870@gmail.com

Abikenova Zh.T.
master of Philology Sciences, senior lecturer
Al-Farabi Kazakh national university
E-mail: abikenova-1981@mail.ru

THE FORMATION OF FUTURE LINGUISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. Today, Kazakhstan's higher education fulfills one of the main priorities have been identified by President Nursultan Nazarbayev in the Country Development Strategy "Kazakhstan - 2030". Its main essence is that it should ensure the survival of Kazakhstani human cultural-formation, integration into the world mission through quality, globalization and the humanization of knowledge. The further development of higher national education remains among the priorities of state policy. The improvement of the quality of training highly qualified and competitive personnel for all sectors of the economy, the creation of conditions for the professional training of highly competent teachers of the new formation who are able to work in the conditions of innovative transformations, informatization of education. Of course, this kind of full integration into the world educational space requires raising the education system to the international level. The books and articles of Kunanbayeva S.S., S. Babaeva, K. Kazyeva, I.A. Zymnaya, N.K. Mukhamedalyeva, A.M. Ishangalyeva, F.Sh. Orazbayeva, E.I. Passov have been used in the research. In the research we try to identify the importance of future linguists' professional competence in the context of higher education. It is connected with the policy of the polylingual system of the republic.

Keywords: future linguists, professional competence, higher education system, methodology of teaching.

Бекқожанова Г.К.,
доцент м.а., филол. ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Оспанова Г.Т.,
магистр, аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail: maryama140870@gmail.com

Абикенова Ж.Т.
магистр, аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail: abikenova-1981@mail.ru

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БОЛАШАҚ ЛИНГВИСТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйіндемe. Бүгінде Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде «Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан - 2030» стратегиясы негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Бұл ең бастысы - қазақстандық азаматтардың мәдени білім алуы, сапалы білім беру мен жаһандануды және білімді гуманизациялау арқылы әлемдік миссияны біріктіруді қамтамасыз етуді көздейді. Жоғары мемлекеттік білімнің одан әрі дамуы мемлекеттік саясаттың басымдықтарының бірі болып қала береді. Экономиканың барлық салалары үшін жоғары білікті және бәсекеге қабілетті кадрларды даярлау сапасын жоғарылату, инновациялық өзгерістер жағдайында жұмыс істей алатын, білім беруді ақпараттандыруға қабілетті жаңа білімді жоғары білікті педагогтардың кәсіби даярлауға жағдай жасау қажет. Әрине, әлемдік білім беру кеңістігіне толыққанды кірігу білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап етеді. Зерттеу жұмысымыхдың дереккөздері ретінде келесі авторлардың кітаптары мен мақалалары қолданыс тапты: Кунанбаева С.С., Бабаева С., Қазиева К., Зимняя

И.А., Мұхамадиева Н.Қ., Ишанғалиева А.М., Оразбаева Ф.Ш. және Пассов Е.И. Зерттеу барысында жоғары білім беру контекстінде болашақ лингвисттердің кәсіби құзыреттілігін дамытудың маңыздылығын анықтауға тырыстық. Бұл республикамыздың көптілді жүйесіндегі саясатымен де тығыз байланысты.

Түйін сөздер: болашақ лингвисттер, кәсіби құзыреттілік, жоғары білім беру жүйесі, оқыту әдістемесі.

Беккожанова Г.К.,

и.о. доцента, кандидат филологических наук
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
E-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Оспанова Г.Т.,

магистр, старший преподаватель
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
E-mail: maryama140870@gmail.com

Абикенова Ж.Т.

магистр, старший преподаватель
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
E-mail: abikenova-1981@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЛИНГВИСТОВ В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Сегодня казахстанское высшее образование выполняет один из главных приоритетов, определенных Президентом Нурсултаном Назарбаевым в Стратегии развития страны «Казахстан - 2030». Главное в том, что оно должно обеспечить выживание казахского культурного наследия и интеграцию образования в мировую миссию через качество, глобализацию и гуманизацию знаний. Дальнейшее развитие высшего национального образования остается одним из приоритетов государственной политики. Повышение качества подготовки высококвалифицированных и конкурентоспособных кадров для всех отраслей экономики, создание условий для профессиональной подготовки высококвалифицированных преподавателей способных работать в условиях инновационных преобразований, информатизации образования очень важны. Конечно, такая полная интеграция в мировое образовательное пространство требует развитие системы образования на международный уровень. Материалом для исследования послужили книги и статьи Кунанбаевой С.С. Бабаева С., Қазиева К., Зимняя И.А., Мұхамадиевой Н.Қ., Ишанғалиевой А.М., Оразбаевой Ф.Ш. и Пассова Е.И.

В данной исследовании мы пытаемся определить важность профессиональной компетентности будущих лингвистов в контексте высшего образования. Это также связано с полиязычной системы нашей Республики.

Ключевые слова: будущие лингвисты, профессиональная компетентность, система высшего образования, методика обучения.

Increased demands are placed on the personality and professional preparation of the teacher, on which the level of education of the society as a whole largely depends. The special attention of the state to the problems of professional training of pedagogical personnel is evidenced by the fact that in his Message to the people of Kazakhstan President N. Nazarbayev called "development of modern education, continuous training and retraining and further prosperity of the culture of the people of Kazakhstan "stressed that" education reform is one of the most important tools to ensure real competitiveness of the republic of Kazakhstan.

The current state of the system of higher education of the Republic of Kazakhstan has revealed the following trends of its development:

- updating the philosophy of education;
- introduction of new higher education paradigms;
- search for more effective ways to manage the education system;
- integration of science with education;
- improvement of state standards of higher education;
- informatization of education and development of adequate new learning technologies;
- an increase in the level of education and professional competence of higher school graduates.

The lack of a unified approach to the definition of professional competence leads to different approaches to understanding its content and structure. In his model of professional competency of Minbayeva A.P., R.A. Shahanova, B. Zhanaikhan (2015) identified the presence of four main components, including, in turn, a number of key competencies, namely:

- the communicative-cultural component (forming the linguistic, speech, socio-cultural, linguistic and linguistic-cultural competencies of students of future teachers of a foreign language);

- general scientific and didactic component (including cognitive, research competences, as well as the synthesis of knowledge, skills and abilities of creative pedagogical activity of students);
- social and personal component (forming the social competence of students, readiness for education through life);
- reflexive component.

According to E.N.Solovova (2004), Orazbayeva F.Sh. (2000), Kashina E.G. (2006) basic components of the professional and pedagogical competence are: - communicative competence (reflecting the ability and willingness of the teacher to communicate in other languages); - general pedagogical (including psychological, pedagogical and methodological competences, which are associated with the teacher's knowledge of pedagogy, psychology and methods of teaching a foreign language); - general cultural and philological competences (reflecting the general level of culture and education of the teacher and his level of knowledge of the native language as a means of communication in the class).

In our opinion, the professional competence of a teacher of a foreign language can include a number of components of generalized key competences represented by subject and general pedagogical competences. Subject competence presented by us consists of:

- linguistic competence (providing students with mastery of language knowledge and speech skills: phonetic, lexical, grammatical);
- sociolinguistic competence (which forms the ability of a student to purposefully use language and speech units depending on changing conditions of communication);
- sociocultural competence (shaping the ability of the future teacher of a foreign language to participate in the dialogue of cultures based on the awareness of universals and the specificity of cultural contexts).

The term “professional competence” began to be actively used in the 90s of the last century, and the concept itself becomes the subject of a special, comprehensive study of many researchers involved in the problems of pedagogical activity (N. V. Kuzmina (1990), F. Grellet (2006) and others).

According to Minbayeva A.P., R.A. Shahanova, B. Zhanaikhan (2015) the professional competence of a teacher is understood as the combination of professional and personal qualities necessary for successful pedagogical activity. Professionally competent specialist can be called a teacher who carries out a pedagogical activity at a sufficiently high level, pedagogical communication, achieves consistently high results in teaching and educating students.

Babaev S., Kazieva K. (2011) proved that the development of professional competence is the development of creative individuality, the development of a susceptibility to pedagogical innovations, the ability to adapt to a changing pedagogical environment. The socio-economic and spiritual development of society directly depends on the professional level of the teacher.

The changes taking place in the modern education system make it necessary to improve the skills and professionalism of the teacher, that is, his professional competence. The main goal of modern education is to meet the current and future needs of an individual, society and the state, to prepare a diversely developed personality of a citizen of his country who is capable of social adaptation in society, the beginning of work, self-education and self-improvement. A free-cognitive thinking, predicting the results of their activities are the main aspects. And a teacher who models the educational process is the guarantor of the achievement of the goals set. That is why, at present, the demand for a qualified, creatively thinking and competitive personality of a teacher who is able to educate a person in a modern, dynamically changing world has sharply increased.

Based on modern requirements of Orazbayeva F.Sh. (2000) shows the main ways of development of professional competence of a teacher, they are:

- work in methodical associations, creative groups;
- research, experimental activity;
- innovative activities, development of new pedagogical technologies;
- various forms of pedagogical support;
- active participation in educational competitions, master classes, forums and festivals;
- the synthesis of their own teaching experience;
- the use of ICT.

But not one of these methods will not be effective if the teacher himself does not realize the need to increase his own professional competence. Hence the need for motivation and the creation of favorable conditions for pedagogical growth. It is necessary to create the conditions in which the teacher is independently aware of the need to increase the level of their own professional qualities. The analysis of one's own pedagogical experience activates the professional self-development of the teacher, as a result of which the skills of research activity are developed, which are then integrated into the pedagogical activity. The teacher should be involved in the school development management process, which contributes to the development of his professionalism.

Minbayeva A.P., R.A.Shahanova, B.Zhanaikhan (2015) noted that the development of professional competence is a dynamic process of assimilation and modernization of professional experience, leading to the development of

individual professional skills, the accumulation of professional experience, involving continuous development and self-improvement.

There are the stages of the formation of future linguists' professional competence N.K. Mukhammadiyeva (2006):

- self-analysis and awareness of the need;
- self-development planning (goals, objectives, solutions);
- self-manifestation, analysis, self-correction.

The formation of professional competence is a cyclical process, since in the process of pedagogical activity, constant improvement of professionalism is necessary, and each time the listed steps are repeated, but in a new capacity. In general, the process of self-development is biologically determined and is associated with the socialization and individualization of the individual, who consciously organizes his own life, and hence his own development. The process of formation of professional competence also strongly depends on the environment, therefore the environment should stimulate professional self-development. The school should have a democratic system of governance. This is a system of incentives for employees, and various forms of pedagogical monitoring, which include questionnaires, testing, interviews, and intra-school events for the exchange of experience, competitions, and presentation of their own achievements. These forms of stimulation can reduce the level of emotional anxiety of the teacher, affect the formation of a beneficial psychological atmosphere in the team.

Speaking about the professional competence of the teacher can't be said about the creation of a portfolio of teachers. Portfolio is a reflection of professional activity, in the process of the formation of which self-evaluation takes place and the need for self-development is realized. With the help of the portfolio, the problem of teacher certification is solved, since there are collected and summarized the results of professional activity. Creating a portfolio is a good motivational basis for the activity of a teacher and the development of his professional competence. In the pedagogical literature, the terms competence and competence are often used and already "settled".

The success of a student in a foreign language lesson will depend on the teacher's motivational basis for learning and their own self-learning. The information and technological competence of a foreign language teacher is called upon to play a large role in this. Indicators of this competence are mastering computer literacy in order to search and promptly process the necessary information, possession of modern learning technologies. Currently, there are many classifications for assessing the professional competence of a foreign language teacher. Methodists E.G. Kashina (2006) and T.B. Serebrovskaya (2014) offers the following model:

- a teacher begins to see that he is not understood;
- a teacher sees what they do not understand;
- a teacher realizes why he is not understood;
- a teacher sees what needs to be done and makes him understand;
- a teacher is able to achieve understanding in minimal time.

Achieving understanding in the shortest possible time, the teacher simultaneously develops the creative abilities of the students. Let's consider the classification developed by T.B. Serebrovskaya (2014). According to him the content of competence consists of:

- sociocultural competence
- intercultural interaction;
- language and speech development, mastering the culture of native and foreign languages;

And the competence of personal self-improvement and self-development includes:

- self-improvement, self-regulation and self-development;
- social, personal and activity reflection.

Information technology competence also is important; it comprises:

- mastering computer literacy in order to search and promptly process the necessary information;
- application of modern information technologies in the educational and cognitive activity of a foreign language teacher.

The widespread use of the terms competence, competence is associated with the need to modernize the content of education. The Strategy for Modernizing the Content of General Education states: "... the main results of the activities of an educational institution should not be a system of knowledge, skills, and skills per se. It is about the recruitment of key competencies of students in the intellectual, legal, informational and other fields."

The lexical meaning of the term "competent" in dictionaries is interpreted as "knowledgeable, authoritative in any field." And defines the competence as the "Explanatory Dictionary of the Russian Language" as a range of questions, phenomena in which a given person has authority, knowledge, experience.

The study of professional competence involved many researchers: S.S. Kunanbayeva (2010), N. Norris (1991), E.I. Passov (2000) and others. In the works of these researchers such aspects of pedagogical competence are revealed:

- organizational aspect: how the teacher analyzes, plans, organizes, controls, regulates the educational process of the relationship with students;

- psychological aspect: how the personality of the teacher influences the students, how the teacher takes into account the individual abilities of the students;

- pedagogical aspect: with what forms and methods does the teacher teach students.

Professional competence of the teacher at higher educational institutions is a set of skills to structure scientific and practical knowledge for the best solution of pedagogical and educational tasks. The main indicators of professional competence of a foreign language teacher include the need to develop communicative and interpersonal communication in students, whose components are linguistic, thematic, sociocultural, educational and cognitive competencies.

The development of professional competence is the formation of a creative individuality, the formation of a susceptibility to pedagogical innovations, the ability to adapt to a changing pedagogical environment. The socio-economic and spiritual development of society directly depends on the professional level of the teacher.

The concept of professional competence of a teacher is the unity of his theoretical and practical readiness to carry out educational activities and characterizes his professionalism.

Professionalism is a special feature of people who are ready to systematically, effectively and reliably perform complex activities in a wide variety of conditions.

The concept of "professionalism" reflects such a degree of man's mastery of the psychological structure of professional activity, which corresponds to the standards and objective requirements existing in society. To acquire professionalism, you need the appropriate abilities, desire and character, readiness to constantly learn and improve your skills. The concept of professionalism is not limited to the characteristics of highly skilled labor; this is a special worldview of man.

On the basis of I.A. Zimnyaya (2012) the modern requirements have determined the main ways of formation of professional competence of a teacher:

1. Work in methodical associations, creative groups;
2. Research activities;
3. Innovative activity, development of new pedagogical technologies;
4. Various forms of pedagogical support;
5. Active participation in educational competitions and festivals;
6. Broadcast your own teaching experience;
7. Using ICT, etc.

Communicative competence implies not only the formation of such personal qualities as sociability, openness in interaction with other people, but also the development of practical skills in students, the ability to manage their learning activities. In our pedagogical activity we try to create conditions for the manifestation of students' autonomy and creativity in solving communicative tasks, thereby allowing students to see their growth, their achievements. Reflexive competence is a characteristic of the student's real learning opportunities; the ability of the teacher to determine the type of lesson in accordance with the tasks and content of the educational material, to justify the selection of its content and the optimality of the chosen teaching methods and techniques; that is, skillfully correlate the theory of learning with practice, the ability to project the data obtained onto the individual capabilities of a particular student's personality and specific learning conditions.

One of the tools for the competence of self-improvement of a foreign language teacher is the self-analysis of a lesson. It is he who gives the opportunity to form and develop creative consciousness, which is manifested in the ability to formulate and set the goals of its activities and the activities of students.

The following scheme the analysis of a lesson can help to organize the students' and teacher's activity during the classes:

1. What is the place of this lesson in the topic, section, course. Its connection with the previous ones, reliance on them. How does this lesson work on subsequent lessons?
2. What is the characteristic of real educational opportunities for students of this class? What are the features of students were taken into account when planning a lesson. Was the reliance on the diagnosis of general educational, special skills.
3. What tasks do we have to solve in class:
 - a) general education;
 - b) educational;
 - c) developmental?

What tasks are the main and how are the features of the class and individual groups of schoolchildren taken into account?

4. Rationality of the selected structure of the lesson. The rationality of the distribution of time for the survey, the study of new material, consolidation, analysis of homework. The logical connection between the various stages of the lesson.

5. On what content (concepts, ideas, statements, facts) is the main focus on the lesson and why? Is the object of a firm assimilation clearly and clearly defined so that children are not lost in the volume of the secondary?

6. What combination of forms and teaching methods has to be chosen for the disclosure of the main material.
7. How can the control of mastering the knowledge and skills of students be organized? In what standards, and what methods will be used and carried out.
8. How are the classroom study room and its capabilities used? It is advisable to use technical training tools, visual aids.
9. Due to this, high performance of students was ensured during the whole lesson.
10. As the psychological atmosphere was maintained during the classes, in which specifically the culture of communication between the teacher and the class can be manifested.
11. How and at what expense of what can the lesson rational use of time, warning of overload be ensured?
12. What are the backup moves for unforeseen situations? Are there any methodical options for conducting the lesson?
13. Have you managed to fully implement all the tasks? If not, then why? When are you planning to complete unrealized tasks?

For successful work during the classes, a competent teacher of a foreign language has to adhere to the requirements for the content and methodology of the lesson.

Here we suggest to consider the following requirements for the content of the lesson:

- scientific aims.
- educating and developing the nature of each lesson.
- making a connection with life, theory with practice.
- the content of the collective forms of work of students with group and individual.
- the organization of active cognitive activity of students.
- the combination of the presentation of the material by the teacher with the independent work of students to acquire new knowledge and skills to apply them in practice.
- operational control by the teacher over the activities of the class as a whole and of individual students.

A.M. Ishangaliyeva (2002) proposed the following requirements for the methodology of the lesson should be useful, they are:

- teaching methods and techniques used in the lesson should help to make the lesson emotional, generate an interest in learning, educate the need for knowledge
- the pace and rhythm of the lesson should be optimal, the actions of the teacher and the students complete.
- full contact is required for interaction between the teacher and students in the classroom, pedagogical tact.
- it is necessary to create an atmosphere of goodwill and active creative work.
- alternatives as much as possible the activities of students, combine a variety of methods and techniques of training.
- most of the lesson students should actively work on mastering knowledge and skills.
- all the necessary learning process in class should be managed by the teacher.

Thus, the competence of a teacher is a synthesis of professionalism (special, methodical, psychological and pedagogical training), creativity (creativity of relationships, the learning process itself, optimal use of tools, techniques, teaching methods) and art (acting and oratory). And today it becomes obvious that it is impossible to “add” a competent professional out of the simple sum of knowledge, a teacher should have a huge sense of responsibility, teaching the current generation. The purpose of development involves mainly the development in the class of the mental qualities of students are: intelligence (thinking, cognitive, general labor and political skills), will and independence.

There are the following types of lessons:

the first type - the lessons of learning new educational material;

the second type - the lessons of improving knowledge and skills;

the third type - lessons of generalization and systematization of knowledge and skills;

the fourth type - combined lessons;

the fifth type - control lessons (lessons of accounting and assessment of knowledge and skills)

In our practical activities, we can use the following types of lessons:

- a) a lesson of lecture;
- b) a lesson-conversation;
- c) a video lesson;
- d) a lesson on theoretical or practical independent work (research type);
- e) lesson of independent work (reproductive type - oral or written exercises);
- e)) practical classes;
- h) lesson excursion, virtual excursion;
- i) lesson-seminar;
- k) didactic game lesson;
- l) analysis of situations;

- m) oral surveying;
- m) written surveying;
- o) testing classes;
- n) offsets.

The fourth rule is the choice of teaching methods and techniques. Within the framework of the theory of developing learning, a system of methods has been developed, based on the principle of goal-setting (reflecting the system of goals of the teacher and the student), the principle of binarity (reflecting the nature of the interaction between teacher and student activities) and the principle of problematic nature (reflecting the presence of contradiction in the educational process and subject). These methods include:

- monologic presentation methods (monologue method).
- dialogical presentation methods (dialogue method).
- heuristic conversation methods (heuristic method).
- method of research assignments (research method).
- algorithmic prescriptions methods (algorithmic method).
- programmed research methods (programmed method).

The following rules for organizing a lesson are determining the structure of a lesson. The structure of the lesson should be understood as a stable order of internal connections between the elements of the lesson. Since the goal of the activity of the teacher himself is the basis of the structure of the traditional lesson (to interrogate, explain, consolidate and give students the task), there are no sufficient conditions for the implementation of the ideas and principles of developmental education. The main thing is that the traditional structure of the lesson does not give the teacher the opportunity to apply various forms, methods and means of teaching.

It is known that any formation of new knowledge is based on the actualization of new knowledge and the systematic application of acquired knowledge in educational activities. Based on this, you can use the following structure of the lesson:

- actualization of previous knowledge;
- formation of new concepts and methods of action;
- formation of skills.

But not one of these methods will not be effective if the teacher himself does not realize the need to increase his own professional competence. Hence the need for motivation and the creation of favorable conditions for pedagogical growth. It is necessary to create the conditions in which the teacher is independently aware of the need to increase the level of their own professional qualities. The analysis of one's own pedagogical experience activates the professional self-development of the teacher, as a result of which the skills of research activity are developed, which are then integrated into the pedagogical activity. The teacher should be involved in the school development management process, which contributes to the development of his professionalism.

Formation of professional competence is a dynamic process of mastering and modernizing professional experience, leading to the development of individual professional skills, the accumulation of professional experience, involving continuous development and self-improvement.

There are stages of the formation of professional competence:

- self-analysis and awareness of the need;
- self-development planning (goals, objectives, solutions);
- self-manifestation, analysis, self-correction.

In conclusion, we can say that improving the quality of training and education in school directly depends on the level of training of teachers. This level should constantly grow and the teacher's self-education plays a significant role here. The formation of future linguists' professional competence is threefold; they are:

- formation and improvement of competence in the development of methodological, didactic materials, taking into account the leading abilities of students;
- formation of pedagogical competence in the field of motivation of students to form a value attitude to their health and all life on Earth;
- improvement of pedagogical competence in the organization of the health-saving educational environment.

In general, to make the course of study attractive and productive, you need to conduct the lessons in an interesting way. And this is achieved by using interesting teaching tools created by the teacher himself in the form of problematic issues, crossword puzzles, educational and educational tasks, slide presentations, projects. The professional competence of a teacher is understood as the combination of professional and personal qualities necessary for successful pedagogical activity. Professionally competent can be called a teacher who carries out a pedagogical activity at a sufficiently high level, pedagogical communication, achieves consistently high results in teaching and educating students.

REFERENCES:

1. Babaev S., Kazieva K. (2011) Pedagogical innovations and advanced pedagogical technologies - a subordinate teacher // Primary school. - No. 4 - p. 25. (in Russian).
2. Grellet, F. (2006). Developing Reading Skills. Cambridge: Cambridge University Press. (in English).
3. Ishangaliyeva A.M. (2002) Competence - a combination of knowledge and skills // Methods of teaching a foreign language. - No 2 -112p. (In Kazakh).
4. Kashina E.G. (2006) Traditions and innovations in the methodology of teaching IL. Samara, - 75 p. (in Russian).
5. Kodjaspirova G.M., Kodjaspirov A.Yu. (2000) Pedagogical dictionary: For stud. higher and n ped. studies. institutions. - M.: Publishing Center "Academy». - 176 p. (in Russian).
6. Kunanbayeva S.S. (2010) Theory and practice of modern foreign language education. Almaty -344 p. (in Russian)
7. Kuzmina N.V. (1990) The professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training. - Leningrad: Publishing House of Leningrad State University. -218p. (in Russian).
8. Minbayeva A.P., R.A.Shahanova, B.Zhanaikhan (2015). «Methods of forming lingua-cultural competence in postgraduate education system»// «Mediterranean Journal of Social Sciences» (Италия) Vol 6 No 4 Supplement 1 of MJSS July 2015: ISSN 2039-9340 (print) ISSN 2039-2117 (online) H-Index – 4, SJR – 0.145», 172-176pp. (in English).
9. Mukhammadieva N.K. (2006) Formation of students' communicative skills // Kazakh language: methodology. Republican scientific-methodical magazine. 2006, No. 1, pp. 29-32. (In Kazakh).
10. Norris N. (1991) The trouble with competence // Cambridge journal of education. — Vol. 21 (3). (In English).
11. Orazbayeva F.Sh. (2000) Language Communication: Theory and Methodology. – Almaty.- 256p. (In Kazakh).
12. Passov E.I. (2000) Program concept of communicative foreign language education. "The development of individuality in the dialogue of cultures." Moscow, "Proveshchenie". -154 p. (in Russian).
13. Serebrovskaya T.B. (2014) Formation of professional competence of future foreign language teachers – Manual for teachers. - Orsk. -124p. (in Russian).
14. Solovova E.N. (2004) Methodological training and retraining of foreign language teachers: an integrative-reflexive approach. Monograph. M.: GLOSS-PRESS. (in Russian).
15. Zimnyaya I.A. (2012) Competence and competence in the context of competent approach to learning // Language classes in the school. - № 5. (in Russian).
16. Zimnyaya I.A. (2004). The key competence as a consequence of the ultimate competence of the competing approach, the author's version. - M.: Research Center for Problem Solving Specialists. - 40 c. (in Russian).

Бутабаева Л.А.,
PhD докторы, аға оқытушы,
Педагогика және психология институты «Арнайы білім беру» кафедрасы,
Абай атындағы ҚазҰПУ

Карбозова А.С.
2 курс докторанты,
6B010500-Дефектология мамандығы,
«Арнайы білім беру» кафедрасы,
Педагогика және психология институты,
Абай атындағы ҚазҰПУ

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме. Мақалада есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін дамыту мәселесін зерттеудің ғылыми теориялық негіздері, бастапқы математикалық білімдер мен қабілеттерді меңгеру ерекшеліктері, сонымен қатар естуқабілеті зақымдалған балалардың математикалық қабілеттерін дамыту жолдары қарастырылған.

Кілттік сөздер: қабілеттер, танымдық әрекет, сөйлеу тілі әрекеті.

Бутабаева Л.А.,
PhD, старший преподаватель,
кафедра «Специального образования»,
Институт педагогики и психологии,
КазНПУ имени Абая

Карбозова А.С.
докторант 2 курса,
6D010500-Дефектология,
кафедра «Специального образования»,
Институт педагогики и психологии,
КазНПУ имени Абая

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы исследования развития математических способностей у детей начальных классов с нарушениями слуха, особенности усвоения начальных математических знаний и умений, а также пути развития математических способностей у детей с нарушениями слуха.

Ключевые слова: способности, познавательная деятельность, речевая деятельность.

Butabayeva L.A.,
PhD, senior lecturer,
Department of "Special Education",
Institute of Pedagogy and Psychology,
Abay Kazakh National Pedagogical University

Karbozova A.S.
doctoral student of 2nd year,
6B010500-Defectology,
Department of "Special Education",
Institute of Pedagogy and Psychology,
Abay Kazakh National Pedagogical University

THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL ABILITIES IN CHILDREN OF INITIAL CLASSES WITH HEARING DISORDERS

Summary. The article discusses the theoretical foundations of the study of the development of mathematical abilities in children of primary grades with hearing impairments, the features of mastering the initial mathematical knowledge and skills, as well as the ways of developing mathematical abilities in children with hearing impairments.

Keywords: abilities, cognitive activity, speech activity.

Қоғам дамуындағы өзгерістер білім беру саласына да өз жаңашылдықтары мен өзгерістерін енгізуде. Осыған орай білімге, оны жетілдіруге деген сұраныстар күшейіп, балалардың білім алуы мен оңтайлы білім алуына назар аударылуда. Осы орайда ерекше білім беруді қажет ететін, соның ішінде нашар еститін бастауыш сынып оқушыларын оқыту мен тәрбиелеу мәселесі қолда бар тәжірибені дұрыс пайдаланып, оны жетілдірудің мүмкіндіктерін де қарастыруда. Арнайы педагогикалық саналылық, жүйелілік, қол жетімділік, жеке мүмкіндігін есепке алу, көрнекілік сияқты қағидаларын есепке ала отырып, балаларға ықпал етуге негізделген білім үрдісінде балалардың мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне орай материалды қабылдаудың түрлі қиындықтары туындайтыны белгілі. Біз қарастырып отырған есту қабілеті зақымдалған (нашар еститін, естімейтін) балалардың математикалық қабілеттерін қалыптастыру, дамыту үрдісі ауытқушылықтың типатына орай өзіндік қиындықтарға негізделеді. Ең алдымен, есту, кейін сөйлеу тілінің артта қалуы балаланың ойлау, қабылдау, зейін, т.с.с. психикалық үрдістеріне өзіндік ықпалын тигізетіні анық. Осы орайда математикалық түсініктерді бала тарапынан қабылдауының өзіндік ерекшелігі туындайды. Сондықтан, математикалық қабілеттерін дамытудың есту ауытқушылығын есепке ала отырып үйрету белгілі жүйелілік пен арнайы білім беру саласындағы арнайы оқыту әдістерін математикалық оқыту әдістерімен үйлестіре қаолдануды талап етеді. Математика пәні балалардың логикалық ойлау қабілеті мен өзге де психикалық үрдістерін белсендіретін пән ретінде, және ойлау мен сөйлеу тілі сабақтастығының маңыздылығы туралы теорияларды алға тарта орырып, нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін дамыту ол балалардың сөйлеу тіліне, психикалық үрдістерінің дамуына ықпал етіп қана қоймай, оның әлеуметтенуіне ықпал ететіндігін атап өту керек. [Зыков С.А., 1961ж., 646]. Елімізде есту қабілеті зақымдалған балалардың математикалық қабілеттерін дамыту мәселесі бойынша ғылыми теориялық ақпараттардың жеткілісіздігі, олардың басым бөлігінің қалыпты дамуы сипатындағы балаларға арналуы зерттеу жұмысымызды нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін дамыту мәселесін арқау етуімізге негіз болды.

Бастауыш сынып оқушыларының математикалық түсініктерін қалыптастыру, дамыту жұмысы - оларды дамыту мен әлеуметтендірудің маңызды бөлігі болып табылады. Танымдық үрдіске негізделген математика аймағының түзетушілік, дамытушылық сипаты ерекше..

Математика өзіндік ерекше пән ретінде, танымдық үрдістердің кешенділігін талап ететін ерекше пән ретінде қарастырылады. Осы орайда Н. Н. Лузин: «бұл әдістері көптеген физика, химия және биология сияқты шынайы пәндерде белсенді қолданылатын іргелі ғылым» - десе, ал А.Д. Александрова: «Әлемді тану құралы» деп, ол талқылауда және әртүрлі қарсы пікірлерде жеңіліс таппайтын, нақты ғылым екенін көрсетіп, бұл ереже мен қатаң логиканың айналуы. Ол айналамыздағы әлемді тануға, оның заңдылықтары жайлы көп білуге көмектеседі, себебі сол заңдылықтар математикада басым келетін ережелерге бағыныштылығы екендігін атап өткен [Сухова В.Б., 1993ж., 1256].

В. М. Тихомиров математиканың адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі болып кеткеніне назар аударып, яғни, «өнермен бірдей адамзаттың жан әлемін қалыптастыруға қатысады, және сол себептен әрбір адамға осы ғылымның тарихынан кейбір фрагменттерді, оны жасаушы адамдардың атын, олардың үлестерінің мәнін, ғылыми дамуының барысын, қателіктерін жеңуін білу пайдалы екендігін атап өткен. Л. С. Метлина бала қоршаған математикалық сипаттамалармен ерте жас кезеңінен танысады деп атап көрсетеді. Бала кездесетін қоршаған әлемнің әрбір нысаны түсімен, пішінімен, көлемімен, кеңістікте орналасуымен, ауысым бойынша өзгеруімен - қасиеттерімен сипатталады, ол баланың айналасындағы әлемді тануына көмектеседі. Есеп, сан есім, көлемнің атауы кез-келген жерде бар. Әлемді және оның математикалық сипаттамаларын тани отырып бала әртүрлі әрекет орындайды, нәтижесінде заттар мен құбылыстардың қасиеттерін, қатынасын, санын, көлемін, пішінін, қарапайым математикалық түсініктерін қалыптастыра отырып кеңістік, уақытты ажырата бастайды десе, ал Л.С.Метлинаның пікірі бойынша баланың интеллектуальды дамуының, оның танымдық және шығармашылық қабілеттерінің құралы ретінде қызмет етеді. Баланың мектепке дейінгі жаста математикалық дамуының тиімділігінен бастауыш мектепте математиканы оқудағы жетістігі байланысты болады [Витухина И.А., 1988ж., 516].

XX жүзжылдықтың 60-70 жылдары бастауыш сынып оқушыларының математикалық түсініктерін дамыту әдістемесінің психологиялық-педагогикалық сұрақтарын әзірлеу кеңестік психология және педагогиканың әдіснамалық қалпы негізінен құрылды. Сан жайлы түсініктерінің қалыптасу, санау және есептеу іс-әрекетінің даму заңдылықтары зерттелді. XX ғасырдың 80-жылдары мектепке дейінгі жастағы балаларды математикаға оқытудың мазмұны да, әдістері де талқылана бастады. XX ғасырдың 90-жылдарының басында балаларда

математикалық түсініктерін қалыптастыру саласында бірнеше негізгі ғылыми бағыттар байқалды (А.А.Столяр). Бірінші бағытқа сәйкес, оқыту мен дамыту мазмұны, әдістер мен тәсілдер мектепке дейінгі балада интеллектуальды-шығармашылық қабілеттерін ерекше дамыту идеясы негізінде құрастырылды (Ж.Пиаже, Д.Б. Эльконин, В.В.Давыдов, А.А. Столяр және т.б.) Екінші бағыт бойынша балаларда сенсорлы үрдістері мен қабілеттерін ерекше дамытумен негізделді (А.В. Запорожец, Л.А. Венгер, Н.Б. Венгер и др.) [Н.Я. Виленкин, 2008ж., 396].

Балалардың математикалық дамуы негізделетін үшінші бағыт балалардың көлемді жалпы белгілері бар - массасы, ұзындығы, ені, биіктігі арқылы бөліп тәжірибелік салыстыру тәсілдерін алғаш (санды меңгеруге дейін) меңгеру идеясына негізделеді (П.Я.Гальперин, Л.С.Георгиев, В.В.Давыдов, А.М. Леушина және т.б.) Төртінші ұсыныс балалармен қасиеттері мен қатынасын меңгеру үрдісінде ойлаудың белгілі бір стилін қалыптастыру және дамыту идеясына негізделеді (А.А. Столяр, Р.Ф. Соболевский, Т.М. Чеботаревская, Е.А.Носова т.б.) [3, с. 29].

Соңғы жылдары И. А. Никольскийдің пікірі бойынша бастауыш сынып оқушыларының математикалық түсініктерін қалыптастыру мазмұнына және әдістеріне үлкен көңіл бөлініп отыр. Бұл бір жағынан балалардың математикалық білімін жаңартумен, екінші жағынан үлкен мүмкіндіктері жайлы білімнің күнделікті жиналуымен, оны едәуір кең және бағытты етіп қолданудың қажеттілігін түсінумен байланысты. Бастысы балаға нақты оқу пәнінің бағыттылығына жауап беретін мазмұнды таңдап және беру, баланың іс-әрекетіне және дамуының ортақ ерекшеліктеріне байланысты әрі қолжетімді болар еді. Соңғысы, мұндай мазмұнды балаға «табиғи» кіркірту және толыққанды меңгертуді ғана білдірмейді, сонымен қатар аталмыш балалармен салыстыру бойынша осы мазмұнға үлкен сензитивтілікті білдіреді [Витухина И.А., 1988ж., 516].

Бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін зерттеу мәселесінің теориясымен айналысқан Ж.Пиаже, К.Дункер, А.Бинэ, Л.Секей т.с.с ғалымдардың еңбектері және арнайы педагогикалық, психологиялық және жасерекшелік психология мәліметтеріне жүгіну қалыпты дамуы барысындағы бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерінің бірқатар ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Математикалық қабілет ең алдымен танымдық үрдістердің белсенділігін талап ететіндіктен, оның психологиялық, жас ерекшелік сипаты ерекше болып келеді [Никольская И.А. 2011ж., 1416].

Мысалы, бірінші сынып оқушысына тән қабылдау қасиеті оның дифференциациясының аздығы. Балалар көлемді заттарды тегіс формалармен оңай шатастырып, егер ол өзгеше орналасса жиі жағдайда фигураларды танымайды. Мысалы, балалар тік сызық түзу жолды солай қабылдап, оның көлденең тұстары болуы мүмкіндігі туралы ойлана бермейді. Яғни бала жарық, айқын, ерекшеленетін тұсын ғана байқай алады. Бірінші сынып оқушылары жеткілікті деңгейде өздерінің қабылдауын басқара аламыды, қандай да бір затты өздігінше талдап, көрнекі заттармен өз бетінше жұмыс жасай аламыды. Бірақ, бірінші сынып оқушыларында ырықсыз есте сақтауы жақсы дамыған болады. Балалар қарапайым қайталау арқылы және жатталынып жатқан материалдың ішкі мағыналық байланысын түсінбей - ақ механикалық түрде есте сақтауға қабілетті. Бірінші сынып оқушыларының ойлау қабілеті көрнекі образдық болып келеді. Бұл балаға қандай да бір материалды түсіндіргенде көрнекі материалдарға сүйену қажеттілігін аңғартады. Ойша есептеу балаларға қиындау болады, себебі, балалардың ішкі жоспары әлі қалыптасып бітпеген. Зейіндері тұрақсыз, ұйымдаспаған, сондықтан балаланың зейінін аудару үшін сыртқы көмек керек (қызық суреттер, ойын ситуациялары, дыбыстық белгілер). Зейін көп жағдайда темпераментке де байланысты. Жүйелі түрдегі оқу әрекеті баланың қиялдау сияқты психикалық үрдісін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл жастағы балалар қандай да бір қозғалып келе жатқан объектінің тек басы мен аяғын ғана елестете алады. Туындатушы (репродуктивті) қиялы балаларда сабақ кезеңі барлық үрдісінде дамыды [Никольская И.А., 2007ж., 14–216].

7,8 жаста, яғни екінші сыныпта балалар жаңа міндеттерге, жолдастарының, ересектердің қатынастары мен жүйелі оқуға деген бейімделу кезеңінің аяталуы. Енді кішкентай бала оны мектепте не күтіп тұрғанын біледі. Бұл кезде оқу әрекетін белсенді меңгеруі жүреді. Бұл жастың ерекшелігі балада есте сақтау көлемі азайып, сондықтан оларды рациональды есте сақтау (арнайы мнемотехникалық есте сақтау тәсілдері) арқылы үйрету қажет. Сабақ кезеңде балаларда көрнекі әрекеттік және көрнекі бейнелік ойлау қабілеті басым болады (барлығын ұстап және көру қажеттілігі). Абстрактілі ойлауы әлі нашар дамыған, сондықтан балалар сөздердің ауыспалы мағынасын, мақалдарды, фразеологизмдерді қиындықпен түсінеді. Салыстыру, ойлау, жалпылау, талдау, жинақтау сияқты логикалық операциялары даму үстінде. Бала жиі жағдайда қойылған міндетті шеше алмайды, себебі, оның шартын талдай алмайды [Никольская И.А., 2007ж., 14–216].

8,9 жаста, яғни шамамен үшінші сыныпта, бұл жаста балалар өздерінің жеістіктері мен сәтсіздіктерін бағалап, танымдық рефлексиясы дами бастайды. Екінші мен үшінші сыныпта балалардың ақыл ойында секіру болып, дәл осы кезеңде балаларда ойлау операцияларын меңгеруі мен қалыптасуы жүріп, вербальды ойлауы қарқынды дамып, ойлаудың жаңа мүмкіндіктері қабылдау, зейін, ес сияқты өзге де психикалық үрдістерді ары қарай дамытудың негізі болады. бірақ зейіндері күннің соңына қарай, оқу тоқсанын соңында, немесе ауырғаннан кейін төмендеп кетуі мүмкін. Үшінші сынып бала өміріндегі қиын кезең деген ой да бар. Себебі, дәл осы үшінші сыныптан бастап бала оқуды саналы қабылдап, танымға деген белсенді қызушылығы туындайды. Оқытудың

бұл кезеңінде ойлау операцияларын меңгеруі мен олардың қалыптасуы жүріп, вербальды ойлау қабілеті дами бастайды.

9,10 жаста бала мектеп кезеңінің бірінші жылын тамамдайтын жыл. Бұл жаста балаларда негізгі туындыларды қалыптасуы тоқтайды. Кей балаларда оқудың жеке стилі қалыптасып, бала қажет ақпаратты өзі тауып алуға қабілетті болады. Аталмыш жастың соңына қарай балалар зейіндерін ұзақ сақтап, әрекеттің берілген бағдарламасын ерікті орындай алады. Есте сақтау қабілеті біртіндеп ырықтыға айналып, саналы реттелетін және негізделген болады. Есте сақталатын, маңызды материалды талдауы, бөліп алу жүреді. Ақырындап, ырықты, мағыналы есте сақтауы қалыптасады. Қиялы фантазиялық субъективті формадан шығармашылық қиялы сияқты объективті формаға айналады. Сондықтан, дәл осы 8,9 жас балалардың жалпы оқу қабілттерін, мәселе есепті шешу қабілеттерін қалыптастырудың мағыз кезеңі екен [Никольская И.А., 2007ж., 14–216.].

Оқыту тәжірибесі көрсеткендей, балалардың логикалық ойлауының дамуына біршама деңгейде бастапқы математиканы оқу себеп болады. Ойлаудың математикалық стиліне нақтылық, қысқалық, бөлшектік, дәлдік және ойдың логикалылығы, белгілермен қолдана алу іскерлігі тән. Сандық қатынастарды және шынайы заттардың кеңістіктегі пішінін қабылдау қаншалықты тиімді ұйымдастырылғанына қарай, балалардың әрі қарайғы математикалық дамуы байланысты болады.

Ал, енді математикалық қабілет түсінігіне жүгінетін болсақ, батыстық зерттеушілердің басым бөлігі «оқу», «мектеп» қабілеттерін айта отырып, балалардың математикалық тестілер мен тапсырмаларын шешес алу қабілетін алға тартады. Ал, кей психологтар кей фундаментальды психикалық үрдістерге жүгінеді.

1918 ж әйгілі ғалым А: Роджерс өз жұмысында математикалық қабілеттің екі жағын көрсеткен: репродуктивті (жадымен байланысты) және продуктивті (ойлау функциясымен) айналысты. 1940 жылы А.Блэкуелл математикалық қабілеттерге байланысты өзінің факторлы материалын жариялай отырып, бұл қабілеттерді сандық қатынас сферасындағы таңдамалы ойлауға қабілеттілік (quantitative thinking) десе, ал Литцман математикалық тілді сипаттайтын символдарды қолдана отырып белгілі жағдайды талқылай алу қабілетін айтқан.

Әйгілі математик, педагог, әдіскер А.Фуше өзінің «Педагогика» атты кітабында математикаға оқытудағы туа біткен қабілетке қарсы шығады. Оның пайымдауынша, туа біткен математикалық қабілет болмайтындығын айтқан. Осы сияқты математикалық қабілеттердің туындауы мен пайда болуы туралы көзқарастар да сан қилы. Осы орайда математикалық қабілетке байланысты үш маңызды мәселені атап өту керек:

1. Математикалық қабілеттердің спецификалық мәселесі. Өзіндік білім беру ретінде спецификалық білім беру бар ма? Әлде математикалық қабілеттер жалпы психикалық процестар мен тұлға қасиеттерінің, яғни жалпы интеллектуальды қабілеттерінің сапалы специализациясы ма? яғни, жалпы интеллект, математикаға қызығушылық, және онымен айналысуға бейімдік деп айтуға болады ма?

2. Математикалық қабілеттердің құрылымдылық мәселесі. Математикалық дарындылық ол әмбебап па, әлде интегральды ма? Осы орайда математикалық қабілеттердің құрылымы туралы мәселені қарастыруға болады.

3. Математикалық қабілеттердің типологиялық айырмашылықтары мәселесі.

Математикалық қабілеттердің математикалық факторларға байланысты екендігін зерттеген М.баракат, М.Хэмли т.с.с шетелдік ғалымдардың еңбектерінде генеральды фактор, есептеу факторы, кеңістік факторы, вербальды фактор, пайымдау факторы сияқты бірқатар маңызды факторларды атап өткен. Қарап отырсақ, шын мәнінде осы факторлардың математикалық қабілетке ықпалын көре аламыз. Себебі, біздің категориядағы балаларда вербальды, кеңістікке бейімделу, пайымдау факторлары жеткіліксіз болғандықтан (бірінші ауытқушылық есту, екінші ауытқушылық сөйлеу тілі), ол да балалардың математикалық қабілеттеріне, оны меңгеруіне өзіндік ықпалын тигізеді екен.

Э.Торндайк балалардың математикалық қабілеттері туралы зерттеуде олардағы қиындық әріптік белгілеуді түсінбеуі, формальды жаттап алуы деп көрсеткен [Никольская И.А., 2007ж., 14–216.].

В.Хаекер, Т.Циген сияқты ғалымдар математикалық ойлаудың төрт негізгі күрделі компонентін бөліп көрсеткен: кеңістіктік, логикалық, сандық және символикалық.

Кеңістіктік компонентке: кеңістіктегі фигураларды, олардың образдары мен кешендірін түсінуі; кеңістік образдарын есте сақтауы (кеңістікке қатысты елестері); кеңістік абстракциялары (кеңістік объектілерінен жалпы белгілерді көруі; кеңістік объектілерінің байланысы мен қатынасын түсініп, өз бетінше таба алуы жатады.

Логикалық компонентке: математикалық түсініктерді туындатуы; жалпы түсінік байланыстарын түсініп, есте сақтап, өз бетінше табуы; формальды логиканың ережелері бойынша түсінуі, есте сақтауы, ой қорытындысын жасауы жатса; ал сандық компонентке: сандық түсініктерін туындату; сандарды сете сақтауы; Символикалық компонентке: символдарды түсінуі; есту сақтауы; символдармен операция жасауы жатады.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың математикалық қабілетін зертеген (И. А. Михаленкова, Т. В. Розанова, И. М. Соловьев, В. Б. Сухова, Н. В. Яшкова сияқты ғалымдар есту қабілеті зақымдалған балаларды математикаға оқыту жалпы білім беретін мектептегі сияқты міндеттер мен талаптар негізінде жүзеге асырылғанымен, олардың арнайы қағидалары мен үйретудің арнайы әдіс тәсілдеріне негізделетіндеген атап

көрсеткен. Бұнда қалыпты еститін балалар мектепке келген кезде белгілі практикалық тәжірибесі, яғни дөңгелек, үшбұрыш, төрт бұрыш, ұзын, қысқа т.с.с қарапайым тсініктерімен келсе, ал есту қабілеті зақымдалған балалардың басым бөлігі мектепке тіпті еш дыбыс қойылмай келіп те жатады. Ал, балалардың сөйлеу тілі өз бетінше қалыптаспайды, және ол арнайы педагогикалық, психологиялық ықпалдастықты, араласуды талап етеді. Сондықтан балалардың компенсаторлы мүмкіндіктеріне сүйене отырып, педагогикалық үрдістің кешенділігі жүзеге асырылады. Сондықтан оқытудың түрлі әдіс тәсілдері, мен қағидалары жүзеге асырылады. Мысалы, «Координат жазықтығында нүктелерді қою» тапсырмасын ойын түрінде жүргізуге болады. яғни балаларға тақтада немесе карточкаларда нүкте координаттары берілген, нүктелерді қосып, не салынғанын анықтауға болады. «Кәне, суретшілер жарысын ұйымдатырайық! », деп балаларды тапсырманы орындауға итермелеп, ал тапсырманың күрделілігін нүкте сандарымен жүйелеуге болады.

Есту қабілеті зақымдалған балаларды математикаға үйретуде ең басты мақсаттардың бірі ретінде олардың сөйлеу тілін дамыту болып келеді. өзге пәндер сияқты математика пәнінде де балалардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамыту жұмысы жүргізіліп, математикалық терминдерді дұрыс айтызу мен оқу барысы қадағаланады.

И.А. Никольская есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін зерттей отырып, келесі ерекшеліктерді атап өткен:

- ойлаусыз механикалық түрде тура санау және кері санауда қиналу;
- санау іс-әрекетінің заттардың сапалық ерекшеліктеріне және олардың кеңістіктегі орналасуына тікелей тәуелділігі;

- саны жайлы жалпылама түсініктерінің қалыптаспауы;
- заттарды қайта санау ережесін меңгерудегі қиындтар, «соңғысыз санау»;
- қосу және азайту амалдарын орындаудағы қиындықтар;
- бар білімдерін жаңа жағдаятқа ауыстырудың жоқтығы.

Осының барлығы өз кезегінде әрі қарай түзету мектебінде математиканы оқудағы қиындықтарға алып келеді.

Көп жағдайда біздің қарастырып отырған балаларымызда кеңістіктік-уақыттық түсініктері де қалыптаспаған болып келеді. Есту қабілеті зақымдалған балаларда кеңістіктік түсініктерінің дамуының күрделілігін Л.Н.Левинаның айтуы бойынша олар өздерінің денесінің сызбасы бойынша көрсетіп бағдарлана отырып, дене мүшелерінің кеңістікте орналасуын сөзбен жеткізе алмайды, ол басқа да кеңістіктік бағдарлануын тежейді деп көрсетеді. Бұл категориядағы балалар нысандардың орналасуын өзіне қатысты анықтай отырып, өзінің дене сызбасы бойынша біліміне сүйене алмайды. Қалыпты дамыған балалармен салыстыру бойынша есту қабілеті зақымдалған балалар көрініп тұрған бірнеше заттардың арасындағы (арасы, айналасы) кеңістіктік қатынастарды анықтауда қиындықтарға тап болады [Никольская И.А., 2007ж., 14–21б.].

Есту қабілеті зақымдалған балалар көбінесе тапсырмаларды сөздік нұсқау бойынша орындай алмайды, ол кеңістіктік атауларды түсінбеумен немесе орынсыз қолданумен түсіндіріледі. Л.Н. Левина бірінші, есту қабілеті зақымдалған балаларда кеңістіктік талдаудың көрнекі және сөздік компоненттерінің арасында алшақтық байқалады деп анықтады, ол сөйлеу тіл және ойлау үрдістерінің дамымауына байланысты. Кеңістіктік атауларды жалпылама түсінуінің қалыптаспауы балалардың санау нүктесін ауыстыру жағдайында тапсырмаларды орындауына кедергі келтіреді. Көрнекі-әрекеттік ойлауының төмен деңгейі әсіресе, көбінесе кеңістіктік түсініктері жеткіліксіз қалыптасқан балаларда байқалды [Никольская И.А., 2007ж., 14–21б.].

Көрсетілген ерекшеліктердің алдын алу қарапайым математикалық түсініктерін қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар әрбір баланың элеуметтік дамуы үшін қажет. Зерттеу көрсеткендей (Л. Б. Баряева, Н. Г. Морозова, Н. Ф. Кузьмина-Сыромятникова, Н. И. Непомнящая, М. Н. Перова) математикалық түсініктерін меңгеруде психикалық әрекеттің біршама әлсіз жақтарына түзету әсері жүреді, дамуында бұзылыстары бар балалардың танымдық үрдістерінде сапалық өзгерістер байқалады. Қарапайым математикалық түсініктерін қалыптастыру бойынша сабақтарында арнайы түзету-педагогикалық жұмыстарын ұйымдастыру әрбір баланың танымдық әрекетінің, жеке ерекшеліктерінің және оң мүмкіндіктерінің өзгешелігін есепке алуды білдіреді. Бұл өмірлік тәжірибесінің жиналуына, қоршаған шынайылықта бағдарлануда маңызды болып табылатын сандық түсініктерді меңгеруіне себеп болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1.Зыков С.А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. – М., 1961г.
- 2.Сухова В.Б. Обучение математики в 5-8 классах школ глухих. М: Просвещение, 1993.
3. <http://tatiana-19-68.narod.ru>
4. Витухина И.А. Реализация принципа наглядности при изучении математики в школе для глухих детей // Дефектология. – 1988. - №1. – С. 51.
5. Математика. 6 класс: учеб. Для общеобразоват. Учреждений/ Н.Я. Виленкин и др.: Мнемозина, 2008

6. Витухина И.А. Реализация принципа наглядности при изучении математики в школе для глухих детей // Дефектология. – 1988. - №1. – С. 51.
7. Никольская И.А. Современные подходы к обучению математике детей с нарушениями слуха. Учебное пособие для студентов дефектологических факультетов. – М.: В. Секачев, 2011
8. Никольская И.А. Развитие речи учащихся с нарушениями слуха на уроках математики // Дефектология. – 2007. - №3. - С. 14–21.
9. Никольская И.А. Современные подходы к обучению математике детей с нарушениями слуха. Учебное пособие для студентов дефектологических факультетов. – М.: В. Секачев, 2011
10. Никольская И.А. Развитие речи учащихся с нарушениями слуха на уроках математики // Дефектология. – 2007. - №3. - С. 14–21.

Жумабаева З.Е.

к.п.н., профессор,

Павлодарский государственный педагогический университет,

г. Павлодар, Казахстан

E-mail: zezh@mail.ru

О ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВАХ ДОШКОЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Аңдатпа. Бұл мақалада педагог-гуманист М. Монтессори теориясында аталынып отырған мектепке дейінгі педагогтің кәсіби құзыреттілігі жайында ақпарат беріледі: «балалардың жағдайын ерекше түсіну қабілеті», «педагогтің бойында атакқұрайлылық пен тісқарыпкірділіктің болмауы», «жандықиялды» сипатындағы кәсіби қасиеттері.

Аталмыш мақалада Монтессори теориясындағы мектепке дейінгі педагогтің субъектілік сипатының көрсеткіштері аталған: кәсіби ұқыптылық, педагог толеранттылығы, педагог төзімділігі, ерекше мұқият болу керектігі, психикалық және эмоциялық тұрақтылығы сынды. Монтессори-педагогі мектепке дейінгі дамыту педагогикасы мен психологиясының негіздерін, физикалық және физиологиялық кезеңдерінің сипаттамаларын білуі тиіс; монтессори-педагогі баланың жеке басының дамуы, оның мүдделерін, мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін құрметтеуі керек.

Мақалада педагогтің мектепке дейінгі балалардың өз бетімен өзін-өзі дамыту жұмысындағы дамытушылық шараларын ұйымдастыруға қатысты іс-әрекеттің орындауға жағдай туғызуы маңызды және ол жұмыстың ерекше философияда болуы қажет екені жан-жақты талқыланды.

Кілтті сөздер: монтессори-педагогі, дошкольный педагог, педагог-гуманист, М.Монтессори, «қоршаған ортаны сақтаушы және қараушысы».

Аннотация: в данной статье раскрываются профессиональные качества дошкольного педагога, которые отмечены педагогом-гуманистом М.Монтессори: «живое воображение», «вера в ребенка», «умение понять состояние детей», «отсутствие честолюбия и предубеждений», «интеллектуальное спокойствие», «духовное смирение».

В статье выделены показатели субъективных характеристик дошкольного педагога в теории М. Монтессори. Педагог должен быть опрятным, толерантным, внимательным, обладать психической и эмоциональной стабильностью. Монтессори-педагог должен знать психические, физические и физиологические особенности развития детей дошкольного возраста; педагог должен глубоко уважать личность ребенка, его интересы, его возможности и потребности.

В работе отмечено, что педагог выступает в роли помощника в самостоятельности выбора, в преодолении трудностей в работе, в завершенности деятельности ребенка. Педагог оказывает психолого-педагогическую поддержку ребенку, косвенно помогает решать трудные ситуации.

Ключевые слова: дошкольный педагог, монтессори-педагог, педагог-гуманист, показатели субъективных характеристик, М. Монтессори, «хранитель и наблюдатель окружающей среды».

Annotation. This article reveals teacher professional qualities which are marked by a humanist teacher: "a vivid imagination", "a belief in a child", "the ability to understand children condition", "privation of ambition and prejudice", "intellectual calmness" and "spiritual humility".

The article highlights the subjective characteristics of «tutor» in the theory of M. Montessori. The "tutor" should be neat, tolerant, attentive, has mental and emotional stability. Montessori - teacher should know the basic mental, physical and physiological features of children development of preschool age; Montessori - teacher should respect the child's personality, his interests, opportunities and needs.

The paper noted that "tutor" acts as an assistant in the choice of independence, to overcome difficulties in the work, in the completion of the child's activity. "The tutor" provides psychological and pedagogical support to the child, and helps to resolve conflict situations.

Keywords: preschool teacher, Montessori teacher, humanist teacher, indicators of subjective characteristics, M. Montessori, "Keeper and caretaker of the environment".

Введение.

Мария Монтессори (31.08.1870 - 06.05.1952) – первая женщина-врач в Италии, ученый, педагог. Педагогической системе Марии Монтессори более 100 лет. Зародившись в XIX веке, система Монтессори и в настоящее время применяется в образовательном процессе школ, дошкольных образовательных учреждений РК [1, с.104].

В рамках данной публикации хотелось бы раскрыть некоторые теоретические установки М.Монтессори по вопросам дошкольной педагогики, более подробно выделить профессиональные качества педагога, которые требуют переосмысления дошкольными педагогами, родителями и другими в настоящее время.

Основная часть.

Итальянский педагог выделяет профессиональные черты дошкольного педагога, который должен быть привлекательным, с приятной внешностью, опрятным, спокойным и полным достоинства. «Это идеал, к которому каждый должен стремиться» [2, с. 34].

Голос его должен быть мелодичным, с четким произношением, жесты, взгляд, мимика – выразительны и эмоциональны. Мария Монтессори рекомендовала молодым педагогам брать уроки актерского мастерства, считая, что для того, чтобы завоевать авторитет, «педагог должен быть красив, энергичен, выразителен, красноречив» [3, с.348]. Итальянский педагог выделяет профессиональные черты дошкольного педагога, который должен быть привлекательным, с приятной внешностью, опрятным, спокойным и полным достоинства. «Это идеал, к которому каждый должен стремиться» [2, с. 34].

Педагог-гуманист М. Монтессори подчеркивает следующие профессиональные качества педагога: «живое воображение», «вера в ребенка», «умение понять состояние детей» [3, с.59], а также «отсутствие честолюбия и предубеждений, интеллектуальное спокойствие, духовное смирение, которое приближается к духовной чистоте и учит понимать ребенка» [4, с. 137].

Гуманистический характер деятельности дошкольного педагога определяется выстраиванием нового типа отношений с детьми, в основе которых лежат понимание, сочувствие, любовь к ребенку и уважение к его правам. Его власть над детьми перестает носить доминантный характер, он превращается в друга, руководителя, наставника, оказывающего помощь в развитии ребенка и уважающий его главный принцип развития – «Помоги мне сделать это самому», обеспечивающий ребенку полную свободу самовыражения и действий [2, с.141].

Одним из основных требований к дошкольному педагогу становятся отказ от роли обладателя полной власти над детьми и превращение его в пристального наблюдателя. «Умение наблюдать доступно лишь посвященным. И только оно по-настоящему ведет в науку...» [4, с. 83].

Для развития профессиональных качеств дошкольного педагога, по мнению М. Монтессори, необходимы не только знание антропологии, психологии, детской гигиены, владение искусством научного эксперимента, но и обладание научным духом, который открывает путь к широким и великим возможностям науки. Главным условием при подготовке дошкольного педагога становится знание основных физических и психических характеристик ребенка на всех этапах развития [5, с.186]. Поэтому дошкольный педагог должен быть знаком с теорией периодизации развития личности, а современное образование должно «оперировать современными научными знаниями всех периодов роста ребенка от рождения до полного взросления» [6, с.2]. Профессиональная деятельность дошкольного педагога имеет ряд профессиональных аспектов, на которых Мария Монтессори подробно останавливается в работе «Впитывающий разум ребенка» [6, с.4].

Так, на первом этапе дошкольный педагог является «хранителем и смотрителем окружающей среды» [4, с. 299].

В его обязанности входит содержание материалов в безупречном порядке: они должны быть красивыми, хорошо укомплектованными, вызывать интерес ребенка и желание работать с ними. Все предметы должны быть в хорошем состоянии и находиться в порядке. Все должно быть продумано, тогда и ребенку эти материалы всегда будут казаться новыми и готовыми для использования. Находясь в обществе детей, необходимо всегда помнить, что дети – это «избиратели». Внешность дошкольного педагога – первый шаг к завоеванию их доверия и уважения. Дошкольный педагог должен изучать свои движения и делать их как можно более мягкими и грациозными.

Таким образом, первый долг дошкольного педагога-монтессори - наблюдение за окружающей средой. Влияние окружающей среды косвенно, но, если его не будет, не будет и эффективных постоянных улучшений: физических, интеллектуальных, духовных.

На втором этапе деятельность заключается в привлечении внимания и пробуждении интереса детей, а также поддержании дисциплины. Когда у детей еще не появилась концентрация внимания, педагог может заниматься с ними любой деятельностью – играть, читать, петь, танцевать, музицировать, рисовать, лепить, проводить занятия спортом, прогулки на природе или упражнения практической жизни.

Мария Монтессори была против применения наказаний и советовала переключать внимание непослушных детей на другую деятельность. Интересен ее взгляд на понятие активной дисциплины: «Первое, что должен усвоить ребенок для выработки активной дисциплины, – это различие между добром и злом. Задача дошкольного педагога – следить, чтобы ребенок не смешивал добро с неподвижностью и зло с активностью, чем нередко грешила старая дисциплина. Это потому, что наша цель – дисциплинировать для деятельности, для труда, для добра, а не для неподвижности, для пассивности, для послушания» [2, с. 54].

На следующем этапе, когда у детей появляется интерес и они обретают способность концентрироваться, педагог должен проявлять свою обучающую роль. В начальный период, перед концентрацией детей, педагог должен проявить себя, он должен быть подобен пламени, согревающему все своим теплом, манящим к себе и вливающим новые силы.

Дошкольный педагог, имеющий дар работать с детьми, может предложить им выполнить различные упражнения, даже те, которые не имеют познавательной ценности, но которые могут успокоить детей. Интерес ребенка концентрируется не только на самой деятельностной части работы, а чаще всего на преодолении трудностей, связанных с ней. «Если педагог так хочет сделать это вместо меня, пусть делает. Мне это больше не интересно», – таково отношение ребенка. Если ребенок пытается поднять что-то слишком тяжелое для него, а

педагог старается ему помочь, то часто случается, что он просто оставляет этот предмет в руках взрослого и убегает.

Похвалы, помощи или даже взгляда бывает достаточно для того, чтобы прервать ребенка или нарушить его деятельность. Может показаться странным, но такое случается даже тогда, когда ребенок начинает сознавать, что за ним наблюдают. Важный принцип, следование которому может принести успех: как только у ребенка появилась концентрация, действуй так, как если бы ребенок не существовал вообще.

Естественно, каждый может узнать, что делает ребенок, только мельком взглянув на него, но так, чтобы он не заподозрил об этом. После этого ребенок, который больше не является жертвой скуки, заставляющей его переходить от одной модули к другой и ни на чем не задерживаться, начинает целенаправленно выбирать для себя «работу», и это может создать проблемы в развивающей деятельности, где многие хотят одну и ту же модуль одновременно. Но даже для решения этих проблем никто не должен вмешиваться до тех пор, пока не обратятся к ним за помощью; дети решат ее сами.

Обязанность педагога – только предлагать новые вещи, зная, что ребенок исчерпал все возможности тех материалов, которые он использовал ранее. Умение педагога не вмешиваться с практикой, как и все остальное, но оно никогда не приходит легко. Это означает, что педагогу нужно подняться до духовных вершин. Настоящая одухотворенность осознает, что даже помощь может быть источником гордости.

Настоящая помощь, которую может дать педагог, заключается не в послушании сентиментальному импульсу, но она исходит из подчинения любви дисциплине, используя это вместе с пронизательностью, так как добродетельный человек становится более счастливым, чем тот, кому это добро предназначалось. Настоящая доброта служит нуждающемуся, не раскрывая себя, или, когда она раскрыта, принимает вид не помощи, а чего-то естественного и спонтанного. Хотя отношения между ребенком и педагогом находятся в духовном поле, педагог может найти хороший образец своему поведению, в этом случае находясь в положении слуги, наблюдающего за своим хозяином. Он содержит в чистоте одежду хозяина, кладет на место щетки, но он не говорит хозяину, когда ими пользоваться; он подает хозяину еду, но не заставляет его есть; сделав хозяину услугу, он благоразумно исчезает, не произнеся ни слова.

Таким же образом должны себя вести и взрослые, когда духовный центр ребенка начинает развиваться. Хозяин, которому «служит» педагог, – это дух ребенка: когда он проявляет свои потребности, педагог должен спешить отреагировать на них.

Слуга никогда не потревожит хозяина, но, если его позовут, он спешит узнать, в чем нуждается его повелитель, и отвечает: «Да, сэр». Если он видит, что от него требуют восхищения, он выражает его и может сказать: «Как красиво!», даже если он видит совершенно обратное. Если ребенок выполняет работу с усиленной сосредоточенностью, мы должны находиться подальше от него, но, если он показывает результаты своего труда, ожидая одобрения, мы должны быть готовы его поддержать [4, с.255].

В психологической области взаимоотношений между дошкольным педагогом и ребенком роль педагога и его действия аналогичны действиям того слуги; он должен служить, и служить хорошо: служить духу ребенка. Это совсем новое, особенно в сфере обучения. Вопрос заключается не в содержании ребенка в чистоте или его одежды – в порядке. Основа обучения заключается в том, что в этом смысле не нужно обслуживать ребенка.

Он должен приобрести физическую независимость, стать самостоятельным, он должен приобрести независимую волю и свободу выбора, он должен научиться работать без перерывов. Развитие ребенка продвигается по пути прохождения разных этапов независимости, следующих один за другим, и знания в этой области должны руководить поведением взрослых на этом пути.

Это искусство духовного служения; искусство, которое может быть развито в совершенстве только в работе с детьми. Когда педагог встретится с нуждами вверенной ему группы детей, он поймет достоинства общественной жизни, и наблюдения за проявлениями детской души доставят ему много радости. Большая привилегия – уметь наблюдать за ними. Это привилегия путешественника, добравшегося до оазиса и слышащего журчание воды в самом сердце пустыни, которая казалась такой бесплодной, раскаленной и безнадежной; у детей с отклонениями высшие духовные ценности спрятаны, и когда они проявляются, то вознаграждается вера руководителя (педагога), который предвидел их появление [7, с.138].

В этих ценностях ребенка педагог видит такого человека, каким он и должен быть: неутомимого работника, движимого энтузиазмом, видит того, кто находится в постоянных поисках, так как его вечное стремление – быть выше трудностей; это человек, который действительно старается помочь слабым, потому что в его сердце есть место настоящему милосердию; он знает, что значит уважать других, и это уважение духовных стремлений человека является водой, питающей корни его души. По наличию этих качеств педагога узнает настоящего ребенка – в будущем настоящего человека [2, с.65].

Обучение в системе Монтессори носит индивидуальный характер. Главными обучающимися ресурсами монтессори-педагога являются специально подготовленные дидактические модули, которые являются неотъемлемыми элементами целостной системы пяти образовательных развивающих детей зон «Развитие математических навыков», «Развитие языковых навыков», «Развитие сенсорики», «Навыков повседневной

жизни», «Космос» [8, с. 83-88]. Безусловно педагогу необходимо быть хорошо подготовленным и иметь соответствующие педагогические навыки. Его главными профессиональными индикаторами являются яркость, краткость, простота и объективность.

Говоря словами Марии Монтессори, «если педагог будет соответствовать нуждам вверенной группы людей, увидит, как неожиданно расцветет социальная жизнь, и будет наслаждаться, наблюдая за проявлениями детской души» [4, с. 305].

Выводы.

Таким образом, большая часть воздействий дошкольного педагога-монтессори происходит через среду или с помощью особых правил, которые он придумывает вместе с детьми, которые всегда с ним. Отношение взрослого и его профессиональная компетенция должны «захватывать» души детских личностей и помогать взрослому наладить доверительные отношения с каждым ребенком, создать в педагогической среде атмосферу доверия как в дидактике М. Монтессори. Труд дошкольного педагога очень важен. Он формирует, пусть и маленьких, но уже личности! Дошкольные педагоги строители основы общества, его опора. Это они создают комфортные условия для того, чтобы дети весело играли, развивались, пели, танцевали.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жумабаева З.Е. Использование элементов педагогической системы М. Монтессори в деятельности детей дошкольного возраста // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Независимости Республики Казахстан 25 лет: измерение историей», Павлодар, ноябрь 2016, с.104-106 с.
2. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому: статьи, советы и рекомендации [Текст] / сост. и вступ. ст. М.В. Богуславский, Г.Б. Корнетов. – М.: Карапуз, 2005. – 269 с.
3. Монтессори М. Мой метод. Начальное обучение [Текст]. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 349 с.
4. Монтессори, М. Впитывающий разум ребенка [Текст]. – 2-е изд. – СПб.: Благотвор. фонд «Волонтеры», 2011. – 320 с.
5. Гоноскова О.Б. Возрастная периодизация и педагогическая система Марии Монтессори [Текст] // Психол.-пед. поиск. – 2013. – № 4 (28). – С. 183–191.
6. Сорокова М.Г. Система М. Монтессори в парадигме реформатской педагогики [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук. – М., 2004. –194 с.
7. Монтессори М. Дети – другие. Уникальная методика раннего развития [Текст] / пер. с нем., вступ. и заключ. ст., коммент. К.Е. Сумнительного. – М.: АСТ, 2014. – 320 с.
8. Жумабаева З.Е.// М. Монтессори педагогикалық жүйесінің кейбір ерекшеліктері. Научный журнал Вестник Академии Педагогических наук Казахстана, г. Алматы, 2016. №6. С. 83-88.

Жумадилова М.Н.,
ф.ғ.к., доцент,
Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
E-mail: m.zhumadilova@mail.ru

Исакулова Ш.К.,
ф.ғ.к., доцент,
Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
E-mail: shopi_81@mail.ru

Ахметова Қ.А.
Аға оқытушы,
Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
E-mail: akhmietova.61@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ АЗАМАТТЫҚ РУХЫН ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: Мақалада студенттерді патриоттық тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Автор қазақ тілінен сабақ өткізудің әдіс-тәсілдерін ашады. Мақала қазақ тілін оқыту процесінде патриоттық сезімді қалыптастыру жолдарын зерттейді. Сондай-ақ, осы тұрғыда қазақ тілін оқытудың мақсаты еліміздің тарихы мен мәдениеті тілінің призмасы арқылы терең түсінік ретінде көрсетіледі.

Түйінді сөздер: патриотизм, тарих, мәдениет, ұлттық ерекшеліктер, Отан, дәстүр, тіл, тәрбие.

Аннотация: В статье рассматривается проблема патриотического воспитания студентов. Автор раскрывает приемы и формы проведения занятий по казахскому языку. Статья исследует пути формирования чувства патриотизма в процессе обучения казахскому языку. Также указывается цель изучения казахского языка в данном контексте как глубокое понимание сквозь призму языка истории и культуры страны.

Ключевые слова: патриотизм, история, культура, национальные особенности, Родина, традиции, язык, воспитание.

Abstract: the article deals with the problem of Patriotic education of students. The author reveals the methods and forms of classes in the Kazakh language. The article explores the ways of forming a sense of patriotism in the process of teaching the Kazakh language. The purpose of studying the Kazakh language in this context is also indicated as a deep understanding through the prism of the language of the history and culture of the country.

Keywords: patriotism, history, culture, national characteristics, homeland, traditions, language, education.

Қазақстан Президенті өзінің "Қазақстан-2030" Жолдауында еліміздің ұзақ мерзімді дамуының басымдықтары ретінде Ұлттық қауіпсіздік пен тәуелсіздікті нығайтуды белгіледі. Білім беру мен тәрбиелеудің негізгі міндеті - өз елінің патриотын, азаматын тәрбиелеу. Тиісінше, патриотизм деңгейі студенттердің тәрбие деңгейін бағалаудың көрсеткіші болып табылады. Әлемдік стандарттарға жауап беретін білім беру жүйесін құру бүгінгі таңда Қазақстан үшін аса маңызды мәселе болып табылады. Өйткені білім беру жүйесі демократиялық, құқықтық мемлекет құрудың жетекші құралы болып табылады. Елдің экономикалық және мәдени дамуын қамтамасыз етеді.[1.]

Осыған байланысты білім беру жүйесін реформалауды осы үшін қажетті кадрлық және экономикалық ресурстарды тарта отырып, білім беруді жан-жақты жаңғыртудың ғылыми теориясы, ғылыми тұжырымдамалары мен модельдері негізінде жүргізу қажет. Бұл республиканың әлемдік білім беру жүйесіне лайықты кіруге мүмкіндік береді. Мемлекеттің саяси және рухани әлемдегі әлеуметтік-экономикалық дамуды жеделдетуге және міндеттерді жаңартуға бағытталған идеялық-тәрбие жұмысы таңдалған жалпы даму стратегиясының векторларымен айқындалады. Мемлекеттің тәуелсіздігі ұлттық дүниетанымды, оның ішінде Қазақстанның басқа да ұлттары мен халықтарының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Қазақстандық жастарда патриотизмді тәрбиелеу қажеттілігі таңдалған зерттеу бағытының өзектілігін көрсетеді.

Бұл ұлттық педагогика мен патриоттық тәрбие негізінде білім беру бағдарламасы болып табылады деп айтуға болады. Соңғы жылдары қалыптасқан тәрбие жүйесі баяндау сипатында болды және жастардың қоғамдық пайдалы істерге қатысуын көздемеді. Бүгінгі таңда тәрбиенің көптеген мәселелерін, формалары мен әдістерін қайта қарастыру қажет. Бұл әсіресе маңызды, өйткені бүгінгі күн жастардан ұстамдылықты, төзімділікті, батырлық, табандылықты, білім мен тәрбиені талап етеді. Соңғы уақытта "Қазақстандық феномен" ұғымы пайда болды. Алайда, бұл жолдың басы ғана. Осы ұғымға сәйкес болу үшін ел жан-жақты дамуы тиіс. Қазақ халқы - патриот, ізгілікті халық. Бұл сырттан әсер ету нәтижесі емес, ішкі мәдениет контекстінде қалыптасатын және

дамып келе жатқан қадір-қасиеттер. Алайда бұл қасиеттерді білім беру және сапалы тәрбие арқылы дамыту қажет.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың жаңа бағдарламасында әрбір азамат отанын сүйуге, Отанын құрметтеуге, ұлттық салт-дәстүрлер мен құндылықтарды мақтан етуге, бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді нығайтуда үздіксіз еңбек етуге тиіс екендігі анық көрсетілген.[2. 564-566]

Көптеген оқу пәндерінің ішінде "қазақ тілі" ерекше орын алады. Оның өзіндік ерекшелігі - оны оқу барысында оқушылар ғылым негіздерін білмей, қарым-қатынас құралы ретінде, жаңа және пайдалы ақпарат алу құралы ретінде тілді қолдану дағдылары мен біліктерін қалыптастырады.

Қазіргі Қазақстан жоғары оқу орындарында қазақ тілін оқыту оқытушыға азаматтықты, патриотизмді, құқықтық мәдениетті, тұлғаның жоғары адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуге кең мүмкіндік береді. Бұған тілдің коммуникативтік бағыты, оның тұрмысын, әдет-ғұрпын, дәстүрлерін және ең алдымен, халықтың тілін үйренуге деген көзқарасы ықпал етеді. Тіл арқылы мәдениетті үйрену ана тілінің қалыптасқан ұлттық-мәдени базасында ғана мүмкін болады. Қазақ тілі арқылы алынған кез келген білім халық мәдениетін меңгеру процесінде қалыптасқан білім сүзгісі арқылы ғана қабылданады.

Отаншылдыққа тәрбиелеу студенттердің патриоттық сезімдерін дамытумен, өз бойында осы моральдік қасиеттерді қалыптастыру бойынша белсенділігін ынталандырумен байланысты оқу және сабақтан тыс жұмыстардың әр түріне мақсатты түрде енгізу үдерісі болып табылады.

Қазақ тілінің оқу-әдістемелік кешені бойынша оқыту негізінде жатқан тілді оқытудың жобалық әдістемесі оқушылардың бойында өз мәдениетіне құрметпен және өзге мәдениетке толерантты қарым-қатынас және өз мәдениетін терең ұғыну сияқты жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға үлкен мүмкіндік береді. Нәтижесінде студенттер арасында мәдениеттердің өзіндік диалогы өтеді. Шетелдік құрдастары мен өздерін, елдерді салыстыра отырып, студенттер өзара ортақ және ерекшеліктерді анықтайды. Бұл елге, оның адамдарына, дәстүрлеріне бірігуге, жақындастыруға, түсіністікті және жақсы қарым-қатынасты дамытуға ықпал етеді. Осы мақсаттарға жету үшін қазақ тілі тәжірибелік сабақтарында жаттығу жұмыстарының алуан түрлері мен тәсілдері қолданылады.

Студенттер сабақта проблемалық жағдайларды моделдеу мен шешуге, викториналарға, сөзжұмбақтарды құрастыруға, хабарламалар мен баяндамалар жазуға, тарихи орындарға экскурсияларға, баспа материалдарымен жұмыс істеуге, "дөңгелек үстелдер" өткізуге қатыса алады. Студенттерге "шетел қонақтарын Қазақстанға шақыру және оларға саяхат ұйымдастыру" жағдаяты ұсынылады. Өз жобаларын студенттер "Қазақстанға қош келдіңіз!" деп атап, жан-жақты мәліметтерді қамтуға тырысады. Мұндай сабақтардың танымдық аспектісі туған ел мәдениетінің ерекшеліктері туралы білім көлемін арттырады. Астана және Қазақстанның өзге де қалаларының көрікті жерлерімен танысу, "Отан" ұғымын түсінуді, өз мәдениетін терең білуді көздейді.

Патриотизм деп азаматтардың, соның ішінде студенттердің саналы және ерікті ұстанымы деп білеміз. Презентациялармен, баяндамалармен, рефераттармен және жобалармен жұмыс істеу нәтижесінде өз ой-өрісін кеңейтуге және Отанның пайдасына қоғамдық-пайдалы еңбекке қатысуға уәжді қажеттілік пайда болады [3. 66-67.]. Осыған байланысты "Қазақ тілі" пәні мен пәнге деген студенттердің қатынасы ерекше маңызға ие.

Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа қатысуы, халықаралық ынтымақтастық, көші-қон процестері, студенттік алмасулар және т.б. мәдениетаралық коммуникацияның жаңа мақсаттарын құрайды. Тілдерді меңгеру заманауи жас адамның қажетті құзыреттілігіне айналды. Осыған байланысты азаматтық патриоттық сезімді қалыптастырудағы гуманитарлық цикл пәндері бойынша "қазақ тілі" курсының тәрбиелік әлеуеті мен прагматикалық мүмкіндіктерін атап өткен жөн. Тілдік емес жоғары оқу орындарына арналған қазақ тілін оқыту бағдарламалары мәдени және педагогикалық мақсаттылық принциптерін ескере отырып әзірленген, тілдік және елтану материалдарын мұқият іріктеуге негізделеді, студенттердің өз елінің және оқытылатын тіл елдерінің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін, осы елдерде және өз елінде жалған стереотиптерді ұғынуына ерекше көңіл бөле отырып, әртүрлі мәдениеттер туралы дұрыс емес және бір жақты түсініктерді қалыптастыруға кедергі жасайды.

Осылайша, қазақ тілін оқытудың практикалық (коммуникативтік) және дамытушылық мақсаттарымен қатар оқытудың тәрбиелік мақсаты, соның ішінде практикалық қазақ тілі кафедрасы аудиториялық және аудиториядан тыс қызметте жүзеге асыратын патриотизмді дамыту болып табылады. Қазақ тілі бойынша аудиториялық сабақтар шеңберінде патриоттық тәрбиенің ең қолайлы түрі - адамгершілік-патриоттық, батырлық-патриоттық және ұлттық-патриоттық тәрбие, өз халқының халықаралық тарихи өмір аренасында патриоттық рөлін сезіну, өз елі мен мәдениетін көрсете алу, студенттің қазақ тілінде мәдениетаралық диалогта өз ұстанымын қорғауға дайындығын қалыптастыру. Қазақ тілін оқыту барысында, соның ішінде шетел студенттері біздің еліміз, оның астанасы, Қазақстанның жетістіктері, оның тарихы, еліміздің белгілі адамдары туралы мәтіндерді белсенді пайдаланады. Бұл студенттерге өздерін тарихы мен мәдениеті бай, ұлттық дәстүрлері мен мерекелері бар, ұлы елдің азаматтары ретінде сезінуге мүмкіндік береді. Студенттер тіл сабақтарында өз тарихы мен дәстүрлерін, сондай-ақ оның атақты тұлғаларын танытатын хабарламалар мен презентациялар дайындайды.[4. 395-411]

Қазақстандықтардың алдында тұрған міндеттердің бірі "Мәңгілік Ел" жалпыұлттық идеясын жүзеге асыру болып табылады. Оның іргетасы оқу орындарында қалануы тиіс. Осы идеяны іске асыру аясында пәндерді оқыту студенттердің рухани-адамгершілік қасиеттері мен патриоттық сезімдерін қалыптастыруға, қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға, ұлттық сана-сезім мен толеранттылықты дамытуға бағытталуы тиіс.

Әсіресе бұл міндет оқытушыларға, оның әшәнде филолог мамандарға жүктеледі. Өйткені оқытушы негізінен екі кәсіби рөлді атқарады – оқытушы мен тәрбиеші. Филологтар алдында рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбие мәселесі өте өткір тұр. Тіл пәні оқытушысының өте күшті қаруы – бұл сөз, көркем сөз. Бұл бағытта дұрыс таңдалған дидактикалық материал маңызды рөл атқарады.

"Қазақ тілі" пәнінің мазмұнында осы мақсат үшін қолдануға болатын оқу материалының екі түрі бар: біріншіден, бұл "тіл туралы жалпы мәліметтер" бөлімі, екіншіден, дидактикалық материал.

Тілді үйрету кезінде оқудың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағыттау қажет. Қазақ тілі сабағында студенттердің назары өз көзқарасын білдіру, оны дәлелдеу және негіздеу, диалогты шебер жүргізу қабілетіне бағытталуы тиіс. Қазақ тілін оқытудағы маңызды компонент жеке тұлғаның функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағыттау. Оның компоненттерінің бірі - оқу сауаттылығы, яғни:

- жазбаша мәтіндерді түсіну және оларға рефлексия жасау;
- оқу үрдісінде, университеттен тыс және ересек өмірде күтіп отырған әртүрлі жағдайларда олардың мазмұнын пайдалану;
- қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білім мен мүмкіндіктерді дамыту;
- оқу мақсатын түсіну.

Оқу мақсатына жету үшін құрастыратын оқу жоспарының белгілі бір стратегиясын ұстануға болады:

1. Егер сабақта патриоттық сезімді тәрбиелеу керек болса, онда мазмұны қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға бағытталған мәтінді таңдауым керек.

2. Егер мәтінді түсінуді, талқылауды, проблемалық міндеттерді шешуді үйрету керек болса, онда белсенді оқыту стратегиясын пайдалануға тиіспіз. Белсенді оқыту кезінде жоғары деңгейдегі процестер (талдау, синтез, бағалау) болғандықтан, студент ойлануға тиіс тапсырмалар қолданылады (Мен қалай оқимын? мен не оқимын? мен не үшін оқимын?)

3. Сабақта қоғам өмірінің түрлі аспектілерін қамтитын әр түрлі стильдер мен жанрлардың мәтіндерін қолдану.

Оқушылардың тілдік қорын қоғамдық-саяси лексикамен байыту біздің Отанымыздың өмірі, халқымыздың ұлы жетістіктері туралы студенттердің білім шеңберін кеңейтеді. Қорытынды сабақта студенттерге келесі лексикалық материал мысалында мәтінге кешенді талдау жасауды ұсынуға болады: "Қазақстан халқы Ассамблеясы" мәтіні. Мәтіннен кейін тапсырманы орындайды.

Президент Жолдауының мәтінімен жұмыс кезінде "мәтіндік граффити" стратегиясын қолданамыз. Оқушылар белгілі бір таңбалау жүйесін пайдалана отырып, мәтінді түсіндіреді, әрі қарай мәтінге түсініктеме жазады, оқушылардың басқа тобы үшін мәтін бойынша сұрақтар жазады, бұл полемиканың, пікірталастың пайда болуына ықпал етеді.

Осы мәтіндердің көпшілігі публицистикалық стильдің үлгілерін көрсетеді, студентке эмоционалды әсер етеді. Оның әртүрлі қоғамдық-саяси лексиканы меңгеруіне ықпал етеді. Мәтіндермен жұмыс кезінде осы стратегияларды қолдану патриоттық сезімдерді қалыптастыруға әсері бар. Мәтінді мұқият оқуға, мәнін тереңірек ұғынуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, дәл осы студент кезінде патриотизмнің негізі қаланып, Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуге келеді және оқу бағдарламасының осы бағыттағы мазмұны арқылы олардың жүрегіне ең қажетті сөздерді енгізіп, ең маңызды ой салуымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан 2030. Білім баспасы 1998 жыл.
2. Уразалиева Р. М., Тауипбаева А. Т., Кушекбаева Ж. С., Аббасова Л. Х. Особенности гражданско-патриотического воспитания в казахской этнопедагогике // Молодой ученый. — 2015. — №2. — С. 564-566.
3. Герасимов В. Л. Могучий источник патриотизма, любви к Отечеству и родному краю // Военно-исторический журнал. — 2004. — № 5. — С. 66-67.
4. Астафурова Т. Н. Патриотическое воспитание студентов в процессе обучения иностранному языку // Научно-методический электронный журнал «Концепт». — 2017. — Т. 19. — С. 1–3. — URL: <http://e-koncept.ru/2017/770392.htm>. Акулич М. М. Патриотизм в системе нравственных ценностей россиян // Безопасность Евразии. — 2004. — № 2. — С. 395-411.

FORMATION OF STUDENTS' PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCES IN THE HIGH VOCATIONAL EDUCATION

Аңдатпа. Ағылшын тілі заманымызда өте маңызды рөл алып отыр. ЖОО ағылшын тілі пәні мұғалімі мамандығында білімін жетілдіруші студенттер ғана кәсіби деңгейде меңгеріп, кәсіби мамандандырылған тілде келіссөз жүргізе алады деп болжамдай аламыз. Ал техника, экономика, информатика саласы туралы дәл осылай айту қиындау болады. Ағылшын тілін жоғары деңгейде білу, осы тілде кәсіби келіссөз жүргізе білу деген сөз емес. Ол арнайы білім мен біліктілікті, жанжақтылықты қажет етеді. Аталып өткен талаптарға сай қазіргі таңда нарыққа құзыретті, аналитикалық тұрғыда ойлай және шешім қабылдай алатын, ақпаратты тез арада қабылдап оны келесі бір аудиторияға жеткізе білетін, ағылшын тілін меңгерген, халықаралық бизнес-форумдарда кәсіби қарым-қатынасқа түсе алатын, тиімді әрі ұтымды шешім қабылдайтын мамандар қажет. Қызметтегі кәсіби қарым-қатынас тек коммуникациялық құзыреттіліктердің қалыптасуынан кейін барып іске аса алады. Кәсіби қарым-қатынас белгілі бір жағдаятқа, орынға және кәсіпке негізделеді және оны үйрету үшін аталған тақырыптарға байланысты ауызша сөйлеуге деген бейімділігін қалыптастыру керек.

Түйінді сөздер: коммуникативті құзыреттілік, интерактивті оқыту, шет тілдеріндегі қарым-қатынас, кәсіптік білім, мәдениетаралық қарым-қатынас, ағылшын тілі, технология.

Аннотация. В последние годы изучение иностранных языков является одним из наиболее актуальных вопросов образования. Знание хотя бы одного иностранного языка очень актуально. Это отражено в новых государственных образовательных стандартах. В соответствии с социально-политическими и экономическими ситуациями в различных структурах общества происходят постоянные изменения, в том числе и в сфере образования. На сегодняшний день основное направления реформы языкового образования - развитие научных исследований в области теории и методологии преподавания иностранных языков.

Термин «языковая компетенция», представленный американским лингвистом Н. Хомским, примерно в середине 20-го века, означает способность понимать и выдавать неограниченное количество правильных предложений в терминах языка с помощью приобретенных языковых знаков и правила их подключения [1]. Это подразумевает способность выполнять определенную, преимущественно лингвистическую деятельность на родном языке.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, интерактивное обучение, общение на иностранных языках, профессиональное образование, межкультурное взаимодействие, английский язык, технология.

Abstract. In recent years, the study of foreign languages has been one of the most topical issues of education. Knowledge of at least one foreign language is very relevant. This is reflected in the new federal state educational standards. In accordance with the socio-political and economic situation in the various structures of society, there are constant changes, including in education. To date, the main areas of reform of university language education, the development of scientific research in the field of theory and methodology of teaching foreign languages.

The term “language competence”, introduced by the American linguist N. Chomsky around the middle of the 20th century, means the ability to understand and give out an unlimited number of correct sentences in terms of language with the help of the acquired linguistic signs and the rules for their connection [1]. This implies the ability to perform a certain, predominantly linguistic activity in the native language.

Keywords: communicative competence, interactive learning, communication in foreign languages, vocational education, intercultural interaction, English, technology.

Social transformations of the twentieth century, the rapid development of science and technology led to an increased interest in the processes of foreign language education and teaching methods. This phenomenon is typical for all states on a global scale, including Iran, because the labor market that is currently being formed dictates new requirements for the quality and level of professional training of highly educated, competent specialists who are able to find application of their knowledge and skills in various spheres of state and public activity. English is becoming an important component of success in any sphere of public and interstate activity. If before a foreign language was studied, mainly, only as a school subject, today, the level of knowledge of the English language corresponds to the level of human development - both psychological and material.

The teaching of a foreign language is one of the main elements of the system of professional training of specialists at all levels in educational institutions of higher professional education.

Increasing the role of English in the formation of key competencies of students in special educational institutions is due to the expansion of international economic relations, the increase in the number of joint ventures, firms, the development of global computer networks, the ever increasing use of imported equipment and foreign technologies in the practice of enterprises. All this leads to an increased need for specialists who are proficient in English and are able to carry out foreign language communication, capable of carrying out effective professional activities in the field of international cooperation. Knowledge of English is also necessary to be competitive in the labor market. In this regard, there is a need for the formation of professional and communicative competence in the sphere of high vocational education.

After the introduction of modernization in the sphere of vocational education, a need arose to apply a competence approach. This approach focuses on the results of education, which is understood not as a sum of learned information, but as a person's ability to act in various problem situations. For professional educational institutions, the set of these situations depends on the types of activity determined by the standard of the specialty of trainees. As a rule, in the educational process more attention is paid to the communicative function of the English language, aimed at interpersonal and intercultural interaction. Therefore, the development of linguistic, speech and communication skills is limited, since it does not take into account the professional activities of future professionals. In this regard, the problem arises of the formation of discursive competence as the ability to understand the realities of the studied country. Discursive competence is the ability to perceive different types of discourses, which allows you to build a strategy of behavior and background context in the process of professional communication. The formation of lexical competence allows you to meaningfully form the vocabulary, fill it with various terms in the framework of professional activity. Based on the experience of conducting classes and given that the students have a passive knowledge of the language, then in our opinion, emphasis should be placed in training sessions and in extracurricular activities on a combination of intensive and extensive reading of thematic texts. The text should involve a variety of vocabulary and accordingly expand the vocabulary of students. The interconnection of both the text and the oral situation allows extending the lexical field, it is easier to use word usage, and the thematic text allows combining lexical and semantic types [2].

The introduction of integral competence, which provides communication in English in the field of professional discourse, and readiness for interaction in a professional English-speaking environment will increase the effectiveness of students' language training. Therefore, the introduction of professional competencies, reflecting the integral nature of the formation of competencies in the classroom for learning English, is an urgent need. It should be noted here that for the effective implementation of English-language communication for students of a natural profile, the need to possess skills and competences in understanding speech by listening and speaking is revealed.

In order to successfully master English-speaking communication in the field of professional activity, one should pay attention to the formation of speech competences. The formation of these competencies is most appropriate in creating an environment of professionally-oriented English-speaking communication, which implies a combination of learning English as a means of mastering one's specialty and as a means of expanding professional communication. This necessitates a change in the content of education and the structure of studies. It is necessary to shift the emphasis in the content of the thesaurus, increase the focus on training on speech activity of students [3].

The introduction of a competence approach entailed a reassessment of the goal setting in the teaching of a foreign language. The problem of goal-setting is one of the most important tasks of designing a sound system of foreign-language training of specialists in the sphere of secondary vocational education. The goal-setting means the own certainty of secondary vocational education, its semantic construction, which gives it integrity, direction and concreteness to the educational process. The main goal of vocational education is the preparation of a skilled worker, competitive in the labor market, competent, responsible, fluent in his profession, a foreign language capable of effective work in the specialty at the level of world standards, ready for constant professional growth and mobility. In accordance with the purpose of teaching a foreign language - the formation of a professional and communicative competence, it is noted that the knowledge, skills and skills of students in secondary vocational schools are below the required level of foreign language skills in accordance with the "Common European Competences". Such a situation makes it difficult to achieve this goal and causes a change in the content of training, organizational forms and the search for such ways of implementing the educational process that will solve the task of forming the required competence.

The term communicative competence was used by Khomsky in the second half of the 20th century and originally designated the language competence, which is formed from the individual's ability:

- a) to understand and form an unlimited number of sentences, constructed according to the structural schemes;
- b) discover a formal similarity or difference of statements that are close in content. Then, from linguistics, the term was transferred to sociolinguistics and the method of teaching a foreign language and was understood as the speech ability of the individual.

One of the components of communicative competence is social competence. It presupposes readiness and desire to interact with other people, self-confidence, the ability to put yourself in the place of another and the ability to cope with a difficult situation. It is very important to create a sense of tolerance or tolerance for a point of view that is different from yours [4].

I.A Zimnaya introduces the notion of socio-professional competence, which, along with the social part of a single social and professional competence, represents an activity-based, multidisciplinary knowledge, multi-level skills that are manifested in professional activity. This concept is especially important, since in the aggregate they specify the purpose of teaching a foreign language, taking into account its professional orientation, helps to solve the problem of training specialists in accordance with the requirements of employers. On the basis of this, the need to transfer the emphasis of the goal of teaching a foreign language from the formation of communicative competence (CC) to the professionally communicative competence. Thus, under the definition of the term "professional and communicative competence" for students of high vocational education is understood a model of human behavior that includes personal qualities,

knowledge, skills and skills to use a special language that is characteristic of one or another sphere of professional activity, the ability to predict the scenario, a plan for communication and a presentation, taking into account the individual characteristics of the interlocutors, based on the observance of a certain speed of speech, adequate style statements volume [5].

Communication consists mainly not of speech actions, but of communicative tasks that go into communicative activity, constitute communication itself. The goal of education is not only what and how to transfer it to the learner, so that he can perceive and assimilate, but also to achieve a certain level of possession of a foreign language.

The formation of professional and communicative competence can be assessed by the following criteria: the ability to confidently use the most commonly used and relatively simple language facilities in the main types of speech activity: speaking, listening, reading and writing, owning the skills of colloquial speech (to master the normative pronunciation and rhythm of speech and apply them for everyday communication); to understand oral (monological and dialogical) speech on everyday and professional topics; actively own the most common grammar; know the basic vocabulary of the common language, as well as the basic terminology of its narrow specialty; read and understand the vocabulary special literature on the narrow profile of the specialty; to make reports, reports (with preliminary preparation); participate in the discussion of topics related to the specialty (ask questions and answer questions); master the basic writing skills that necessary for the preparation of projects, reports and correspondence. Practical knowledge of the language of the specialty also implies the ability to work independently with specialized literature in a foreign language in order to obtain professional information. It is noted that in a speech it is permissible to have such errors that do not distort the meaning and do not interfere with understanding.

In the program of the discipline "foreign language" includes a professionally-oriented section, which involves the study of language material by students, which includes special vocabulary and grammar, characteristic of formal and business and scientific styles of speech, mastering the genres of oral and written communication used in professional and business sphere, subject and situation of professional and business communication.

However, the small amount of academic hours devoted to the discipline of a foreign language is a serious problem that prevents the formation of the students' professional and communicative competence at a sufficiently high level. The method of solving this problem can be the use of modern methodical techniques in class, as well as the well thought out and organized extra-auditor activity of students.

Independent work of students in modern realities is impossible without the use of information and communication technologies (ICT). The main advantages of using ICT are not only increasing students' motivation for the topic being studied, creating approximate conditions for reality, but also an important means of developing competencies; optimization of building individual routes for learning a foreign language. ICTs make it possible to unleash students' creative potential and abilities, to show a creative approach to solving the set tasks, to diversify activities (project technologies, presentations, webinars, the practice of finding the necessary information, etc.), which in turn leads to the expansion of opportunities for the formation of professional competencies in the unity and interconnection - language, speech, discursive, communicative. The use of ICT in learning English enhances students' subjectivity and expands opportunities for self-development and self-reflection [6].

The use of the above-mentioned methods of work is completely justified in the teaching of students, because it allows to intensify the learning process and, thereby, to ensure the students master the professional and communicative competence, as well as the ability to independently organize their educational activities, actively and creatively participate in the discussion and analysis of the material studied and actively apply received knowledge and skills in practice. So, the conditions for the formation of professional competencies are the alignment of individual professionally-oriented routes for learning the language, leveling the level of training in the study group by organizing intra-group communication in English. In the classroom activity, it is important to expand vocabulary on professional topics through a combination of intensive and extensive reading of texts. Extensive reading implies an emphasis on the correctness of the comprehension of texts. Methodologically important is the importance of thematic texts as the basis for the expansion of vocabulary and lexical-semantic typology. In actual practice, using such an approach in appropriate situations helps to enhance and intensify the learning process. The basis for the formation of professional competencies is design technologies, the implementation of which presupposes the individual character of tasks, the form of execution, formatting (defining boundaries), and the approbation procedure [7, 8].

The level of formation of professional competence of students - future technicians is determined by the following indicators: proficiency in vocational units of a professional orientation; readiness for speech activity, which is manifested in the realization of the potential in foreign language professional communication; ability to use ICT in language learning; readiness for creative self-realization in the framework of the professional activity, which indicates the formed motivation to learn English. the ability to use the knowledge of a foreign language in professional activities"- will allow systematizing and streamlining the process of forming competences in English classes and will respond to modern realities.

REFERENCES:

1. Chomsky N. "Language and thinking" Ed. Moscow State University - M. 1972, 123 p.
2. Flyvbjerg, Bent. Five misunderstandings about case study research. *Qualitative Inquiry*, vol. 12, № 2, April 2006, pp. 219–245.
3. Reave L. Technical communication instruction in engineering schools: a survey of top-ranked U. S. and Canadian programs // *Journal of Business and technical Communication*. — 2004. — pp. 452–490.
4. http://www.akvobr.ru/formirovanie_yazykovoi_kompetencii.html (accessed on 10.10.18).
5. <https://infourok.ru/formirovanie-yazikovoy-kompetencii-na-urokah-inostrannogo-yazika-v-usloviyah-fgos-661674.html> (accessed on 10.10.18).
6. Millrud R.P. Modern conceptual principles of communicative learning a foreign language. *Foreign languages at school* №5 2000 г.
7. <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-kommunikativnoi-kompetentsii-u-budushchikh-prepodavatelei-angliiskogo-yazyka-v-> (accessed 11.11.2018).
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-professionalnoy-kommunikativnoy-kompetentsii-inostrannyh-slushateley-sredstvami-angliyskogo-yazyka> (accessed 11.11.2018).

Имашева Н.Д.,
«Педагогика және психология» кафедрасының аға оқытушысы,
педагогика ғылымының магистранты,
Қазақстан – Американдық Еркін университеті
E-mail: Darun_nazerke@mail.ru

Набиев Е.А.,
Набиева Б.
Бірлескен автор
Қазақстан – Американдық Еркін университеті
Өскемен қаласы

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аннотация: Қазіргі қоғамдық өзгерістердің қарқындылығы жаңа сипаттағы болашақ студенттердің қажеттілігін туғызады. Республикамызда қолға алынған білім беру жүйесін реформалау ісі осы саналы жан-жақты өзгертуге бағытталған кешенді шығармалармен тығыз байланысты. Білім беру ісіндегі жаңа процестің мақсаты, бағыты, сипаты Қазақстан Республикасының тәуелсіз егеменді мемлекет болуына, ұлттық білім беру ісінің әлемдік білім жүйесіне кірігуіне тығыз байланысты болуы тиіс.

Кілт сөздер: Студент, білім, ғылым, тәрбие, педагогика.

Аннотация. Нынешние социальные перемены усиливают потребность в будущих учениках новой природы. Реформирование системы образования в стране тесно связано со сложными композициями, направленными на это сознательное изменение. Цель, направление и характер нового образовательного процесса должны быть тесно связаны с суверенным государством Республики Казахстан, интеграцией национального образования в мировую образовательную систему.

Ключевые слова: Студент, образование, наука, воспитание, педагогика.

Annotation. The introduction of social variables reinforces the need for future students of the new nature. The reformation of the formation of the system in the neighborhood is associated with compositional compositions aimed at this transitional change. The cement, orientation and nature of the new educational process should be coordinated with the sovereign state of the Republic of Kazakhstan, integrating national education into the global educational system.

Keywords: Student, education, science, education, pedagogy.

Қоғамдағы қазіргі кездегі қайта құрулар, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарлар, қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегелі өзгертті.

Әлемнің жетекші елдерінің көпшілігінің білім беру жүйесі білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, білік пен дағды-машыққа қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс жасау болып табылады.

Қазіргі қоғамдық өзгерістердің қарқындылығы жаңа сипаттағы болашақ студенттердің қажеттілігін туғызады. Республикамызда қолға алынған білім беру жүйесін реформалау ісі осы саналы жан-жақты өзгертуге бағытталған кешенді шығармалармен тығыз байланысты. Білім беру ісіндегі жаңа процестің мақсаты, бағыты, сипаты Қазақстан Республикасының тәуелсіз егеменді мемлекет болуына, ұлттық білім беру ісінің әлемдік білім жүйесіне кірігуіне тығыз байланысты болуы тиіс.

Қазақстан мемлекетінің білім беру мен ғылымының дамуы қазіргі кездегі экономикалық жүйедегі бәсекелестік жағдайын жоғарылату, аймақтық және ұлттық қызығушылық пен құндылықтарды дамыту маңызды болып отыр. Қазақстан республикасының мемлекеттік білім беру бағдарламасының дамуы 2015 – 2020 жылдар аралығында оқыту жүйесі мен прогрессивті технологиялар өңделіп, енгізілді [1]

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында: «Білім берудің басты өлшемі – білім мен білік алған кез келген азамат әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтындай маман болатындай деңгейге көтерілу болып табылады», - деп атап көрсетті. Ғылымның әр саласында білімнің мазмұны мен көлемі қауырт өсіп отырған бүгінгі күні жан – жақты дамыған азаматтарды қалыптастыру, әсіресе студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруына дамыту ең өзекті мәселерінің біріне айналып отыр. Өйткені, білім берудің жаңа мазмұнына байланысты оқытудың әрекеті оқыту процесін ұйымдастырушы ретінде қарастырылып, студенттің тұлғалық аспектілеріне дамыту мәселесі алғы орынға шықты. Бұл, оқу қызметінің субъектісі ретінде, даралық, өзіндік жұмыс жасауға, өзін – өзі тануға, білім алу арқылы дамуға ұмтылатын жеке тұлғаны қалыптастыру басты құндылық болып табылатынын көрсетеді.

Сондықтан студенттің өзіндік білім алу, іздену, қорытынды жасап, талдай білу дағдыларын қалыптастыру үшін, оның өзіндік біліктілігіне сүйене отырып, білім алу технологиясын меңгертуге көңіл аударылуда.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Білім беру туралы Заңында: «Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» - деп атап көрсетілген. Демек, білім беру мазмұнын жаңарту қажеттігі қазіргі элеуметтік –экономикалық жағдайларға байланысты қазақстандық білім беру саласында қалыптасқан ахуалдан туындап отыр. Бұл ретте біз оқытудың ең маңызды мәселелерін нақтылы айқындай отырып, дамыған елдердің прогресшіл тәжірибесіне сүйене білуге тиіспіз. Студенттердің өзіндік жұмыстарды орындау мәселелері философиялық, педогогикалық зерттеулерде көрініс тапқанын, бұл салада біраз тәжірибе бар екенін байқадық.

Мәселен, Кеңес өкіметі жылдары Н.К. Крупская [2], П.П. Блонский [3] білім беруде өзіндік жұмыс мәселелерін зерттеп, құнды педагогикалық мұра қалдырды. Жастардың өз бетінше оқып, білім алуы мен дүние тануын жетілдірудің әдіснамалық негіздері М.А. Данилов [4], Ю.К. Кабанский [5], А.В.Усова [6] және т.б. еңбектерінде жалпы педагогикалық аспектіде қарастырылған. Ал И.Я. Лернер [7], Р.Г. Лемберг [8], П.И. Пидкасистыйдың [9] зерттеулері оқыту процесінде студенттердің оқу белсенділігін арттырудың жолдары мен тәсілдеріне арналған.

Тәрбие мен оқытудың теориясы мен практикасын дамыту саласында педагогика-психологиялық күрделі зерттеулер жүргізген қазақстандық ғалымдар А.А.Бейсенбаева [10], Қ.Қ.Жанпейісова [11], Н.Д.Хмель [12], Т.Қоқымбаева [13], С.Б.Бегалиева [14], Н.А.Дарханов [15], т.б. еңбектері ерекше маңызды орын алады. Сонымен қатар, Ө.Озғанбаев [16], С.Қалиев [17], Ж.Наурызбай [18], М.Жадрина [19] т.б. ғалымдар өз еңбектерінде көп ұлтты мәдени кеңістіктегі Қазақстан мектебінің жаңа ұлттық моделін қалыптастыруға байланысты ұлттық идея мәселесіне ерекше мән берген.

Т.Сабыров, Ж.А.Қараев [20] және т.б. дидакт зерттеушілер де, педагог-әдіскерлер де студенттердің өзіндік білім алуы өте маңызды процесс екенін анықтауға, оны зерттеп, өзіндік мәнін ашуға, өзіндік білім алуды айқындауға өз үлестерін қосты.

Өзіндік жұмыстың психологиялық аспектілері В.В.Давыдов [20], Н.А.Менчинский, А.В.Петровский, Н.Ф.Талызина, В.Г.Маралов [19], Ю.М.Орлов [20], А.А.Крылов [21], А.А.Бодалев [21], Д.Сэльби [21], К.Селевка [21] (өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау), А. Маслоу [22], К. Роджерс [22] (өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру) және тағы басқа ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Студенттердің өзіндік жұмыс аспектілерінің өңделуіне қарамастан, отандық ғылымы мен тәжірибесінде қазіргі білім беру процесінде ұйымдастыру ерекшеліктері әлі де жеткілікті зерттелініп, қарастырылмаған. Соның ішінде кредиттік жүйедегі оқыту жағдайында өзіндік жұмысты ұйымдастыру мәселесін атап өткен жөн.

Соңғы кездегі элеуметтік және экономикалық салалардағы болып жатқан түбегейлі өзгерістер, пайда бола бастаған ақпараттық қоғам ортасында болып жатқан қарқынды өзгерістерге, ақпараттар көлемінің ұлғаюына, жаңа ақпарат технологияларының қарқынды дамуына сай болуын талап етеді.

Біздің жоғары мектеп жүйесінің жалпы үрдістер мен тенденциялардан тыс, дүниежүзілік еңбек нарқының сұраныстарынан тыс дами алмайды. Бүгін, Қазақстан жоғары мектебінің даму мәселелерін шешуді тек ғана ұлттық дәреже көрсеткіштерінен бастауға болмайды.

Студенттердің танымдық белсенділігін дамытудың және жоғары оқу орнында білім алу барысында оларда дербестікті қалыптастырудың неғұрлым тиімді амалдарына, қалыптасуы мен дамуының өзіндік тарихы бар, мамандарды оқыту мен даярлаудың сапасын көтерудегі негізгі резервтердің біріне - өзіндік жұмыс жатады. Білім алудағы дербестіктің маңыздылығы жайлы ойларды бұрынғы ғылыми-педагогтардың еңбектерінен де кездестіруге болады. Олар білім берудің негізгі мақсаттары оқытушының іскерлігімен қатар оқушылар өзінше күш шығарса ғана өз мәресіне жетеді.

Осылайша, қоғамның 20-жылдарындағы белсенді дамуы дербес жұмыс жасай алатын тұлғаны қалыптастыру қажеттілігін тудырады; осы кезде Дальтонның жобасы және «бригадалық-зертхана» сияқты әдістер пайда болған. 30-40 жылдары «білім алудағы өзіндік дербес жұмыстарды асыра бағалау білім сапасының төмендеуіне әкелетіні анықталды», акцент дайын білімдерді жариялау әдістерінің орнын басады. Дәл осы кезде қоғам мен экономиканы тұтастай әміршіл-әкімшілік бюрократиялық жүйеге түсу жүзеге асырылды.

50-60 жылдарғы өзіндік жұмыстар мен бастамалардың дамуына ықпал етуші оқу әдістеріне қайта назар бөліне бастады. «Тоқырау» жылдары КПСС-тің XXV съезінде (1976) өз білімін дербес жұмыс жасау арқылы толтыру біліктілігіне үйретудің маңыздылығы мен оқу үрдісіне техникалық құралдарды енгізу жайлы айтылып, КПСС-тің XXVII съезі (1986) үздіксіз білім берудің біртұтас тиянақты жүйесін жасау мақсатында жоғары және орташа арнайы білім беруді қайта құру мәселесін қозғады. Бұл жерде оқу үрдісі барысында тұлғаның қалыптасуына байланысты мәселерді қоюдағы түбегейлі айырмашылық байқалады, жоғары мектеп дербес шығармашылық жұмыс жасай алатын тұлғаны қалыптастыру керек деген мемлекеттік тапсырма алады.

Осы проблеманың даму тарихы мен біздің зерттеудің нәтижесі, сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан аймағының бірқатар жоғары оқу орындарының тәжірибелік іс-әрекеттерінің көрсеткіштері бұл салаға үлкен үміт артады.

Аталмыш проблема бойынша жүргізілген алдыңғы зерттеулер мен эксперименттік жұмыстар нәтижесі көбінесе деректердің эмпирикалық көріністерін сипаттайды, ал аудиториядағы және аудиториядан тыс сабақтардағы студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру, көбінше меңгерілетін ұғымдарды өзінше есте сақтау және тәжірибе жүзіндегі біліктіліктерді бекітуде оларды пайдалануды мақсат етеді. Атап айтқанда, студент осы немесе келесі семинарда, тәжірибелік сабақта, сынақтағы өз білімін пайдалануы үшін немесе осындай күрделі тапсырмаларды шешуде қолдануы үшін алған ілімдерін ой елегінен өткізіп, есте сақтау қажет. Дәрістің негізгі ұғымдарына анықтама беру, танымдық мәселені бөліп алу жолдарын анықтау, қорытындылау және жүйелеу, мәселенің құрылымы мен өзіндік жұмыс үрдісіне қажетті элементтерін білу оқушылардың танымдық іс-әрекеттеріндегі ізденістерінің мағынасы болмайды. Мұның себебі болып жоғары мектеп дидактикасында осы күнге дейін студенттің өзіндік жұмысының мәні анықталмаған, осының салдарынан студенттердің өзіндік орындайтын тапсырмалардың белгілі бір түрлері пәндік (мазмұнына байланысты) тұрғыдан қарастырылады, алайда ол іс-әрекеттің іс жүзіндегі жағдайына сәйкес келе бермейді. Осының нәтижесінде студенттердің осындай жұмыстарды орындауға деген қызығушылығы біртіндеп азаяды.

Жоғары оқу орнында жасалатын өзіндік жұмыс жаңа материалдың кезеңдеп меңгерілуіне, оның бекітілуіне, қолданылуына, қайталануына және т.б. себеп болады. Жеке оқу танымының шынайы біртұтас әрі бөлінбейтін үрдісі жасанды түрде мүшеленеді. Бұл студенттің ойларының дамуын тежеп немесе оның дамуына ықпал ететін білімді меңгеруге мүмкіндік туғызбайды. Негізінде мұндай іс-әрекет барысында осы білімді шығармашылықта пайдаланудың тәжірибелері жинақталмайды.

Студенттің дербес, өзіндік жұмысының нәтижелі болуы оның қалай ұйымдастырылғанына, білімінің мазмұны мен сипатына, оқу үрдісі логикасына, аталмыш өзіндік жұмыс кезіндегі білімі мен алатын білімі арасындағы байланысына, осы жұмыстың нәтижелеріне және т.б. тәуелді болады.

Педагогикалық әдебиеттерден дербес өзіндік жұмыстың мәселесі жайлы көптеген көзқарастарды кездестіруге болады. Бұдан аталмыш ұғымның сан қырлы болатынын түсінуге болады, сондықтан бұл ұғымның анықтамасы нақтылауды қажет етеді.

Орта және жоғары мектеп мамандары мен отандық педагогтардың айтуынша, қандай да бір іс-әрекет саласындағы адамзаттың жинақтаған ілімдерін меңгерудегі оқушылардың өзіндік еңбегі мамандарды даярлаудың негізі болуы қажет (Е.Я.Голант, 1944; В.П.Есипов, 1961; А.В.Усова, 1969; С.И.Архангельский, 1973; Ю.К.Бабанский, 1977; Д.Никандров, 1979; В.Я.Ляудис, 1981; И.Л.Наумченко, 1984 және т.б.).

Өзіндік орындайтын жұмыс мәселесіне, соның ішінде, студенттердің өзіндік орындайтын жұмысына деген қызығушылық бірнеше онжылдықтар бойы орын алған және әлі де өзекті. Бұл мәселемен ғалым-педагогтар, жоғары мектеп мамандары айналысуда: Л.В.Жарова, 1986; А.В.Петровский, 1986; В.Я.Ляудис, 1989; Е.Л.Белкин, 1989; В.А.Козаков, 1990, 1991 және т.б.

Студенттердің өзіндік орындайтын жұмыстарын ұйымдастырудың көптеген аспектілерін зерттеу барысында бүгінгі қоғамның сұранысы мен жағдайына байланысты болатын бір айналымдылықты байқауға болады. Оқыту әдістерінің белгілі бір мөлшерде әр кезде уақыттың талаптарына сәйкес болатынын аңғару қиын емес.

Зерттеулердің мақсаттары мен мәселелеріне байланысты авторлардың ұсынған өзіндік орындайтын жұмыс жайлы бірқатар анықтамаларының толық талдаулары М.Г.Гаруновтың, О.А.Наильсонның және П.И.Пидкасистыйдың еңбектерінен орын алған. Студенттің өзіндік орындайтын жұмысы проблемасына көп көңіл бөлудің қажеттілігінің сақталып қалуының себебі сонымен қатар мынада: қазіргі уақыт кезеңі осы тараптағы әр түрлі білім беру жүйелеріндегі жинақталған тәжірибені ой елегінен өткізіп, қорытындылауды талап етеді.

Зерттеушілер атап айтқандай, өзіндік орындайтын жұмысқа берілетін анықтамалардың әр түрлі болуы кездейсоқ емес. Бұны өзіндік орындайтын жұмысты оқытушының да, оқушының да өзара іс-әрекеттерін екі жақты үрдіс ретінде қарастырғанда байқалатын оның екіжақты сипатымен түсіндіруге болады.

Біздің пікіріміз бойынша, П.И.Пидкасистый ұсынған анықтамасында ғана өзіндік орындайтын жұмыстың мәніне деген көзқарастың көпаспектілігі көрсетілген.

Автор өзіндік орындайтын жұмысты оқытудың негізгі амалдары ретінде қарастырады:

- әрбір нақтылы білім, меңгеру кезінде белгілі бір дидактикалық мақсат пен мәселеге сәйкес болады;
- оқушының білместіктен білімге дейінгі қозғалысының әрбір кезеңінде белгілі бір танымдық мәселелерді шешу үшін және ойлау әрекетінің төменгі деңгейден жоғарғы деңгейге қарай қозғалысы үшін қажетті білімнің көлемі мен деңгейін қалыптастырады;
- өз білімін өзіндік жүйелі түрде толықтырып отыруға деген психологиялық мақсаты және оқу, ғылым, өндіріс мәселелерін шешу барысындағы ғылыми және саяси ақпараттар ағынында дұрыс бағыт таңдай білу іскерлігін қалыптастырады;

- оқушының кәсіби іс-әрекетінің, таным мен мінез-құлық әдістерін меңгерудегі өзін-өзі көрсетуінің және өзіндік тәртібінің маңызды шарты болып табылады;
- педагогикалық басқарманың және оқушының кәсіби тұрғыдан анықталуы мен оқу үрдісі барысындағы ғылыми-өндірістік және танымдық өзіндік іс-әрекетіне басшылық студенттің негізгі құралы болып табылады [50,182 б].

Өзіндік орындайтын жұмыстың мағынасын осылайша түсіну, бұл ұғымның ішкі және сыртқы жақтарын ескеруге мүмкіндік береді. Өзіндік орындайтын жұмыс, бір жағынан, оқу үрдісі барысындағы студенттің өзіндік іс-әрекетін ұйымдастыру мен басқарудың педагогикалық құралы ретінде болса, екінші жағынан – оқу мен ғылымды үйренудің арнайы бір түрін білдіреді. Сонымен, әрі білім берудің құралы, әрі оқу-ғылым танымының түрі болатын жоғары мектептегі оқу үрдісі жүйесіндегі студенттердің өзіндік жұмысының екіжақтылық мағынасы жайлы айтқан жөн.

П.И.Пидкасистыйдың пікірі бойынша, «өзіндік жұмыс» ұғымында педагогикалық және гносеологиялық екі жақтың бірлігі мен қарама-қайшылығынан орын алатын, құралы мен түрлері арасындағы дидактикалық қайшылық бар.

Б.П.Есипов «өзіндік жұмыс» ұғымының мағынасын анықтау барысында оқушының өзіндік жұмысы ойдағы және физикалық әрекеттердің өзіндік

орындалуының өзіндік оймен міндетті түрде бірігуін білдіретінін айтты [14, 86 б]. Т.И.Ильина бұл ұғымға «оқытушының тікелей қатынасуынсыз, тек басшылық етуімен ғана орындалатын оқушының фронтальдық, топтық және жекелеген іс-әрекетінің ерекше түрі» ретінде анықтама берді [7].

«Өзіндік жұмыс» ұғымының мағынасын төмендегілердей етіп ашып көрсету әрекеттері кездеседі:

- оқыту әдісі ретінде (Ю.К.Бабанский [18, 122 б]);
- оқу іс-әрекетінің түрі ретінде (Т.А.Ильина [21, 96 б]);
- оқыту түрі ретінде (М.К.Гарунов[22, 11 б]);
- дербес танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру мен басқарудың құралы ретінде.

Қазіргі уақытта көзқарастың соңғысы кең таралаған. Оқытудың кез-келген түрінің танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың құралы болуы оның мағынасын ашып көрсетеді дейді Н.В.Кузьмина.

Сонымен, педагогикалық әдебиеттердегі «өзіндік жұмыс» ұғымы анықтамаларының әр түрлі нұсқаларын ескеріп және педагогикалық іс-әрекеттің өзіндік тәжірибесіне сүйене отырып, біз төмендегідей анықтаманы ұстанамыз: өзіндік жұмыс – оқытушы тікелей қатыспайтын, бірақ оның әдістемелік басшылығымен және тапсырмасы бойынша орындалатын студенттің жобадағы жұмысы.

Өзіндік жұмыс әрбір пәнді меңгеру үшін ғана емес, сонымен қатар жалпы, оқу, ғылыми, кәсіби іс-әрекеттегі өзіндік жұмыс біліктіліктерін, өзіне жауапкершілік ала білу қабілеттілігін, проблеманы өзінше шешу мүмкіндігін, құрылымды шешімдерді таба білуді, дағдарыс жағдайынан шыға білуді және т.б. іскерліктерді қалыптастыру үшін арналған. Студенттің өзіндік жұмысының маңыздылығы жеке пән аясынан әлдеқайда асып түседі, сондықтан мамандар даярлаушы жоғары оқу орындары өзіндік жұмысты ұйымдастыру біліктіліктері мен іскерліктерінің жүйесін қалыптастыру стратегиясын жасап шығаруы қажет. Мұны студенттердің өзіндік жұмыс жасау деңгейі мен оларға қойылатын талаптарының оқу барысында өз мәресіне жеткізуден бастау қажет.

Қазақстан Республикасындағы білім берудің кредиттік технологиясына өтудегі білім берудің жаңа парадигмасына сәйкес кез-келген жас маман төмендегі аталғандарды меңгеруге міндетті: негізгі білімді, өз кәсібіне байланысты кәсіби іскерліктер мен біліктіліктерді, жаңа проблеманы шешудің шығармашылық және зерттеу іс-әрекеттерінің тәжірибесін, әлеуметтік-бағалау іс-әрекетінің тәжірибесін. Білім берудің кейінгі екі бөлімі студенттің өзіндік жұмысы барысында ғана қалыптасады. Сондай-ақ, мамандығы мен іс-әрекетіне (зерттеуші, жобалаушы, құрастырушы, технолог, жөндеуші, менеджер және т.б.) байланысты өзіндік жұмыстың дифференциалды белгілерін жасап шығару кафедраның мақсаты болып табылады.

Жоғары оқу орнында оқытудың әдісі мен оқушылардың өзіндік жұмыс жасай білуінің деңгейі бойынша орташа мамандандырудан өзгешеленеді. Оқытушы студенттің танымдық іс-әрекетін тек ұйымдастырады. Студент тану үрдісін өзі жүзеге асырады. Өзіндік іс-әрекетпен бекітілмеген білімдердің ешқайсысы адамның шынайы жетістігі бола алмайды. Сонымен қатар, өзіндік жұмыстың тәрбиелік мағынасы да бар: ол өзіндік жұмыс жасауды іскерлік пен біліктіліктер жиынтығы ретінде ғана қалыптастырып қоймай, сондай-ақ қазіргі заманғы жоғарғы дәрежедегі маман тұлғасының құрылымында маңызды рөл атқаратын мінез сипаты ретінде қалыптастырады. Сондықтан, әрбір жоғары оқу орнындағы, әрбір курстағы студенттің өзіндік жұмысына қажетті материал оқытушының басшылығымен мұқиятталдырылып алынады. Жоғары оқу орындарында семестрге арналған өзіндік жұмыстар графигі жасалып, семестрлік оқу жоспарлары мен оқу бағдарламалары қосымша көрсетіледі. Графиктер уақытты дұрыс ұйымдастырып, оны тиімді пайдалануға мәжбүр етеді. Жұмысты оқытушы жүйелі түрде қадағалап отыруы керек. Ғылыми-теориялық дәріс, студенттердің алған білімдерінің жиынтығы өзіндік жұмыстың негізін қалайды. Студенттер білімді алу барысында олардың орындалуының әдістемелік нұсқауларын, оқулықтардың, қажетті әдебиеттердің тізімін алады.

Жоғары оқу орындарында дербес өзіндік жұмыстардың бірқатар түрлері орын алған – лекцияларға, семинарларға, зертханалық сынақтарға, емтихандарға дайындық, рефераттарды, курстық жұмыс пен жоба тапсырмаларын орындау, ал соңғы қорытындылау кезеңінде – дипломдық жобаны орындау негізінде жүзеге асырылады. Егер өзіндік жұмыс екі немесе үш адамға арналса ол неғұрлым нәтижелі болады. Топтасып жұмыс істеу мотивациясы мен өзара интеллектуалдық белсенділіктің факторын күшейтіп, студенттердің бірін-бірі қадағалауы арқылы танымдық іс-әрекеттің нәтижелілігі көтеріледі.

Серіктестің болуы студент психологиясын біршама өзгертеді. Студент жеке дайындық барысында өз іс-әрекетін толық орындалып бітті деп субъективті бағалайды, алайда мұндай бағалаудың қате болуы мүмкін. Топтасып дербес жұмыс жасаған кезде бірін-бірі бақылайды және кейін оны оқытушы түзейді. Өзіндік оқу іс-әрекетінің бұл екінші қатары жұмыстың жалпы нәтижелі болуын қамтамасыз етеді. Өзіндік жұмыс қажетті жоғары деңгейде болған жағдайда студент жұмыстың жекелеген бөлігін өзіндік орындап, оны өзінің серіктесіне, курстасына көрсетуі мүмкін.

Өзіндік жұмыс төмендегі жәйттерге себеп болады:

- білімді тереңдету мен кеңейтуге;
- танымдық іс-әрекетке деген қызығушылықты қалыптастыруға;
- танымдық қабілеттіліктерді дамытуға.

Сондықтан ол мамандар даярлаудың нәтижелілігін көтерілуінің басты резерві болып табылады.

Өзіндік жұмысты ұйымдастырудың негізгі бағыттары мен басты педагогикалық аспектілерін қарастырайық. Студенттердің жоғары оқу орындарындағы қалыптасқан оқу іс-әрекетіндегі білім беру түрлері:

лекциялар, зертханалық сабақтар, семинарлар, өзіндік жұмыс пен үй тапсырмалары түрлерінің шарты болады. Сондай-ақ қадағалау жүйесі де оның бағытына негіз болады.

Оқытушы лекцияда студенттерге қажетті әдебиетті ұсынып, оқулықтармен және негізгі материалмен жұмыс жасау әдістерін түсіндіреді. Тақырыптың проблематикасын, оны меңгеру логикасын ашып көрсететін, әдебиеттер тізіміне сипат берілетін, өзінше дербес жұмыс жүргізуді қажет ететін бөлімдер аталып айтылатын кіріспе және бағдарлаушы лекциялар осыған қатысты ерекше мүмкіншіліктер туғызады.

Семинарлық және жобалық тапсырмалар жауаптардың, есептердің, шешімдердің тиімді нұсқаларын іздестіруді жетілдіруге бағытталуы керек.

Өзіндік жұмыс студенттің жұмысын түзетуге және оның сапасын көтеруге тірек болатын дидактикалық материалдарды пайдалана отырып орындалады.

Сондай-ақ, әрбір типтегі және түрдегі өзіндік жұмыстың негізгі танымдық мәселесін анықтау жоғары оқу орнының оқытушысына студенттің білместіктен білуге дейінгі қозғалысының әрбір кезеңіндегі танымдық іс-әректің сипатын алдын ала білуіне және студенттердің факультет жүйесіндегі әрбір пәннің жеке мақсаттарын зерттеуіндегі арнайы кәсіби дайындықтың жалпы мақсатпен байланысына қарай аталмыш іс-әрекеттің құрылымын жоспарлай отырып, оны басқаруына мүмкіндік береді.

Сонымен, жоғары мектептегі өзіндік жұмыс студенттің оқу үрдісіндегі өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың және басқарудың арнайы педагогикалық құралы болып табылады, сондықтан ол білім немесе ғылым танымының әдісін білдіруі қажет. Қандай да болмасын белгілі бір түрдегі өзіндік жұмысқа енетін мәселе кез-келген оқу еңбегі түріндегі танымдық іс-әрекеттің мәні болып саналады.

Таным мәселесі білім берудің жалпы және жекелеген мақсаттарымен, оқу материалының сипатымен және білім беру түрлері мен формаларының нақтылы дидактикалық мақсаттарымен негізделеді. Мазмұны мен құрылымы бірдей оқу материалын әр түрлі дидактикалық тұрғыдан ұйымдастыру барысындағы таным мәселесін шешудің жедел жүйесімен (іс-әрекет әдісі) қатар білім беру (меңгеру) жағдайына байланысты студент іс-әрекетінің құрылымы да өзгеріске ұшырайды. Соңғысы аудиториялық немесе аудиториядан тыс сабақтар құрамына енетін әр түрлі өзіндік жұмыстардың үйлесімділігінің, және де осылайша студент іс-әрекетінің танымдық себебінің алғы шарты бола отырып, өзіндік жұмыс мәнін меңгерудегі орындалатын әрекеттер мен бағыттаушы зерттеулердің жүйесін айқындайды.

Алайда, таным іс-әрекеті түріндегі студенттің өзіндік жұмысы педагогикалық емес, гносеологиялық құбылысты, - білім мен ғылым танымының арнайы түрін білдіреді. Студенттің алдына қойылған мақсатқа жетуі амалын өзіндік анықтауы өзіндік жұмысының мазмұны болып табылады.

Осылайша, жоғары оқу орнындағы оқу үрдісі жүйесіндегі өзіндік жұмысты оқытудың құралы ретінде де, ғылым-білім танудың түрі ретінде де қарастыру қажет. «Өзіндік жұмыс» деген дидактикалық ұғымға енетін амал мен форма арасындағы диалектикалық қарама-қайшылығы осы екі – педагогикалық және гносеологиялық – жақтарының бірлігі мен қайшылығынан құралады. Бірақ, егер өзіндік жұмыстың әрбір түріндегі танымдық (теориялық немесе практикалық) мәселеге айқын анықтама берілсе ғана бұл екі жақтың біртұтастығына қол жеткізуге болады. Біріншіден ол студенттің танымдық іс-әрекетіндегі өзіндік жұмыс мақсатын жете білуіне байланысты өзіндік таным немесе практикалық әрекеттерін реттеп отыруына негіз болады; екіншіден –

студенттің шамасы келмейтін кедергіні оқытушының уақытында байқап, оқушының өзіндік таным әрекетін басшылық етуге мүмкіндік береді.

Қазіргі кездегі білім беру практикасында жиі кездесетін, өзіндік жұмыс мәселесінің анықталмауы – оның шешімін табу үрдісі студенттің дербес танымдық іс-әрекетінің сипатынан оқшауланып қалады. Және де студент өзіндік қаншалықты жұмыс жасаса да, өзіндік таным әрекеті «сынақтар мен қателіктер» принципі бойынша немесе үйреншікті схемалардың бірі бойынша жүзеге асырылады. Аталмыш үрдіс бірінші жағдайда жасырын болып, басқарусыз қалады. Сондықтан, дербес өзіндік жұмыстарды орындау барысындағы танымдық өнімнің пайда болуы егер студент ойының дамуына, оның танымдық қабілеттілігіне, кәсіби дайындығына ықпал етсе де, бастама жасауға ынталандырса да, ретсіз түрде жүзеге асады. Сол уақытта білім беру өзінің дамыту және оқыту функцияларының дәрежесін жоғалтып алады.

Өзіндік жұмыстың мақсаты мен оның күрделілігі әр түрлі оқу курстарына байланысты өзгеріп тұратыны айдан анық. Мәселе күрделілігінің өзгеріп отыруы қазіргі заманғы оқу үрдісіндегі өзіндік жұмыс арқылы студенттер бағдарламада көрсетілген білімді, біліктілікті және іскерлікті ғана меңгеріп

қоймай, сонымен бірге өздерінің кәсіби-шығармашылық мүмкіншіліктерін дамыта отырып, өзіндік үздіксіз білім алуға даярланатындай етіп ұйымдастыруды қажет етеді.

Өзіндік жұмыстың мән-жайын ашып көрсетудегі бастапқы ұстанымдар осындай.

Студенттің кез-келген танымдық тәжірибесі белгілі бір мазмұн шеңберін қамтитын ойлау әрекеттерінің әр түрлі амалдарындағы «білім тануының» нақтылы бір әрекетінен көрінеді. Бұл мазмұндық танымдық әрекеттер объективті түрде болатын білім танудың алдын ала жоспарланған жағын білдіреді. Олар жаңа білімді меңгерудегі тапсырмалардың орындалуына, біліктілік пен іскерліктің, шығармашылық іс-әрекет тәжірибесінің қалыптасуына бағытталған, мақсаты төмендегідей болатын әрекеттерді білдіреді:

- ауызша және көру қарым-қатынастарына негізделген ұғымды, нысананы танып және жете білу, сондай-ақ іс-әрекеттің қандайда бір түрлерін есте сақтау және көрсету;

- жаңа жағдайдағы нақтылы бір тапсырмалар тобын шешу мақсатында білімді, біліктілікті және іскерлікті өзекті ете отырып, қайта өңдеу, іс-әрекет тәсілдерінің түрлерін өзгерту;

- жаңа ақпаратты алу немесе іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін жасау мақсатында инвариативтік және изоморфтық құрылымдардың, көзқарастар мен түсініктердің сипаттарын біріктіру;

- әдеттегідей емес жаңа мәселелерді анықтау, оларды шешудің жаңа бағдарламалары мен тәсілдерін жасау.

Алайда, студент аталған әрекеттерді орындау барысындағы оның білместіктен білуге дейінгі, епсіздіктен іскерлікке дейінгі қозғалыс үрдісі өзіндік жұмыстардың нақтылы бір түрінде алынып тасталады, осылайша, логикалық-мазмұндық жағы танымдық үрдісте жүзеге асатын сыртқы форманы жоспарлайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы білім жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы мен 2005-2010 жылдары дамыту бағдарламасы. //Химия мектепте - 2005.- №13 - 16 б.

2. Эльконин Д.В., Детская психология. – М.: Учпедгиз, 1960. – 328 с.

3. Давыдов В.В., Виды обобщения в обучении. – М: Педагогика, 1972. – 423 с.

4. Менчинская Н.А., Психологические проблемы активности личности в обучении. – М.: АПН РСФСР, 1972.260с.

5. Рубинштейн С.Л., Проблемы общей психологии. – М., 1976. 524 с.

6. Гальперин П.Я., Введение в психологию. – М.: МГУ, 1976. – 150 с.

7. Талызина Н.Ф., Управление процессом усвоения знаний. – М.: МГУ, 1975. – 343 с.

8. Якобсон П.М., Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М.: Просвещение, 1969. – 317 с.

9. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М.: Арена, 1994. – 120 с.

10. Выготский Л.С., Собр. соч.- М. 1984. - 432 с.

11. Ястребова Е.Б. Развитие познавательной самостоятельности студентов младших курсов.: дисс. канд.пед.наук. – М.,1984. – 255 с.

12. Коротяев Б.И. Педагогика как совокупность педагогических теорий. Учебное пособие для факультета по подготовке и повышению квалификации организаторов народного образования. – М.: Просвещение, 1986. – 207с.

13. Поташкин М.М. Управление качеством образования. – М., 2000. – 448 с.

14. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения. Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.

15. Вяткин Л.Г., Железовский Г.И. Опыт развития самостоятельности студентов. – М.: Педагогика, 1993.- №1. – С 61

16. Леонтьев Р.Г. Дидактические очерки. – Алма-Ата: Казучпедгиз, 1960. -195 с.

17. Лемберг А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

18. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса. - Обучение. М., 1980. - 260 с.

19. Вергасов В.М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. – Казань: Выща школа, 1985.- 174 с.

20. Намазбаева Ж.И. Жеке адам дегеніміз не? // Ғылыми педагогикалық орталық хабаршысы. - 1991. - №1. 5 б.

21. Савин Н.В. Педагогика. - М., 1989.- 270 с.

22. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1991. – 207с.

Куанбаева Б.У.,

педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: bayan_Kuanbaeva@mail.ru
Атырау қ.

Мырзашева А.Н.,

техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: aigul_mn@mail.ru
Атырау қ.

Ележанова Ш.К.

физика-математика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: shinar1802@mail.ru
Атырау қ.

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация: Мақалада физиканы оқытудағы интерактивті компьютерлік модельдердің рөлі зерттеледі. Компьютерлік модельдің көмегімен оқушыларды танымдық іс-әрекеттерге тиімді тарту үшін қиындықтары әртүрлі сұрақтар мен жеке тапсырмаларды ұйымдастыруға болады. Flash технологиясы арқылы физикалық құбылыстарды модельдеу мүмкіндіктері қарастырылған. Бағдарламалық интерактивті оқыту құралдары талданып, физика сабағында интерактивті компьютерлік модельдерді қолдану әдістері ұсынылады.

Кілт сөздер: интерактивті компьютерлік модель, физиканы оқыту әдістемесі, Macromedia Flash, өзбетімен жұмыс.

Аннотация: В статье исследуется роль интерактивных компьютерных моделей в обучении физики. С помощью компьютерной модели можно организовать различные вопросы и задания для эффективного привлечения учеников к познавательной деятельности. Рассмотрен вариант моделирования физических явлений с помощью технологии Flash. Проанализированы программные интерактивные средства обучения и предложены методы использования интерактивных компьютерных моделей на уроках физики.

Ключевые слова: интерактивная компьютерная модель, методика преподавания физики, Macromedia Flash, самостоятельная работа.

Abstract: The article investigates the role of interactive computer models in teaching physics. With the help of a computer model, you can organize various questions and tasks to effectively engage students in cognitive activity. A variant of modeling physical phenomena using Flash technology is considered. Software programs interactive means of education are analyzed and methods for using interactive computer models in physics lessons are proposed.

Keywords: interactive computer model, methods of teaching physics, Macromedia Flash, self-study.

Бүгінгі күні физика сабағында оқушылардың эксперименттік және зерттеу қызметтерін арттыруда компьютерді қолданудың маңыздылығы жан-жақты айқындалған. Компьютер арқылы физикалық құбылыстардың моделін көрнекі түрде көрсету, оқушыларға есте сақтайтын динамикалық эсер беру, ал мұғалімнің сабақтың мақсатына жете алу мүмкіндіктеріне қол жеткізуге болады. Физикалық тәжірибелерді, құбылыстарды немесе идеал модель жағдайын имитациялайтын компьютерлік бағдарламаларды компьютерлік модель деп атаймыз. Физика сабағында оқушыларды компьютер экранында нысандардың анимациясын басқару және сандық параметрлер шамасын өзгертуге бағытталған интерактивті компьютерлік модельдер қызықтырады. Ал, интерактивті компьютерлік модельдер дегеніміз, статистикалық көрнекі ақпарат (мәтін, графика, түс) пен динамикалықты (анимацияны) біріктіру арқылы әртүрлі ақпараттық көріністерде динамикалық дамып келе жатқан бейнелерді жасауға мүмкіндік беретін жаңа ақпараттық технологиялар болып табылады [1]. Интерактивтілік білім алушыға компьютерлік модельмен жұмыс істегенде белсенділік танытуға, белгілі бір шектерде ақпаратты ұсынуды басқаруға, жеке траекториясын және оқу материалдарының қарқынын таңдауға мүмкіндік береді.

Эксперимент барысында кейде интерактивті компьютерлік модельдер бір мезгілде экспериментті сипаттайтын физикалық шамалар қатарының уақыттан тәуелділік графигін тұрғызудың динамикалық режимде бақылауды, басқа да физикалық шамалардың өзара тәуелділігін қамтамасыз етеді. Ал, мұндай көрнекі модельдердің маңыздылығы жоғары, өйткені оқушылар график тұрғызуда және оны түсіне білуде көбінесе қиналады. Сонымен қатар басқа оқу үдерісінің дәстүрлі емес түрлерін компьютерлік модельдің көмегімен жаңа

тұрғыдан ұйымдастыруға болады. Мысал ретінде мұндай сабақтың практикада қолданыс тапқан екі түрін атауға болады [2].

Өзбетімен зерттеу сабағы: компьютерлік бағдарламаларды қолданып, аздаған уақыт ішінде зерттеу жұмыстарын орындауға болады, яғни оқушыларға компьютерлік модель көмегімен өзбетімен зерттеу жұмысын жүргізіп, қажетті нәтижелерді алу ұсынылады. Мұнда оқушы қызығушылықпен, шығармашылықпен өзбетімен білімді меңгереді, мұғалім көмекші ретінде қызмет атқарады, нәтижесінде сабақ жоғары деңгейде өтеді. Мұндай өзбетімен зерттеу сабағын тек компьютерлік сыныпта өткізуге болады.

Екіншісі - компьютермен тексеру арқылы есеп шығару сабағы. Мұнда да оқушылар өзбетімен есепті шығарады, ал мұғалім жауабын компьютерлік эксперимент кою арқылы тексеруді ұсынады және қадағалайды. Алынған жауаптарды өзбетімен компьютерлік эксперимент арқылы тексеру оқушылардың танымдық қызығушылығын күшейтеді, оларды шығармашылықпен жұмыс істей отырып, өздігінен ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуіне ынталандырады.

Сонымен қатар оқушылар өздіктерінен тапсырмалар құрастырып, оны орындап, қорытындыларының дұрыстығын компьютерлік модельді қолданып тексереді.

Біздің тәжірибеміз көрсеткендей, оқушыларды компьютерлік модельдерді пайдалана отырып, танымдық іс-әрекеттерге тиімді тарту үшін қиындықтары әртүрлі сұрақтар мен жеке тапсырмаларды ұйымдастыру қажет. Мұндай компьютерлік модельдермен жұмыс істеу кезінде қолдануға болатын тапсырмалардың негізгі түрлеріне мысал келтірсек:

1. Жаттығу (түсіну) тапсырмалары. Оқушылардың модельдің мақсатын түсінуіне және онымен жұмыс істеп білуді меңгеруге арналған тапсырмалар. Тапсырма модельді басқару нұсқаулығын және бақылау сұрақтарын қамтиды.

2. Компьютерлік эксперименттер. Оқушыларға берілген модельді қолдану арқылы бірнеше қарапайым эксперименттер жүргізу және тест сұрақтарына жауап беру ұсынылады.

3. Эксперименттік тапсырмалар. Мұндай тапсырмаларда нәтижелерді есептеу қажет етілмейді, тек сәйкесті компьютерлік экспериментті тауып, ойлануды керек етеді. Әдеттегідей, мұндай тапсырмаларды шешуге оқушылар ерекше ынталарымен қатысады.

4. Есептеу тапсырмалары, оның дұрыстығын компьютерлік модель арқылы тексеруге болады. Мұндай тапсырмаларды құрастырған кезде, модельдің функционалдық мүмкіндіктері мен сандық параметрлерінің өзгерісінің ауқымдарын (диапазон) ескеру қажет.

5. Зерттеу тапсырмалары. Оқушыларға кейбір болжамның (гипотезаның) дұрыстығын немесе бұрыстығын растайтын бірқатар компьютерлік эксперименттерді жоспарлау және өткізу ұсынылады. Қабілетті оқушыларға бір-екі заңдылықтарды өздігінен тұжырымдау және оны эксперимент арқылы дәлелдеу ұсынылады.

6. Шығармашылық тапсырмалар. Мұнда оқушылар өзбетімен тапсырмаларды құрастырады, оларды тұжырымдайды, шешеді, содан кейін алынған нәтижелерді тексеру үшін компьютерлік эксперименттер жасайды.

Ұсынылған тапсырмалар оқушыларға интерактивті компьютерлік модельді басқаруды тез меңгеруге, білім беру материалын саналы игеруге және шығармашылық қиялдарының оянуына ықпал етеді. Маңыздысы сол, компьютерлік экранда қажетті нақты бақыланатын нәтижені алу үшін оқушылардың білімді өзбетімен игеру үдерісі жүреді. Бұл сабақта мұғалім тек көмекші, яғни кеңесшінің рөлін орындайды.

Физиканы оқытудағы интерактивті компьютерлік модельдерді қолдану- танымның негізгі әдістерінің бірі, ол шындықты бейнелеп көрсетеді және басқа нысандардың, құбылыстардың, үдерістердің көмегімен реал нысанның кейбір қасиеттерін нақтылайды, көзге елестетеді немесе абстрактілі сипаттау арқылы бейне, үдеріс, жоспар, карта, теңдеулер жиынтығы, алгоритмдер және бағдарламалар түрінде түсіндіру болып табылады [3].

Соған байланысты, бағдарламалық интерактивті оқыту құралдарына тоқталып өтеміз. Оқу үдерісіне ақпараттық технологиялардың дендеп енуі мұғалімге жаңа мүмкіндіктер ашатын жаңа педагогикалық құралдардың пайда болуына әкелді. Отандық білім беруді ақпараттандырудың мақсаты - бұл жастардың ақпараттық қоғам өміріне дайындық мәселесін шешуге арналған «жаңа» мектепті қалыптастыру жағдайында оқу жұмысының мазмұнын, әдістерін және ұйымдастыру түрлерін өзгерту болып табылады. Білім беру жүйесінің жаңа мүмкіндіктері - интерактивті, мультимедиялық және модельдеудің үйлесімділігін береді. Бұл құралдардың интеграциясы әлемді тануда жаңа сапаға қол жеткізді. Интерактивтік, мультимедиялық және модельдеу арқылы біз әдеттегі оқулықта берілетін шындықты сипаттаудың символдық абстракциясын емес, қоршаған әлем туралы ұғымдарды ең жақсы сипаттау мүмкіндігін беретін, сол әлемінің толық моделін аламыз. Осының барлығы компоненттерді жетілдіруде, «виртуалды шындық» терминдерін және зертханалық жұмыстардың виртуализациясын пайдалануға мүмкіндік береді.

Зертханалық виртуализация бірқатар артықшылықтарға ие: сабақтың тиімділігін айтарлықтай арттыратын теориялық болжамдардың дұрыстығын эксперимент жүзінде тікелей тексеруге, зерттеуге, бақылау мүмкіндігінің болуы. Қалыпты жағдайларда мүмкін болмайтын эксперименттерді (мысалы, үдеріс ұзақ мерзімді немесе арнайы қондырғылар қажет болса) жүргізуге болады.

Компьютерлік графиканың, соның ішінде үш өлшемділік дамыған сайын, физикалық құбылыстар мен үдерістерді бейнелеу мүмкіндігі артты, бұның өзі білім беру үдерісі үшін өте маңызды болып табылады. Бүгінгі күнде көптеген білім беру мекемелерінің зертханалық базасы қалаған жағдайда емес, сондықтан мұғалімнің физикалық құбылыстарды немесе үдерістерді көрнекі түрде түсіндіріп, көрсетуіне мүмкіндіктері бола бермейді, бұл, әрине, оқушылардың құбылыстарды қабылдауына және түсінуіне әсер етеді.

Жылдам дамып келе жатқан заманауи мультимедиялық технологиялардың бірі - Flash технологиясы, ол бүгінгі күні оқу құралдары мен демонстрацияларды әзірлеуде кеңінен қолданыс табады. Бүгінгі күні 3D-Max, Macromedia Flash және т.б. сияқты компьютерлік графикалық анимациялардың әр түрлі әдістері бар. Біздің зерттеу жұмысымызда жеке үдерістерді модельдеу мүмкіндігін аша алатын Macromedia Flash бағдарламасы қолданылады. Macromedia Flash соңғы уақытта жасалды, бірақ жыл сайын және әр жаңа нұсқасымен ол танымал болып келеді. Flash технологиясын анимациялық фильмдер жасау үшін және тіпті компьютерлік ойындар жасау үшін табысты қолдануға болады.

Flash технологиясы Shockwave Flash (SWF) форматында векторлық графиканы пайдалану негізінде жасалған. Бұл бірінші векторлық формат болмаса да, SWF жасаушылары визуалды графикалық мүмкіндіктері, онымен жұмыс істеу құралдары және веб-беттерге нәтижені қосу механизмі арасындағы ең сәтті үйлесімділікті таба алды.

SWF-дің қосымша ерекшеліктері сол, оның көшірілуінің қолайлылығы, яғни бұл формат кез-келген аппараттық-бағдарламалық платформада (атап айтқанда, MacOS операциялық жүйесімен басқарылуымен жұмыс істейтін Macintosh компьютерлерінде және OS Windows жұмыс істейтін IBM компьютерлерінде) қолданылуы мүмкін. SWF-тің тағы бір артықшылығы: оның негізіндегі суреттер тек қана анимацияланып қоймайды, сонымен қатар интерактивті элементтер мен дыбыспен толықтырылады. Бұл технология жаңа материалдың көрсетілімінің көрінекілігін арттырады және оқушылардың теориялық негіздерді неғұрлым терең игерулеріне ықпал етеді. Сондай-ақ, мұғалімге жаңа, дәстүрлі емес білім беру қызметтерін ұйымдастыруға, оқушылардың шығармашылық жұмыстарын ұйымдастыруда белсенді, іс-әрекет оқыту әдістерін кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Интерактивті компьютерлік модельдерді физика сабағында қолдану кезінде тек қызықты жағы емес, сонымен қатар білімнің максималды тиімділігін қамтамасыз ету үшін не істеуге болады? - деген сұрақ туындайды. Ол үшін мұғалім компьютерлік модельмен таңдалған оқу материалына арналған жұмыс жоспарын алдын-ала дайындап, модельдің мүмкіндігіне сәйкес келетін тапсырмаларды құрастыруы керек және оқушыларға сұрақтарға жауап беруі немесе жасалынған жұмыстар туралы шағын қорытынды есеп жазу керек екендігін ескертуі қажет.

Ең алдымен, модельмен танысу, яғни кішігірім зерттеу жұмысы – модельдің құрылысы бойынша экскурсия және модельдің негізгі реттеуіштерімен танысуды қамтитын оның функционалдық мүмкіндіктерімен танысу жұмыстарын жүргізеді. Жұмыс барысында компьютерлік сыныптағы мұғалім әрбір оқушымен жеке сөйлесіп, ең күрделі сәттерді түсіндіріп, сұрақтар беру арқылы және оқушылардан жауап алу арқылы экранда болып жатқан нәрселердің мәнін тереңірек талдап, модельді игеруге көмектеседі. Компьютерлік модельмен жақын танысқан соң, оқушыларға 1-3 компьютерлік эксперимент орындауды ұсынуға болады. Бұл эксперименттер оқушыларға экранда болып жатқан нәрсені сенімді басқаруды үйренуге және демонстрацияның мәнін түсінуге мүмкіндік береді. Әрі қарай, егер сол модельмен мүмкін болса, оқушыларға эксперименттік тапсырмалар, яғни шешімдері есептеуді қажет етпейтін, бірақ қажетті компьютерлік эксперименттерді ойластыруды және тұрғызуды қажет ететін тапсырмаларды ұсынуға болады. Әдеттегідей, мұндай тапсырмаларды шешуге ерекше ынталы оқушылар қатысады. Сонымен қатар, бұл кезеңде оқушылар зерттелетін құбылыстың моделін жеткілікті түрде түсініп, меңгерген соң, компьютерсіз шешімі қысқа уақытта шешілетін 2-3 тапсырма беріп, алынған нәтижені компьютерде экспериментпен тексеруге болады. Мұндай тапсырмаларды құрған кезде модельдің функционалдық мүмкіндіктерін және модель авторлары белгілеген сандық параметрлердің ауытқу ауқымдарын ескеру керек.

Тағы бір ескеретін жағдай, бұл тапсырмалар компьютерлік сыныпта орындалатын болса, олардың шешілуі 5-8 минуттан аспауы керек. Әйтпесе, компьютермен жұмыс істеу тиімді болмайды. Ұзақ шешімді қажет ететін тапсырмаларды үй жұмысы ретінде ұсынған жөн. Сондай-ақ, неғұрлым ұзақ шешім қабылдауды қажет ететін тапсырмаларды компьютерлік сыныпта орындату үшін, оған алдын-ала дайындықты үй жұмысы түрінде беріп, сыныпта жалғастырған дұрыс. Қабілеттіліктері жоғары оқушыларға зерттеу тапсырмаларын ұсынуға болады, яғни оқушыларға шешімі белгілі бір заңдылықтарды растауға немесе бекерге шығаруға болатындай компьютерлік эксперименттер қатарын жоспарлау және жүргізу қажет ететін тапсырмалар беріледі. Ал, озат оқушыларға мұндай заңдылықтарды өзбеттерімен тұжырымдауды ұсынуға болады. Шығармашылық сипатындағы тапсырмаларды оқушыларға үй тапсырмасы түрінде ұсынған дұрыс. Мұндай тапсырмалар шеңберінде оқушылар өзбеттерімен тапсырмаларды ойлап табады және шешеді, содан кейін компьютерлік сыныпта нәтижелерін тексереді.

Қазіргі көптеген мектептерде физикадан көрнекі құралдар мен зертханалық жабдықтар жетіспейді.

Ал, физика сабағында компьютерді қолданып осы мұқтаждықтарды жеңілдетуге болады. Мысалы “Дыбыс толқындары” тақырыбын өткен кезде оқушылар дыбыс тонының жоғарлығының тербеліс жиілігінен тәуелділігін анықтау үшін, олар тонның жоғарлығын 10 рет өзгерте отырып дисплей экранында әртүрлі жиілікпен тебелістің синусойдалық графигін алады. Бұл жерде гармониялық дыбыс тербелісінің дыбыс толқынының жоғарлығынан қандай тәуелділікте болатынын график түрінде қарап, оқушы өздігінен қорытынды жасай алады. Сондай-ақ, мысалы, 11-10 сыныптың физика сабағындағы “электростатикалық өрісті оқып үйрену” тақырыбын қарастырғанда компьютерде әртүрлі өрістерді модельдеп көрсетуге болады [4]:

1. Зарядталған шексіз жазықтықтағы өрісті бақылау және сызып көрсету.
2. Нүктелік зарядтың өрісін бақылау және сызып көрсету.
3. Әр аттас екі нүктелік зарядтардың (диполь өрісі) өрісін бақылау және сызып көрсету.
4. Алынған суреттен кернеулік сызықтарын жүргізу.

Әрине, мұндай демонстрациялар, егер кабинетте компьютер экранын үлкен қабырға экранында көрсетілуіне мүмкіндік беретін проекциялық техника болса немесе мұғалім компьютер мониторуна жақын жерде орналаса алатын шағын топпен жұмыс жасаса табысты болады. Олай болмаған жағдайда, мұғалім оқушыларға компьютерлік зертханада немесе үйде модельдермен өз бетімен жұмыс істеуге кеңес берсе, бұл әдіс те тиімді болып табылады. Жеке жұмыс кезінде ұсынылған модельдерге үлкен қызығушылық танытқан оқушылар экранда болған нәрселердің физикалық мазмұнына аса назар аудармай, барлық реттеуіштерді қозғауға, қолдануға тырысатынын атап өткен жөн. Практикалық тәжірибе көрсеткендей, нақты модель қарапайым оқушыны 3-5 минутқа қызықтыруы мүмкін, содан кейін: әрі қарай не істеу керек? – туралы сұрақтар туындайды. Мұндай өзбетімен жұмыстардан кейін жүргізілген сауалнама нәтижесі – оқушылардың жұмысты түсінбеген себепті, оқудың тиімсіз екенін көрсетті. Демек, бұндай қозғалыс моделін үлкен экранда жүргізген дұрыс.

Компьютерлік экспериментті заманауи оқыту технологияларымен: жобалық әдіспен, шығармашылық шеберліктің элементтерімен, проблемалық-модульдік оқытумен, фронталдық және топтық жұмыс әдістерімен, бақылау мен өзін-өзі бақылаудың түрлерімен үйлесімді қолдануға болады. Бұл жағдайда компьютерлік эксперимент физиканы оқытудың классикалық әдістерімен жақсы үйлеседі. Өйткені үдерістердің, құбылыстардың, тарихи эксперименттердің, құралдардың интерактивті үлгілерін оқушылардың жеке немесе топтық ғылыми-зерттеу қызметтерін, сондай-ақ, қарапайым сабақтарды ұйымдастыруда иллюстративті материал ретінде қолдануға болады.

Біздің тәжірибемізде, физика сабағына компьютерлік технологияны қолданғанда оқушылар компьютерді ойнау үшін емес, жұмыс құралы, мектептің оқу бағдарламасын меңгеруде көмекші құрал ретінде таныды. Сол себепті, интерактивті модельдеу күрделі білім беру материалдарын игеруде ғана емес, сонымен қатар жаратылыстану ғылымдарын одан әрі зерттеуде танымдық қызығушылықты дамыту үшін жағдайлар жасайды. Оқушылардың өздері қарапайым мультимедиялық презентацияларды жасауға ықыластарын білдірді.

Әрине, компьютерлік эксперимент жалғыз панацея болмауы керек. Нақты және компьютерлік эксперименттерді кезекпен орындау тек нақты эксперименттер қателерін бағалауда баға жетпес тәжірибе береді және компьютерлік модельдеу мүмкіндіктерін және шектеулерін талдауды үйретеді. Компьютерлік модельдеу кәсіби қызметтің барлық салаларында күннен – күнге кеңінен енгізілуіне байланысты, бұл тәжірибе болашақ маманның қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Сондықтан, оқушылар заманауи оқу құралдарын қолданғандықтан, оқуға деген ынталары артып, компьютермен жұмыс істеуге қызығушылық танытуда.

Физиканы оқытуда компьютерлерді пайдалану оқытудың тиімділігін арттыру және мұғалімнің жұмысын жеңілдету жағынан әдістемені өзгертеді. Компьютерлік демонстрациялар физика кабинетінде сабақ кезінде проектор мен интерактивті тақта арқылы жүргізіледі және осы сабақтың материалын иллюстрациялап көрсету үшін жасалады. Демонстрациялар үшін сандық (цифрлік) материалдардың бірнеше түрі қысқа бейнелер мен түрлі физикалық үдерістердің анимациялары, фотосуреттер және көрнекі сұлбалық сызбалар пайдаланылады.

Компьютерлік демонстрация аудиториядағы физикалық демонстрацияның нақты тәжірибесін алмастыра алмайды, бірақ оған қосымша ретінде қарастырылады. Компьютерлік бағдарламалар физикалық құбылыстардың модельдерін жасауға, үдерістің жүруін немесе белгілі бір үдерістің жағдайын өзгертуге мүмкіндік береді. Электронды оқулықтар анимация түрінде жазылған эксперименттерден тұрады, мысалы, дауыстық түсініктемемен бірге сұйықтың қайнау үдерісі немесе видеороликтер. Мұндай материалдарды жаңа тақырыпты түсіндіру кезінде қолдануға болады.

Компьютерлік презентациялар сабақта болып жатқан нәрсеге оқушылардың қызығушылықтарын тудырады және оларды жасаудың қарапайымдылығы мен пайдаланудың ыңғайлылығы тартымды әсер береді. Осылайша, білім беру үдерісінде компьютерді пайдалану оқушылардың шығармашылық және өзбетімен жұмыстарын жетілдіруде, оқу материалын көрінекі етуде, білім беру сапасын айтарлықтай жақсартуға мүмкіндіктер береді. Үнемі бормен, тақтамен жұмыс істейтін сабақты жүргізудің дәстүрлі түрімен салыстырғанда, электрондық оқыту ресурстарын пайдалану уақытты үнемдеп, материалды қосымша әрі қарай түсіндіру мүмкіндігін береді.

Оқудың интерактивті компьютерлік модельдері – физиканы оқытудың тиімділігін арттырудың ең қуатты құралдарының бірі. Дегенмен, олар оқушылардың белсенді, саналы және әр түрлі оқу әрекеттерін басқаруда мұғалімнің орнын ауыстыра алмайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Емец Н.П. Использование интерактивных компьютерных моделей в обучении астрономии студентов физических специальностей педагогических вузов // Автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, -Санкт-Петербург: 2010. – С3.
2. Старовиков М.И. Обучение школьников экспериментальному методу в курсе физики с использованием компьютера Текст.: монография / М.И. Старовиков. Бийск: Бийский гос. пед. ун-т им. В.М. Шукшина, 2006. -264 с.
3. Нуркаева И.М. Методика организации самостоятельной работы учащихся с компьютерными моделирующими программами на занятиях по физике // Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. -М.: 1999. -231 с.
4. Куанбаева Б.У. Педагогикалық жүйені технологияландыру: Монография. – Алматы: «Отан» баспасы, 2019. –Б.32

Куанбаева Б.У.,

педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: bayan_Kuanbaeva@mail.ru
Атырау қ.

Мырзашева А.Н.,

техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: aigul_mn@mail.ru
Атырау қ.

Ележанова Ш.К.

физика-математика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
E-mail: shinar1802@mail.ru
Атырау қ.

ГИДРО ЖӘНЕ АЭРОСТАТИКА ТАРАУЫН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Мақалада физиканың «Гидростатика және аэростатика» тарауын оқыту әдістемесі талданады. Оқу үдерісін қазіргі заманға сай ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуде электрондық оқулықтың ерекшеліктері, тиімділігі, артықшылықтары мен кемшіліктері анықталған. Электронды оқулық - оқу пәні бойынша дидактикалық, әдістемелік және ақпараттық - анықтамалық материалдары бар автоматтандырылған оқыту жүйесі болғандықтан, оқушылардың өзбетімен дайындалуы және алған білімдерін бақылау үшін кешенді пайдалану мүмкіндіктері ұсынылады.

Тірек сөздер: физиканы оқыту әдістемесі, гидро - және аэростатика, электрондық оқулық, Macromedia Flash технологиясы, модель.

Аннотация. В статье анализируется раздел методики преподавания физики «Гидростатика и аэростатика». Определяются особенности и эффективности, преимущества и недостатки электронного учебника, как основы современного научно-методического обеспечения образовательного процесса. Электронный учебник представляет собой автоматизированную систему обучения с дидактическими, методологическими и информационными справочными материалами по предмету, и поэтому ученикам предоставляется возможность комплексно использовать материалы самостоятельной работы для подготовки и контроля своих знаний.

Ключевые слова: методика преподавания физики, гидро- и аэростатика, электронный учебник, технология Macromedia Flash, модель.

Abstract. The article analyzes the section of methods of teaching physics "Hydrostatics and aerostatics". The features, efficiency, advantages and disadvantages of the electronic textbook are determined, which is a modern scientific and methodological support of the educational process. Electronic textbook is an automated learning system with didactic, methodological and informational reference materials on the subject, so students are given the opportunity to use the complex for independent work to prepare and control their knowledge.

Keywords: physics teaching methodology, hydro- and aerostatics, electronic textbook, Macromedia Flash technology, model.

«Гидро - және аэростатика» тарауы оқу материалдарының көлемі мен оны оқыту бағдарламасына бөлінген сағат санына сәйкес, ең көлемді және қиындығы да жоғары болып табылады. Гидростатика және аэростатика сұрақтары мектепте бір рет, 7-ші сыныпта оқытылады, ал жоғарғы сыныпта, олар тек қайталанатын болады. Демек, осы тараудың негізгі оқу материалдарын 7-ші сынып оқушылары терең және жеткілікті деңгейде меңгерулері тиіс. 7-ші сынып оқушыларының жалпы дамуы және математикалық дайындықтары өте шектеулі болатындығын және оқу материалының күрделі екендігін ескеретін болсақ, тарауды меңгерту қиындықтарды туғызады. Бұрын гидро және аэростатика бойынша оқу материалдары бөлек ұсынылған болатын.

Дегенмен, тәжірибе көрсеткендей, сұйықтар мен газдарға қатысты ортақ маңызды жалпы түсініктер оқушылармен салыстыру мен ұқсастыру кезінде жақсы қабылданатыны байқалды. Сонымен қатар:

1. Сұйықтар мен газдардың белгілі бір қасиеттерін және оларға қатысты заңдарды (Паскаль және Архимед) параллель меңгерту оқушылардың білім сапасына нұқсан келтірмей оқу уақытын қысқартуға мүмкіндіктер береді.

2. Сұйықтар мен газдардың молекулалық құрылымы туралы идеялар негізінде кейбір басты мәселелерді мазмұндау. Мысалы, оқушыларға гидро- және аэростатиканың негізгі заңы Паскаль заңы және бұл заң сұйықтар мен газдардың молекулаларының еркін қозғалғыштығының тікелей салдары болып табылатындығын түсіндіру.

Ал, тақырыптың барлық басқа теориялық сұрақтарын Паскаль заңы мен ауырлық күші әсері негізінде түсіндіруге болады.

Гидро - және аэростатика бөлімінде келесі негізгі ұғымдар мен заңдар қарастырылады [1]:

1. Сұйықтар мен газдардағы қысым ұғымы. 2. Тепе-теңдіктегі сұйықтар мен газдардың қысымын есептеу. 3. Қатынас ыдыстардағы қысым. 4. Атмосфералық қысымды өлшеу. 5. Гидравликалық пресс. 6. Архимед күші. 7. Денелердің жүзуі. Аталған тақырыптар кейінгі курстар үшін негіз болып табылады. Бұл түсініктер мен заңдарды білу жоғарғы сыныптарындағы мысалы, молекулярлық физика бөлімінің материалдарын меңгеруге ықпал етеді.

Енді, *жеке сұрақтарды оқыту әдістемесін* қысқаша қарастыратын болсақ, [1, 2, 3] «Гидро - және аэростатика» тарауын оқып-үйренуді оқушыларға сұйықтықтар мен газдарға тән белгілі бір қасиеттер туралы еске салумен бастауға болады. Қатты заттар мен сұйықтықтардың қасиеттерінің айырмашылығы олардың молекулалық құрылымының ерекшеліктеріне және молекулалардың қозғалыс сипатына байланысты болатындығына оқушылардың назарын аударуы керек.

Мұнда қатты денелердің молекулалары белгілі бір тепе-теңдік қалыптың маңында тербелетіндігін, сұйықтықтарда мұндай тепе-теңдік орналасу жоқ, олардың барлық молекулалары бір-біріне қатысты еркін қозғалатындығын, газдарда молекулалардың қозғалғыштық дәрежесі одан да жоғары болатындығын еске салған дұрыс. Сұйықтар мен газдардың молекулаларының қозғалысының ерекше сипаттамасы олардың тұрақсыздығына (аққыштығына) байланысты. Аққыштық ұғымын түсіндіру кезінде бұл қасиетті мысалдармен көрсету қажет. Мысалы, ыдысқа құйылған сұйықтық тез таралады, егер стақан ішіндегі су бетін сәл үрлесек, су қозғала бастайды. Судың қозғалғыштығына байланысты ауырлық күшінің әсерінен өзендер биік жерлерден төменге қарай ағады. Сонымен қатар, сұйықтың аққыштығы салдарынан, тұрақты көлемді сақтай отырып, ол құйылған ыдыс пішінін қабылдайтындығын көрсеткен дұрыс.

Паскаль заңы сұйық пен газ молекулаларының еркін қозғалғыштығының салдары болып табылатындығын оқушыларға қалай оңай көрсетуге болады. Ол үшін түсіндіруді газдан бастаған дұрыс. Газ молекулалары үздіксіз ретсіз қозғалыста болады. Егер ыдыс қабырғалары болмаса және Жерге тартылыс күші болмаса, барлық газ молекулалары жан-жаққа ұшып кетер еді. Ыдыс қабырғаларының барлық жағынан қысылған газ, өз кезегінде, осы қабырғаларға және ыдыс ішінде орналасқан кез-келген денеге қысым жасайды. Газ молекулалары ретсіз қозғалуына байланысты және ыдыста олардың саны үлкен болуына байланысты, газдағы қысым барлық жерде бірдей, сондықтан газ тұтастай алғанда тепе-теңдікте болады.

Содан кейін сұйықтарды қарастырамыз. Сұйық молекулалары да еркін қозғалғыштыққа ие. Соған байланысты, сығылған сұйықтың кез келген нүктесінде газдардағыдай қысым бірдей болады. Мұнда біз сығылған сұйық ішіндегі қысымның таралуы туралы айтамыз. Беттік күштермен әсер ету арқылы мысалы, поршень көмегімен жабық ыдыстағы сұйықты сығуға болады. Сұйықтағы қысым механизмі, әрине, газдарға қарағанда ерекшеленеді. Сұйыққа беттік күштермен әсер етіп, оның көлемін азайтуға болады. Бұл жағдайда сұйықта серпімділік күштері (молекулалар арасындағы тебу күштері) пайда болады, олар сұйықтың барлық нүктелеріне, сондай-ақ ыдыс қабырғаларына қысым жасайды. Сұйықтықтың молекулалары еркін қозғалатындықтан, бұл қысым сұйықпен қамтылған көлемнің барлық нүктелерінде бірдей болады.

Оқулықта сипатталған бір сұйық үшін тәжірибе негізінде *қатынас ыдыстарда* тепе-теңдік кезінде сұйық бірдей деңгейде болатыны қабылданған, содан кейін бұл фактіге теориялық негіздеме берілген. Теориялық негіздеме қарапайым, оқушылардың логикалық ойлауын дамытуда оны беру өте пайдалы.

Бұл негіздемедегі сұйықтың бір және сол деңгейде қысымы бірдей екендігі ережеден шығады. Бұдан қатынас ыдыстардың екі тармағындағы сұйық бағандарының биіктіктері бірдей деңгейде болатындығы анықталады.

Қатынас ыдыстардағы сұйықтықтардың тепе-теңдік жағдайы тәжірибелік қызығушылық танытатын тапсырмалармен бекітіледі (су өлшеуіш айнек, субұрқак, артезиан құдығы және т.б.).

Үй жұмысы ретінде оқушыларға поршеньдік және салмақ қысымын, Паскаль заңын, қатынас ыдыстарға, ыдыстың түбіне және қабырғасына қысым түсіруді демонстрациялайтын аспап құрастыру туралы ұсыныс жасауға болады. Барлық оқушылар үшін мұндай аспап жасау қиынға соғуы мүмкін, сондықтан бір немесе екі аспап жасауды оқушылардың белсенділер тобына тапсыру керек. Үйде немесе сыныпта оқушылар қатынас ыдысын жасап, олармен тәжірибе жүргізу үшін, оларды шыны және резеңке түтікшелермен қамтамасыз ету қажет.

Жерді қоршаған ауа қабығы *атмосфера* деп аталатындығы оқушыларға белгілі. Атмосфераны мұхиттағы немесе теңіздегі сумен салыстырып, атмосфералық қысымның бар екендігін анықтайды. Содан кейін бірнеше қарапайым тәжірибелер көрсетіледі: түтіктегі поршень астындағы судың көтерілуі, бостықтағы субұрқак т.б. және олар атмосфералық қысымның бар болуымен түсіндіріледі.

Атмосфералық қысым ұғымын бекіту үшін оқулықта «Неліктен Жердің ауа қабығы болады» тақырыбының соңында берілген бірқатар сапалы тапсырмалар ұсынылады [1,2].

Атмосфералық қысымды меңгеру барысында молекула - кинетикалық теорияның элементтерін қолданып, тереңдетуге болады.

Молекулалық қозғалыс Жер атмосферасының ішінара шашырауына алып келеді. Планета өзінің атмосферасын әлсіз тартқан сайын, бұл шашырау жылдамырақ болады. Оқушыларға Ай мен Меркурийдің ауырлық күші Жердегіден гөрі сәйкесінше 6 есе және 2,5 есе аз екендігі, сондықтан олардың атмосферасы ғарыштық кеңістікке шашырап кеткендігі туралы қызықты мәліметтерді айтуға болады.

Торричеллидің тәжірибесі физикадағы іргелі тәжірибелердің бірі, сондықтан ол оқушыларға көрсетілуі керек. Дегенмен, оны демонстрациялауға тыйым салынған, және бүгінгі күні бұл мәселе теориялық тұрғыдан ғана қарастырылады.

Атмосфералық қысым сантиметрмен немесе миллиметрмен өлшенген сынап бағанының биіктігімен өлшенеді. Табақшадағы сынаптың деңгейіндегі түтікше ішіндегі қысым атмосфералық қысымға тең. Бірақ түтіктегі сынап үстінде ауа болмағандықтан, түтіктегі сынап бағанының қысымы да атмосфералық қысымға тең болады.

Паскаль заңының практикалық қолдануы *гидравликалық машиненің* құрылымы мен жұмысында көрсетіледі. Гирке мен Спрокхоф «Элементар физика курсы бойынша эксперимент» атты, 2-бөлім (Учпенгиз, 1959) кітабында әр түрлі диаметрлі шприцтерден гидравликалық машиненің моделін жасауды ұсынды. Бұл шприцтердегі поршеньдер аз үйкеліспен қозғалатын цилиндрге жақсы сәйкес келеді. Егер оқушылар математикалық түрде дайындалмаса, жалпы қорытындыны сандық есептеулермен ауыстыру ұсынылады.

Гидравликалық машина құрылысында және жұмысында Паскаль заңы мен оны қолданылуын оқушылар жақсы меңгерулері керек, өйткені бұл - негізгі оқу материалы болып табылады. Бірақ, оқушыларды түрлі техникалық құралдарды: гидравликалық пресс, тежегіш, пневматикалық машиналар мен аспаптарды үйренуге мәжбүрлеудің қажеті жоқ. Барлық материалдар оқу құралында «Қосымша оқу үшін» айдарында берілген [1,2]. Әрине, оқушыларды оқулыққа қосымша ақпараттарды игеруге ынталандыру қажет, бірақ оқушылардың білімін қосымша материал негізінде бағалаудың керекі жоқ. Мүмкіндігінше «Гидравликалық пресс», «Автотежеу» және «Шой балға», «Сығылған ауаны пайдалану» фильмдерінің фрагменттерін көрсетуге болады. Физикадағы кестелер: гидравликалық пресс, автомобильдің гидравликалық тежегіш сұлбасы, пневматикалық шой балға және т.б. қолданылуы қажет.

Оқушыларды жалпы дамыту және оларды физикаға қызықтыру үшін сабақта өткізілген материалмен байланысты кез-келген техникалық құралдардың құрылысы мен жұмысы туралы және тарихи мәліметтер, тарихи тәжірибелер жөнінде оқушылардың шағын рефераттарын тыңдаған пайдалы.

Физика бойынша қолданыстағы бағдарламада Архимед заңы жоқ, орнына *архимед күші* түсінігі енгізілген. Себебі, «Архимед заңы» деген атаудың тек тарихи маңыздылығы бар, өйткені бұл заң сұйық салмағындағы қысымның таралуының салдары болып табылады. Паскаль заңы ауырлық күшінің әсерін ескере отырып, гидростатика мен аэростатиканың барлық құбылыстарын жан-жақты түсіндіруге мүмкіндік береді, сондықтан жаңа заң енгізудің қажеті жоқ.

Егер сұйық ішіндегі қысым туралы ақпаратты оқушылар жақсы меңгерген болса және олар ыдыстың түбіне және қабырғаларына түсірілген қысымды есептей алатын болса, онда архимед күшін меңгеру еш қиындық тудырмайды. Бұл кезде оқудың ықтимал әдістерінің біреуін: индуктивті, дедуктивті немесе эвристикалық қолдануға болады. Екі жағдайда да өмірлік тәжірибені қолданған дұрыс. Оқушылар күнделікті тұрмыстан ауада көтеру мүмкін емес заттарды су астында көтеру оңай екенін біледі. Егер ағаштың бір бөлігін суға батырып және оны су астында жіберіп қойса, онда ол қалқып шығады. Сол сияқты жеңіл газмен толтырылған резеңке шарды қолдан босатып жіберсе, биікке ұша алады. Тәжірибелерден келесі қорытынды жасалады: сұйықтыққа батырылған денеге төменнен жоғары қарай денені сұйықтан итеріп шығаратын күш әсер етеді. Осы күштің пайда болу себептерін түсіндіру үшін, тақтада тәжірибенің сызбасы сызылады және оқушылардың біліміне сүйене отырып, сұйыққа батырылған дененің төменгі бетіне түсірілген қысым күші әрқашан дененің жоғарғы бетіне түсірілген қысым күшінен көп екені түсіндіріледі. Бұл қысым күштерінің арасындағы айырмашылық денені сұйықтан итеретін күш болып табылады.

Сұйықтағы денелердің жүзу шарттары туралы сұрақты оқушылармен біраз оқу материалы жеткілікті дәрежеде меңгерілгендіктен, алдымен жалпы түрде қарастыруға болады.

Сұйыққа немесе газға батырылған денеге екі күш әсер етеді: тігінен төмен бағытталған P ауырлық күші және денені сұйықтан немесе газдан кері итеруші, тігінен жоғары қарай бағытталған F күші.

Осы күштердің әсерінен дене көп күшке қарай қозғалады. Мұндай үш жағдай болуы мүмкін: егер $F < P$ болса, дене сұйықтың түбіне дейін батып кетеді; егер $F \sim P$ болса, онда дене сұйықтың ішінде тепе-теңдік калыпта тұрады немесе жүзеді; егер $F > P$ болса, онда дене қалқып шығады немесе сұйықтың бетінде жүзеді.

Барлық үш жағдайды «картезиандық сүңгуір» деген ескі есімі бар құрылғыда көрсетуге болады. (Картезий-латын тіліне өзгертілген Декарт тегі (фамилиясы)).

Сонымен, бұл тараудағы сұрақтар 7-сыныпта және бір рет ғана қарастырылатынына байланысты жиі қиындықтар туғызады деген тұжырым жасауға болады.

Тарауды меңгертуге арналған оқыту құралдарына тоқталатын болсақ, электрондық оқулықтардың тиімділігі ерекше. Компьютерлік жүйелерді пайдалануға негізделген білім беруді автоматтандырудың қарқынды үдерісі білім беруде электрондық оқулықтардың енгізілуіне әкелді. Бұл жасақтама түріне оқу мақсатындағы көптеген компьютерлік курстар жатады. Классикалық мағынада оқулық дегеніміз, бұл- оқушыларға немесе білім алушыларға арналған, яғни ғылым мен білімнің жетістіктерінің қазіргі деңгейінде белгілі бір білім саласында жүйелі түрде материалдарды ұсынатын кітап болып табылады.

Электрондық оқулықтың баспа оқулықтан ерекшеліктері төмендегідей [4]:

1) Кез-келген басылған оқулық (қағазда тасымалдау) оқушыларды даярлаудың белгілі бір бастапқы деңгейіне арналады және оқудың соңғы деңгейін болжайды. Көптеген жалпы білім беру пәндері бойынша негізгі (базалық) курстың, профильдік курстың, факультативтік және т.б. оқулықтары бар. Белгілі бір пән бойынша электрондық оқулық күрделілігіне қарай бірнеше деңгейдегі материалдарды қамтуы мүмкін. Барлық материалдар лазерлі компакт - дискіге орналастырылады, сонымен бірге, мәтінге бейне түсіндірмелер, иллюстрациялар, анимациялар, сондай-ақ әрбір деңгейге сәйкес интерактивті режимде білімді тексеруге арналған тапсырмалар қамтылады.

2) Электрондық оқулықтың көрнекілігі баспа оқулықтан әлдеқайда жоғары. Электрондық оқулықтар жасағанда оның көрнекілігі анимациялық, дыбыстық, гиперсілтемелер, бейнеклиптер және т.б. сияқты мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы қамтамасыз етіледі.

3) Электронды оқулық әртүрлі нұсқаларды, көп деңгейлі және түрлі тексеру тапсырмаларын, тестілерді қамтиды. Электронды оқулық интерактивті және оқу режимінде барлық тапсырмаларды және тесттерді беруге мүмкіндік береді. Егер жауап қате болса, онда оқулық түсініктемелер мен ескертулермен дұрыс жауапқа гиперсілтеме береді.

4) Көптеген электрондық оқулықтар құрылымы бойынша ашық жүйелер болып табылады, яғни оларды тасымалдау үдерісінде толықтыруға, түзетуге, өзгертуге болады.

5) Электрондық оқулықтар жасақталу мақсатына байланысты құрылымы әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, сабақтарда пайдалану үшін белгілі бір пән бойынша оқу бағдарламасына сәйкес электрондық оқулық жасақтауға болады, ал оқу материалы тақырыптық жоспарлауға сәйкес ұсынылады. Сол сияқты тақырыптық жоспарға қатыссыз, бірақ нақты курстың оқу жоспарына сәйкес электрондық оқулықтарды дайындауға болады. Оқу материалдарын тік (вертикаль) оқыту принципі бойынша электрондық оқулықтар жасақтауға болады (тақырыптардың келесі сыныптарда қайталанып, толықтырылуы). Мұндай электрондық оқулықтарды оқушылардың өзбетімен жұмыс, емтиханға дайындалу үшін, сыныпта пайдалануға болады.

Қазіргі кезде білім беру үдерісінде жасалатын және пайдаланылатын электрондық мультимедиялық құралдардың сапасын бағалау өте маңызды, өйткені осы салада бірыңғай ғылыми-әдістемелік қолдау және стандарттар жоқ, бұл өз кезегінде қазіргі заманғы бағдарламалық қамсыздандыру нарығында қолданылатын білім беру бағдарламаларының сапасына кері әсерін тигізеді. Сонымен қатар, оқу үдерісін қазіргі заманға сай ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ететіндіктен және өзін-өзі оқыту әдісі болып табылатындықтан, электрондық оқулықтарға қызығушылық танытуда.

Жалпы электрондық оқулықтарға қойылатын нұсқаулықтарға сәйкес, электронды оқулық мәтіндік, графикалық, сөйлеу, музыка, бейне, фото және басқа да ақпараттар, сондай-ақ пайдаланушының баспа құжаттамасының жиынтығын қамтиды. Электрондық оқулықты кез келген электрондық тасымалдағышта немесе жергілікті немесе ғаламдық компьютерлік желіде орналастыруға болады.

Қазіргі заманғы электрондық оқулық компьютерлік технологияларды және бүкіләлемдік Интернет құралдарды пайдалануға негізделген, білім алушыларға оқу үдерісін басқарумен жеке және оңтайлы білім беру бағдарламалары бойынша оқытуды қамтамасыз етуге бағытталған тұтас дидактикалық жүйе болып табылады.

Электрондық оқулықтардың дәстүрлі оқыту әдістерімен салыстырғанда артықшылық деңгейін бағалау критерийлері төмендегідей [4,5]:

- оқу ақпаратын ұсыну формалары;
- навигация және іздеу жолдары;
- білімді бақылау әдістері;
- мұғаліммен кері байланыс ұйымдастыру.

Қазіргі заманғы электрондық оқулықтарды жасақтау принциптері (қағидалары):

- мәтін, графика, аудио, видео, анимация сияқты мультимедиялық деректердің бүкіл спектрін пайдаланатын ақпаратты ұсыну;

- кеңейтілген анықтамалық жүйемен үйлесімде жетілдірілген ақпарат іздеу және навигация мүмкіндіктері;
- объективті және жан-жақты білімді бақылау жүйесі;
- желілік технологияны қолданатын оқушы мен мұғалімнің интерактивті қарым-қатынас мүмкіндіктері.

Дәстүрлі оқу курстарынан электрондық оқулықтың айырмашылығы:

1. Құрамында сызықты емес құрылымдау және білім беру материалын оңтайландыру, білімді диагностикалау және түзету құралдары, кеңейтілген кері байланыс желісі және т.б. қамтылған оқу үдерісін басқарудың ерекше жүйесі;

2. Танымдық үдерістерді едәуір жылдамдатуға арналған ауызша әдістер;

3. Оқу үдерісінің жоғары деңгейде көрінекілігін қамтамасыз ететін графикалық құралдар;

4. Зертханалық практикум ұйымдастыруға мүмкіндік беретін мультимедиялық құралдар.

Электрондық оқулықтар келесідей негізгі міндеттерді шешуге:

- оқу пәнінің оқу жоспары мен тақырыптық жоспары туралы, сабақтың бірізділігі және оқу тақырыптарының логикасы туралы ақпарат алуға;

- оқу, әдістемелік және ақпараттық анықтамалық материалдарды өзбетімен қарау, игеру немесе қайталауға;

- компьютер дисплейінде барлық дидактикалық материалдар мен көрнекі құралдарды (диаграммалар, суреттер, кестелер, графиктер, мәтіндер және т.б.) көзбен қабылдауға;

- өзін-өзі басқаруды жүзеге асыру (автоматтандырылған бағаның қойылуы) оқыту тақырыптарының мазмұнын игеруге;

- ұсынылған оқу, ғылыми және әдістемелік әдебиеттер туралы ақпарат алуға;

- барлық тақырыптар мен сабақ түрлері бойынша әдістемелік әзірлемелерді және өткізу жоспарларының үлгілерін шығарып алуға;

-білім алушылармен сабақ өткізу үшін қажетті таратылатын материалдарды (жоспарларды, кестелерді, тапсырмаларды және т.б.) көбейтуге;

- әртүрлі оқу сабақтарын жүргізу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар алуға (жеке әдістеме);

- ақпараттық қызметте және басқа да ақпаратта пайдаланылатын кейбір технологиялар туралы хабарламалармен танысуға мүмкіндіктер береді.

Электрондық оқулық үшін қажетті және жеткілікті болатын барлық міндеттер мұнда қамтылмаған, бірақ анықталған міндеттер маңыздылар қатарына жатады.

Сонымен қатар, гипермәтіндік құжат бола отырып, электрондық оқулықтар пайдаланушылар мен шығарушыларға кейбір қиындықтарды туғызады:

- оқулықпен жергілікті желіде жұмыс істеу мүмкіндігін, Интернетте орналастыру мүмкіндігін қамтамасыз ету қажет.

- пайдаланушылардың кездейсоқ қателіктері оқулық мазмұнын өзгертпеуі үшін жүйелік - оқыту функциясын қорғау.

- психологиялық-педагогикалық аспектілерге қойылатын талаптарды күшейту, коммуникативтік режимдерге назар аудару қажеттілігі.

Электрондық оқулықтардың баты кемшілігі - үлкен мәтінді компьютер экранынан оқу қиындығы, соның нәтижесінде ақпаратты қабылдау нашарлығы. Бұл мәселені шешу үшін көптеген оқулықтарда екі оқу режимі бар: мәтіндік және дыбыстық. Мәтін режимін кітаптың жетілдірілген аналогы, ал дыбыс режимін - жақсы иллюстрацияланған лекция немесе оқытудың бейнефильмдік аналогы деп атауға болады. Екі режим де сол материалды ұсынудың әртүрлі әдісі болып табылады.

Сонымен қатар электрондық оқулықтарға қатысты бірқатар кемшіліктерді көрсетуге болады [5]:

- білім алушылар мен оқытушылардың белгілі бір ақпараттық мәдениетке ие болу қажеттілігі;

- желілік білім беру технологияларын пайдаланған кезде Интернетке қол жетімділігі немесе жергілікті желінің бар болу қажеттілігі;

- салыстырмалы түрде қымбат тұратын компьютерлік техникаға немесе білім алуды қалайтын қоғамның әрбір мүшесінің заманауи дербес компьютеріне қол жеткізудің қажеттілігі;

- электрондық оқулықтарды басып шығаруға негізделген тұжырымдаманың көптеген жағдайларда болмауы;

- электрондық оқулықтарды жасақтау кезінде мультимедиялық құралдардың үлкен көлемде қолданылуы көбінесе қажетсіз болып табылады.

Осындай кемшіліктердің болуына қарамастан, электрондық оқулықтар көптеген артықшылықтарға ие. Олар [4,5] :

- Мұғалімнің еңбек өнімділігі артады.

- Электрондық оқулықтармен жұмыс білім алушылардың өзіндік ойлауын белсендіреді.

- Жеке білім беру қарқындылығы. Бұл жерде тек уақыт бойынша «жекешелендіру» ғана емес, сыныптық - сабақ жүйесіндегі білім берудің қатаң уақытқа байланыстылығы, сонымен қатар білім алушының есте сақтау, темперамент және ойлау түрлерін ескере отырып, оқу материалының ашылуының кең нұсқалары.

- Электрондық конференциялар режимі проблемалық дәрістерді тиімді оқуға мүмкіндік береді.

- Электрондық оқулық жаңа ақпаратқа бейім, әлеуметтік-саяси, экономикалық өмірді реформалауға байланысты жаңалықтарды тез енгізуге болады.

- Әр оқушыны жеке курстар бойынша, оның ішінде шетелдік көздер де қамтылған бірнеше балама оқулықпен қамтамасыз ету.

- Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқытудың тиімділігін айтарлықтай арттыру.
- Білім алушылардың өз бетімен жұмыстарын және оқу қызметін кеңінен бақылауды жүзеге асыру.
- Білім алушылар мен оқытушыларды заманауи ақпараттық технологияларды қолдануға тарту.
- Мазмұнды неғұрлым көрнекі, түсінікті етіп жасауға жол беретін мультимедиялық мүмкіндіктерді пайдалану.

- Оқу материалдарын динамикалық суреттермен қамтамасыз ету мүмкіндігі, яғни оларды қолдану арқылы оқушыларға эксперимент жасауға, зерттелетін құбылысты жан-жақты қарастыруға жағдайдың жасалуы.

- Модельдеу мүмкіндігі.
- Білім алушылардың білімін жылдам және тиімді тестілеу немесе басқаша бақылау мүмкіндігі.
- Білім алушылардың өз бетімен жұмыстарын ұйымдастыру, кеңестер, көмек және т.б. беру.
- Қажетті ұғымдарды, түсініктерді бірден табуға және өте аз уақыт ішінде оқытылатын мәтіннің көптеген беттерін «шолып шығуға» мүмкіндік беретін гипермәтіндік сілтемелерді пайдалану.

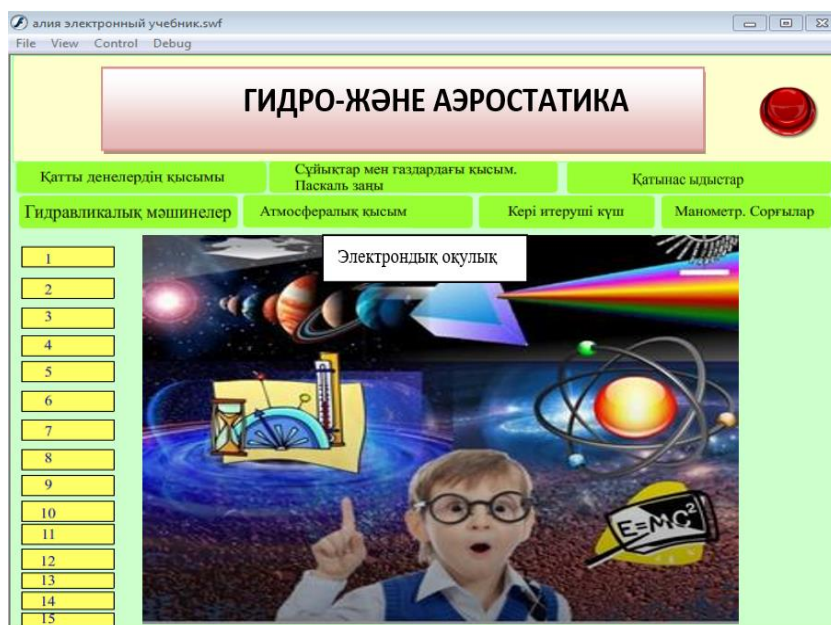
- Маңызды артықшылықтардың бірі - виртуалды зертханалық жұмыстарды ұйымдастыру мүмкіндігі.

Электрондық оқулық мұғалімдерге сабақтың барлық түрлерін және формаларын дайындауға және өткізуге қажетті барлық негізгі дидактикалық, әдістемелік, ғылыми және ақпараттық-анықтамалық материалдарды, сондай-ақ, білім алушылар үшін оқу пәндерін өз бетімен оқуға немесе мұғалімнің жетекшілігімен өткізілетін сабаққа дайындалуын және оқу пәні бойынша қосымша ақпараттық-анықтамалық мәліметтерді алуды қамтамасыз етеді.

Бұдан басқа, білім алушылардың оқу пәндері бойынша материалдарды меңгеруін өздік бақылау мәселелерін сапалы шешуге және мұғалімдерге – білім алушылардың үлгерімдерін ағымдағы және қорытынды бақылауды объективті түрде жүргізуге мүмкіндік береді.

Осындай, электрондық оқулықтың баспа оқулығынан елеулі артықшылықтарына байланысты жоғары сапалы электрондық оқулықтар жасау мәселесі қазіргі кезде өзекті болып табылады.

Біздің зерттеу жұмысымызда 7 –ші сыныптың физика пәнінен «Гидро- және аэродинамика» тарауының 7 тақырыбын түсіндіруге арналған демонстрациялық эксперимент Macromedia Flash технологиясы көмегімен модельденіп, электрондық оқулық жасакталды. Электрондық оқулықтың құрылымы мен мазмұны 1-ші суретте берілген .

Сурет 1. Электрондық оқулықтың құрылымы мен мазмұны

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Физика: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. -Алматы: Атамұра, 2017. -Б. 101-104.
2. Перышкин, А.В. Физика Текст.: 7 класс: учебник для общеобразоват. учеб. заведений / А.В. Перышкин. М.: Дрофа, 2004. - 192 е.: ил.
3. Разумовский, В.Г. Методика» обучения физике. 7 кл. Текст.: / В.Г. Разумовский, В.А. Орлов, Ю.И. Дик, Г.Г. Никифоров, В.Ф. Шилов. -М.: Гуманитар. Изд. Центр ВЛАДОС, 2004. -175 с. — (Библиотека учителя физики).
4. Торлопова Н. И. Разработка "электронного учебника" как условие развития проектировочных умений будущих педагогов // Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. -Екатеринбург: 2006. - 164 с.

5. Первезенцева Э.А. Разработка комплекса электронных образовательных ресурсов и его использование для самостоятельной информационной учебной деятельности // Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – М.: 2013г, -201 с.

Kuvanbakieva A.N.,

Candidate of Philological Sciences, associate professor,
KazATC after M. Tynyshpaev, Department of Languages, Almaty
E-mail: Aliyam_81@mail.ru

Shintaeva L.A.,

lecturer KazATC after M. Tynyshpaev, Department of Languages, Almaty
E-mail: lyaz_77@mail.ru

Sametova F.T.

Candidate of Philological Sciences, Professor,
Kainar Academy, Department of Languages and Journalism, Almaty
E-mail: 180710@mail.ru

FORMATION OF COMMUNICATIVE PERSONALITY WHEN USING CRITICAL THINKING TECHNIQUES IN CLASS

Abstract. The term "critical thinking" in modern pedagogical science is not new. Critical thinking techniques are actively used by teachers, both in preschool and in school education. This article considers the successful application of these techniques in University Internship in second- or foreign-language acquisition. Observations have shown that the techniques are easy to use, understandable, interesting and contribute to a better understanding of the subject and memorization of language material. The article also describes in detail the work, consisting of stages, which are specified in critical thinking: motivation, realization, reflection. Such techniques of critical thinking as associative series, double entry journal, etc. are very important because they contribute to the comprehension of the information in an unusual way.

Keywords: critical thinking, association, double entry journal, motivation, realization, reflection, sociocentrism.

Куванбакиева А.Н.,

Филология ғылымдарының кандидаты, кафедра доценті,
ҚазККА после М. Тынышпаев, тілдер кафедрасы, Алматы
E-mail: Aliyam_81@mail.ru

Шинтаева Л.А.,

ҚазККА оқытушысы м. Тынышпаев, тілдер кафедрасы, Алматы
Е-пошта: lyaz_77@mail.ru

Саметова Ф.Т.

Филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қайнар академиясы, Тілдер және журналистика кафедрасы, Алматы
Е-пошта: 180710@mail.ru

САБАҚТА СЫНИ ОЙЛАУ ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУ КЕЗІНДЕ КОММУНИКАТИВТІК ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Қазіргі педагогикалық ғылымдағы "сыни ойлау" термині жаңа емес. Сын тұрғысынан ойлау тәсілдері мектепке дейінгі және мектепте білім беруде оқытушыларға да белсенді қолданылады. Бұл мақалада екінші тілді немесе шетел тілін оқу кезінде ЖОО практикасында да осы әдістерді табысты қолдану қарастырылады. Сыни ойлау тәсілдері қарапайым, түсінікті, қызықты, тақырыпты жақсы түсінуге және тілдік материалды есте сақтауға ықпал ететіні көрсетіледі. Сондай-ақ мақалада сыни ойлауда көрсетілген кезеңдерден тұратын сабақ егжей-тегжейлі сипатталған: ынталандыру, іске асыру, рефлексия. Ассоциативті қатар, қос жазба күнделігі және т.б. сияқты сыни ойлау тәсілдері өте өзекті, өйткені ақпаратты ерекше тәсілмен ұғынуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: сыни ойлау, қауымдастық, қос жазба күнделігі, ынталандыру, іске асыру, рефлексия, социоцентризм.

Куванбакиева А. Н.,

Кандидат филологических наук, доцент кафедры,
КазАТК после М. Тынышпаев, кафедра языков, Алматы
E-mail: Aliyam_81@mail.ru

Shintaeva Л. А.,
преподаватель КазАТК после М. Тынышпаев, кафедра языков, Алматы
Е-почта: lyaz_77@mail.ru

Саметова Ф. Т.
Кандидат филологических наук, профессор,
Академия Кайнар, кафедра языков и журналистики, Алматы
Е-почта: 180710@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПРИЕМОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ

Аннотация. В современной педагогической науке термин "критическое мышление" не является новым. Методы критического мышления активно используются в дошкольном и среднем образовании. В данной статье рассматривается успешное применение этих методов в практике вуза при изучении второго языка или иностранного языка. Отмечается, что приемы критического мышления просты, понятны, интересны, способствуют хорошему пониманию темы и запоминанию языкового материала. Также в статье подробно описано занятие, состоящее из этапов критического мышления: мотивация, реализация, рефлексия. Очень актуальны такие способы критического мышления, как ассоциативный ряд, дневник двойной записи и т. д., и все это способствует пониманию информации нетрадиционным способом.

Ключевые слова: критическое мышление, сообщество, дневник двойной записи, мотивация, реализация, рефлексия, социоцентризм.

In the modern educational world over the past decades, the technique of critical thinking has been actively integrated, about the positive aspects of which have been written many articles. There are many definitions of the concept of "critical thinking", among which we chose the following: *critical thinking* is a type of thinking about any subject, content or problem in which the thinker improves the quality of his thinking through the skillful use of structures and intellectual standards inherent in thinking (1, p.47).

The level of proficiency in certain skills of the student can be determined by Bloom's taxonomy, where the criteria are located from simple to complex. In the table below you can find more details:

Level	Level	Type of behavior	Type of issue
high	evaluation	decision-making, elimination of contradictions, polarity of opinions	evaluation - forces you to make a decision, to make a conclusion, and forms your own opinion
high	synthesis	inference of a single, just result, or object	synthesis - original thinking, the use of science and knowledge in solving problems creatively
high	analysis	division into components in order to demonstrate the method of formation, detection of the structure of the elimination of motives	application - gives the opportunity to the problem or investigate the problem, the cause; it is an issue of motives, plan of the study, reasonableness and conclusion of the story
middle	application	application in practice, the use of information to achieve a goal	interpretation - makes discoveries, connections between ideas, facts and situations, stimulating causal thinking
middle	understanding	interpretation – change-over from one point of view to another, the communication of information in their own words	transformation - is an active creative process that requires the communication of information in another form, makes draw an analogy
low	knowledge	remembering, memorizing, reproducing	alphabetic: lack of mental activity, questions are asked to factual information, search for answers in the text

The lesson, built according to the technique of critical thinking, begins with the definition of what is to be studied. Then you should engage in the free identification of facts and the consideration of options and at the end to the fact-based thinking. The main rule in the use of critical thinking is an unbiased attitude to what the student is speaking about. The training subject can consist of a simple phrase.

The main stages of the lesson when using critical thinking technique are the stage of motivation or challenge, realization or understanding and reflection. Let's consider each stage in more detail.

At the stage of motivation or challenge through the use of various techniques (individual / pair / group work; associations; brain storm; content foresight; challenging issues, etc.) the student should tell in his own words his experiences and considerations about what is suggested on the blackboard (word, phrase, idiom, etc.). Thus, the knowledge gained earlier is brought to the level of awareness. Now it can become the basis for acquiring new knowledge, which gives students the opportunity to connect new information with previously known background more effectively and to approach the understanding of new information consciously and critically.

At the realization or comprehension stage, when a student comes into contact with new information or ideas, reading a text, watching a movie, listening to lectures, he learns to track his understanding and not to ignore the gaps in his knowledge, but to write down in the form of questions which he did not understand in order to clarify them in the future. Everyone speaks about how he guessed the meaning of the words, what guiding principles helped him in doing this task, which, on the contrary, confused him. Self-reflection data are necessary. Further development and consolidation of knowledge is carried out in other forms of work. There should be two elements in group work - individual search and exchange of ideas, provided that individual search precedes the interchange of views.

At the stage of reflection, students think over what they have learned at the lesson consolidating new knowledge, and they actively rearrange their ideas in order to connect new concepts. Lively exchange of ideas between students gives them the opportunity to get acquainted with different points of view, teaches them to listen carefully to a friend, and to defend their opinions in a well-argued manner. The last stage of reflection implies the creative application of the gained knowledge, skills and abilities. And, thus, another criterion of the effectiveness of the innovation process is implemented, the formation of personalities capable of continual learning, self-education.

Let's consider the model of the lesson on "Talk abstracts, their types" (2, p. 96), built according to the requirements of critical thinking

The first stage is *motivation*. You should write the word *Talk abstracts* on the blackboard and ask students to make an associative series in their notebooks for one minute. Then it is necessary to listen to the answers of students. Further, it is necessary to read the definition in the textbook: *talk abstracts* (Eng.) — one of the main genres of scientific speech, which represent basic provisions briefly formulated, the main ideas of a scientific work, article, report, course work or graduation thesis, etc.

Gradually there is a transition to the second stage, which is called *realization*. This stage is an important part of the lesson, because it includes an explanation and consolidation of new material. There are two ways to explain new material: the teacher explains the new material himself or the students analyze the theoretical part independently and then discuss it with the teacher. Following that, the practical part, work with tasks, takes place.

As an example, we take a small text with the proposed talk abstracts from the textbook "Teaching business and scientific speech in a technical University" (B. H. Ismagulova et al.). After work it is necessary to compare the difference in the amount of information in the text and in the talk abstracts or make a complex plan on the proposed text and compare it with the talk abstracts.

Dangers real and imaginary (part 1)

Modern energy links the future with the energy of the atom. But ionizing radiation in large doses which usually follows nuclear processes is harmful to humans, animals and plants. And everyone is concerned about the age-old question: how harmless are nuclear power plants?

Now we'll turn our attention to the standards of radiation safety. From the point of view of these norms, the entire population of the planet is divided into three categories. Category one: those who are constantly or temporarily working with sources of ionizing radiation. Category two: persons who do not work directly with radiation sources, but are exposed to radioactive substances used in production or eliminated with waste, due to living or working conditions. This may be the population living near nuclear power plants. Category three: everyone else.

The fact is that on the Earth, there are some natural radioactive substances in addition to man-made ones. There is uranium, thorium and other radioactive substances formed from them in rocks, subgrades and in the soil. In other words, the ground we walk on is radioactive. Rocks serve as raw materials for the production of building materials from which our homes are built. Due to this, each of us receives a certain dose of external radiation. It is believed that it averages 50 millibars per year.

Radioactive substances enter our body with food, water and inhaled air. The human body contains a lot of potassium. For every ten thousand of its non-radioactive atoms, there is one atom of radioactive potassium-40. In this connection there is an internal irradiation. On average, each inhabitant of the planet receives annually some more about 20 millibars.

Cosmic rays create an external radiation, producing the annual dose of about 35 millibars at sea level. Thus, the dose of natural radiation exceeds 100 millibars.

This is the average figure for the inhabitants of the Earth. In some parts of the world, the annual dose from natural sources of ionizing radiation is much higher – up to 500 millibars: there is such ionizing radiation in mountainous areas, in areas, where a lot of uranium and thorium is scattered in the surface soil. However, centuries -long life experience shows that even such a dose does not threaten the health.

The text should be read aloud and its main parts are to be highlighted. For work, students can be divided into several microgroups (3 students in each team), and they have about 7-10 minutes for making talk abstracts. Further, teams can exchange talk abstracts; students can correct what they disagree with, read their answers and compare them with the answers suggested by the teacher. This type of work makes students think independently and forms the ability to defend their point of view in case they have any questions or someone does not agree.

At the final stage of reflection, it is necessary to get back to the associative series written by students at the beginning of the lesson and add by other ink new things in relation to the talk abstracts they have learned at the lesson. Thus, the student learns to analyze, draw conclusions in the context of new things about the talk abstracts he learned at the lesson and summarizes the knowledge gained. As homework, you can give: perform tasks with texts, write down talk abstracts; prepare to conduct a business game in the form of a dispute, a scientific conference on the problem under consideration.

The main principle of classes on the technique of critical thinking – not to pile up the lesson with different types of work; the advantage should be given not to the number of kinds of work but the quality of the lesson: it is necessary to practice well one or two types of work on this technique.

What does critical thinking technique give to a student?

- improving the efficiency of information perception;
- increase of interest both to the studied material and to the learning process itself;
- critically thinking skill;
- ability to take responsibility for own education;
- skill to work in cooperation with others;
- improving the quality of students' education;
- desire and ability to become a person who learns throughout life.

to a teacher:

- ability to create an atmosphere of openness and responsible cooperation in the classroom;
- opportunity to use a learning model and a system of effective techniques that contribute to the development of critical thinking and independence in the learning process;
- to become practitioners who are able to analyze their activities competently;
- to become a source of valuable professional information for other teachers.

A person with well-developed critical thinking:

- raises severe issues and problems by articulating them clearly;
- collects and admits relevant information using abstract ideas to interpret them effectively;
- comes to well-founded conclusions and decisions, checking them against criteria and standards;
- thinks open-mindedly within alternative systems of thought, recognizing and admitting, if necessary, their assumptions, involvement and practical relevance;
- communicates effectively with others in decision making.

Critical thinking technique is focused not only on the cooperation of the teacher and the student, but also on the active participation of the student, as well as on the creation of supportive environment that relieves psychological tension. Working on this technique the students realize their needs and opportunities in learning to solve their problems on their own, as well as they are taught the ways of evaluation of their own activities. Using critical thinking technique at foreign language lessons, the teacher develops the personality of the student in the first place in the direct teaching of a foreign language, resulting in the formation of communicative competence, providing comfortable conditions for cognitive activity and self-improvement.

The basic parameters of critical thinking (which is a part of global thinking), filling the content and defining the goals of education compose the perception of the modern world completely, cognition of the world in combination with all of its sides and ourselves in this world, openness of the person in relation to the new things, the ability to see alternative solutions to problems, and overcoming stereotypes.

Thus, critical thinking is self-directed, self-disciplined, self-evaluating and self-correcting thinking that promotes the formation of a person with an effective communicative ability to solve problems and a commitment to overcome natural egocentrism and sociocentrism.

REFERENCES:

1. M. S. Omelchenko Modern trends in teaching foreign languages in a non-linguistic University / M. S. Omelchenko / Problems, ways of improvement and prospects of teaching foreign languages at non-linguistic departments: Materials of the 1st Inter-university research-to-practice conference, April 25, 2006 / eds. - Bryansk: BSU, 2006.
2. B.H. Ismagulova, F.T. Sametova, A.N. Bassitova Teaching business and scientific language in a technical University: Study guide. - Almaty: KazATC, 2011. – p.141

Кумыспаев С.С.,
магистр гуманитарных наук, старший преподаватель
кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
E-mail: samat_kumyspaev4@mail.ru

Сундетова А.Н.,
магистр истории, преподаватель
кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
E-mail: akmaral.a.84@mail.ru

Ергалиев М.Е.
старший преподаватель
кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
E-mail: mirlan_tore@mail.ru

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И АКТУАЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНО - НАУЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. Мақалада жаһандану контекстіндегі білім беру саласына ғылыми және діни құндылықтардың әсері қарастырылады. Ғылым, этика және медицинаның қазіргі заманғы мәселелері, дәстүрлі әлемдік дін аспектісінде оларды шешу тәсілдері ашылды. Сонымен қатар, медициналық этиканы қалыптастырудың діни, мәдени, әлеуметтік және жаратылыстану-ғылыми алғышарттары анықталған. Мақала өте маңызды тақырыптарды қамтиды: дін мен медицинаның арақатынасынан бастап діни ағартудың өзекті мәселелеріне дейін. Білім беру жүйесіндегі діннің рөлі мен маңызы егжей-тегжейлі қарастырылды. Діни факторлардың білім беру жүйесінің мазмұны мен дамуына әсері көрсетілген.

Басты сөздер: глобализация, религия, образование, наука, естествознание.

Аннотация. В статье рассматривается влияние научных и религиозных ценностей на сферу образования в контексте глобализации. Раскрыты современные проблемы науки, этики и медицины, способы их решения в аспекте традиционных мировых религий. Также определены религиозные, культурологические, социальные и естественнонаучные предпосылки формирования медицинской этики. Статья охватывает очень важные темы: от соотношения религии и медицины до актуальных проблем религиозного просвещения. Подробно рассмотрены роль и значение религии в системе образования. Указано влияние религиозных факторов на содержание и развитие образовательной системы.

Ключевые слова: глобализация, религия, образование, наука, естествознание.

Annotation. The article considers the influence of scientific and religious values on the sphere of education in the context of globalization. Modern problems of science, ethics and medicine, ways of their solution in the aspect of traditional world religions are revealed. Religious, cultural, social and natural-scientific prerequisites for the formation of medical ethics are also defined. The article covers very important topics: from the correlation of religion and medicine to the actual problems of religious education. The role and importance of religion in the education system are considered in detail. The influence of religious factors on the content and development of the educational system is indicated.

Keywords: globalization, religion, education, science, natural science.

В современном мире отношение религии и науки имеет разнообразный характер: от полной поддержки до огульной критики. Думается обе эти крайности не соответствуют действительности. В итоге одни люди ищут истину в религии, другие - в науке. Одна из проблем в том, что религиозные люди и священники не имеют научного образования и плохо представляют себе современную науку, тогда как многие учёные, со своей стороны, не задумываются над философскими и этическими проблемами в своих областях знаний, о возможном диалоге науки и религии. Вот мнение на этот счёт нобелевского лауреата и прошлогоднего лауреата премии Темплтона Чарльза Таунса: «Думая о противоречиях в религии, люди редко задумываются над тем, что и в самой науке много противоречий. Мы должны честно признаться, что мы просто многого не понимаем. И в религии, и в науке масса загадок и шарад. Я верю, что, всё глубже постигая глубины науки и религии, мы на многое найдём ответы и практическим результатом станет прогресс человека и, быть может, сама человеческая жизнь станет намного счастливее. Мы действительно всё больше осознаём ограниченность наших знаний и в науке, и в религии. В последнее время, например, учёные осознали, что мы просто не знаем, что такое материя, понимая эту проблему, быть может, на пять процентов. Наука и религия и в самом деле становятся более смиренными, что даёт нам возможность более непредвзято подходить к проблемам устройства мира и Вселенной» [1].

Станислав Лем ещё в 1963 году ввёл понятие информационного кризиса, связанного с наукой. Каждое новое открытие приводит к возникновению новых научных проблем, на которые ещё нет ответа. Поэтому количество нерешённых научных проблем растёт экспоненциально, и через некоторое время учёных для их решения будет не хватать. При этом возникает то, что он назвал «разрывом фронта науки»: не все научные проблемы, которые должны быть исследованы, реально исследуются, наука теряет свою целостность и начинает деградировать.

Нам важно понять, что религиозный фактор становится не только элементом этнической самоидентификации каждого казахстанца, но и играет огромную роль в образовательном процессе. Хотя в отдельных государствах религия отделена от государства и образование является светским, тем не менее, вопрос о необходимости религиозно-педагогического образования в школе и в вузах стоит перед обществом остро.

С точки зрения целесообразности никто не отрицает важность религиозного образования. Особенно в историческом и культурологическом аспекте. Но при этом необходим разумный баланс и научная объективность. В данном ракурсе Максат Курманалиев отмечает: «Религиоведение — это наука, изучающая традиционные и нетрадиционные верования. Это наука, которая изучает, но не пропагандирует ту или иную веру. В рамках курса будут преподаваться все традиционные религии: ислам, христианство, иудаизм, буддизм. И преподавать основы религии будут только с точки зрения науки, а не религиозной догмы. В этой связи всякие домыслы о «моральности» не имеют основания, ибо сам предмет не ставит перед собой цели воспитать высоконравственного индивида. Учащиеся во время уроков всего лишь будут ознакомлены с историей возникновения, догмами, основными постулатами и особенностями той или иной религии. К тому же этот предмет предназначен не для повышения «религиозной грамотности» — у нас светское образование, а для формирования у учащихся светских религиозно-педагогических знаний, то есть представлений о религии, ее исторических аналогах, конфессиональных и неконфессиональных формах, функциях, возможностях влияния на человека и т.д.» [2, с.5].

Религия - сложный и многогранный феномен. Поэтому очевидно, что во многих странах стоит вопрос повышения уровня религиозной грамотности населения. Религиозную грамотность, истинные духовно-нравственные ценности, которые может дать религия, нужно прививать со школьной скамьи, дабы обезопасить молодые умы от тлетворного влияния экстремизма и ксенофобии.

Безусловно, отсутствие истинных религиозных знаний и невежество в вопросах религии иногда приводят к экстремизму. В данном аспекте очень ценно суждение бывшего главного муфтия Казахстана А. Дербисали: «Рассуждая над этим качеством в контексте воспитания молодежи в исламе, мы видим, что знание нежизнеспособно, если оно противоречит положениям, принципам и правилам религии. И поэтому систему обучения и теорию воспитания, выдвигаемые на Востоке и Западе, следует рассматривать не как новейшие идеи, выработанные только человеком, а как плоды человеческого опыта и восприятия, которые могут быть как верными, так и ложными. Мы считаем их лишь материалом, который можно использовать и в то же время игнорировать ту его часть, что приводит к извращениям и богохульству. Извращенная часть любой философии или система очищается, облагораживается и насыщается верой в Бога и глубоким созерцанием окружающей нас Вселенной. В этом смысле наука и занятия могут быть превращены в эффективное средство обучения и образования, так же, как на пути к вере и знанию» [3, с.3].

Начало XXI века – очень противоречивое и сложное время. С одной стороны, бурный рост науки техники, информационных технологий, с другой усиление различных природных катаклизмов и конфликтных ситуаций на религиозной и этнической почве. Социально-экономическое развитие современного общества сопровождается в том числе и рядом проблем. На последнем круглом столе приуроченному к Всемирному дню сердца было отмечено что причинами смертности наших граждан являются прежде всего болезни кровообращения, далее идут онкологические болезни, следом различные травмы и отравления. Факторами риска так же являются активное употребление табака, алкоголя, повышенный холестерин, недостаточное употребление овощей и фруктов, недостаточные физические нагрузки. Многие серьезные проблемы, которые сегодня затронули общество, относятся, в том числе к области душевного и физического здоровья людей и непосредственно затрагивают духовно-нравственную сферу. Хотелось бы в этом аспекте затронуть роль и значение религии в контексте медицины, здравоохранения, образования и науки. Особенно интересно соотношение религиозных и научных ценностей в медицине.

Возникают вполне закономерные вопросы: Как задействовать нравственный потенциал традиционных религий, способных смягчить многие болезненные процессы нашего общества? На сколько продуктивно влияние религии на развитие современной медицины? Не препятствуют ли религиозные постулаты постоянно расширяющейся медицинской науке?

Как нам кажется, все эти актуальные вопросы ждут своего исследователя и в будущем остро встанут перед современным обществом. Указанные вызовы так же проходят через призму взаимоотношения религии и науки. Так как медицина является системой научных знаний, её отношение с нравственными и этическими постулатами религии приобретает большое значение. Особенно в условиях бурного роста биомедицины, различным мировым

религиям, приходится конкретизировать свои позиции по целому ряду биомедицинских вопросов. Как и до каких пределов следует проводить жизнеподдерживающее лечение? При каких условиях его можно приостанавливать? Насколько этично проводить (и если да, то в какой мере) эксперименты на человеческих эмбрионах? Может ли органы умершего человека использовать для спасения жизни другого человека? Допустима ли эвтаназия и каковы ее правовые основы? Все эти и многие другие актуальные вопросы, рассматриваемые биоэтикой, вызывают острейшие дискуссии и споры, в ходе которых затрагиваются и нравственные вопросы. Обоснование тех или иных подходов к решению подобных вопросов вызывают большой резонанс религиозно-нравственных размышлений современного социума, призванных ориентировать человека в нашем бурно меняющемся мире. И вообще неслучайны совместные усилия религиоведов, философов, биологов и медиков в решении проблем биоэтики.

В каких-то вопросах возникают и противоречия, где религия и медицина жестко противопоставляются. Американский учёный Сэм Харрис отмечает: «Люди, которые по религиозным мотивам препятствуют исследованиям стволовых клеток в медицине, подобны сторонникам теории плоской земли – как с научной, так и с этической точки зрения. И нам следует принимать это во внимание, когда мы обсуждаем подобные проблемы. В этой сфере публичной политики наши уступки религии только во множество раз увеличивают страдания людей на протяжении грядущих десятилетий» [4, с. 259-260].

В отдельных моментах религиозные знания и ценности находятся под жестким контролем государства. Так, например, в Доктрине информационной безопасности России (утверждена указом президента РФ 5 декабря 2016 года) закреплено положение о том, что религиозные организации могут использоваться спецслужбами в различном деструктивном действии в целях подрыва национальной безопасности, государственного суверенитета и даже территориальной целостности. Основным объектом воздействия могут быть молодежь и подрастающее поколение.

Развитие новых медицинских технологий в контексте нравственных истин мировых религий очень актуально и в свете медицинского образования. По нашему мнению, студентам медицинских вузов будут интересны вопросы врачебной клятвы, возможности религиозно-этического осмысления болезни и труда врача, медико-биохимическое обоснование религиозных постов и анализ лечебного голодания, медицинские проявления влияния на организм человека экстрасенсорных методов лечения, проблемы духовной, медицинской и психической безопасности населения. Не менее интересными для обучающихся будут представленные в светской и религиозной мысли подходы к проблемам абортов, генной инженерии, искусственного зачатия, «суррогатного материнства», трансплантологии. Так, например, казахстанский исследователь Шержанов А.Х. отмечает что развитие науки и техники в медицинской области породило современные методы суррогатного материнства, которые включают интеграцию науки и техники с естественным процессом человеческой концепции [5, с. 366].

Если учитывать мировой опыт организации религиозного просвещения, то можно констатировать, что оно занимает всё больше места в системе государственного образования. Так, один из выпусков ежеквартального издания ЮНЕСКО «Перспективы» за 2013 год детально посвящен теме «Образование и религия».

В современном мире многие ученые говорят не о превосходстве науки над религией, а, о её слабости в некоторых вопросах. Автор множества книг на тему взаимоотношения ислама и науки Харун Яхья в работе «Крах теории эволюции» приводит результаты математических расчетов, согласно которым для случайного соединения 270 основных аминокислот в одну живую клетку понадобилось бы время, большее возрасту Земли. И это время случайного возникновения только одной клетки. Современная наука с её мощнейшим техническим оснащением не может собрать даже атом из имеющихся элементарных частиц [6, с. 176-180].

Проблема соотношения научного и религиозного взглядов на мир сегодня весьма актуальна. На смену секулярному обществу, вытеснившему всё духовное в область субъективного мира индивидуума, приходит общество постсекулярное, но при этом религия все также занимает важную нишу социума. Как отмечают многие эксперты, если в XX веке люди воевали за свободы, равноправие и гражданские права против империй и антидемократических режимов, то в XXI – за религиозные и духовно-нравственные ценности против режимов секулярных. Всё более востребованы религиозные традиции, а богословские понятия и ценности всё ощутимее становятся частью политики. Если прежде религия была периферийным дискурсом и вечной антитезой главенствующей секулярной культуры, то в XXI веке периферийными станут секуляризм и сциентизм (отстаивающий научное знание как наивысшую культурную ценность).

Один из теоретиков идеи секуляризации известный немецкий философ Юрген Хабермас в связи с событиями 11 сентября 2001 года выступил с речью «Вера и знание», где высказал мысль о необходимости содержательного диалога между светским и религиозным сознанием. Так, например, Альберт Эйнштейн, сегодня воспринимающийся как ярчайший выразитель духа науки, говорил: «Я хочу знать, как Бог создавал мир. Меня не интересует здесь тот или иной феномен, спектр того или иного элемента. Я хочу постичь Его мысли, всё остальное – детали» [7, с. 133]. Справедливости ради следует отметить, что Эйнштейн отнюдь не был религиозным человеком в традиционном смысле этого слова. Другой лауреат Нобелевской премии, знаменитый

немецкий физик Вернер Гейзенберг писал: «В естествознании речь идёт об истинном и неистинном, в религии – о добре и зле, о ценном и не имеющем ценности. Естествознание есть основа технически целесообразного действия, религия есть основа этики» [8, с. 357-358].

Поскольку в условиях трансформации политической системы, общественного строя и экономического уклада в обществе всегда происходят изменения в системе ценностных предпочтений, то государство и общество не должны упускать рычаги идеологического влияния на гражданскую ментальность. Отсутствие в республике специализированного систематического изучения, мониторинга ментальных процессов на основе современных методов и технологий исследования приводит к возможности манипулирования массовым сознанием, к его политизации псевдорелигиозными организациями и квазирелигиозными лидерами.

Вместе с тем как было уже отмечено, одним из главных приоритетов будет сохранение светскости, которая в то же время вовсе не равнозначна атеизму. В мире накоплен богатый опыт, есть много различных форм светскости, и нам предстоит выработать свою. Это значит определиться, в каких сферах жизни общества участие религии будет наиболее конструктивным, где и как она сможет проявить себя в качестве консолидирующего и созидательного начала и фактора прогресса. Как задействовать нравственный потенциал религии, способный смягчить многие процессы, порожденные внутренними и глобальными социально-экономическими сдвигами. Стратегически важно для нас обеспечить устойчивый баланс интересов государства и религии в лице религиозных объединений. При этом важно выстроить отношения таким образом, чтобы в них не было места религиозному радикализму. Новая модель отношений должна уже априори формировать в сознании и поведении общества иммунитет к деструктивной религиозной идеологии и неприятие экстремистских взглядов, а также направлять энергию верующих в позитивное русло.

Несомненное значение имеет знание религиозных традиций как части социокультурного опыта народа, прав и свобод граждан применительно к области религиозной жизни. Религиоведческие знания имеют не только познавательное, но и практическое социальное значение, поскольку способствуют межкультурному диалогу, выступают заслоном для развития религиозного фанатизма.

Еще пророк Мухаммед говорил о том, что религии сопутствуют знания. Образованный человек не может жить без веры. Поэтому знание основ религиоведения и права необходимо школьникам и студенческой молодежи. И эта работа должна быть подчинена строгой системе. Кроме того, на наш взгляд, следует активизировать разъяснительную работу в этой сфере, о чем должны позаботиться не только государственные органы, но и общественность. События последних лет, террористические акты в разных странах и попытки распространения идей религиозного экстремизма наглядно свидетельствуют о том, что решением этой проблемы необходимо заняться вплотную. В том числе путем формирования религиозного сознания и просвещения молодежи.

Религиозная грамотность населения является не только важнейшим фактором для межрелигиозного диалога, но и ключом к решению многих серьезных проблем в обществе. Ведь в толерантном обществе нет места противоречиям и конфликтам между людьми разных национальностей и верований. В свою очередь, стабильность межрелигиозных отношений и духовное согласие обеспечат разным государствам устойчивое развитие и успешное продвижение по пути прогресса и экономического процветания.

Как пишет С. Хантингтон: «В этом мире самые обширные, серьезные и опасные конфликты будут вспыхивать не между социальными классами, не между богатыми и бедными, не между какими-то иными экономически конкретными группами, а между народами, принадлежащими к разным культурам. Межплеменные войны и этнические конфликты произойдут в рамках цивилизации, однако насилие, осуществляемое в отношении друг друга государствами и группами, принадлежащими к разным цивилизациям, чревато своей эскалацией, по мере того как эти государства и группы станут находить поддержку «родственных стран» [9, с. 533].

Сегодняшняя молодежь – другая по сравнению с прошлыми поколениями. У них уже другие ценности, нравы, интересы, увлечения. Но она, ни в коем случае не должна забывать о вечных общечеловеческих духовно-нравственных ценностях, без которых невозможно формирование полноценной личности. Факторов, влияющих на сознание человека, на становление его личности, очень много, начиная с того, какие у него родители и в какой среде он живет. Человек учится всю жизнь, получая что-то каждый день, но фундамент в формирование его личности закладывается в детстве.

Модернизация образования не может быть описана только как технократическое явление, как способность оперировать знаниями и навыками. Это ценностная культура, призванная дать ответ на духовные вызовы времени. В этом смысле она должна выступать как современная национальная культура, задача формирования которой так же стоит перед нашим обществом. Немаловажную роль здесь играют этнокультурные ценности и религиозная толерантность.

Процесс диалога цивилизаций и культур становится в период глобализации особо сложной проблемой. Особенно важно взаимодействие религиозных и научных ценностей в контексте диалога цивилизаций, этносов,

наций, конфессий, государств; философии и науки; науки и религии; диалога традиционных и нетрадиционных религиозных вероучений; межконфессионального и внутриконфессионального диалога.

Религия имеет все большее значение и в жизни подрастающего поколения. И от того, какое мировоззрение сформируется у молодежи, зависит будущее нашей страны. Естественно, процесс духовно-нравственного воспитания нельзя рассматривать отдельно от национальных особенностей. Без истинной религии и веры невозможно сотворить и истинной культуры. История показывает, что государства, недооценивавшие роль религии, какими бы величественными ни казались, существовали недолгий век.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бухараев Р. Наука и религия совместимы. http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg272006/Polosy/14_2.htm
2. Курмангилиев Т. Обратный эффект. //Журнал Эксперт. – 2014.-№16-17. – С.5.
3. Дербисали А. Молодежь – наше будущее//Общественно-политическая газета «Литер». – 2012. – 29 мая.-С3..
4. Харрис, С. Конец веры. Религия, террор и будущее разума/С. Харрис. –М.: Конец веры, 2011. – С. 259-260.
5. Шержанов А.Х. История зарождения суррогатного материнства в Казахстане. // Журнал «Наука и жизнь Казахстана». 2018.-№3. – С.366.
6. Рахматуллина, Р.Ю. Ислам и наука: проблема взаимоотношения: сб. материалов V Международной научно-практической конференции «Идеалы и ценности ислама в образовательном пространстве XXI века». -Уфа, 2012. – С. 176-180.
7. Гилмор М.Цит. по: Так во что же верил Эйнштейн//Эйнштейн о религии. М.: Альпина нон-фикшн,2010.С. 133.
8. Гейзенберг В. Часть и целое//Гейзенберг В. Избранные философские работы: Шаги за горизонт. Часть и целое (Беседы вокруг атомной физики)/Пер. А. В. Ахутина, В. В. Биbihина. СПб.: Наука, 2006. С. 357-358.
9. Huntington. S. Collision of civilizations and conversion of the orld (global) order//New post-industrial wave in the West. Anthology under ed. V. V. Inozemtsev. М.: Academia, 1999. P.533.

Қожабекова Р. Т.,
ф.ғ. к., аға оқытушы
Аймақтық Әлеуметтік Инновациялық Университеті
Шымкент қаласы, Қазақстан

Карабаева Л.К.,
п.ғ. к., аға оқытушы
Аймақтық Әлеуметтік Инновациялық Университеті
Шымкент қаласы, Қазақстан

Султанова Г.Ф.,
аға оқытушы
Аймақтық Әлеуметтік Инновациялық Университеті
Шымкент қаласы, Қазақстан

Тажиметова Э.
Магистр-оқытушы
Аймақтық Әлеуметтік Инновациялық Университеті
Шымкент қаласы, Қазақстан

INNOVATIVE TEACHING METHODS WHICH MOTIVATES STUDENTS IN FEL

Абстракт. Мақалада оқу, сұрақ-жауап кеспе қағаздарын құрастырып, пайдалану, алған білімді бағалау оны зерттеу әдістемелерінің гаджет арқылы қолданылуы және оқуға деген қызығушылық пен ынтаны оята алатын қарым-қатынас байланыстары көрсетілген.

Түйінді сөздер: гаджеттер, оқыту, мотивация, стимул, оқушылар.

Абстракт. Использование интеллектуальных гаджетов для различных задач, таких как обучение, разработка вопросов, оценка учащихся, методология исследования, которые могут мотивировать и стимулировать дух обучения, а также энтузиазм со стороны учащихся, показаны в этой статье.

Ключевые слова: гаджеты, обучение, мотивация, стимул, учащиеся.

Abstract. The use of smart gadgets for a variety of tasks, such as teaching, question development, student assessment, research methodology, which can motivate and stimulate the spirit of learning, as well as enthusiasm on the part of students are shown in this article.

Keywords: gadgets, training, motivation, incentive, students.

Advance pedagogy is the way to enhance teaching and learning performance. Different innovative teaching methods are now in use across the globe. Hybrid teaching includes e - learning in addition to the face to face teaching. Use of technology and multimedia is described in details. Use of smart gadgets for different tasks like teaching, designing question papers, assessment of student, feedback and research methodology is discussed. The application of innovative teaching and learning methods is critical if we are to motivate and engender a spirit of learning as well as enthusiasm on the part of students, the role of education is to ensure that while academic staffs do teach, what is taught should also be intelligible to students emanating from culturally and linguistically diverse backgrounds and that they rapidly become familiar with the expected standards.

Using innovative methods of teaching is a crucial skill for teachers and education staff. Scientific research has shown that innovative teaching methods and approaches can significantly enhance the student learning process. Innovating our teaching strategies is not easy feat. It can be scary because, just like our students, it places us our comfort zone in a position where we can fail. However, experimenting new methods and strategies we can improve student engagement, motivation and attainment and is a win for both students and teachers. English is often considered one of the most difficult languages to learn fluently, if you haven't grown up speaking it. The biggest challenge for any teacher is capturing each student's attention, and conveying ideas effectively enough to create a lasting impression. As a teacher, to tackle this challenge effectively, you should implement innovative ideas that make the classroom experience much more lovable for your students Here are some of the more creative approaches that could deliver the results you need:

1. Stimulate Debate & Discussion – Debates stimulate critical thinking and can be a highly effective way to actively engage students in the classroom. Rapid advancements in science, especially in microbiology, provide the scaffolding for students to locate and share evidence-based information from a plethora of complex and often conflicting sources. Student-generated debate presentations can be a welcome respite from the lecture format. Debates were

scheduled throughout the course to coincide with topics being covered. Questionnaires distributed immediately after each debate revealed that the debates were well received by students and were effective in changing student attitudes and misconceptions. Debate preparation provided students the opportunity to gain proficiency in accessing information from electronic databases, to use resources from professional organizations, and to synthesize and analyze information. In addition, the debate process gave students experience in developing oral communication skills. Encourage your students to debate on a variety of subjects: fictional characters from a popular television show, “what if...” future scenarios, improvements they’d like to see in their community or environment, and whatever else gets them talking.

2. Try Immersive Reading Activities – Studying English literature is one of the most effective ways to develop fluency in reading and to some extent, speaking the language. Immersive learning can be used in a variety of environments, from utilizing a dedicated Immersive Room to using it within a normal classroom.

a) Understand the theory of immersive learning. Immersive learning can be used for a variety of reasons. Some teachers use it to promote creativity or make content more exciting and interesting, whilst others use it to hone important life-skills such as problem-solving and collaboration.

b) Decide what you hope to achieve Immersive activities benefit all students. However, you may wish to try immersive activities with any topics you feel are laden with content or are in need of a new approach.

c) Planning is vital to the immersive process. It has to engage the students, whilst getting them to achieve what you want them to achieve. Try not to stick to a ‘safe’ approach - take a risk!

d) Allow students to enjoy the experience. Once students have participated in a couple of experiences, you may find certain experiences work better than others. Try to keep immersive activities completely different so students’ experiences are fresh and new every time!

e). Evaluate the success of a lesson through the quality of student work and the enthusiasm of the students. Over time, you will build up an idea of which immersive activities work best with different groups. Encourage them to find their own unique meanings in poems, stories, and other literature as well.

3. Boost Writing Skills in Fun Ways – Using creative writing exercises with your students will help improve their creative and analytical writing skills immensely. The key to improving the craft of writing is with daily practice. Unfortunately, most students today rely on smartphones or computers to correct anything they write, whether it’s an instant message or a homework paper. Writing is a complex skill which most students actually need in order to successfully go through college. Because everything is based on writing during academic years, a student who possesses good writing skills will automatically do better at everything, including exams, essays, assignments.

4. Create a List of Grammar-Based Apps – Teaching students the concepts of grammar and composition is less about theory and more about practice. The number of hours they spend in your class is limited, but they’re likely to have 24/7 access to a smartphone, tablet or laptop – use this to your advantage!

Leverage the power of web-based tools, by creating a list of the best apps and games that can be used for teaching English. Share these with your students to help them build their vocabulary, explore interactive platforms for learning, and improve their grammar through constant practice and exposure.

5. Maximize the Potential of Online Tools – Use smart classroom technology to monitor students’ progress, encourage them to try out online learning tools and interact with English speakers on social media platforms etc. These unconventional methods of teaching resonate with young students who are completely at home on the web.

The Internet offers a practically endless array of reading material for students learning English, right from free e-books and stories to social media content, translation tools and blog posts. While speaking a language is important, reading allows students to grasp concepts autonomously and build their vocabulary faster.

6. Use Self- and Peer-Assessment for Motivation –is the involvement of students in identifying standards and or criteria to apply to their work, and making judgments about the extent to which they have met these criteria and standards.... [it] means more than students grading their own work; it means involving them in the process of determining what is ‘good work’.

Peer Assessment is where “students use criteria and apply standards to the work of their peers in order to judge that work. Both self and peer assessment are “formative, in that it has beneficial effects on learning, but may also be summative, either in the sense of learners deciding that they have learned as much as they wished to do in a given area, orit may contribute to the grades awarded to the students”.

The focus is not necessarily on having students generate their own grades, but rather providing opportunities for them to be able to identify what constitutes a good (or poor!) piece of work. Some degree of student involvement in the development and comprehension of assessment criteria is therefore an important component of self-assessment.

Developing effective peer and self-assessment takes time and effort. However once fully embedded in learning and teaching, these assessment strategies can be particularly effective in motivating learning. An effective starting point is for teachers to model the process of peer assessment and feedback, for example how to give feedback that is constructive, detailed, linked to assessment criteria, objective, focused etc. Whole-group marking can be a useful method of introducing effective assessment and feedback as it allows for discussion and exchange of ideas.

Conclusion.

Any teaching method without destroying the objective could be considered as innovative methods of teaching. There searchers believe that the core objective of teaching is passing on the information or knowledge to the minds of the students. There are a number of ways that teachers can bypass the system and offer students the tools and experiences that spur an innovative mindset. Education is a light that shows the mankind the right direction to surge. The purpose of education is not just making a student literate but adds rationale thinking, knowledgeable and self-sufficiency. When there is a willingness to change, there is hope for progress in any field. Creativity can be developed and Innovative teaching and learning benefits both students and teachers. Developing reflective skills provides students with the ability to consider their own performance and to identify their strengths, weaknesses, and areas that require improvement. Students can then to use this knowledge to influence their future work, whether on a programme of study or in employment, by playing to their strengths and/or directing their efforts in areas they have already recognised as needing further improvement. You could consider self-assessment as a teaching and learning exercise, as much as an assessment method and its inclusion within a course provides your students with the opportunity to develop a core lifelong learning skill.

REFERENCES:

1. Allison, S. (2002). Debating with talented and gifted students. *School Libraries in Canada*, 22(1). pp 13-14.
2. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. London: New York Routledge.
2. Buzan, T. (1986). *Use Your Memory: Understand Your Mind to Improve Your Memory and Mental Power*. UK: Pearson.
3. Khairnar. C. M. (2015) *Advance Pedagogy: Innovative Methods of Teaching and Learning*. *International Journal of Information and Education Technology*, Vol. 5, No. 11, pp 869-872/
5. Sajan Kumar Karn. Current trends in ELT around the globe / *Journal of Nelta*. -2007. –N1 &2.

Отегенов Н.О.,
магистр пед. наук
Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова
г.Актобе, Казахстан
E-mail: Nurtas_2973@mail.ru

Жиенбаев А.Ш.,
магистр пед. наук
Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова
г.Актобе, Казахстан

Тажигалиев А.Т.
магистр пед. наук
Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова
г.Актобе, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ МОТИВАЦИЙ К ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКИМИ УПРАЖНЕНИЯМИ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Түйін. Дене тәрбиесі процесінде педагогикалық бағыттағы жоғары оқу орны студенттерінің дене жаттығуларымен шұғылдануға денсаулық сақтау уәждемесін қалыптастыру проблемаларының негізгі аспектілері негізделген.

Мақалада дене жаттығуларымен шұғылдануға қатысты құндылықты уәждемелерді қалыптастыруға ықпал ететін негізгі факторлар анықталады. Сауалнаманың және тестілеудің психологиялық-педагогикалық әдістерінің көмегімен алынған мәліметтер студенттердің жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру мен спорттың барлық мүмкін болатын сабақтарын пайдалана отырып, өз денсаулығына шындап қарайтынын бекітуге негіз береді.

Түйінді сөздер: денсаулық, зерттеу, студенттер, дене тәрбиесі.

Аннотация. Обоснованы основные аспекты проблемы формирования здоровьесберегающих мотиваций к занятиям физическими упражнениями студентов высших учебных заведений педагогического направления в процессе физического воспитания.

Раскрыта их суть и влияние на формирование положительной мотивации к занятиям физической культурой и спортом. В статье выясняются основные факторы, которые способствуют формированию ценностных мотиваций относительно занятий физическими упражнениями. С помощью психолого-педагогических методов анкетирования и тестирования, полученные данные дают основание утверждать, что студенты серьезно относятся к своему здоровью, используя все возможные занятия физической культуры и спорта в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: здоровье, исследования, студенты, физическая культура.

Abstract. The basic aspects of the problem of formation of health-saving motivations to physical exercises of students of higher educational institutions of pedagogical direction in the process of physical education are substantiated.

Disclosed their essence and influence on the formation of positive motivation for physical culture and sports. Major factors which shape valuable motivational orientations to exercises by physical exercises are defined. Psychologico-pedagogical methods of questioning and testing are applied. Datas on the student's attitude to the health are obtained. Students use exercises of physical training and sports in a higher educational institution.

Keywords: health, researches, students, physical training.

Актуальность проблемы. На сегодня очевидно, что для всестороннего и личностно-ориентировочного развития человека необходима физическая культура. Данный факт приобретает актуальность в условиях современного мира, в котором гипокinezия и психическое истощение характерно для большинства людей. У современной молодежи недостаточно развито мотивационно-ценностное отношение к занятиям физическими упражнениями, что свидетельствует о необходимости дальнейшего поиска эффективных путей формирования у студентов позитивного отношения к занятиям физической культурой.

Ученые обнаружили половые различия в мотивации на начальном этапе занятий по физической культуре. Для юношей характерен более высокий уровень притязаний и преобладание ориентации на успех, у девушек более выражены познавательные мотивы и ориентация на овладение знаниями и умениями [3]. Выявлены различия в мотивах занятий физическими упражнениями у студентов, а именно: для девушек более значимо укрепление здоровья с помощью физических упражнений, а для юношей - спортивное совершенствование. Однако, данные ученых доказывают, что девушки в спорте более настойчиво добиваются поставленной цели [4]. Учитывая вышесказанное, не возникает сомнений, о необходимости формирования здоровьесберегающих мотивации молодежи к занятиям физическими упражнениями, которые положительно влияют на сохранение здоровья.

Работа выполнена по плану НИР кафедры "Физической культуры и спорта» Актыбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова.

Цель статьи - теоретически и экспериментально обосновать здоровьесберегающую мотивацию и выделить ее влияние на формирование у студентов отношения к физической культуре.

Методы исследования: анализ педагогической, психологической, медицинской и спортивной литературы; анкетирование, тестирование.

Задачи исследования:

1. Выявить влияние здоровьесберегающей мотивации, формирование которой будет способствовать образованию у студентов положительного отношения к физическим упражнениям.

2. Исследовать, проанализировать и обобщить результаты анкетирования и на основе полученной информации выявить весомость здоровьесберегающих мотивации студентов.

3. Выявить факторы, которые способствуют воспитанию положительного отношения к физическому совершенствованию.

Результаты исследования. Мировой опыт свидетельствует, что развитием рыночной экономики конкуренция за рабочее место возрастает. За то от работника требуют не только профессиональных знаний и умений, но также здоровья и соответствующих личностных качеств.

Конкурентная способность современного студента на рынке труда будет связана с тем, сумеет ли он выдержать многоаспектность конкурентной борьбы. Будущего специалиста необходимо готовить к этому уже в стенах вуза. Исходя из изложенного, нами было проведено педагогическое исследование с помощью психолого-педагогических методов анкетирования и тестирования. В котором были прослежены мотивы студентов к занятиям физкультурой и спортом, поскольку эти занятия способствуют формированию у студентов волевых качеств. Первый раздел предусматривал выявление мнения студентов об их собственном здоровье, их отношение к предмету «физическое воспитание» и в интересе к содержанию занятий по физической культуре. Второй раздел давал возможность определить мотивы, которыми руководствуются студенты, занимаясь физической культурой и спортом, их влияние на укрепление здоровья и развитие профессиональных и морально-волевых качеств. В анкетном опросе приняли участие студенты 1-2 курсов (151 студент).

Результаты анкетирования показали, что большинство студентов 1-2 курсов оценили состояние своего здоровья на «хорошо». При этом ребята 1 курса оценили состояние своего здоровья выше, чем ребята 2 курса. (71% -1курс, 55% 2-курс). У девушек самооценка своего здоровья ниже, а именно, (1 курс-53%, 2 курс-62%). В анкете студентам ставился вопрос: «Какое отношение было у Вас к предмету «физическое воспитание?». Они должны были выбрать один из шести предложенных вариантов ответа, соответствующих их мнению. Оказалось, что большинство студентов (35% - юношей и 54% девушек первого курса) относятся к занятиям как «возможности разрядки», «снятию напряжения»; 50% опрошенных считают, что физическое воспитание является необходимостью в жизни», что они занимались физкультурой и спортом с «желанием и интересом» (24% девушек 1 курса и 39% девушек – 2 курса; 23% юношей – 1 курса и 69% – 2 курса). На вопрос анкеты, «Какие формы и содержание занятий вам нравятся?» студенты выбрали следующие ответы: «самостоятельные занятия» и «спортивные секции». Значительно ниже оценены обязательные занятия в учебной группе. Самостоятельно, судя по нашим данным, занимается лишь незначительное число студентов. Студенты отмечают, что физическая культура и спорт формирует у них выносливость (1 курс – девушки 40%, ребята – 21%; 2 курс – 60%, 35% - соответственно).

Основные причины, которые мешают студентам заниматься физическими упражнениями, по мнению студентов - лень и отсутствие интереса к физической культуре. Особенно это прослеживается у студентов 1 - курса (75% юношей и 35% девушек).

На втором курсе этот процент уменьшается. Причины, которые ограничивают студентов в занятиях физической культурой, как свидетельствуют ответы анкет, это нехватка времени, личная недисциплинированность.

Основная мотивация студентов Актыбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова к занятиям физической культурой, как свидетельствуют анкетные ответы, это совершенствование физического развития (девушки 1 курса – 37%, 2-курс – 45%), укрепления здоровья (юноши-50%, девочек 47%), на втором месте по значимости - «интересное проведение свободного времени». Различия между мотивацией у парней и девушек, стоит объяснить их отношением к занятиям и положительной мотивацией к физической культуре каждого студента.

Больше всего препятствуют привлечению молодых людей к занятиям физкультурой и спортом такие факторы:

- недостаточный общий культурный уровень;
- устойчивые вредные привычки;
- слабая постановка физкультурно-массовой работы по месту жительства;
- низкий уровень преподавания физической культуры в школе, вузе и других учебных заведениях;

- отсутствие положительных примеров со стороны преподавателей, родителей и тому подобное.

Устойчивой потребностью для человека могут стать занятия физической культурой и спортом лишь при комплексном подходе к их формированию, целенаправленном использовании всех объективных и субъективных факторов [1].

Согласно приведенных данных, основными направлениями работы по формированию потребности физического совершенствования являются: подражание, ознакомление студентов с деятельностью их собственного организма, освещение роли физкультурно-спортивной работы с ведущей деятельностью студентов. Самым надежным средством формирования у студентов потребности физического совершенствования, по нашему мнению, является оперативное информирование о текущих результатах и состоянии отдельных систем организма (сердечно-сосудистой, дыхательной и др). Такая обратная информация и ее анализ со стороны преподавателя способствует значительному повышению интереса и активности студентов во время самостоятельных занятий физической культурой, позволяет вести самоконтроль за динамикой развития двигательных умений и навыков.

Таким образом, основными показателями сформированности у студентов потребности физического совершенствования является:

- уровень знаний по физической культуре;
- активность на обязательных занятиях по физическому воспитанию;
- регулярность выступлений в спортивных соревнованиях;
- умения самостоятельно заниматься физическими упражнениями;
- участие в физкультурно-массовой и спортивной работе;
- уровень физической подготовленности и тому подобное.

Специально были разработаны анкеты, которые включали ответы на вопросы, иллюстрировали основные факторы, влияющие на формирование интереса. Мотивация, которая побуждает студентов заниматься физическим совершенствованием: быть здоровым – 26%, иметь хорошее телосложение – 18%, быть привлекательной (ым) для второго пола – 12%, улучшить красоту тела и движений – 10%, достичь высоких спортивных результатов – 8%, осознание необходимости и пользы для здоровья занятий физической культурой – 16%, потребность двигаться – 10%.

Выводы. Анализируя анкетные ответы, можно проследить закономерность, а именно, студенты Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова не имеют устойчивой, сформированной мотивации к физической культуре и спорту. Положительную мотивацию к физической культуре можно воспитывать у студентов на занятиях в течение всего срока обучения в вузе. Необходимо рассмотреть вопрос об изменении обязательных занятий на занятия по желанию. Продумать время для занятий физической культурой и спортом в рамках учебного расписания, учитывая формы обучения из других учебных дисциплин. Приведенные данные дают основание утверждать, что большинство студентов 1-2 го курсов серьезно относятся к своему здоровью, используют имеющиеся возможности занятий физкультурой и спортом для его укрепления, сохраняют интерес к спорту при обучении и на старших курсах.

Материалы анкетирования, данные тестирования студентов были обобщены и учтены при определении путей совершенствования физического воспитания и укрепления здоровья студентов в целях их конкурентоспособности в условиях рыночной экономики. При грамотном использовании ценностных ориентаций студентов на занятиях физической культуры можно повышать эффективность всего вузовского обучения. Становление интереса к физической культуре и спорту имеет воспитательный характер. Кроме познавательных мероприятий по воспитанию интереса есть и другие, к реализации которых следует подходить творчески. Это требует дальнейшего обстоятельного проведения исследований по этой проблеме.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Альтер М. Д. Наука о гибкости / М. Д. Альтер. – К.: Олимпийская литература, 2001. – 421 с.
2. Годик М. А., Браммидзе А. М., Киселева Т. Г., Стретчинг: подвижность, гибкость, эластичность. – М.: Сонет. спорт, 1991. – 96 с.
3. Гордейчук С. Применение новых технологий в физическом воспитании студентов Молодая спортивная наука Украины: Сборник научных статей области физической культуры и спорта. - Львов: ЛДИФК, 2001. - выпуск Том 1. - С. 45-47.
4. Жадочко Р. В., Соболев Ю. л., Соболев Л. М. развитие гибкости спортсмена. –«Здоровье», 1980. – 104 с.
5. Зуев Е. И. Волшебная сила растяжки. – М.: Советский спорт, 1990.
6. Томпсон В. Стретчинг для здоровья и долголетия / Ванесса Томпсон. – М.: Феникс, 2004. – 127 с.
7. Худолий О. М. основы методики преподавания гимнастики: учебное пособие / Худолий О. М.-Харьков: "ОВД", 2004. - ч. 1. - 29 с.
8. Череповская О. А. Аэробика: методические указания к проведению занятий по танцевальной аэробике со студентками I-II курсов высших учебных заведений /О. А.Череповская, Т. В Палагнюк. - Львов: Изд. НУЛП, 2006. – 56 с.

9. Череповская О. А., развитие гибкости и силы в условиях занятий аэробикой и фитнесом. Методические указания к проведению занятий со студентками I – III курсов ВУЗ. Львов-2008, - 47 с.
10. Шекман С. Что такое стретчинг // Физкультура в школе. М., 1987. № С. 23-36.
11. Шоу Б. Йогаfit. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 208 с.
12. Wharton J., Wharton F. The Wharton' strength book. – 1 st ed., USA, 1999, – 258 с.

Пфейфер Н.Э.,
д.п.н., профессор,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, Казахстан

Ерофеева Р.Ж.
магистр физической культуры, докторант «Педагогика и психология»,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова
г. Павлодар, Казахстан
E-mail: renax85@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация. Воплощением гендерного подхода в образовании занимаются педагоги всех направлений, и учителя физической культуры в том числе, которые не только отвечают за качество предоставляемого материала, но за реализацию внутреннего потенциала каждого школьника, независимо от пола. Важнейшим условием эффективного гендерного воспитания мальчиков и девочек является профессионально-педагогическая готовность педагогов к данной деятельности. В статье описан педагогический эксперимент по определению уровня готовности учителей физической культуры по компонентам готовности, а также процесс формирования готовности учителя физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся через элективный курс «Гендерный подход на уроках физической культуры».

Ключевые слова: готовность, профессиональная подготовка, компоненты готовности, гендерный подход.

Пфейфер Н.Э.,
п. ғ.д., профессор,
Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
Павлодар қ., Қазақстан.

Ерофеева Р.Ж.
дене шынықтыру магистрі,
«Педагогика және психология» мамандығының докторанты,
Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
Павлодар қ., Қазақстан.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМНІҢ ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа. Оқушыларды оқытудағы гендерлік тәсілді іске асыруда педагогтарға, оның ішінде дене шынықтыру мұғалімдеріне да маңызды рөл беріледі, оларға тек оқу сапасына ғана емес, жынысына байланысты жеке тұлғаның әлеуетін дамытудың дәстүрлі шектеулерінің деконструкциясына және ұлдар мен қыздардың қабілеттерін барынша өзін-өзі танытуға жағдай жасау жүктеледі. Ұлдар мен қыздарды тиімді гендерлік тәрбиелеудің маңызды шарты педагогтардың осы қызметке кәсіби-педагогикалық дайындығы болып табылады. Мақалада дене шынықтыру мұғалімдерінің дайындық компоненттері бойынша дайындық деңгейін анықтау бойынша педагогикалық эксперимент, сондай-ақ «Дене шынықтыру сабақтарындағы гендерлік көзқарас» элективті курсы арқылы білім алушылардың гендерлік ерекшеліктерін ескере отырып дене шынықтыру мұғалімінің дайындығын қалыптастыру үдерісі сипатталған.

Түйін сөздер: дайындық, кәсіби дайындық, дайындық компоненттері, гендерлік тәсіл.

Pfeifer N.E.,
d.p.s., professor of the S. Toraighyrov Pavlodar State University

Yerofeyeva R.Zh.
Master of Physical Education,
Doctoral student of the department “Psychology and Pedagogy”,
S. Toraighyrov Pavlodar State University

PSYCHO-PEDAGOGICAL BASES OF FORMATION OF READINESS OF TEACHER OF PHYSICAL CULTURE FROM A GENDER CHARACTERISTICS OF STUDENTS

Abstract. The most important role in the implementation of a gender approach in teaching of students is given to teachers, including the PE teachers, who are responsible not only for the education quality, but also for the deconstructing of the traditional restrictions on the person's potential development depending on gender, and creating conditions for maximum self-realization, disclosing abilities of boys and girls. The most important condition for the effective boys and girls' gender education is the teachers' professional and pedagogical readiness for this activity. The article deals with the pedagogical experiment to determine the level of the PE teachers' readiness according to the components of the readiness, as well as the process of forming the PE teacher's readiness taking into account student's gender characteristics through the elective course "Gender approach in PE classes".

Keywords: readiness, professional training, components of readiness, gender approach.

Казахстан – бурно развивающаяся страна в Азии, все направления, в том числе и в образовании происходят многочисленные изменения, ведется поиск симбиоза традиционного национального образования и нововведениями. Также современное образование направлено на улучшение условий, способствующих повышению эффективности обучения, требуют изменения подходов к этому процессу как особой формы организации социальных и межличностных отношений как в школе, так и вузе.

Одной из главных задач образования является постановка ученика как центра учебно-воспитательного процесса, что позволяет самореализоваться в соответствии с присущими только ему индивидуальными возможностями. Учебно-воспитательный процесс должен содействовать сохранению «Я» каждого ученика, поддержке процессов его самоактуализации, самопознания и самореализации.

Как показывают психологические исследования (Б.Г. Ананьева [1], В.А. Геодакяна [2], Е.П. Ильина [4], И.С. Клециной [5] и др.), личность человека формируется лишь в деятельности, вписанной в систему общественных отношений, основанных на особенностях социальных ролей представителей различного пола, а также подтверждается как существующая дифференциация познавательных способностей мальчиков и девочек, так и отличия в приобретении ими в процессе обучения субъективного опыта социального поведения.

Внедрение категории «гендер» в педагогическую науку имеет принципиальное значение, поскольку игнорирование половой принадлежности школьников в учебно-воспитательном процессе приводит к нивелированию мужской и женской уникальности, неповторимости внутреннего мира каждой девочки / девушки, каждого мальчика / юноши, неадекватной самооценке школьников, отсутствию культуры взаимоотношения полов. Вместе с тем исследователями признается тот факт, что система образования является мощным средством, с помощью которого общество воспроизводит гендер и социальные отношения.

Гендерная педагогика на современном этапе развития педагогической науки изучает условия широкомасштабного внедрения гендерного подхода в учебно-воспитательный процесс для обеспечения половой самоидентификации учащихся и развития личных склонностей индивида.

Но, несмотря на ценность полученных результатов исследований, вопросы, связанные с методическими рекомендациями по реализации гендерного подхода на уроках физической культуры, остаются недостаточно разработанными. Важная роль в реализации гендерного подхода в обучении школьников отводится педагогам, в том числе и учителям физической культуры, на которых возлагается ответственность не только за качество обучения, но и за деконструкцию традиционных ограничений развития потенциала личности в зависимости от пола, и создание условий для максимальной самореализации, раскрытия способностей мальчиков и девочек.

Мы провели педагогический эксперимент в Инновационном Евразийском университете (г. Павлодар, Казахстан) с сентября 2018 по май 2019 гг. В эксперименте приняло участие 55 студентов специальности 5В010800 – «Физическая культура и спорт» на русском и казахском отделениях очного и дистанционного обучения. Средний возраст участников 18,7 лет.

Цель эксперимента: разработать теоретические основы и практические пути формирования профессиональной готовности учителя физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся.

Объект исследования: профессиональная подготовка учителей физической культуры.

Предмет исследования: процесс формирования готовности учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся.

В соответствии с целью, объектом, предметом и гипотезой исследования определены следующие

Задачи исследования:

- выявить психолого-педагогические основы формирования готовности учителя физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся;
- разработать и апробировать программу профессиональной подготовки учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся;
- провести диагностику формирования готовности учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся.

Методы и организация исследования:

1. Теоретические: сравнение, обобщение, анализ научной литературы, анализ отчетов по практике, моделирование;

2. Практические: наблюдение, анкетирование, педагогический эксперимент.

Этапы исследования:

Первый этап – (сентябрь 2018 г. – ноябрь 2018 г.) изучение зарубежной и отечественной литературы по профессиональной подготовке учителей физической культуры, по формированию готовности к реализации гендерного подхода. Выявление состояния данной проблемы в зарубежных странах и в Казахстане. Изучение проблемы гендерных особенностей обучающихся.

Второй этап – (декабрь 2018 г. – январь 2019 г.) разработка программы профессиональной подготовки учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся «Гендерный подход на уроках физической культуры».

Третий этап – (февраль 2019 г. – май 2019 г.) проведение элективного курса «Гендерный подход на уроках физической культуры» профессиональной подготовки учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся, программа диагностики.

Четвертый этап – (май 2019 г. – июнь 2019 г.) обработка результатов эксперимента, анализ результатов исследования. Написание статьи.

В январе – феврале 2019 года нами было проведено анкетирование на базе Инновационного Евразийского университета (г. Павлодар, Казахстан) со студентами. Студентам было предложено ответить на вопросы анкеты, которые были разделены на 5 разделов: (I часть опросника – индивидуально-смысловой компонент, II – ценностно-ориентированный, III – теоретический, IV – компетентностный, V – рефлексивно-оценочный). Мы рассматриваем готовность учителя физической культуры к реализации гендерного подхода как целое, состоящее из пяти структурных компонентов: индивидуально-смысловой компонент, ценностно-ориентированный, теоретический, компетентностный, рефлексивно-оценочный.

Левая часть таблицы анкетирования состояла из вопросов, составленных в соответствии с показателями критериев готовности будущего учителя физической культуры к реализации гендерного подхода в обучении школьников. Сущность некоторых вопросов по I части опросника заимствована из учебно-методического пособия Л. П. Шустовой [6]. Правая часть представляет собой шкалу, позволяющую измерить степень сформированности данного вида готовности по 4 уровням: 4 – прогрессивный уровень (высокая степень сформированности); 3 – продвинутый (средний уровень); 2 – базовый (низкий уровень); 1 – начальный (очень низкий уровень).

Определение уровня сформированности, сравнения и сопоставления результатов опроса осуществлялось по средней арифметической, вычисленной по следующей формуле 1:

$$x = \sum x_i w_i / \sum w_i \quad (1)$$

где x_i – объем выборки;
 w_i – частота варианта.

Также на данном этапе эксперимента в дополнение в первой анкете студентам было предложено анкетирование «Основы гендерных знаний» по выявлению уровня знаний по основным понятиям гендерной педагогики, взятый за основу из учебно-методического пособия И. А. Загайнова [3] и модифицированное, адаптированное нами.

Базой педагогического эксперимента составил элективный курс «Гендерный подход на уроках физической культуры», который читался во втором семестре 2018-2019 учебного года и состоял из 3 кредитов. Логика построения этого курса состояла из двух направлений: вертикальном – постепенном усвоении знаний, умений и навыков в нашей области и формировании готовности; горизонтальном – углубленное изучение внутри каждого компонента.

В первой части нашего исследования мы формировали индивидуально-смысловой и ценностно-ориентированный компоненты готовности учителя физической культуры. Через беседы, метод самоописания, анализ ситуаций с гендерной тематикой, ролевых игр, самостоятельной работы и др. участники эксперимента знакомились с гендерной педагогикой, с термином «гендер» и его значением в современном обществе и в педагогике, проблеме гендерного подхода в обучении школьников и его реализации.

В второй части нашего исследования мы формировали теоретический компонент готовности будущего учителя. Студенты изучали генезис терминов «гендер» и «пол», гендерное равенство, гендерная идентичность и др., изучали методы гендерной диагностики учащихся, о специфике и сущности методов реализации гендерного подхода на уроках физической культуры. На данном этапе мы использовали следующие методы: лекционные занятия, беседы, семинарские занятия с элементами дискуссий, просмотр видеофрагментов научного фильма, педагогическая практика и т.д.

В третьей части нашего исследования мы формировали компетентностный и рефлексивно-оценочный компонент готовности будущего учителя физической культуры. Данный этап эксперимента состоял в приобретении необходимых умений и навыков по реализации методов гендерной диагностики учащихся и основных направлений реализации гендерного подхода в обучении школьников. Методы третьего этапа эксперимента: микропреподавание, самостоятельная работа (на практических занятиях, во время педагогической практики) и др.

В заключительной части исследования проводилось повторное использование диагностического комплекса методик для определения уровня сформированности готовности будущего учителя физической культуры по каждому компоненту.

Результаты исследования и их обсуждение.

На констатирующем этапе педагогического эксперимента через применение комплекса методик мы проанализировали данные по каждому компоненту готовности будущего учителя физической культуры и тем самым определили исходный уровень готовности к реализации гендерного подхода. Полученные результаты обработаны и представлены на рисунке 1.

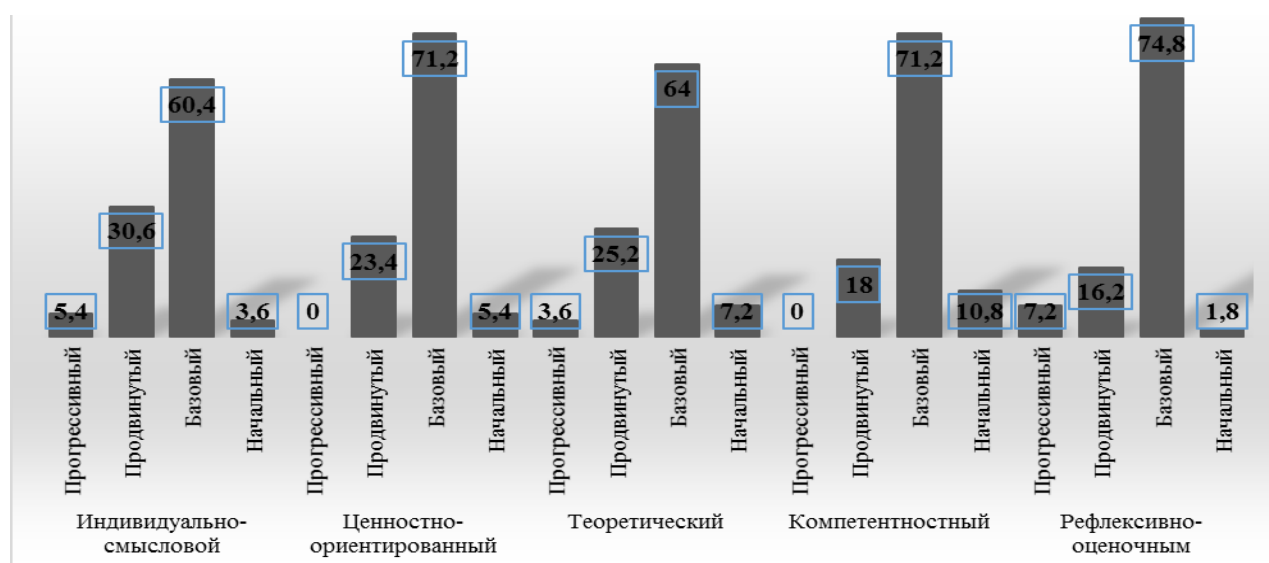

Рисунок 1 – Исходный уровень компонентов готовности учителя физической культуры на констатирующем этапе (%)

Исходя из данных рисунка 1 можно сделать выводы, что в большинстве случаев по всем компонентам студенты имеют элементарный уровень. По индивидуально-смысловому компоненту все студенты находятся на базовом уровне, прогрессивный имеют 3 студента, начальный – 2. В ценностно-ориентированном прогрессивный уровень не показал ни один студент, начальный – 3 студента. В компетентностном компоненте самый высокий начальный показатель среди компонентов – 10,8% (6 человек), что говорит о том, что необходимо больше уделять внимание развитию профессиональных умений и навыков.

Помимо основной анкеты мы использовали анкетирование «Основы гендерных знаний» по выявлению уровня знаний по основным понятиям гендерной педагогики, взятый за основу из учебно-методического пособия И. А. Загайнова и модифицированное, адаптированное нами [3]. С тестовыми заданиями справились лишь 3 студента (5,4%) из 55 человек. Результаты теста свидетельствуют, что большинство студентов на констатирующем этапе эксперимента испытывали затруднения в формулировании понятий, не владели знаниями, связанными с определением сущности понятия «гендер» (94,6% опрошенных), специфики и особенностях гендерного подхода в образовании (98,2% всех респондентов), гендерных различий школьников. Это подтверждает недостаточный уровень теоретической подготовленности студентов в области гендерной педагогики.

Проанализировав результаты анкеты, мы пришли к выводу, что многие студенты не ориентированы на использование гендерного подхода к своей работе, однако, большинство студентов изъявили желание углубленно изучить данное направление.

После пройденного элективного курса «Гендерный подход на уроках физической культуры» мы, вновь используя те же анкеты провели анкетирование студентов в мае 2019 года. Студенты показали следующие результаты (рис. 2).

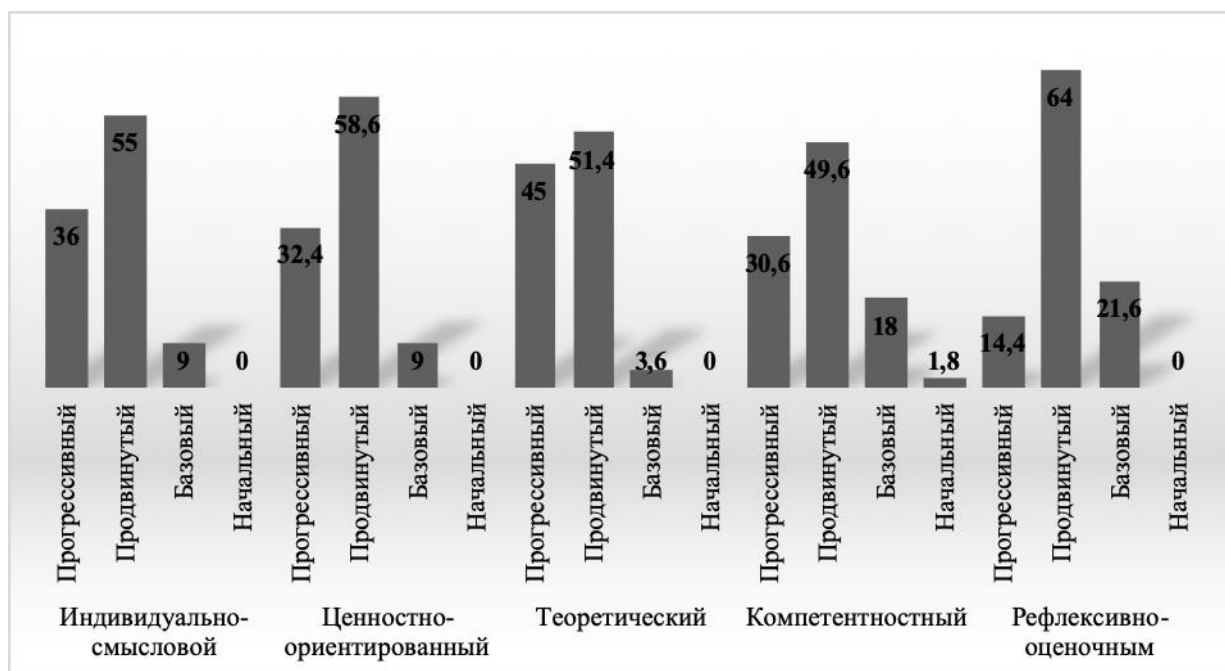

Рисунок 2 – Конечный уровень компонентов готовности учителя физической культуры (%)

Исходя из результатов, показанных на рисунке 2 видно, что начальный уровень был показан лишь одним студентом в компетентностном компоненте. Уровень прогрессивный и продвинутый увеличились, базовый резко снизился. Анализ данных на начало и конец эксперимента по анкете 1 представлен в таблице 1.

Таблица 1 – Анализ показателей анкетирования до и после педагогического эксперимента (%)
n=55

Компоненты готовности	Уровни готовности	Исходный уровень	Конечный уровень	Разница прироста
Индивидуально-смысловой	Прогрессивный	5,4	36	+30,6
	Продвинутый	30,6	55	+24,4
	Базовый	60,4	9	-51,4
	Начальный	3,6	0	-3,6
Ценностно-ориентированный	Прогрессивный	0	32,4	+32,4
	Продвинутый	23,4	58,6	+35,2
	Базовый	71,2	9	-62,2
	Начальный	5,4	0	-5,4
Теоретический	Прогрессивный	3,6	45	+41,4
	Продвинутый	25,2	51,4	26,2
	Базовый	64	3,6	-60,4
	Начальный	7,2	0	-7,2
Компетентностный	Прогрессивный	0	30,6	+30,6
	Продвинутый	18	49,6	31,6
	Базовый	71,2	18	-53,2
	Начальный	10,8	1,8	-9
Рефлексивно-	Прогрессивный	7,2	14,4	+7,2
	Продвинутый	16,2	64	47,8

оценочным	Базовый	74,8	21,6	-53,2
	Начальный	1,8	0	-1,8

Анализ данных показал, что прогрессивный уровень вырос в среднем на 28,44%, продвинутый – на 33,04%, базовый уровень снизился в среднем на – 56,08%, а начальный – на 5,4%, что говорит о эффективности нашего курса.

По итогам повторного проведения анкетирования №2, мы увидели совершенно иной уровень владения знания в области гендерной педагогики. С тестовыми заданиями справились 40 студентов (72%) из 55 человек. Результаты теста свидетельствуют, что большинство студентов не испытывали затруднения в формулировании понятий, владели знаниями, связанными с определением сущности понятия «гендер» (100% опрошенных), специфики и особенностях гендерного подхода в образовании (81% всех респондентов), гендерных различий школьников. Результаты повторного анкетирования дали положительные результаты в демонстрации знаний в области гендерной педагогики.

Выводы

Данные, полученные в результате нашего эксперимента показали, что большинство студентов до эксперимента совершенно не владели знаниями в области гендерной педагогики, не знали об анатомо-физиологических особенностях школьников (биологических, психолого-педагогических и др.), а также не могли использовать эти знания в своей профессиональной деятельности, у них наблюдалось типичное представление об учащихся, студенты даже не знали, что в педагогике существует гендерный подход. Таким образом, полученные результаты позволяют утверждать, что подготовка студентов, будущих учителей, в настоящее время недостаточно способствует формированию готовности будущего учителя к реализации гендерного подхода. Поэтому требуется целенаправленная работа по внедрению разработанному нами курсу «Гендерный подход на уроках физической культуры».

Проведённое нами исследование в Инновационном Евразийском университете позволяют сделать нам следующие выводы:

1. В основе формирования готовности учителя физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся мы использовали компоненты профессиональной подготовки: индивидуально-смысловой, ценностно-ориентированный, теоретический, компетентностный, рефлексивно-оценочный, а также степень сформированности данного вида готовности по 4 уровням: 4 – прогрессивный уровень (высокая степень сформированности); 3 – продвинутый (средний уровень); 2 – базовый (низкий уровень); 1 – начальный (очень низкий уровень). Выявленные нами четыре уровня данной готовности свидетельствуют о различной степени выраженности у будущего учителя вышеуказанных структурных компонентов;

2. Элективный курс «Гендерный подход на уроках физической культуры» - программа, специально разработанная для формирования готовности будущих педагогов физической культуры к реализации гендерного подхода в образовании. Условиями эффективного формирования готовности являются:

- создание базы знаний о гендере, о значении гендера в современном обществе и в педагогике, гендерной педагогике, проблеме гендерного подхода в обучении школьников через использование бесед, метода самоописания, анализ ситуаций с гендерной тематикой, ролевых игр, самостоятельной работы и др.;

- изучение методов гендерной диагностики учащихся, специфике и сущности методов реализации гендерного подхода на уроках физической культуры посредством лекционных занятий, бесед, семинарских занятий с элементами дискуссий, просмотра видеофрагментов научного фильма, педагогической практики и т.д.;

- применение необходимых умений и навыков по реализации гендерного подхода и гендерной диагностики школьников через микропреподавание, самостоятельную работу (на практических занятиях, во время педагогической практики) и др.;

3. После проведенного элективного курса мы обнаружили положительную динамику уровней сформированности готовности будущего учителя физической культуры к реализации гендерного подхода в обучении школьников, что и являлось целью нашего исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
2. Геодакян В.А. Теория дифференциации полов в проблемах человека [Текст] / В.А. Геодакян // Человек в системе наук / под ред. И. Т. Фролова. – М.: Наука. 1989. – С. 171-188.
3. Загайнов И.А. Формирование гендерной компетентности педагога в процессе профессиональной подготовки [Текст]: дис. канд. пед. наук / И.А. Загайнов. – Йошкар-Ола, 2007. – 196 с.
4. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2002. – 544 с.
5. Клецина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии [Текст] / И. С. Клецина // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – С. 61-77.

6. Шустова Л.П. Формирование гендерной толерантности у старшеклассников: учебно-методическое пособие [Текст] / под общ. ред. Р.Р. Загидуллина. – Ульяновск: УИПК ПРО, 2006. – 48 с.

Усенова А.К.,

кандидат педагогических наук, доцент,
Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан
E-mail:ussenova@mail.ru

Шмидт М.А.,

магистр педагогических наук, старший преподаватель,
Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан
E-mail:shmidt@mail.ru

Тулепова С.И.,

магистр педагогических наук, старший преподаватель,
Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан
E-mail:tuliepova80@mail.ru

Тынысханова А.Т.

докторант 1 курса специальности ПМНО
Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан
E-mail:toleygazyevna@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Түйіндеме. Мақалада этнопсихологиялық және этномәдени құзыреттілік деңгейін арттыру арқылы жоғары оқу орындары студенттерінің мәдениетаралық төзімділігін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Авторлар студент жастарға арналған этносаралық толеранттылықты қалыптастыру бағдарламасын әзірледі.

Түйінді сөздер: мәдениетаралық төзімділік, студенттер, этнопсихологиялық және этномәдени құзыреттілік.

Резюме. В статье рассматривается проблема формирования межкультурной толерантности у студентов высших учебных заведений посредством повышения уровня этнопсихологической и этнокультурной компетентности. Авторами разработана программа формирования межэтнической толерантности для студенческой молодежи.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, студенты, этнопсихологическая и этнокультурная компетентность.

Abstract. The article deals with the formation of intercultural tolerance of students of higher educational institutions by increasing the level of ethno-psychological and ethno-cultural competence. The authors have developed a program for the formation of interethnic tolerance for students.

Keywords: intercultural tolerance, students, ethno-psychological and ethno-cultural competence.

Формирование межэтнической толерантности студентов является приоритетным направлением молодежной политики Республики Казахстан. Республика Казахстан активно и целеустремленно продвигает идеи гуманного развития человечества, понимания экономической, политической, социальной и экологической взаимосвязанности и взаимозависимости народов и стран. Одним из важных условий реализации данной идеологии является мирное сосуществование многочисленных этносов, проживающих на территории нашего государства [1]. Именно молодежь, значительной частью которой являются студенты высших учебных заведений, призвана выступить проводником идеологии толерантности и общественного согласия, укрепления межэтнических отношений.

Интеграция в мировое сообщество и процесс построения нового демократического общества ставят перед высшей школой сложную задачу - воспитание молодого человека: обладающего общепланетарным мышлением, осознающего себя как представителя национальной, так и глобальной мировой культуры, гражданина-патриота, воспринимающего себя субъектом диалога культур и осознающего ответственность перед своей страной и человечеством в целом.

Развитие гармоничных отношений между студентами и создание здорового психологического климата в коллективе, требует комплексного подхода и разработки концептуальной модели формирования межэтнической толерантности. Раннее выявление конфликтогенных рисков и ресурсов толерантности, формирование в студенческом коллективе установок толерантного сознания и поведения, является социальным заказом к системе высшего образования. Поэтому в высших учебных заведениях особую значимость приобретает деятельность по развитию межэтнической толерантности.

Межэтническая толерантность - способность человека проявлять понимание к малознакомому образу жизни представителей других этнических общностей: их поведению, национальным традициям, обычаям, чувствам, мнениям, идеям, верованиям и т. д. Внешне она отражается в выдержке, самообладании, способности индивида длительно выносить непривычные воздействия чужой культуры без снижения его адаптивных возможностей. Она имеет степень выраженности в зависимости от наличия у человека опыта общения с представителями той или иной этнической общности [2].

Формирование межэтнической толерантности предполагает развитие осознания себя как представителя конкретного народа; носителя определенных культурных и социальных ценностей, обладающего психологической готовностью к толерантному общению с представителями иного этноса. Студенческие годы - это период возрастного кризиса, сопровождающийся адаптацией к новой социальной роли, новым академическим условиям, требованиям к самоорганизации, личностным саморазвитием, основанным на высоком уровне ответственности. В процессе профессиональной подготовки существует множество возможностей влияния на молодое поколение, формирования у него основ толерантности, патриотизма, гражданственности, знания и уважения истории, культуры, национальных традиций своего и других народов.

Среди факторов, влияющих на развитие межэтнической толерантности у личности выделяют обучение, воспитание, культурные, социальные, ментальные особенности региона проживания и этноса, а также этнокультурные установки и стереотипы, основанные на опыте взаимодействия с представителями другого этноса [3]. Положительный опыт межэтнического взаимодействия, удовлетворенность процессами

Межэтнической и межкультурной коммуникации в вузе, позитивные установки в межэтническом общении и позитивная этническая идентичность способствуют формированию межэтнической толерантности. А такие факторы, как ложные, негативные этностереотипы и этноцентрическое мышление провоцируют конфликты и непонимание в межэтническом общении, проявления интолерантного поведения.

На наш взгляд, процесс развития межэтнической толерантности, навыков и форм толерантного поведения в студенческом коллективе может быть более эффективным при обеспечении развития этнопсихологической и этнокультурной компетентности студентов, формирования ценностного отношения к межкультурному взаимодействию, основанному на принципах толерантности.

Под этнокультурной компетентностью мы понимаем свойство личности, выражающееся в наличии ряда объективных представлений и знаний о культуре другого этноса, которые реализуются через умения, навыки и стратегии поведения, способствующие эффективному межэтническому взаимодействию и взаимопониманию.

Этнопсихологическая компетентность включает в себя осознание своей этнической принадлежности: эмоционально-ценностное отношение к своей культуре и культурным традициям других народов, умение видеть сходства и различия между культурами общения различных этносов; этнокультурную терпимость и развитый эмоциональный интеллект.

Изучение проблемы исследования позволили выявить компоненты формирования этнокультурной и этнопсихологической компетентности студентов: этнокультурный, когнитивно-оценочный, эмоционально-рефлексивный, операционный (см. рисунок 1).

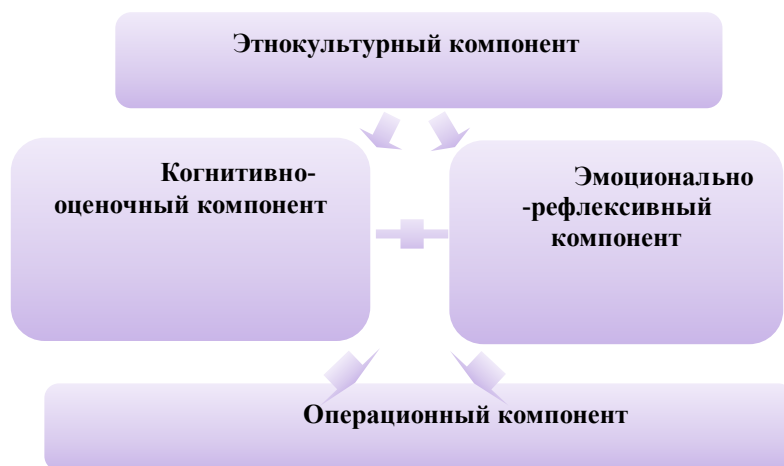

Рисунок 1- Компоненты формирования этнокультурной и этнопсихологической компетентности студентов

Этнокультурный компонент включает в себя:

- этнокультурную идентичность (проявление национального самосознания);
- понимание других культур;
- уважение иных культурно-этнических общностей;
- межкультурный обмен ценностями и знаниями;

- уважение культурных традиций представителей различных этносов;
- культуру межнационального общения;
- патриотизм и любовь к Родине.

Когнитивно-оценочный компонент содержит:

- знания об общечеловеческой культуре и особенностях других этносов,
- знания о правах человека и гражданина, о ненасилии и границах толерантности;
- принятие общечеловеческих ценностей каждого народа;
- поликультурное мышление (отсутствие стереотипов и предрассудков по отношению к другим этносам,

понимание и принятие различий между этносами, способность оценивать с позиции другой культуры и изменять представление на основе новой информации).

Эмоционально-рефлексивный компонент составляют:

- эмоциональный интеллект (способность распознавать эмоции, понимать намерения других людей и управлять собственными эмоциями);
- способность к эмпатии;
- умение поддерживать отношения с людьми, вступать в эмоциональный контакт;
- активное слушание и сопереживание;
- выравнивание эмоционального напряжения партнера;
- веротерпимость к религиозным чувствам людей;
- стремление строить конструктивные отношения с другими этносами без принуждения, проблем и противоречий;

- эмоциональная устойчивость;

- конфликтоустойчивость личности

Операционный компонент содержит:

- этнотолерантное поведение;
- выбор эффективных стратегий взаимодействия с представителями другого этноса;
- навыки и умения межкультурной коммуникации;
- умение преодолевать проблемные ситуации, предупреждать и разрешать конфликты при взаимодействии этносов.

Экспериментально-исследовательская работа по формированию этнопсихологической и этнокультурной компетентности велась на протяжении 2018-2019 учебного года. В эксперименте принимали участие студенты ЖГУ им. И. Жансугурова – члены студенческой Ассамблеи народа Казахстана.

Для диагностики общего уровня толерантности использовался экспресс-опросник «Индекс толерантности» [Солдатова Г.У. и др., 2008, с.]. Для количественного анализа, общий результат был рассчитан без деления на субшкалы (см. рисунок 2).

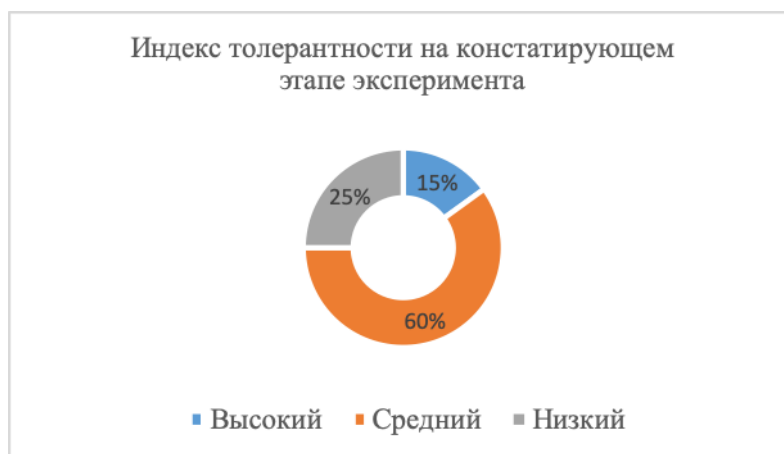

Рисунок 2 - Индекс толерантности на констатирующем этапе эксперимента

Анализируя данные полученные на констатирующем этапе эксперимента, можно отметить, что у 60% испытуемых средний уровень толерантности. Для этих респондентов характерно сочетание как толерантных, так и интолерантных черт личности. Студенты данной категории проявляли в себя одних ситуациях, как субъекты готовые к толерантному общению с представителями иного этноса, испытывающие уважение к культурным традициям другого народа. Однако, в других социальных ситуациях, демонстрировали наличие некоторых стереотипов и предрассудков по отношению к другим этносам, недостаточное понимание и

принятие различий между этносами, не выраженное стремление строить конструктивные отношения с другими этносами без принуждения, проблем и противоречий.

У 25% студентов выборки низкий уровень толерантности. Такие результаты свидетельствуют о высокой интолерантности и наличии выраженных негативных установок по отношению к представителям другого этноса; слабо развитых эмпатийных способностях, проявлениях этноцентризма и склонностью объяснять возникновение конфликтов при общении национальностью собеседника.

15 % показали высокий уровень толерантности. Представители этой группы обладают выраженными чертами толерантной личности.

На основе анализа результатов констатирующего этапа эксперимента была разработана программа формирования межэтнической толерантности у студентов.

Конкретные цели и задачи подобной работы, на наш взгляд, возможно рассмотреть, исходя из следующих направлений: просветительского, диагностического, самостоятельной и исследовательской работы, предполагающей развитие этнопсихологической и этнокультурной компетентности студентов, формирование ценностного отношения к межкультурному взаимодействию, основанному на принципах толерантности.

Просветительская работа включала: коллективные формы обучения, тренинговые и рефлексивные упражнения, развивающие межэтническую толерантность.

В качестве задач просветительской работы мы отмечаем:

- предоставление информации о толерантности и интолерантности; формах их проявления в межэтническом взаимодействии;
- формирование представлений о возникновении и закреплении в общественном сознании различных форм этнических стереотипов;
- обучение навыкам распознавания проявлений этнических стереотипов, этноцентризма и дискриминации по национальному признаку;
- формирование более адекватных представлений о различных культурах и психологических особенностях их представителей.

Диагностическая работа была направлена на выявление индекса межэтнической толерантности испытуемых, интенсивности проявления этнических стереотипов, уровня этнического самосознания.

Самостоятельная работа студентов включала поиск информации по теме толерантности в дополнительной литературе, в сети Internet, а также просмотр и обсуждение различных анимационных, документальных, художественных фильмов, затрагивающих данную проблему.

Исследовательская работа студентов включает написание рефератов, выступление с научными докладами на конференциях.

С целью установления возможности формирования межэтнической толерантности в студенческом коллективе в процессе исследования, мы провели контрольный этап эксперимента.

Обратившись к рисунку 2 с динамикой общего индекса толерантности/интолерантности, можно говорить о том, что уровень интолерантности в группе значительно снизился. Количество испытуемых, показавших высокий уровень толерантности, возросло с 15% на констатирующем этапе до 43 % на контрольном.

Рисунок 3 – Сравнительный анализ уровня развития общей толерантности на констатирующем и контрольном этапах эксперимента

Анализируя полученные данные, можно отметить, рост показателей высокого уровня толерантности на 28 % и снижение показателей интолерантности на 15 %. Большинство респондентов на контрольном этапе эксперимента обладают выраженными чертами толерантной личности. Они проявляют готовность принять в качестве члена своей семьи человека другой национальности: хотят, чтобы среди друзей были люди разных национальностей; могут представить человека другой расы, национальности или вероисповедания своим близким другом; убеждены в том, что мигранты должны иметь те же права, что и местные жители. Демонстрируют умение преодолевать проблемные ситуации, предупреждать и разрешать конфликты при взаимодействии этносов, выбор эффективных стратегий взаимодействия с представителями другого этноса, стремление строить конструктивные отношения с другими этносами без принуждения, проблем и противоречий. Таким образом, мы можем предположить повышение уровня этнопсихологической и этнокультурной компетентности у студентов.

Проведенное нами исследование имеет практическое значение. В ходе экспериментальной работы разработана и апробирована программа по развитию этнопсихологической и этнокультурной компетентности студентов; выделены компоненты формирования межэтнической толерантности. По итогам экспериментального исследования разработан и внедрен специальный учебный курс, способствующий формированию межэтнической толерантности у молодежи в поликультурном обществе. Экспериментальные данные проведенного исследования позволяют приступить к разработке авторской модели формирования межэтнической толерантности молодежи в условиях поликультурной образовательной среды вуза, определить её структуру, содержание и пути реализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Доктрина Национального Единства Казахстана (06. 05. 2014) - [Электронный ресурс] <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/57932> (дата обращения 30.03.2019).
2. Декларация принципов толерантности (Париж, 16.11.1995) - [Электронный ресурс] http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата обращения 30.03.2019).
3. Резникова И.Б. Формирование этнической толерантности у студентов вузов в условиях многонационального региона: диссертация... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Резникова Ирина Борисовна. – Владикавказ, 2007. – 158 с.
4. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, Т. Ю. Прокофьева, О. А. Кравцова. — Смысл Москва, 2008. — 172.

**ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА –
PHILOLOGICAL SCIENCE**

Алибекова К.Е.,
кандидат педагогических наук Республики Узбекистан,
старший менеджер Центра образовательных программ
АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»
E-mail: Alibekova_k@mail.ru

МАҚАЛ МЕН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР ТІЛДІК ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

Резюме. Тілдік және әдіснамалық зерттеулерде мақал-мәтел фразеологизмдердің ерекше түрі, сөз тіркесі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыста авторлар орыс тіліндегі мақал-мәтелдер мен фразеологиялық бірліктерге талдау жасайды. Мақал мен фразеологизмнің лингвистикалық табиғатын анықтауда әртүрлі тәсілдер қарастырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айтылған. Мақал-мәтелдер мен фразеологиялық бірліктерді қазақ аудиториясының студенттеріне орыс тілі сабақтарында қолдану үшін зерттеліп жатқан тілдің бейнелік жүйесін саналы және тез игеруге ықпал ету.

Түйін сөздер: паремиялогия, мақал-мәтелдер, фразеологизм, тілдік құбылыс.

Резюме. В лингвистических и методических исследованиях пословицу рассматривают как крылатое выражение, поговорку, особый вид фразеологизма. В данной работе авторами анализируются пословицы и фразеологизмы русского языка. Рассматриваются различные подходы к определению языковой сущности пословицы и фразеологизма, выделяются их сходства и различия. Изучение пословиц и фразеологизмов с целью использования их на занятиях по русскому языку для учащихся казахской аудитории будет способствовать более осознанному и быстрому овладению ими образной системой изучаемого языка.

Ключевые слова: паремиялогия, пословица, фразеологизм, языковое явление.

Summary. The linguistic and methodological researches proverb is considered as a popular expression, saying, a special kind of phraseologism. In this paper the authors analyzed proverbs and idioms of the Russian language. Different approaches to defining the essence of the language and proverbs phraseologism stand out their similarities and differences study of proverbs and phraseology with the aim of using them in the classroom for the Russian language for students of Kazakh audience to promote a more conscious and rapid mastery of figurative system of the target language.

Keywords: paremiology, proverb, phraseology, linguistic phenomenon.

Лингвистикалық және лингводидактикалық зерттеулерде мақалдың тілдік мәні және тілдің басқа құрылымдық бірліктерінің арасындағы дәрежесі жөніндегі мәселелер әлі де бірегей шешімін таппай отыр. Мақал қанатты сөз, мәтел, фразеологизмнің ерекше түрі, нақыл сөз, бейнелі сөз, клише және т.б. ретінде қарастырылып келеді.

Қазіргі тіл білімінде мақалдың тілдік мәнін анықтауда шартты түрде екі түрлі көзқарасты атап көрсетуге болады:

1) Мақалдың тілдік мәні өзіне ұқсас тілдің басқа да құрылымдық бірліктерімен салыстыру арқылы анықталады (фразеологизмдермен, мәтелдер, қанатты сөздермен және т.б.) (В.П. Аникин, Н.С. Ашукин, М.Г. Ашукина, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, В.П. Жуков, М.А. Рыбникова және т.б.);

2) Мақалдың тілдік мәні тілдегі клишелер теориясы арқылы анықталады (Г.Л. Пермяков және оның ізбасарлары).

Мақалдың тілдік табиғатын анықтауда бірінші, екінші анықтаманы жақтаушылар мақалды - «дәлме-дәл және ауыспалы (бейнелі) немесе тек қана ауыспалы мағынасы бар және грамматикалық тұрғыдан аяқталған сөйлем болып табылатын халықтың нақыл сөздері» дейді [Жуков, 2002, 11 б].

Мақалдың тілдің басқа құрылымдық бірліктерінен айырмашылығы неде? Фольклордың ажырама бөлігі, ал кең мағынада халықтың ауызекі сөйлеу тілі бола тұра, мақал мәтін болып табылады, яғни ол өз алдына дербес қызмет етеді. Мәтіннің дара бір тақырыптық түрі ретінде мақал мағыналық, құрылымдық, қатысымдық тұтастығымен ерекшеленеді; оны түсіну мәтінді толықтай түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, *Боль без языка, да сказывается. Береги честь смолоду, а здоровье под старость.*

Мақалдың фольклорға жататындығын сөйлемнің объективті сипатынан көруге болады. Мақал мағынасы терең және жалтыланған нақыл сөз ретінде қабылданады.

Мысалы: *Поганое к чистому не пристанет* – мақалы жалпы жағдайды білдіру үшін қолданылады: тазалықты сақтау ауруды қоздыратын микробтардан қорғайды.

Жалпылау формальды грамматикалық категориялармен жүзеге асырылады: анықтауыштық және қатыстық есімдіктер, ұқсас құрылымдар «кім..., сол» (*Всякому своя слеза солоня. Кто ест лук, тот избавлен от вечных мук*), анықтауыштық құрылымдар (*Тяжело болей, тяжелее того над болью сидеть*). Көп жағдайда мақалдар тезистер, дәлелдер түрінде берілуі мүмкін. Мысалы, *Чеснок да редька – так и на животе крепко; Ходи больше, проживешь дольше* сияқты мақалдар дәлел ретінде жүреді.

Халық даналығының жиынтығы ретінде мақалдағы сөз түйіні мен тұжырымдар әмбебаптылығымен ерекшеленеді, оның ақыл-өнегесі мол болып келеді, мысалы, *Помногу есть, не велика честь: не будешь богат,*

а будешь пузат; Держи голову в холоде, живот – в голоде, а ноги – в тепле. Түпнұсқа болмаса да, мақал тілде нақты жағдайларда қолданылатын болды.

Мақалдардың тағы бір ерекшелігі - жағдаяттылығы. Бұл туралы А.В. Артемова «адам ой-санасының (қабылдау) ерекшелігі тілдік бірліктердің негізін құрайтын барлық құбылыстардың ішінен негізгі түйінін» айқындап береді. Сөйтіп, мақалда бейне әрқашан көмескіленіп беріледі, яғни сол жағдайда негізгі болып табылатын ерекшелігі көрсетіліп, оқиға нобайлап жеткізіледі [1, 34 б.]. Т.М. Николаева мақалды айту барысында ақиқаттық жоғалады, өйткені адам өз атынан айтпайды, басқа адамның объективті тәжірибесіне сілтеме жасайды. Сонымен бірге мақал дұрыс пайдаланылды ма, мақалда айтылған жағдай мен талқыланып жатқан мәселе арасында ұқсастық бар ма сияқты басқа мәселелер туындайды» деп есептейді [6, 154 б.].

Сайып келгенде, фольклорлы жанр ретінде мақал белгілі бір үш түрлі «құрылымдық тұрғыдан – лингвистикалық (және композициялық) құрылымнан, логикалық (және семиотикалық) құрылымнан және ақиқаттан» тұрады [7, с.29].

Клишеге ұқсас болып келетін мақалдар ешбір өзгеріссіз күрделі тұтастық ретінде қабылданады, сондықтан да олар тілдік таңбаларға жатады. Мысалы, *Appetит от больного бежит, к здоровому катится; У кого болят кости, тот не думает идти в гости.* Бұл мақалдарда ешқандай жаңа мәлімет жоқ, «белгілі бір тұтас паремияны таңдап алғанда және оны белгілі бір жағдайда пайдаланғанда ғана ол ақпаратты болып келеді» [9, 39 б.].

А.В. Кунин айтқандай, «...кең және түсінікті бұлжымас ақиқаттан және халық даналығынан тұратын бейнелі сөз бола тұра, мақалдар сөйлеу үстінде жиі қолданылады. Ғасырлар бойы адамдар кез келген ойды өз дүниетанымына сәйкес ұтымды, бүкіл қауымдастықтың барлық мүшелері қабылдап, таныс болмайынша, әр түрлі жолмен жеткізген. Сондықтан да мақалды сол тілде сөйлеуші «тез түсіне қойып, қысқартып айта берген» [5, 339 б.]. Мысалы, *В здоровом теле – (здоровый дух); Больному и мед не вкусен, здоровый (и камень съест).*

А.Дандис мақалдардың медицина практикасында да жиі қолданылатынын атап көрсетеді, атап айтқанда, психиатрия саласында кейбір психикалық ауруларға диагноз қою кезінде қосымша құрал ретінде пайдаланылған. Мақалдың ауыспалы мағынасын дұрыс түсінбеу, оны дәл сол қалпында қабылдау да аурудың психикасында ауытқу бар екендігінің айғағы болып табылады [3, 13-14 б.].

Л.Г.Пермяковтың пайымдауы бойынша, паремиялар тілдің синтагматикалық-парадигматикалық қатынастары жүйесіне қатысты деп есептейміз, яғни олар тек бір тілдік қатарда ғана орналасып қоймай, сондай-ақ дәл сондай парадигмаға ие бола алады [7, с.29]. Сонымен, мақалдардың барлық жоғарыда аталған белгілеріне қарап оларды тілдік таңбаларға жатқызамыз.

Демек, мақалдар таңбалар ретінде қарастырылып, әртүрлі типтік жағдаяттар немесе реалиялар арасындағы қатынастардың үлгілері болып табылады. Мысалы, *Ешь проста – проживешь лет до ста,* деген айтылым бойынша аз жеген адам ұзақ жасайтыны сипатталған жағдаяттың таңбасы екендігі белгілі, сонымен қатар оларды белгілі бейнелердің көмегімен үлгілейді. Сондай-ақ осындай жағдаяттардың таңбасы бола тұра, өздері оны үлгілемейтін мақалдар да кездеседі. Мысалы, *Сытый конь воду возит, тощего на под-пругах поить водят* деген мақалда әлсіз адамның жай-күйі сипатталады.

Демек, мақалдардың таңбалық мәні мен үлгілеуші қабілеттілігі бір-бірімен тығыз байланысты болады, дегенмен олар әртүрлі және аталған паремиялардың дербес қасиеттері болып табылады [7, с.30]. Л.Г.Пермяковтың пікіріне орай, мақалдар таңба ретінде тілдік құбылыс болып табылады, ал нақты бір жағдаяттарда қолданылғанда сөйлеу бірлігі ретінде көрініп, сөйлеу құбылысы ретінде көрінеді деп есептейміз [7].

Мақалдардың табиғатын сипаттай келе, мынаны атап өтуге болады, паремиялар белгілі бір типтік жағдаяттар таңбалары болады да, ал жағдаяттардың өзі осы кезде инварианттар, ал оларды білдіретін мақалдар варианттар ретінде көрінеді. Басқаша айтқанда, бір және сол жағдайды білдіретін барлық мақалдық айтылымдар варианттар болып келеді де, ал жағдаяттың өзі инварианттар болады. Мысалы, *Здоровье всему голова; Здоровье дорожке богатства; Ум да здоровье дорожке всего* деген мақалдардың инварианты қызметін «бір нысанның екіншісімен салыстырғандағы артықшылығы» жағдаяты көрсетеді.

Мақалдар сипаты бойынша тікелей мәнге ие болатын *аналитикалық* және тұтас ауыспалы мәнге ие болатын *синтетикалық* болып бөлінеді. Аналитикалық және синтетикалық клишелерді егжей-тегжей зерттеген паремиолог-ғалым Г.Л.Пермяковтың пікірінше, аналитикалық клишелер бір мәнді болады, яғни олар бір нәрсе туралы айтады; ал синтетикалық клишелер көп мәнді, сондықтан да олар әртүрлі заттар /ұқсас заттар/ туралы айту үшін пайдаланылады [7, с.30]. Төмендегі екі мақалды қарастырайық, мысалы, *Appetит от больного бежит, к здоровому катится; Appetит приходит во время еды.* Бірінші мақалдың беретін мағынасы, шынымен де, ауырған кезде адамның тәбет болмайтыны туралы болса, екінші мақал кең ауқымды мәнде қолданылып, тура мағынаны білдіреді, кез келген жағдайдағы сәттілікті, қалау-тілектің болуын білдіреді. Тікелей мәнді айтылымдарсаны шектеулі жағдаяттарға қатысты қолданылады. Мақалдардың көпшілігі ауыспалы мағынаға ие болатындықтан, оларда барлық паремиялардағы сияқты афоризмдік қасиеттер сақталған.

Айта кету керек, тура мағынадағы айтылымдар көп қолданыла бермейді. «Мазмұнында ақпарат ашық берілгеннен гөрі, жасырын жеткізу қасиетін білдіретін» кез келген паремия, нақыл сөз секілді ауыспалы

мағынада қолданылатын мақалдар негізін құрайды. [5, 37 б]. Мысалы, *Горбатого могила исправит*. Алғашқыда бұл мақал тура мағынада қолданылған: бүкірлік адам өлгенде түзеледі. Ауыспалы мағынада бұл мақал белгілі бір жағдайды өзгертуге мүмкіндік болмағанда айтылады. Мысалы, *Подкошенная трава и в поле сохнет* мақалдың құрамындағы сөздер мен оның мағынасы сәйкес келмейді. Демек, бір мақалдың «функциональді мәні әр түрлі болып келе береді» [5, 37 б].

Сонымен, жүргізілген сипаттама мен талдау негізінде мынадай қорытынды жасауға тура келеді: мақалдар тілдік белгі ретінде көрінеді. Оның мәтіндік табиғатына келер болсақ, осы орайда Л.Б.Савенкованың пікірі мынадай: «Тұтастай алғанда паремияны екі мәнге ие бірліктер қатарына жатқызамыз: тілдік және дискурсивтік белгілерінің семиотикалық қатар жүруі байқалады, дегенмен, тілдік жүйе бірліктері белгілері басымдау болады. Бұл мақалдардың ішкі формаларының айқындығына байланысты» [8, с.9].

Қорытындыда айтарымыз, мақал қорын сипаттайтын төмендегідей негізгі қасиеттерді атауға болады: 1. Мақал аяқталған сөйлем түрінде болады. 2. Мақал синтаксистік және композициялық жағынан аяқталған мәтін және өз алдына дербес қызмет етеді. 3. Мақалдың тікелей және бейнелік уәждемесі болады. 4. Мақал жалпылама қасиетке ие болады. 5. Сөйлеу кезінде жиі қолданынылатыны байқалады. 6. Мақалдарға өнегелілік тән.

Соңғы жылдары паремияларды лингвистикалық талдау нысаны етіп алған бірқатар еңбектерде мақал тілдік таңбалардың ерекше түрі ретінде фразеологизмдер шеңберінде қарастырылып келеді. Кейбір ғалымдар (Г.Л. Пермяков, В.В. Виноградов, В.П. Жуков, Л.Б.Савенкова) мақалдарды фразеология қатарына кірмейді деп есептейді.

Ресей ғылымында фразеологияны алғашқы болып зерттеген академик В.В. Виноградов болған. В.В. Виноградов 40- жылдары фразеологизмдерді жете зерттеген француз ғалымы Шарль Баллидің ережелері мен жіктелім қағидаттарын ұсынған болатын. В.В. Виноградов «... негізгі түрлері туралы» кітабында фразеологиялық бірліктердің үш түрін атап көрсетеді: 1) фразеологиялық тұтастық (ішкі формасы уәжсіз тұрақты сөз тіркестері, – *бить баклуши, точить ляссы*); 2) фразеологиялық бірлік (ішкі формасы уәжді тұрақты тіркестер, – *подливать масло в огонь, плакали наши денежки*); 3) фразеологиялық тізбек (бұндай тіркесте бір сөз тура мағынасында қолданылса, ал екіншісі – тұрақты тіркес болып келеді (*принимать меры, одержать победу*)). В.В. Виноградов мақалдарды фразеологизм шеңберінен тыс қарастырады [2].

Паремиялогия мен фразеологизмдердің осындай ұқсастықтарын ескере отырып, біздің зерттеу мақсатымыздың бірі мақалдар мен фразеологизмдердің кең мағынада халықтың өзімен қоса жасасып келе жатқан айрықша бірлік ретінде көрінуге мүмкіндік беретін ортақ сипаттары мен ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

Зерттеушілер атап көрсеткендей, мақалдар мен фразеологизмдердің бірнеше ортақ жанрлық белгілері бар: мазмұны жағынан – ауыспалы мағынада қолданылуы (*Подкошенная трава и в поле сохнет* – мақал; *Заморить червячка* – фразеологиялық бірлік); формасы жағынан – жасырын мағынада қолданылуы (*Береженого бог бережет* – мақал; *сесть в галошу* – фразеологиялық бірлік); тұрақтылық, қалпына келуі (*Умеренность – [мать здоровья]* – мақал; *Тише воды – [ниже травы]* – фразеологиялық бірлік). Жанрлық белгілердің ортақтығы мыналармен түсіндіріледі: біріншіден, мақалдар мен фразеологизмдердің тілдік құбылыстарға жатады; екіншіден, басқа тілдік бірліктерге қарағанда мақалдар мен фразеологизмдер алдыңғы ұрпақтың тәжірибесін пайдаланады. Үшіншіден, нақыл сөздің екеуі де тұрақты болып келеді, (И.А. Мельчуктің айтуынша) сөйлемнің немесе сөз тіркестің бір сыңарының екіншісіне қарағанда пайда болуын болжауға болады, мысалы: *Всякому своя болячка (больна)* мақалынан, *лицом к (лицу), буря (в стакане воды)* фразеологиялық бірлігінен көруге болады. Төртіншіден, мақалдар мен фразеологизмдер түсінікті түрде халық даналығын білдіре отырып, сөйлеуде жиі қолданылады.

Мақалдар мен фразеологизмдер арасында айырмашылық бар. Мақалдардың ерекше белгілерінің бірі – олардың өсиеттілігі (*Ешь проста – проживешь лет до ста*). Мақал бағалауыштық мәнге ие болса (*Лекарство хуже самой болезни*), фразеологизмдер -аз дәрежеде. Мақалдағы логикалық пайымдаулар мен ойды қозғайтын тұжырымдардың болуы мақалды фразеологиялық бірліктерден ажыратады (*Болезнь человека не красит; Держи голову в холоде, живот — в голоде, а ноги — в тепле*), соңғылары ұғыммен байланысты (*С красной строки*). Келесі айырмашылық –мақалдың құрылымы сөйлемнің құрылымымен бірдей (*Свою болячку чужим здоровьем не лечат. На всякую шаль выросло по лозе, на всякую болезнь по зелью*), аяқталған ойды білдіреді, ал фразеологиялық бірліктердің құрылымы предикативті тіркестер немесе салалас сипатындағы сөз тіркестері сияқты сөйлем мүшесі болады (*Лицом к лицу, хоть шаром покати*).

Жоғарыда айтылғандардан мындай қорытынды жасауға болады: мақалдар фразеологизмдерден өсиеттілік, қисынды пайымдар, семиотикалық құрылымдар, сөйлемнің құрылымы сияқты белгілермен ажыратылады, яғни мақалдар дербес жанр болып табылады.

Сонымен, мақалдар тілдік құбылыс ретінде ерекше теориялық және практикалық мәнге ие болады. Паремиялогиялық клишелердің бір түрі ретінде оларды лингвистер де, лингводидакттар да қарастырып жүр. «Денсаулық», «тазалық» мәніндегі мақалдар мен фразеологизмдерді пайдалану қазақ тілін оқитын орыс

аудиториясында оқыту барысында олардың тілді тез әрі дұрыс меңгеруге, сөз қорын байытуға, ойын дамытуға және кеңейтуге септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Артемова А.В. Эмотивно-оценочная объективация концепта женщина в семантике ФЕ (на материале английской и русской фразеологии): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Пятигорск, 2000. – 16 с.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке (Академик Шахматов А.А. - М.-Л., 1947). – С. 6.
3. Дандис А. О структуре пословицы // Паремииологический сборник. – М.: Наука, 1978. – С. 13 - 36.
4. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. – М., 2000. –580с.
5. Кажигалиева Г.А. Культурологический аспект в работе над художественным текстом. – Алматы: «Айкос», 2000. – 249с.
6. Карлинский А.Е. Экспериментальное изучение лексической интерференции в прикладных целях // Сравнительно-сопоставительное изучение языков и интерференция. – Алма -Ата, 1989. – С. 51- 60.
7. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М: Высшая школа, Дубна: Издательский центр «Феникс», 1996. – 381 с.
8. Николаева Т.Н. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии // Малые формы фольклора: Сб. статей памяти Г.Л.Пермякова. – М.: Изд. «Восточная литература» РАН, 1955. – С. 311 - 324.
9. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). – М.: Изд. «Наука», 1970. – 240 с.
10. Савенкова Л. Б. Русские паремии как функционирующая система: Автореф. Дис. д-ра филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2002. – 46 с.
11. Черкасский М.А. Опыт построения одной семантической системы пословицы и афоризма // Паремииологический сборник. – М.: Наука, 1978. – С. 35 - 53.
12. Қазақ мақал-мәтелдері. Жинап, құрастырған О. Турманжанов. Алматы: Анна тілі, 1997. – 184 б.

Байдильдинова М.В.

доцент,

Казахско-русский международный университет,

г. Актобе, Казахстан

E-mail: most_al@bk.ru

ПЕРЕВОД НАИМЕНОВАНИЙ ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация. Бұл мақалада асыл және ұсақ-түйек тастарды анықтау және осы терминологияны орыс тілінен қазақ және ағылшын тілдеріне аудару тәсілдері қарастырылады. Термин дегеніміз ерекше ұғымның атауы болып табылатын және анықтауды талап ететін ерекше саладағы сөз немесе сөз тіркесі. Зерттеу барысында асыл және ұсақ тастардың терминологиясы минералогиялық жағынан өте қатты ерекшеленеді. Өте ежелгі тамырлары бар және өндіруші, саудагерлер минералдардың жаратылыстанудың дербес бөліміне бөлінгенге дейін пайда болған.

Түйінді сөздер: Бағалы, ұсақ-түйек, геммология, минералогия, қарыз алу, калькирлеу.

Аннотация. В данной статье рассматривается определение драгоценных и поделочных камней и способы перевода этой терминологии с русского на казахский и английский языки. Под термином мы подразумеваем слово или словосочетание особой сферы использования, которое является названием особого понятия и требует определения. В ходе исследования определено, что терминология драгоценных и поделочных камней отличается от минералогической довольно сильно. Вследствие того, что имеет очень древние корни и создавалась добытчиками, обработчиками торговцами задолго до выделения науки о минералах в самостоятельный раздел естествознания.

Ключевые слова: драгоценный, поделочный, геммология, минералогия, заимствование, калькирование.

Annotation. This article discusses the definition of precious and ornamental stones and ways to translate this terminology from Russian into Kazakh and English. By the term we mean a word or phrase of a special sphere of use, which is the name of a special concept and requires definition. The study determined that the terminology of precious and ornamental stones differs from mineralogical quite strongly. Due to the fact that it has very ancient roots and was created by miners, processors and traders long before the separation of the science of minerals into an independent section of natural science.

Keywords: precious, ornamental, gemology, Mineralogy, borrowing, calculus.

Особо важное место отводится определению терминологии драгоценных и поделочных камней и способов перевода с русского языка данной терминологии на английский и казахский языки. Только в наше время делаются попытки ликвидировать многозначность некоторых ювелирных или торговых названий на основе единого, минералогического подхода к предмету, но и сейчас термины «топаз», «агат», «хризопраз», означающие в минералогии одно понятие, в ювелирном деле имеют несколько значений. Исключительно большое внимание во всем мире к драгоценным и поделочным камням привело к выделению из минералогии особого направления – геммологии. Геммология – термин достаточно широкого значения, образованный от латинского слова «гемма» – драгоценный камень и греческого слова «логос» – учение. Прекрасной иллюстрацией, существовавшей уже в античные времена многозначности терминов служит рассказ о том, как «две тысячи лет назад один из исследователей ... жаловался, что «бесчисленные названия поделочных камней все придуманы хитроумными греками» и гранильщиками и добавлял: «Совершенно ясно, что один и тот же камень получает различные названия в зависимости от характера включений, неровностей поверхности, числа и цвета ... прожилков» [Дэна Дж. Д., 1996, с 430). Под термином мы понимаем слово или словосочетание специальной сферы употребления, являющиеся наименованием специального понятия и требующее дефиниции. Геммологическая терминология образована языковыми единицами, попадавшими в практику и в литературу из лексикона индийских, арабских, персидских и среднеазиатских торговцев, привозивших, камень, ювелиров, как переселившихся с Запада, так и работавших в местных народных промыслах. Таким образом, ее истоки лежат на Древнем Востоке, в Индии, Средней Азии, а с XVIII в. и на Урале.

Различие источников и путей проникновения терминов в русский, английский, казахский языки привело к тому, что для ряда понятий существует не по одному термину, а иногда одним термином называется несколько камней. Таким образом, обращаясь к происхождению терминов той или иной отрасли, мы исследуем:

1) Интернационализмы или заимствования.

Примером может служить происхождение термина «яшма» – этот термин имеет сложное происхождение, т. е. есть аналоги – греческое «яспис», древнеевропейское «яшпей», персидское «яшм». Английским эквивалентом этого термина будет «jasper», а в казахском будет звучать как «яшма».

2) Кальки.

Так драгоценный камень 3 порядка горный хрусталь на английском языке звучит **crystal**, а на казахском языке – **таулы хрусталь**.

Актуальность работы обусловлена необходимостью лингвотеоретического исследования по проблемам геммологической терминологии в казахском, русском и английском языках, а также недостаточностью

справочной и словарной литературы для специалистов – минерологов и ювелиров. Объектом данной работы является изучение геммологической терминологии в 3-х исследуемых языках. Целью исследования является описание наименований драгоценных и поделочных камней в русском, английском и казахском языках и сопоставительный анализ данных, полученных в результате изучения геммологической терминологии в каждом из 3-х языков. Для достижения указанной цели выполняются следующие задачи:

- Выявить лексико-семантические особенности терминов драгоценных и поделочных камней;
- Определить интегральные и дифференциальные свойства формирования наименований драгоценных и поделочных камней в 3-х исследуемых языках. Материалом для исследования будут служить наименования драгоценных и поделочных камней, отобранные методом сплошной выборки из художественной литературы и публицистики. Теоретическая значимость работы заключается в том, что данное исследование внесет определенный вклад в составление словарей и разработку лингвистических рекомендаций в упорядочении наименований.

Любая наука получает самостоятельность, если она имеет свой объект, предмет и терминологию. Свой объект, предмет и терминологию должна иметь и наука о переводе, если она претендует на самостоятельность. Пока же перевод остается областью лингвистики, а рассматриваемые проблемы перевода обычно не выходят за рамки сопоставительного изучения двух языков. Что же должна изучать наука о переводе? Большинство исследователей считает, что наука о переводе изучает и должна изучать процесс перевода. При этом, как уже говорилось, под процессом перевода они обычно понимают межъязыковые преобразования, трансформацию текста на одном языке в текст на другом языке. Такие преобразования обязательно ограничены рамками двух конкретных языков (любая книга о переводе содержит большое количество примеров перевода с одного конкретного языка на другой). Тем самым задачи науки о переводе сводятся к сравнительному изучению двух языковых систем, к некоторому комплексу проблем частной теории перевода. Между тем процесс перевода не есть простая замена единиц одного языка единицами другого языка. Процесс перевода как специфический компонент коммуникации с использованием двух языков есть всегда деятельность человека, в нем аккумулируются проблемы философии, психологии, физиологии, социологии и других наук, не говоря уже о лингвистике, зависимость перевода от которой нет необходимости доказывать. Всякая научная классификация имеет свою основу. Такой основой деления является, например, категория деятеля в переводе, что позволяет различать машинный перевод и перевод, осуществляемый человеком. Для классификации перевода, осуществляемого человеком, используются различные основы деления. Во-первых, считают необходимым учитывать соотношения во времени двух основных операций перевода: восприятие исходного текста и оформление перевода. На этой основе свою классификацию предлагал в 1952 году Ж. Эрбер, различавший два вида устного перевода: синхронный и последовательный. Причем к синхронному переводу он относил и зрительно-устный перевод с листа, а последовательный перевод подразделял на последовательный перевод с применением и без применения технических средств. Во-вторых, за основу классификации перевода принимают условия восприятия сообщения и оформления перевода. Воспринимать сообщение можно либо зрительно, либо на слух, что уже дает возможность различать зрительный перевод и перевод на слух. Оформлять перевод можно письменно или устно, предусматривая письменный и устный перевод. Но так как каждый процесс перевода включает и восприятие сообщения, и оформление перевода, то появляется возможность говорить уже о четырех видах перевода: зрительно-письменном переводе, зрительно-устном переводе, письменном переводе на слух и устном переводе на слух. Эту же классификацию позже предложил Л.С. Бархударов, но уже не на психологической, а на лингвистической основе. Он предлагает различать те же четыре основных вида перевода в зависимости от формы речи, в которой употребляются исходный и переводной языки, называя их соответственно письменно-письменный, устно-устный, письменно-устный и устно-письменный перевод. Однако эта классификация не смогла удовлетворить большинство исследователей. Действительно, зрительно-письменный перевод, например, нельзя ставить в один ряд с письменным переводом на слух. Зрительно-письменный перевод охватывает огромную область практической работы с художественной и научно-технической литературой, а также с информационно – пропагандистскими текстами, в то время как письменный перевод на слух сводится к одному или нескольким видам учебной работы (перевод – диктант, письменный перевод фонозаписей). Термином «реалии» обозначаются бытовые и специфические слова и обороты, не имеющие эквивалента в быту, а, следовательно, и на языках других стран [М.М. Морозов, 1966, с 33]. Для передачи реалии необходимо фактически знание действительности, изображаемой в произведении. Чем более чужда и далека эта действительность с ее деталями, тем легче возникают ошибки, неточность понимания и приблизительность перевода. При передаче реалий можно использовать несколько способов:

- а) транслитерацию, которая может быть полной или частичной.

При полной транслитерации передается звучание иноязычного слова полностью, буквами русского языка: **beryl – берилл**

При частичной транслитерации передается звучание корня иностранного слова с присоединением к нему суффикса русского языка или окончания, свойственного русскому языку: **jade – жадеит**.

б) калькирование: **rock crystal – горный хрусталь**

Как транскрипция и транслитерация, так и калькирование не всегда раскрывает для читателя, незнакомого с иностранным языком, значение переводимого слова или словосочетания. Причины этого в том, что сложные и составные слова и устойчивые словосочетания, при переводе которых калькирование используются эквиваленты именно этих компонентов, значение всего лексического образования в целом может остаться нераскрытым.

Таким образом, в наше время терминология науки о драгоценных и поделочных камнях дополняется открытиями новых минералов, не известных ранее их разновидностей или горных пород, вовлекаемых в декоративное или ювелирное производство (чароит, танзанит хромдиопсид и т.д.), синтезом новых ювелирных материалов или облагораживанием до приобретения ювелирных качеств тех образцов, которые обычно для этих целей не исследовались. Все эти дополнения, однако, не могут сравниться по количеству с существующими торговыми названиями – омонимами, введёнными в заблуждение несведущих людей. При наличии у названия камня определения типа «компостельский» (рубин), «восточный» (изумруд), «богемский» (алмаз) почти всегда следует ожидать, что речь идет не о рубине, не об изумруде, не об алмазе. Продавец дает такое название камню, так как он заинтересован в сбыте камня и стремится увеличить привлекательность, называя его каким-либо похожим, но более дорогим камнем с добавлением прилагательного, чаще всего географического характера. «Цветные камни» - термин, применяемый и в качестве синонима «поделочных камней» (в довольно устойчивом словосочетании «драгоценные и цветные камни») как общее название всех драгоценных, полудрагоценных (ювелирных, ограночных) и поделочных камней.

Термин **самоцвет** говорит только об окраске камня, а звучность, эффективность слова привела к тому, что его стали употреблять как синоним чего-либо яркого, красного или просто очень ценного. Самоцветами называют народные и музыкальные ансамбли, изделия народных промыслов (вышивки, росписи, резьбу) и даже живые существа (колибри, попугаев, аквариумных рыбок). «Драгоценные и полудрагоценные камни» дают только стоимостную характеристику объекта науки: хотя цена определяется многими факторами: красотой, прочностью, редкостью, модой и т.д.

Например, **авантюрин** видимо получил название, от итальянского «per avventura» - случайно, так как считается, что стеклянная имитация камня была получена случайно. Казахским эквивалентом этого термина будет «авантюрин». На английский язык переводится как «aventurine».

Амазонит. Назван предположительно по реке Амазонке (где он, кстати не обнаружен) или мифическому народу женщин –воительниц, будто бы любивших зеленый цвет. Казахским эквивалентом данного слова будет «амазонит». На английский язык переводится как «amazonite (amazone stone)».

Азурит. Назван от искаженного арабского слова «ладжвард» - голубой. Казахский эквивалент идентичен русскому.

Агат. Название традиционно производят от реки Ахатес (современная река Дирилло) на о. Сицилия, хотя также предполагается происхождение термина от арабского «aḡīq» (по Бируни «а`кик» - сердолик). На английский язык переводится как «agate». Казахским эквивалентом этого термина будет «акык».

Агальматолит. Название происходит от греческого «агальма» - изваяние, статуя. На казахский язык переводится как «агальматолит». Английским эквивалентом данного термина будет «а».

Аквамарин. Назван от латинского «aqua» - вода и «mare»- море. На казахский язык переводится как «аквамарин». В английском языке имеет значение «aquamarine».

Алмаз. Название происходит или от арабского «ал-мас» - твердейший или от греческого «адамас» - непреодолимый, несокрушимый. На английский язык переводится как «diamond». На казахский язык переводится как «алмас».

Бирюза. Название происходит от персидского «фероза» или «пируз» - победа, победитель. Английским эквивалентом этого термина будет «turquoise». Казахское название камня идентично русскому.

Бриллиант. Название от французского «brilliant» - сверкающий. В английском языке имеет схожее значение «brilliant». На казахский язык переводится как «бриллиант».

Жемчуг. Русское название предположительно происходит от китайского «чжень-чжу» через «зеньчуг». На английский язык переводится как «pearls». Казахское название «меруерт».

Изумруд. Название предположительно происходит от персидско-арабского «зуммуруд». Английское название этого термина будет «emerald». На казахский язык переводится как «асыл тас».

Кварцит. Впервые упомянут Теофрастом («кристаллос»), затем Плинием («кристаллус»), считавшими кварц окаменевшим льдом. Происхождение слова «кварц» не ясно, возможно от вендского «twardy» - твердый или немецкого «querklufferz, quererz» - руда секущих жил. Английским эквивалентом этого термина будет «quartzite». На казахский язык переводится как «кварцит».

Лазурит. Назван по ярко-синему цвету и, видимо, от арабского слова «азул»- небо, синева. Название это появилось во времена средневековья, в древности камень называли сапфиром. Казахским эквивалентом этого термина будет «лазурит». На английский язык переводится как «lasurite».

Лабрадор. Назван по п-ову Лабрадор в Канаде. Синоним «таусинный камень». В русский язык этот термин пришел с персого языка «тавуси»- павлин. Казахским эквивалентом данного слова будет «лабрадор».

Малахит. Название производят от греческого «малахе» мальва. (Любопытно, что Плиний описывает зеленый камень «molochites»). На английский язык этот термин переводится как «malachite». Казахским эквивалентом этого термина будет «малахит».

Нефрит. В русский язык термин «нефрит» пришел с греческого языка «нефрос» - почка. В русской литературе этим термином нефрит и жадеит, в английской литературе общим названием и сейчас служит жад. Казахским эквивалентом этого слова будет «нефрит». На английский язык переводится как «nephrite».

Обсидиан. Название получил по имени римлянина Обсиана («lapis Obsianus»), привезшего камень в Рим из Эфиопии. Эквивалентом этого термина в казахском языке будет «обсидиан». На английский язык переводится как «obsidian».

Опал. Название предположительно происходит от латинского «opalus» или санскритского «upala», что означает драгоценный камень. На английский язык переводится как «opal, hyalite». Казахским эквивалентом этого термина будет «опал».

Рубин. Назван от латинского «guber» - красный. Английским эквивалентом этого термина будет «ruby». На казахский язык переводится как «лағыл».

Родонит. В русский язык термин «родонит» пришел с греческого языка «родон» - роза. Английский эквивалент этого термина будет «rhodonite». Казахский перевод идентичен русскому.

Серпентин. Назван от латинского «serpens» - змея (по сходству цвета и рисунка некоторых серпентинов с кожей змеи). На казахский язык переводится как «серпентин». Английским эквивалентом этого термина будет «serpentine».

Яшма. Этот термин, видимо, имеет сложное происхождение, так как есть аналоги: греческое – «яспис», древнееврейское «яшпей», персидское – «яшм» и др. Английским эквивалентом этого термина будет «jasper». На казахский язык переводится как «яшма».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дэна Дж. Д., Дэна Э.С., Фрондель К. Система минералогии. Т.3. Минералы кремнезема. М. Мир, 1966-С 430.
2. Ферсман А.Е. Рассказы о самоцветах. Л., Лениздат. 1954.- С 227.
3. Ферсман А.Е. Из истории культуры камня в России. М., Изд-во АН СССР, 1946. - С 31.
4. Бордон В.Е. Камни: мистика и реальность. Минск. Наука и техника 1985. – С54.
5. Бурцев А.К., Гуськова Т.Е. Драгоценные камни. М., 1992.-С51.
6. Краткий терминологический словарь по ископаемым энергетическим ресурсам (англо-французко-немецко-испанко-русский). Под ред. Н.П. Лаверева, А.С. Астахова, И.В. Высоцкого, М.С. Моделевского – М.: Недра, 1985 г. – С 23.
7. Миловский А.В. Минералогия и петрография. Учебник для техникумов. Изд. 3-е. М., «Недра», 1973. - С368.
8. Н.И. Корнилов, Ю.П. Солодова. «Ювелирные камни». Москва. «Недра» 1982. – С 78.
9. С. Ахметов «Беседы о геммологии». Москва. «Молодая гвардия»1989. – С 90.
10. Минералогический словарь. Г. Штрюбель, З.Х. Циммер. Москва «Недра» 1987. С 34.
11. Новые данные о минералах. Изд-во «Наука». Москва 1982 г. Академия наук СССР. – С 89.
12. Научно-популярный журнал «Наука и религия». №1 1991. С 43.
13. Научно-популярный журнал «Наука и религия». №5 1991. С 65.
14. Л.С. Бархударов, Язык и перевод, М., Медународные отношения, 1975. – С 12
15. А.Д. Швейцер, Текст и перевод, М., Наука, 1998. С 89.
16. М.М. Морозов, пособие по переводу, М., Издательство литературы на иностранных языках, 1966. - С33.

Габдулина М. Г.,

п. ф. к., доцент

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті М. Қозыбаев Атындағы,
Петропавл қ.

Саркулова А.И., Аубакирова Ж.А., Тагудретова Б.Б.

оқытушылар

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті М. Қозыбаев Атындағы,
Петропавл қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ ҚОСТІЛДІЛІК ЖӘНЕ КӨПТІЛДІЛІК

Мақала Қазақстанның солтүстік аймағындағы қостілділік және көптілділіктің ерекшеліктері, олардың дамуына себеп болатын факторларға арналған. Ассоциативтік тәжірибе негізінде қазақ, орыс, ағылшын тілдерін игеру деңгейлері айқындалды.

Зерттеушілер еңбектерінің негізінде билингвизм мен полилингвизм мәселесі бойынша теориялық - методологиялық қорытындылар берілген. Ассоциативті тәжірибенің нәтижесі Солтүстік Қазақстан облысында қазақ-орыс билингвизмі басым болып келеді, сонымен қатар орыс-қазақ, орыс-ағылшын (қазақ-ағылшын) билингвизмін, қазақ-орыс- ағылшын көптілділігін көруге болатынын көрсетті.

Кілт сөздер: қостілділік, көптілділік, полилингвальді сана, ассоциативтік тәжірибе , тілдерді игеру, тілдердің дамуы, қазақ-орыс, орыс-қазақ, орыс-ағылшын билингвизмі, қазақ-орыс- ағылшын көптілділігі.

Габдулина М. Г.,

к.п.н., доцент

Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева,
г. Петропавловск

Саркулова А.И., Аубакирова Ж.А., Тагудретова Б.Б.

преподаватели

Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева,
г. Петропавловск

БИЛИНГВИЗМ И ПОЛИЛИНГВИЗМ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА

В статье рассматриваются особенности двуязычия и трехязычия в северном регионе Казахстана, факторы, способствующие их развитию. На основе ассоциативного эксперимента определен уровень владения студентами и школьниками казахским, русским и английскими языками.

На основе трудов исследователей дано теоретико-методологическое обобщение по проблемам билингвизма и полилингвизма. По результатам ассоциативного эксперимента в Северо-Казахстанской области наблюдается преобладание казахско- русского двуязычия. Вместе с тем начинает развиваться русско-казахский, русско-английский, казахско- английский билингвизм и казахско- русско - английский полилингвизм.

Ключевые слова: двуязычие, трехязычие, ассоциативный эксперимент, уровень владения языком, казахско-русский билингвизм, русско-казахский, русско-английский, казахско-английский билингвизм и казахско-русско - английский полилингвизм.

BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN

Gabdulina M. G.,

Ph. D., associate Professor

North Kazakhstan state University. Named After M. Kozybayev,
Petropavlovsk

Sarkulova A.I., Zh. Aubakirova Zh.A., Tagudretova B.B.

teachers

North Kazakhstan state University. Named After M. Kozybayev,
Petropavlovsk

The article discusses the features of bilingualism and trilingualism in the Northern region of Kazakhstan, the factors contributing to their development. On the basis of the associative experiment the level of students' and schoolchildren's knowledge of Kazakh, Russian and English languages is determined

On the basis of the works of researchers in this theoretical and methodological synthesis for the problems of bilingualism and multilingualism. According to the results of the associative experiment in the North Kazakhstan region there is a predominance of Kazakh - Russian bilingualism. Russian-Kazakh, Russian-English, Kazakh - English bilingualism and Kazakh - Russian - English multilingualism begin to develop at the same time.

Keywords: bilingualism, trilingualism, associative experiment, language proficiency, Kazakh - Russian bilingualism, Russian-Kazakh, Russian-English, Kazakh - English bilingualism and Kazakh-Russian - English polylingualism.

KІРІСПЕ

Қазіргі таңда көп тілді білу – заман талабы, өркениетке жол ашатын құрал. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Қазақстан халқы бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі. Сонымен қатар, бүгіндеағылшын тілі– жаңа технология, жаңа индустрия, жаңа экономика тілі. Қазіргі кезде 90% ақпарат ағылшын тілінде жарияланады. Әрбірекі жыл сайын олардың көлемі екі есе ұлғайып отырады. Ағылшын тілін меңгермей, Қазақстан жалпы ұлттық прогреске жете алмайды» [1, 6 б.], – деген болатын.

Қостілділік пен көптілділіктің дамуы бүкіл дүниежүзінде де, сондай-ақ біздің елімізде де тұрақтылықты сақтауға септігін тигізеді. Біртұтас мемлекет ауқымында екіжақты қостілділік, көптілділік түрлі этностардың қалыпты жағдайға бірлесіп өмір сүруін қамтамасыз етеді, сондай-ақ қоғамда ұлтаралық толеранттылықты қалыптастыруға және интеграциялық процестердің дамуына мүмкіндік береді.

Қазақстанның өзінің бір ерекше тілдік жағдайы бар, себебі, елде сан алуан тілдің түрлері бар және осы тілдердің басым бөлігін екі коммуникативті қуатты тілдер таразылайды – қазақ және орыс тілдері. Қостілділік бұл республикадағы ең маңызды тілдік көрсеткіш болып табылады. Қостілділік және көптілділік – күрделі үдеріс. Лингвистика ғылымында қостілділік қостілді тұлғаның когнитивтік жүйесіндегі сана сезімдердің (бірінші, екінші) үйлесуіне қатынасы бар құбылыс ретінде қаралса, әлеуметтану саласында осы үдерістің дамуына әсер ететін факторлар зерттелінді. Ал этнолингвистикада қостілділік феномені демографиялық факторлармен қоса зерттелініп, индивидтердің екі тілді жақсы білу арқасында түсіністікке жеткені талқыланады. Психоллингвистика ғылымында қостілділік механизмдерін қалыптастыру, тілдерді аралас не таза, бір тілде қолдану деңгейін анықтау жағынан сипатталады. Қостілділік ұғымының мәнісін толық ашу үшін, оның табиғатында әлеуметтік-лингвистикалық та мәселелер бар екендігін ескеру керек. Б.Хасанұлы осы сала негізінде зерттеулер жүргізіп қостілділік құбылысының төмендегідей белгілерін атап өтеді: 1) қостілділік-үдеріс; 2) қостілділік жүзеге асырылғанда екі социум бір-бірімен тығыз қатынаста болады; 3) қостілділік – ұзақ мерзімге созылған тілдік қатынастардың нәтижесі [2, 19 б.].

Қостілділіктің әлеуметтік-лингвистикалық анықтамасы соңғы жылдарда ғана толық айқындалады. Осыған дейін қостілділік құбылысы психоллингвистикалық (Е.М.Верещагин, А.Е.Карлинский), лингводидактикалық (Л.В.Щерба, М.Ж.Джусупов, Л.К.Жаналина, М.Р.Қондыбаева), контрастивтік (Э.Д.Сүлейменова), лингвистикалық (Э.Хауген, У.Вайнрайх) деңгейлерде зерттелінген. Әлеуметтік-лингвистикалық қырынан қостілділік үдерісі соңғы кезде ғана кең әлемде қарала бастады. Бірталай ғалымдардың еңбектерінде (Ю.Д.Дешериев, Х.Ханазаров, Ю.А.Жлуктенко, Н.Б.Мечковская, М.М.Копыленко, З.К.Ахметжанова) қостілділік құбылысына жалпы сипаттама беріліп, оның әлеуметтік-лингвистикалық мәні ашылмаған.

Қостілділіктің формалары мен типтері төмендегі белгілер бойынша анықталады: 1) екінші тілді меңгеру деңгейі; 2) қостілділікті меңгеру уақыты мен тәсілі; 3) қостілділіктің таралу деңгейі; 4) қатынастағы тілдердің сипаттамасы.

Е. Верещагиннің пікірінше: «Қостілділікте бірінші игерген тілі – туған тіл, екінші тілі – қоғамда кең тараған тіл. Сонымен қатар, екі тілдің деңгейін бірдей емес болуы мүмкін» деп қарастырады [3, 14 б.].

Билингвизм түсінігі және екі тілді меңгеру деңгейі туралы толық анықтаманы Е. Ю.Протасова былай деп түсіндіреді: «Екітілділік (билингвизм) жеке жағдайда, көптілділік (мультилингвизм) жай мағынада – екі тілде қатар сөйлеу мүмкіндігі, яғни екі тілді меңгеру деңгейінің ана тілін меңгеру деңгейіне жақын болуы, ал ғылыми тұрғыда – күнделікті өмірде екі тіліді жүйелі пайдалану. Тілдердің қоғамда толық жетіліп дамуы немесе тең дәрежеде қалыптасуы, сондай-ақ бір-бірімен араласып кетуі, не болмаса бір-бірімен тәуелсіз жағдайда болуы мүмкін. Тұрақты тілдік жағдайда, қоғамда мәртебесі жоғары беделді тіл және мәртебесі төмен беделсіз тіл қатар өмір сүреді. Оның біріншісі – грамматикасының күрделігімен ерекшеленіп, көбінесе ресми жағдайларда және жазбаша жазуларда қолданылады. Ал екіншісі – күнделікті өмірде, көбінесе ауызекі сөйлеу тілінде қолданылады» [4, 117 б.].

Қостілділік көбінесе екі жағдаяттарда дамиды: табиғи және аудиториялық. Хенкель Герде қостілді тұлға екінші тілді туған тіл ретінде игерген адамдармен тығыз қарым-қатынаста болса, онда табиғи қостілділік жүзеге асырылады. Екінші тіл жасанды жағдайда, оқытушының көмегімен, оқу және техникалық құралдарды пайдалану арқасында үйретілсе, онда жасанды қостілділік болады.

Қостілділік үдерісін бақылауға бол ма, жоқ па деген мәселе қарама-қарсы пікірлерді тудырады. Ю.А.Жлуктенконың пікірінше, қостілділік үдерісі бақылауға келмейді, ал Б.Хасанұлы бұл ойды қолдамай, қостілділіктің дамуын бақылау мүмкін деген тұжырым жасайды.

Э.Сүлейменова және Н.Шаймерденова жоғарыда аталғандардан басқа билингвизм түрлеріне толық сипаттама береді. Сондай-ақ, аймақтық екітілділік – елдің белгілі бір аудан тұрғындарының екі тілді білуі және пайдалануы, ұлттық билингвизм – елдің осы аталған этностарының екі тілді меңгеруі және пайдалануы. Республика тұрғындарының арасында орыс тілін меңгеру кеңінен тарағандықтан қазақ-орыс билингвизмі ұлттық – орыс билингвизмі ретінде сипатталады. Сонымен бірге табиғи екітілділік – осы тілді қолданушылардың тікелей өзара іс-әрекетінен пайда болған және жасанды – екінші тілді үйретуге арнайы жағдай туғызу нәтижесінде пайда болған екітілділік болып бөлінеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ассоциация – жеке субъективті тәжірибеге негізделген белгілі объекті немесе құбылыс арасындағы байланыс. Бұл тәжірибеден субъектінің нәр алған мәдениеті мен өмірлік тәжірибесі байқалады. Осы ассоциация ұғымымен тығыз байланысты ассоциациялық өріс ұғымы да бар.

Ассоциация белгілі бір нысанның ең мәнді және жалпылама белгілерін анықтайтын сананың нәтижесі болып табылады. Ал концептіде нысанның маңызды белгілерімен аралас маңызды емес белгілері де қамтылуы мүмкін.

Сондықтан да полилингвальді сана да аса күрделі құбылыс болғандықтан, оларды дәстүрлі тілдік тұрғыдан қарастыру ғана жеткіліксіз болады. Өйткені тілдердің мазмұны көптеген экстралингвистикалық факторларға байланысты болып келеді де, адам санасында тілдік және тілдік емес білімдер жүйесін құрайды. Ассоциациялар ұлттың, халықтың тәжірибесін, қоғамдағы адамдардың бір – бірімен байланысын, шаруашылығын, рухани, материалды мәдениетін т.б. концептуалдық ғылым кешенінде өз бойына жинақтайды. Осы тұрғыдан ассоциациялар антропоцентристік бағытта қарқынды дамып келе жатқан когнитивтік лингвистиканың жаңа саласы ретіндегі когнитивтік терминология арнасында зерттелуі тиіс.

Ассоциативтік құрылымын анықтауда ұғым мен мазмұн мәселесінің маңызы зор. Себебі ассоциативтік құрылымы дегеніміз – белгілі бір ұғымдық сала иелерінің коммуникативтік байланысын қамтамасыз ететін референциялардың инвариантты жүйесі.

Ассоциативтік құрылымды тіл жүйелері мен арнайы ұғымдар арасын байланыстыратын негізгі буын деп қарастыруға болады. Бұл арада тілмен тікелей байланыс мазмұнды аспект арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан ассоциативтік құрылымның өзі де белгілі бір семантикалық және ұғымдық категориялармен сипатталады.

Тілдік ассоциация – тілдік коммуникация түрі. Кең шеңберде, тілдік ассоциация уақыттың мәдени тілдік контексті. Оған рухани-идеологиялық мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді. Тар мағынада, ассоциация деп қандай да болмасын мағыналы, құнды іс-әрекеттің (актінің) нақты тілдік шындығын айтады.

Адамның танымдық қабілеттері, ассоциация құрылымы мен оған сәйкес айқындалатын сана қызметі адамзат атаулының когнитивтік ерекшеліктерін құрылымдық және жүйелік негізде сұрыптауға бағытталады. Сондықтан тіл білімінде тіл, мәдениет және ұлт арасындағы қарым-қатынасты, олардың бір-бірімен байланысын танымдық тұрғыда зерттейтін жаңа бағыт – когнитивтік лингвистиканың орны ерекше.

Ассоциативтік құрылымын анықтауда ұғым мен мазмұн мәселесінің маңызы зор. Себебі ассоциативтік құрылымы дегеніміз – белгілі бір ұғымдық сала иелерінің коммуникативтік байланысын қамтамасыз ететін референциялардың инвариантты жүйесі.

Ассоциативтік құрылымды тіл жүйелері мен арнайы ұғымдар арасын байланыстыратын негізгі буын деп қарастыруға болады. Бұл арада тілмен тікелей байланыс мазмұнды аспект арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан ассоциативтік құрылымның өзі де белгілі бір семантикалық және ұғымдық категориялармен сипатталады.

Ассоциациялық өріс – тілдік бірліктердің жиынтығы, мазмұн ортақтығына қарай біріккен белгілеуші құбылыстардың ұғымдық, заттық және функционалдық ұқсастығы. Ол ассоциатив сөздердің, өзекті сөздердің төңірегінде бірігуі ретінде түсініледі. Демек, ассоциативті тәжірибе «стимул – реакция» жүйесі бойынша жүргізіледі. Ақиқат дүние адам санасында қалай қабылданса, сол күйінде жадыда сақталып, сол ұлтқа тән тіл арқылы көрініс табады. Кез келген дүниені қарап тани отырып, санаға сарт ете түскен түсінікті (ассоциацияны) немесе сол дүние туралы ұғымды тіл арқылы жеткізу үшін адам білімі, мәдени, рухани танымына сүйенеді.

Ассоциациялық өріс – өзіндік құрылымдық, семантикалық, деривациялық, функционалдық ерекшеліктері бар тілдің өзгеше категориясы. Яғни, ассоциацияларда әлем түсінігі жайлы арнайы білім, ұғымдар қамтылған, сонымен қатар, ассоциациялар адамның ойлау қабілетінің, танымының, ақиқат шындықтың бейнеленуі мен көрінісінің ерекше бір түрдегі негізін сипаттайды.

Ассоциативтік өріс – ментальдіктің бір бөлігі. Осыған байланысты біршама ауқымды тұжырым жасауға болады: адамның ментальдігінде жоқ нәрсе мәдениетте де болмайды.

Демек, ассоциация – жалпы мағынасында, айнала қоршаған дүниенің үзін таныту үшін қолданылатын, психикалық қабілеттер негізінде жүзеге асатын, білім алудың көзі.

Дүниетаным, ойлау қабілетінде салғастырылушы тіл иелері халықтарда ортақ болғанымен, өмір сүру жағдайы, табиғи орталығындағы айырмашылыққа қатысты бейнелеу, суреттеу, әсерлеу нысандары мен эмоционалдық жағынан алғанда әр халықтың өзіндік ұлттық ерекшелігі бар.

Тілді меңгерген уақытта ассоциация әдісін қолдану тиімді деуге болып келеді. Ассоциациялар арқылы тілдердің айырмашылықтары және ұқсастарын байқауға болады. Кейбір ассоциациялар жалпы адамзатқа бірдей, ал кейбір сөздер арасындағы байланыс адамның ұлтына, мәдениетіне сәйкес. Ассоциативтік тәжірибе негізінде полилингвальді сананы қалаптастыруға мүмкіндік туады.

Осыған байланысты Петропавл қаласында студенттер және оқушылар арасында ассоциативтік тәжірибе өткізілді. Тәжірибенің негізгі ережелері: қағазға өзі туралы деректер жазғаннан кейін, белгіленген уақытта берілген сөзге байланысты реакция туғызатын сөздер жазу.

СҚМУ жанындағы «Қазақ тілі мен әдебиеті», «Шет тілі: екі шет тілі» мамандықтары студенттерінің арасындағы өткізілген ассоциация әдісінің нәтижесінде «Үй», «Дом» және «Home/house» сөздеріне қатысты сөздер тізімі кестеде көрсетілген:

Ассоциативтік тәжірибе 1

Үй	Дом
1. Отбасы -10	1. Семья -10
2. Киіз үй -10	2. Очаг – 3
3. Пәтер -10	3. Квартира - 10
4. Қонақ үй - 9	4. Место рождения – 6
5. Махаббат -10	5. Мама - 10
6. Жанұя – 10	6. Родители - 10
7. Шаңырақ - 8	7. Многоэтажный -10
8. Жатақхана - 4	8. Любовь - 10
9. Жақсылық – 9	9. Комната - 10
10. Қамқорлық – 8	10. Светлый - 8
11. Ата-ана -9	11. Уютный – 7
12. Әпке -8	12. Высокий – 6
13. Сенім – 9	13. Новый - 9
14. Аға - 8	14. Коттедж - 5
15. Менің - 10	15. Красивый - 9
16. Дастарқан - 10	16. Доверие - 9
17. Ауылым- 9	17. Родственники - 10
18. Туыстар – 9	18. Сестра - 8
19. Әдемі - 8	19. Хороший - 7
20. Бөлме - 10	20. Теплый - 10
21. Көп қабатты - 10	21. Мой - 10
22. Жаңа - 8	22. Юрта - 8
23. Кең - 7	23. Родной -1
24. Алыс – 9	24. Понимание - 9
25. Сағындым - 9	
26. Таза - 8	
27. Жарқын - 9	
28. Түсінушілік - 9	

«Үй» - «Дом» сөзіне қатысты ассоциациялардың саны: қазақ тілінде – 28 сөз, орыс тілінде – 24, екі тілден бір мағынада – 13 сөз. Екі тілде ассоциациялардың айырмашылығы төменгі кестеде берілген:

Қазақ және орыс тілдерінің ассоциативтік өрістері

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
Қонақ үй, жанұя, шаңырақ, аға, кең, сағындым, таза, сату, ауылым, жақсылық, қамқорлық, жатақхана, алыс – 13 сөз	Очаг, уютный, место рождения, родной, коттедж, высокий – 6 сөз

Ассоциативтік тәжірибе 2

Үй	Дом	Home/House
1. Отбасы – 15	1. Очаг – 9	1. Homework – 13
2. Әке-шеше – 15	2. Семья – 15	2. Housewife – 9
3. Туысқандар – 15	3. Радость – 8	3. Flat – 13
4. Сүйіспеншілік – 15	4. Уважение – 7	4. Kitchen – 3
5. Киіз үй – 15	5. Мама – 15	5. Hotel – 5
6. Пәтер – 10	6. Папа – 15	6. House music – 1
7. Бөлме – 12	7. Родители – 13	7. Love – 15
8. Шаңырақ – 11	8. Квартира – 10	8. Family – 15
9. Жатақхана – 8	9. Теплый – 9	9. Happy – 8
10. Жанұя – 10	10. Уют – 11	10. Children – 7
11. Қамқорлық - 7	11. Просторный – 8	11. Homelessness – 10
12. Таза – 8	12. Родственники – 15	12. Parents (mother, father) – 15
13. Үлкен – 6	13. Любовь – 15	13. Relative – 15
14. Дастарқан – 10	14. Комната – 12	14. Comfort – 9
15. Қонақ үй – 11		15. Room – 12

Топ қазақ тілінде білім алғанымен, олардың бәрі үш тілде берілген сөзге ассоциация жазды. «Үй» - «Дом» - «Home/house» сөзіне қатысты ассоциациялардың саны: қазақ тілінде – 15 сөз, орыс тілінде – 13, үш тілде бірдей сөздер: бөлме-комната-room, туысқандар-родственники-relative, пәтер-квартира-flat, сүйіспеншілік-любовь-love, отбасы (жанұя)-семья-family, әке-шеше-родители (папа, мама)-parents; қазақ және орыс тілінде бір мағынада сөздер: қонақ үй – hotel; орыс және ағылшын тілінде бірдей сөз: уют-comfort. Үш тілде ассоциациялардың айырмашылығы төменгі кестеде берілген:

Қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің ассоциативтік өрістері

Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде	Орыс тілінде
Шаңырақ, таза, үлкен, дастарқан, қамқорлық – 5сөз	Homework, housewife kitchen, house music, happy, children homelessness – 8 сөз	Очаг, просторный, теплый, уют, уважение, радость – 7 сөз

Мамандандырылған мектеп оқушыларының арасындағы өткізілген ассоциация әдісінің нәтижесінде «Үй» - «Дом» - «Home/house» сөздеріне қатысты сөздер тізімі кестеде көрсетілген:

Ассоциативтік тәжірибе 3

Үй	Дом	Home/House
1. Отбасы – 10	1. Семья – 10	1. Homework – 9
2. Жанұя – 7	2. Мамуля – 3	2. Grandmother – 7
3. Менің отбасым – 6	3. Моя комната – 8	3. Flat – 6
4. Ата-ана – 8	4. Любовь – 10	4. Kitchen – 3
5. Әке-шеше – 10	5. Радоваться – 3	5. Mother – 8
6. Сүйіспеншілік – 10	6. Квартира – 6	6. Father – 7
7. Достық – 8	7. Частный дом – 1	7. Love – 9
8. Мектеп – 6	8. Школа – 6	8. Family – 10
9. Әдемі – 5	9. Друзья – 8	9. Happy – 8
10. Биік – 4	10. Семейный очаг – 4	10. Children – 7
11. Жаңа – 3	11. Дружная семья – 6	11. Bedroom – 1
12. Таза – 9	12. Бабушка – 9	12. Parents – 7
13. Бақыт – 7	13. Дедушка – 9	13. Relative – 5
14. Анам – 8	14. Очаг – 7	14. Comfort – 9
15. Пәтер – 6	15. Собираться за праздничным столом – 1	15. Room – 10
16. Қабат – 4	16. Сестра – 6	16. Grandfather – 8
17. Бөлме – 7	17. Брат – 4	17. Brother – 9
18. Әпке – 6	18. Родственники – 3	18. Sister – 10
	19. Новый – 3	

Тәжірибе нәтижесінде назар аударатын жайт - оқушылардың үш тілдегі сөздік қорлары бірдей. Қазақ тілінде де, орыс тілінде де, ағылшын тілінде де көбінесе «отбасы – семья – family» деген сөзді бірінші деп жазды. «Үй» - «Дом» - «Home/house» сөзіне қатысты ассоциациялардың саны: қазақ тілінде – 18 сөз, орыс тілінде – 19, үш тілде бірдей сөздер: ана-мама(мамуля)-mother, әже-бабушка-grandmother, әпке-сестра-sister, бөлме-комната(моя комната)-room, пәтер-квартира-flat, сүйіспеншілік-любовь-love, отбасы-семья-family, әке-шеше(ата-ана)-родители-parents, бақыт- счастье-happy; қазақ және орыс тілінде бір мағынада сөздер: жаңа-новый, мектеп-школа; орыс және ағылшын тілінде бірдей сөз: дедушка-grandfather, родственники-relative, брат-brother. Үш тілде ассоциациялардың айырмашылығы төменгі кестеде берілген:

Қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің ассоциативтік өрістері – 2

Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде	Орыс тілінде
Қабат, таза, биік, достық – 3 сөз	Homework, bedroom, comfort, kitchen, warm – 5 сөз	Очаг, собираться за праздничным столом, дружная семья, частный дом, семейный очаг, радоваться, новый – 6 сөз

Жалпы ассоциация әдісінің қорытындысын айтатын болсақ, «отбасы» деген сөзге көбінесе: ата-ана, әке-шеше, махаббат, түсінушілік және т.б, ал «дом» деген сөзге көбінесе: уважения, понимание, очаг, родители, любовь және т.б. сөздер көрсетілген.

Г. Гиздатов ассоциативтік өріс бірнеше сатыларға жіктеп танытады: «Ассоциативтік өріс үш түрлі сатыдан тұрады: біріншісі – ойлау дәрежесі. Онда сана әрекетінің дәрежесі көрініс табады. Екіншісі – алдын-ала ойлау дәрежесі. Мұнда логикалық ойлаудың бастапқы үлгілерін білдіретін сана әрекетінің дәрежесі көрініс табады. Үшіншісі – ойлаудың төменгі дәрежесі. Онда сезім арқылы бейне қалыптастыру әрекетінің дәрежесі көрініс табады» [5, 35 б.]. Ғалымның айтуы бойынша, ассоциация объективтендіруші рефлексиядан және субъективтендіруші рефлексиядан құралады. Демек, когнитивтік лингвистика мен

дәстүрлі құрылымдық-семантикалық тіл білімі ғылыми ойлардың баламалы ағымы емес, олар – өзара тілдік ақиқатты танудың екі түрлі бағыты. Тіл көмегімен санада қалыптасқан ассоциациялар индивидтің, белгілі бір әлеуметтік топ өкілінің маңызды тәжірибесіне сүйенген, өзіндік танымы арқылы құрылады.

Зерттеушінің «үй» және «дом» сөздеріне ассоциация ұсынған мысалдарын санайтын болсақ, қазақ тілінде – 59 сөз, орыс тілінде – 62 сөз кездесті. Екі тілде бір мағынада қолданған сөздерің саны – 27 [5, 27 б.]. Екі тілде ассоциациялардың айырмашылығы төменгі кестеде берілген:

Қазақ және орыс тілдерінің ассоциативтік өрістері

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
Сарай, аласа, таза, адамдар тұрады, зәулім, жатақхана, ішкі, жекеменшік, көп қабатты, қонақ үй, салу, көрдім, кірдім, терезе, тұру, бес қабатты, екі қабатты, жаздық, жақын, қала, қорғау, сату, ыстық, шаңырақ – 24 сөз	Уютный, крыша над головой, свой, жилье, крыша, дверь, здание, мама, родители, соседский, деревянный, Родина, помещение, сарай, семейный очаг, избушка, хата, очаг, двор, замок, полон счастья, храмы, хижина, четыре угла – 26 сөз

Студенттер мен мектеп оқушыларының арасында өткізілген тәжірибенің нәтижесінде келесі қорытынды шығаруға болады:

1. Ассоциация әр адамның жасына, жас ерекшелігін байланысты болады.
2. Ассоциация арқылы адамның сөздік қорын байқауға болады.
3. Тәжірибе жүргізген кезде оқушының не студенттің қай тілді жақсы меңгергендігін көруге болады.
4. Сондай-ақ, адамның берілген сөзге байланысты өзіндік ерекшелігін, қасиетін байқауға болады. Ол сөзге деген жағымды, жағымсыз сезімдерін аңғаруға болады.
5. Сонымен қатар тәжірибе жүргізгенде, тек қана ассоциацияға байланысты сөздер ғана емес, сөз тіркестері де жазылды. М: менің отбасым, собираться за праздничным столом, семейный очаг, дружная семья, частный дом, house music – музыканың бір түрі, т.б.
6. Мектептегі және университеттегі, яғни оқушылар мен студенттердің, сөздік қорлары әртүрлі. Студенттердің оқушыларға қарағанда, сөздік қорлары бай.

7. Ассоциация тудыруға зат есімді бергендіктен, оған байланысты ассоциациялар да зат есімдерден жасалды. Бірақ сын есімнен жасалған ассоциациялар да тәжірибе барысында кездесті, мысалы: таза, биік, үлкен, жаңа, әдемі, уютный, просторный, светлый, красивый. Ал ассоциациялардың ішінде ең жиі кездескен сөздер – отбасы, жанұя, әке-шеше, күйіз үй, сүйіспеншілік, родители, очаг, любовь, мама, папа, love, family, mother, father. Көбіне берілген сөзге мағынасы жақын сөздер айтылады.

Архетип ұрпақтан-ұрпаққа жеткен, мұраланған психика құрылымы мен алғашқы санасыз бейнелердің (үлгілер) мәнін, формасы мен тәсілдерін білдіреді. Архетип, сөйтіп құлық-негізін, тұлға құрылымын, сол, не басқа этникалық топқа тән ғаламды түсінуді, мәдениет пен өзара түсіністіктің ішкі бірлігі мен өзара байланысын қамтамасыз етеді. Басқаша айтқанда, архетиптер жалпыға ортақ априорлы, тәжірибеге тәуелсіз, тәжірибеден бұрынғы психикалық және мінез-құлықтық бағдарлама жасайды.

Тілдердің архетип құбылыстарына келетін болсақ, қазақ тіліне ғана тән сөздер: 1. Киіз үй – малдың жүнінен қалың, тығыз етіп бұйымнан жасалған қазақ күйі.

2. Шаңырақ – 1. Киіз үйдің уықтарын біріктіріп, еңсесін көтерпі, тұтастырып ұстап тұратын дөңгелек шеңбер. 2. Ауысп. Әркімнің тұрған, туған үйі.

3. Дастарқан – 1. Үстіне ас-тағам қою үшін жайылатын қалың мата. 2. Ауысп. Ішіп-жем, дәулет, ризық.

4. Қонақ үй – 1. Қалалар мен ауылдарда жолаушылардың уақытша тұруына, түнеуіне арналған мекенжай; мейманхана.

Ассоциативтік қатарда орыс тілінде ғана тән сөз – очаг. Тәжірибенің қатысушылар «очаг» сөзі ауыспалы мағынада қолданған.

Егер «очаг» сөзінің тарихына тоқталатын болсақ, «очаг» сөзі түркі тілден алынған. Қазақ тілінде «ошақ» сөзінің 4 мағынасы бар: 1. Үстіне қазан қойып, тамақ пісіруге арналған үш аяқты қоршау темір. 2. Қазан асып, тамақ пісіретін қазылған орын; жерошақ. 3. Ауысп. Үй іші, бала-шаға. 4. Ауысп. Бір нәрсенің шоғырланған, шоқталған жері.

Ағылшын тілінде ғана жазылған ассоциациялардың ішінде «homework – үй жұмысы, housewife – үй шаруасындағы адам, house music – музыканың бір түрі» сөздері кездесті.

Психологтар ағылшын және қазақ тілдеріне мынандай биполярлық психологиялық айнымалыларды бөліп көрсетеді: 1) дарашылдық (индивидуализм) – ұжымшылдық (коллективизм); 2) әмбебаптық (заңдар, ережелер, нормативтерге сүйену) – партикуляризм (ресми емес қатынастар, байланыстар, достық); 3) бейтараптық (сезімі білдірудегі ұстамдылық, суықтық) – эмоциялық (сезімдерін ашық көрсету); 4) коммуникациядағы нақтылы (хабардың мазмұнына назар аудару) – тұспалдап сөйлейтін дифуздық мәдениет (хабардың қалай айтылғанына мән беру); 5) жетістікке ұмтылу (адам дәрежесі жеке табыстар бойынша бағаланады) – аскрипция (адам дәрежесі танылған атақ-шеніне байланысты).

Тілдердің айырмашылығы және ұқсастары ассоциативтік өрістен көрінеді. Ассоциативтік тәжірибеге сүйене отырып, полилингвальді сананы қалыптастыруға болады. Тілдерді меңгеру кезінде санадан бастап, яғни сол тілдің сананың бейнесін қалыптастыру керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі таңда адамдары бір-ақ тілді меңгерген мемлекетті елестету мүмкін емес. Тіл үйрену – халықтың мәдениетін білу. Тіл мен мәдениет бір тұтас дүние. Тіл – дүниетанудағы күшті құрал, ұлттық мәдениеттің қазынасы.

Қазақстан Республикасы ғасырлар тоғысында дербес мемлекетке айналды. Мемлекеттің саяси, әлеуметтік және экономикалық жүйесі әлемдік өркениет жүйесінде құрылды. Ғаламдану мен интеграция заманындағы бүгінгі өркениеттің аса бағалы көп сипаттарының ішінде Қазақстанның басқа мемлекеттермен тығыз байланыста болатын бағдары бар. Сол себепті көп тілді жеткілікті дәрежеде меңгеру және білім мен ғылымның барлық саласында білікті болу біздің жаңарған қоғамымыздың көрсеткіші, алға қарай даму сатысындағы қажетті құбылыс болмақ. Қазақстанның ерекшелігі халқының көп этникалық және көп тілді құрамымен айқындалды. Қазақстандағы тілдік жағдаят – экzogлосты, теңгермелі емес, диглосты және демографиялық тұрғыдан теңбе-тең емес түрде сипатталады. Республика тұрғындарының арасында орыс тілін меңгеру кеңінен тарағандықтан қазақ-орыс билингвизмі ұлттық – орыс билингвизмі ретінде сипатталады.

Солтүстік Қазақстан облысында қазақ-орыс билингвизмі басым болып келеді, сонымен қатар орыс-қазақ, орыс-ағылшын (қазақ-ағылшын) билингвизмін көруге болады. Қазақ-орыс, орыс-қазақ, орыс-ағылшын қостілділігін психоллингвистикалық және лингводидактикалық қырынан зерттеу нәтижесінде оның келесі түрлері анықталды: 1) қазақ-орыс, орыс-қазақ, орыс-ағылшын-орыс қостілділігі – толық қостілділік; 2) ағылшын-орыс қостілділігі паритеттік қостілділік емес; 3) қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігі жақын тілдердің қатынасы бар қостілділік емес; 4) ағылшын-орыс қостілділігі біржақтылық қостілдік болып келеді; 5) ағылшын-орыс қостілділігін балансталмаған қостілділікке жатқызуға болады, себебі қазақ, орыс тілдері осы мемлекетте кең тараған, ал ағылшын тілінің қолданылуы тек қана оқу мекемелері оқушыларының, аудармашылардың, ірі кәсіптік, инвестициялық компаниялардың, дипломаттың, өз бетімен үйренген адамдардың тілдесу әрекеттерімен шектелген; 6) қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігі – аралас қостілділік, бұл тілді үйренгенде, оқушылар өз туған тіліне жалтақтап, сол тілдің бірліктерін, екінші тілінің құрамына кіргізеді. 7) қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігінің орындаған қызметіне қарай әулетті-тұрмыстық, өндірістік, оқу қостілділігіне жатқызылады. 8) ағылшын-орыс қостілділігі – интегративтік қостілділік. Қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігін психоллингвистикалық және лингводидактикалық қырынан зерттеу нәтижесінде оның келесі түрлері айқындалды: 1) өнімді және өнімсіз. Қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділіктері екінші тілдегі сөйлеу іс-әрекетте жаңа сөз құрып, сөйлемді құрастыруға мүмкіншілік тудырады, екінші тілде еркін сөйлеуге жағдай жасайды. 2) координативтік-субординативтік. Орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділіктің дамуының алғашқы кезінде субординативтік қостілділік ретінде жүзеге

асырылады. Сондықтан да жаңа меңгеріле бастаған тілде сөйлеу іс-әрекеті дұрыс құрылмайды. 3) автономдық және бірлескен. Солтүстік Қазақстан облысындағы көбінесе бірлескен қостілділік көруге болады. Автономдық қостілділік тілді қолдану жағдайына, қажеттілігіне байланысты кездеседі. Мысалы, қазақ-орыс билингв отбасында қазақша сөйлесе, күнделікті қоғамдық қарым-қатынасы орыс тілінде жүзеге асады; орыс-қазақ билингв үйде орысша сөйлесе, жұмыста қазақ тілінің ресми стилін қолданады; орыс-ағылшын билингв тек қана оқу мекемелерінде, жұмыста, интернетте немесе шет елдердің азаматтармен қарым-қатынас жасағанда тілді пайдаланады. Қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігінің дамуы оқу саласында үш сатыда өтеді: бастапқы, орта сатыларда билингвтің сөздік әрекетінде қостілділік механизмдері қалыптаса бастайды, тілдік және коммуникативтік лингвоелтанымдық құзырлықтар пайда болады. Қазақ-орыс, орыс-қазақ, ағылшын-орыс қостілділігінің үшінші сатысында субординативтік қостілділік үдерісі координативтік үдеріске айнала бастайды.

Қостілділік – көптілділіктің негізі. Солтүстік Қазақстан облысында көптілділіктің сипатын анықтау үшін социолингвистикалық, ономастикалық зертеулер жүргізді. Нәтижесінде, солтүстік қазақстандықтардың тілдік коммуникативтік, лингвоелтанымдық компетенциялары жоғары деңгейде деуге болады. Диплом жұмысында қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі психолингвистикалық аспектілерін талдай отырып және ассоциативтік тәжірибе нәтижелеріне сүйене отырып полилингвальді тұлғаны қалыптастыру жолдары анықталды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.Ә. Жаңа әлемдегі – жаңа Қазақстан. – Астана, 2007. – 25 бет.
2. Хасанұлы Б.Х. Казахско-русское двуязычие: Социально- лингвистический аспект. – Алматы: Наука, 2008. – 272 бет.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия. – Москва: Наука, 2014. – 115 стр.
4. Протасова Е.Ю. Становление и функционирование двуязычия. –Москва: МГУ, 1999. – 275 стр.
5. Гиздатов Г. Ассоциативные поля в русском и казахском языках. – Алматы, 1997. – 122 стр.

Джунисова А.А.,
кандидат филологических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауезова,
город Шымкент, Республика Казахстан

Керимжанова А.С.,
старший преподаватель кафедры русского языка и литературы
ЮКГУ им. М. Ауезова

Серкебаева Г.И.
старший преподаватель кафедры казахского языка и литературы
ЮКГУ им. М. Ауезова

ЖАНРОВАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ И МЕТОД ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ А.С. ПУШКИНА «МЕТЕЛЬ»

Түйін. Бұл мақалада А.С. Пушкиннің «Метель» әңгімесі жүйелі түрде қарастырылады. Басты назарда – эпикалық шығармадағы мазмұндық және пішіндік белгілерін айқындау. Мұнда эпикалық шығарманы изоморфтық қағида бойынша талдау жасаудың барлық төрт кезеңінде жанрлық түр мен бейнелеу тәсіліне басты назар аударылады. Бұл қағида А.С. Пушкиннің мәтін жүйесінде қарастырылған категориялардың мазмұны мен пішінінің арақатынасын ашып көрсететін «хаос» пен «тәртіптің» заңды байланысына ұқсас келеді. Нәтижесінде прозаиктің айтпақ ойын түсіну мақсатында анықталып отырған бейнелеу сипаты және жанрлық түр нақтыланып, шығарманың тақырыбы, идеясы, эпикалық белгілері, стилі анықталады.

Кілт сөздер: тәсіл, жанр, жанрлық пішін, жанрлық түр, стиль.

Аннотация. В данной статье рассказ «Метель» А.С. Пушкина изучается в системном аспекте. В центре внимания – выявление содержательных и формальных признаков в ткани эпического произведения. При этом особое внимание уделяется проблеме жанровой разновидности и метода изображения на всех четырех этапах анализа эпического произведения по принципу изоморфизма. Изоморфизм адекватен закономерной связи «хаоса» и «порядка» в соотносительности содержания и формы изучаемых категорий в системе текста. В результате в целях постижения замысла прозаика наряду с искомыми приметами характера изображения и жанровой разновидности конкретизируются жанровая форма, жанр, раскрывается тема, идея, родовые приметы, стиль произведения.

Ключевые слова: метод, жанр, жанровая форма, жанровая разновидность, стиль.

Summary. In this article A.S. Pushkin's story "Metel'" is considered in the systematic plan. The focus is on the identification of meaningful and formal features in the type of an epic work. At the same time special attention is paid to the problem of genre variation and the method of representation at all four stages of the analysis of an epic work on the principle of isomorphism. Isomorphism is adequate to natural communication of "chaos" and "order" in correlation of the contents and a form of the studied categories in system of the text. As a result, in order to comprehend the idea of the prose writer, along with the desired signs of the character of the image and the genre variety, the genre form, genre is specified, the theme, idea, generic signs, and style of the work are revealed.

Keywords: method, genre, genre form, genre version, style.

ВВЕДЕНИЕ.

Мы обращаемся к рассказу «Метель» основываясь не на традиционном, а на системном подходе к ее изучению.

На сегодняшний день избранное нами произведение русского писателя А.С. Пушкина («Метель») еще не стал объектом исследования, что определяет актуальность работы. Актуальность исследования обусловлена также дискуссионностью теоретических проблем литературоведения (метод изображения, жанровая форма, жанровая разновидность), которые отражены в теме и раскрываются на конкретном материале. Одним из путей решения этих актуальных проблем является методология и методика комплексного изучения художественного произведения, которую мы пытаемся развивать.

В работе мы руководствовались концепцией методологии и методики четырехуровневой системы содержания и формы художественных текстов эпоса, лирики, драмы, разработанной А.Е. Кулумбетовой и отразившейся в анализе каждой из произведений.

Метод – это художественное отражение писателем действительности в свете его мировосприятия соответствующими принципами и средствами.

Жанр в нашем понимании – содержательно-формальной компонент системы произведения («тип тематического завершения произведения»).

Жанровая разновидность – оценка автором изображаемых явлений с социальных, психологических, философских, лирических позиций, связывается с доминирующими структурными уровнями в АЦ и названии, порой адекватными друг другу, а также с доминирующими типами начальных синтагм каждой смысловой части, а также с рисунком РИУ, завершающим текст.

Под стилем мы вслед за Б.С. Мейлахом, Ю.Г. Нигматуллиной понимаем не творческую индивидуальную манеру писателя, а форму процесса мышления – романтическую, реалистическую, романтико-реалистическую.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.

I этап. Анализ названия «Метель» [1]. Функция – выявить в заглавии «Метели» доминирующие уровни содержания и формы системы текста для формулирования содержательно-формального (знакового смысла), содержательного (фабула), формальных (характер изображения и жанровая разновидность) признаков [2]. Поскольку «язык – главный инструмент литературы» [3], то закономерно доминирование ЗУ в заглавии «Метели». Он выполняет несколько функций: 1. Обращаемся к словарному значению «Метели» («Метель – сильный ветер со снегом, вьюга») [4]. 2. Он помогает раскрыть *знаковый смысл* словарного значения для читателя: он – *в неожиданности*. 3. На основе антонима к ЗС формирует фабулу (конфликт неожиданности и ожидаемости). 4. ЗУ выявляет и характер изображения, поскольку отсутствует антоним к названию, что обуславливает *реалистический характер изображения*. В названии «Метель» проявляется роль и СКУ с его *конфликтом и системой образности*, определяя *психологическую жанровую разновидность* в связи с конфликтом чувств родителей Марьи Гавриловны и Владимира.

II этап. Анализ верхней (завязки) и нижней (развязки) границы хронотопа настоящего времени «Метели» А.С. Пушкина. Функция анализа 2-го этапа – определить содержательно-формальный признак (*объектную тему – ОТ, т.е. конфликт личности*): это конфликт воли родительской с желанием детей. Поэтому он обуславливает как *психологическую жанровую разновидность*, так и *реалистический характер изображения*. Верхнюю границу настоящего времени выявляем по второму (с последним событием или переживанием героя, близкими по времени к читателю) и восьмому критериям (с цикличностью переживаний, событий, действий): «Мы сказывали, что несмотря на ее холодность, Марья Гавриловна все по-прежнему окружена была искателями». Наличие *экспозиции* говорит о *малой жанровой форме*. Связь 1 и 2-го этапов анализа показывает изоморфизм структуры текста А.С. Пушкина по жанровой разновидности и характеру изображения. Тип и содержание ОТ рассмотрим при анализе нижней границы хронотопа настоящего времени, т.е. активного центра.

III этап. Анализ АЦ. Темой АЦ «Метели» является *чувство непредсказуемости*. Это произведение Пушкина сочетает признаки *трех родов литературы* – лирики, драмы и эпоса. Отсюда изображение *переживаний героя* (эмоциональная лексика: «буду здесь ожидать», «в белом платье», «нарочно перестала поддерживать разговор», «взаимное замешательство», «чувствуя затруднительность», «открыть ей свое сердце», «потребовал минуты внимания», «потупила глаза в знак согласия», «я вас люблю страстно», «покраснела», «ваш милый, несравненный образ», «не будет мучением и отрадою в моей жизни», «тяжелую обязанность», «открыть ужасную тайну», «добрая, милая Марья Гавриловна», «мое счастье», «несчастнейшее создание», «взглянула на него с удивлением», «воскликнула», «это странно», «сделайте милость», «ужасная метель», «непонятное беспокойство», «не вытерпел», «в незнакомой стороне», «помилуй», «насилу», «не утомили», «рассеянно», «недурна», «непонятная, непростительная ветреность», «поцелуйтесь», «бледное свое лицо», «вскрикнула», «испуганные глаза», «закричал», «Боже мой», «подшутил», «жестоко отомщена», «побледнел», «бросился к ее ногам»). Переживание передается *повествованием* о приходе полковника к Марье Гавриловне; о признании в любви и в том, что он женат; о реакции Марьи и Бурмина на то, что девушка, на которой он женился, по своей преступной проказе была Марья Гавриловна. *Драматический род* выражается в развязке «Метели» диалогом и «событием самого рассказывания». *Малая жанровая форма* развязки основана на количестве ситуаций (3), количестве персонажей (два главных: Бурмин и Марья; один второстепенный: старушка) с *приметами средней* (6 абзацев из 45 предложений). *Тип начальной синтагмы* активного центра («Бурмин побледнел...») – *психологический*. В последнем предложении («Бурмин побледнел...и бросился к ее ногам...») *отсутствует антоним*. В содержании присутствуют авторские знаки («заснул» – «проснулся»). Первичное читательское восприятие складывается из понимания читателем удачной развязки. Потенциальный смысл – *непредсказуемость*. Антоним – *предсказуемость*. Доминирует *реалистический метод* изображения: реакция удивления, граничащего с неожиданной радостью Бурмина, который узнает, что Марья и есть его жена. *Экспрессивная лексика*, эпитет («ужасная тайна», «несчастнейшее создание», «ужасная метель», «непростительная ветреность», «преступной проказе», «бледный»), функция многоточия, восклицательные знаки, прием повтора («сидела» – 2, «глаза» – 2, «люблю» – 2, «старушка» – 3, «боже мой» – 3, «закричал» – 3, «женат» – 3, «не знаю» – 3, «церковь» – 6, «Бурмин» – 9, «Марья Гавриловна» – 12) с преобладанием *символики завершения* раскрывают разрешение проблемы Бурмина, кто является его женой и начало взаимоотношений его с Марьей.

IV этап. Анализ текста «Метели» в обратном движении от активного центра. Тема первого микрофокуса – *ожидание*. Повествуется о семье Марьи Гавриловны; об отношениях Марьи с ее молодым человеком; о предложении Владимира тайно пожениться, что передается *эмоциональной лексикой* («добрый», «радушием», «воспитана», «пылал равною страстию», «любезною», «запретили», «хуже», «друг без друга дышать не можем», «счастливая мысль», «прекратила их свидания», «венчаться тайно», «броситься к ногам родителей», «будут тронуты», «колебалась», «ожидать»). *Драматический род* в первом микрофокусе связан с «событием самого рассказывания». 3 ситуации, 5 абзацев из 15 предложений, 3 героя (2 главных: Владимир и Марья Гавриловна; 1 второстепенный: Гаврила Гаврилович) – приметы *малой жанровой формы*. *Жанровая разновидность*, исходя из его типа начальной синтагмы («В конце 1811 года...») – *психологическая и философская*, так как вопрос выражен *хронотопом времени*, когда? В последнем предложении («Девушка ее была в заговоре; обе они должны были выйти в сад через заднее крыльцо, за садом найти готовые сани, садиться в них и ехать за пять верст от Ненарадова в село Жадрино, прямо в церковь, где уж Владимир должен был их ожидать») нет *авторских антонимов*. В содержании микрофокуса также *отсутствуют авторские знаки*. Потенциальный смысл последнего предложения – *в чувстве ожидания*, антоним – *реальность*. «Следы» ОТ (непредсказуемость – предсказуемость) отражаются в конфликте (ожидание – реальность): предложение Владимира тайно венчаться (предсказуемость), согласие Марьи на его предложение вопреки родительскому запрету (непредсказуемость). Изображение героев перед проблемой выбора и принятия ими решения, а также план побега вполне *реалистично*. *Экспрессионистский метод* связан с эмоциональной лексикой, эпитетами («счастливая мысль», «вечной любви», «романтическое воображение»), метафоры («стройная», «бледная»), олицетворения («зима прекратила их свидания», «переписка сделалась тем живее», «воля препятствует»), восклицательные знаки, прием повтора («Ненарадове» – 2, «день» – 2, «Владимир» – 2, «молодой человек» – 2, «любовники» – 2, «родители» – 3, «Марья Гавриловна» – 4) с преобладанием *символики* цифры 2: долгое колебание Марьи над планом побега, подтверждающее словосочетанием «долго колебалась». *Экзистенциалистская черта* – проблема выбора Марьей.

Тема пятого микрофокуса – *чувство свершения*. Повествуется об ответе Владимира на согласие родителей на брак; о смерти Владимира и отца барышни; о переезде барышни с матерью; об окончании войны; о появлении офицера. *Черты лирического рода* выражены через эмоциональную лексику («напуган», «объявить неожиданное счастье», «изумление», «посумасшедшее письмо», «не будет никогда в их доме», «забыть о несчастном», «выздоровливающей», «тяжело раненных», «упала в обморок», «печаль», «не утешало», «искренно горесть», «клялась», «печальных воспоминаний», «задумывалась», «восторжествовать над печальной», «весело разговаривали», «сладки были слезы», «чувства народной гордости и любви к государю», «бесподобны», «восторг», «истинно упоителен», «общий восторг», «настоящим торжеством»). «Событие самого рассказывания» является *чертой драмы*. 8 абзацев из 39 предложений, 5 ситуаций, 4 героя (2 главных: прапорщик и Марья; 2 второстепенных: отец и мать Марьи) являются приметами *малой жанровой формы*. *Жанровая разновидность* («Между тем...») – *психологический*. В последнем предложении («Появление в сих местах офицера было для него настоящим торжеством, и любовнику во фраке плохо было в его соседстве») нет *антонимов*. В содержании также *отсутствуют антонимы*. Потенциальный смысл – *чувство свершения*, а антоним – *не свершилось*. Следы ОТ (непредсказуемость – предсказуемость) проявляются в конфликте (свершилось – не свершилось): отказ Владимира от предложения отца на согласие брака полусумасшедшим письмом (непредсказуемость); появление офицера, которое является торжеством (предсказуемость). *Реалистически* описано то, что происходит вокруг Марьи и ее внутреннее состояние на происходящее: начало войны, потеря отца, известие о смерти Владимира, переезд в другой город. *Романтическая картина* проявляется в контрасте чувств двух людей: для одного появление офицера является торжеством, а для другого – грустью. *Экзистенциалистские черты* обусловлены смертью Владимира и Гаврилы Гавриловича во время войны. Приметы *экспрессионистского метода* выражены эмоциональной лексикой, метафорой («женихи кружились»), олицетворениями («горячка не возвратилась», «печаль ее посетила»), эпитетами («русское сердце», «другая печаль», «малейшей надежды», «завоеванные песни», «обыкновенная холодность», «полусумасшедшее письмо», «память его казалась священной», «сладки слезы свидания», «драгоценнейшей наградой», «девственной Артемизы», «печальных воспоминаний», «печальной верностию», «место печальных воспоминаний») и приемом повтора («Гаврила Гаврилович» – 2, «Марья Гавриловна» – 2, «между» – 3, «женщины» – 3, «восторг» – 3, «время» – 3, «русские» – 3, «офицер» – 3, «Владимир» – 4) с преобладанием *символики* цифры 3, раскрывающей «завершение» всех печалей, страданий, потерь барышни.

Поскольку 5 МФ предвещает верхнюю границу хронотопа настоящего времени, его потенциальный смысл будет прогностическим. Обратимся к содержательным признакам.

1. ПС 5 МФ (свершилось) и ЗС (неожиданность) не противоречат друг другу, что указывает на отсутствие в этом произведении подтекста согласно системной связи 1МФ и АЦ с «порядком» в нем.

2. ПС 5 МФ (свершилось) определяет замысел А.С. Пушкина, раскрывающийся последующим повествованием о новых отношениях Марьи.

3. ПС (свершилось) выражает рассудочное чувство (просветительский мировоззренческий принцип эстетического идеала писателя) контрастирующего естественному (антропологическому мировоззренческому принципу эстетическому идеалу).

К формальным признакам прогностического «Метель» относятся: отсутствие подтекста, что характерно жанру рассказа; верность определения верхней границы хронотопа НВ (завязки) подтверждает ПС 5 МФ.

Темой фокуса является – *чувство радости*. В нем *повествуется* об описании Бурмина; о поведении полковника с Марьей. *Эмоциональная лексика* («холодность», «интересной бледности», «задумчивость ее оживлялась», «кокетничала», «ум приличия и наблюдения», «просто и свободно», «тихого и скромного», «с удовольствием извиняла», «смелость и пылкость характера», «более его нежности, более приятного разговора, более интересной бледности, более перевязанной руки», «любопытство и воображение», «очень нравилась», «признания», «робость, неразлучная с истинною любовью», «гордость», «кокетство», «загадкою», «ободрить же нежностью», «неожиданную», «с нетерпением ожидала минуты», «желаемый успех», «военные действия», «радовалась». *Событие самого рассказывания* – признак *драматического рода*. Жанровая форма – *малая*: две ситуации; два абзаца из двадцати предложений; два главных героя: полковник и барышня. *Жанровая разновидность*, исходя из типа начальной синтагмы («Мы уже сказывали...») – *психологическая*. Потенциальный смысл – *радость*. Антоним – *печаль*. В последнем предложении («Соседи говорили о свадьбе, как о деле уже конченном, а добрая Прасковья Петровна радовалась, что дочь ее наконец нашла себе достойного жениха») отсутствуют *авторские знаки*. Так и в содержании фокуса *нет антонимов*. «Следы» ОТ (непредсказуемость – предсказуемость) проявляются в конфликте (радость – печаль): долгое время после смерти Владимира, не обращая внимания на молодых людей, Марья все-таки влюбляется в Бурмина (непредсказуемость); их влюбленность друг в друга, качества, которые их привлекают друг в друге и их влюбленность (предсказуемость). *Содержательность* – в признании и оправдании Бурмина, изображении чувств между Бурминым и Марьей. *Экспрессионистскими приметами* являются эмоциональная лексика, функция многоточия, метафоры («черные глаза его с таким огнем останавливались», «ум приличия и наблюдения»), олицетворения («молчание подстерегало ее любопытство и воображение»), эпитеты («беспечно насмешливый», «был ужасным повесою», «ее военные действия») и прием повтора («поведение» – 2, «робость» – 2, «минута» – 2, «задумчивость» – 2, «Бурмин» – 3, «очень» – 3, «ум» – 3, «сказал» – 3, «Марья Гавриловна» – 6) с преобладанием *символики* цифры 3 – обретении счастья.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

1. В «Метели» 7 смысловых частей (5 микрофокусов, фокус, активный центр) согласно малой форме, что адекватно ее признакам в 1 микрофокусе, 4 микрофокусе, 5 микрофокусе и фокусе с приметами средней во 2 микрофокусе (3 абзаца из 36 предложений), 3 микрофокусе (8 абзацев из 63 предложений), активном центре (6 абзацев из 45 предложений).

2. В «Метели» проявляются признаки 3-х родов литературы при доминировании эпического.

3. Во всех смысловых частях «Метели» жанровая разновидность – психологическая, в 1 микрофокусе и 2 микрофокусе – философская. Разнообразие оценок свидетельствует о соответствии произведения критерию художественности по жанровой разновидности.

4. Авторские знаки в «Метели» указывают на общечеловеческий план понимаемых автором конкретно-исторических проблем.

5. Конфликт 1 микрофокуса (ожидание – реальность), 2 микрофокуса (восторг – отчаяние), 3 микрофокуса (уныние – веселье), 4 микрофокуса (удивление – разочарование), 5 микрофокуса (свершение – не свершилось), фокуса (радость – печаль) определяют конфликт ОТ (непредсказуемость – предсказуемость), что, в свою очередь, входит в смысл конфликтов микрофокусов и фокуса. Это доказывает системную связь структурных частей целого.

6. Потенциальный смысл 1 микрофокуса – ожидание (П), 2 микрофокуса – восторг (А), 3 микрофокуса – уныние (А), 4 микрофокуса – удивление (А), 5 микрофокуса – свершение (П), фокуса – радость (А), активного центра – непредсказуемость (П). Потенциальный смысл всех отрезков текста выражает борьбу естественных чувств над разумом.

7. ПЧВ (понимание) совпадает со вторичным читательским восприятием (ИТ, т.е. идея), что характерно для жанра рассказа при малой эпической форме. Системное подтверждение жанра рассказа – отсутствие антонимов в 1 микрофокусе, 5 микрофокусе и фокусе. Очевидно соответствие соотношения «хаоса» и «порядка» и в жанровом плане.

8. ОТ и ИТ дополняют друг друга, обосновывая реалистический стиль мышления А.С. Пушкина. Однако, романтическое содержание эстетического идеала писателя, антонимы в АЦ, повествовательная интонация его – показатель романтико-реалистического стиливого синтеза.

9. Итак, произведение А.С. Пушкина «Метель» относится к малой эпической форме с чертами средней, к жанру рассказа. Сочетает признаки трех родов литературы и отражает философско-психологическую

разновидность, по стилю – романтико-реалистической стиливой синтез, по методу изображения – реалистический с чертами экспрессионизма, символизма, романтизма, экзистенциализма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пушкин А.С. Собрание сочинений в десяти томах. – Т. 4-5. – М.: Гослитиздат, 1960. – С. 222-233.
2. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакас Г.К., Мырзабекова А.К. Система содержания и формы лирического, эпического и драматического художественного текста. Учебное пособие. – Алматы: Искандер, 2008. – 178 с.
3. Кулумбетова А.Е. Методические указания по анализу системы содержания и формы лирики («Какое наступает отрезвление...» Е.А. Евтушенко), эпоса («Щи» И.С. Тургенева), драмы (водевиля «Медведь» А.П. Чехова) к ПЗ по дисциплинам «Пропедевтический курс русской литературы», «Методология и методика комплексного изучения 4-уровневой системы содержания и формы художественного произведения», и семинарским занятиям к «Спецсеминару по системному анализу художественного текста», а также к лекционным занятиям по «Спецкурсу по системе художественного произведения». – Шымкент: «Элем», 2018. – С. 9.
4. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов/ Под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой – 16-е изд., испр. – М.: Русс. яз., 1984. – С. 300.

Джунисова А.А.,
кандидат филологических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова,
город Шымкент, Республика Казахстан

Миятбекова З.У.,
к.ф.н., доцент кафедры русского языка и литературы
ЮКГУ им. М. Ауэзова

Бахтибаева Ф.А.
преподаватель кафедры русского языка и литературы
ЮКГУ им. М. Ауэзова

СИСТЕМА СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Н.В. ГОГОЛЯ «ШИНЕЛЬ»

Аннотация. Бұл мақалада Н.В. Гогольдің «Шинель» әңгімесі жүйелі түрде қарастырылады, эпикалық, шығарманың мазмұндық және пішіндік белгілерін анықтау зерттеудің басты мақсаты болып табылады. Мәтін жүйесінде мазмұн мен қалып сәйкестігінде изоморфизм «хаос» пен «тәртіптің» заңды байланысына тең. Нәтижесінде жанрлық пішін, жанр, жанрлық түр анықталып, сонымен қоса тақырып, идея, эпикалық белгілері және стилі нақтыланды.

Түйінді сөздер: атауын талдау, мазмұны мен формасы, хронотоп, Объектілік тақырып, бейнелеу әдісі, микрофокустар мен фокустар.

Резюме. В статье произведение Н.В. Гоголя «Шинель» изучается в системном плане. Цель – выявление содержательных и формальных признаков в ткани эпического произведения. Изоморфизм адекватен закономерной связи «хаоса» и «порядка» в соотносённости содержания и формы изучаемых категорий в системе текста. В результате конкретизированы жанровая форма, жанр, жанровая разновидность. Наряду с этим раскрыты тема, идея, родовые приметы, стиль.

Ключевые слова: анализ названия, содержание и форма, хронотоп, объектная тема, метод изображения, микрофокусы и фокусы.

Summary. In this article story N. Gogol «Shinel» is considered in the systematic plan. The main aim is identification of substantial and formal signs in fabric of epic work of story. Isomorphism is adequate to natural communication of «Zhilisha bogatyre» and «order» in correlation of the contents and a form of the studied categories in system of the text. As a result for comprehension of character of the image the genre form, a genre, a genre version are concretized, the subject, ideal, patrimonial sings, style of story work are revealed.

Keywords: title analysis, content and form, chronotope, object theme, image method, microfocus and focus.

ВВЕДЕНИЕ.

В произведении Н.В. Гоголя с недавних пор рассматриваются в свете методологии и методики комплексного изучения четырехуровневой системы содержания и формы [1]. Мы в нашей дипломной работе «Система содержания и формы в произведении Н.В. Гоголя «Шинель» [2], «Нос» [3] изучаем писателя.

Актуальность работы определяется интересом читателя XXI века к болезненным проблемам эпохи 30-х гг. XIX века в их отражении в деревенской прозе такого мастера слова, как Николай Васильевича Гоголя. Его внимание к личности, к социальной психологии своей современности помогают понять то, чем жили его герои и как эпоха накладывала на их сознание и психологию отпечаток. Благодаря Гоголю мы возвращаемся к истокам современной нам эпохи, понимаем причины засилья бескультурья и без духовности. Отсюда другой аспект актуальности нашего исследования – воспитания молодого поколения с активной жизненной позицией, духовными устремлениями и проблемой маленького человека. Третий аспект актуальности работы в свете требований нашего государства – толерантность в межнациональных и религиозных отношениях на основе сближения общих морально-этических установок казахского и русского народов. Четвертым аспектом актуальности темы дипломной работы является внимание к раскрытию глубинного авторского смысла его раздумий о прошлом и настоящем для читателей XIX века через постижение законов системного анализа текста изучаемых нами произведений («Шинель», «Нос»). Пятым аспектом актуальности работы заключается в требовании развития творческого мышления и речи студентов, и внедрения научной концепции в дипломное сочинение.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.

Первый этап – анализ названия «Шинель» [1]. Функция его изучения заключается в раскрытии в нем уровней содержания (ИТУ, РИУ) и формы (СКУ, ЗУ). Благодаря им определяем признаки содержания (фабула), содержания и формы (ЗС), формы (характер изображения и жанровая разновидность) системность текста [2]. Обратимся к словарному значению: форменное пальто со складной на спине и хлестиком [3]. ЗС на основе словарного значения названия – в чувстве отчаяния. Смысловой антоним к названию отсутствует, что обуславливает о реалистическом характере изображения. Произведение является социально-психологическим, потому что в произведении социум влияет на главного героя.

Второй этап – определение верхней (завязки) и нижней (развязки) границы хронотопа настоящего времени. Выявление границ хронотопа настоящего времени обусловлено его функцией – определить содержательно-формальный признак объектную тему (ОТ), то есть конфликт личности и среды. Гоголь концентрирует внимание на психологической проблеме личности на фоне социального. Верхняя граница «Шинели» соотносится с сочетанием 7 (с острым психологическим или социальным конфликтом в главном персонаже или между персонажами) и 8 (с цикличностью переживания, события, действия) критериев. Это характеризует социально-психологическую жанровую разновидность и реалистическое изображение героев Н. Гоголем, отмеченными нами на первом этапе. Содержание и тип ОТ проявляется при анализе АЦ – последнего мига хронотопа НВ. Экспозиция – примета малой жанровой формы.

Третий этап – анализ активного центра (АЦ), или нижней границы хронотопа настоящего времени. Его темой является действительное. Признаки эпического рода в активном центре связаны с повествованием о прекращении появления мертвеца; о слухах и его появлении снова; о будочнике, встретившемся с приведением, который, «направив шаги как казалось, к Обухову мосту, скрылось в совершенно в ночной темноте». Признаки эпического рода в активном центре связаны с повествованием о прекращении появления мертвеца; о слухах и его появлении снова; о будочнике, встретившемся с приведением, которое, «направив шаги как казалось, к Обухову мосту, скрылось в совершенно в ночной темноте». Лирический род передается через экспрессивную лексику, которая отражает психологические переживания героев («замечательно», «бессилен», «посмел», «Тебе чего хочется?», «пошел во весь дух домой») и прием повтора («чиновник» – 2, «шинель» – 2, «совершенно» – 3, «показало» – 3, «и» – 6) с символикой цифры 3 – завершения. Приметы драматического рода проявляются через диалог и «событие самого рассказывания». Развязка относится к малой жанровой форме ввиду объема (5 предложений), 3 ситуации, 2 героев (мертвец, будочник). Тип начальной синтагмы (ТНС) (Но...) – социально-психологический. Последнее предложение («Приведение, однако же, было уже гораздо выше ростом, носило преогромные усы и, направив шаги, как казалось, к Обухову мосту, скрылось совершенно в ночной темноте») не содержит авторской установки. Потенциальный смысл – в действительном, антоним – желаемое. В СЧ наблюдаем антонимы («совершенно прекратилось появление чиновника-мертвеца» – «поговаривали, что в дальних частях города все еще показывался чиновник-мертвец»), подтверждающие выявленный нами конфликт желаемого и действительного. *Первичное читательское восприятие* – в понимании действительного ввиду присутствия авторской установки. В развязке преобладают *черты реализма* (воссоздание психологии героев в создании сложного психологического процесса перемен в сознании персонажей) и *экзистенциализма* (чувство страха). *Метод реализма* обусловлен воссозданием психологии типа «маленького человека», у которого был статус чиновника, но не было уважения со стороны общества. Приметами *экспрессионизма* является прием повтора с доминированием символики завершения (3). Штрихи *экзистенциализма* – чувство страха людей ввиду возможного появления «чиновника-мертвеца».

Четвертый этап – анализ «середины текста» «Шинели» Н.В. Гоголя. «Шинель» состоит из семи МФ (микрофокусов или микропроблем) и двух Ф (проблем или кульминации).

1 МФ по теме выражает чувство разочарования. В ткани смысловой части наблюдаем синтез трех родов литературы. Повествуется о чиновнике из «одного департамента». Лирический род выражается экспрессивной лексикой («что ж делать», «вот это наказание», «оставьте меня зачем вы меня обижаете?», «жалость», «веселых минут», «я брат твой», «и закрывал себя рукою бедный молодой человек и много раз содрогался он потом на веку своем, видя, как много в человеке бесчеловечья, как много скрыто свирепой грубости в утонченной образованной и боже! Даже в том человеке, которого свет признает благородным и честным...»). Приметы драматического рода – в «событии самого рассказывания», прямой речи. Жанровая форма средняя (36 предложений) с приметами малой (1 ситуация, 1 герой с упоминанием матушки). Жанровая разновидность («В департаменте...») – социально-психологическая и философская (ТНС выражен хронотопом места где?). В последнем предложении («И закрывал себя рукою бедный молодой человек, и много раз содрогался он потом на веку своем, видя, как много в человеке бесчеловечья, как много скрыто свирепой грубости в утонченной, образованной светскости и, боже! даже в том человеке, которого свет признает благородным и честным...») есть авторская установка («бесчеловечье, свирепая грубость» – «утонченная, образованная светскость»). Потенциальный смысл – в разочаровании. Антоним – надежда. В смысловой части есть авторские антонимы («унижение» – «жалость», «отчаяние» – «безразличие», «надежда» – «разочарование»), последняя из которых

ключевая в раскрытии социально-психологического и философского конфликта между надеждой и разочарованием. Следы ОТ: желаемое связано с увлечением героя заниматься своим ремеслом, с одной стороны и уважительным отношением окружающих к нему, с другой, действительное же – в разочаровании в бесчеловечности людей, скрывающих под маской истинное лицо. Доминирующий метод изображения – *реалистический*: реалистичность изображения внутреннего мира личности, неразрывно связанной с социальными установлениями. При этом дается портретная характеристика главного героя («чиновник нельзя сказать, чтобы очень замечательный, низенького роста, несколько рябоват, несколько рыжеват, несколько даже на вид подслеповат, с небольшой лысиной на лбу, с морщинами по обеим сторонам щек и цветом лица что называется геморроидальным...») через метафорический эпитет («геморроидальный цвет лица»). Наблюдаем штрихи постмодернистской неоднозначности в реакции окружающих на героя: у одних он вызывает чувство жалости («один молодой человек, недавно определившийся, который, по примеру других, позволил было себе посмеяться над ним, вдруг остановился, как будто пронзенный, и с тех пор как будто все переменялось перед ним и показалось в другом виде»), у других – насмешку («в департаменте не оказывалось к нему никакого уважения», «Молодые чиновники подсмеивались и острились над ним»). Экспрессивная лексика, прием повтора («покойница» – 2, «женщина» – 2, «Башмачкин» – 2, «несколько» – 3, «департамент» – 6, «Акакий Акакиевич» – 6, «чиновник» – 8,) с доминированием символики цифры 2 обуславливают чувство беспокойства. Это подтверждает выявленный нами потенциальный смысл этого микрофокуса.

2 МФ выражает чувство *однообразного*. Повествуется о привязанности главного героя (Акакия Акакиевича) к работе; об удовольствии писать. *Лирический род* выражается экспрессивной лексикой («ревностно», «с любовью», «разнообразный», «приятный», «добрый», «желая», «поважнее», «обыкновенное», «присутственное», «вспотел», «современно», «лучше», «раньше», «не зеленый», «рыжеват – мутный», «узенький», «низенький», «иметь особое искусство», «подобный вздор», «не обратил», «всякий», «бойкий «взгляд», «равный», «чистый почерк», «лошадиная морда», «принесенные», «важное лицо»). Драматический род связан с «событием самого рассказывания» и прямой речью. 11 предложений, 2 ситуации, 1 герой с упоминанием директора свидетельствуют о *малой* жанровой форме. Тип начальной синтагмы 2 МФ («Вряд ли...») – *социально-психологический*. Последнее предложение («Так протекала мирная жизнь человека, который с четырьмястами жалованья умел быть довольным своим жребием, и дотекла бы, может быть, до глубокой старости, если бы не было разных бедствий, рассыпанных на жизненной дороге не только титулярным, но даже тайным, действительным, надворным и всяким советникам, даже и тем, которые не дают никому советов, ни от кого не берут их сами») имеет авторский антоним («протекала мирная жизнь человека <...>, и дотекла бы <...>» – «если бы не было разных бедствий, рассыпанных на жизненной дороге, «не дают» – «не берут»), который передает чувство однообразного, антоним – многообразное. В содержании 2МФ есть ключевая пара авторских антонимов («поважнее» – «обыкновенное», «своих» – «чужих»), что отражают психологическое состояние главного героя через социально-психологический конфликт однообразия и многообразия. Однообразие жизни Акакия Акакиевича, занимающегося любимым делом переписыванием (желаемое) на фоне кутящих чиновников и «реальности рассыпанной бедствиями, рассыпанными на жизненной дороге» (действительное). В этом суть ОТ. *Реалистическое изображение* обусловлено раскрытием внутреннего мира «маленького человека» во всем его многообразии («Мало сказать: он служил ревностно, – нет, он служил с любовью. Там, в этом переписыванье, ему виделся какой-то свой разнообразный и приятный мир. Наслаждение выражалось на лице его; некоторые буквы у него были фавориты, до которых если он добирался, то был сам не свой: и подсмеивался, и подмигивал, и помогал губами, так что в лице его, казалось, можно было прочесть всякую букву, которую выводило перо его»). Признаками *экспрессионистского метода* изображения являются эмоциональная лексика («Нет, лучше дайте я перепишу что-нибудь») и прием повтора с доминирующей символикой цифры 2, 5 («он» – 12, «служил» – 2, «сказать» – 3, «переписывать» – 5, «Акакий Акакиевич» – 2, «где» – 2, «человек» – 5, «ему» – 7, «сам» – 2, «переменить» – 2, «почерк» – 2). Чувство беспокойства связано с тем, что на фоне большинства Акакий «не предавался никакому развлечению». Это, в свою очередь, отражает такой романтическую примету, как контраст, противопоставление. Следы ОТ отразились в содержании конфликта смысловой части: жизнь Акакия Акакиевича в приятном мире переписывания (желаемое), но даже этот скудный образ жизни будет нарушен впоследствии (действительное).

3 МФ выражает тему *удовлетворенности*. Эпический род связан с повествованием о северном морозе; о чиновнике, «который с некоторых времен начал чувствовать, что его как-то особенно сильно стало пропекать в спину и плечо» и обнаружил в шинели дырки; о его обращении к портному Петровичу и его отказе. Лирический род определяется в этой СЧ обилием эмоциональной лексики («чувствовать»; «перебежать»; «решил»; «верен»; «моргнувший»; «подумывал»; «сердился»; «уступал и соглашался»; «кланялся и благодарил»; «покосил»; «изъяснялся»; «решительно»; «позабывал»; «обсмотрел»; «покачал»; «запылилось»; «затуманило»). Драматический род передается прямой речью и событием самого «рассказывания». По количеству ситуаций (3), по количеству героев (2, Акакий Акакиевич, Петрович) наблюдаем черты доминирующей малой жанровой формы с признаком средней (по объему 64 предложений). Жанровая разновидность («Есть в Петербурге сильный

враг всех...») – социально-психологический. В ПП («А Петрович по уходе его долго еще стоял, значительно сжавши губы и не принимаясь за работу, будучи доволен, что и себя не уронил, да и портного искусства тоже не выдал») нет антонимов. В содержании 3 МФ есть ключевая пара авторских антонимов («занимающие высшие должности» – «бедные», «шинель» – «капот», «чепчик» – «платок», «пьяный» – «трезвый», «можно» – «нельзя»). ПС передает чувство удовлетворенности, антоним – неудовлетворенность. Примета реализма – в воссоздании психологии и сознания типа «маленького человека», нарушения привычного ритма жизни и его реакции. Признаками *экспрессионистского изображения* являются эмоциональная лексика, восклицательные знаки, функция многоточия и прием повтора («враг» – 2, «всех» – 3, «мороз» – 2, «он» – 17, «очень» – 8), «давать» – 2, «сильные» – 2, «Акакий Акакиевич» – 10, «Петрович» – 33, «лестница» – 4, «глаз» – 9, «сказал» – 11) с символикой беспокойства (2,5,8,11,17), которые раскрывают чувства и переживания Акакия, связанные со старой шинелью и отказом портного. Отсюда, чувство безнадежности чиновника, нагнетание ситуации – экзистенциальная примета. Благодаря ОТ более глубоко осмысливаем конфликт 3МФ: желание Акакия Акакиевича заштопать старую шинель, неудовлетворенность Акакия Акакиевича отказом портного исправить шинель (действительное).

4 МФ выражает тему *мнительности*. Эпический род обусловлен повествованием о необходимости приобретения шинели; о решении Акакия Акакиевича уменьшить издержки ввиду нехватки средств и долгожданной покупке шинели; о приходе главного героя в гости к чиновнику; о пути домой. Признаки лирического рода проступают через экспрессивную лексику («был как во сне», «так вот как!», «Так вот как! вот какое уж, точно, никак неожиданное, того... этого бы никак... этакое-то обстоятельство!», «собирать мысли», «поник совершенно духом»). Драматический род передается прямой речью и «событием самого рассказывания». 4 ситуации, 2 героя с упоминанием чиновника приметы малой жанровой формы с признаком средней (104 предложения). ТНС 4 МФ («Вышел на улицу...») – социально-психологический. В ПП («Он приблизился к тому месту, где перерезывалась улица бесконечною площадью с едва видными на другой стороне ее домами, которая глядела страшною пустынею») не присутствуют антонимы. ПС отражает чувство мнительности Акакия Акакиевича, которое охватило его при приближении к темной улице. Антоним – беззаботность. Среди авторских антонимов («не заметил» – «очнулся», «старый» – «новый», «голодать» – «питаться», «шинель – капот», «отперты – закрыты», «озабоченный» – «довольный») последняя, являясь ключевой, подтверждает социально-психологический конфликт мнительности и беззаботности. Следы ОТ отразились в конфликте 4 МФ: приподнятость духа связана с разрешением проблемы (действительное), мнительность (желаемое) – мрачной улицей. Реалистическое изображение веселого духа и мнительного состояния героя в ситуации покупки шинели, «похода» в гости и возвращении домой по страшной улице. Признаками *экспрессионистского изображения* являются эмоциональная лексика, восклицательные знаки, функция многоточия и прием повтора («Акакий Акакиевич» – 17, «право» – 2, «домой» – 5, «будочник» – 2, «Петрович» – 21, «шинель» – 29, «жена» – 5, «новая» – 3) с доминированием символики – 2,5,17, подтверждающих переживания и чувства героя. Нагнетание в изображении ночной картины страшной улицы – знак предвещения чего-то негативного (экзистенциальная примета).

Фокус связан с чувством *страха*. В нем повествуется о значительном лице узнавшем о смерти бедного чиновника; о желании забыть чувство стыда походом в гости; о решении навестить знакомую; о мертвом чиновнике, вызвавшем страх до полусмерти у знатного лица; о возвращении им домой испуганным, бледным и без шинели. *Лирический род* определяется обилием эмоциональной лексики («тревожила», «задумался», решил», «донесли», «примпомнил», «закутавший», «лезут», «заметил», «взглянувший»), сравнением («приятнее», «как снег»), гиперболой («глядел совершенно мертвецом», «пахнувший могилой», «чуть не умер»). *Драматический род* передается прямой речью и «событием самого рассказывания». По объему (32 предложения), по количеству ситуации (5), по количеству героев (2 героя с упоминанием Каролины Ивановны) фокус малой жанровой формы. ТНС (Но...) социально-психологический. В ПП («Он даже гораздо реже стал говорить подчиненным: «как вы смеете, понимаете ли, кто перед вами?»; если же и произносил, то уж не прежде, как выслушавши сперва, в чем дело») нет реальных знаков и деталей. ПС передает чувство *страха*. Антоним – *бесстрашие*. В содержании не наблюдаются авторские антонимы. Реализм выражается в типичном состоянии страха и ужаса знатного лица, после увиденного духа чиновника. Перетекание настроения – основа *постмодернистского* метода изображения, проявляющийся в резком изменении чувства радости в страх при виде мертвеца. *Экзистенциалистский* метод связан с чувством страха значительного лица, увидевшего мертвеца. О чертах *экспрессионистского* видения свидетельствуют восклицательные знаки, эмоциональная лексика и прием повтора: («значительное лицо» – 8, «Акакий Акакиевич» – 5, «бедный» – 3). «Следы» ОТ (желаемое – действительное) в конфликте фокуса (страх – бесстрашие) способствуют раскрытию сути кульминации. Так, мы, автор и читатель, наблюдаем *желание* значительного лица забыть неприятное впечатление и хорошо провести время, которое продолжается до того момента, пока его не охватил *страх*, после увиденного мертвеца (действительное).

Выводы по изучению системы содержательных и формальных признаков в произведении «Шинель» Н.В. Гоголя.

Ф В «Шинель» 10 смысловых частей (8 микрофокусов, фокус, АЦ), что свидетельствует о малой эпической форме этого произведения. Системно это подтверждается одним фокусом, малой жанровой формой в АЦ, 2 МФ, 5 МФ, 8 МФ, Ф присутствием экспозиции. При этом наблюдаем приметы средней формы в плане объема (1 МФ – 36 предложений, 3 МФ – 64 предложений, 4 МФ – 104 предложений, 6 МФ – 46 предложений).

ФС По ТНС 1 МФ, 2 МФ, 3 МФ, 4МФ, 5МФ, 6 МФ, 7 МФ, 8 МФ, Ф и АЦ – социально-психологический, 1МФ, 5МФ, 6МФ – философский. Очевидное разнообразие оценок изображаемого Н.В. Гоголем в «Шинели» указывает также на соответствие жанровой разновидности произведения критерию художественности.

С Авторские знаки в «Шинели» указывают на общечеловеческий план осмысления потомками современности писателя.

С Потенциальный смысл 1 МФ – разочарование (А), 2 МФ – однообразие (П), 3 МФ – удовлетворенность (А), 4 МФ – мнительность (П), 5 МФ – беспросветность (П), 6 МФ – безнадежность (А), 7 МФ – неожиданность (А), 8 МФ – невинность (П), Ф – страх (А), АЦ – действительное (П). Потенциальный смысл всех отрезков текста выражает борьбу естественных чувств над разумом.

ФС Конфликт ОТ подготавливается конфликтами МФ и Ф, а он, в свою очередь является строжим их конфликтов, что раскрывает системность текста, т.е. изоморфизм частей системы.

Ф ИТ (вторичное читательское восприятие, т.е. идея) не противоречит первичному читательскому восприятию (пониманию), что указывает на отсутствие подтекста в «Шинели», который относится к жанру рассказа.

СФ ПЧВ (понимание) совпадает со вторичным читательским восприятием (ИТ, т.е. идея), что характерно для жанра рассказа при малой эпической форме. Системное подтверждение жанра рассказа – отсутствие антонимов в 7 МФ, 1 Ф. Очевидно соответствие соотношения «хаоса» и «порядка» и в жанровом плане.

СФ ОТ и ИТ дополняют друг друга, обосновывая реалистический стиль мышления Н.В. Гоголя. Однако, романтическое содержание эстетического идеала писателя, антонимы в АЦ, повествовательная интонация его – показатель романтико-реалистического стилистического синтеза.

СФ итак, «Шинель» Н.В. Гоголя относится к жанру рассказа. По жанровой форме – малая с приметами средней. Представляет синтез признаков трех родов литературы. По методу изображения – реалистическая с чертами экспрессионизма, реализма, символизма, экзистенциализма, постмодернизма. По жанровой разновидности – социально-психологический с философским планом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гоголь Н.В. Избранные сочинения/Редкол. Г. Белинский, П. Николаев и др.; Сост., вступ. ст. П. Николаева; Примеч. А. Щербакова. – М.; Худож. Лит., 1987. – 703 с.
2. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакасов Г.К., Мырзабекова А.К. Система содержания и формы лирического, эпического и драматического художественного текста. Учебное пособие. – Алматы: Искандер [8.178].
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов/ Под ред. чл.- корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 310.
4. Избранные сочинения/ Редкол. Г. Белинский, П. Николаев и др.; Сост. вступ. Ст. П. Николаева; Примеч. А. Щербакова. – М.: Худож. Лит [87.703].

Жумагулова Г.К.,
кандидат филологических наук, доцент,
Южно-Казахстанская медицинская Академия
E-mail: dan-adik@mail.ru
г.Шымкент, Казахстан

Комекбаева Л.М.,
старший преподаватель кафедры «Языковых дисциплин»,
магистр гуманитарных наук,
Университет «Мирас»
г.Шымкент, Казахстан

Абдуллина Ж.А.
старший преподаватель кафедры «Языковых дисциплин»,
магистр философских наук,
Университет «Мирас»
г.Шымкент, Казахстан

ГРАФИЧЕСКИЕ И ФОНЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДА КАЗАХСКОГО АЛФАВИТА НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ

Түйін. Мақалада Қазақстанның латын әліпбиіне көшу кезіндегі лингвистикалық проблемалар зерттелген. Қазақ тілі дыбыстарының фонетикалық парадигмасы талданды, бұл кириллицаға көшудің салдарынан орын алған қазақ сөзінің орфоэпиялық және орфографиялық нормаларының бұдан әрі бұрмалануына жол бермеуге көмектеседі. Қазақ орфографиясының мәселелерін латын әліпбиіне көшу кезінде қазақ тілінің төл әріптері, қазақ тілінің ережелеріне сәйкес шетел сөздерін айту мен жазу арқылы шешу мүмкіндігі қарастырылады.

Түйін сөздер: латын әліпбиі, Қазақстан, фонетика, кириллица.

Резюме. В статье изучены лингвистические проблемы перехода Казахстана на латиницу. Проанализирована фонетическая парадигма звуков казахского языка, что поможет избежать в дальнейшем искажения орфоэпических и орфографических норм казахского слова, которое имело место быть вследствие перехода на кириллицу. Рассматривается возможность решения проблем казахской орфографии путем использования при переходе на латиницу только тех букв, которые присущи казахскому языку, произношения и написания иностранных слов в соответствии с правилами казахского языка.

Ключевые слова: латиница, Казахстан, фонетика, кириллица.

Summary. This article devoted to the linguistics issues on transition of the Kazakh Alphabet to the Latin. The phonetic paradigm of Kazakh Language's sound system was analyzed, it will help to avoid orthoepic and orthographic standards of Kazakh word in future, that has taken place in the process on transition of the Kazakh Alphabet to Kirill's. The possibility to solve the issues of Kazakh orthography by implementation to the Latin Alphabet only pure Kazakh sounds, phonetics and spelling of foreign words only in accordance with the rules of the Kazakh language as well was conducted in this article.

Keywords: Latin, Kazakhstan, phonetics, Cyrillic.

Язык во всех его проявлениях и формах является средством коммуникативного общения между людьми. С незапамятных времен человечество стремилось к раскрытию тайн этого важного для общества явления. Фонетика и фонология как часть лингвистической науки о звуках также формировались годами. Особое место занимает изучение способов образования звуков, особенности озвучивания всегда порождает много противоречий, и таковые имели место быть и при изучении фонетики артикуляции казахского языка. До сих пор лингвисты не пришли к единому мнению о количестве гласных и согласных звуков в казахском языке и формах их образования.

Одним из первых ученых лингвистов детально изучавший фонетический строй казахского языка является ученый-просветитель А. Байтурсынов. На его научные труды опирались Е. Омаров, К. Кеменгеров, Х. Досмухамедов. Как и во время Ахмета Байтурсынова казахская интеллигенция XX века пыталась сохранить чистоту национального языка, сформировать научные термины на основе национального языка, оказывала содействие адаптации заимствованных слов.

А. Байтурсынов выделил такие звуки, как, **а, о, ұ, ы** и **е**. Для обозначения звуков **э, ө, ү, і** он предложил специальный знак – апостроф [1, с.271].

Когда речь идет об изучении казахской фонетики в 20-30-годах прошлого столетия, нельзя не упомянуть имя заслуженного ученого-лингвиста К. Жубанова. Он предлагает следующую классификацию гласных звуков в казахском языке: твердые: *а, о, ы, ұу, ый*; мягкие: *ә, ө, у, і, үу, ій* и выделяет по виду озвучивания:

1. Полные гласные: *а/ә, е, о, ө*
2. Краткие гласные: *ы/і и ұ/ү*
3. Диффузные гласные: *үу/үү и ый/ій* [2, с. 170-171].

И. Кенесбаев является основателем артикуляционного описания звуков казахского языка. При изучении фонетики казахского языка в школах и вузах до сих пор используются научные труды академика И. Кенесбаева. По его мнению, в казахском языке следует выделять девять единых гласных (монофтонгов) (*а, е, ы, і, ә, о, ұ, ү*), два диффузных гласных (дифтонгоидов) (*и, у*) [3, с. 223]. Его мнение, что «звук «У» после гласного звука является согласным, после согласного звука гласным» послужило основой ошибочного определения этого звука в учебниках казахского языка. Система слогов казахского языка, количество и качество слога и иные фонетические изменения могут свидетельствовать о наличии в казахском языке дифтонгов. В некоторых индоевропейских языках дифтонги ни при каких условиях не разделяются; если в них во всех позициях слова часть слога содержит дифтонг, то в казахском языке дифтонг разделяется на два, один из которых переходит на первый слог, а второй на следующий: *у, и*» [3, с. 240].

И. Кенесбаев при артикуляционном описании звуков в казахском языке опирался на исследования фонетики русского языка. В результате при исследовании фонетики казахского языка начались поиски фонетических закономерностей русского языка и в казахском языке. Впоследствии во многих случаях пояснение фонетических явлений по аналогии с русским языком превратилось в обычное дело. В результате добавления И. Кенесбаевым гласных *и* и *у* количество гласных в казахском языке достигло 11. Затем И. Кенесбаев, А. Ыскаков, К. Аханов в «Грамматике казахского языка» увеличили количество гласных звуков до двенадцати добавив в казахский язык звук *э* из русского языка [4, с. 12]. Таким образом, современные учебники казахского языка демонстрируют 12 гласных звуков.

Профессор А. Жунисбек кардинально изменил ход изучения фонетики казахского языка. По мнению профессора А. Жунисбека, казахский язык изучался на примере русского языка, множество концепций сформулировано на основе русского языка. Он называет такое направление изучения фонетики казахского языка «европоцентрическим». Он считает целесообразным применение термина *фонема* для индоевропейских языков, *тонема* для тайско-китайских языков и *сингема* для тюркских языков. В связи с этим с учетом того, что термин *аллофон* не соответствует тюркским языкам, А. Жунисбек для них использует термин *аллосингема*. По фонетическому разбору А. Жунисбека, в казахском языке есть три базовых гласных звука. К ним относятся: единый гласный, *а* (состоит из двух аллосингем *а, ә*), единый гласный *ы* (состоит из четырех аллосингем *ы, і, ұ, ү*), составной (дифтонг) гласный *о* (состоит из четырех аллосингем *о, ө, е*) [5, с. 47-48].

В ходе краткого обзора исследований гласных звуков казахского языка поддерживаем формулировку о наличии в казахском языке 9 гласных звуков (4 твердых, 5 мягких).

В любом языке количество согласных звуков больше, чем гласных, и сложность способов их образования приводит к затруднениям при их классификации. Профессор Мырзабектен Сапархан, отметив основные особенности согласных, приводит следующие определения: согласные образуются из шума, в этом случае тон может участвовать либо не участвовать, при произнесении согласных воздушный поток оказывается полностью или частично заблокированным, и, преодолевая препятствие, согласные в данном процессе участвуют частично, они не могут создавать слог [6, с. 11-12]. Профессор А. Жунисбек классифицирует согласные звуки по мере участия голосовой связки, то есть голосовая связка бывает в состояниях без колебания, полуполебания и полноколебания. В этой связи он считает целесообразным выделять их как *бесколебательные* (глухие), *колеблющиеся* (звонкие) и *колебательные* (сонорные) с точки зрения образования (артикуляция) [5, с. 75]. Что касается формирования согласных звуков в казахском языке, можно сказать, что есть и такое мнение.

Также есть основания говорить об отсутствии до сих пор полноценного определения количества и качества согласных звуков в казахском языке. По мнению А. Байтурсынова, в казахском языке 17 согласных звуков (*б, п, т, ж, ш, д, р, з, с, г, қ, к, г, ң, л, м, н*), два полусогласных звука (*у* короткий, *й* краткий) [1, с. 270]. К. Жубанов выделял, 19 согласных звуков (*б, ш, ж, д, г, г, й, к, л, м, н, ң, қ, р, п, с, т, у, з*) [2, с. 170], то есть он называет звуки *у* и *и*, выделенные А. Байтурсыновым как полусогласные, согласными. Как указано выше, по его мнению, звуки *үу/үү* и *ый/ій* являются диффузными гласными [2, с. 170-171].

Образование звуков *у* и *й* по сей день является спорным вопросом. Для того, чтобы положить конец этому спору, считаем целесообразным представить справку А. Жунисбека, который исследовал фонетику казахского языка экспериментальным способом и дал научную формулировку звуков с помощью специальных средств. А. Жунисбек о звуке *й*: «Согласный звук *й* образуется с помощью корня языка и язычка. По месту образования является *увулярным* согласным звуком. Согласный звук *й* образуется посредством сближения середины языка и неба. По способу образования является *щелинным* согласным звуком. При произнесении согласного *й* происходят частые колебания голосовой связки, то есть она участвует в процессе, по участию голоса является

сонорным (колебательным) звуком»; касательно звука у: «Согласный звук у (w) образуется с помощью губ. По месту образования является губно-губным согласным звуком. Согласный звук у образуется посредством сближения верхней и нижней губ. По способу образования является щелинным согласным звуком. При произнесении согласного у происходят частые колебания голосовой связки, то есть она участвует в процессе. По участию голоса является сонорным (колебательным) звуком» [5, с. 90].

Озвучивание с помощью гортани не характерно для казахского языка, в том числе и для тюркских языков в целом. В 1924 году на Первом съезде казахских ученых, который проходил в г. Оренбурге, Е. Омаров в своем докладе о правописании выступил против внедрения звуков **h**, **x** в казахский алфавит. По его словам, народ совершенно не произносит редко встречающиеся звуки; если после включения данных букв в алфавит народ сможет точно произнести чужие звуки, то испортится язык казахского народа. Он сделал следующие выводы: «Хотя включение букв «х» и «h» в казахский алфавит из-за наличия таких слов, как «Ахау», «халалай», «ah», «ууh», с точки зрения системы звуков было необходимо, но по легкости изложения это было большой ошибкой. С учетом того, что в казахском языке есть такие междометия, как «ә», «мә», «iñhi», звуки для управления езды коня и. т. д, тогда число букв было бы возможно не 24, а даже 240» [7, с. 23-24].

Академик И. Кенесбаев был одним из ученых, которые внедрились формулировку о важнейшем «влиянии» русского языка на звуковой состав казахского языка. Он отмечал, что фонемы **ц**, **в** являются всецело заимствованными из русского языка, а **ф**, **х** хоть и встречались в письменных источниках были включены в норму литературного языка только благодаря русскому языку [3, с. 247-248].

Таким образом, вслед за А.Байтұрсыновым и К. Жубановым считаем очевидным наличие 19 согласных звуков в казахском языке.

Впервые вопрос о переводе письменности тюркских народов на латиницу был озвучен в 20-х годах прошлого века. Переход на латинский алфавит был одним из актуальных вопросов Первого съезда казахских ученых, который проходил 12-18 июня 1924 года в столице Казахской АССР - в г. Оренбурге. На этом съезде А. Байтұрсынов выступил с докладом по переходу на арабскую графику. Его слова, сказанные на этом съезде, до сих пор остаются актуальными: «Хороший алфавит должен быть впору языку. Алфавит с лишними буквами неприемлем, как одежда, сшитая без измерения деталей, распущенная и просторная, также, как и алфавит с недостающими буквами неприемлем, словно тесная одежда» [7, с. 74].

На тот момент казахская интеллигенция, так и русские ученые признали правильной орфографию, разработанную А. Байтұрсыновым. Спор возник из-за неопределенности выбора между арабским и латинским письмом. А. Байтұрсынов и Н. Турекулов приводят доводы, доказывающие преимущества графики, выбранной ими. Теперь рассмотрим их по отдельности.

Касательно приемлемости графики для обучения ребенка они приводят разные мотивы. А. Байтұрсынов считает, что арабские буквы в словах как марширующие солдаты, между двумя строками даже нет свободного места. Со строками, натянутыми по линии, они постоянно возвышаются над графой либо опускаются ниже. Они имеют верхнюю наклонную черту, точки, присущие многим буквам вспомогательные знаки. Здесь отсутствует одинаковость. Буквы арабской графики четко отражает картину букв каждого слова, обладая отличительными характеристиками по форме (например, одна буква длинная, вторая короткая). С одной стороны, это, а с другой стороны - вспомогательные знаки способствует быстрому опознанию, чтению заметных букв арабской графики» [1, с. 256-257]. В то же время Н. Турекулов описывает недостатки арабской графики следующим образом: «Буквы арабской графики неприемлемы. Например, в одном слове «Жылқышы» есть 8 извилистых букв, дополнительно проставляются снизу 9, сверху 9 точек. Слово сплющивается между извилистыми буквами и точками. Кто проявит терпение для того, чтобы посчитать, сколько букв он написал с извилистыми и точками? К тому же, если нужно поднимать руки после каждой второй буквы, возможно ли быстро написать слова? Чтобы написать слово «Қазақ», придется 9 раз взмахивать рукой» [8, с. 66].

Латинскую графику тоже нельзя назвать безупречной. Она не подходит для казахского (тюркского) языка, хотя эта графика точно передает звуки индоевропейских языков. Поскольку у каждого народа нет своего собственного алфавита, становится очевидным, насколько трудно освоение алфавита другого языка.

В 20-30-х годах прошлого века некоторые ученые выступили за использование русского алфавита вместо латиницы. Но Н. Турекулов предвидел важную роль латинского алфавита для освоения передовых научных достижений Европы и сказал: «Русский алфавит очень узкий. Никто, кроме русских и болгарских народов, не пишет на нем. В то время как у латинского алфавита более широкое применение. С ним можно выйти и на большую арену» [9, с. 80-81].

В настоящее время вопрос перехода алфавита на латиницу является едва ли не самым обсуждаемым и важным вопросом казахстанского общества. Поводом для этого послужило Послание Президента РК Народу Казахстана за 2012 год, в котором установлен конкретный срок перехода на латиницу: «Нам необходимо начиная с 2025 года приступить к переводу нашего алфавита на латиницу, на латинский алфавит. Это не только модернизирует казахский язык, но и превратит его в язык современной информации» [10].

Специальная комиссия, созданная при Министерстве образования и науки Республики Казахстан, изучив опыт стран, использующих латиницу, таких как Турция, Азербайджан и Узбекистан, провела анализ их достижений и недостатков при переходе на латиницу.

Конечно, если рассматривать алфавит, обозначающий звуки, характерные только для казахского языка, то это алфавит профессора А. Жунисбека [11, с. 4].

Таблица 1.

Проект казахского алфавита на основе латиницы профессора А. Жунисбека

№	Кириллица	Латиница	Название	№	Кириллица	Латиница	Название
1	А а	A a	А	15	Н н	N n	Ны
2	Ә ә	Ä ä	ә	16	Ң ң	Ŋ ŋ	ың
3	Б б	B b	бы	17	О о	O o	о
4	Г г	G g	гі	18	Ө ө	Ö ö	о
5	Ғ ғ	Ğ ğ	ғы	19	П п	P p	пы
6	Д д	D d	ды	20	Р р	R r	ыр
7	Е е	E e	е	21	С с	Ss	сы
8	Ж ж	J j	жы	22	Т т	T t	ты
9	З з	Z z	зы	23	У у	W w	уу/үу
10	Й й	Y y	ый/ій	24	Ұ ұ	U u	ұ
11	Қ қ	Q q	қы	25	Ү ү	Ü ü	ү
12	К к	K k	кі	26	Ш ш	Şş	шы
13	Л л	L l	ыл	27	Ы ы	I i	ы
14	М м	M m	мы	28	І і	Ii	і

Доктор филологических наук, профессор Мырзаберген Малбаков не возражает против внедрения алфавита А. Жунисбека, который состоит из исконно казахских звуков, хотя считает правильным внесение спорных букв *в, ф, х* в данный алфавит [12, с. 4].

При составлении алфавита прежде всего следует учитывать лингвистические закономерности. Язык как система, замкнутая поддается строгой структуризации, парадигматический ряд гласных звуков казахского языка представлен мягкими и твердыми звуками, соответственно их графическое изображение тоже должно нести эту нагрузку, поэтому использование диакритических знаков с этой целью, считаем наиболее удачным решением. Что касается спорных согласных В, Ф, Х, Ц нельзя забывать о том, что язык – это живой организм, он динамичен на протяжении десятилетий эти звуки прочно вошли в казахский язык, считаем необходимым внести их в новый алфавит, поскольку задачей нового алфавита является точное обозначение звуковой системы и формирование орфографии с наименьшими погрешностями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А. Байтурсынов Бес томдық шығармалар жинағы. 3 Т. – Алматы: Alash, 2005. – 352 с.
2. Н. Жубанов Исследования по казахскому языку. – Алма-ата: Наука, 1966. – 362 с.
3. И Кеңесбаев, Г. Мусабаев. Қазіргі қазақ тілі (лексика, фонетика). – Алма- ата, 1962. – 316 б.
4. И Кеңесбаев, А. Ысқақов, К. Аханов Қазақ тілі грамматикасы. – Алма-ата: Мектеп, 1966. – 188 б.
5. А. Жунисбек Қазақ фонетикасы. – Алматы: Arys, 2009. – 312 б.
6. С. Мырзабектен Қазіргі қазақ тілінің фонетикасы. – Алматы: Мектеп, 1996. – 84 б.
7. Қазақ білімпаздарының тұңғын съезі. – Алматы: Атамұра, 2005. – 144 б.
8. Н Төрегулов. Екі томдық шығармалар жинағы, 1, 2 Т. – Алматы: Alash, 2004, – 290 б.
9. Н Төрегулов. Шығармаларының көп томдық жинағы. – Алматы; El-shejire GGG. 2007, – 113 б.
10. Н.А. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты/ҚР Президентінің Қазақстан халқына 2012 ж. жолдауы. www.adilet.zan.kz.
11. А. Жунисбек Латын әрпіне көшуден ұтамыз көп. «Ана тілі» №53 (1154), 27 желтоқсан 2012 ж. – 4 қаңтар 2013 ж.
12. М. Малбаков Латын әрпі: ұлт болып шешуге тиісті мәселе. «Ана тілі» №2 (1156) 10-16 қаңтар, 2013.

Жумагулова Г.К.,
кандидат филологических наук, доцент,
Южно-Казахстанская медицинская Академия
E-mail: dan-adik@mail.ru
г.Шымкент, Казахстан

Сырлыбаева Э.М.,
старший преподаватель кафедры «Языковых дисциплин»,
магистр филологических наук,
Университет «Мирас»
г.Шымкент, Казахстан

Бижанова Г.К.
преподаватель кафедры «Языковых дисциплин»,
магистр биологических наук, г.Шымкент,
Университет «Мирас»,
г. Шымкент, Казахстан

РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ХАРАКТЕРА ПОБУДИТЕЛЬНОГО ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Түйін. Бұл мақалада қазақ тілінде директивті интенция түрлерін ажыратуда лексикалық және лексико-грамматикалық құралдардың рөлі қарастырылған.

Түйін сөздер: қазақ тілі, лексика, грамматика, ынта білдіру.

Резюме. В статье рассматривается роль лексических и лексико-грамматических средств в определении характера побудительного волеизъявления на материале казахского языка.

Ключевые слова: казахский язык, лексика, грамматика, побудительное волеизъявление.

Summary. This article is devoted to the role of lexical and lexical-grammatical means in defining the character of the directive intention in Kazakh language .

Keywords: Kazakh language, vocabulary, grammar, incentive will.

За каждым конкретным побудительным речевым актом стоит определенное значение волеизъявления. Участники речевого акта, как говорящий, так и слушающий, находясь в тесной взаимосвязи, согласованно оценивают характер волеизъявления, будь то приказ, команда, требование, просьба, предложение и т.п.

Собственно, прямым способом передачи значения волеизъявления, с точки зрения семантической интерпретации, является употребление перформативных глаголов: *бұйрық беру, үкім айту, жарлық қылу, әмір ету, талап ету, тыйю, тыйым салу, рұқсат беру, келісім беру* и т.п., благодаря которым происходит уточнение значения волеизъявления.

Перформативные глаголы (понятие и термин «Перформатив» введен Дж. Остином) характеризуются особенностями своего употребления, в частности: 1-го л. ед. ч. настоящего времени изъявительного наклонения действительного залога, условиями успешности реализации побудительных интенций [1, с. 373].

Татар тілмаш дереу қазақшаламақ боп шүлдірлеп келе жатыр еді, Еламан:

– Қажеті жоқ ... – деп **тыйып тастады** [2, 614 б.].

(Софы) Сөйткенше болмай:

– Әй, қатын ... шам жақ! – деп **бұйырды** [2, 601 б.].

Інісіне Әбікен көп **ақыл айтты**: – ... бір ат, бір адам болса да көбейсін, қосыл соларға... [3, 59 б.]

Таким образом, характер волеизъявления не различается иными специальными грамматическими средствами выражения, кроме как лексических и лексико-грамматических.

Вокруг каждой семантико-прагматической разновидности побудительной интенции: команды, приказа, требования, просьбы, мольбы, предложения, разрешения, совета и т.д. образуется весьма большой комплекс языковых средств для их выражения. В оформлении того или иного интенционального смысла участвуют как специфическая синтаксическая структура высказывания и ее интонационное оформление, так и лексическое значение его строевых элементов, наличие частиц, различные контекстуальные маркеры.

Речевой акт приказа характеризуется приоритетной позицией говорящего и является прямым видом воздействия на побуждаемого. Иллокутивной целью приказа является: Я хочу, чтобы ты сделал то, что я говорю.

Источником побуждения может являться как отдельный индивид, занимающий позицию авторитета, так и общественный институт. Адресат, находясь в неприоритетной позиции, не обладает правом решать вопрос о выполнении/ невыполнении действия, как правило, невыполнение каузируемого действия наказуемо. В побудительных высказываниях с семантическим значением приказа часто указываются непосредственные исполнители действия в виде обращений, выраженных существительными, местоимениями. Приказ отличается предельной лаконичностью, экспрессивностью, часто звучит в резкой и грубой форме.

Приказ в казахском языке, как правило, сопровождается препозитивными побудительными частицами *қане, ал*; наречиями *дереу, тез, шапшаң, жылдам*.

– Кәне, Тілеукабақтың жігіттері былай шығындар!.. – деді Әли айқайлап [2, 491 б.].

– Шаршадыңдар ма? – Әліміз бітті. – Ендеше шығындар. Кәне, қайсың түсесің, кімнің кезегі? Бол! Тез! [2, 237 б.]

Приказ некорректен в случае невозможности выполнить действие физически или умственно. Поэтому корректный приказ должен быть задуман как выполняемая задача. С.И. Ожегов об языковом значении слова «приказ» пишет: «Официальное распоряжение того, кто облечен властью» [цит. по 4].

Запрещение является негативной формой приказа. Это деонтический речевой акт, базируется на presupпозиции наличия у адресата желания выполнить некоторое действие, однако правила, действующие в группе, к которой относятся и говорящий, и адресат, таковы, что для того, чтобы совершить желаемое действие адресату необходима дополнительная санкция говорящего. Иллокутивной функцией речевого акта запрета является: Я не хочу, чтобы ты перешел установленные границы, переход которых может закончиться не в твою пользу. Здесь налицо дисгармония отношений к действию.

Запрещение включает в себе следующее: а) содержание того, что запрещают; б) причину запрещения (иногда); в) содержание того, что ожидает того, кто нарушит запрет.

Значение запрета в повелительном наклонении в казахском языке может быть выражено с помощью аналитического форманта - *ушы болма*, глагола *қой* и глагольных форм *болмайды, жарамайды, болар*, статуйных слов *доғар, болды, жетті*.

(Селиванов) Бұл қате ме? Қате! Ал мұндай қатені кешіруге болмайды [2, 406 б.].

(Балықшы) – Біз құсап асымдық балыққа зар боп отырса көрер едім. Қарындары тойғасын керенаулана береді ғой.

Мына сөз Мөнкеге жақпай қалды: – Қой, жоқты соқпа [2, 450 б.].

А также междометными безимперативными побудительными предложениями типа: *Тәйт!Тек! Жә!*

– Жалғызымның көзі едің ... – деп күйікті ана үйреншікті көй-көйне салып бара жатқанда, Сүйеу қарт: – Тәйт!.. Тәйт, найсап!.. – деп зәрін төге зекіп, тыйып тастады [2, 444 б.].

Речевым актом разрешения говорящий санкционирует действие, исходя из presupпозиции, что адресат желает его совершить. Таким образом, желание адресата не вступает в конфликт с намерениями говорящего. Основным условием речевого акта разрешения является предварительная просьба либо требование дать возможность чему-то свершиться. Иллокутивной функцией речевого акта разрешения является: Я не против того, чтобы позволить тебе то, что потеряло свой отрицательный характер. Эффективность речевого акта разрешения проистекает из превосходства говорящего. В данном отношении ситуация разрешения подобна ситуации приказа. Но если в случае приказа говорящий и адресат связаны эксплицитными иерархическими отношениями типа «начальник–подчиненный», то в случае разрешения они не столь формальны: «родители–дети», «старший–младший», «хозяин кабинета–посетитель».

Разрешение в казахском языке может быть реализовано с помощью присоединения к основному глаголу аффиксов *-а, -е, -й* и вспомогательного глагола *бер*.

– Әй, тоқта!

Еламан ту сыртынан шыққан күзетші дауысын есітті. <...> – Тоқта! Не алып бара жатырсың? – деп күзетші қаһарын төге жетіп келсе де, өлікті көргесін өз ісіне ұялғандай міңгірлеп, – қайда апара жатырсың? – деп сұрады.

Жерлеуге ...

Ә-ә! Ендеше, жарайды, бара бер [2, 371 б.].

Частицы *қой, зой*, сочетаясь с основным глаголом в форме деепричастия, способны передать значение разрешения. Такая конструкция придает разрешению более вежливый оттенок.

Анасының өзінен жауап күтіп, көзін айырмай отырған қатал кескінін байқап тұр.

– Әй, қыз, қайдан келдің деймін?

– Ұрыспайсың ба?

– Бірдеңені бүлдіріп келген шығарсың?

– Ештеңе де бүлдіргем жоқ ... апеке, тек кейімеші.

– Жарайды, айта ғой, қайдан келдің?

Айғанша күліп кеп, анасының жүзін алақанымен қысып өзіне қарай бұрды [2, 273 б.].

Семантическим вариантом просьбы является запрос о разрешении. Искомое для говорящего действие адресата – дать полномочия говорящему для совершения некоторого действия. А. Дорошенко определяет запрос о разрешении как «вынужденную просьбу» [5, с. 24], так как действия говорящего по тем или иным причинам оказываются в сфере ведения другого лица, т.е. адресата. Иными словами, просьба отражает зависимость побуждающего от воли побуждаемого. Иллокутивными функциями речевого акта просьбы являются: Я хочу, чтобы ты сделал так, как я прошу; Я хочу, чтобы ты позволил мне сделать то, что я хочу так, как это в твоей власти; Я хочу, чтобы ты дал мне то, что у тебя есть.

Лексико-семантическими средствами, выделяющими просьбу из общей группы побудительных значений в казахском языке, являются: показатели вежливости – глагол-сказуемое с усилительным аффиксом *-шы, -ші*, аналитические форманты - а көр, - а көрме, сочетаясь с основным глаголом, способны образовать аналитическую форму повелительного наклонения [6], словосочетания «*тым құрмаса*», «*тым құрыса*», «*ең болмаса*», «*тым болмаса*». Этот тип побудительного волеизъявления подразумевает возможность слушающего отказаться от выполнения предписания.

(Рай) – Әй, жарқыным, тоқташы, – деп еді, Итжемес: – Жоқ тоқтамаймын, – деп өзінен басқаның сөзіне құлақ аспайтын әулекілігіне бақты. (Рай) – Ау, тым құрыса тыңдасаңшы [2, 50 б.].

(Ақбала) – Күн райы маған да ұнамайды. Қорқам ... неге екенін білмеймін, тұла бойымды үрей алып барады. Мені бүгін жалғыз қалдыра көрме, – деп пана іздеген балаша күйеуінің баурына жабыса түсті [2, 50 б.].

Предложение представляет собой побуждение к совместному действию говорящего и единичного или группового адресата. Совершая побудительный речевой акт предложения, говорящий не только каузирует действия других, но и обрекает себя на определенное действие. Таким образом, можно утверждать, что предложение является гибридным речевым актом, совмещающим признаки побуждения и комиссива. Иллокутивной функцией речевого акта предложения является: Я хочу, чтобы мы вместе сделали то, о чем я тебе говорю.

Еламан тыныш жүрегі дүрсілдеп қатты-қатты соғып кеткенін байқады. Құлағының ұшы кенет шок басқандай дуылдап бара жатқанын байқағанда, ол: «әй, осы әдетім-ақ жаман ...» – деп қынжылды.

– Маған келдің бе?

– Иә-ә...

– Сыртқа шығайық [2, 570 б.].

Лексико-грамматическими средствами для косвенного выражения предложения в казахском языке являются использование глагола-сказуемого в условном наклонении в конструкции – *қайтеді*, а также употребление глагола-сказуемого в будущем предположительном времени (болжалды келер шақ) в конструкции *мүмкін*.

Өзім <...> орта жастағы кісіге кеп өтініш айттым:

– Сізбен орын ауыстырсақ қайтеді? Мен мына кісінің қасына отырсам.

– Мақұл, жарайды [3, 226 б.].

– Ауыл ақсақалдары әне тұр. Мүмкін сөйлесерсің [2, 807 б.].

Иллокутивной функцией речевого акта совета является: Я хочу, чтобы ты выслушал меня и то, что я тебе говорю, принял во внимание, так как оно может пригодиться тебе в будущем. Для речевого акта совета характерными координатами являются: «Я–ты–здесь–сейчас», то есть каноническая речевая ситуация. Участники такого общения находятся в равноправных отношениях.

– Қана, енді қайтем? Не істейін, айтшы! Орталық Комитетке барсам қайтеді?

– Бармай-ақ қой, Күлә. Өздері де естір, кеш те болса ақ-қаранды ажыратар. Бірақ халықты кінәлама. Халық үшін сен әлі сол Күләшсің [3, 125 б.].

Лексическими средствами для косвенного выражения совета в казахском языке являются следующие словосочетания: дұрыс болар, тәуір болар, жарасады, лайық.

Осы елдің бір тентегі: «Істеп салдым бір істі, алла оңғарсын бұл істі» деген екен. Бір істі мен де істеп кеп отырмын, – деп Кәлен күлді де, болған оқиғаны қысқаша баяндап берді.

– Әнтек істеген екенсің, – деді Мөңке қынжылып.

Еламан Кәленнің мұндайда қиналғанды жаратпайтын мінезін білетін. Оның үстіне қазір қайрат бергеннен басқа амалдың қалмағанын көрді.

– Мына іс аяқсығанша бір жерге бой тасалай тұрғаның дұрыс болар.

Кәлен құптай қоймады [2, 181 б.].

Иллокутивная направленность речевого акта предостережения состоит в том, что они представляют собой попытки со стороны говорящего заранее известить о возможной в будущем проблеме, которая может иметь элемент нежелательности и опасности в своем появлении. Речевой акт предостережения выражает различные психологические состояния – тревоги, беспокойства, озабоченности. Речевой акт предостережения используется как при далекой, так и при близкой социально-психологической дистанции.

Для передачи семантического значения предостережения в казахском языке используются следующие слова и словосочетания: *абайла, байқа, сақтан, ақырын, есіңде болсын*.

– Мюлгаузен төніп кеп: – Төбелес балық аулау емес, абайла! – деді де, табанына нәл қаққан зілдей етігімен тақтай еденді солқылдата басып шығып кетті [2, 405 б.].

(Курнос Иван) Ертең сені бар кісіңмен мұз үстіне айдап шығатын түрі бар.

(Еламан) – Мұз әлсіз емес пе?

– Оны мен де айттым. Бірақ Федоров тыңдайтын емес. Сақ бол! [2, 43 б.]

Обобщая рассмотрение вопроса о роли лексических и лексико-грамматических средств в определении характера волеизъявления, следует отметить, что характер волеизъявления не различается специальными грамматическими средствами выражения, кроме как лексических и лексико-грамматических. Наиболее частотным случаем передачи характера волеизъявления, с точки зрения семантической интерпретации является использование перформативных глаголов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лингвистический энциклопедический словарь/Гл. ред. В.Н. Ярцева – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 712 с.
2. Нұрпеисов Ә. Қан мен тер. – Алматы, 1976. – 824 б.
3. Нұржекеұлы Б. Бейтаныс әйелдің құпиясы. – Алматы: Атамұра, 2002. – 336 б.
4. Потапова И.А. и др. Пособие о синонимии английского языка. – Л.: Просвещение, 1977. – 184 с.
5. Дорошенко А. В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на материале английского языка): автореф...канд. филол. наук. – М., 1985. – 26 с.
6. Оралбаева Н. Қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттарының құрылысы мен мағынасы. – Алматы, 1979. – 194 б.

Искакова Ж.М.,
фил.ғ.к., доцент
E-mail: oasis-jas@mail.ru

Айкенова Р.А.,
пед.ғ.д., профессор

Төлепбекова М.
Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4-курс студенті
«Тұран-Астана» университеті

МҰСЫЛМАНША БІЛІМ АЛҒАН ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ БІЛІМ САЛАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСТЕРІ

Түйін. Мақалада XX ғасыр басындағы қазақ мұсылманша оқыған қазақ зиялыларының өмірі мен қоғамға, алған білімдерінің қазақ білім, ғылым саласына қосқан үлестері сараланады.

Кілт сөздер: мұсылманша оқу, қазақ зиялылары, білім, қоғам.

Резюме. В статье анализируется биография казахской интеллигенции получившие мусульманское образование в начале XX века, и их вклад в общество, науку и образование.

Ключевые слова: мусульманское образование, казахская интеллигенция, образование, общество.

Summary. The article analyzes the biography of the Kazakh intelligentsia who received a Muslim education in the early twentieth century, and their contribution to society, science and education.

Keywords: Muslim education, Kazakh intelligentsia, education, society.

XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында тарихи өзгерістер мен қоғамдық сананың жаңару, даму, қазақ қоғамының алғашқы зиялылары қалыптасу кезеңі екені белгілі. Бұл жөнінде кеңес үкіметі кезеңінде зерттелгенмен, тәуелсіздік жылдарынан бері қайта жаңаша көз қараспен қайта екішеленіп, зерттеліп, ғылыми еңбектер жарияланды. Жұмысымыздың негізгі мақсаты – қазақтың мұсылманша білім алған зиялыларын шолу болып табылады. Ендеше бірнеше міндеттерді қоямыз:

XX ғасыр басындағы алғашқы қазақ зиялыларының мұсылманша хат танығандарын саралау;

Аталып отырған кезеңде мұсылманша білім алғандардың ішіндегі шығыс әлемін, мұсылман дінін насихаттаушы зиялыларды бөлек қарастыру;

Алғашында сауатын мұсылманша ашып, кейін жадитше білім алып, қазақ қоғамына батыстан келген жаңалықтарды енгізуші зиялыларды анықтау;

Шетел асып кеткен, бірақ қазақтың зиялы қауымын құрған мұсылманша білім алып, бірнеше шығыс тілдерін меңгерген білімді азаматтарды анықтау;

Аталған азаматтардың мұсылманша білім алу факторының қызметтеріне, шығармашылығына және өмірлік ұстанымдарына әсерін, ықпалын айқындау;

Мұсылманша білім алу жүйесінің қазақ зиялыларына, қазақ қоғамына әсері.

XX ғасыр басындағы қоғамдық-саяси қатынастарды зерттей келе, кез келген еңбекте қазақтың алғаш интеллектуалдарын құрған тұлғалардың барлығының қазақ әдебиетіне тікелей қатысы бар, сонымен қатар осы санатқа жатқызылған азаматтардың барлығы тек бір салада ғана қызмет етіп қоймай олардың әрқайсысы әмбебап білімге ие, ғылым мен білім, өнер мен мәдениет, тәлім мен тәрбие сияқты қоғамның дамуына ең қажетті саларына үлестерін қосып, еңбек текендері мәлім. Осындай әмбебап тұлғалардың қоғамға келулерінің бірнеше факторлары бар, солардың негізгілерін атағанды жөн көрдік:

А) тарихи оқиғалардың орын алуы;

Ә) саяси және экономикалық қатынастардың жаңа бағытта дамуы;

Б) қоғамдық сананың дамуы;

В) қазақ еліндегі жаңа заманның жаңа талаптары жаңа қажеттіліктерінің туындауына әкелуі.

Аталып отырған тарихи кезеңде қазақ даласында Алаш партиясының құрылуы және партияның көсемдері мен өкілдерінің ерен еңбегі баршамызға мәлім, сондай-ақ тәуелсіздік жылдарынан бері жан-жақты зерттеліп, ғылыми, мәдени жобалар аясында жүзеге асырылып келеді. Десек те, қазақтың алғаш зиялы қауымын құраушы өкілдердің ішінде әлі де болса қоғамға кеңінен танылмай келе жатқан, әлі де тереңірек зерттелмей жатқан тұлғалар қаншама. Олардың барлығы дерлік мұсылманша хат танып, жаңа қоғамның жаңа талаптарына алған білімдері мен ұстанаған принциптеріне сай халқына қызмет етті. Жоғарыда айтқанымыздай, қазақ зиялыларының барлығы қазақ әдебиетін жасаушы – жазушы, ақын болып табылады. Сол себептен, егер бұл мәселеге қазақ әдебиетінің тарихы тұрғысынан келетін болсақ, XX ғасырдың басындағы әдебиет негізгі үш салада дамығандығын білеміз:

Діни-ағартушылық бағыт (Кердері Әбубәкір, Н.Наушабаев, М.Қалтаев, Ж.Шайхысламұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Тұрмағамбет Ізтілеуұлы, Мұсабек Байзақұлы, А.Мұхамедияров, К.Жанатаев)

Ағартушы-демократтық бағыт (Шәкәрім Құдайбердіұлы, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Мұхамеджан Сералыұлы, Спандияр Көбейұлы, Нарманбет Орманбетұлы, Әріп Тәңірберген, Бернияз Күлеев, Ығылман Шөрекұлы, Тайыр Жомартбайұлы)

Ұлт-азаттық бағыт (Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы М.Жұмабаев, Ғұмар Қарашұлы, Ж.Аймауытов)

Бұл жөніндегі қазақ әдебиеттанушыларының зерттеулеріне үңілгенді жөн көрдік. Сөз болып отырған зиялылардың өмірі, шығармашылығы және қызметі туралы зерттеулер ф.ғ.к. А.Б.Жұмағұловтың «XX ғасыр басындағы әдебиет тарихының зерттелуі» атты ғылыми мақаласында біршама сараланып, талданған.

Ғалымдар мен әдебиетшілер осы кезеңдегі әдебиет тарихына арналған еңбектерін әр жылдарда жариялап жұртшылық назарына ұсынып отырды. Бұл орайда С. Сейфуллиннің «Қазақтың ескі әдебиет нұсқалары» (1931 ж.), «Қазақ әдебиеті» (1932 ж.), С. Мұқановтың «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» (1932 ж.), «XVIII-XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің тарихынан очерктер» (1942 ж.), М.Әуезов, М. Жолдыбаев, М. Қаратаевтың «XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті» (1933ж.), т.б. еңбектер күні бүгінге дейін мәнін жоғалтқан жоқ. Өткен ғасырдың алпысыншы жылдарында жарық көрген «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты академиялық көптомдық зерттеу еңбегі әдебиет тарихын, оның ішінде XIX ғасыр әдебиетінің мұраларын зерттеудегі межелі бір белес болса, одан кейінгі кезеңдерде де XIX ғасыр әдебиеті жайында белгілі ғалымдардың, қаламгерлердің зерттеу еңбектері мен көзқарастары түрлі деңгейде жарияланып келді.

Алтыншы томды әзірлеуге әдебиеттанудың көрінекті мамандары қатысты. Осы дәуір заңдылықтары туралы терең із қалдырған ірі зерттеушілердің көзқарастары мен еңбектері де ұжымдық зерттеу ісінде өзіндік орнын тапты. Көптеген ақындардың шығармалары мен өмірбаян деректері туралы қысқа тұжырымды шолу дәйектері ұсынылды. Он бес көрінекті ақынға арнайы монографиялық портреттер (сымбаттамалар) әзірленді. Алтыншы томның алығсөзін, кіріспесін («XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті») филология ғылымдарының докторы, профессор, зерттеу жобасының жетекшісі А.Қ. Егеубаев жазды. Жалпы шолу бөлімінде ұсынылған 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы тұсындағы әдебиет, Абайдың ақындық мектебі, Алаш ардагерлері, басылымдар мен кітаптар, әдеби байланыстар туралы тараулар мен жекелеген ақындар шығармашылығы туралы тармақтарды, ақындардың өмірбаяны мен шығармашылық қызметі жөніндегі деректемелерді ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор Р. Нұрғали, филология ғылымдарының докторы, профессор М. Жармұхамедұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор Т. Тебегенов, филология ғылымдарының докторы, профессор Д. Қамзабекұлы, филология ғылымдарының кандидаты С. Сүтжанов, филология ғылымдарының кандидаты, доцент С. Қорабай, филология ғылымдарының кандидаттары: Т. Әлбеков, Қ. Раев, кіші ғылыми қызметкерлер Ж. Керімбек пен А. Сейітова әзірледі.

Монографиялық тарауларға ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор С.Қирабаев («Сұлтанмахмұт Торайғыров», «Спандияр Көбеев»), филология ғылымдарының докторы, профессор Ж. Ысмағұлов («Ахмет Байтұрсынов», «Міржақып Дулатов»), филология ғылымдарының докторы, профессор Қ.Мәшһүр Жүсіп («Мәшһүр Жүсіп Көпеев»), филология ғылымдарының докторы, профессор Б. Әбдіғазиев («Шәкәрім Құдайбердіұлы», «Нарманбет Орманбетұлы»), филология ғылымдарының докторы, профессор Т. Кәкішев, филология ғылымдарының кандидаты С. Жұмағұл, («Сәбит Дөнентаев»), филология ғылымдарының докторы, профессор Т. Тебегенов (Тайыр Жомартбаев), филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ө. Әбдіманұлы («Бернияз Күлеев»), филология ғылымдарының докторы С. Бәйменше («Жиенғали Тілепберген»), филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ. Ергөбек («Мұхамеджан Сералин»), филология ғылымдарының кандидаты Қ. Сыдықов («Ғұмар Қараш») зерттеулері қосылды [1].

Ендігі мақсатымыз осы қазақ зиялыларының алғашқы өкілдерінің қайсылары мұсылманша қаншалықты деңгейде білім алып, оны өзінің қызметі мен шығармашылығында қалай насихаттағандарын зерделеу.

Біз ғалымдардың қазақ зиялыларының өмірі мен шығармашылығына арналған зерттеулерді дерек көзі ретінде ала отырып, бұл шолу жұмысында келесі қайраткерлерді зерделедік: Тұрмағамбет Ізтілеуов, Әбубәкір Кердері, Нұржан Наушабайұлы.

Қолға түскен зерттеу еңбектерін қарастыру барысында келесідей мәліметтер анықталды. Т.Ізтілеуов (1882-1939) «Күкелташ» медресесінде оқыған, бұл медресе Ташкент қаласында орналасқан ең көне оқу ордасы болып табылады. Мұнда ақын Тұрмағамбет тәжік әдебиетінің классигі Садридин Айнимен бірге оқыған. Аталып отырған мәліметтер ақынның «Ақын мен ғылым», «Тәлім» атты өлеңдерінде айтылған. Т.Ізтілеуов қазақ даласында медресе ашып, жазба әдебиеттің дамуына үлес қосқан. Алматы қаласында қызмет атқарған, шығыс әдебиетін және шығыс тілдерін жетік меңгерген [2, 24]. Ә.Қоңыратбаевтың «Қазақ әдебиеті тарихы» еңбегінде Т.Ізтілеуовтің алдымен Мир Ғараб медресесінде оқып, кейін Көкілташ медресесінде білім алғанын, ауылда мұғалім болып, кейін Алматыға Қазақстан Оқу комиссариатында қызмет еткенін жазады [3, 221]. Бұдан басқа да қарастырылған зерттеу еңбектерінде Т.Ізтілеуовтің аудармашылық қыры және ақындық мектеп түзгені айтылады. Алайда оқыған медреселерінде қандай қаржы арқылы және нақты қай жылдары оқығаны айтылмайды. Дегенмен, оқу орындарында алған білімін ол мұғалімдік қызмет атқаруда қолданғаны белгілі, сонымен қатар шығыс тілдерін меңгеріп, «Шахнама» дастанын аударып, қазақтың қисса әдебиетін дамытқан.

Әбубәкір Кердері (1856-1912) Орынбор, Троицкідегі мектептерде білім алған. Тұзтөбе, Орал, Ақтөбе, Орск, Орынборда бала оқытады. Ақынды зерттеушілер: М.Әуезов, Б.Кенжебаев, Ы.Дүйсенбаев, Қ.Сыдықов. Әбубәкір өзінің түрік және араб тілдерін қашан меңгегенін, кімнен қандай білім алғанын «Сырқау болып жатқанда айтқан өлеңінде» туғанынан бастап барлық өмірін тізбектеп айтады» [4, 152]. Әбубәкір қарақалпақ ақыны Құлымбетпен айтысады, бұдан зерттеуші ғалымдардың айтуынша ол тек қазақ арасында емес қазақ тілін түсінетін қырғыз, қарақалпақ, түркмен, өзбек, ұйғыр, татар, башқұрт арасында мәлім болған [5, 25]. Әбубәкір Кердері өз өлеңдерінде мұсылманша алған білімінің енді патша үкіметінің орнауына байланысты қажет болмай қалғанын айтады: «Орысша білім білмесең, еш пайдаға аспай тұр мұсылманша моллаңыз» дейді. Демек, қазақ интеллектуалдарының мұсылманша алған білімдері орыс империясына қосылған кезеңнен бастап заман талабына жауап бермегенін аңғару қиын емес. Ақын сондай-ақ сол кездегі мұсылманша оқу мен ислам дінінің халық арасында насихатталуына үлесін қосқан Досжан хазіретке арнап өлең шығарады. Бұл өлең қазақ даласында білім саласы ұрпақтан ұрпаққа әрі қарай жалғасқандығын дәлеледейді. Досжан молланың әкесі Қашақ Қағбада «Тақия» деген қонақүй салғызады, оның ісін баласы Досжан жалғастырып Қарашың деген жерде мешіт салдырады, ал оның ісін баласы Мұхантай ишан жалғастырған. Бұл құнды мәлімет осы Әбубәкір Кердерінің өлеңі арқылы жеткен [5, 36]. Демек қазақ даласында мұсылманша білім ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, мешіт, медресе салу, бала оқыту, ақындық етумен көрініс тапқан деген қорытындыға келеміз.

Н.Наушабайұлы (1859-1919) діни оқу оқыған деген ғана дерек беріледі. Нақты қай медреседе, кімдермен оқығаны туралы мәліметтер жоқ. Ол шығыс әдебиетін, шағатай мәдениетін жетік меңгерген. Оның өлеңдері татар, башқұрт елдеріне де танымал болған. Қазақ ағартушысы Ы.Алтынсариннің тәрбиесін көрген, М.Ж.Көпейұлымен араласқанын, одан үлгі-өнеге алғанын өлеңдері арқылы жеткізген [6, 202].

Қарастырған зерттеу еңбектерінде XX ғасыр басындағы қазақ зиялы қауымының өкілдері: Т.Ізтілеуов, Ә.Кердері, Н.Наушабайұлы мұсылманша оқып, шығыс мәдениеті мен тілдерін жетік меңгерген, сондай-ақ алған білімдерін халық игілігіне жұмсап қызмет еткенін көреміз. Олар халық ағарту ісіне араласа отырып, басқа да түркі халықтарының зиялылармен байланыста болғанын анықтадық. Медресе, мектептерде, молдалардан алған білімдерін халыққа үгіт-насихат жүргізуге жұмсаған. Аударма ісімен де айналысқан. Қазақ жазба әдебиетін дамытуға үлес қосып, жергілікті жерлерде балалар оқытқан. Бірақ, осы зерттеу нысанына айналып отырған қазақ ақындарының қай жылдары, қалай білім алғандары туралы нақты мәліметтер зерттеу еңбектерде көрініс таппаған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақ әдебиетінің тарихы. Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы «әдебиеттану, фольклортану және өнертану» секциясы 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» сериясына түсіндірме.
2. Ергөбек Қ. XX ғасыр басындағы әдебиет. А: «Білім», 1994.
3. Қоңыратбаев Ә. Қазақ әдебиеті тарихы. А: «Санат», 1994.
4. Сүйіншалиев Х. XIX ғасыр әдебиеті. А: «Ана тілі», 1992.
5. Сыдықыұлы Қ. Халқымен қайта табысқандар. А: «Ана тілі», 1997.
6. Қалижанов У. Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым. 3 том. А: «Құс жолы», 2008.

Куркимбаева А.М.,
3 курс PhD докторанты,
Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық
Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті
E-mail: aizhan--k@mail.ru

Ахатова Б.А.
Филология ғылымдарының докторы, профессор
Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық
Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті
E-mail: kazcainfo@gmail.com

АҒЫЛШЫН ТУРИСТІК МӘТІНДЕРІНДЕГІ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТЫҢ ТАЛДАНУЫ

Аңдатпа. Бұл мақала ағылшын тіліндегі туристік мәтіндерді талдауға арналған. Сандық технологияларды қолдану лингвистер үшін үлкен қызығушылықты туғызатын жаңа медиада туристік коммуникацияның дамуына ықпал етеді. Авторлар саяхатшы - блогерлер дискурсына, атап айтқанда, заманауи коммуникацияның құралы креолданған мәтіндердің ерекшеліктеріне назар аударады.

Кілт сөздер: туристік дискурс, пост, иландыру, саяхат, тілдік тәсілдер, креолданған мәтіндер.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу англоязычных туристических текстов. Использование цифровых технологий способствует развитию туристической коммуникации в новых медиа, исследование которой представляет огромный интерес для лингвистов. Авторы фокусируются на дискурсе блогеров-путешественников, в частности, особенностях креолизованных текстов как инструмента современной коммуникации.

Ключевые слова: туристический дискурс, пост, персуазивность, путешествие, языковые средства, креолизованные тексты.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the English language tourist texts. The use of digital technologies contributes to the development of tourism communications in new media, the study of which is of great interest to linguists. Authors focus on the discourse of travel bloggers, in particular, the features of creolized texts as a tool of modern communication.

Keywords: tourism discourse, post, persuasion, travelling, language tools, creolized text.

Кіріспе. Соңғы он жыл аралығында елімізде туризм секторын қарқынды дамыту мақсатында, біршама іс-шаралар жасалып жатқаны белгілі. Оған куә шаралардың бірі елордамыз Нұр-Сұлтан қаласында қыркүйек айында ұйымдастырылған «Pata travel mart 2019» халықаралық туристік көрмесі. Бүгін батыс елдері шығыс елдер нарығына бет бұрған кезеңде, Азия- Тынық мұхиты аумағы- әлемде қарқынды дамып келе жатқан туристік нарыққа айналғаны белгілі. Түрлі мақсаттағы туристік сапарлар көптеген отандастарымыз үшін қолжетімді болып отыр.

Тіл мен коммуникация технологияның озық жетістіктеріне байланысты даму үстінде. Коммуникация үшін осындай бір озық технологияның жетістігі ол желі беттеріндегі әр түрлі Facebook, Twitter, Вконтакте және тағы басқа платформалар. Осындай кезеңге тап болып тұрған уақытта, туристік блогтарда жарияланған посттарды, яғни шағын мәтіндерді зерттеу тіл білімінің назарынан тыс қалмауы керек деп ойлаймыз. Бұл посттарды зерттеу арқылы, тілдің түрлі әлеуметтік желідегі бүгінгі күнгі қолданысын көре аламыз.

Британдық әлеуметтанушы, Ланкастер университетінің профессоры Джон Урри туризм саласын терең зерттеген ғалымдардың бірі өзінің «Mobilities» атты еңбегінде «Travel data are increasingly tracked and stored» деген болатын [Urry, J., 2007, 336 б.]. Яғни бұл пікірді өз ана тілімізде тарқатсақ, саяхат туралы мәліметтер күн сайын адресаттар тарапынан бақыланып, оқылып отырылады және ол ақпараттар әлеуметтік желіде сақталады. Ол мәтіндер кез келген уақытта оқырмандарға қолжетімді. Біз ғалымның пікірімен келісе отырып, туристік дискурстың бір тармағы ретінде, саяхат блогтарында жарияланып отыратын адресанттардың көпшілік аудиторияға бағыттаған мәтіндерінен әлеуетті туристерді иландыру әдістерін жиі қолданатынын байқаймыз.

Негізгі бөлім. Қазақ халқында «жүз рет естігенше, бір рет көр» деген мақал көпшілікке таныс. Бұрын түрлі мемлекеттер мен олардың қызықты туристік орындары мен мәдениеті, тарихы, өнері жайындағы мәліметтерді тек кітаптардан, мерзімді баспасөз беттерінен немесе арнайы танымдық энциклопедиядан оқып білетін болсақ, бүгін ол ақпараттардың бәрін арнайы саяхат блогтары мен түрлі туристік тұғырламаларда саяхатшылар өз блогтарын жүргізіп, өз оқырмандарымен кеңінен бөліседі. Бұл посттар арнайы адресаттар үшін дайындалған креолданған материалдармен толықтырылады.

Алдымен креолданған мәтін түсінігіне тоқталатын болсақ, мысалы, вербальды мәтіндер адресатқа ақпаратты жеткізу үшін жазылады. Ол ақпаратты интерпретациялау кезінде мәтіннің «техникалық» шрифт, түс, бағанға бөлу, иллюстрация және тағы басқа аспектілері маңызды емес. Адресат мәтіннің техникалық дизайнына

қарамастан, ақпаратты мазмұн тұрғысынан бірдей қабылдайды. Семиотикалық жағынан байытылған креолданған мәтіндердің алар орны ерекше. Бұл мәтіндердегі иллюстративті-визуальды қатар мәтінді қабылдауда маңызды зор. Мәтіннің мазмұнын қабылдау сол иллюстративті-визуальды қатардың болуына немесе болмауына байланысты. Мысалы, бір мәтінді түрлі қаріппен терсе, олардың интерпретациясы да өзгеше болады. Креолданған мәтіндерде вербальды және визуальды компоненттер бір-бірімен тығыз байланысты. Сол компоненттердің біреуін мәтіннен алып тастаған кезде, қалған компонент ақпарат беруді тоқтатады, немесе ол ақпаратты адресатқа нашар жеткізеді немесе басқаша интерпретациялайды.

«Креолденген мәтін» терминін ресейлік лингвист- ғалымдар Ю.А. Сорокин және Е.Ф. Тарасов енгізді. Аталмыш ғалымдар бұл терминді былайша түсіндіреді: «Креолизованные тексты – тексты, фактура которых состоит из двух негомогенных частей (вербальной языковой (речевой) и невербальной (принадлежащей к другим знаковым системам, нежели естественный язык))» [Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов, 1990, 180—181 бб.].

Бернацкая А. А. пікіріне сүйенсек креолизация «комбинирование средств разных семиотических систем в комплексе, отвечающем критериям текстуальности» [А.А. Бернацкая, 2000, 109 б.].

Егер біз вербальды және бейвербаль қарым-қатынас механизмдеріне назар аударсақ, саяхат орындарын жарнамалайтын креолданған мәтіннің бөліктері келесі негізгі функцияларды атқарады:

- ақпараттық;
- персуазивтік;
- ұсыныс.

Сонымен, креолданған мәтіндерге түрлі форматтағы аудио-видео материалдар, фотосуреттер галлериясы жатады. Яғни адресат пен адресант аралығындағы байланыс оңтайлы жолға қойылған. Сол визуальды мәтіндерді зерделеу арқылы, оқырмандар өздері болашақта саяхаттағысы келетін межелі аймақ туралы визуальды ақпарат алып, жарияланған посттардан оқырмандар өздерін қызықтыратын ақпараттармен таныса алады. Кейбір саяхатшылар блогтарын тек өздірін баршаға таныстыру мақсатында жүргізсе, кейбіреулері саяхат жасауды белгілі бір табыс көзіне айналдырып, постарын қызықты түрде баяндау мақсатында түрлі тілдік әдіс-тәсілдер мен иландыру техникасын ұтымды қолдануды жолға қойған. Біздің зерделеуімізше сондай бір иландыру техникасының бірі ол туристік орындардың фотографиялық бейнесі. Қанық фотосуреттер алдымен әлеуетті туристердің назарын аударып, сөзсіз олардың жадында қалады деп пайымдауға болады. Сол фотосуреттерді көрген оқырмандарда алдымен, сол жерге барсам деген ой туындайды.

Дегенмен, ағылшын лингвисті Д.Кристалдың пікіріне бойынша, «тіл - интернеттің жүрегі, өйткені біздің дүниеге деген көзқарасымызды сөздің көмегімен анықтап, шектеп және кеңейтуге болады» [Crystal, D., 2002, 173 б.]. Сондықтан негізгі визуальды фотографиялық кескіннен басқа мәтін белгілі бір брендті жылжытуда маңызды рөл атқарады деп айтуға болады. Тіл - динамикалық құбылыс ретінде, ғасырлар бойы зерттеліп келе жатырған феномен. Тілдік қолданыстың туризм саласында зерттелуі салыстырмалы түрде жаңа құбылыс.

Авторлар туристік мәтіндердерді белгілі бір аймақ жөнінде ақпарат беріп және туристерді тарту мақсатында дайындай келе, тұтынушыларға әсер ету жолдарын қарастырады. Мұндай мәтіндерді жазуда авторға әсерлі сөздер мен сөз тіркестерін мұқият таңдау маңызды. Бүгінде туризмнің алуан түрлері бар екені мәлім. Мысалы:

- мәдени-танымдық туризм;
- экологиялық туризм;
- спорттық туризм;
- сауықтыру туризмі;
- діни туризм;
- іскерлік туризм және т.б.

Адресаттар өз қалауы бойынша жоғарыда аталған туризм түрлерін таңдай алады. Әрине, таңдар алдында алдымен туристік компаниялардың сайттарына, саяхат блогтарын парақшалап, туристік қызмет ұсынатын компания жөніндегі пікірлерге жүгініп, блогерлердің ақыл-кеңестерін ой елегінен өткізіп талдайтыны анық. Тур операторлар сайтқа тіркелген келешек туристеріне күнделікті жаңа ұсыныстарды ватсап желісі арқылы да жіберіп, өз адресаттарымен кері байланыс орнатуды жолға қойған. Өз қызметтеріне риза болған туристерге сайт парақшасында пікір қалдыруды да өтініп жатады. Бұндай кері байланыс құбылысы арқылы сол пікірді оқыған оқырмандар әлбетте болашақ туристерді тартудың бір тәсілі деуімізге болады.

Төмендегі саяхат мәтінін талдайтын болсақ, мәтіннің көлемі 165 сөзден тұрады. Мәтін сөзсіз әлеуетті туристерге арналған, өйткені мәтінде *luxury hotel* (люкс қонақүйі), *absolute best hotels* (ең үздік қонақүйі), *ExpediaVIPAccess* (VIP категориясына жататын әлем бойынша 3500 қонақүйлерді ұсынатын көшбасшы туристік компания), *epitome of classic* (классикалық көрініс), *elegance* (сәнділік), *British luxury* (Британдық сән-салтанат), *two staff per guest* (бір қонаққа екі қызметкер), *the king-sized bed* (кең төсек) секілді бағалауыш лексикалық бірліктердің қолданыста болуы және өздері қызметін пайдаланған мекемелерді хэштег белгісі арқылы көрсетуі, адресаттардың қызығушылығын туындатып, оларды сол ақпараттарды оқуға итермелейді.

1. We're back home in Montenegro but starting to look back on our trips in the last 3 months where I visited 20 countries (8 of those with Jonathan)! To make the most of our last few days in the UK we decided to book a **luxury hotel** in Central London! We found @41hotel in London using the @ExpediaUK VIP Access hotel list. This great feature guarantees you only see the **absolute best hotels** available in a location. By using and booking through the #ExpediaVIPAccess, you can benefit from double points as well! Hotel 41 is the **epitome of classic**, understated **elegance** and **British luxury**. With **two staff per guest**, we never wanted for anything! We spent most of our stay in the executive lounge, drinking gin and tonics under a fully glazed ceiling. All of this with an endless supply of complimentary snacks and canapés! **The king-sized bed** was the most comfortable we have ever slept in, with a handmade mattress and fine feather pillows.

#Expedia #ExpediaVIP #London

#LuxuryHotel #LuxuryTravelBlog

#RCyes #Hotel41 [https://www.instagram.com/p/B2gUmPLHvUh/]

Төмендегі мысалдан қонақтарға қызмет ұсынған компанияның өз әлеуетті адресаттарымен кері байланыс орнатып, фотосуреттеріне лүпіл басып, адресант тарапынан өзін адресатпен сәйкескендіргені **us** тәуелдеу есімдігінің бірнеше мәрте қолданылғанынан анық байқалады. Бұл жағдайда туристік дискурстың адресаты тарапынан виртуалды оқырмандарды өзімен ниеттес адамдар санатына қосып және адресаттарды өзінің жеке микро әлеміне енгізу байқалады. Тиімді иландыру техникасымен, ерекше сенім қатынастарына қол жеткізе отырып, адресант адресатқа жақындауға тырысады

1) **expediauk** These all look great! We are so glad you enjoyed yourselves. Share your travel moments with **us!** Tag @expediauk + use the hashtag #ExpediaPic to **share your travel pics with us** and for a chance to be featured.

Бәрі гажайып көрінеді! Сізге ұнағанына өте қуаныштымыз. Саяхаттарыңыз туралы **бізбен** бөлісіңіз! @Expediauk, #ExpediaPic хэштегін қолданып, саяхат барысындағы суреттеріңізді бізбен бөлісіп, танымал болу мүмкіндігіне ие болыңыз.

Келесі мысалды талдап көрсек, сын есім+ зат есім тіркестерін қолдану арқылы, болашақ саяхатшыларды иландырып және әуе билеттерінің төменгі бағамен сатылымда болып жатқанынан адресаттарды хабардар ету тәсілін көреміз.

2. It's the most wonderful time of the year—when Virgin Atlantic **offers fantastic flights and legendary service at incredible prices**. So whether you **fancy a cheeky weekend** in New York or **an unforgettable family holiday** to Florida, check out the **sale** today. Click the link in our profile! [https://www.instagram.com/p/B26x4hdpcIx/].

Бұл Virgin Atlantic **гажайып рейстер мен әйгілі қызметті керемет бағамен ұсынатын** жылдың ең керемет уақыты. Нью-Йорктегі **көңілді демалыс** күнін немесе Флоридадағы **ұмытылмас отбасылық мерекені** қалайсыз ба, ендеше бүгін **сатылымға** көз жеткізіңіз. Біздің профильдегі сілтемені басыңыз!

@virginatlantic #virginatlantic #travel #flights #deals #sale

Сондай ақ туристік дискурс мәтіндерінің авторлары өз оқырмандарын сергіту немесе ынталандыру тәсіліне жүгінетін кездерін байқадық. Күзгі Франциядағы Эйфель мұнарасы фонындағы әдемі романтикалық сурет оқырмандарға ұсынылып, Франция тақырыбына ән жазуларын өтініп, оны бәрі бірге шырқайтындықтарына сендіруге талпыныс жасайды. Әдемі қанық бояулы осы фотосуретті көргенде, адресаттар тарапынан мәтіндегі бейнеге иланып, неге осы махаббаттың символы Эйфель мұнарасын көрмеске деген ой туындайтыны анық. *Jam along* идиомалық сөз тіркесінің қолданылуы адресант пен адресат арасындағы коммуникацияның ұтымды болуына септігін тигізеді деп пайымдаймыз. Есімдіктердің қолданылуы өзін еске салудың айқын көрсеткіші. We, us, our сөздерінің қолданысы тәуелдеу есімдіктері, бастауыш, толықтауыш ретінде қызмет етіп, авторды қарапайым тұлға ретінде көрсету әдісі. Туристік бағыттың өкілі ретінде өз құндылықтарын хабарлайтын авторға деген сенім сілтеме жасау арқылы құрылады.

It's our second week of #FeelGoodFriday! Recap: We give you a theme and you give us a song that we can all jam along to! 🎵

Today's theme is France...GO! FR

📍Eiffel Tower, France [https://webgram.life/p/Brhkg1LDttn].

Бұл біздің екінші керемет апталығымыз! #FeelGoodFriday! Қайталау: Біз сізге тақырып береміз, ал сіздер бізге бәріміз бірге шырқайтын ән бересіздер! 🎵

Бүгінгі тақырып - Франция ... Кеттік ендеше! FR

📍Эйфель мұнарасы, Франция

Discover with us all the treasures awaiting you in the main destinations of Andalusia [https://www.andalucia.org/en/destinations/]

Қорытынды. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бар демекші мақаламызды қорытындылай келе, ағылшын тіліндегі туристік мәтіндерді талдау барысында адресант тарапынан алуан түрлі иландыру тәсілдеріне

жүгінетіндіктері нақты мысалдар негізінде көрсетілді. Саяхат мәтіндерінде қолданылатын «креолданған мәтін» терминінің анықтамалары жан жақты зерделеніп, креолданған мәтіннің медиамәтіннің бір түрі екені анықталып, өз тарапымыздан адресаттарға түсінікті тілмен жеткізуге көңіл бөлінді. Біздің жағдайда адресант, әлеуметтік конвенция тұрғысынан, адресат күткен коммуникативті әрекетті бастайтындығы белгілі болды. Бұл бастама бастапқыда әлеуметтік иерархияны (әлеуметтік рөлдер) ұйымдастыру заңдарына сәйкес адресантқа тиесілі. Сонымен қатар, адресант адресаттың ақпараттық сұраныстарын қанағаттандыру қажеттілігін түсіне отырып, қызықты материалдар дайындап, әсер ету тиімділігіне қол жеткізуге тырысады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Urry J., 2007. *Mobilities*. Polity Press, Cambridge, pp. 336
2. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. — М., Высшая школа, 1990. — С. 180-186.
- 3.Бернацкая, А. А. К проблеме "креолизации" текста: история и современное состояние. В: Специализированный вестник. *Речевое общение*. С. 109.
4. Crystal, D., 2002. *Language and the Internet*, Cambridge, pp. 284
5. <https://www.instagram.com/p/B2gUmPLHvUh/>
6. <https://www.instagram.com/p/B26x4hdpcIx/>
7. <https://webgram.life/p/Brhkg1LDttn>
8. <https://www.andalucia.org/en/destinations/>

Кушкимбаева А.
PhD доктор
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
463000 Қазақстан, Ақтөбе қаласы, Гришин көшесі, 7 “А”

М.ӘУЕЗОВ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ОРЫС ТІЛІНЕН ЕНГЕН СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Кушкимбаева А.
PhD доктор,
Актюбинский региональный государственный университет имени К.Жубанова
463000 Казахстан, город Актобе, ул. Гришина, 7 “А”

ОСОБЕННОСТИ РУССКИХ СЛОВ В ДРАМАТУРГИИ М.АУЭЗОВА

Kushkimbayeva A.
PhD doctor
Aktobe regional stait university named after K. Zhubanov
463000 Kazakhstan, Grishin st., “7 “

FEATURES OF THE RUSSIAN WORDS IN THE DRAMA WORKS OF M.AUEZOV

Түйіндеме. Тілдік тұлға құрылымын анықтайтын жеке-даралық параметрі өзіне ғана тән авторлық қолтаңбасын анықтайтын идеялық көзқарасы, сөз саптауы арқылы беріледі. Вербальды-семантикалық деңгейде тілдік тұлғаның күнделікті дәстүрлі тілді меңгеру деңгейі анықталады. Бұл деңгейге автордың өзіндік сөз қолданысы, түрлі образдардың қолданылу дәрежесі, тілдік тәсілдердің сонылығы, түр жаңалығы, сема ерекшеліктері енеді. Тұлғаның белгілі бір лексикалық бірліктерді таңдауы оның рухани әлемінің бейнесін танытып, тілдік құзіретін білдіреді. **Зерттеудің мақсаты:** М. Әуезов драмаларының тіліндегі кірме сөздерді, көп мағыналы сөз құрылымынан өзіндік мағына таңдап қолдануын, жеке ассоциацияларының жүйесін қалыптастыруын зерттеу. Яғни мақалада өзінде психологиялық, әлеуметтік, этикалық құндылықтары арқылы, дискурсы арқылы сіңірген толыққанды тұлға мәселесін сөз етпекпіз. **Зерттеудің нәтижесінде** автордың сөз қолданысындағы кірме сөздердің қандай мақсатта қолданылғанын анықтау арқылы өскелең ұрпаққа қазақ халқының басынан өткерген тарихи оқиғаларды зерделей отырып, жазушының тіл байлығын паш еткен, өзіндік сөз өрнегін насихатталады. **Зерттеу қорытындысын** тілші-мамандарға жеке тұлғаның тілін талдауға бағытталған арнайы курстарда пайдалануға болады.

Кілт сөздер. Дискурс, тілдік тұлға, вербальды-семантикалық, драма, кірме сөздер.

Аннотация. Настройка личности, которая определяет структуру языковой личности, выражается через идеологическую точку зрения, которую определяет только подпись автора. Вербально-семантический уровень определяет уровень лингвистического владения повседневной речью. Этот уровень включает в себя собственные речи автора, степень использования различных образов, конец языка, новизну, семантические особенности. Выбор определенных лексических единиц человека представляет собой образ его духовного мира и языковой компетенции. **Цель исследования:** изучить использование лексических слов в языке драмы, использование определенного смысла структуры слова, формирование системы личностных ассоциаций. То есть в статье речь пойдет о проблеме полноценной личности через психологические, социальные, этические ценности. **В результате исследования,** изучая исторические события казахского народа, автор описывает языковое богатство писателя и продвигает оригинальное слово, определяя цель использования слова в слове.

Ключевые слова. Дискурс, языковая личность, словесно-семантический, драма, вводимые слова

Abstract. The personality setting, which determines the structure of the linguistic personality, is expressed through an ideological point of view, which is determined only by the signature of the author. Verbal-semantic level determines the level of linguistic knowledge of everyday speech. This level includes the author's own speech, the degree of use of different images, the end of the language, novelty, semantic features. The choice of certain lexical units of a person is an image of his spiritual world and linguistic competence.

Purpose of research: to study the use of lexical words in the language of drama, the use of a certain sense of the word structure, the formation of a system of personal associations. That is, the article will focus on the problem of a full-fledged personality through psychological, social, ethical values. As **a result of the study,** studying the historical events of the Kazakh people, the author describes the linguistic wealth of the writer and promotes the original word, defining the purpose of using the word in the word.

Keywords. Discourse, Linguistic personality, verbally-semantic, drama, words entered

Кіріспе.

Тілдік тұлғаны зерттеуде тұлғаның дүниетаным мазмұны негізгі аспектінің бірі болып табылып, ауызша диалогта мінез шашыраңқы көрінгенімен, уақыт өте келе жинақталады. Бұл – дискурстың нышаны. Дискурс – хабарлама, оны қолданушы адамның көзқарасы мен сөйлеу әрекеті. Дискурс – жазушының көркем танымы арқылы ішкі және сыртқы әлемін жасаған тұлға үлгісі ретінде сөйлейтін әдеби шығармадағы кейіпкердің айтқан

сөздерінің жиынтығы. Шығарма мазмұнына, ондағы кейіпкерлердің мінездеріне берілген тілдік құрылымының, дүниетанымының, өмірлік мұраттарының мәтіндегі көрінісіне қарап, когнитивтік және прагматикалық деңгейінің нәтижесін, тұлға құндылығының жүйесін анықтауға болады (Ю.Н.Караулов, 1989:19). Осылайша, әдеби кейіпкердің мінезі мен тілін көрсету арқылы шығарма авторы тұтас тілдік тұлға ретінде көрінеді (А. Кушкимбаева, 2012: 55).

“Сөздің ерен ұстасы” деген баға алған М. Әуезов – әр шығармасының тіліне аса жоғары талап қойып, сол биіктерден өзін жарқырата көрсеткен суреткер. Академик З. Қабдолов М. Әуезов туралы, оның шығармаларының тілі туралы: “...бүтін бір мектеп боларлық шұрайлы тіл”, – деуі бекер емес. Жазушы шығармасын зерттеген көптеген ғалымдар, мейлі олар әдебиетшілер болсын, мейлі тілшілер болсын, шығармаларының тіл байлығына, ойының байлығына соқпай кеткені жоқ. М. Әуезов тіл өнерін жоғары бағалаған, сондықтан да, өзі айтқандай, “қиын жанр, ең жауапты жанр – драма жанрының” жазылуына ең жоғары талап қойып отырған. Міне, сол себепті “Пьеса ішінде сөз кеміп, іс молайсын” (Хабаршы, 2012:56) деген ұстанымды басшылыққа алады.

М. Әуезовті тілдік тұлға ретінде танытатын қыры драмалық шығармаларында айқын көрініс тапқан. Заңғар жазушының пьесаларында поэтиканың басым болуы, іс-әрекеттердің мол болуы, сөздің аз да болса, саз болып, нақтыланып берілу шеберлігіне ерекше назар аударғанына куә боламыз. Осы орайда Ғ. Сылановтың мына бір сөзін келтіре кеткенді жөн көрдік: “... Сөз қорының молдығы жағынан да, тіл байлығын пайдаланудағы әр алуан орамы, жаңа қолданыстар жөнінде де Мұхтар ағайға тілші ғалымдарымыз бен жазушы, қалам қайраткерлері түгел-ақ ден қоятын секілді. Орынды-ақ! Біздің ойымызша, осында екі түрлі сыр бар-ау дейміз. Біріншіден, Мұқаң “ана өлке тілге кедей, мынау бай, кәделі бұйым онда көп те, мұнда жоқ” деп қарамастан, қай жердің асылы болса да, іле жүріп, кәдеге жарайды-ау дегенін жатсынбай қолдана біледі. Тегінде тілі кедейліктен өзге бір “бай” өлкеге барып, қарызға тіл сұраған аймақ қашаннан жоқ. Шаруашылығының түріне, өзге көрші халықтармен аралас-құраластығына, тұрмыс күйіне қарай әр өлкенің тілінде де ерекшелік бола береді. ...Тілдің бояуы – өте қажет нәрсе. Оқушыға ой салып, сипаттап отырған адамыңның қырларын ашуға да аса қажет бояуы бар, нәрлі сөздер әдебиет қайраткерлерінің мүддесіне көбірек жараса керек. Мұқаң тіліндегі қасиеттер осындай қағидаға жүгінгеннен болып отыр-ау деймін. ...Ол кісі әр өлкенің байырғы сөздерін жарасымды қолданып жүргенін мысалдардан айқын көреміз. Мұқаңның лексиконында “сәт сапар”, “сын сағат” тәріздес жаңа тіркестер көрінген сайын әдебиетшілеріміз іліп әкетіп қолданып жүр” (Ғ.Сыланов, 2015:21). Осы пікірге ден қоя отырып, өзімізге дейінгі жазушы тілін зерттеген әдебиетші, тілші ғалымдардың жолымен М. Әуезов драмаларындағы қолданыстарды тіліміздегі байырғы сөздер, кірме сөздер (мұны орыс тілінен немесе орыс тілі арқылы үнді-еуропа тілдерінен енген, араб, парсы тілдерінен енген сөздер) деп жіктегенді жөн деп таптық.

Әдістеме.

Мақаланы жазу барысында этимологиялық талдау, лексика-семантикалық талдау, түсіндірме, синхронды, диахронды әдістер қолданылды.

М.Әуезов драмаларында орыс тілінен енген сөздер орыстың, батыстың классик жазушыларының пьесаларын қазақ тіліне аударған туындыларында жиі кездеседі. Пьесалардағы кісі аттары, жер-су аттары, оқиға өтетін ортаны сипаттағанда, сонымен қатар кеңес үкіметі кезіндегі халық өмірінің сан қилы тақырыптарын қамтыған төл туындыларында суреткер ғылым мен техниканың, қоғамның саяси дамуын сипаттауда кірме сөздерді қолданған. Пьеса тілінде орыс тілінен кірген 37 сөз 1730 сөз форма түрінде қолданыста жұмсалған екен, оның 144 сөз формасын тек зат есімдер түзеді екен (А. Зекенова, 1992:85)

Жазушы тілінде орыс сөздерін қолданудың бірнеше тәсілі кездеседі:

1) орыс тілінен кірген бір топ сөз фонетикалық ассимиляцияға ұшыраған: *бөтелке, желетке, кнежке, пешетте, нәселке, жәмшік, тәшке, кашайт, песір, маладес, спесік* т.б. Бұлайша қолдану арқылы жазушы оқырманына пьесаға қатысушы кейіпкер туралы мағлұмат береді. Мысалы:

*Тәнеке. ... Сал, әпкел мұнда **спесігіңді**, жетпегенін толтырайық деп келдік, түге.*

Болыс. Ауыртпалық көтерісейін деген екенсің ғой. Бүйтпесең елдік істейтінің рас, Тәке!

*Жантас. Ауыртпалық біздің ауыртпалық қой. Ел болып келгеніміз сол. Сондықтан **спесікте** біздің **спесігіміз** болсын. Тәнекенің айтқаны рас, **спесікті** беріңдер, келгеніміз сол.*

*Бөрібасар. **Спесікті** қолымызға беріңдер* (Әуезов М., 2014:233).

2) Сонымен бірге дәл осы сөздер шығармада өзгеріске ұшырамай, сол күйінде кездесетін кездері де бар:

*Кәрім. Өзі, бір кемпірдің жалғыз баласы екен, бұндайлар мына **списокке** ілінбесе керек еді ғой.*

Нұрқан. Өзі ілінгісі келген соң бола ма?

Жұзтайлақ. Ілінбейтін қылығы бар ма?

2) Бұл жерде Тәнеке, Жантас, Бөрібасар – қарапайым ауыл адамдары ретінде суреттелсе, Кәрім орысша оқыған адам ретінде бейнеленген. Сондықтан жазушы орыс сөздерін өзгертіп не өзгертпей қолданғанда белгілі бір мақсат көздеген.

Нәтижелер.

Жазушының драмалық шығармаларында кездесетін орыс тілінен немесе орыс тілі арқылы басқа тілден енген сөздер көптеп кездеседі. Мысалы, *шен* сөзіне талдау жасап көрелік. *Шен* – қазақ, қарақалпақ, әзірбайжан, қырғыз, татар тілдерінде «мәнсап, ұлықтық белгісі» деген ұғымды білдіретін *шен* атауы орыс тіліндегі чин, чиновник сөздерімен түбірлес, байланысты болуы керек. *Шен* атауының қазақ тілінде тым ертеден қолданылғандығы туралы қолымызда әзір дерек жоқ, осыған қарағанда, *шен* сөзі қазақ тіліне орыс тілінен ауысып келген болар деп топшылаймыз. *Чин* сөзі жөнінде Шоқан Уәлиханов былай дейді: “Қытайда барлық халық *мин* және *чен* деп екі топқа (сославиеге) бөлінеді. *Мин* – халық бұқарасы, ал *чен* болса барлық қызметкер, атап айтқанда, патшаның қызметкерлері болып есептеледі. Орыстың чиновнигі қайдан шыққан? Осыған байланысты біреулер «обрядчик, урядчик» мағынасында шіркеудегі чиновниктен (архиер алдында оқитын бала) алынған” десе, тағы біреулер қытайдың *чен* сөзінен шыққан дейді (ҚТӘ,1966:135). Академик В. Васильев *шен* атауы жөнінде “Қытай тарихында болған оқиғалар аз емес, соның бірі қытай императорлары өздерін шетел хандарының қызметкері (*чэн*) деп те атаған”. Хань династиясында басталып, Тань династиясының тұсында да осылай болған. Алайда олар таққа мықты орнығып алған соң, енді билеушілерден (кейінгі уақытқа дейін Аннам, Бирма, Непал және Кореядағыдай) өз қағаздарында өздерін тек *чэнь* деп атауды талап еткен (ҚТӘ,1966:136). Демек, *шен* атауы қытайдың монархиялық замандағы *чэнь* – министр, вельможа, немесе *чэнь* – атақ не болмаса *чин* сановник, канцлер деген сөздерінен ауысқан болуы керек (ҚТӘ,1966:136).

Екіншіден, жазушы тілінде кеңес тұсындағы тарихи сөздер молынан ұшырасатындығына көз жеткіздік. Сонымен қатар кейбір орыс сөздерінің қазіргі баламасы қолданыста жүргенін байқадық. Мысалы, *центр* – «орталық», «кіндік», *совет* – «кеңес» т.б. Мысалы:

Шағабутдин: *Енді мәжіліс ревком фракциясы мен обком партияның біріккен мәжілісі деп саналсын* (Әуезов М., Т.9.Шығ. жинағы, 163 б.).

Бөлірік: *Қамбар, енді дирекциямыз болсын, политотделіміз болсын, мына шабандар арасының социалдық жарысына орай және барлық жаңа екпінділеріне орай, біз нені уәде қыламыз?* (Әуезов М.,Т.9. Шығ. жинағы, 427 б.).

Үшіншіден, М. Әуезов драмаларында әскери терминдер өзгеріссіз, молынан қолданылатындығын көрдік.

Панфилов: *Жоқ, мен талай айттым ғой. Резервтің кезін өзім айтамын, мақұл, бар. Сол жерге жетісімен маған хабарет!* (Әуезов М.,Т.10. Шығ. жинағы, 55 б.).

Намысұлы: *Сіз артиллериямен резервті дер кезінде, дәл кезінде беріп, батальонға абырой алып бердіңіз. Аман алып қалдыңыз, рақмет сізге* (Әуезов М., Т.10. Шығ.жинағы, 70 б.).

Резерв – белгілі бір уақытқа дейін сақталатын және жағдайдың өзгеруіне, жаңа міндеттердің тууына байланысты іске қосылатын әскер, әскери техника, қару-жарақ, материалдық қор (СТС, 2007:100).

Артиллерия – 1. Құрлықтағы негізгі әскер түрінің бірі. 2. Қару түрі немесе дәрімен атылатын қару-жарақтың және жабдықтың жиынтығы. 3. Дәрімен атылатын қару түрінің құрылысын, ерекшеліктерін, ұрыста қолдану тәсілдерін зерттейтін әскери ғылымның бір саласы (ҚТС, 2008:89).

“Намыс гвардиясы”, “Бес дос”, “Сын сағатта” – Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналған шығармалар. Бұл драмаларда жоғарыда келтірілген мысалдармен қатар *батальон, дивизия, командир, взвод, рота, штаб, санбат, генерал, лейтенант, полковник, гвардия, снаряд* т.б. әскери термин атаулары кезігеді. Олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар.

Төртіншіден, драматург түсінбестікке жол берілмеуі үшін әр терминді өзі еркін тани, айыра білуі тиіс болғандықтан, драмаларында тыңдарманына қолданылған термин туралы ақпарат беріп отырады. Мысалы:

Григорьев: *Я, бір емес, екі сый берген. Біздің 316-дивизия бұдан былай ол ат емес, қасиетті зор атпен аталады. Ең әуелі біздің дивизияға гвардия атағы берілген. Біз бұдан былай 8- гвардия дивизиясы аталамыз* (Әуезов М.,Т.10. Шығ. жинағы, 93 б.).

Осындағы *гвардия* сөзінің мағынасы (итальянша «күзетші, қарауыл, бақылаушы» дегенді білдіреді) жақсы сұрыпталмаған қарулы күштер құрамы (СТС,2007:95).

Дивизия – полктерден, арнайы әскерлерден тұратын негізгі тактикалық құрама (СТС,2008). Сондықтан *8-гвардия дивизиясы* атауы – сол бөлімше әскерлерінің ерен ерлігін, ерекшелігін білдіретін тіркес болып табылады.

Бесіншіден, автордың драмалық туындыларынан әскери терминдердің өте ұтымды қолданыс тапқанын байқадық:

Ербол (команда). *Төртінші батарея, төртінші минометтен, жақын бомбардировщикке он снаряд. Огонь!* (Алыста миномет атқылайды).

Мальцев. *От шыққан жерді іздеп жүр... Тақап жүр. Біздің батареялардың үстінен өтті, әлі тапқан жоқ!*

Ербол. *Төртінші миномет... Маскировка!* (Снаряд үндері)

Мальцев. *Тастады бомбасын, тастап барады... Дивизияны таптым деді. Маскировканы бомбалап барады* (Әуезов М.,Т.10. Шығ. жинағы,123 б.).

Осындағы *огонь, маскировка, батарея, бомбардировщик, миномет* сөздері – әскери терминдер. Бұл терминдер қазіргі тілдік қолданыста да кездеседі. Бірақ тілдің белгілі бір дәуірде дағдарып қалмайтынын білеміз. Бұл термин сөздер қазіргі таңда аударылып, қазақша балама атауларына ие болған. Ал М. Әуезов драмалары дүниеге келген дәуір – бұл атаулардың біздің лексикамызға енді ене бастаған дәуірі еді.

Жазушы қолданған биология ғылымына қатысты терминдерге тоқталсақ:

Сәлім. *Мәні сол-ау... Мен мына горсовет дачасының жанындағы Воронин деген шалдың бағын көріп ем. Мына бақтың болашағы содан қара үзіп кетпей ме, қалай?*

Катя. *А, сіз Мичуриннің беллер-рекорд деген бірінші сорт выставкелік алмасы қайдан шыққанын білесіз бе?*

Сәлім. *А, Невский алмасына анисовканы араластырудан тапқанын айтпақ шығарсыз.*

Әли. *Ендеше, сол Невский осы Алматының Ворониндей-ақ шалы*

болатын (Жастар күледі).

Сәлім. *Ол мысалы сіздерге пайда бермес, қайта маған дәлел болар. Мәселе Невскийдің алмасында емес, Мичуриннің гибридизацияларында, ғылыми әдісінде шығар» (Әуезов М., Т.11. Шығ. жинағы, 95 б.).*

Бұл мысалдағы анисовка, гибридизация, Невский алмасы, Мичурин беллер-рекорды биология ғылымының термин сөздер қатарына жатады.

Сәлім мен Әли арасындағы диалог олардың өсімдік жайын зерттейтін институтта оқитындарын тағы да нақтылап, шеггендеп тұр. Яғни, кейіпкер сөзі, оның сөз саптауы кейіпкер мінезіне, мамандығына сайма-сай. Мысалы:

Балашов: *Саулық қойлар жүнінің әр талының жіңішкелілігі бредфорд классификациясы бойынша 64 салалы 21.9 микрон еркек қойдікі – 60 салалы 24.4 микрон» (Әуезов М., Т.11. Шығ. жинағы, 291 б.).*

Бектенов: *Жаңағы деректердің бәрі дұрыс, рас. Фенотиптік ерекшелік жағынан бұның бәрі нәтиже есебінде мәлім. Бірақ осыған биологиялық, жүйелік дәлелдер қажет. Оған химиялық анализ шарт. Сол жаңа тұқымның анатомиялық, фениологиялық қандай өзгерістері бар екенін айта аласыз ба, профессор? (Әуезов М., Т.11. Шығ. жинағы, 291 б.).*

Осындағы микрон сөзі – метрдің миллионнан бір бөлігі.

Жоғарыдағы мысалда да арнайы терминдік атаулар (*бредфорд классификациясы, фенотип, анатомиялық, фениологиялық* тағы басқа) арнайы терминдік атаулар (малшаруашылыққа қатысты) кезігеді. Бұл терминдердің қолданылуында да өзіндік мақсат көзделген.

Талқылау.

Әуезовтану саласына өз заманындағы әріптестерінен бастап, бүкіл әдебиеттанушы ғалымдар белсене атсалысқаны белгілі. Өсіресе осы салада табанды еңбек еткен қазақ зиялылары А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, Қ. Жұбанов, Ә.Марғұлан, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, Т. Әлімқұлов, А. Нұрқатов, З. Кедрин, Е. Лизунова, Н. Смирнова, Ғ. Сағди, А. Әуезовтер болды.

Ал қаламгер драмаларындағы тақырыптық, жанрлық, көркемдік-эстетикалық ерекшеліктерді, ұлттық драма өнеріне әкелген әдеби әдістері мен баяндау тәсілдерін С. Ордалиев, Р. Нұрғали, Ә. Нұрмаханов, З. Қабдолов, Б. Құндақбаев т.б.; тарихи ерекшеліктерін Т. Жұртбай, Ш. Елеуенов т.б.; тілінің лингвостатистикалық сипатын А.Зекенова, лингвопоэтикалық ерекшеліктерін А.Тымболова, М.Әуезов драматургияларындағы тәуелсіздік сарыны мен эстетикалық мұраты жайында К. Рахымжанов, А. Болсынбаева, Р. Әбдіғұлов т.б. еңбектері жаңаша көзқарас, бүгінгі биік теориялық деңгейде талдап, танытады. Әуезовтану саласы аталған еңбектермен шектеліп қалмасы анық. Күн өткен сайын суреткердің дүниеге берген өзіндік бағасын танытуға мүмкіндік беретін тіліндегі жеке ғалам бейнесін қарастыру өзінің өзектілігін танытып отыр.

Сондай-ақ мақалада қозғалған М.Әуезов драмаларына орыс тілінен енген сөздердің саны туралы А. Зекенованың “М.О.Әуезовтің драмалық шығармалары тілі лексикасының квантитативтік стильдік сипаты” атты зерттеу еңбегінде нақты баяндалады (А.Зекенова, 1992).

Қорытынды.

Суреткердің пьесаларындағы кейіпкер тілінде орыс сөздері және орыс тілі арқылы енген басқа тілден енген сөздер молшылық, олай болуы заман, өмір талабына жауап ретінде, әрі көркем туынды жасауына, әрі жазушының сөз саптау ерекшеліктерін анықтауға, әрі кейіпкер образын сомдауға жұмсалған құрал болған. Суреткер кейіпкерлерінің сөздері арқылы терминдерге анықтама береді. Бұл – жазушының тыңдарманына шығарманың ұғынықты, жетімді болуы үшін жасалған әрекеті:

Балашев. *Академик Иванов қазақ қойы туралы үлкен ғылымдық қорытынды жасау үшін зерттеді. Бұл тұқымның қасиетін атай отыра барлық сипаты табиғи сұрыптаудан ғана пайда болған. Онда селекцияның қатынасы жоқ еді. Ал селекциясыз жаңа түрлі мәдениетті қой шаруасын жасай аламыз ба, жоқ па? Жоқ, әрине. Сіз бен біз селекцияны қажет десек, қолдансақ қана ғылым қайраткері боламыз. Одан бас тартсақ – кімбіз? Жабайы мал мен жабайы ғана түрдегі көшпелілікті қолдансақ, кім боламыз?*

Бектенов. *Сіздің селекцияңыз не берді, не тапты? Тапқаныңызды кім таныды? Тапқаныңызды кім таниды?* (Өуезов М., Т.11. Шығ. жинағы, 246 б.).

Осындағы *селекция* термині мал шаруашылыққа байланысты. Бұның қандай мағына берері адресантқа түсініксіз болуы мүмкін. Осындай сәттерде автор кейіпкердің түсіндіре кетуіне мүмкіндік береді. Жоғарыдағы мысалда ол ұзақ анықтама беру барысында, мәтіннің ортақ мазмұны арқылы анықталған.

Қамбар. *Ал не жөнінде істейсіңдер, мамандықтарың не?*

Шәкен. *Менікі тұқым асылдандыру – селекция.*

Алатай. *Менікі жайылыс мәселесі – нагул.*

Алтын. *Менікі асырау мәселесі – кормление* (Өуезов М., Т.11. Шығ. жинағы, 433 б.) деген мысалдан парафраз арқылы жазушы селекцияны кейіпкерінің өзіне анықтатып тұр.

Сонымен, Өуезовтің кеңестік кезең өмірін бейнелеуге арналған шығармаларында термин сөздер молынан кезігеді. Оған себеп сол дәуірдегі халық өміріне енген өндірістік, экономикалық, әлеуметтік жаңашылдық деуге болады.

Енді бір топ сөздер автор сөзінде көрініс суреттемелеріне орай жұмсалған: *акт, сцена, афиша, авансцена, аллея, веранда, террасса, беседка, браунинг, бинокль, интермедия, либретто, марш, силуэт, брезент, газон, дуэт, диван, зритель* т.с.с. Бұл қатардағы сөздердің қазақ тілінде баламасы бар: *зритель, спекулянт* т.б. Осындай жарыса қолданылған сөздердің дені – есім сөздер, сондай-ақ бұл тиянақсыз формада, көбіне көсемше формасындағы қимыл-әрекетсіз суреттемелер. Барлық пьесалардағы орыс тілінен немесе орыс тілі арқылы енген сөздер кейіпкерлер аузында кеңінен қолданылуымен көзге түседі, ондай сөздер – 876, әсіресе әлеуметтік-саяси сөздер мен тұрмыс-салтқа байланысты сөздер, мысалы: *ваше превосходительство, ваше благородие, адмирал, генерал, прокурор, судья* т.б. Автор кейіпкерлерінің аузына бұл сөздерді аудармасыз салу арқылы стильдік өң беру мақсатын ұстаса, екіншіден, дәлме-дәл аудармасы болмағандықтан қолданғаны байқалады. Бұл сөздерді қолдануда оларға байырғы қазақ сөздері сияқты тіліміздегі қосымшаларды үстей береді, сондықтан бұл 876 сөз 3540 сөз қолданысында жұмсалған (А.Зекенова, 1992).

Сонымен, мақаламызды қорытар болсақ, жазушы тілдік тұлғасының вербальды-семантикалық деңгейі драмалық шығармаларындағы кірме сөздерді, көріктеу құралдарын қолдану ерекшелігі кейіпкердің төл сөзі арқылы нақты дәйектер негізінде ашылды. Суреткер тіліндегі орыс тілінен енген сөздердің қолданылу ерекшелігі сипатталды. Алдағы уақытта жазушының драмалық шығармаларының тілін зерделеу арқылы кейінгі ұрпаққа қазақ халқы өмірінің үлкен шеберлікпен көрсетілген сан алуан қырларын ашуға көмектесетіні шүбәсіз деп түйіндейміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Караулов Ю.Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения. Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – 263 с. Кітап
2. Кушкимбаева А.С. М.О.Өуезовтің тілдік тұлғасының вербальды-семантикалық деңгейі. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Хабаршы «Филология ғылымдары» сериясы №4 (42), 2012 ж. -55-59 бб. Журналда жарық көрген мақала.
3. Кушкимбаева А.С. Мұхтар Өуезовтің тілдік тұлғасы (драмалық шығармалары негізінде) Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация, Алматы, 2015ж. -156 бет. Диссертация
4. Зекенова А. М.О. Өуезовтің драмалықшығармалары тілі лексикасының квантитивтік стильдік сипаты: филол. ғыл. канд. дис.: 10.02.06. – Алматы, 1992. – 147 б. Диссертация.
5. Өуезов М. Шығармаларының 50 томдық толық жинағы. – Алматы: Дәуір, Жібек жолы, 2014. – 3 т. – 424 б. Кітап
6. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. – Алматы: Наука, 1966. – 240 б. Сөздік.
7. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 616 б. Сөздік.
8. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 708 б. Сөздік.

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВО – ART SCIENCE

Бекенова А.С.

докторант КНК им. Курмангазы,
доцент кафедры струнных инструментов
E-mail: aizhan-almaty@mail.ru

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ АЛЬТОВОГО РЕПЕРТУАРА

Түйін. Мақалада альт репертуарының қалыптасуы мен дамуының тарихи процесі қарастырылады. Автор альт репертуарының жанрлық, идеялық, бейнелік және музыкалық-стильдік мазмұны әлеуметтік практиканың дамуымен, белгілі бір тарихи дәуірде орын алатын музыканың өмір сүру және таралу түрлерімен тікелей байланысты екендігіне назар аударады. Осы әдістемелік негізге сүйене отырып, мақала альтқа арналған музыкалық әдебиеттің қалыптасуындағы маңызды кезеңдерді және оны жасаушылардың негізгі тұлғаларын сипаттайды.

Түйін сөздер: альт, альт репертуары, альтқа арналған музыка.

Аннотация. В статье предпринят обзор исторического процесса становления, и развития альтового репертуара вплоть до начала XX века, представленного преимущественно формами ансамблевого/оркестрового музицирования. Автор обращает внимание на то, что жанровое, идейно-образное и музыкально-стилевое содержание репертуара для альты находится в прямой связи с развитием социальной практики, с теми формами бытования и распространения музыки, которые имеют место в конкретную историческую эпоху. Исходя из этой методологической предпосылки в статье намечены важнейшие вехи формирования нотной литературы для альты и обозначены ключевые фигуры ее создателей.

Ключевые слова: альт, альтовый репертуар, музыка для альты.

Annotation. The article reviews the historical process of the formation and development of the viola repertoire. The author draws attention to the fact that the genre, ideological, figurative and musical-style content of the repertoire for viola is in direct connection with the development of social practice, with those forms of existence and distribution of music that take place in a particular historical era. Based on this methodological background, the article outlines the most important milestones in the formation of musical literature for viola and outlines the key figures of its creators.

Keywords: viola, viola repertoire, music for viola.

Для музыкантов-исполнителей, играющих на альте, вопрос репертуара всегда стоит достаточно остро, независимо от того, на каком этапе профессионального становления он находится. Связано это как со спецификой самого инструмента, так и с особенностями развития практики альтового исполнительства, определившей достаточно позднее выдвижение этого инструмента в ряды сольных инструментов концертного плана. Произшедший только в XX столетии окончательный выход альты из «звуковой тени» своих давних конкурентов – скрипки и виолончели, сопровождался изменением его тембровой семантики, расширением круга образности, стремительным развитием виртуозно-технических возможностей. Колоссальный взлет исполнительского мастерства на альте, значительные достижения солистов связаны с накоплением исполнительского опыта, формированием новых, более прогрессивных, методик преподавания игры на инструменте, совершенствованием практики изготовления инструментов. Все эти процессы обусловили значительное расширение альтового репертуара, обогащение художественно-образного содержания музыки, использование новейших музыкально-выразительных средств, в том числе в условиях «революции» композиторских техник постмодерна 50-70-х годов XX века. Альт, не отставая от скрипки, становится «полем» для экспериментов не только исполнительских, но и композиторских.

Все эти процессы, несомненно, способствовали расширению альтового репертуара, однако теоретического осмысления исторической практики его формирования и эволюции до сих пор не произошло. Это определило наш интерес к этому вопросу и предпринятую в данной статье попытку обозначить наиболее важные этапы становления и расширения музыкальной литературы для альты.

Прежде чем приступить к обзору исторического процесса формирования альтового репертуара, представляется целесообразным определить границы применения нами используемых ключевых терминов. Прежде всего, это касается термина «репертуар», к которому неоднократно обращались различные исследователи – Л. А. Баренбойм, Б. Милич, Я. И. Мильштейн, Л. В. Школяр, В. И. Петрушин, И. Пуриц, А. Н. Сохор, Б. М. Теплов, Г. М. Цыпин, А. П. Щапов, Т.Б.Юдовина-Гальперина, Г. Нейгауз, Л. Е. Петренко, М.

Р. Черная, В. В. Крюкова и другие. Необходимость уточнения термина «репертуар» определяется тем, что в данной работе мы используем его не столько в основном значении, зафиксированном в общеизвестной справочной литературе, сколько в более широком контексте, эквивалентно понятиям «музыка для альта» «нотная литература для альта» и т.д.

Если обратиться к энциклопедическим источникам, то, согласно им, термин репертуар (от французского «repertoire» и латинского «repertorium» в значении «список») находится в тесной взаимосвязи с исполнителем, концертной практикой, а также обозначает список произведений, исполняемых на концерте. Так, в энциклопедическом словаре наиболее распространенные смысловые значения этого термина обозначены следующим образом: 1) набор пьес для постановки на сцене театра в некоторый промежуток времени; 2) в музыке – в максимально широком смысле слова – список исполняемых произведений [1].

Музыкально-энциклопедический словарь дает следующее определение данному термину: «совокупность произведений, исполняемых в театре, концерте, на эстраде и т.д., а также круг ролей (партий), в которых выступает актер, или музыкальных пьес, которые исполняет музыкант» [2].

В кратком музыкальном словаре термин «репертуар» дан в следующем значении: «подбор музыкальных произведений, исполняемых в концертах (или театре), а также совокупность пьес, составляющих «багаж» какого-либо исполнителя-солиста» [3].

Все эти определения делают очевидным, что термин «репертуар» обозначает, прежде всего, музыкальные произведения, предназначенные для исполнения исполнителем-солистом или творческим коллективом в концертах, в связи с чем возникают понятия «концертный репертуар». Распространяется этот термин и на музыку, исполняемую в процессе обучения музыкантов-исполнителей, которая обозначается как «учебно-педагогический репертуар». В итоге понятие репертуар охватывает такие значения как:

- совокупность, комплекс, система произведений (упоминается во всех справочных и научно-методических источниках);
- идейная направленность, спектр ценностных ориентаций субъекта, создающего либо исполняющего произведение;
- технические возможности (композитора, музыкального инструмента и исполнителей).

Следует отметить, что современная практика бытования рассматриваемого термина предлагает его привязанность не только к исполнителю или к конкретному концертному мероприятию, но и непосредственно к инструменту. Так возникают устойчивые понятия «скрипичный репертуар», «альтовый репертуар», «баянный репертуар», фиксирующие исчерпывающий запас музыкальных произведений для этих инструментов. Именно в таком смысловом поле мы используем термин «репертуар» в данной статье, нацеленной на рассмотрение наиболее важных вех в формировании музыки для альта в ее основных жанровых разновидностях.

Становление и расширение репертуара для любого инструмента, его жанровое, идейно-образное и музыкально-стилевое содержание находятся в прямой связи с развитием социальной практики, с теми формами бытования и распространения музыки, которые имеют место в конкретную историческую эпоху. На это обстоятельство справедливо обращает внимание исследователь Е. Дуков, отметивший, что «...формы существования жанров являются тем нервным узлом в художественной жизни, который связывает чисто социологическую материю с материей художественной. Как любые формы существования, они входят в систему социальных практик, но в то же время, как формы специфически художественной деятельности, они непосредственно обусловлены историей культуры, логикой ее саморазвития» [4].

Жанровая структура музыки для альта складывалась на протяжении нескольких столетий и ее конкретное наполнение происходило в тесной связи с социальной практикой того времени. Как известно, историческим прототипом альта стала виола да браччо (от итал. braccio - рука) – музыкальный инструмент, появившийся, как указывает Б.А. Струве, предположительно к концу XV – началу XVI веков в романских странах из средневековых инструментов семейства виол. Играли на нем стоя, упирая корпус в плечо, то есть «ручным способом» держа инструмент в руках. Музыка струнного ансамбля XVI-XVII веков включала несколько партий альта. Чтобы исполнить эти партии, использовались виолы разных размеров: большая теноровая виола виола да гамба, которую держали вертикально, между коленями и как было уже сказано, относительно небольшая виола, виола да браччо, которую прислоняли к плечу. Данные инструменты объединяла общая манера звукоизвлечения. Виолы обладали нежным, тихим звуком. Большие виолы были громоздкими, длина корпуса некоторых из них достигала 47-48 сантиметров. Для сравнения: сегодня очень большим считается альт, достигающий в размере 43 сантиметра, а инструмент размером более 45 сантиметров считается уже неиграбельным.

Еще один инструмент, родственник альту – виоль д'амур или виола д'аморе (XVIII в.) напоминает по размерам большой альт. Звуковой объем виоль д'амур, включающий звуковой спектр от виолончели до скрипки (от «ля» большой октавы до «ре» третьей октавы), раскрывает большие звуковые возможности инструмента, которому в одинаковой мере доступны как протяжные кантилены, так и технические пассажи. Для виоль д'амур писали произведения А. Вивальди, К. Самиц, И.С.Бах, Г.Телеман. Но скрипки, выделяющиеся мощью звука, сиянием, красочностью, одержали победу и к концу XVIII века вытеснили семейство виол со сцены. В XIX веке

сочинения для виоль д'амур практически отсутствуют. Интерес к ним появится позже. Среди композиторов, писавших для виоль д'амур были П. Хиндемит, Ф. Мартен, Д. И. Кривицкий, Ш. Э. Каллош.

В европейской культуре в течение длительного периода времени альт использовался в качестве среднего голоса в ансамбле. Использование инструмента в качестве сольного инструмента относится только к концу XVII века. Значителен вклад в становление сольного репертуара для альты таких композиторов, как Георг Филипп Телеман (1682-1767), Карл Стамиц (1745-1801), Франц Хоффмайстер (1754-1812), Теодор Томас (1835-1905), Бела Барток (1881-1945), Пауль Хиндемит (1895-1963), Эрнест Блох (1880-1959), Ребекка Кларк (1886-1979), Уильям Уолтон (1902-1983) и другие. Следует отметить тот факт, что один из самых ранних концертов для альты сочинен Георгом Филиппом Телеманом Концерт для альты G dur, (вероятно, написан до 1740 года). Г. Ф. Телеман написал много произведений с участием альты, однако, Концерт G dur и Концерт для двух альтов были самыми известными.

В начале XVIII века альт еще был далек от инструмента сегодняшнего дня. Но он неоднократно оказывался в центре внимания Иоганна Себастьяна Баха – одной из самых представительных фигур периода европейского барокко. Бах считал альт незаменным членом своего оркестра и при исполнении камерной музыки обычно сам озвучивал его партию. В 1721 году И. С. Бах закончил свои знаменитые Бранденбургские концерты – цикл из шести концертов для камерного оркестра. В шестом концерте композитор исключил из ансамбля скрипки, отдав ведущую роль альтам.

Именно И. С. Бах стоял у истоков использования сольных возможностей многих групп инструментов, создав необычные составы, такие, например, как сочетание альтов и альтов да гамба (в Концерте № 6) или использовав клавесин (в Концерте № 5).

Период музыки композиторов-классиков ознаменовался созданием Францем Йозефом Гайдном струнного квартета, где альт занял свое место и благодаря которому стал получать все больше признания в композиторской среде. В своей квартетной музыке Й. Гайдн, как известно, установил «разговорный стиль» камерного письма, подразумевающий, в противовес контрапункту, самостоятельность каждого ансамблевого инструмента. Гайдн и Моцарт в своих квартетах оставили неотразимые альтовые партии, время от времени придавая им ведущие сольные линии. Показательно, что Моцарт также, как и Бах, предпочитал музицировать в камерном ансамбле на альте и написал несколько произведений, позже вошедших в альтовый репертуар. Так, в 1779 году Моцарт завершает Концертную симфонию с отдельной альтовой партией, написанную, скорее всего, для него самого. Произведение продолжило традиции барочного концерто-гроссо, но инструментальные партии при этом приобрели более ясный сольный характер.

В. А. Моцарт в значительной степени расширил разговорный стиль Й. Гайдна. В своих струнных квинтетах он доверил альту драматургически важные фрагменты музыкальной композиции. В последнем моцартовском струнном квартете F-dur (K 590) партия соло поручена альту и от инструмента требуется значительная степень виртуозности. Исследуя богатый теноровый тон альтов в своих знаменитых струнных квинтетах, часть которых вошла в сокровищницу мировой камерной музыки, Моцарт использует в сольных партиях два альты. Также следует упомянуть его Трио Кегельштат для альты, кларнета и фортепиано (Es dur), K 498. Впервые партию альты в этом произведении исполнил сам композитор на импровизированном концерте в доме своей ученицы Франциски Жакен, которой и посвятил свое сочинение. Также первым Моцарт применил звуковые сочетания духового и струнного инструмента – кларнета и альты в качестве равноправных участников ансамбля. Позднее, практически через сто лет, Р. Шуман создал «Сказочные повествования» (Märchenerzählungen) для такого же трио. А затем эта традиция продолжится Брухом, Райнеке, Амбергеном и другими композиторами. Однако первенство принадлежит моцартовскому трио ми-бемоль мажор.

С середины XVIII столетия, в связи с ростом технического мастерства альтистов, композиторы все больше вдохновляются написанием музыки для этого инструмента. Карл Стамиц был одним из первых европейских композиторов, выдвинувших альт на передний план своих сольных произведений. Хотя до него уже существовали концерты и другие сольные пьесы, написанные для альты, но ни одно из этих произведений не привлекло такого внимания, как его Концерт для альты D-dur Op. 1. Это произведение до сих пор считается одним из основных произведений в альтовом концертном репертуаре.

К. Стамиц сам был виртуозом альты и виоль д'амур. Немецкий композитор, ученик Баха, Эрнст Людвиг Гербер писал в своей книге о нем: «С каким необычным искусством и мастерством он играет на альте! Каким небесно-сладким тоном и кантиленой он очаровывает наши уши своим альтом любви, и каким огнем и уверенностью он играет на скрипке! Берлин, Дрезден, многие столицы и крупные города являются свидетелями его мастерства! И он, конечно, давно бы пристрастился к одному из немецких дворов, если бы необычная неприязнь этого художника ко всем подобным связям. Действительно, жить в Германии как свободный художник – великое дело. И тот, кто пытается и желает добиться успеха, не должен обладать каким-либо меньшим искусством, чем Стамиц ... в своих отношениях, столь же высоко ценимых за благородный характер, как и за его искусство» [5]. Концерт для альты с оркестром К. Стамица отличается богатым мелодизмом, разнообразием техники альтового исполнительства. В нем присутствует аккордовая техника, множество

пассажей, то есть демонстрируются виртуозные возможности инструмента, что было необычно для того времени. Карл Стамиц был одним из первых композиторов, задействовавших в левой руке прием пиццикато. Выступление с Концертом № 1 К. Стамица, является обязательным в конкурсных прослушиваниях на вакантное место в группе альтов знаменитых оркестров мира. Сольная партия написана в редакции профессора Санкт-Петербургской консерватории им.Н.А.Римского-Корсакова А.В.Людевига. Каденция написана Паулем Кленгелем, немецким скрипачем, пианистом и композитором.

Еще одно имя – Франц Антон Хоффмайстер –композитор и известный издатель, под редакцией которого были выпущены работы многих известных композиторов, таких, как В.А.Моцарт, Л. В. Бетховен и др. Концерт *De dur* Хоффмайстера является одним из ярких классических концертов в альтовом репертуаре. Классический стиль, теплые тона альты в среднем регистре и виртуозные пассажи демонстрируют звуковые и технические возможности инструмента. Данный концерт и Концерт *B dur* К. Стамица схожи по стилю присутствующими элегантными и внушительными аккордами, меланхоличной кантиленой и радостными финалами рондо, использующими весь диапазон альты, начиная со сверкающего верхнего регистра до богатого нижнего.

Итальянский композитор Алессандро Ролла был успешным скрипачом, альтистом-виртуозом и учителем, чей вклад в исполнительскую технику, репертуар и историю музыки незаслуженно остался в стороне. Являясь учителем Н. Паганини, он внес большой вклад в развитие техники игры своего великого ученика на скрипке и особенно на альте. Некоторые технические новшества, которые использовал Паганини, такие, как широкое использование двойных нот, быстрых пассажей в триолях и секстолях, частое использование октав, очень быстрых хроматических ходов, летящего стаккато и пиццикато в левой руке, уже широко использовались Алессандро Ролла. А. Ролла сочинил концерты и сольные пьесы для альты, в том числе Сонату *D-dur* для альты и баса, а также три концерта для альты с оркестром. Один из его Концертов (*Es dur*) прочно вошел в учебный репертуар альтистов и очень часто звучит на различных конкурсах и концертных площадках. Он также написал много работ для своих учеников с нарастающими исполнительскими трудностями по всем техническим и кантиленным требованиям. И хотя сегодня произведения А. Ролла не так широко представлены, они являются прекрасными примерами развития музыки для альты в классический период.

Но в европейской музыке классико-романтического периода есть еще имена музыкантов, внесших большой вклад в развитие репертуара для альты. Речь идет об ученике В. А. Моцарта, а также учителя сразу нескольких романтиков, в том числе Ф. Мендельсона, Иоганна Непомука Гуммеля. Хотя имя Гуммеля было долгое время забыто, его музыкальные произведения сейчас получают все большее признание. И. Гуммель – австрийский композитор и пианист, чья музыка стала отражением развития классико – романтического искусства. В то время он считался величайшим импровизатором, а его музыка отличается исключительной мелодичностью и креативом. Попурри И. Гуммеля для альты с оркестром, особенно в сокращенной версии «Фантези», представляют собой весомый вклад в альтовый репертуар раннего романтического периода. Оригинал, изданный как *Hummel's Op. 94*, датируется около 1820 года и включает в себя темы В.А. Моцарта «Дон Жуан», «Женитьба Фигаро», «Похищение из Сералия» и Россини в обработке партии альты Т. Циммерман.

Великий классик Л. Бетховен больше обращается к альту в своих камерных произведениях. Он часто передает альту функции мелодического инструмента, при этом мелодия может быть подчеркнута или усилена через использование октавы (см. партию альты и скрипки в первой части струнного квартета *Op.18, № 4 c-moll*). В своих первых шести струнных квартетах Л.Бетховен использует многотемность и мелодическую насыщенность музыки, характерные для бетховенского квартетного стиля. При этом каждый из четырех инструментов достигает у него максимальной самостоятельности, используется широкий звуковой диапазон, что создает новый тип «квартетной полифонии» [6].

6-частный септет, *Op. 20 Es dur*, для скрипки, альты, виолончели, контрабаса, кларнета, рожка и фагота Л.Бетховена утверждает его как одного из самых популярных композиторов. Произведение оригинально тем, что в нем присутствует соло для каждого инструмента, включая фагот. Композитор дает возможность каждому инструменталисту проявить свое мастерство как в группе, так и в качестве солиста.

Другая, менее известная его пьеса, – «Дуэт для альты и виолончели» *Es dur*, написанная в 1796 году, но не издававшаяся до 1912 года. А в 1805-1806 годах Л. Бетховен сочинил «Три квартета», *op. 59*, которые стали знаковым событием в европейском музыкальном искусстве, предвосхитившим романтические устремления бетховенских последователей. Квартеты полны новаторских структурных и стилистических идей, исполнять их гораздо сложнее.

Как и в последних квартетах Л. Бетховена, Ф. Шуберт, ставший продолжателем творчества Л.Бетховена в области камерно-инструментальной музыки, создает новый романтический стиль. Говоря языком жанрово-бытовой музыки, Шуберт мыслит образами, из которых вырастают произведения высоких форм искусства самого разнохарактерного плана. «В широком обобщении песенных лирических интонаций, вызревавших в музыкальном обиходе бюргерства, в демократической среде города и его предместий — народность шубертовского творчества» [7]. Большую часть своей жизни он посвятил камерной музыке, написав множество струнных квартетов, октет и квинтет. Струнный квинтет *C dur (D. 956, Op. Posth.163)*, вышедший в свет в 1828

году, то есть, всего за несколько месяцев до его смерти, был опубликован в 1853 году. Эта работа входит в число лучших работ в камерном жанре. Выбор Ф.П. Шубертом инструментов для квинтета был необычным, поскольку он не следовал традициям В.А. Моцарта и Л. Бетховена. Шуберт решил удвоить голоса виолончели, а также включить партию контрабаса, создав тем самым богатство звучания в нижнем регистре.

Итак, в классический период развития европейской музыки ансамблевая музыка с участием альты занимает ведущие позиции и присутствует в творчестве всех великих композиторов-классиков – Гайдна, В. А. Моцарта, Л. В. Бетховена. К ним примыкает первый романтик с ярко выраженными классическими признаками творчества – Ф. Шуберт, развивший традиции своих предшественников.

Репертуар XIX века для альты предъявил новые акустические требования к инструменту, а также технические требования для исполнителей, и многие альтисты и музыкальные мастера начали проводить эксперименты над улучшением конструкции альты. Такие композиторы, как Гектор Берлиоз, Роберт Шуман, Рихард Вагнер, Иоганнес Брамс, Иоган Штраус исследовали возможности альты, оценивая его как солирующий инструмент.

Гектор Берлиоз, как известно, возглавлял французское романтическое движение в музыке. Его влияние имело решающее значение для дальнейшего развития романтизма, особенно для таких композиторов, как Рихард Вагнер, Ференц Лист, Ричард Штраус, Густав Малер и многих других. У Г. Берлиоза было уникальное композиционное воображение, выраженное в его обработке письма для оркестра. Г. Берлиоз был прежде всего симфоническим композитором, написавший симфонию для оркестра с солирующим альтом «Гарольд в Италии». Альт в его произведении, являясь сольным инструментом, представляет главного героя Гарольда. Сольная партия альты по замыслу композитора, как бы «конкурирует», состязается с оркестром, представляя тему главного героя. Данное произведение, как и Концертная симфония В. А. Моцарта, является одним из ярчайших примеров введения самостоятельной роли альты в начале XX века.

Роберт Шуман в этот период пишет «Сказочные картинки» Op.113. Произведение относится к позднему периоду творчества композитора – последнему взлету творческого гения. Произведение состоит из четырех разнохарактерных пьес-фантазий и представляет собой оригинальную композицию с альтом, в которой романтический дух очень заметен. В произведении отражена способность Р. Шумана вызывать атмосферу и впечатлений, которые могут выйти за пределы музыкальных мелодий. Изображения волшебной страны переносят слушателя в волшебное детское царство и сказочный мир. «Сказочные картинки» – одно из самых ценных произведений в репертуаре альтиста, изначально созданное для альты. Относится к жанру камерной музыки (Hausmusik), стилю, обычно скромному по техническим требованиям, изначально предназначенному для любительской публики, исполнения в салонах, а не в концертных залах. Hausmusik был тесно связан с феноменом бидермейера – стилем в искусстве, расцвет которого пришелся на середину XIX века, после Венского конгресса (1815 г.), в годы которого усиленная политическая цензура в Германии вынудила многих писателей, музыкантов и поэтов вернуться к своей внутренней жизни: дом, семья, быт [8]. Однако «Сказочные картинки», вероятно, не был идеальным Hausmusik, так как партии альты и фортепиано были настолько технически сложны, что только ценители и профессионалы могли играть их достойно.

Рихард Вагнер использовал сольный альт в опере «Тристан и Изольда», написанной между 1857 и 1859 годами. С музыкальной точки зрения эта работа знаменует собой поворотный момент в творчестве Р. Вагнера и в истории музыки в целом. Р. Вагнер использует в «Тристани и Изольде» оригинальный диапазон образно-художественного слова для передачи сложных эмоциональных волнений, повлиявший на развитие классической музыки XX века.

Немецкий композитор, дирижер и солист Феликс Мендельсон Бартольди был одним из самых выдающихся деятелей раннего романтического периода. Среди его знаменитых произведений для альты – Альтовая соната Ф. Мендельсона, датированная 1824 годом, оставалась неопубликованной при его жизни.

Конец XIX века ознаменовал поворотный момент в статусе альты. Утверждение более или менее определенных размеров и модификации альты как инструмента вышло на зрелый уровень.

С момента появления в начале XX века всемирно известных альтистов - виртуозов Лайонела Тертиса, Уильяма Примроуза и Пола Хиндемита, альт укрепляется как сольный инструмент.

Таким образом, альтовый репертуар в основном формировался на основе изучения звуковых и технических возможностей инструмента, применениями его как сольного инструмента, задействование данного музыкального инструмента как имеющего уникальный звуковой тон в камерно-инструментальном творчестве, оперно-симфоническом жанре, меньше в концертном жанре, поиск и исследование нужных размеров у альты путем модификации. Однако, при таком интересе к инструменту, музыкальных произведений, специально написанных для альты не так много, как у собратьев скрипки и виолончели. Формирование альтового репертуара отличается спецификой, обусловленной непростой историей развития инструмента.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Российский гуманитарный энциклопедический словарь: В 3 т. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2002
2. Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. В. Келдыш. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 672 с
3. Булучевский Ю. и Фомин В. Краткий музыкальный словарь. — М.: Музыка, 2005. — 461 с.
4. Е. Дуков Бал как социальная практика в России XVIII-XIX веков // Музыка быта в прошлом и настоящем. Сб. статей. Ростов: Изд-во Ростовской государственной педагогической университета, 1996. С.142 – 156].
5. Allan Badley, "HOFFMEISTER, F.A.: Viola Concertos," HOFFMEISTER, F.A.: Viola Concertos / STAMITZ, C.P.: Viola Concerto No. 1 (Victoria Chiang, Baltimore Chamber Orchestra, Thakar), accessed April 14, 2017. [https://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.572162&catNum=572162&filetype=About this Recording&language=English](https://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.572162&catNum=572162&filetype=About%20this%20Recording&language=English).
6. https://www.belcanto.ru/beethoven_quartets.html
7. В. Галацкая. Франц Шуберт // Музыкальная литература зарубежных стран. Вып. III. — М.: Музыка. 1983.
8. Vincent Cheung Notes on Three Pieces by J.S. Bach, Schumann and Hindemith, in: The Charm of the Viola (2006) URL: <http://www.web.mit.edu/ckcheung/www/musicalwritings.htm> (Accessed Oct. 28. 2014).

Кульбекова А.К.

д.п.н., профессор искусствоведения,
профессор кафедры педагогики,
Казахская национальная академия хореографии
г.Нур-Султан, Казахстан
E-mail: Kubelek_wkz@mail.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ СТИЛЯ КАЗАХСКОГО ТАНЦА КАК ПЕРСПЕКТИВА СОХРАНЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО УНИКУМА ЭТНОСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В статье рассмотрены современные процессы трансформации в хореографическом искусстве, связанные с необходимостью сохранения традиционной культуры для последующих поколений. Автором определено понятие трансформации в видах искусства и тенденции развития казахского народного танца на современном этапе. Сохранение национальной хореографии для последующих поколений авторы статьи видят через новые стили и интерпретационное творчество современных балетмейстеров.

Ключевые слова: традиционная культура, национальная хореография, казахский танец, хореографическое искусство, танцевальные традиции.

Кульбекова А.К.

п. ф. д., өнертану профессоры,
педагогика кафедрасының профессоры,
Қазақ ұлттық хореография академиясы
г. Нұр-сұлтан, Қазақстан
E-mail: Kubelek_wkz@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ЭТНОСТЫҢ ЕРЕКШЕ ДӘСТҮРІН САҚТАУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ РЕТІНДЕ ҚАЗАҚ БИІНІҢ СТИЛІН ӨЗГЕРТУ

Аннотация. Мақалада болашақ ұрпақ үшін дәстүрлі мәдениетті сақтау қажеттілігімен байланысты қазіргі заманғы хореографиялық өнердегі қайта құру процестері қарастырылады. Автор қазіргі кезеңдегі өнер формасындағы түрлендіру ұғымын және қазақ халық биінің даму тенденцияларын анықтайды. Мақала авторлары қазіргі хореографтардың жаңа стильдері мен түсіндірме жұмыстары арқылы ұлттық хореографияның кейінгі ұрпақ үшін сақталуын көреді.

Кілт сөздер: дәстүрлі мәдениет, ұлттық хореография, қазақ биі, хореографиялық өнер, би дәстүрлері.

Kulbekova A.K.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Art History,
Professor, Department of Pedagogy
Kazakh National Academy of Choreography
Nur-Sultan, Kazakhstan
E-mail: Kubelek_wkz@mail.ru

THE TRANSFORMATION OF THE STYLE OF KAZAKH DANCE AS THE PROSPECT OF MAINTAINING THE TRADITIONAL UNIQUE ETHNOS IN MODERN CONDITIONS

Annotation: The article discusses the process of restoration of modern choreographic art, associated with the need to preserve the traditional culture for future generations. The author defines the concepts of art in modern forms and development trends of the Kazakh national dance. The authors see that national choreography is preserved for future generations thanks to new styles and explanatory work of modern choreographers.

Keywords: traditional culture, national choreography, Kazakh dance, choreographic art, dance traditions.

Переосмысление человеческого сознания, гражданская позиция представителей искусства в последнее время значительно активизировалась в том ракурсе, что кроме творчества и профессиональной деятельности, они все чаще проявляют себя как публичные личности, вслух рассуждают о вопросах политики, культуры, образования и др.

Если качественно оценивать состояние культуры и искусства в Казахстане в условиях мировой глобализации, то можно выделить возросший профессиональный интерес к углубленному изучению национальной истории, культуры, народного творчества - с одной стороны, и ее трансформации в различных жанрах - с другой.

Трансформация, как феномен «изменений, видоизменений», в нашем понимании, это своевременный естественный процесс в любой индустрии (искусство, культура, экономика и пр.), которым руководит человек-профессионал в целях удержания и фиксирования фундаментальных основ того или иного объекта цивилизации, постоянного и необходимого в обществе и жизнедеятельности, а также в процессе его современного развития, совершенствования и сохранения для последующих поколений.

Мы рассмотрим трансформационный процесс в казахском танце. Национальная хореографическая пластика – одно из эстетических средств воссоздания уникальной казахской культуры. Именно поэтому национальные танцы во все времена были востребованы зрителем. Итак, современный этап развития национальной хореографии характеризуется высоким профессиональным, эстетическим и содержательным уровнем. Новое поколение казахстанских хореографов и балетмейстеров стремится к глубокому осмыслению своих исторических корней и сценическому воплощению традиционной духовной культуры. Однако, если рассуждать о таких факторах, в какой степени истоки традиционной духовной культуры интересуют молодое поколение, у которого чаще гражданские и патриотические взгляды находятся на уровне «начального формирующегося» или «еще не сформированного», то проблема, обозначенная нами, является весьма актуальной, и от того, каким образом будут сохранены образцы, идеалы, духовно- национальные ценности, будет зависеть общая цивилизация казахстанского общества в будущем, его культурная цивилизация и самобытность в общей мировой интеграции.

Кроме исторических и гуманных целей трансформации в искусстве, конечно, имеют место и профессиональные задачи для тех, кто занимается данной проблемой. В настоящее время режиссеры, музыканты, художники, хореограф и другие представители искусства, опираясь на свой личный опыт и навыки, а также зарубежные искусствovedческие процессы, экспериментируют на стыке синтеза искусств и его жанров, стремятся найти новые подходы к выражению индивидуального почерка.

Общий уровень развития хореографического искусства Казахстана способствует развитию и созданию новых профессиональных хореографических постановок, что позволяет расширить поле творческого поиска для сохранения самобытности танцевальной культуры Казахстана. Свидетельством тому являются хореографические произведения, среди которых концертные номера, балетные спектакли, а также хореографические полотна на масштабных культурно-массовых праздниках с развернутой режиссурой, национальной тематикой и национальной лексико- хореографической компонентой.

Рассматривая вопрос о содержании хореографических произведений на национальную тематику, необходимо отметить, что молодые постановщики и специалисты все чаще обращаются к истокам традиционной культуры, к изучению национальной обрядов.

Рис.1

Рис.2. Театр «Астана Балет». Сцены из балета «Жусан», композиторы: К. Шильдебаев, С.Рахманинов, А.Пярт, К.Дженкинс. Либретто: Б. Карбеков.: Хореография М. Авахри

Так, выдающийся балетмейстер Д. Т. Абирова (1923- 2001гг.) писал: «Целесообразность исследования казахского танцевального фольклора возникает в связи с необходимостью дальнейшего развития сценического танца, придания ему подлинного национального характера. Этому требуют интересы всемерного обогащения репертуара театров, окрепшие исполнительные возможности артистов балета, возросшие эстетические запросы народа» [Абиров Д., 1977, с.48].

В традиционном танцевальном искусстве отражены духовные воззрения и ментальная философия танца, которая, в современное время приобрела особую значимость. Активное обращение хореографов к истокам, безусловно, удерживает статус истории и танцевальной национальной эстетики в культурном пласте Казахстана. Поэтому творческие принципы поиска новых форм выражения национальной пластики характерны для современных постановщиков. Эти принципы во многом обеспечивают развитие национальной хореографии и создают условия для органичного восприятия исторической культуры молодым поколением и узнаваемость казахстанского танцевального искусства на мировой сцене. Например, в постановочных работах хореографов ярко выражена динамика традиционных танцев, народно-игровых элементов, вокально-хореографические композиции, танцевальные сюиты, тематические театрализованные проекты, так или иначе, выполняют познавательные функции национальной духовной культуры. Один из талантливых хореографов Айгуль Тати о созданной хореографической миниатюре «Кербез сұлу», поделилась, что в этом номере она хотела отразить непередаваемую и пленительную «девичью манерность» - кокетство, которое пленяет своей юностью, лукавостью и озорством. На создание этого произведения ее вдохновила музыка, в то время как задумка о подобном танце давно была [URL:<https://vk.com/astanaballet>. (Дана обращения: 20.09..2019).]. Как правило, национальный колорит может быть по достоинству оценен зарубежным зрителем, сами хореографы-постановщики так же отмечают большую заинтересованность к национальной тематике в странах Запада и Европы.

Огромную роль в возрождении танцевальных традиций сыграло творчество хореографов Ш. Жиенкуловой, Д. Абирова, О. Всеволодской -Голушкевич, народного художника А.Исмаилова, этнографа и общественного деятеля У. Джанибекова, приложивших немало усилий для воссоздания забытых образов, движений, национального костюма казахов. В своей книге «Баксы ойыны» («Игры шаманов») О.Всеволодская-Голушкевич пишет: «... никогда народный танец не был в забвении, временами приобретал даже главенствующее положение в народном творчестве, о чем свидетельствуют массовые сценические массовые действия, изображенные на наскальных рисунках, хотя в последующие века уступают пальму первенства другим видам искусства – песне, кюйям, терме, айтысу, обусловленным потребностям кочевого быта» [Всеволодская-Голушкевич О.В., 1992, с. 14].

Так, первые трансформационные процессы в национальных балетных театрах и видах искусства уже наблюдались во второй половине прошлого столетия. К сожалению, в казахстанском искусствоведении становление балетного театра освещено на недостаточном количественном уровне. Сегодня все еще недостаточно изучено творчество и уникальный опыт отдельных солистов, балетмейстеров, педагогов. Все это составляет солидный пласт неизвестного в балетном искусстве Казахстана. Вместе с тем, в казахстанском балете

всегда были яркие личности, исполнители, опытные педагоги, которые внесли неоценимый вклад в развитие национальной балета и казахского народного танца. Ценными научными и фундаментальными трудами, являются научные работы Л.П. Сарыновой «Балетное искусство Казахстана» (1975г.), Г.Т. Жумасеитовой «Казахский балетный театр 1975-1995 гг. (Соотношение традиционных и новаторских приемов в балетмейстерском искусстве)» (1999г.). Работы молодых исследователей Э.С. Жумадырровой «Развитие балетного искусства современного Казахстана (на примере Национального театра оперы и балета им. К. Байсеитовой)» (2014г.) и Д.Б. Есентаевой «Репертуарная политика балетных спектаклей ГАТОБ им. Абая (1934-2014гг.)» (2014г.) также достойны читательского внимания. Необходимо отметить большую поисковую работу, организованную Алматинским хореографическим училищем им. А.В. Селезнева и создания музея и галереи выдающихся педагогов в учебном заведении.

Книга Л.П.Сарыновой «Балетное искусство Казахстана» долгое время была единственной балетным изданием (1976 г.). Это было первое научное исследование по казахскому балету, где рассматривались вопросы развития танцевального фольклора у казахов в далекой древности, этапы становления профессионального балетного театра в республике. Большая часть материала посвящена творческим поискам Государственного академического театра оперы и балета им. Абая (1930-1975 гг.), где исследователь классифицирует рассматриваемый период национального балета на несколько этапов. Первый этап рассмотрен в главе «Рождение национального балета». Второй этап автор характеризует как период наиболее активных творческих поисков в постановках национальных спектаклей. Так, в этот период были поставлены балеты «Калкаман и Мамыр» на музыку В. Великанова, «Коктем» на музыку И. Надилова и «Казахская танцевальная сюита» на музыку И. Надилова и Е. Манаева. Несмотря на некоторые «художественные просчеты», эти балеты стали первой пробной ступенькой на пути создания национальных балетов в Казахстане. «Путь к зрелости» (1948-1958 гг.) - третий этап развития казахского балета. Этот период характеризуется повышением профессионального мастерства артистов балета, появлением первых казахских балетмейстеров с высшим образованием, продолжающимися поисками в претворении национального фольклора на балетной сцене. Исследователь заканчивает свой труд главой «Новые творческие поиски» (1958-1975гг.).

Яркий поворот в сторону новаторских тенденций развития казахской хореографии ознаменовала деятельность начинающих балетмейстеров того времени - З. Райбаева, Б. Аюханова. С их именами связан четвертый этап. В репертуаре театра появились современные оригинальные постановки «Легенда о белой птице» на музыку Г. Жубановой, «Козы-Корпеш и Баян-Сулу» на музыку Е. Брусиловского [Сарынова Л.П., 1976 с. 7].

В книгах искусствоведа Г.Т. Жумасеитовой прослеживаются тенденции развития национальной хореографии в период независимости посредством анализа творческого пути трех профессиональных балетных трупп: Государственного академического театра им. Абая, Национального театра оперы и балета им. К. Байсеитовой и Государственного академического театра танца под руководством Б. Аюханова. В орбиту исследования вошли и молодые коллективы, работающие в области contemporary dance: это театр танца «Самрук» и «Gabbasov Sisters Company». В книге представлен обзор балетных фестивалей и конкурсов этого периода и современное состояние подготовки кадров в области хореографического искусства.

Для нового поколения хореографов этническая тематика не утратила своей значимости сегодня. Появляются интересные, высокохудожественные произведения в различных жанрах хореографического искусства. Кроме национальных балетов и казахского народного танца развиваются другие жанры многогранного танцевального искусства. Для точности воспроизведения и обработки конкретного материала, постановщику необходимо досконально разбираться в лексическом материале, рисунках танца, конкретных особенностях развития техники хореографической стилизации, соблюдать ментальные особенности этноса. Так, изучение традиционной культуры, стремление возродить и донести этнокультуру до зрителей являются главными инструментами для хореографических решений балетмейстеров в создании новых произведений. Здесь интерпретация фольклорного материала, а также поиск новых форм синтеза народного и современного искусства создают условия для современного творческого процесса трансформации национальной хореографии и формирование оригинального стиля казахского танца. В этих процессах мы видим гарантированную перспективу сохранения традиционного уклада этноса в современном обществе.

Задачами профессиональной трансформационной работы хореографов в области национального хореографического искусства являются:

- 1) развитие самых разнообразных форм народного танца;
- 2) обработка фольклорного материала;
- 3) создание новых произведений, созвучных современному поколению зрителей.

Работа по сбору материала и источников для будущих произведений, основанных на историко - национальной тематике и традиционной культуре этноса заключается в записи фольклорных танцев и структурируется по принципу идентичности; запись должна точно отражать то, как этот танец исполняется самим носителем этноса. Сегодня важно сохранить его оригинал. Так, одним из условий сохранения оригинала танца является запись танца и паспорт, содержащий сведения о названии танца; фамилии, имени исследователя-

собиранья; фамилии, имени исполнителя; его возраста; социального положения; места и времени записи. Для сохранения и воссоздания старинных танцев важным аспектом является последовательность действий собиранья, которая заключается в фиксации и изучения следующих факторов:

- название местности- источника;
- название танцев, в том числе других, исполняемых в данной местности;
- кто и когда дал им эти названия, с чем связаны названия танцев;
- какие природные или жизненные процессы отражаются в танцах;
- данный танец местный или был заимствован, с чем было связано заимствование;
- когда танец был исполнен последний раз;
- по какому случаю и где, на каких мероприятиях исполнялся танец (свадьба, массовые праздники и др.);
- тематика и идейное содержание танца (обрядовый, бытовой, шуточный, лирический, массовый, сольный);
- состав исполнителей (девичий танец, мужской танец, смешанный), количество исполнителей;
- темп и характер танца; основные движения танца, ходы, основные положения рук в танце;
- описание каждого движения и его зарисовка;
- составные части танца, имеют ли они определенные названия;
- реквизит танца;
- музыкальное сопровождение (инструменты, возгласы); автор- композитор
- эскиз костюма.

Тенденции возрождения национально-культурного наследия связаны с повышенным интересом общества к своим истокам. Фольклор, традиционная национальная культура для современных хореографов является огромным пластом для исследования и создания хореографических произведений, сущностью их творческих поисков и сценического воплощения. Горизонты развития новых танцевальных жанров в рамках национальной хореографии, создание художественных произведений на национальную тематику, творческий поиск хореографов, в этом смысле безграничны. Современная трансформация стиля казахского танца - это путь к сохранению традиционного уникального этноса в современных условиях. Сегодня на пороге нового времени важен тот факт, чтобы не были забыты традиционная культура народа, самосознание общества, ментальная специфика этноса как источника цивилизации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абилов Д. История казахского танца. Учебное пособие.- Алматы, 1977.- 160с.
2. URL:<https://vk.com/astanaballet>. (Дата обращения: 20.09..2019)
3. Всеволодская- Голушкевич О. Баксы ойыны.-Алматы, 1992.- 142 с.
4. Сарынова Л.П. Балетное искусство Казахстана. - Алма-Ата: «Наука» Казахской ССР, 1976. – 175 с. с илл.

Сарымсакова А.С.,
кандидат искусствоведения, доцент,
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
E-mail: Salmagul.6969@mail.ru

Ілес М.
магистр искусствоведения, преподаватель,
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
E-mail: tumbirgirl94@mail.ru

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ХОРОВОЙ МУЗЫКИ, ЕЕ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аңдатпа. Хор музыкасының жұмыс істеу заңдылықтары мен оның қазіргі қоғамдағы ролін зерттеу, хордың бүкіл әлем бойынша танымал екенін дәлелдейді. Хор әні музыкалық шығармашылыққа әр түрлі жастағы көптеген адамдарды өзіне тартады. Хор арқылы руханилықтың өсуіне, эстетикалық талғам мен музыкалық есту қабілеттің дамуына, ұжымдық қарым-қатынас жасай білуге және жұмыс істей білуге, мәдени тұлғаны тәрбиелеуге ерекше әсер етуге болады.

Түйінді сөздер: тәрбие, музыкалық жанрлар, жаппай тарту, хор музыкасы, хор, жастар, рухани құндылықтар, конкурстар, фестивальдар.

Резюме. Исследования закономерностей функционирования хоровой музыки, ее роли в современном обществе доказывают, что хор популярен по всему миру. Хоровое пение вовлекает в музыкальное творчество самое большое количество людей разных возрастов. Через хоровое пение можно оказать необыкновенное влияние на рост духовности, на развитие эстетического вкуса, музыкального слуха, умения общаться и работать в команде, на воспитание культурной личности.

Ключевые слова: воспитание, музыкальные жанры, массовое вовлечение, хоровая музыка, хор, молодёжь, духовной ценности, конкурсы, фестивали.

Abstract. Studies of the functioning of choral music, its role in modern society prove that the choir is popular all over the world. Choral singing involves the largest number of people of different ages in musical creativity. Through choral singing can have an extraordinary impact on the growth of spirituality, the development of aesthetic taste, ear for music, the ability to communicate and work in a team, the education of cultural personality.

Keywords: education, musical genres, mass involvement, choral music, choir, youth, spiritual values, competitions, festivals.

Музыку всегда относили к мировоззренческим наукам, через которую человек выражает свои эмоции, переживания, внутренние чувства, страсть и энергию. Среди признанных всем мировым сообществом функций музыки, а именно: гносеологической, информативной, занимательной, обучающей, социальной, творческой, одной из основных считают – воспитание в человеке чувства прекрасного, чувства сопереживания.

Б. В. Асафьев относил музыкальное искусство к одному из видов художественного мышления и выделял при этом познавательную функцию музыки. По его словам, “творческие замыслы становятся явностью для общественного сознания через проявление интонации либо в речи, либо в музыке» [1, с.336].

К сожалению, прослеживается тенденция к изменению роли и основных функций музыки и что бы привлечь внимание слушателя, а в большинстве случаев это означает «дать коммерческую привлекательность музыкальному проекту». В наше время стали активно развиваться массовые, развлекательные музыкальные жанры, а классические музыкальные произведения переводиться в новую «зрелищную» и удобоваримую для большинства форму.

Музыка звучит повсюду: в общественном транспорте, в магазинах, личных автомобилях, по радио и у каждого человека в сотовом телефоне, которую он слушает через наушники, по телевидению. Теперь она все меньше носит воспитательную функцию и все больше воспринимается как общий фон, как развлечение.

«Приобщение к музыкальному искусству развлекательного типа на современном этапе развития общества приобретает массовый характер в ущерб искусству классическому, рассчитанному на подготовленного и образованного слушателя роль». [2, с.2]

Вопросы воздействия искусства на мировоззрение человека, его значимость в воспитании личности всегда остаются актуальными. Важно то, кто, где и как донесет до исполнителя и слушателя истинный замысел автора музыки и научит правильно ее слушать и понимать. Каждое музыкальное произведение несет в себе определенный кодированный посыл. Какие в этом коде мысли, переживания, настроения; как отличить нюансы, переходы, смену чувств может объяснить и научить только наставник – педагог - музыкант.

Начинать эту работу нужно с детского возраста, со школьной скамьи и даже раньше. Одним из самых эффективных способов массового вовлечения людей разных возрастов в музыкальное творчество, а тем самым оказывая влияние на рост духовности, на развитие эстетического вкуса, музыкального слуха, умения общаться и работать в команде, на воспитание культурной личности является хоровое пение.

Сегодня, когда с первых дней своего рождения ребенок окружен новыми технологиями в виде сотового телефона, телевидения, а родителям удобнее вместо многочасовых занятий с ним занять его этими новыми «игрушками», вопросы воспитания переключаются на плечи воспитателей детских садов и школ.

Во всем мире хоровая музыка является наиболее популярной во всех слоях населения. Одной из главных причин тому – самая обычная любовь к пению и возможность участия в коллективном исполнении песен без специального музыкального образования. Пришедшая из Европы традиция иметь в каждой школе, при каждом церковном приходе и в каждом университете свой хор, получила признание о всем мире, в том числе и в постсоветском пространстве.

Участие в хорах после занятий, работы, во время пенсии приносит огромное удовольствие и возможность самовыражения. Отсюда и огромное количество самых разных по составу хоров от детских до взрослых, мужских и женских, смешанных. Хоры стали настолько популярны, что одним из подтверждений этому стали разного рода конкурсы между ними. Конечно, профессиональные хоры, занимают особую нишу, но и их существование объясняется любовью к пению, многоголосию, коллективному исполнению.

Общение в хоре дает людям возможность уйти от рутины, проблем на работе, в семье, возможность духовно обогатиться и психологически отдохнуть от суеты, стресса. Кроме того, хор – это возможность обмена опытом, налаживания новых контактов, выступить на публике и просто приятно провести время. Хор привлекает молодежь и всех желающих к духовному и культурному наследию путем совместного исполнения классических произведений. Он развивает способности его участников к восприятию музыкальных произведений разных жанров и направлений, привлекает их к миру музыки.

Не малое количество ученых в своих исследованиях освещало роль музыки и значение музыки, как духовной ценности для человека. Анализируя работы М. М. Бахтина, Л. С. Выготского, В. В. Давыдова, А. Н. Леонтьева, С. Л. Рубинштейна, Б. М. Теплова, Д. Б. Эльконина и др. Садыкова Р., Кузиков Р., Есдаветова К. в своем монографическом эссе пришли к выводам о том, что «среди этих функций музыкального искусства многие исследователи выделяют познавательную, эвристическую, коммуникативную, социально-организующую, воспитательную, суггестивную, катарсическую, развлекательную, медицинскую и др.» [3, с.4-6].

О большой популярности хоровой музыки в Казахстане, да и по всему миру говорят многочисленные конкурсы и фестивали, которые проходят по всему миру. Международные соревнования хоровой музыки собирают самую разнообразную по национальной принадлежности и языкам аудиторию и выполняют роль площадки, на которой людей объединяет язык музыки.

Среди казахстанских хоровых коллективов популярны: Международный фестиваль хоровой музыки «Жұбанов көктемi» (Актобе, Казахстан); Республиканский фестиваль хоровой музыки «Астана-эн канатында» (Астана, Казахстан); Международный джазовый фестиваль «Jazz Бомонд» (Костанай, Казахстан); Международный конкурс «Поющий мир» им. Ю. Фалика (Санкт-Петербург, Россия) и другие. В июне 2018 года в Актобе (Казахстан) стартовал международный фестиваль хоровой музыки "Жұбановтар Әуені". В течении трех дней на сцене центра искусств выступили как Казахстанские исполнители хоровой песни, так и представители России.

Организаторами фестиваля выступила областная филармония имени Газизы Жубановой.

В конкурсе приняли участие 7 хоров. Всего около 300 участников. Они прибыли из Актобе, Атырау, Кызылорды и Алматы, а также участники из Санкт-Петербурга, Оренбурга и Саратова. Помимо собственного репертуара, участники должны исполнить композиции талантливых музыкантов Ахмета Жубанова и Газизы Жубановой. А оценивали участников известные деятели культуры Алматы, а также России и Латвии.

Так среди зарубежных конкурсов наиболее популярным можно назвать Международный хоровой фестиваль Kathaumixw (Северная Америка) который проходит 1 раз в два года в форме концертов, общего песенного исполнения, хоровых и вокальных сольных конкурсов, дирижерских семинаров и светских мероприятий. Фестиваль принимает от 30 различных хоров со всего мира. Основными критериями рейтинга являются: качество пения хоров. В Рейтинге участвуют детские, молодежные и взрослые хоры [4].

Международный конкурс хоров Golden Voices of Montserrat (Золотые голоса Монсеррат) – это один из крупнейших международных хоровых фестивалей-конкурсов в мире, как для профессиональных, так и для любительских, некоммерческих хоров. Ежегодно этот фестиваль-конкурс собирает множество хоров, превращая испанское побережье Коста Брава в центр поющего мира. Международный конкурс хоров Golden Voices of Montserrat организуют: фестиваль-конкурсное движение Fiestalonia Milenio (Испания), продюсерский центр Fiestalonia International (Великобритания), мэрия города Лорет де Мар, министерство по туризму Каталонии, Церковь Сант Рома, монастырский комплекс Монсеррат, благотворительный фонд Fundació SOS. Международный конкурс хоров Golden Voices of Montserrat проводится в целях популяризации искусства хорового и вокального пения, органной музыки, а также с целью развития творческих связей между вокальными ансамблями и хоровыми коллективами разных городов и стран, для расширения репертуара хоровых коллективов, создания новых творческих контактов, обмена опытом [5].

Более 20 лет хоровые конкурсы INTERKULTUR являются самыми инновационными мероприятиями международной хоровой сцены. В основу всех конкурсов заложена система оценок MUSICA MUNDI. Эта система позволяет равноценно оценивать выступления хоров, принимающих участие в конкурсах INTERKULTUR.

Мировой рейтинг INTERKULTUR существует с 2000 года.

Основываясь на главном рейтинге, составляются отдельные подрейтинги, отражающие ситуацию в различных конкурсных категориях [6]:

- Детские и молодёжные хоры;
- Смешанные хоры;
- Женские хоры;
- Мужские хоры;
- Камерные хоры и вокальные ансамбли;
- Духовная музыка, религиозная музыка;
- Поп, джаз, спиричуэл и хоры, музыка души и веры;
- Фольклор.

Подрейтинги определяются конкурсными категориями, в которых были достигнуты те или иные результаты.

Основными показателями Мирового рейтинга INTERKULTUR являются достижения и качество исполнения. В основе подсчёта лежит 100-балльная система Всемирных Хоровых Игр (Хоровых Олимпиад).

Самый высокий результат в отдельных подрейтингах учитывается в главном рейтинге хоров Top 1000.

Рейтинг хоров Top 1000 World Rating так же, как и конкурс INTERKULTUR организован и основан на 100-балльной системе Всемирных хоровых игр (Хоровой Олимпиады) и системе достижений и качества. В число лиц, принимающих решения от Interkultur, входит Всемирный хоровой совет, также известный как «Организация хорового пения», в состав которого входят хоровые эксперты из 80 стран.

Популярность хоровой музыки с каждым годом возрастает и доказательством тому является ежегодное увеличение количества фестивалей и конкурсов, а также количества участников. Так, например, организаторы международного фестиваля «Поющий мир» отмечают, что за один год количество коллективов увеличилось от 7 до 30. Кроме того, увеличилось количество стран. Появилась Польша, Словакия, Румыния и новые города России.

С каждым годом формат подобных мероприятий расширяется. Это не просто соревнование хоровых коллективов. Чаще всего – это большой праздник хоровой музыки, в рамках которого проводятся конференции, мастер-классы, концерты, демонстрирующие разные жанры, разные стили, разные направления музыки.

Выводы:

Исследования закономерностей функционирования хоровой музыки, ее роли в современном обществе» доказывают, что хор популярен по всему миру.

Хоровое пение позволяет вовлечь в музыкальное творчество самое большое количество людей разных возрастов. Через хоровое пение можно оказать необыкновенное влияние на рост духовности, на развитие эстетического вкуса, музыкального слуха, умения общаться и работать в команде, на воспитание культурной личности.

К основной закономерности функционирования хоровой музыки, ее популярности мы относим естественную любовь к пению и желание участвовать в коллективном исполнении песен без специального музыкального образования.

Во всем мире хоровая музыка является наиболее популярной во всех слоях населения.

Участие в хорах после занятий, работы, во время пенсии приносит огромное удовольствие и возможность самовыражения.

Следующей закономерностью популярности хора для нас стало неумолимое желание человека продемонстрировать свои достижения и сравниться ими с соперниками. Это разного рода хоровые конкурсы, которые и популяризировали хоровую музыку.

Как подтверждение большой популярности хоровой музыки в Казахстане и во всем мире мы представили в статье информацию по различным наиболее популярным хоровым конкурсам, фестивалям.

Конечно, профессиональных хоры, занимают особую нишу, но и их существование объясняется любовью к пению, многоголосию, коллективному исполнению.

Только эти два факта популярности хоровой музыки подтверждают огромную роль в воспитании коммуникативных способностей личности. Прежде всего – это возможность почувствовать себя частью общего, а еще – обмен опытом, налаживание новых контактов, выступление на публике и просто приятное времяпровождение. Но для профессионалов хоровых дирижеров – это еще и развитие таких способностей как притягательное обаяние, умение четко, грамотно излагать свои мысли, свободно вести беседу, владеть силой убеждения, быть объективным и справедливым в своих оценках, иметь твердые идейные и моральные принципы.

Хор приобщает молодёжь и всех желающих к духовному и культурному наследию путем совместного исполнения классических произведений. Он развивает способности его участников к восприятию музыкальных произведений разных жанров и направлений, приобщает их к миру музыки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. 2-е изд. М., 1971. – 376 с.
2. Козлов Н.И. Культурология [Текст] / Н.И.Козлов // Формирование музыкального сознания в современных социо-культурологических условиях потребностей и интересов субъекта. – 2012. – С.51
3. Садыкова Р.Ш., Кузиков Р.К., Есдаулетова К.А. «Формирование навыков дирижирования у будущих дирижеров – хормейстеров на занятиях Мастер-класса профессора Б.Жаманбаева», [Текст] / монографическое эссе 2018 года PalmariumAcademicPublishing. – 63 с.
4. Powell River Academy of Music «A brief of History», [Электронный ресурс], [Цитировано: 15.02.2019], <https://www.kathaumixw.org/history.shtml>
5. Международный конкурс хоров Golden Voices Montserrat, [Электронный ресурс], [Цитировано: 15.02.2019], <https://ru.fiestalonia.net/fest/mezhdunarodnyj-konkurs-horov-golden-voices-of-montserrat/>
6. Interkultur Мировой рейтинг INTERKULTUR состояние: ноябрь 2018 (обновляется несколько раз в год) [Электронный ресурс], [Цитировано: 15.02.2019], <https://www.interkultur.com/ru/world-rankings/>

Тлеубаев С.Ш.,
доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой «Культурная и социальная работа»,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,
г.Шымкент мкр Акжайык 26/9
E-mail: tleubayev63@list.ru

Тлеубаева Б.С.,
кандидат педагогических наук, доцент,
заведующая кафедрой «Өнер»,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,
г.Шымкент мкр Акжайык 26/9,
E-mail: bal_67@list.ru

Шагитова Г.Ж.
магистр педагогических наук, старший преподаватель,
специалист отдела послевузовского образования
университета «Туран-Астана»,
г. Нур-Султан ул.Косшыгулулы 12/6 кв.85
E-mail: g.shagitova@mail.ru

ФОЛЬКЛОР В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Аңдатпа. Қазіргі егемен Қазақстан, ұлттық жаңғыру кезеңін бастан кешуде. Бұл үдеріс қазақ этносына толықтай қатысты, өйткені бұрын ХХ ғасырда мәдени дәстүрлерді саналы түрде жою жұмыстары жүргізілген. Қазақстандағы жетпіс жылдық кеңес дәуірінде олар дәстүрге қарсы «өткеннің қалдықтары» ретінде күрескен. Дегенмен, ешқандай әлеуметтік-саяси процестер қазақ этносының этникалық сәйкестігі мен ұлттық өрнегін «жоя алмады». Мақалада дәстүрлі мәдениеттің негізгі мәселелері тұтас әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қарастырылады. Тарихи аргументтерді, петроглифтердің археологиялық қазбаларын, музыкалық аспаптарды, сәндік-қолданбалы өнердегі декоративті үлгілерді және қазақ биінің шығу тегіне, оның заманауи мәдениетіндегі даму дәрежесіне баға берілді. Бұл мақалада қазақ биінің тақырыптарын дамытуға эпостың, өмірдің, әдет-ғұрып пен дәстүрдің әсер етуіне жалпы талдау жасалды. Қазақстандық бидің этногенезі бойынша әрі қарай зерттеу қажеттілігі туралы мәселе көтеріліп отыр, өйткені халықтың саяси және экономикалық жаңару сәттілігі - ең алдымен қоғамның тарихы мен руханилықтың басымдығы болады.

Кілт сөздер: мәдениет, би, фольклор, руханилық, этномәдениет.

Аннотация. Современный суверенный Казахстан, переживает период своего национального возрождения. Этот процесс в полной мере относится и к казахскому этносу, поскольку ранее имело место сознательное изживание и уничтожение культурных традиций на протяжении всего двадцатого века. За семидесятилетний советский период в Казахстане боролись с традициями как с «пережитками прошлого». Однако никакие общественно-политические процессы не смогли «затушевать» этническую индивидуальность и национальное самовыражение казахского этноса. Данному аспекту и посвящена настоящая статья. В статье рассматриваются основополагающие вопросы традиционной культуры, как целостного социально-культурного явления. Дается обзор историческим аргументам, находкам археологов петроглифам, музыкальному инструментарию, орнаментальным рисункам в декоративно-прикладном искусстве и истокам казахского танца, оценки степени ее развития в современной культуре. В работе дан общий анализ влияния эпоса, быта, обычаев и традиции на развитие тематики казахского танца. Поднимается вопрос о необходимости дальнейшего исследования этногенеза казахского танца, так как обращение к истории своего народа, это успех политической и экономической модернизации, которая зависит в первую очередь от уровня общественного сознания, где приоритетом является духовность.

Ключевые слова: культура, танец, фольклор, духовность, этнокультура.

Abstract. Modern sovereign Kazakhstan goes through the period of its national restoration. An increased interest to the history of its people, to its national culture, to the origins of ethnos formation and evolution within the system of the global civilization – these are the realities that characterize the whole post-Soviet space at the turn of the century. Some researchers call it the time of “the rebellious ethnicity”, or “the new national restoration”. This process fully applies to the Kazakh ethnos as well, because the conscious elimination and destruction of cultural traditions have been practiced during the whole twentieth century. During 70 years of the Soviet period, Kazakhstan experienced the attacks upon the traditions as “vestiges of the past”. However, no social-political processes were able to “shade” the ethnical individuality and national self-expression of the Kazakh ethnos. The article considers fundamental issues of traditional culture as an integral social-cultural phenomenon. It offers the review of the historical arguments, the archeologists’ discoveries of petroglyphs, musical instruments, ornamental painting in the decorative-applied art and the origins of the Kazakh dance, the evaluation of its development level in modern culture. The article provides a general analysis of the influence of epos, everyday life, customs and traditions upon the development of the Kazakh dance themes. The necessity of further research of the Kazakh dance ethnogenesis is discussed. The success of the political and economic

modernization is possible only through addressing to the history of the people. First of all, it is conditioned by the level of the public conscience with spirituality as its main priority.

Keywords: culture, dance, folk art, ethnogenesis, folklore.

Введение.

Как и культура и искусство любого народа, казахское народное творчество прошло длительный и самобытный путь своего развития. Кочевой образ жизни наложил неповторимый отпечаток на быт, мышление, мировосприятие и мироощущение народа, а через эти факторы – на развитие культуры и самосознание народа. Возрастающий интерес к истории своего народа, к своей национальной культуре, к истокам формирования этноса и его эволюции в системе общемировой цивилизации – реалии, характерные для всего постсоветского пространства на рубеже веков, называемого отдельными исследователями временем «взбунтовавшейся этничности» или «нового национального возрождения» [1, с.5].

Изучение быта, обрядов, фольклора, истории дают основания утверждать, что пляска, танец и их элементы сопутствовали всему историческому процессу развития духовной и художественной культуры. Оставив в стороне обширные исторические аргументы и доказательства, достаточно указать на то, что сам казахский язык и народные обороты включают в себя глагол «би» и его производные в значении «танец» и «танцевать».

Материал и методы исследования.

Это подтверждает и находками археологов, например, наскальные рисунки из ущелья ТАМГАЛЫ. Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы (Танбалы) — один из наиболее древних и ярких памятников наскального искусства Семиречья, с 2004 года является объектом Всемирного наследия ЮНЕСКО. Здесь в конце 1950-х годов было обнаружено святилище с большим количеством наскальных рисунков, его изучение началось в 1970—1980-е годы. Урочище Тамгалы расположено в 170 км к северо-западу от города Алматы в горах Анракай. Большинство петроглифов расположено в нижней части главного ущелья и в примыкающем к нему с запада боковом ущелье, а также в 7 саях, расположенных к северо-западу от основного ущелья. Общее количество рисунков в главном ущелье — около 2000. Все они условно разделены на 7 групп. Отсчет групп идет от устья ущелья.

Встречаются изображения солнцеголовых божеств, ряженных, воинов-палиценосцев, брачных пар, рожениц, а также многофигурные композиции с изображением людей и животных, сцены охоты на животных и сцены жертвоприношения быков. Сюжеты с изображением колесниц встречаются редко. Известны многочисленные солярные знаки. Большая часть петроглифов относится к эпохе бронзы. Рисунки, выполненные в сакском «зверином» стиле, размещены в основном отдельно от более древних петроглифов, но в некоторых случаях дополняют или даже перекрывают их. Средневековые наскальные изображения выбиты на окружающих ущелье сопках и в примыкающих безводных саях. Центральный комплекс выделяется самой плотной концентрацией петроглифов и, предположительно, алтарей, что указывает на возможное церемониальное предназначение этого места для жертвоприношений. Помимо петроглифов в Тамгалы обнаружено большое количество древних захоронений: каменные ящики-цисты среднего и позднего бронзового века, курганы из земли и камней периода от раннего железного века до настоящего времени [2, с.17-25].

Танец и музыка всегда были нераздельны в историческом прошлом. Казахи же испокон веков славились в Великой степи как замечательные музыканты и природные певцы.

Характеристика материала.

Особая роль в становлении песенного и танцевального искусства игра музыкальный инструментарий. В силу традиционности, неизменяемости быта кочевников, у казахов – наследников традиционной культуры и духовности кочевья, огромную роль играло мифологическое сознание, ставшее неизбежно базовой частью традиционной культуры. Сакральность музыкального языка, скрытая в его основополагающих моментах, напрямую сплавлена в различных языках культуры (слово, быт, орнамент, музыка, древнейшее искусство наскальной гравюры) и должно восприниматься в этом нерасторжимом единстве. Связь и «переплавка»

различных видов искусства выполнялась через культового связника – шамана, баксы. У казахов слово «баксы» более распространено, нежели шаман. По нашим рассуждениям, баксы — один из вариантов шаманства, приспособленный к быту казахского народа. Шаманы играли важную роль в социально-политической жизни родов и племен до распространения мусульманской религии. Их основная функция заключалась в предотвращении опасных для человека и общества явлений. Баксы, впадая в транс, нейтрализовывал накопившуюся в обществе негативную энергию, тем самым, гармонизируя жизнь общества. С распространением ислама на территорию Средней Азии и Казахстана шаманов стали принимать за людей, вступающих в контакт с дьяволом и демонами. В обществе сформировалось двоякое мнение относительно них а с распространением и развитием культуры в целом, через народных избранников – творцов слова и музыки – сал, сере, акын, жырау; певцов и танцоров.

Инструмент шамана – кобыз - как многое в традиционной культуре кочевников, даже самым своим строением имеет магический смысл – его форма напоминает лебедя, одну из самых почитаемых в мире птиц, являющуюся тотемом многих племен прототюрков [2, с.32-40].

Кобыз

Домбра

Родословная другого важнейшего инструмента казахского народа – «домбра» – уходит в седую древность. Описание ее предшественников находятся в работах аль-Фараби - один из крупнейших представителей средневековой восточной философии. Философ, математик, теоретик музыки, ученый Востока, ибн-Сины - средневековый персидский учёный, философ и врач, представитель восточного аристотелизма, аль-Хорезми - один из крупнейших средневековых ученых IX века хорезмийского происхождения, математик, астроном, географ и историк. Строение домбры осознавалось предками как антропоморфное образование, где колки, на которые натягивают струны осознавались как голова, гриф – как шея и грудь, дека инструмента – ноги. Строение грифа, разделенное передвижными ладами, тоже имело сакральное значение – как смысл человеческой жизни от рождения и до смерти. На кобызе, домбре или других народных музыкальных инструментах исполняются куй. Куй — название традиционной кыргызской, казахской инструментальной пьесы. Кюи характеризуются простой, смешанной и переменной метрикой и разнообразными формами: от простого наигрывания до многочастотных построений типа рондо. Музыка кюев может включать в себя частицы пентатонных звукорядов и основана на диатонике. Большинство кюев являются двухголосыми, однако встречаются и одноголосые, и трехголосные. Тех, кто исполняет кюи, называют *күйші*. Эмоционально - образный строй музыки кюев отличается богатством и разнообразием, в них отражена мудрость народа, его мироощущение, представления о прекрасном.

Танцевальные традиции теснейшим образом были связаны со всеми формами художественного творчества и в первую очередь с декоративно-прикладным искусством. В декоративно-прикладном искусстве, складывавшемся в процессе трудовой деятельности в соответствии с бытовыми условиями жизни казахов кочевья, самое большое значение имел орнамент. Как уже упоминалось ранее, тематика орнамента тесно связана с мифологическим и сакральным мышлением кочевников и имеет большое разнообразие. В орнаменте обширной форме отразилось эстетическое отношение к окружающей действительности – природе и труду. В стилизованном мире орнаментальных узоров имеются космогонические, растительные и геометрические мотивы. Самым распространенным являются «кошкар муйиз» (бараний рог), кызгалдак (цветок, тюльпан), «Торт муйиз» (четыре рога), и многие другие. Важно отметить, что мотив рогов и следов скота, основы жизнедеятельности кочевников, имел и магическое значение [3, с.52].

Именно эти орнаментальные узоры специфически воспроизводятся в сохранившихся традициях казахских танцевальных движений. Не только в рисунке построения танца, в его динамических передвижениях, но и в отдельных движениях рук и ног своеобразно воспроизводится национальный казахский орнамент. Соединяясь в различных сочетаниях и чередуясь друг за другом в зависимости от тематики танца и его музыкально –

ритмической образности, эти элементы создают глубокий смысл, образную речь – танец, раскрывающий чувства и характер народа [4].

Тематическое разнообразие танцев – трудовых, зооморфных, сатирических, лирических, комических, сказочных – передавалось народными умельцами совершенно различными выразительно-танцевальными средствами. Эта палитра движений включала в себя все от акробатически – трюковой до виртуозной тончайшей техники движений рук, ног, изгибов корпуса, передающих чувства и настроения людей и животных.

Движение лошади, согласованные с движениями наездника, были первоосновой быта скотовода – кочевника, вошедшие и в плоть, и в кровь народа, они стали естественным образом первоосновой танцевальной пластики. Трансформируясь на протяжении тысячелетий, они оказались очень устойчивыми и сохранились до наших дней, например, движения «Ат шабыс», «Тингиз тартыс», «Узенги кагыс» и другие.

Испокон веков в аульных и семейных торжествах – тоях – в народных увеселениях принимали участие все возрастные группы населения и обязательно дети. Наиболее одаренные танцоры прямо в толпе, среди веселящихся, демонстрировали свое умение. Импровизационное мастерство, украшающее и развивающее традиционные региональные особенности бытующей пляски – массовой, сольной или парной.

Обсуждение.

Другой путь распространения танцевальных традиций – семейный быт, где свято хранились бытовые традиции. В женском бытовом танце особенно ярко проявлялась лирическая тематика, способствовавшая развитию оригинальной техники движения рук, мелких движений ног, изгибов корпуса, перегибов спины, контрастирующих ракурсов, сложной координации. Пластической основой для импровизации этих движений для казахских девушек и женщин служили навыки их повседневного труда и быта, опоэтизированные художественной фантазией.

Привычные движения трудовых будней – ручного ткачества, национальной вышивки, узорного кошмования, пластика при использовании прялки – уршыка, вбивания в землю казыков (колышков для тканей) – начертание орнамента, сбор и подборание цветов ниток, наматывание ниток и многие иные. С детства привычные и всем понятные действия – под воздействием вдохновения и фантазии во многовековом развитии становились высокохудожественными средствами пластической выразительности.

Большое распространение в казахском быту получили плясовые игры «Кусбеги -дауылпаз» - обучение беркута, «Коян - беркут» - охота беркута на зайца, которые создавались, бытовали в народе, постоянно совершенствуясь и трансформируясь, на основе переосмысленного символического содержания обрядовых действ, в иллюзорной форме воссоздающих трудовые навыки охотника в обучении ловчей птицы [2, с.45-48].

В результате переосмысления ритуально – магических обрядов скотоводов – кочевников, возникла популярная казахская плясовая игра «Ор теке», юмористически передающая движения и неожиданные прыжки козленка.

Казахский эпос также дает богатую пищу творческой фантазии народному танцевальному творчеству. Важную роль здесь играет образ отважной девушки – воительницы, плечом к плечу с джигитами выступающей в бою с захватчиками. Прообразом многих из них служит легендарная сакская царица массагетов, кочевого скотоводческого народа. Томирис (приблизительно 570—520 годы до н. э.) и ее победы над персидским царем Киром II Великим, после попытки последнего завладеть царством массагетов. История Томирис и её победы над Киром была хорошо известна в античном мире и стала легендой. Прочно укоренившиеся в быту народные игры – скачки «Байга-кыз-куу» - погоня за девушкой и «Кыз - бори» - девушка – волк, в которых отразилась благородная народная память.

Особый разговор о казахских женских лирических танцах. От костюма, который предназначался для их исполнения, зависели особенности танцевальной лексики: длинное, с оборками по низу, платье скрывало ноги и, наоборот, летящие свободные рукава давали простор движениям рук в одной большой группе танцев. Другие же танцы, имитирующие древних амазонок – воительниц, требовали более короткий низ платьев с разрезами по бокам при шароварах, заправленных в сапоги на каблуках с загибающимися кверху носками, позволяла более широкие движения, приближающиеся по своей пластике к традиции мужского танцевального творчества.

Если танцевальные движения, проявляющиеся в различных комбинациях танцев, были достаточно широко известны и узнаваемы, то старинная танцевальная музыка дошла далеко в неполном виде.

Но бесспорным лидером народных обрядов, культов, властителем умов кочевников на протяжении тысячелетий стал конечно конь. Этот культ коня в духовной культуре казахов, отраженный в народных верованиях, обрядах, играх, эпосах, песнях и кюях, неизбежно определили тематику многих плясок, как сольных, так и массовых, рисующих и удал, и труд джигита, и неукротимый бег его коня.

Казахские народные танцы «Кара жорга», «Тепенкок», «Жоргарга еликтеу», «Жоргалау» прошли длинный эволюционный путь от коллективной обрядовой символики через плясовую игру до подлинного танцевального творчества – выражения «языком танца» индивидуальных чувств человека. Созданные в народе традиционные движения этих и некоторых других «мужских» танцев создают высокохудожественные образы сильных, смелых, ловких джигитов – гордости своего народа, надежных и неутомимых защитников. В этих образах проявляются

пластические идеалы казахского народа. Нередки в танцевальных композициях народного казахского танца и образы, пришедшие из волшебных сказок [5, с.6].

Наиболее интересным представляется образ злодейки Жезтырнак – молодой, красивой девушки, заколдованной злыми силами и превращенной в ведьму с медными ногтями.

Для музыки танцевального склада неприкосновенно сохраняется самобытность, «неквадратность». Она в немалой степени идет от одной из специфических черт народного казахского танца – тонкой нюансировке движений: от мимолетной легкости, нежной плавности до интенсивной резкости – чередующаяся гамма чувств, своеобразная импровизационность, присущая и инструментальному музыкальному наследию, – чрезвычайно тонко понимаемому музыканту (аккомпаниатору).

Народный музыкант, аккомпанируя танцующему, смотря на него и сопереживая, четко улавливает, передает его импровизационную эмоциональность, делая в музыке замедления, убыстрения, долгие или краткие люфты – паузы, играя то тише, то громче то певуче – мягко, то звонко. Во время исполнения танца музыкант и танцовщик составляют единое творческое целое.

Выдающийся подвижнический труд Жиенкуловой Шары (Гульшара) — танцовщица, педагог, народная артистка Казахской ССР, сыграл решающую роль в становлении профессионального казахского танца. Она не только была выдающейся танцовщицей, кропотливо собирающей бесценные примеры народной хореографии и воплощающей ее достижения в своих постановках, но и неутомимы пропагандистом и энтузиастом своего дела. Во многом благодаря ей и труду ее последователей и учеников казахский танец по праву занял достойное место в кругу танцев народов других стран, обрел завершенные черты, стал методически обоснован логически совершенен и зрелищен [6, с.17]. С целью развития национального танцевального искусства Шара Жиенкулова много ездила по республике, изучая быт, традиции и обычаи разных регионов. В результате этих поездок появились танцы: «Таттимбет», «Айжан кыз», «Кара жорга», «Кырык кыз». Шаре Жиенкуловой удалось с помощью пластических движений выразить душевную красоту сценических образов. Жиенкулова побывала с гастрольями во многих зарубежных странах. В 1936 и 1958 годах участвовала в декадах казахской литературы и искусства в Москве.

Результаты, выводы.

Танцевальное творчество, как одна из форм художественного народного мышления, в своей эстетике создавало пластические и утверждало нравственные идеалы, отвечающие общему мировоззрению казахского народа. В танцевальной пластике нашли свое выражение характер, нравы, обычаи, традиции, тончайшие нюансы чувств и переживаний человека.

Мы можем подвести итог, что таким образом казахский народный танец является основанной на традиционной казахской культуре, берущее свое начало на отражении действительности посредством народной культурфилософской мудрости.

В наше время казахские танцы получили новое развитие, все больше и больше людей проникаясь идеей национального самосознания, интересуется народным фольклором и вливается в ряды почитателей этого необыкновенного творчества. И сегодня можно увидеть замечательные образцы этого народного искусства, которые несут в себе национальный колорит с течением времени вовсе не растерявшие свойственный им, веселый, легкий и массовый стиль, зажигательную жизнерадостность и невероятное обаяние казахского народа. Казахский танец продолжает жить, и творчески расти.

Судьбоносным событием стала для нашего народа статья Главы государства Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», дающая четкие мировоззренческие ориентиры по изучению истории и восстановлению национального кода. Наш народ тысячелетиями высоко чтит свою историю. В каждом степняке живет, без всякого преувеличения, прирожденный и природный историк. Мы смотрим на свое прошлое через призму немеркнущих в толще столетия деяний легендарных предков. В семейно-родовом шежере (генеалогическая родословная у казахов и других кипчакских народов), обязательно находим и биев, и батыров, и балуанов, и акынов, и жырау, которые нас вдохновляют на великие и добрые дела. В этом секрет нашей уникальной «историофилии». Поэтому духовное возрождение на сегодня – задача самая актуальная. Духовное возрождение направлено на формирование общественного сознания, духовного богатства нации [7]. Необходимы качественные знания и широкий кругозор. Основной приоритет модернизации общественного сознания – формирование конкурентоспособного государства. Поэтому важно сохранить уникальность, ценности и традиции народа. Духовное возрождение – это важный шаг на пути к светлому будущему. Современная казахская культура продолжает свою преемственность в различных государственных программах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнян Ю.В., Дробизева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 271 с.
2. Джанибеков У. Д. Эхо.: По следам легенды о золотой домбре: [Об истории и этнографии каз. народа]. - Алма-Ата: Онер, 1990. – 301с.

3. О. Всеволодская – Голушкевич «Школа казахского танца», «Онер», А-А. 1994. – 184с.
4. S. Tleubayev, B. Tleubayeva, Y. Saparova, G. Shagitova, Ethnocultural features of culture game elements» Mediterranean //Journal of Social Sciences - Rome-Italy. -2015.-Vol.6.-№1, february - С.9-13.
5. Абиров Д. «История казахского танца» «Санат», А. 1997. – 160с.
6. Л.П.Сарынова «Балетное искусство Казахстана». АН Каз. ССР, А. 1976. – 176с.
7. Источник: портал National Digital History <http://e-history.kz/ru/contents/view/440> © e-history.kz

Шарипова Д.С.,

кандидат искусствоведения,
зав. отделом изобразительного искусства Института
литературы и искусства им. М.О.Ауэзова КН МОН РК
E-mail: dilyarazam@mail.ru

Копжанова С.Ж.,

кандидат искусствоведения, зам. директор ГМИ РК им. А.Кастеева
E-mail: Svetlanakobzhanova@mail.ru

Кенджакулова А.Б.

PhD докторант,
научный сотрудник отдела изобразительного искусства
Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова КН МОН РК
E-mail: ainura8883@mail.ru

ТРАДИЦИИ ВОСТОКА В РАЗВИТИИ КНИЖНОЙ ГРАФИКИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Мақалада Шығыс миниатюрасының ақындарының ықпалымен құрылған Қазақстанның кітап графиктерінің шығармалары талданады. Шығыс дәстүрмен үнқатысу Қазақстанның графика шеберлеріне әр түрлі әсерлерді синтездеу арқылы шынайы кітап графикасының дәстүрлі элементтерін байытуға жаңа серпін беретіні, кітап өнерін жаңа тақырыптармен, стильдік тәсілдермен және көркем суреттермен одан әрі дамыту мен байытудың негізі қаланатыны атап өтілді.

Басты сөздер: графика, иллюстрация, миниатюра, ислам мәдениеті, диалог.

Аннотация. В статье анализируются произведения книжных графиков Казахстана, созданных под воздействием поэтики восточной миниатюры. Отмечено, что диалог с восточной традицией дает новый импульс мастерам графики Казахстана. Посредством синтеза разных влияний происходит обогащение традиционных элементов реалистической книжной графики, закладываются основы дальнейшего развития и обогащения искусства книги новыми темами, стилевыми приемами и художественными образами.

Ключевые слова: графика, иллюстрация, миниатюра, исламская культура, диалог.

Annotation. The article analyzes the works of book charts of Kazakhstan, created under the influence of poetics of Oriental miniature. It is noted that the dialogue with the Eastern tradition gives a new impetus to the masters of graphics of Kazakhstan. Through a synthesis of different influences enrich the traditional elements of a realistic book graphics, laid the foundations for further development and enrichment of art books new themes, stylistic techniques and artistic images.

Keywords: graphics, illustration, miniature, Islamic culture, dialogue.

Проблемы межкультурного взаимодействия в последнее время необычайно актуальны, затрагивают они и книжную графику, поскольку изучение иллюстраций к произведениям фольклора и художественной литературы разных стран ярче высвечивает специфику каждой из них, способствует пониманию целостности культурного развития.

В современной книжной графике Казахстана национальные особенности творческого мышления художников развиваются не в изолированном виде. Здесь имеет место обращение к лучшим достижениям мировой графики, к книжным оформлениям выдающихся мастеров.

Для осознания воздействия искусства Востока на графику Казахстана важно использовать подходы, выработанные в литературоведении, в частности, в изучении процесса усвоения восточных мотивов в русской поэзии. Н.Чалисова и А.Смирнов, раскрывая значимость положений русского ираниста В. Эбермана отмечают, что «В. Эберман выделяет во «встрече с чужой поэзией» два этапа - усвоение и переработку, при этом к усвоению он относит «переводческую сторону знакомства», а к переработке - творческую. На границе их помещаются поэтические подражания. По этим трем линиям в статье прослеживается история вживания восточных мотивов в русскую литературную культуру» [1]. Такое «филологическое» восприятие Востока позволило активно использовать достижения восточной миниатюры в графике Казахстана, посвященной иллюстрированию персидской литературы. Активное усвоение, буквальное копирование лучших образцов миниатюры, орнаментов, каллиграфических почерков не всегда приводило к следующему этапу – творческой переработке. В нашем исследовании мы обратимся к примерам активной художественной интерпретации восточной миниатюры.

Восточная миниатюра в данном разделе рассматривается как комплексное понятие, объединяющее достижения всех крупнейших школ средних веков, таким образом, в исследовании раскрывается воздействие на творчество видных деятелей казахской графики искусства Китая, Японии и мусульманского Востока.

Для мирового культурного наследия персидская миниатюра стала образцом синтеза искусств, гармонии каллиграфии, орнамента и изображения. Поэтому для мастеров книжной графики обращение к миниатюре становится возможностью в полной мере осознать преимущества работы с чистой плоскостью листа, не нарушаемой ни светотенью, ни перспективой; понять математические законы ритмики, подчиненности декоративных украшений – цветов, деревьев, облаков, источников – арабскому шрифту.

Кроме того, рационализм и упорядоченность западной живописи в восточном искусстве сменяются высокой степенью условности, озарения, когда художник совсем чуть-чуть приближается к божественному видению. Особое экстатического восприятие пространственно-временного континуума особенно важно при иллюстрировании эпоса и поэзии [2,3]. Не случайно, многие художники Казахстана шли к открытию собственного графического языка именно через Восток.

Главными направлениями использования наследия восточной миниатюры в книжной графике стали иллюстрации к классической литературе Востока, иллюстрации современной лирической поэзии Казахстана, иллюстрации казахского исторического романа, иллюстрации к казахскому эпосу и сказкам.

Миниатюристы Востока воспринимали окружающий их мир символически, стремились абстрагироваться от реальности и приблизиться к божественному идеалу. С.Х. Наср, известный иранский философ и религиовед, отмечал, что: «символы и загадки появились в персидской живописи по той причине, что художники либо сами были мистиками и суфиями, либо были знакомы с данным течением» [2].

Поворот казахских графиков и живописцев к восточной миниатюре, во-первых, обусловлено схожестью в мировидении, в осознании пространственно-временных координат художественной картины мира. Для того чтобы передать красоту пейзажа, китайский или иранский мастер входил «внутри» произведения, сливаясь с окружающей его природой, обозревал мир не с позиции стороннего наблюдателя, а непосредственного участника природных процессов, общего круговорота бытия. Такой подход близок и национальному мироощущению степняка. Поэтому обращение к восточной миниатюре стало важным средством обретения собственного языка, воссоздания нерушимой связи с природой. Если для художников Таджикистана, Азербайджана и Узбекистана использование традиций исламского искусства, достижений разных школ восточной миниатюры стало путем возвращения к истокам, и отразилось в первую очередь в колористических принципах, то для художников Казахстана вдохновляющим началом стала пространственная организация миниатюры, позволяющая передать собственную картину мира.

Примером могут служить произведения И. Исабаева, в которых произошло слияние приемов свободного письма и тщательно выписанной миниатюры с ее четкой определенностью каждого предмета. В начале 1960-х годов выдающийся график Казахстана ищет пути к достижению национального своеобразия в графических листах. Он изучает восточную миниатюру и стремится продолжить в своем творчестве ее традиции. В иллюстрациях подчеркивается четкий силуэт фигур, отделяющий их от окружающей среды, каждый предмет приобретает определенные границы, цвет располагается чистым пятном, композиция приобретает строгую ритмичность. И.Исабаев в ранних работах использует орнаментальные обрамления, создавая пышную раму для повествования о Баян-Слу и Козы-Корпеш (1968). Персидская миниатюра здесь предстает как художественный код, позволяющий вводить зрителя в контекст восточного сказания о влюбленных.

В более поздних работах пространство миниатюры используется И.Исабаевым уже в другом фокусе, в котором частное, как завиток орнамента, непрерывно связано с целым. В этих листах мастер выводит казахский быт на арену вселенной. В миниатюрах Востока мир показан как гармоническое совершенство. К нему и стремится казахский график, показывая общую стихию народного быта («Труд. Иллюстрации к казахскому эпосу», 1967). В ней каждому аульному действию, будь то приезд рыцарственного поэта или изготовление шия, отводится отдельная ячейка мироздания. *Огромная заслуга Исабаева в том, что он средствами миниатюрной живописи показал нам казахский космос, помог воочию, осязательно представить ценностные основы, на которых покоится мир кочевника. Виртуозно исполненный рисунок, тщательная графическая прорисовка силуэтов, тонко сгармонизованный колорит; основные фоны, занимающие большую часть плоскости листа и во многом определяющие общую градацию цвета, как правило, выдержаны в светлых и неярких тонах. Эти стилистические особенности роднят иллюстрации И.Исабаева с эталонами иранской миниатюры.*

Обрывки арабской вязи, цветы, стрельчатые арки мечетей, трактованные как эффектный графический знак, стали основным украшением томика стихов М.Шаханова «Торжество веры» (1976), в то время – молодой восходящей звезды. График Х.Абаев очень точно применил в оформлении книги ориенталистскую тему, связанную с каллиграфией, вкупе с изображением двух начал – активного воина и поэта под сенью свода, списанного с миниатюры. Абаев словно сооружает орнаментальную раму для этого произведения, где главенствует саморефлексия, философский анализ и интеллектуализация повествования заменят традиционную авторскую описательность. Другая особенность поэзии М.Шаханова заключается в особом языке метафорически-иносказательном. Поэтика связана с определенным видением автора, непосредственной связью с философией и духовным очищением

Известно, что одним из важнейших жанров классической поэзии Востока являлась газель, которая на длительном пути своего развития была связана с изображением красоты возлюбленной, счастливых мгновений свидания, с описанием тяжелых переживаний в разлуке. Х.Абаев, иллюстрируя газели Хафиза (1986) обращается к миниатюре как культурным цитатам, извлекая из наследия отдельные детали, одеяния, лики, позы, чтобы все это сплавить воедино в одной сцене, обозначенной арочным навершием. Благодаря тому, что самые разные сценки объединены единым композиционным узлом многообразие иллюстраций, подобно непрерывно текущему поэтическому потоку Хафиза, скреплено жёсткой архитектурной обрешёткой.

Иллюстрации к произведениям А.Навои посвящены кульминационным эпизодам поэм Навои «Фархад и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Стена Искандера», и «Семь красавиц» из прославленной «Пятерицы». Сохранив дух поэзии, глубоко проникнув в существо образов, Х.Абаев дает свое прочтение, свою интерпретацию его произведений. Усложненность композиций, тончайший рисунок, его ритмическая певучесть, господство плоскости в трактовке изображаемого мира и многие другие изобразительные средства, идущие от классических образцов миниатюры, обогащены приемами европейской живописи, осмыслены художником с позиции современного искусства. Все эти особенности листов помогли органически ввести их в книжное пространство, и если декоративные заставки и концовки служат их великолепным обрамлением, то сами произведения выглядят, словно драгоценные камни, оправленные изысканным узором.

Стилю иллюстраций к «Гулстан Саади К.Каметова» присуще выраженное уже значительно ярче, чем в работах А.Гурьева, монументально-графическое начало, в какой-то мере сближающее творческую концепцию Каметова с принципами русской книжной графики, разработанных и практически примененных В.А.Фаворским и его учениками, и последователями, которые имеют глубокие истоки в древнерусской иконописи и монументальном искусстве. К.Каметов продемонстрировал здесь огромную эрудицию в области истории и этнографии, подлинное понимание поэтического, возвышенного строя миниатюры.

Занимательность, наполненность изображенных сцен живым дыханием, острой наблюдательностью, которые прославили Кемаль-ад-Дин Бехзада, стали основой для иллюстрирования сказки «Святой осел» Д.Джумабековым. График, который полностью воссоздал знаменитую миниатюру К.Бехзада из «Хамсе» Низами «Строительство дворца Хаварнак» выполнена в 1494 году (Британская библиотека, Лондон). Здесь изображено возведение сооружения, которое называет замком или дворцом Ховарнак. Скрупулезно он выписывает каждую сценку повседневного труда строителей. Здание здесь показывается недостроенным, являя нам в подробностях труд каждого строителя. Связь фигур друг с другом, прекрасно пойманные позы, повороты фигур, вписанность их в окружающее пространство, а также соединение архитектурных элементов друг с другом позволяют оценить все мастерство и внимательность Бехзада.

Хотя этот сюжет относят к иллюстрации «Хамсе» Низами, реалистичность происходящего вызывает желание найти аналогии происходящего в этой сценке в современности, в частности в строительстве Джами Масджид (Пятничной мечети) в Герате, не случайно в советских исследованиях и альбомах она проходит под названием «Строительство мечети» [5, с.153].

Эти листы позже были использованы Д.Джумабековым в создании мультипликационного фильма с одноименным названием.

По своим стилистическим качествам иллюстрации А.Бейсембинова «Кобус наме» и К.Каметова «Гулстан» приближена к гератским композициям, где для изображения использован каждый кусочек, всё мелко разработано, каждая деталь выписана с необыкновенной тщательностью.

В иллюстрациях А.Гурьева к поэме Саади («Жэннат Сағди»), выпущенной издательством «Жазушы» в 1981 году в полной мере выдержана целостность миниатюрной композиции. Она складывается из строгой упорядоченности, чёткости и ясности архитектуры, основанной на подчеркнутых вертикальных и горизонтальных линиях, укрупнённости каждого элемента и орнамента, акценте на одну фигуру, цельности силуэта в фигурах, когда даже движение рук не нарушает целостности. Во всём господствует спокойный, умиротворённый общий настрой. Сочетание крупных световых пятен придаёт особую живописность этим композициям.

В графической интерпретации известного мастера наследие поэта предстало как драгоценный сосуд мудрости, открывающий пытливым умам иные горизонты: другой способ мышления, путь понимания множественности в едином. Образ мудреца станет главной темой в обращениях А.Гурьева к восточной тематике.

Сегодня А.Дюзельханов, иллюстрируя «Тарихи Рашиди» Мухаммеда Хайдара Дулати, в построении листа, в создании архитектурных обрамлений уже непосредственно использует готовые формулы восточной миниатюры. Путь стилизации, конечно же, правомерен. С другой стороны, он ведет к выхолащиванию того знания, на которое ориентировались многие мастера, обращая взор к наследию мусульманской культуры.

В заключение необходимо очертить основные художественно-эстетические компоненты взаимосвязи книжной графики Казахстана с наследием Востока. Ориентация на восточную миниатюру в соединении ее принципов с реалистической живописью становится лишь одним из возможных путей преломления исламских ценностей. В раскрытии религиозных смыслов сегодня используется широкий спектр стилистических подходов.

Вместе с тем расширяется круг тем и концептов, связанных с сакральной образностью. Наряду с традиционными образами сада, базара, мудрецов появляются мотивы полета, странствия, которые служат толчком к дальнейшему постижению исламской культуры и восточной миниатюры, в частности.

Однако каждый мастер по-своему интерпретирует образную систему восточного искусства, соединяя ее с трехмерной трактовкой пространства или другой системой цвета. А.Гурьев, к примеру, отходит от тонкости и изысканности миниатюры к более монументальному прочтению персидской поэзии. А.Бейсембинов акцентирует внимание на повествовании, ходе событий, типажах, Х.Абаев стремится к символическим и отвлеченно-орнаментальным элементам. Таким образом, мы имеем дело с определенным восточным синтезом, обогащением повествовательного нарратива эпоса отвлеченными метафорическими образами восточного искусства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Чалисова Н., Смирнов А. Подражание восточным стихотворцам: встеча русской поэзии и арабо-персидской поэтики // http://smirnov.iph.ras.ru/win/publicn/texts/vstr_d2.htm.
2. Наср С.Х. Исламское искусство и духовность // <http://fiat-multipla.ru/islamskoe-iskusstvo-i-duhovnost-seyid-hosseyn-nasr.pdf>
3. Акимушкин О. Ф. Средневековый Иран. Культура, история, филология. – СПб.: Наука, 2004. – 408 с.
4. Аллахи Х.А.А. История иранского искусства. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – 352 с.
5. Веймарн Б. В. Искусство арабских стран и Ирана VII–XVII веков. – М.: Искусство, 1974. – 350 с.

**ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА –
SOCIAL SCIENCE**

Гармаш О.В.,
к.т.н., ассоц профессор

Калекеева М.Е.,
аға оқытушы

Жәрдемқызы С.
аға оқытушы

ҚАЗАҚСТАН ӘУЕ ТАСЫМАЛЫ НАРЫҒЫНДАҒЫ ЛОУКОСТЕРЛЕР

Аңдатпа. Мақалада Лоукост туралы қарастырылған. Қазіргі таңда Лоукостер бюджеттік әуекомпаниясындағы билет құны бұрынғы билеттің бағасынан екі есе төмен. Лоукостерлер өздерін қабылдайтын әуежай қызметіне кететін шығынды да үнемдей алады, бұл олардың ұстанымы.

Түін сөздер: Лоукост, FlyArystan авиакомпаниясы, Біріккен Авиакұрылыс Корпорациясы, инвестиция, нарық.

Аннотация. В статье речь идет о лоукосте. В настоящее время стоимость билета в бюджетной авиакомпании Лоукостер в два раза ниже цены предыдущего билета. Лоукостеры могут экономить и расходы на услуги аэропорта, которые они принимают, это их позиция.

Ключевые слова: Лоукост, авиакомпания FlyArystan, Объединенная авиастроительная корпорация, инвестиции, Рынок.

Abstract. In this article we are talking about loucoste. Currently, the cost of a ticket to the loucost airline is two times lower than the price of the previous ticket. Loucost airlines can also save on the cost of airport services that they accept, this is their position.

Keywords: Loucost airline, FlyArystan, United aircraft Corporation, investments, market.

Кіріспе. Әуе жолаушыларын тасымалдаудағы бүгінгі күннің өзекті мәселесі - Лоукост екендігі оң нәтижеге қол жеткізе бастады. Лоукост - әуе компаниясы немесе оны бюджеттік құны төмен әуе компаниясы деп атауға болады.

Қазіргі таңда бұл әдіс кең қолданысқа ие болуда. Басқа рейстерге қарағанда, Лоукостер бюджеттік әуекомпаниясындағы билет құны бұрынғы билеттің бағасынан екі есе төмен. Арзан билеттің бағасының арасындағы айырмашылықтар қосымша қызмет көрсетулермен толықтырылады. Мәселен, қосымша артық жүкке алынатын орын ақысы, ақылы тамақтану мен өзіңіз таңдаған орынға отыруға да ақы төлеу арқылы қол жеткізуге болады.

Негізгі бөлім. Алғаш рет Лоукостер АҚШ та пайда болды. 1971 жылы Southwest Airlines компаниясы төмен бағалардың орнынын қосымша ақылы қызмет көрсету арқылы экономикасына оң серпіліс әкелді. Сол кезден бастап өндіріске енгізен тиімді әдіс бюджетін толықтыруға себепкер болған әлемдік әуекомпаниясының алдыңғы қатарына шығады.

1990 жылдары Еуропада осы әдіспен жұмыс жасай бастады. Кәрі құрылықта ирландиялық Ryanair компаниясы алғашқы лоукост компаниясы болып тіркеліп, айшықты табыстарға қол жеткізді. 1995 жылы ашылған британиялық EasyJet компаниясы нарықтық экономикада көш басында келеді.

2000 жылдардан бастап бұл бастама Азияда жалғасын тапты. Бүгінгі күні малазиялық AirAsia, индиялық Air Dessain, австралиялық Virgin Blue қол жеткізген табыстарымен ерекшелінеді. Шамамен осы уақыттарды Еуропа мен ТМД мемлекеттеріне лоукостерлер келе бастады, бұл үрдіс авиацияның дамуына үлкен серпіліс әкелді.

Еуропада бірнеше бюджеттік компаниялар бар. Мысалы, Ryanair: Франкфуртадан Миланға дейін бару қайту билетін 8455 теңгеге алуға болады (19 евро). Ұшу бағытында; қол жүгі тегін болса, қосымша жүктің әр килограммы үшін 10 еуродан төлеуге мәжбүр боласыз, ұшақ билеті ұшпаған жағдайда кері қайтарылмайды, үй жануарларын бірге алып жүруге болмайды, бортта тамақ берілмейді. Жеңіл саяхаттауға және жедел бизнес жолаушылармен, қонаққа баратындарға ыңғайлы ұшақ.

Тағы бір лоукостер - Wizz Air. Бұл бағыттағы рейстерге жүк ақылы, офлайн тіркеу ақылы, ақысын төлеп бортта тамақтана аласыз, орын таңдауда ақылы. Бірақ барлық шектеулер қойылағмен, Будапешттен Брюссельге бару қайту билетінің құны 13263 теңгені құрайды.

Лоукостерлер мен дискаунтерлер көптеген әлем елдерінде жақсы жолға қойылған. Ескі және жаңа әдістерді салыстырмалы түрде жұмыс істеу принципіне көшумен шығынды жоғары деңгейде азайту арқылы лоукостерлер табысты көбейтуге қол жеткізіп отыр. Күнделікті бағытқа ұшатын әуежолаушылары билет құнын бірдей төлеп, қол жүктерін қолдарына ұстап қала қаланы аралап ұшып жүре береді. Тіпті қол жүгін алмаса да өз еркі. Лоукостерлер өз билеттерін ғаламтор арқылы жиі сатады. Бұл офистер мен билет кассаларын ұстауға кететін шығынды үнемдеуге мүмкіндік береді. Оларға жұмысқа алынатын қызметкерлер құрамына бірнеше

функция бойынша жұмысқа атқара алатындығы ескертіледі; сымбатты бортсеріктестігі ұшақ билеттеріін тіркеп, ұшақ ішін жинап, жолаушыларды отырғызуға да үлгеруі тиіс.

Лоукостерлер өздерін қабылдайтын әуежай қызметіне кететін шығынды да үнемдей алады, бұл олардың ұстанымы. Олар әуежай қызметіне кірпияздықпен, талғаммен қарамайды, ірбір кедергілерден қолайсыздық тудырмай шығудың жолдарын іздейді. Шығынды үнемдеу мақсатында, ұшаққа отырғызу үшін автобус пайдаланылмайды, оған құйылатын жанар жағар майды да, жүргізуші еңбегіне төленетін ақы да шегерілеп, жолаушылар ұшаққа жаяу барады.

Қону алаңқайының арзан қызметі таңдалады, бұл қызмет түрі ақылы болса да. Лоукостерлер ұшағы әуежай тұрағында көп тұрмайтындығы қатаң ескерледі. Әуежайдағы қымбат тұрақта тұрғанша, әуеде ұшып пайда тауып ұшақтардың айналымда жүргені компаниялар үшін тиімді.

Арзан билетпен рейс толықтырылып, Лоукостерлер тапсырыс қабылдауды өндіріске енгізді. Кейбір компаниялар ұшар күнгі билеттің құнын көтеру арқылы пайда тауып келеді.

Лоукостерлер Қазақстан нарығына кіргеніне де көп уақыт бола қойған жоқ. Дегенменен, бүгінгі күні Қазақстаннан халықаралық бағыттардағы әуе тасымалында бірнеше компаниялардың ұшақтары ұшып жүр; Lot Polish Airlines, венгерлік Wizz Air және басқалары. Қазақстан бойынша ішкі рейстерімен ұшып жүрген лоукост тасымалдаушылар туралы мақтана алмаймыз, бірақ мамыр айында бұл бағытта өзгеріс болуы мүмкін.

Нарыққа жаңа ойыншы келіп, әлемдік лоукостерлер жаңа ереже бойынша жұмыс істей бастайды. «Эйр Астана» Акционерлік Қоғамының директорлар кеңесінде жаңа лоукостер компания құру туралы шешім қабылданды.

Бүгінде Lufthansa, British Airways, ресейлік «Аэрофлот» сияқты ірі авиакомпанияларда осындай бюджеттік мекемелермен жабдықталған.

Жаңа авиа компаниялар әлемдік лоукостерлерге лайықталған ереже бойынша жұмыс істейтін болады, тек қосымша қызметтерге бөлек төлем төленеді.

2019 жылы FlyArystan авиакомпаниясы «Air Astanaдан» «аналық» қамқорлықпен төрт Airbus A320 әуе кемесін алады. 2022 жылға қарай лоукостерде ұшақтар саны 15 бірлікке дейін көбейеді. Өз құнын өтеуге қол жеткізу үшін борттағы жолаушылар орындығының санын 150-ден 180-ге өзгертуге ниеттеніп отыр. «Эконом класс» қана жолаушылаға қол жетімді болуы жоспарлануда. Ұшақ орындықтарының жұмсақтығы да өндірушімен ойластырылып, жолаушыларға жайлы болмақшы.

Бюджеттік «Еншілес» компанияны жеке құрып, оны заңдастыруды Air Astana ойластырып отырған жоқ, бұл құрылымдық мекеме ретінде қарамағында қалып жұмыс істей бермекші. Жаңа тасымалдаушы сертификат алып, тіркелу қажет болса, оны өз құзіретіндегі қызметі болып табылады.

Air Astana баспасөз қызметінің дерегі бойынша FlyArystan акционерлер инвестициясын, мемлекеттік субсидия мен сырттан қаржылай қолдауды қажетсінбейді. «Эйр Астана» ұшақ салонын өзгерткенге, жердегі қызмет түрін пайдаланғанда, IT жүйесі мен маркетинг қызметіне кететін шығындарын көтере алады.

«Лоукостер» ұғымын Қазақстан авиациясында қабылдау үшін, жаңа FlyArystan-ды іске қосу үшін құжаттар мен заңдарға түзетулер мен өзгертулер енгізу керек. Осы мақсатта «Көлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен нормативтік құжаттарына толықтырулар мен түзетулер жасалып Мәжіліс қарауына жіберілді. Енді еліміздің жолаушылары өз қалаулары бойынша Қазақстандық бюджеттік ұшаққа билет алып авиакомпанияларды таңдай алады; жүкпен әлде жүксіз бе, бортта тамақ ішпей қалаған жеріне жете алады. Қажет емес қызмет түрінен бас тарту арқылы ұшу бағасын төмендете алады.

Азаматтық авиация Комитеті мен Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің мәліметіне сәйкес жуықта болашақ тасымалдаушының рейстері 30 бағытқа дейін ұлғайтылады. 2022жылға қарай лоукостерлер 50 бағытқа кеңейтіліп, жақын шетелге де шыға бастайды. Осы қамтылған аралық кезеңінде авиатасымалдаушы жыл сайын 5,6 млн. жолаушыны тұрақты тасымалдауды жоспарлауда.

FlyArystan үшін ең бастысы ұшақ борттарын жоғарғы деңгейге дейін жолаушыларға толтыру болып табылады. Біраз уақыттар өткеннен кейін, еншілес тасымалдаушы әуе кемесін 85-90% толтырып қызмет көрсету нәтижесінде басты компанияға табыстар әкеле бастайды.

Тағы бір плюсі 14-18 мың теңге көлеміндегі төмен тариф «Тұлпар - Тальго» пойызының бағасымен бірдейлігінде. Теміржолшы тасымалдаушыларымен бәсекеге түсіп, FlyArystan авиациялық қызметінің деңгейін оларды жолаушыларын өздеріне тартумен жоғары сатыға көтеріледі.

2019 жылыдың күзінде Лоукостер Астана – Алматы бағыты бойынша жолаушыларға сиымды үш рейс іске қосылып, (әуе және темір жол бағытындағы) еліміздің жолаушы тасымалының жүгі жеңілдетіледі.

Лоукостерлер жаңа ұшақтарда жұмыс істегенді қалайды, себебі өндірушінің кепілдемесі ауадай қажет. Бұзылған жағдайда, жөндеуге кететін шығынды азайтуға мүмкіндік беріледі. Ескі ұшақтар жанар жағаар майды көп шығындаса, үлкен жолаушылары сиымды жаңаларда бәрі де үнемді және тиімді.

Жайлылық үшін жақсы ақша төлеу керек. Көбіне осындай компаниялар салоны эконом сынып бойынша жасақталған ұшақтарды пайдаланады. Ұшақ билетін төмендетіп қана қоймай, борт сиымдылығын оңтайландырып жасау арқылы үлкен нәтижеге қол жеткізуге болатынын аңғарамыз.

Ең басты фактор әуе кемесінің бортын толықтыру. Рейсті толтыру лоукостердің тапсырмасы болса, компания үшін билет бағасын төмендетуге де толық мүмкіндігі бар.

Лоукостерлер компаниясы үшін қандай әуе кемесі қажет деген сұрақ туындайды. Бұған Біріккен Авиакұрылыс Корпорациясы жүргізген зерттеу статистикасы бойынша шағынфюзеляжды (әрі қарай ШФ) ұшақтары әлемдік авианарығының негізгі құрамында ұзақ жылдар бойы көш басында келеді.

Бірінші кесте. Шағынфюзеляжды әуе кемелерінің әлемдік нарықтағы мәліметі

Ұшақ	Жал дем	Ресе	РФсы Д	Солтүстік ика	Евр	АТР лығы	Қыта	Латын икасы	Таяу ыс	Африк
60 и	4750	330	128	1863	690	846	92	386	55	360
61 - 120	3461	217	97	1191	621	407	157	392	141	238
УФ 120	1471	506	189	3606	2993	3839	1873	900	444	364
ШФ	4455	132	26	676	846	1477	398	151	585	164
Барлығы	2738	1185	440	7336	5150	6569	2520	1829	1225	1126

* АТА – Азия және Тынықмұхит Аймағы

** ТБ-тұрбалыбұрандалы

Шағынфюзеляжды әуе кемелерінің саны әлемдік авиация паркінің 50% -ын құраса, 47%-ы әуе тасымалын орындайды. Шағынфюзеляжды ұшақтардың негізгі бөлімі қазіргі әуе кемелерінің 10-15 жыл қызмет атқарады. Бұл ұшақтардың авиа тасымалы нарығындағы қамту аймағы бойынша жеделділікпен үлкен сұранымға ие болып, нақты тұрақтылығымен табыстарға қол жеткізіп келеді.

Екінші кесте - 2015-2034 жылдары аралығында әуе жолаушыларын тасымалдау үшін жаңа ұшақтарға сұраныс

Ұшақ	Жалп	Ресей	РФс	Солтүст	Европ	АТР	Қыта	Латын	Таяу	Африк
и	м		МД	ерика		лығы		икасы	ыс	
60	2060	90	60	360	615	705	100	130	30	110
61	4605	160	90	2120	720	950	760	375	115	75
УФ	2438	695	120	5160	6250	9290	4850	2125	590	375
ШФ	7010	115	60	850	1385	2925	1060	270	1190	235
Барлы	3806	860	290	8450	8970	1387	6750	2900	1925	795

Жұртшылықтың ұтқыр қимылдауының өсуі бәсекелестік ортада жолаушы орындығына деген қажеттілікті туғызады (бір жолаушы орны), авиапаркті жаңарту қызметінің орындалуына сұранысты арттырады.

Үшінші кесте - Ұшақ паркінің сегментациясы

Аймақты қ реактивті ұшақтар 60 орынға дейін және аймақтық турбовинттік ұшақтар	Реактивті және Тарфюзеляжды ұшақ 60-120 орын бар	Шағынфюзеляжды Ұшақ 120 орын бар	Кеңфюзеляжды ұшақтар	Бизнес- лайнері
Ан-24	B737-200	B737- 300/400/500/600/700/800/9	B747- 100/200/300/400/-8	BBJ
АТР	A318	B757-200/300	B767-200/300/400	АСJ

CRJ 100/200	Ан-148/158	A319/320/321	B777-200/300	Lineage
EMB 110/120	Bae 146	DC-8/9-40/9-50	B787-8/9/10	SBJ
ERJ 135/145	CRJ700/900/1000	Ил-62	A300/A310	
Fokker F27/28	DC9-10/20/30	MD-80/90	A330-200/300	
Fokker 50	E170/175/190/195	Ту-154	A340-200/300/500/600	
Q300 Як 40	Fokker 70/100 SSJ 100	Ту-204/214 МС-21	A380	
Saab 200	Ту-134	C919	Ил-86	
Dash 8-100/200	Як-42	CS300	Ил-96	
Q400	B717	A320 NEO	L-1011	
ATR 42/72	CS100	B737MAX	A350	
MA60	MRJ 70/90		B777-X	
	E-2		MD-11	
	ARJ 21			

Көптеген авиа компаниялар қазіргі таңда экологиялық тиімді және экономикалық үнемді ұшақтарды пайдаланғанды мақұлдайды. Себебі жаңа ұшақ оған көп капитал салғанды қажетсінбейді, өткен ұрпақ еншісіндегі ұшақтарға қарағанда, жаңаның аты жаңа, оған көп шығындар жұмсалмайды, олардан көп пайда түседі. Пайданың көзін тапқандар, флотты жаңартуға көптеген қаржы бөліп отырады. Авиа тасымалдаушылар үшін қосымша әдіс, шығынды азайту мақсатында парктің жұмысын бір ізге салып ұйымдастру арқылы техникалық қызмет көрсету шығынын төмендету болып табылады.

ТМД елдері үшін авиатасымалын ұйымдастыру қызметінің құрылымы мен мінездемесі бір біріне жақын.

Зерттеу нәтижесінің қортындысы бойынша шешім қабылдасақ, бюджеті төмен авиакомпаниялар әлемдік жолаушылар ағынының дамуына баса назар аударып отыруы керек. Авиа тасымалының қарқынды дамуына ілесіп, оның сұранысына сай болу үшін жедел шығындарды оңтайландырып, қол жетімді бағамен қамтамасыз етуге дайын болуы керек.

Лоукостер билет бағасын төмендету арқылы мына есептер бойынша өз билетінің нақты құнын сақтай алады:

- Әуе кемесін жоғары деңгейде толықтыру арқылы
- Билеттерін интернет арқылы сатып, тур агенттіктерге комиссия алуына шектеу қою арқылы
- Екінші әуежайды пайдалану арқылы
- Салонға бірыңғай орындар орнату арқылы (эконом сынып)
- Әуе кемесіне жерде аз қызмет көрсетілуі арқылы
- Ө Қосымша қызмет көрсету түрлерін енгізу арқылы (жүк, бортта тамақ ішу, салоннан орын таңдау және т.б) тасымал құнынан артық ақы алу арқылы.

• бір бағыттан келесі бағыттағы рейстердің түйіскендігінің болмағандығынан. Орысшасы отсутствие стыковка рейсов.

2034 жылға дейінгі болжам бойынша, әуе жолаушылары тасымалына деген сұраныстың көбеюі, шағын фюзеляжды ұшақтарға деген сұраныстарды да арттырып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Что такое лоукостер и когда в Казахстане появится безбагажный тариф // <https://tengrinews.kz/my-country/takoe-loukoster-kogda-kazahstane-poyavitsya-bezbagajnyi-362576/> (был доступен 04.04.2019 г.).
2. Летим дешево: как лоукостеры зарабатывают деньги // <http://today.kz/news/zhizn/2018-11-07/771740-letim-deshevo-kak-loukosteryi-zarabatyivayut-dengi/> (был доступен 04.04.2019 г.).
3. Первый казахстанский лоукостер начнет полеты через полгода // <https://ru.sputniknews.kz/economy/20181106/7939958/kazakhstan-loukoster-flyarystan.html> (был доступен 06.04.2019 г.).
4. Лоукостер FlyArystan: очередной банкрот или прорыв для казахстанской авиации // <https://informburo.kz/stati/loukoster-flyarystan-ocherednoy-bankrot-ili-proryv-dlya-kazahstanskoy-aviacii.html> (был доступен 01.04.2019 г.).
5. Обзор рынка 2015-2034. Объединённая Авиастроительная Корпорация. Москва: 2015г. – 50 с.
6. Что мешает развитию лоукостеров в Казахстане? // <https://kursiv.kz/news/kompanii-i-rynki/2019-01/chto-meshaet-razvitiyu-loukosterov-v-kazahstane?page=68> (был доступен 04.04.2019 г.).

ПІКІР - РЕЦЕНЗИЯ - REVIEW

Мауленов Г.С.

доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором
юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общеправовой проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустомова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретных преступлений;

роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.
доктор юридических наук,
профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, неперенным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жасауға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№9/2 2019 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 31.10.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 40,75 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №5670

Редакция мекен-жайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

